

एतानि सुदितसंस्कृतपुस्तकानि ।

१ आशुबीभ व्याकरणम्	२	२५ भासिनीविलास संचितटीकासहितम्	१२
२ अष्टकम् पाणिनीयम्	१०	२६ चम्पूरामायणम् सटीकम्	१
३ अथादिसूत्रम् सटीकम्	२	२७ (चम्पूरामायणम्) भोजजनम्	६०
४ कविकल्पद्रुम (धातुपाः)	१०	२८ अतकावलिः	१०
५ कलापव्याकरणं या कातम्	२	२९ माधवचम्पूकाव्यम्	१०
६ धातुरुपादर्शः	११०	३० मेघदूत मल्लिनाथकृत टीकासहिता	१
७ परिभाषेन्दुशेखर सटीकम्	१	३१ मेघदूत सटीकम् सुलभमूल्यवान्	१०
८ सुप्रबोधिव्याकरणम् सटीकम्	११०	३२ रघुवंश काव्य सटीकम्	११०
९ वाक्यमञ्जरी (वङ्गाचरैः)	१०	३३ रघुवंश मूलमात्र ७, १, १२ सर्गाः	१०
१० वैयाकरणभूषणसार	११०	३४ राजप्रशस्ति सटीकम्	१
११ खड्गकौमुदीव्याकरणम्	१०	३५ शिशुपालवधकाव्य सटीकम् (भाषा)	२
१२ लिङ्गानुशासनं सटीकम्	१०	३६ गद्यकथासरित्सागर सम्पूर्णम्	६
१३ शब्दरुपादर्शः	१०	३७ आदम्बरी विस्तृतव्याख्यासहिता	६
१४ शब्दार्थरत्नम्	११०	३८ दशकुमारचरितगद्यकाव्य सटीकम्	१
१५ सारस्वतव्याकरण सटीकम् पूर्वार्द्धम्	१	३९ नाटिशतपुत्रलिकासिंहासन	१
१६ सारस्वतव्याकरणं सटीकम् उत्तरार्द्धम्	२	४० पञ्चतन्त्रम् विष्णुशर्मकृत सटीकम्	१
१७ सिद्धान्तकौमुदी सरलासहिता	१०	४१ बहुविवाहवाद	१०
१८ ऋतुसंहार काव्य सटीकम्	१०	४२ वासवदत्ता गद्यकाव्य सटीकम्	१
१९ काव्यसंग्रह मूलमात्र	५	४३ वेतालपञ्चविंशतिः (सरलगद्य)	१०
२० काव्यसंग्रह सटीकम् प्रथमभागः	२	४४ शङ्करविरचितम्	११०
२१ काव्यसंग्रह सटीकम् द्वितीयभागः	२	४५ भोजप्रबन्ध खरख गद्य	१०
२२ काव्यसंग्रह सटीकम् तृतीयभागः	२	४६ हर्षचरित सटीकम् बाणभट्टकृतम्	२१०
२३ किरातार्जुनीयकाव्य सटीकम्	११०	४७ हर्षचरितबाणभट्टकृतगद्य	१
२४ कुमारसम्भवकाव्यपूर्वखण्ड सटीकम्	१०	४८ संस्कृतशिक्षामञ्जरी प्रथमभागः	१
२५ कुमारसम्भवकाव्य उत्तरखण्डसटीकम्	१०	४९ संस्कृतशिक्षामञ्जरी द्वितीयभागः	१०
२६ गीतगोविन्द काव्य सटीकम्	१०	५० संस्कृतशिक्षामञ्जरी तृतीयभागः	१०
२७ चन्द्रशेखरचम्पूकाव्यम्	२	५१ संस्कृतशिक्षामञ्जरी चतुर्थभागः	१०
२८ नलोदय काव्य सटीकम्	१०	५२ द्वितीयादेश सटीकम्	१०
२९ नैषधचरितम् काव्य सम्पूर्णम् सटीकम्	५	५३ अमरकोष	१०
३० नैषधकाव्य नवमसर्गपर्यन्त सटीकम्	२११	५४ वाचस्पत्यम् (वृहदभिधानम्)	१००

सारस्वतं व्याकरणम् ।

उत्तरार्द्धम् ।

परमहंसपरिव्राजकाचार्य
श्रीमदनुभूतिस्वरूपाचार्य्यविरचितम् ।
श्रीचन्द्रकीर्त्तिसूरिविरचितव्याख्यया समलङ्कितम् ।

पण्डितकुलपतिना वि, ए उपाधिवारिणा
श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण
संस्कृतम् प्रकाशितम् ।

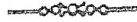
द्वितीयसंस्करणम् ।

कलिवातानगर्याम्

सिद्धेश्वरयन्त्रे

मुद्रितम् ।

उत्तरार्द्धस्य सूचीपत्रम् ।

पृष्ठाङ्काः ।

विषय			
भ्वादिप्रक्रिया	२
अदादिप्रक्रिया	२५४
जुहीत्यादिप्रक्रिया	२५४
टिवादिप्रक्रिया	२५७
खादिप्रक्रिया	२५९
रुवादिप्रक्रिया	२६२
तनादिप्रक्रिया	२६३
तुतादिप्रक्रिया	२६४
क्रादिप्रक्रिया	२६५
चरादिप्रक्रिया	२६५
अस्तप्रक्रिया	२६५
सप्रक्रिया	२६४
यङ्प्रक्रिया	२६५
यङ् लुक्प्रक्रिया	२६४
नामधातुप्रक्रिया	२६५
नात्मनेपदप्रक्रिया	२६५
भाववर्त्तप्रक्रिया	२६५
लुकारार्थप्रक्रिया	२६५
कर्त्तर्यप्रक्रिया	२६५
निङाप्रक्रिया	२६५
कखादिप्रक्रिया	२६५
शीलार्थप्रक्रिया	२६५
उणादिप्रक्रिया	२६५
अवाधिकारप्रक्रिया	२६५
कल्पप्रक्रिया	२६५
स्त्राधिप्रक्रिया	२६५
क्रादिप्रक्रिया	२६५

सारस्वतव्याकरणम् उत्तरार्द्धम् ।

भादिप्रक्रिया ।

अथ आख्यातप्रत्यया निरूप्यन्ते ।

वक्ष्यमाणाः प्रत्यया धातोर्ज्ञेयाः ।

पुनस्वतीं सदाभक्तवाञ्छितार्थविधायिनीम् ।

सद्वाग्विलाससन्दीहृदोहां कामदुषामिव ॥ १ ॥

नत्वा नागपुरीयाह्वतपीगणविभूषणम् ।

श्रीराजरत्नसूचिं चाख्यातव्याख्या विधीयते ॥ २ ॥ (युग्मम्)

अथ ग्रन्थकार आख्यातप्रत्ययान् विवक्षुः प्रतिज्ञां करोति ।

अथाख्यातेत्यादि । अथेति संज्ञासन्धिविभक्तियुक्तद्वन्द्वस्त्रीप्रत्ययकारकसमास-
सहितलक्षणाधिकाराष्टककथनानन्तरम् आख्यातं नाम व्याकरणस्य नवमीऽधि-
कारः तस्य प्रत्यया निरूप्यन्ते कथ्यन्ते । आख्यायन्ते कथ्यन्ते अर्थात् निष्पाद्यन्ते
भादीनां रूपाणि येन वदाख्यातम् अथवा आख्यान्ति आचक्षते कर्तुं व्यापार-
मित्याख्याताः । प्रतीयते ज्ञायतेऽर्थो येभ्यस्ते प्रत्ययाः आख्यातसंज्ञकाः प्रत्ययाः
आख्यातप्रत्ययाः । तच्च प्रथममधिकारसूचम् । धातोः । धातीरिति पञ्चम्येद-
वचनान्तं पदम् । वक्ष्यमाणा इति वक्ष्यन्ते कथयिष्यन्ते ये ते वक्ष्यमाणा अतः परं
ये वक्ष्यन्ते प्रत्ययास्ते धातीरेवाये ज्ञेया न नाम्नः । अत्र प्रत्ययशब्देन प्राची-
विभक्तयो ज्ञेयाः । तद्विभक्त्यादवादयोऽपि प्रत्यया धातीरेव ज्ञेयाः । तांश्च
अथाधिकारं ग्रन्थकृदेव वक्ष्यति । अथ कोऽसौ धातुरित्यत आह ।

भादिः ।

भूस्तत्प्रायामित्यादिशब्दो धातुसंज्ञो भवति । स च
निविधः । आत्मनेपदी परस्मैपद्युभयपदी चेति ।

भादिः । भूः आदिर्ग्रन्थस्यैव भादिः स्त्री० भूधातुः सत्तायां विद्यमानार्थे
वर्तते इत्येवमादिर्यः शब्दो-वर्णसमुदायात्मको धातुपाठेऽभिहितः स धातुसंज्ञो

भवति । विभक्तिप्रत्ययरहितः केवली भ्वादिधातुमञ्जी भवति । तत्कृतस्य धातुपाठादवगन्तव्यः । इह यत्नगौरवमयान्न लिख्यते द्वावर्थमिति धातुः स चेति । स धातुस्त्रिविधः तिङ्गो विधाः प्रकारा यस्य स त्रिविधः पदमेदातिप्रकारः । आत्मनेपदस् अष्टादशसु वक्ष्यमाणेषु विभक्तिवचनेषु अन्त्यनवचनात्मकं विद्यते यस्य स आत्मनेपदी एष्वृद्धावित्यादिः ॥ १ ॥ तथा परस्मैपदं वक्ष्यमाणवचनेषु आद्यं नववचनात्मकं विद्यते यस्य स परस्मैपदी भुञ्जतायामित्यादिः ॥ २ ॥ तथा उभये परस्मैपदात्मनेपदं विद्यते यस्य स उभयपदी पचति करोति इत्यादिः ॥ ३ ॥ यद्यपि निविशादेरिति मत्वेण केषाञ्चिद्धानुनां पदविपर्ययो भवति । तथापि अत्र स्वभावेन पदत्वयेण विविधत्वमुक्तम् । अथ प्रथममात्मनेपदं येभ्यो भवति तान् दर्शयति ।

आदनुदात्तदात्तङितः ।

अनुदात्ते तो ङितश्च धातोरादित्यात्मनेपदं भवति ।

आदनुदात्तेति । आत् (प्र० ए०) ह्रस्वः अनुदात्तश्च ङ् च अनुदात्तङी तौ इती यस्य सीऽनुदात्तङित् तस्मात् अनुदात्तङितः । हिपदं मूचम् । अनुदात्तेत् इति धातुपाठे यीऽभिहितः धातुः सः अनुदात्तेत्संज्ञकः कल्पितः । एष्वृद्धौ इत्यादिकः । तथा ङित् ङकारानुबन्धः श्रौङ् स्वप्ने इत्यादिकः ततोऽनुदात्ते तो ङितश्च धातीः आत् इति शब्देन आत्मनेपदं भवतीत्यर्थः । अथोभयपदीनां वचनमाह ।

जित् स्वरितेत् उभे ।

जितः स्वरितश्च धातोरुभे आत्मनेपदपरस्मैपदे भवतः ।

आत्मगामि चेत्फलमात्मनेपदं परगामि चेत्परस्मैपदं प्रयोक्तव्यम् । अन्वर्थत्वात् ।

जित्स्वरितेत्यादि । जकार इत् यस्य स जित् यस्य स्वरितेत्संज्ञकी धातुपाठे उक्तः । जिच्स्वरितेच्च जित्स्वरितेत् तस्मात् जितस्वरिततः (पञ्चम्येकवचनम्) उभे (प्र० द्वि०) ईमौ अइए हिपदं सचम् जितो धातोर्दुदाच् दाने ङुङ्गञ् करणे वृच् इत्यादिः प्रसिद्धान्तथा स्वरितेत् इति यस्य धातोर्धातुपाठे स्वरितेत् इति संज्ञा कल्पितास्ति तस्मात् ङुपचष्पाके इत्यादिधातुपाठीकत्वात् धातु-

अथात् उभे इति आत्मनेपदपरस्मैपदे वे अपि भवतः । अथ शय्यकार एवीभय-
पक्षिनां धातूनां पदप्रयोगश्चिन्तामाह । आत्मगामि चेदिति चेद्यदि । उभयपदिनां
धातूनां क्रियायाः फलम् अस्मिन्नास्मि भवति । तदात्मनेपदं प्रयोज्यं यथा आत्माद्यै
भवति । परार्थे पचति । तथा च । यथा जगतः पितरौ बन्दे इत्यत्र बन्ध-
नक्षयक्रियायाः फलस्यात्मगामित्वात्कालिदासकविर्वन्दे इत्यत्रात्मनेपदं प्रयुक्तवान् ।
तथा यद्यपि सारस्वतीशृङ्गं कुर्वे इत्यत्र पठनस्य परगामित्वात् परस्मैपदं युज्यते ।
तथापि तत्पाठनादुत्पन्नं पुण्यलक्षणं फलं कर्तृगाम्येवेत्यवधार्यात्मनेपदं प्रयुक्तम् ।
परगामीति चेद्यदि क्रियायाः फलं परगामि भवति । तदीभयिनां धातूनां
परस्मैपदं भवति । यथा प्रक्रियाकौमुद्यां कुरुष्व इत्यत्र करोतेषांतीः परस्मैपदं
शय्यस्य शिष्यानुशिष्यपठनपाठनलक्षणस्य फलस्य परगामित्वात् प्रयुक्तम् । एवमन्य-
दपि यथासम्भवमूह्यम् । एतत्पदद्वयस्य प्रयोजनं कृत इत्यत आह । अन्यथादिति ।
आत्मने परस्मै इति द्वयीनांस्त्रीरनुगतार्थत्वात् । यादृशं नाम तादृश एवार्थः ।
यथा आत्मनिमित्तमात्मनेपदं परनिमित्तं परस्मैपदमित्यर्थः । तथात् इदं त्वात्म-
गामीत्यादिपदप्रयोगकथनमुभयपदिनामेवावगन्तव्यं नान्येषाम् । अस्मार्वाचिकस्याहं
विधिः । अथ परस्मैपदप्रयोगमाह ।

परतोऽन्यत् ।

पूर्वोक्तनिमित्तविधुरादन्यस्माद्धातोः परस्मैपदं भवति ।

परतः (प्र० ए०) तत्प्रत्ययान्तम् अन्यत् । (प्र० ए०) अन्यशब्दस्य नपुंसक-
लिङ्गे पदप्रयोगस्तन्वादेः द्विपदम् । पूर्वोक्त्यादि । पूर्वोक्तानि यानि सूत्रद्वयीक्त-
निमित्तानि तच्चानुबन्धरहिताश्च धातोः परस्मैपदं भवति । स च धातुपाठात्
ज्ञेयः । अथ विभक्तिषु परस्मैपदात्मनेपदयोर्वचनसंख्यामाह ।

नव परस्मैपदानि ।

तिवादीनामष्टादश-संख्याकानामाद्यानि नववचनानि
परस्मैपदसंज्ञानि भवन्ति । पराख्यात् पराख्येयतनान्या-
त्मनेपदानि भवन्ति ।

नव । (प्र० व०) जश्मिलुक् । परस्मैपदानि (प्र० व०) नपुंसक-
द्विपदं सूत्रम् । तिवादीनामिति वर्त्तमानविधिसम्भावनाश्रीः प्रेरणानयनपरीक्षा-

धातोरर्थश्चस्तनार्थेभविष्यत् क्रियातिपत्तिभूतार्थत्वस्थानां दश विभक्तीनां शान्दष्टा-
दशाष्टादश वचनानि तेषां मध्ये आद्यानि नववचनानि परस्मैपदसंज्ञानि भवन्ति ।
तानि परस्मैपदिभ्यो घातुभ्यः प्रयुज्यन्ते । पराणि तिवादीनामेव पराणि नव-
वचनेभ्य उत्तराणि ते आते अन्ते इत्यादीनि नववचनानि आत्मनेपदसंज्ञानि
भवन्ति तथात्र केषुचित् पुस्तकेषु पराख्यात् इति सूत्रं दृश्यते । तत्र पराणि (प्र० ४०)
आत्दिपदं पराणि नववचनानि आत्मनेपदसंज्ञानि भवन्तीति वृत्तिः सुगमा ।
अथाख्यातविभक्तीनां मध्ये सर्ववैयाकरणसमयप्रतिपालनार्थं वर्त्तमानविभक्ति-
प्रयोगसूत्रमाह ।

वर्त्तमाने,—परस्मैपदानि ।

१	तिप्	तस्	अन्ति
२	सिप्	थस्	थ
३	मिप्	वस्	मस्

आत्मनेपदानि ।

१	ते	आते	अन्ते
२	से	आथे	ध्वे
३	ए	वहे	महे

प्रारब्धो परिसमाप्तश्च वर्त्तमानः तस्मिन्नभिधेये तिबादयः
प्रत्यया भवन्ति । अस्य तिबादेः पाणिनीयानां लङिति
संज्ञा ।

वर्त्तमाने (स० ए०) तिप् । तस् । अन्ति । सिप् । थस् । थ । मिप् ।
वस् । मस् । ते । आते । अन्ते । से । आथे । ध्वे । ए । वहे । महे । सर्वा-
भ्यष्टेतानि प्रथमैकवचनान्तानि साङ्गितिकानि एवमैकोनविंशतिपदं सूत्रम् । अत्र
इत्तिकारो वर्त्तमान इति पदं व्याचष्टे । प्रारब्धेति । कश्चित्कालः क्रियायाः
अव्ययवर्ण्ये एव लङ्गः स प्रारब्धः स यावत् अपरिष्ठातः अपरिपूर्णावधौ स

इत्युच्यते । प्रारम्भापरिसमाप्तक्रियोपलब्धितः कालो वर्त्तमानसंस्मिन् उक्तलक्षणे वर्त्तमाने कालेऽभिधेये वाच्यमाने सति धातोर्निवाद्यो महोपयेत्या अष्टादश प्रत्यया विभक्तिलक्षणा भवन्ति, प्रयुज्यन्ते इत्यर्थः । तत्र तिवादयो मसुपयेत्याः परस्मैपदसंज्ञाः ते आदयो महोपयेत्या आत्मनेपदसंज्ञाः । अथ ग्रन्थान्तरे एतेषामष्टादशवचनानां संज्ञान्तरमाह । अस्मेति । पाणिनीयानाम् आचार्याणां पाणिन्युक्तग्रन्थपाठिनां वा मते अस्य निवादेरष्टादशसंख्यस्य प्रत्ययगणस्य लट् इति संज्ञा ज्ञेया । वर्त्तमाने लट् १, विधिसम्भावनयोर्लिङ् २, आशीर्देरणयोर्लोट् ३, अन्त्यतने० लङ् ४, परोक्षे लिट् ५, आशिषि लिङ् ६, अस्तने लुट् ७, भविष्यति लट् ८, क्रियातिपत्तौ लङ् ९, भूते लुङ् १० इति दशलकारासु च वर्त्तमाने लट् । एतेषामेव प्रत्ययानां चित्तिवचनविभागभेदेन पुरुषसंज्ञा-माह ।

नाम्नि च युष्मदि चास्मदि च भागेः ।

नामादिषु उपपदेषु प्राप्तेषु सत्सु त्रिभिर्भागैरेते प्रत्यया भवन्ति । ते च त्रयो भागा यथाक्रमं प्रथममध्यमोत्तमसंज्ञा भवन्ति । नाम्नि प्रयुज्यमाने चण्डादप्रयुज्यमानेऽपि प्रथम-पुरुषः । युष्मदि मध्यमः । तथैवास्मद्युत्तमः । भू-सत्तायाम् ।

नाम्नि च युष्मदि च अस्मदि च भागेः । (सप्तपदं सत्रम्) नामादीर्भवति । देवः देवौ देवाः । अथवा सः तौ ते इति नाम । त्वम् युवां यूयम् इति युष्मद् । अहम् आवां वयम् इति अस्मद् । नामयुष्मदस्माच्चरणेषु पदेषु उपपदेषु समीपे प्रयुज्यमानेषु परस्मैपदिनामात्मनेपदिनां च प्रत्येकं विभिर्भागैश्छेदेः कृत्वा एते उक्ता वक्ष्यमाणाश्च प्रत्यया भवन्ति । तत्र तिप् तस् अन्ति इति परस्मैपदे । ते आति अन्ते इत्यात्मनेपदे । सिप् १, थस् २, थस् ३, सी, आथे २, खे ३ इति परस्मैपदा-त्मनेपदयोर्मध्यमपुरुषसंज्ञा । मिप् १ वस् २ मस् ३ परस्मैपदे । ए १ वहे २ महे ३ आत्मनेपदे इत्युत्तमपुरुषसंज्ञा ॥ ३ ॥ अथ नामादिषु प्रथमादिपुरुष-प्रयोगशिक्षासाह । नाम्नीति । नाम्नि सामान्यलक्षणे प्रयुज्यमाने उच्यमाने चण्डादप्रयुज्यमानेऽपि प्रथमपुरुषो भवति । युष्मद्वद्वादीश्च प्रयोगेऽप्रयोगे

मध्यमपुरुषी नमपुरुषौ भवतः । ते च त्रयो भागाः यथाक्रमं प्रथमसंज्ञा-
त्तमसंज्ञा भवन्ति । तेषां ग्रन्थेषूदाहरणानि प्रदर्शयन्ते । प्रयुज्यमाने यथा,
‘वम्पू लथायां—‘जयति गिरिसुतायाः कामसन्तापवाहिन्युरसि रस्निषेकशान्दन-
शन्दर्भाः’ इति । यदि वा—‘तं सन्तः श्रोतुमर्हन्ति ।’ तथाऽप्रयुज्यमाने
यथा रत्नमालायाम्—‘शिशिरपूर्वस्तुत्रयमुत्तरं ह्ययनमाङ्गरहस्य तदामरम् ।’
इत्यत्र बुधा इत्यप्रयुज्यमानेऽपि नास्ति आङ्गिरिति प्रथमपुरुषप्रयोगः । तथा युष्मदि
प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमानेऽपि मध्यमपुरुषः । यथा, कुमारसम्भवे—‘त्वं पितृणामपि
पिता देवानामपि देवता । परतोऽपि परश्चासि विधाता वेधस्त्रासपि’ ॥१॥ इति
प्रयुज्यमाने मध्यमपुरुषप्रयोगः । अस्मादि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमानेऽप्युत्तमपुरुषः । प्रयु-
ज्यमाने यथा । ‘तमहमिह निमित्तं’ विद्यजन्त्यावधानामनुमितमभिवन्दे भयनैः
कालमीशम् । अप्रयुज्यमाने यथा । ‘सन्दः कविशः प्रार्थी गमिष्याम्युपहास्य-
ताम्’ इति । अथ परस्मैपदप्रयोगाणि चानाह ।

कर्त्तरि पं च ।

पं च परस्मैपदं कर्त्तरि भवति । चकारादात्मनेपद-
मपि । तत्र भू इत्येतस्मात्परस्मैपदिनोऽब्विकरणात् कर्त्तरि
तिबादयो योज्यन्ते । तत्रैकत्वविचारायां प्रथमपुरुषैकत्वचने
भू तिप् इति स्थितिः । पकारः पित्कार्यार्थः ।

कर्त्तरि पं च । चिपदम् । पम् इति परस्मैपदं तिप् तस् अन्ति इत्यादि
नवलक्षणं कर्त्तरि कर्तृत्वावेव भवति । न केवलं परस्मैपदं किन्तु आत्मनेपद-
मपि कर्तृत्वा भवति । अयं भावः । परस्मैपदिनां धातूनां कर्त्तरि परस्मैपदं
भवति । आत्मनेपदिनामात्मनेपदं भवति । उभयपदिनां तु उभेऽपि आत्मने-
पदपरस्मैपदे भवतः । यथा ‘जयन्ति सन्तः’ इति परस्मैपदम् । तदनु च विज-
यन्ते इत्यात्मनेपदम् । ‘सारस्वतीमृजुं कुर्वे’ इत्यत्र करोतेर्धनीतीरात्मनेपदम् ।
‘प्रक्रियाकौमुदीं कुर्वे’ इति परस्मैपदम् । एवमन्यत्राप्युक्तम् । कर्मात्तौ तु आत्मने-
पदमेव भवति । अत्र प्रथमं यदुक्तं भादिरिति सूत्रेण भूइत्यादीनां धातुसंज्ञा
प्रतिपादिता तेन भूधातीर्दशानामपि लकाराणां प्रयोगं चिकीर्षुः प्रथमं वर्तमा-
नार्थेऽपि प्रयोगं दर्शयति । तत्रेति । तेषु परस्मैपदात्मनेपदभयपदलक्षणेन

धातुषु भूस्त्तायाभिध्वादिधातुर्दत्तात्वात्परस्मैपदौ वर्तते । स चाव्बिकरणी भवति । विक्रियतेऽवस्थानरं भजते धातुरनेनेति विकरणम् । यथा प्रकृति-
प्रत्ययार्थाभिधानेन सङ्हापीविकरणम् । यथा प्रकृतिप्रत्ययान्तःपाती गणविभाग-
कारकः प्रत्ययो विकरणं सचापकर्त्तरौत्याद्याख्यातोक्तः प्रत्ययसविकरणमुच्यते ।
अव्बिकरणं यस्यासौ अव्बिकरणस्तस्मात्परस्मैपदिनोऽव्बिकरणाच्च तिवाद्यः
परस्मैपदार्था नव प्रत्यया योज्यन्ते । इह हि धातवो दशः । तत्राव्बिकरणा
भ्वादयः १; लुग्विकरणा अदादयः २, लुग्विकरणा अपि द्विकृतादयः ३, यवि-
करणं दिवादिभ्यः ४, उविकरणाः स्वादयः ५, तुम्बिकरणा रुधादयः ६, उप्-
विकरणास्तनादयः ७, अविकरणास्तुदादयः ८, नाविकरणाः क्रादादयः ९, स्वाथे-
ऽय्यन्ताशुरादयः १० । तेषु भूधातुर्बविकरणस्तस्मात्तिवाद्यः प्रयोज्यन्ते । भूस्-
त्तायाम् अयं धातुः सत्तायां विद्यमानार्थे भवनार्थे । परस्मैपदौ । परतोऽन्वत्
स्त्वात् । अकर्मकोऽयम् । भृङ् प्रातो आत्मनेपदौ । सकर्मकोऽयम् । इयो-
धात्वाङ्पाणि निगद्यन्ते । तत्रादौ परस्मैपदिना रूपाणि कथ्यन्ते । पश्चादात्मने-
पदिनः । भूधातोस्तिवाद्यो नव विभक्तयो भवन्ति । भूप्रत्ययैकवचनं तिप् ।
अत्र प्रकारः पित्कायार्थः, पित्कार्यं च । अपित्तादिर्ङित् । अत्रादावौष्पित्तिस्ति ।
उरौ इत्यादि तदर्थोऽयं प्रकारः । 'भू ति' इति स्थिते ।

अप् कर्त्तरि ।

धातोरप्प्रत्ययो भवति कर्त्तरि विहितेषु त्यादिषु चतुर्षु
दिप्प्रत्ययान्तेषु परतः । प्रकारो विकरणभेदज्ञापनार्थो
गुणार्थश्च । प्रकृतिप्रत्ययान्तः पतति यः प्रत्ययः स विकरणः ।

अप् (प्र० ए०) कर्त्तरि (स० ए०) द्विपद मृजम् । धातारिति भ्वादिधातोः
प्रत्ययान्ताच्च धातोः कर्त्तरि अप्रत्यययो भवति तिवादिषु दिवाद्यन्तेषु चतुर्षु वर्त्त-
मानार्थविधिसम्भवनायां शीघ्रेणार्थान्वयतनार्थलक्ष्मिनेषु चतुर्षु प्रत्ययगणेषु परेषु
सन्तु अप्रत्ययो भवतीत्यर्थः । अप् इत्यत्र प्रकारो विकरणभेदज्ञापनार्थः । यतो-
ऽचाप्प्रत्ययोऽवशिष्यते तुदादेरः इत्यत्राप्यकारोऽवशिष्यते । इत्यम् अप्रत्ययस्यान्तरं
न लक्ष्येत । अतः प्रत्ययभेदज्ञापनार्थमयं प्रकारः । पित्कायार्थश्च । भू इति स्थिते ।

गुणः ।

धातोर्ल्यभूतस्य नामिनो गुणो भवति । अवादेशः ।
भवति । द्वयर्थविवक्षायां तस् ।

गुणः । (प्र० ए०) सो० धातोः धातुसम्बन्धिनोऽल्यभूतस्य नामिनः इवर्णो-
वर्णश्चवर्णानां गुणः संज्ञासम्बन्धी भवति । क्वचित्पिपति परे इति दृश्यते तदनियतम् ।
पितं विनापि विभ्राञ्चक्रतुरित्यादौ गुणस्य दृश्यमानत्वात् । भौं अति इति
स्थिते । अवादेशश्चेति । औञ्च् स्वरह्वीनम् । भवति इति मिद्धम् । द्वयर्थ-
विवक्षायां । द्वयोर्वाच्यमानयोः सतोः प्रथमपुरुषद्विवचनं तस् । (अप० कर्त्त०)
भू च तस् इति स्थिते गुणः । ननु अप० प्रत्ययं विनापि गुणः क्रियतां तदर्थं सूचमाह ।

अपित्तादिङित् ।

पकारेतन्तादिकञ्च विहायान्यः प्रत्ययो ङित् संज्ञो
भवति । अन्य इति किम् । इडामायवर्जितो दशलका-
रान्नःपातो ङित् । आदिशब्दात्क्षीप्तिग्रहणम् ।

(अपित्तादि०) प इत् यस्यासौ पित् । त आदिर्यस्यासौ ऋदिः पिच्च
तादिश्च पित्तादौ । ताभ्यामन्योऽपित्तादिः (प्र० ए०) ङ् इत् यस्यासौ ङित्
(प्र० ए०) द्विपदं पकारानुबन्धं तिप् उप् प्रत्ययादिकं तादिकम् । ता । तारौ ।
तारस् । इत्यादिश्रुतनार्थप्रत्ययं च विहाय त्यक्ता योऽन्यः प्रत्ययः स ङकारानुबन्धं
विनापि आख्याते ङित्संज्ञी भवति । पकारेण तादिकं चेति आदिशब्दात्क्षीप्ति-
ग्रहणम् । तेन भुतार्थे सिप्रत्यये परे अवर्त्तिष्ठ अदर्शयत् इत्यादौ गुणः । तथा
आग्निषि सोष्टप्रत्यये परे चैवीष्ट स्त्रीषीष्टेत्यादौ गुणः । अथ ङित्प्रयोजनमाह ।

क्ङित्यङ्गुसि ।

किति ङिति च परे धातोर्गुणो भवति द्वयसंवर्जयित्वा ।
कृतद्विवचनस्य उत्सि परे तु गुणो भवति । ततो ङित्त्वा-
त्तसि गुणप्रतिषेधेऽप० प्रत्ययनिमित्तो गुणो भवत्येव । स्त्रीर्वि-

सर्गः । भवतः । बह्वर्थविवक्षायां भव अन्ति इति स्थिते ।

अदे ।

अकारस्य लोपो भवति अकारे एकारे च परे । अदे
इत्यत्र अकारैकारौ तिवादिप्रत्ययस्येत्यथः । भवन्ति
भवसि भवथः भवथ ।

कङ्खिद्गुसि । क्च ऊच क्ङौ तौ इती यस्य स कङ्खि तस्मिन् कङ्खिति
(स० ए०) द्विरिति द्विती धातुः । हेः द्विरुक्तस्य धातोः उस् हुस् तस्मादन्यो-
ऽहुस् । तस्मिन् अहुसि (स० ए०) द्विपदं सूचम् । किति पिति व्यसिरिक्तं च
वादीयक् प्रत्ययादौ च ङिति तादिवर्जिते प्रत्यये यङ्प्रत्ययादौ च परे धातो-
नामिनी गुणी न भवति । तत्रापि विशेषसाह । हुसमित्यादि हेर्द्विरुक्तस्य
धातोः उस् हुस् तं हुसं वर्जयित्वाऽन्यत्र गुणी न भवतीत्यर्थः । कृतद्विवचनादिति
अप्प्रत्ययस्य लुकि कृते श्वादिर्धातोर्द्विरुक्तात् कृतद्वित्वात्परस्य योऽन्स्थाने उसादेशो
विहितः तस्मिन् परे सति ङित्वेऽपि गुणी भवतीत्यर्थः । ततोऽव प्रसुते भूधातौ
तस्य ङित्वात्तसि परे गुणप्रतिषेधेऽपि अप्रत्ययनिमित्ती गुणी भवत्येव गुणे कृते
थी अच् । स्वर० । लो० भवतः इति सिद्धं बह्वर्थानां बह्वनां वक्तुमिच्छा यत्र
क्रियते तत्र बहुवचने भू अन्ति इति स्थिते (अप्कर्त्त०) (गुणः) थी अच् । स्वर०
भव अन्ति इति जातम् । सूचम् । अच् एच् अदे तस्मिन् (स० ए०) साङ्गे ।
अकारस्य श्वादिप्रत्ययस्य अकारे एकारे च परे लोपो भवति । अनेन वसध्य-
स्थितस्याप्प्रत्ययसम्बन्धिनीऽकारस्य लोपः । स्वर० । भवन्ति इति प्रथमपुरुषस्य
वचनत्रयसाधनम् । एवं भवसि । भवथः । भवथ । इति मध्यमपुरुषस्य वचनत्रय-
साधना । उत्तमपुरुषवचनत्रयेऽपि अप्रत्यये नामिनी गुणे च कृते । थी अच् ।
स्वर० भवामि । भववः । भवसः । इति स्थिते सूचम् ।

व्मोरा ।

अकारस्य आत्वं भवति वकारे मकारे च परे । भवामि
भवावः भवामः । स राजा धार्मिको भवति । त्वं साधु-
र्भवसि । अहमात्मविद्भवामि । इत्यादि प्रयोक्तव्यम् ।

एच सूच व्सी तयोर्वर्माः। (स० दि०) आ (प्र० ए०)। साङ्गि०।
 प्रत्ययसम्बन्धिनीऽकारस्य तिवाट्टिवंकारे मकारे च परे आत्वं भवति। अनेनाऽपो-
 ऽकारस्य आकारः। भवामि। भवाव। भवामः। इति सिद्धम्। अथ यय-
 कारः उक्तिप्रयोगमाह। स राजा धार्मिकी भवति। अत्र राजा इति कर्तृपदम्।
 भवतीति क्रियापदम्। धातोः कर्मनिरपेक्षत्वात् अकर्मकत्वं धार्मिक इति
 विशेषणपदम्। एवं तौ राजानौ धार्मिकौ भवतः। ते राजानौ धार्मिका
 भवन्ति। त्व माधुर्भवसि। युवां साधू भवथः। यूयं साधवी भवथ। अहम्
 आमी इहामि। आवाम् आत्मविदौ भवावः। वयम् आत्मविदौ भवामः। इत्यादि
 उक्तिवाक्यं प्रयोज्यम्। अथ पुरुषभेदमाह। नामयुग्मद्वयदां द्वयीस्त्वयाणां वा युग-
 पद्वीगे कस्य पुरुषस्य क्रियापदं भवतीत्यत आह सूत्रम्।

अव्यवधानाच्च पुरुषविशेषः।

यस्य क्रियापदेन व्यवधानं नास्ति ततः पुरुषविशेषः।
 अत्र व्यवधानं सूत्रस्थं ग्राह्यं न तु वाक्यस्थम्। सूत्रक्रमेण
 पुरुषप्रयोगो भवति। साधू स च त्वं च भवथः। अहं,
 त्वं, स च पण्डिता भवामः। भूङ् प्राप्नो आत्मनेपदी।
 तस्मात्ते प्रभृतीनि नव वचनानि प्रयोज्यानि। अपूर्णभावः।
 भवति।

अव्यवधानाच्चेति। अव्यवधानात् पुरुषविशेषः। अव्यवधानाच्च पुरुषक्रियाभिः
 सहाऽव्यवधानादन्तरराहित्यात् प्रथममध्यमीत्तमानां क्रमेण पुरुषविशेषः, चकारात्
 क्रियाभिव्यवधानादन्तरराहित्यात् उत्तममध्यमप्रथमानां व्युत्क्रमेण पुरुषविशेषः,
 मध्यमप्रथमयोर्मध्यमः, उत्तममध्यमयोर्त्तमः। उत्तममध्यमप्रथमेषूत्तमः। एवं
 सर्वलक्षणैरुपजयिष्यते। स च त्वं च भवथः इति क्रमव्युत्क्रमे पुरुषविशेषः। अहं स
 च भवावः। अहं च त्वं च भवावः। अहं च त्वं च स च भवामः। इति व्युत्-
 क्रमोप्यसमेव ज्ञातव्यः॥ १॥ (अव्यवधानात् अन्तररहितत्वात् क्रियायाः
 आसीत्यात् पुरुषविशेषः प्रयोज्यः। प्रथमपुरुषमध्यमपुरुषोत्तमपुरुषाणां विशेषः
 न्यात्। अथार्थः। नामयुग्मद्वयदां पुरुषद्वयाणां मध्ये द्वयीस्त्वयाणां वा युगपत्-

प्रयोगे सति यत्क्रियायाः समीपस्थं पदं तस्यैव पदस्य पुरुषो भवति । तस्यैव पुरुषस्य क्रियापदं प्रयोज्यम् । यथा साधू स च त्वं भवयः इति । अत्र स च त्वं च इत्यत्र युष्मद् क्रियासमीपवर्त्तितात् क्रियाया मध्यमपुरुषः । नामयुष्मद्दोः प्रयोगात् द्विवचनम् । स च त्वं च साधू भवतः । अत्र नामः क्रियायाः समीपवर्त्तितात् प्रथमपुरुषद्विवचनस्य प्रयोगः । एवं स च त्वं च अहं च साधवो भवामः इत्याद्यपि त्रयम् । व्याकरणान्तरे तु युगपद्वचने पुरः पुरुषाणाम् अन्यत्र त्रययोगे त्रययोगे च पराश्रयनिव वचनं न तु क्रियायाः समीपस्थ्यादिसपुरुषवचनम्, इति वर्त्तमानं साधना । भूङ् प्राप्नो । डिच्चादात्मनेपदी । तन्माद्वातोः निप्रभृतौनि नव वचनानि प्रयोज्यानि । अप् कर्त्तरि । गुणः । ओ अच् । भवति । भू आति इति स्थितिः । अप् कर्त्तरि । गुणः । । ओ अच् । भव् आति इति स्थिते सूत्रम् ।

आदाय ई ।

आकारात्परस्यात् आद्यसम्बन्धिन आकारस्य ईकारो भवति । भवेते, भवन्ते । भवसे, भवेथे, भवध्वे । अदे । भवे भवावहे भवामहे । स श्रियं भवति ।

आदाय ई । आ (पं० ए०) संके० । आत् च आद्य च आदाय तस्य आदायः १ इ ११ लो० आदौ सव० । मध्य आदवे लोपश्च । विपदं सूत्रम् । आकारात्परस्य आति आद्ये आतां आद्याम् इति वर्त्तमाना आशीः प्रेरणाऽनद्यतन प्रथमपुरुषमध्यमपुरुषद्विवचनस्याकारस्य इकारादेशो भवति । अनेन आति, इत्याकारस्य इकारः । अ ई ए । भवेते । भू अने इति स्थिते अप् कर्त्तरि । गुणः । नु अच् । अदे । भवन्ते भवसे । भू आद्ये इति स्थिते । अप् कर्त्तरि । गुणः । नु अच् आदाय ई । अनेन आकारस्य इकारः । अ ई ए भवेथे । भवध्वे । भू ए इति स्थिते अप् कर्त्तरि । गुणः । ओ अच् । अदे । भवे । वसीरा । भवावहे भवामहे । स पुरुषः श्रियं लक्ष्मीं भवति । इति चत्वारिण्यम् । अथ द्वितीयलक्षणमाह । विधिसम्भावनयोः इदं सूत्रम् ।

विधिसम्भावनयोः ।

विधिः कर्त्तव्यार्थोपदेशः । सम्भावनं कल्पनमूहस्तत्र

यादादयः प्रत्यया भवन्ति । लिङिति चेष्वा संज्ञा पाणिनी-
यानाम् ।

परस्मैपदानि ।

एकवचनानि । द्विवचनानि । बहुवचनानि ।

१	यात्	याताम्	युस्
२	यास्	यातम्	यात
३	याम्	याव	याम्

आत्मनेपदानि ।

१	ईत	ईयाताम्	ईरन्
२	ईथास्	ईयाथाम्	ईध्वम्
३	ईय	ईवहि	ईमहि

विधिसंस्मावनञ्च विधिसंस्मावने तयोर्विधिसंस्मावनयोः (स० दि०)
शेषाणि अष्टादशऽपि पदानि प्रथमैकवचनानि । एवमेकीनविंशतिपदं सूचम् ।
अथ विधिसंस्मावनयोरिति पदं व्याचष्टे विधिरित्यादि । कर्त्तव्यः कर्त्तुं योग्यो
योऽर्थः तस्योपदेशः शिवा स कर्त्तव्यार्थोपदेशः अथवाऽज्ञातस्य वस्तुज्ञो ज्ञापनं
विधिः । कर्त्तव्यार्थोपदेशो यथा विप्रो वेदमधीते । अज्ञातज्ञापनं प्रातःकृत्या-
दिशिष्टारूपः सर्वोऽप्यर्थं विधिः तथा संस्मावनं कलनं विचारणमुच्यते । तस्य
पर्यायात्तरम् ऊह इति वितर्के इत्यर्थः । ततो विधौ संस्मावने च यादादयोऽष्टा-
दश प्रत्ययाः परस्मैपदात्मनेपदभेदेन भवन्ति । एषां यादादीनामष्टानां पाणिनीय-
पाठकानां मते लिङ् इति संज्ञा । लिट् इत्ययञ्चः पाठः । तव प्रथमपुरुषैक-
वचने 'भूयात्' इति स्थितिः । अप्कर्त्त० गुणः । ओ अव् । स्वरही० । भव
यात् इति स्थितिः । सूचम् ।

याद्वै ।

अकारात्परो या ई भवति । अईए । भवेत् भवेताम्
भवेयुः ।

याई । (प्र० ए०) सांके० । अकारात्परो विधिसम्भावसम्बन्धी प्रत्ययस्य
यो या इति दणः स इ भवति । ' अनेन या इत्यस्य इकारः । अईए । भवेत् अने
प्रथमपुरुषवज्जवचनोत्तमपुरुषैकवचनं वर्जयित्वा सर्वत्र या इत्यस्य इकारः । अईए ।
भवेताम् । नञ्जवचने भव युस् इति स्थिते । सूत्रम्

युस इट् ।

अकारात्परस्य युस इडागमी भवति । भवेः, भवेत्तम्,
भवेत ।

युस् । (प० ए०) इट् (प्र० ए०) द्विपदं सूत्रम् । अकारात्परस्य युस्
इत्येतस्य वचनस्य इडागमी भवति । टित्त्वादादौ । अइए । भवेयुः । भवेः
भवेतं भवेत । सर्वत्र या इतीकारः । उत्तमपुरुषैकवचने भव यास् इति स्थिते ।
सूत्रम् ।

यामियम् ।

अकारात्परो यामियं भवति । भवेयम् भवेय भवेम ।
शिष्यो गुरुशृगूषको भवेदिति विधिः । भवेदसौ वेदपारगो
ब्राह्मणत्वादिति सम्भावनम् । भवेत, भवेयाताम्, भवे-
रन् । भवेथाः, भवेयाथनम्, भवेध्वम् । भवेय, भवेवहि,
भवेमहि । अहं हरिभक्तिं भवेय ।

याम् । (प० ए०) डयम् (प्र० ए०) अकारात्परस्य याम् इति वचनस्य
डयम् इत्यादेशो भवति गुरुत्वात् सर्वस्यादेशः । अइए । भवेयम् । द्वित्वज्जलघोः
या इतीकारः । भवेव भवेम इति सिद्धम् । अथोदाहरणमाह । शिष्यो गुरु-
शृगूषको भवेदिति विधिः । अत्र शिष्यस्य गुरुशृगूषारूपः कर्तव्यार्थः असीपदेशो
विधिः । शिष्येण गुरुशृगूषा कर्तव्येत्युपदिश्यते । ततोऽत्रविधौ यादादयः ।
तथासौ ब्राह्मणो ब्राह्मणत्वात् वेदपारगो भवेत् इति सम्भावेन सम्भवेऽर्थे यादादयः
प्रत्ययाः स्युः । ब्राह्मणत्वेन वेदपारगत्वं सम्भाव्यते इत्यर्थः । एवमन्यान्यपि सदा-
हरणानि ज्ञेयानि । तथात्मनेपदिनो भुङ्धातोरीतादीनि नव वचनानि प्रयो-
ज्यानि । सू ईस इति स्थिते अप् कर्तरि गुणः । धो भव् । स्वङ्ङनीम् । अइए ।

भवेत् । भवेयाताम् । भवेरन् । अन्यानि रूपाणि सूत्रे सन्ति । तानि अत्रैवेष्ट
प्रकारेण साध्यानि । अहं हरिभक्तिं भवेवेत्युदाहरणम् । समाप्तोऽयं लिङ्लकारः ।
अथ षीट्लकारः कथ्यते । सूत्रम् ।

आशीः प्रेरणयोः ।

अप्राप्तप्रार्थनसाशीः परस्मैष्टार्थसंज्ञं प्रेरणं प्रवर्त्तनं तल्ल
तुदादयः प्रत्यया भवन्ति । एषा संज्ञा लोट् ।

परस्मैपदानि ।

एकवचनानि । द्विवचनानि । बहुवचनानि ।

१ तुप्	ताम्	अन्तु
२ हि	तन्	त
३ आनिप्	आवप्	आमप्

आत्मैपदानि ।

१ ताम्	आताम्	अस्ताम्
२ स्व	आथाम्	ध्वम्
३ ऐप्	आवहैप्	आमहैप्

आशीः प्रेरणयोः । आशीश्च प्रेरणश्च आशीः प्रेरणे तयोः आशीः प्रेरणयोः
(स० हि०) शेषाणि तुवादीनि आमहैप् पर्यन्ताच्छटादशपदानि प्रथमेकवचनं
साद्धेतिकानि एतद्विकीर्णविंशतिपदं सूत्रम् । आशिष प्रेरणश्च व्यापष्टे । अप्राप्तल
वस्तुनः स्वार्थं प्रार्थनं मे इदं वस्तु भवतु इत्याशीः । परस्यान्यजनस्य वा इष्टार्थ-
संज्ञं वाञ्छितार्थकथनं वा आशीदृश्यते । तथा हि सौख्येदं कथिं कुत्र इति
वत्प्रवर्त्तनं तदेव प्रेरणं तत्र आशिषि प्रेरणे च तुवादय आमहैप् पर्यन्ता अष्टा-
दशप्रत्ययाः परस्मैपदानि पदमेतेन भवन्ति । एषा च तुवादीनां पाणिनीयस्य
षीट् इति संज्ञा कथ्यते । तत्र परस्मैपदिनी भूषातोस्तुवादयो गवप्रत्यया भवन्ति ।
अ तुप् । इति स्थिते । अप् कर्त्तरि । गुणः । ओ अच् । स्वरहीनम् । पकारः ।
भवत् । अ तुप् । इति स्थिते । सूत्रम् ।

तुष्ट्यास्तातडाशिवि वा वक्तव्यः ।

भवतु-भवतात्, भवताम्, भवन्तु ।

तुष्टो० । तुष्ट इति तुही तयोः तुष्टोः । आशीः प्रेरणे तुप् हि इत्येतयोः वपनयोः आशिष्ये वाच्यत्वे तातङ् इत्यादेशो वा भवति । छकारो छित्का-
कथं । गुणनिषेधार्थः । न त्वन्यादेशार्थः । अत्र तु अप्रत्ययनिमित्तो गुणो
भवत्येव । अकार उच्चारणार्थः । गुणत्वात् सर्वस्य तात् इति । तेन प्रथमपुरुषैक-
वचने रूपद्वयम् । अनेन गुणेण भू तात् इति जाते अप्कत्तरि । गुणः । ओ अव् ।
स्वरहोम० । भवतात् । भवताम् । भव अन्तु इति स्थिते । अदे । अनेनाकारश्च
स्वीपः । भवन्तु । मध्यमपुरुषैकवचने । भव हि । इति स्थिते । मृजम् ।

अतः ।

अकारात्परस्य हेतुर्भवति । न तु तातङ् । तात-
ङ्गिति छित्कारणं गुणहृद्विप्रतिषेधार्थं न त्वन्यादेशार्थम् । भव-
भवतात्, भवताम्, भवत । भवानि, भवाव, भवाम् । आयु-
ष्यान् भवतु भवान् । अध्ययनायोद्यतो भव सौम्य । भव-
ताम्, भवेताम्, भवन्ताम् । भवस्व, भवेयाम्, भवध्वम् ।
भवे, भवावहे, भवामहे । हरिं भवस्व स त्वम् ।

अतः । (पं० ए०) अकारादुत्तरस्य हि इति वचनस्य लुगभवति । न तु
तातङ् । अनेन हेतुर्भू । भव इति सिद्धम् । द्वितीयरूपे तुष्टीरिति तातङ्का-
देशः । भवतात् । भवताम् । अतत । उत्तमपुरुषवचनवयेऽपि । सवर्णे । भवानि ।
भवाव । भवाम् । अथादाहरणम् । भवान् आयुष्यान् भवतु । दीर्घायुर्भवतु इत्याशीः ।
एवं भवन्तो आयुष्यान् भवताम् । भवन्तः आयुष्यन्तो भवन्तु । अत्र यद्यपि भवच्छब्दो
गुणवाच्यो तथापि सात्त्विकेन नामरूपत्वात् प्रथमपुरुषप्रयोगः । हे सौम्य त्वम्
अध्ययनाय पठनाय उद्यतः सावधानी भव । अत्र प्रेरणे मध्यमपुरुषैकवचनप्रयोगः ।
एवमन्यद्वयदाहरणं ज्ञेयम् । तथात्मनेपदिनो भृङ्धातोस्तामादयो नवप्रत्यया
भवन्ति । -भू तात् इति स्थिते । अप्कत्तरि । गुणः । ओ अव् । स्वरहोम० ।

भवताम् । भव आताम् एति स्थिते । 'आदाथइ' अनेनाकारस्य ईकारः । भवेताम् ।
अर्दे । जवन्ताम् । भवस्व । आदाथइ । भवेथाम् । भवध्वम् । एषिणि । भवे । सवसे
दीर्घः । रुवावष्टि । भवानहे । इति भवस्व लम् इत्युदाहरणम् । अथ । खङ्खकारः
जायते । मृतम् ।

अनद्यतनेऽतीते ।

अतीताया रात्रेर्यामइयादवाग्यावदानामिन्याः । प्रथम-
यामइयं सोऽद्यतनस्ततोऽन्योऽनद्यतनस्तस्मिन्ननद्यतनेऽतीते
काले दिवादयः प्रत्यया भवन्ति । एषां संज्ञा खङ् ।

परस्मैपदानि ।

एकवचनानि ।	द्विवचनानि ।	बहुवचनानि ।
१ दिप्	तात्	अन्
२ सिप्	तम्	त
३ अमिप्	ज	म

आत्मनेपदानि ।

१ तन्	आताम्	अन्त
२ थास्	आथाम्	ध्वस्
३ ई	वहि	महि

दिलिमि इत्येतेषामिकार उच्चारणार्थः । तलो नकार
दृष्टन्त्यकर्त्तरीति विशेषणार्थः । वावसाने इति दकारस्य
तकारः ।

अनद्यतने इत्यादि । अद्यमदोऽद्यतनस्ततोऽन्योऽनद्यतनः । तस्मिन् अनद्यतने
(सं. ए०) अतीते (सं. ए०) अथ दिवादीन्यष्टादशपदानि । प्रथमैकवचन-
नानि याङ्गितिकानि । एवं त्रिशतिपदं सूत्रम् । अथ वृत्तिकारोऽनद्यतनेऽतीते

इति पदे व्यापद्ये । अतीताया इति वर्त्तमानदिनात् प्राक् अतीताया गताया
रादेः अन्ययाभवात् अर्वाक् वर्त्तमानदिनं संयोज्य यावत् आगामिन्या आसन्न-
वर्त्तिन्या रादेः भयमप्रहरद्वयं सोऽष्टप्रहरप्रमाणः कालोऽद्यतन इत्युच्यते । गतरामेः
पश्चिमप्रहरद्वयं सकाक्षी द्विवसः आगामिन्या रादेः पूर्वं प्रहरद्वयं सोऽद्यतनः
ततोऽन्यः कालोऽन्यतनः स च अन्यतनो द्विधा अतीताऽनागतभेदात् । तच्चातीतं
गतेऽन्यतने काले वाच्यमाने धातोः द्विवादयो भट्टिपथ्यन्ताः परस्मैपदात्मनेपद-
भेदेनाऽष्टादशप्रत्यया भवन्ति । एषां आष्टादशानां पाणिनीयसन्ते लङ् इति
संज्ञा । अन्यतने लङ् । दिसिनीत्यादि । तच्च दिप् सिप् अमिप् इत्येतेषां
प्रकारः पित्कायांथः । इकार उच्चारणार्थः । तेन द ल् अम् इत्येव शिष्यते ।
आत्मनेपदे तन् इति वचनस्य नकारः इण्त्वक्कर्त्तरौति सूत्रार्थः । परस्मैपदिनो
सुधातोर्दिवादयो नव प्रत्यया भवन्ति । भूदिप् इति स्थिते अप्कर्त्तरि । गुणः ।
ओ अच् । स्वरहीनः । प्रथमपुरुषैकवचने 'वावसाने' अनेन दस्य तः । भवन्
इति आते । सूचम् ।

दिवादावट् ।

दिवादौ परे धातोर्डागमो भवति । अभवत्, अभ-
वताम्, अभवन् । अभवः, अभवतम्, अभवत । अभवम्,
अभवाव, अभवाम । ह्योऽभवत्त्वत्पुनः । अभवत, अभवे-
ताम्, अभवन्त । अभवथाः, अभवेथाम्, अभवध्वम् । अभवे,
अभववहि, अभवामहि । स राज्यमभवत् ।

दिवादावट् दिप् आदित्यस्यासौ दिवादिः । तस्मिन् दिवादौ (स० ए०)
अट् (प्र० ए०) नध्ये उ अच् । द्विपदं सूत्रम् । दिवादौ प्रत्यये परे सति धातोः
अट् इत्यागमो भवति टित्वादादौ । अभवत् । अभवद् । अभवताम् पठुवपने
अट् इत्यकारलोपः । स्वर० । अभवन् । मध्यमपुरुषैकवचने स्त्री० । अभवः ।
अभवतम् । अभवत । उत्तमपुरुषैकवचने अट् । स्वर० । अभवं द्वित-
यस्त्वयोः । व्यीरा । अभवाव । अभवाम । अद्योदाहरणम् । अः अतीतदिने
पूर्वेद्युः तव पुत्रोऽभवत् । एवं अः तव पुत्रावभवताम् । अः तव पुत्रा अभवन् ।
आस्वस अभवः । ह्यो युवमभवतम् । ह्यो यूयमभवत । ह्योऽहमभवम् । अः

आदासभवात् । आी वयसभवात् । इत्यादीन्दाहरणानि धीज्यानि । तथा-
 कर्मपादमी भृङ्धातोस्तनादयो नदप्रत्यया भवन्ति । भू तन् इति स्थिते ।
 अप् कर्त्तरि गुणः । ओ अप् । दिदादावट् । तर्गो नकारः । अभवत् ।
 आदावर्त् । अइए । अभवेताम् । अभवन्त । अभवयाः । अभवेपास् । अभव-
 धम् । अइए । अभवे । अभवावहि । अभवानहि । स पुजयी राज्यभक्त ।
 इष्टदाहरणम् ।

समाप्तीऽयं चतुर्थो लकारः ।

परीक्षे ।

धातोः परीक्षेतीति कान्ति शब्दादयः प्रत्यया भवन्ति ।
 एषां संज्ञा लिट् ।

परस्मैपदानि ।

एकवचनानि ।

द्विवचनानि ।

बहुवचनानि ।

१ अप्

अतस्

उत्

२ थप्

अथुश्

अ

३ णप्

व

म्

आत्मनेपदानि ।

१

ए

आते

इति

२

हे

आथे

खे

३

ए

वहे

महे

अप्य शब्दादिविशिष्टपदानां कर्त्तरि कर्तृको प्रणीयो दर्शयते इत्यर्थः । स्यम् ।
 परीक्षे । (स० ए०) परीक्षः परीक्षीकरः परीक्ष्यलक्षित् परीक्षे । कविटभा-
 वन्तस्य परत्वमिति परशब्दादौ गरीयः । अथगच्छस्य परत्वं परः शर्काऽथ
 रालो निपातो न्द्वयते । परायेवावकी न परशब्दः यथा अणुक् कश्चिन् ।

प्रक्रियायोगी तु पापक्षरादिबान् सङ्गमनः । अक्षरान्निष्ठादस्यापि पदानि
साहचर्येणैवैवञ्चगन्तव्यम् । पर्यायान्वितिसतिपदं सूत्रम् । परीक्षे इन्द्रिया
मीचरे अतीते गते कानि अक्षरादीः सङ्गमनः प्रत्ययाः । परजोपदान्तेपदभेदेन
भवन्ति । एषां पाणिनीयमते निष्ठा इति ज्ञेया ।

आदिः सिद्धः ।

अपित् आदिः सिद्धयति ।

आदिः सिद्धः । अपित् आदिः सिद्धः भवति । कित्तात्पुनराभावः । अक्ष
भूधातोः परजोपदान्तेपदभेदेन । अक्षरम् इति स्थिते । अक्षरार्थः । पञ्कारो
उःपित्कार्यार्थः । अक्ष इति स्थिते सूत्रम् ।

सिद्धः ।

आदिर्निष्ठायोगी आतोर्निष्ठावत् ।

द्वयम् । (प्र० ए०) अक्षरं च द्विपदं अक्षरादिर्निष्ठायोगी इति आतोर्निष्ठावत्
द्वयम् भवति । सूत्रम् ।

सखरादिर्विर्धितः ।

सखराद्योऽवयवोऽद्विपदो विर्धयति । अक्षरम् अक्षरम् इति
स्थिते । अकारो ह्यर्थः । पञ्कारः पित्कार्यार्थः ।

सखरादिर्विर्धितः । द्विपदं सूत्रम् । अक्षरः अपित्पदः आद्यावयवः विर्धयति
अक्षरम् इति स्थिते । सूत्रम् ।

आक्षीर्षादीः ।

आ अक्ष अक्ष आक्षी तयोः पूर्वस्याकारस्य भूषणस्य
च आकारो भवति आक्षी सति झल्लः । पूर्वस्यस्यनिगो
दीर्घस्य झल्लो भवति ।

आक्षीर्षादीः । आ (प्र० ए०) आक्ष अक्ष आक्षी तयोः आक्षीः (प्र० दि०)
अक्षदिर्गस्याक्षी आदिः तन्निष्ठा आक्षी (प्र० ए०) आक्षी सदर्शनं दीर्घः सत् ।

द्वितीये । आजिनी रः । द्विपदं सूत्रम् । णादौ परे द्वित्वे कृते जति पूर्वस्य
 द्विरुक्तरूपस्य चकारस्य तथा भूधातुस्यन्विन ऊकारस्य च आकारादेशो भवति ।
 सप्तम्यास्त्यादौ आकारकरणं विनैव सिद्धिस्यपि व्यावर्गे आनञ्च आनञ्च इत्यादि-
 सिद्धार्थनकारत्वमिति पूर्वस्य भू इत्येतस्य या । भा भू ण इति जाते । सूत्रम् ।
 ऋः (प्र० ए०) एकपदम् । पूर्वस्यन्विनः दीर्घस्य ऋस्यो भवति । अनेन
 पूर्वस्य ऋः ।

ऋपानां जवचपाः ।

पूर्वस्यन्विनां ऋपानां जवाश्चपाश्च भवन्ति । ऋद्ध-
 चभानां जडदगवा भवन्ति । खपछठयानां चटनकपा
 भवन्ति ।

ऋपानां जवचपाः । ऋपानां (ष० व०) जवाश्च चपाश्च जवचपाः (प्र० ऋ०)
 पूर्वस्यन्विनां ऋपानां जवाः चपा भवन्ति । ऋद्धचभानां जडदगवा भवन्ति
 खपछठयानां कपचटता भवन्ति इत्यनेन सूत्रेण भकारस्य ककारो जातः । पुनश्च
 वलू ण इति जाते सूत्रम् ।

भुवो वुक् ।

भुवो वुगागमो भवति णादौ खरे परे । बभूव बभूवतुः
 बभूवुः ।

भुवः (ष० ए०) वुक् । (प्र० ए०) भूधातोः णादौ खरे परे
 वुगागमो भवति कित्वादान्ते उकार उच्चारणार्थः वुग्विधानसामर्थ्यादेव गुण-
 ऋषी ण भवतः । खरद्वीनं० । बभूव । बभूवतुः । बभूवुः । बभूवुष । इति
 स्थिति सूत्रम् ।

क्रादेर्णादिः ।

डुक्कञ् करणे । छ गतौ । डुमृञ् धारणपोषणयोः ।
 ऋञ् संवरणे । हु गतौ । शु अवणे । खु प्रस्रवने छुञ् क्षतौ ।

अपुर्वी (व० व०) घः (ण० ए०) ङः (प्र० ए०) गामी अन्तं यत् सः
नाम्यस्तः तस्मात् नाम्यस्तात् याती अक्षरस्य तिनादिष्वुक्तव्यतिरिक्तस्य लिङ्गो लुङ्-
शिटीः अथ ङकारी भवति । पाणिन सूत्रेण अक्षरस्य ङकारी नातः । अथ
अस्मिन् मन्त्रे सेटो ह्रस्वादि इति वक्तव्यम् । अस्यायः । इटा सह वर्तमानः सेट्
तस्मात् सेटः (षं० ए०) ह्रस्वात् वा भवति इति विरुद्धेन यस्य ङो भवति ।
अतो भूविध्वे । यभूविद्धे । इति-इपक्षयं जातम् । यभूवे । यभूविध्वे ।
यभूविसङ्घे । रामो रामं यभूवे । भूधातो लिङ् लकारः समात्मिसमसम् । एवं
यस्य अकारा उत्ताः । अथ षटो लकारः प्रारभ्यते । सूचम् ।

आशिषि ।

यातोराशिषि यादादयो भवन्ति । एषां संज्ञा लिङ् ।

परस्मैपदानि ।

लृक्प्रथमानि ।	द्विवचनानि ।	बहुवचनानि ।
१ यात्	यास्ताम्	यासुस्
२ यास्	यास्तम्	यास्त
३ यासम्	यास्त	यास्त

आत्मनेपदानि ।

१ सीष्ट	सीयास्ताम्	सीरन्
२ सीष्टास्	सीयास्ताम्	सीध्वम्
३ सीय	सीयहि	'सीमहि

आशिषि । (ल० ए०) अथ यादादीन्वटादश पदानि प्रत्ययैकवचनानि
आहन्तिआणि । एतौनविंशतिपदं सूचम् । यातोः क्वेवजायानाशिषि अप्रातर्प्रा-
नाक्षय्यायां परस्मैपदेष्वसन्नलक्षणयां वाच्यमानायां यादादयोऽष्टादश प्रत्ययाः
परस्मैपदानिपदानिदेन भवन्ति । पाणिनीयाणां सन्ते एषां संज्ञा लिङ् । भूधातोः
बह्विधैपदित्वात् नित्य यादादयः प्रत्यया भवन्ति । सूचम् ।

आशीर्वादादेः पं किदिति वक्तव्यम् ।

ततो गुणाभावः । भूयात् भूयास्ताम् भूयासुः । भूयाः
भूयास्ताम् भूयास्त । भूयासम् भूयास्व भूयास्त । स श्रीमान्
भूयात् । भू रोष्ट इति स्थिते ।

आशीर्वादादेरिति । आशीर्वादादेः पं परस्मैपदं कित् भवति इति वक्तव्यम्
क्वित्वात् गुणाभावः । भूयात् । भूयास्ताम् । भूयासुः । भूयाः । भूयास्ताम् ।
भूयासम् । भूयास्व । भूयास्त । स पुरुषः श्रीमान् । स्वामीवान् भूयात् । इत्य-
दाहरणम् । एवं तौ श्रीमन्तौ भूयास्ताम् । ते श्रीमन्तौ भूयासुः । भूयं प्राप्नो-
ति धातोरात्मने पदित्वात् सौष्टादयो नव प्रत्यया भवन्ति । भू सौष्ट इति स्थिते ।
सूचः । भौसौष्ट इति ज्ञाते । सूचम् ।

सिसतासौख्यपामिट् ।

धातोः परेषां सि ख तासौ ख्यप् इत्येतेषामिडागमो
भवति । गुणावादेशौ । षत्वम् । भविषीष्ट भविषीयास्ताम्
भविषीरन् । भविषीष्ठाः भविषीयास्याम् भविषीध्वम् ।
सौव्यवधानेऽपि ढत्वम् । भविषीढम् भविषीय भविषीवहि
भविषीमहि । हरिभक्तिं भविषीष्ठाः ।

सिसतासौख्यपामिट् । सिञ्च सञ्च ता ख सौय ख्यप् य सिसतासौख्यपः तेषाम् ।
सिसतासौख्यपां (ष० ब०) इट् (प्र० ए०) द्विपदं सूचम् । सिः भूते सिः ।
स इति वृत्ताद्यं सः । तादिः श्रुतार्थेऽष्टादशको गणः । सौ सौष्ट सौयास्ता-
मित्यादिः आशीर्वादात्तनेपदे नवको गणः । ख्यप् भविष्यत्क्रियातिपत्त्योः । धातोः
परेषाम् इत्येतेषां प्रत्ययानामिडागमो भवति । टित्त्वादादौ । अत्र प्रथमं सौष्टा-
दिक्कथादिभ्याम् गुणं विधाय तत्र वृत्ताद्यः । अथवा इडागमे कृतेऽपि टित्त्वे सजि-
क्वित्वाभावात् गुणकारणं न दोषः । औध्वं । क्वित्वात् । भविषीष्ट । भवि-
षीयास्तां भविषीरन् । भविषीष्ठाः । भविषीयास्याम् । भविषीध्वम् । सौव्य-
वधानेऽपि ढत्वं भवेत् । भविषीढम् । भविषीय । भविषीवहि । भविषीमहि ।

त्वं हरिभक्तिं भविषीष्टा इत्युदाहरणम् । इत्यात्मनेपदिनी इपाणि । समाधिसमनत्
पछी लकारः ।

अथ अप्तमी लकारः प्रारभ्यते ।

श्वस्तने ।

श्व आगतेऽङ्क्ति भावित्यर्थे तादयो भवन्ति । एषां संज्ञा
शुद्ध ।

परस्मैपदानि ।

एकवचनानि ।

द्विवचनानि ।

बहुवचनानि ।

१ ता

तारी

तारस्

२ तासि

तास्यम्

तास्य

३ तास्मि

तास्वस्

तास्वस्

आत्मनेपदानि ।

१ ता

तारी

तारस्

२ तास्ये

तास्यथे

तास्ये

३ ताहे

तास्वहे

तास्वहे

इङ्गुणावः । भविता भवितारी भवितारः । भवि-
तासि भवितास्यः भवितास्य । भवितास्मि भवितास्वः भवि-
तास्वः । श्वस्ते हरिः प्रत्यक्षो भविता । भविता भवितारी
भवितारः । भवितास्ये भवितास्यथे भवितास्ये । भविताहे
भवितास्वहे भवितास्वहे । श्वो हरिं भवितास्ये ।

श्वस्तने । श्री भवः श्वस्तनपक्षिन् श्वस्तने (स० ए०) ता तारी तारस् । इत्या-
व्यादय पदानि साकेतिकानि प्रथमैकवचनानि इत्येदीनविंशतिपदं सूत्रम् ।
श्वोः श्व आगमिदिने भाविनि कालेऽर्थे तादयोऽष्टादश प्रत्ययाः परस्मैपदात्मने-

कहमेदेन भवन्ति । एषां पाणिनीयानां सते लुट्सञ्जा । प्रथमं परस्मैपदिनी
जाती रूपाणि । भू ता इति स्थिते । गुणः । सूत्रम् । चिसतासीत्यपाणिट् ।
इत्यनेन सूत्रेण इट् । श्री अच् । भविता भवितारौ भवितारः । भवितास्त्रि
भवितास्त्रिः भवितास्त्रि । भवितास्त्रि भवितास्त्रिः भवितास्त्रिः । यः प्रातःकाले तव
हरिः प्रत्यक्षी भविता । अथात्मनेपदिनी भूङ्धाती रूपाणि पूर्वोक्तेनैव सूत्रेण
स्थापितव्यानि । भविता भवितारौ भवितारः । भवितासे भवितासाये भवि-
तास्त्रि भविताट् । भविताहे भवितास्त्रिहे भवितास्त्रिहे । इति रूपाणि । 'श्री
हरिं भविता' इत्युदाहरणम् । एतेषामुदाहरणानि विसारभयात् न लिखितानि ।
लुट् लकारोऽयं समाप्तिं प्राप्तः । समाप्तीऽयं सप्तमी लकारः । ७ ।

अथाष्टमो लकारः प्रारभ्यते ।

त्यादौ भविष्यति स्यप् ।

घातोर्भविष्यति काले स्यप् प्रत्ययो भवति तिबादिष्व-
ष्टादशसु परेषु । अस्य संज्ञा लृट् । भविष्यति भविष्यतः
भविष्यन्ति । भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ । भविष्यामि
भविष्यावः भविष्यामः । कल्किर्धर्मप्रवर्तको भविष्यति ।
भविष्यते भविष्येते भविष्यन्ते । भविष्यसे भविष्येथे
भविष्यध्वे । भविष्ये भविष्यावहे भविष्यामहे । साव-
र्ण्यरिज्यं भविष्यते ।

त्यादौ भविष्यति स्यप् । त्यादौ (स० ए०) भविष्यति (स, ए,)
स्यप् (प्र० ए०) त्रिपद सूत्रम् । भविष्यति इति भविष्यन् तस्मिन् भविष्यति
क्वाप् घातीः तिबाद्यष्टादशसु परस्मैपदात्मनेपदवचनेषु परेषु स्यप् प्रत्ययो भवति ।
यकारः पित्कार्याधिः । पाणिनीयानां सते अस्म लृट् इति संज्ञा । सू तिप्
इति स्थिते । त्यादौ भविष्यति स्यप् । अनेन सूत्रेण स्यप् प्रत्ययः । 'सिसतासी-
क्वाप् । अनेन सूत्रेण इट् गुण इति सूत्रेण गुणः । श्री अच् इति सूत्रेण । अच् ।
क्लिबान् इति सूत्रेण सकारस्य, घकारः । पूर्वोक्तेन सूत्रेण भविष्यति इति रूपं

सिद्धम् । अत्रान्यानि सूत्राणि पूर्वोक्तानि ज्ञेयानि । भविष्यति । भविष्यतः ।
 भविष्यन्ति । भविष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ्यं । भविष्यामि । भविष्यावः ।
 भविष्यामः । कल्किर्नामेश्वरस्यावतारो धर्मप्रवर्तकी भविष्यति इत्युदाहरणम् ।
 इति परस्मैपदिनो रूपाणि कथितानि । अथात्मनेपदिनो रूपाणि कथ्यन्ते ।
 पूर्वोक्तेनैव सूत्रेणात्मनेपदिनोऽपि रूपाणि सिध्यन्ति । भविष्यते । भविष्येते ।
 भविष्यन्ते । भविष्यसे । भविष्येथे । भविष्यथ्ये । भविष्ये । भविष्यावहि ।
 भविष्यामहि । सावर्णिर्मनूराज्यं भविष्यते । इत्युदाहरणम् । इत्यात्मनेपदिनो
 रूपाणि । समातोऽयं लट् लकारः । सभाभिं प्राप्नोऽयमष्टमो लकारः ।

अथ नवमो लकारो निगद्यते ।

स्यप् क्रियातिक्रमे ।

धातोः क्रियाया अतिक्रमे कृतश्चिद्देशगुण्यादनिष्पत्तौ
 सत्यां दिवादिपरः स्यप्रत्ययो भवति भविष्येऽर्थे कचिद्भूतेऽपि ।
 अस्य संज्ञा लङ् । अडागमः अभविष्यत्—अभविष्यद्
 अभविष्यताम् अभविष्यन् । अभविष्यः अभविष्यतम् अभ-
 विष्यत । अभविष्यम् अभविष्यत्व अभविष्याम । यदि
 सुवृष्टिः सुराज्यं चाभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत् । अभ-
 विष्यत अभविष्येताम् अभविष्यन्त । अभविष्यथाः अभ-
 विष्येथाम् अभविष्यध्वम् । अभविष्ये अभविष्यावहि अभ-
 विष्यामहि । यदि अभविष्यत द्रव्यं भवांस्तदा रम्यमभ-
 विष्यत् ।

स्यप् क्रियातिक्रमे । द्विपदं सूत्रम् । स्यप् (प्र० ए०) क्रियातिक्रमे (स० ए०)
 क्रियाया अतिक्रमेऽभवत् क्रियातिक्रमः तस्मिन् क्रियातिक्रमे क्रियायाः कर्तृव्या-
 पाररूपाया धात्वर्थलक्षणायाः कार्यस्य वातिक्रमे कृतश्चित् कारणात् अनिष्पत्तौ
 कचिद्भौ सत्यां धातोर्दिवादिषु विभक्तिषु परतः स्यप् प्रत्ययो भवति । . . . पाणिनी-

खानां मते एषां लङ् इति संज्ञा । भू दिप् इति स्थिते । अनेन सूत्रेण व्यप्-
प्रत्ययः । सिसृतासीत्यपाम् । अनेन सूत्रेण डागमः । 'गुणः' इत्यनेन सूत्रेण
गुणः । ओ अव् । इति सूत्रेणाव् । 'क्षिलात्' इति सूत्रेण सकारस्य षकारः ।
'वावसाने' अनेन तकारस्य दकारो भवति । 'दिवादावट्' इति सूत्रेणाडागमो
भवति । स्वरङ्गीनं । अभविष्यत् । अभविष्यताम् । अभविष्यन् । 'अदे'
इति मूलेष्वाकारस्य लोपः कार्यः । प्रथमपुरुषस्य वङ्गवचने । अभविष्यः ।
अभविष्यतम् । अभविष्यत । अदे । अभविष्यम् । व्योरा । अभविष्याव ।
अभविष्याम । अथोदाहरणम् । यदि सुवृष्टिः सुराज्यं च अभविष्यत् तदा
सुभिक्षमभविष्यत् । इति परस्मैपदिनी भुधातो रूपाणि । अथात्मनेपदिनी
भूङ्धातो रूपाणि कथ्यन्ते । तेषामनेनैव सूत्रेण सिद्धिः । अभविष्यन्
अभविष्येतां अभविष्यन् । अभविष्यथाः अभविष्येथां अभविष्यध्वम् । अभ-
विष्ये अभविष्यावहि अभविष्यामहि । यद्यभविष्यत द्रव्यं भवांसदा रम्यमभ-
विष्यत् । समाप्तिं गतो नवमीऽर्थं लङ्लकारः । अस्तेतराण्युदाहरणानि न
दृष्टानि विस्तरभयात् ।

अथ दशमो लकारः प्रारभ्यते ।

भूते सिः ।

धातोर्भूतमात्रे काले सिः प्रत्ययो भवति । दिवादिपरः ।
अस्य संज्ञा लुङ् । इकारः सेरिति विशेषणार्थः । 'अभूस्
त्' इति स्थिते ।

भूते (सं० ए०) सिः । (प्र० ए०) धातोर्भूतमात्रे तत्कालीत्यत्रमात्रे
अतीतिं कालीऽर्थे सिप्रत्ययो भवति दिवादौ परे । इकारः सेरिति विशेषणार्थः ।
अस्य पाणिनीयानां मते लङ् इति संज्ञा । भू दिप् इति स्थिते । भूते सिः
अनेन मूलेण सिप्रत्ययः । इकारः सिः । दिवादावट् । अनेनाडागमः । वाव-
साने । अनेन दकारस्य तकारः । पूर्वोक्तसूत्रैः अभूस् त् इति ज्ञातम् । तच्च
सूत्रम् ।

दादेः पे ।

परस्मैपदे परे अपित् । दाधास्येभूपिब्रतिभ्यः परस्य
सेलीपी भवति ।

दादेः (प० ए०) पे (स० ए०) अपित् दा धा स्या इष् भू ष्च पाने इत्ये
तेभ्यः परस्य भूतायस्य सेलीपी भवति परस्मैपदविषये । द्वितीयं सूचम् ।

शाच्छासाम्राधेटो वेति वक्तव्यम् ।

भुवः सिलोपी लुग्वाचः । लुकि न तन्निमित्तम् ।
लुकि सति तन्निमित्तं कार्यं न स्यात् । तेन गुणैर्द्वययो
न । अभूत् अभूताम् ।

शाच्छेति । शाच्छासाम्राधेट् एभ्यो धातुभ्यः सिलोपी वा भवति इति वक्त-
व्यम् । भुवः (प० ए०) इदं सूचयति । भूधातोः सिलोपी लुग् वाचः ।
लुकि न तन्निमित्तम् । तेन गुणैर्द्वययो न भवन्ति । अभूत् । अभूताम् ।
वङ्गवचने अभू अन् इति स्थिते । सूचम् ।

भुवः सिलोपे खरे वुग्वक्तव्यः ।

अभूवम् । अभूः अभूतम् अभूत । अभूवम् अभूव
अभूम् । अभूवृष्टिः । आत्मनेपदे । सिः इट् गुणावौ
षत्वं ण्वत्वं अट् । अभविष्ट अभविष्ठाताम् ।

भुवः (प० ए०) भूधातोः सिलोपे कृते सति खरे परे अमि अनि च वुगा-
मनी भवति । ककारो गुणप्रतिषेधार्थः । स्थाननियमार्थश्च । उकार उच्चा-
रणार्थः । इति अनि वकारागमः । खरङ्गीनं० । अभूवन् । अभूः । अभूतम् ।
अभूत । अभूवम् । अभूव । अभूम् । इति परस्मैपदिनी भूधातो रूपाणि ।
अभूत् इष्टिरित्युदाहरणम् । अयात्मनेपदिनी भूधातो रूपाणि कथ्यन्ते ।
आत्मनेपदे सिः इट् गुणावौ षत्वं ण्वत्वं अट् एते भवन्ति । अभविष्ट । अभ-
विष्ठाताम् । अभविष् अन्त इति स्थिते । सूचम् ।

आतोऽन्तोऽदनतः ।

आत आत्मनेपदस्यान्त इत्येतस्याहवति । अकारा-
दुत्तरस्य न भवति । अभविषत । अभविष्टाः अभविषा-
याम् ।

आतोऽन्तोऽदनतः । आतः (ष० ए०) अन्तः (प्र० ए०) अत् (प्र० ए०)
अत् अकारः न अत् अनत तस्यात् अनतः (ष० ए०) आद्ये पदद्वयेऽतीत्यः ।
अन्तोः । एदी । हेतोः चपा अ नेजवाः । चतुःपदं सूत्रम् । आत्मनेपदसम्बन्धिन
प्रथमपुरुषवज्रवचनस्य अन्ते इत्यस्यात् भवति । अन्ते इत्यस्याते इवि भवति ।
अन्ताम् इत्यस्याताम् अन्त इत्यस्याती भवतीति भावः । परम् अकारादुत्तरस्य न
भवति । अनेनान्ते इत्यस्याते कृते स्वरहीनम् । अभविषत । अभविष्टाः । अभ-
विषायाम् । अभविष् ध्वम् । इति स्थिते सूत्रम् ।

ध्वे च सेलीपः ।

ध्वे परे सेलीपो भवति । वा सस्य द इति केचित् ।
अभविध्वम्-अभविद्वम् । अभविषि अभविष्वहि । अभ-
विष्वहि । देवदत्तो राज्यमभविष्ट ।

ध्वे च सेलीपः । ध्वे (स० ए०) च अव्ययम् । सेः (ष० ए०) लीपः
(प्र० ए०) ध्वे परे सति सेलीपो भवति । अभविध्वम् । वा सस्य दकारो
भवति । इति केचित् केषाञ्चिदावाच्याणां मतेन सकारस्य दकारो भवति ।
स्वरहीनम् । अभविध्वम् । अभविषि अभविष्वहि अभविष्वहि । इत्यात्मनेपदिनी
रूपाणि । देवदत्तो राज्यमभविष्टेत्युदाहरणम् ।

माङि लुङि वक्तव्यः ।

सर्वलकारापवादः ।

माङि । माङि प्रयुज्यमाने लुङ्लकार एव वक्तव्यः । सर्वलकारापवादी
भवति ।

मेटः ।

माशब्दे प्रयुज्यमाने अटो लोपो भवति । सा ह्यर्थ-
भक्तो भवान् भूत् ।

मेटः । इदं सूत्रमस्ति । मं (स० ए०) अटः । (प० ए०) हिपदं
सूत्रम् । निषेधाद्यं माशब्दं प्रयुज्यमाने दिवादिनिमित्तीत्यत्र स्याटोऽङ्गागमस्य लोपो
भवति । अनेन सर्वेषां लोपो भवति । सा ह्यर्थभक्तो भवान् भूत् । इत्यादि
प्रयोगसिद्धिः ।

सास्ययोगे भूतार्थता वक्तव्या ।

सास्ययोगे भूतार्थता वक्तव्या । स्पष्टमिदं सूत्रम् । तृतीयं सूत्रम् ।

सास्ययोगे लङ् च ।

मास्मभवत् । मास्मभूत् । चित्ती संज्ञाने । इकार
इदित्कार्थार्थः । पूर्ववत्तिवाद्यः । अप् कर्त्तरि ।

सास्ययोगे लङ् च । स्पष्टम् । च पुनः सास्य इत्येतयोः इयोः योगे लङ्
लकारो भवतीत्यर्थः । सा स भवत् । इत्युदाहरणम् तृतीयसूत्रस्य । मा स
भूत् । इत्युदाहरणं प्रथमतस्तस्यास्ति इति भू सत्तायाम् इत्यस्य भूङ् प्राप्ता इत्यस्य
च रूपाणि दर्शितानि । तच्च भूधातुः परस्मैपदी ज्ञातव्यः । परतोऽन्यत् इति
सूत्रात् । भूङ्धातुः आत्मनेपदी ज्ञातव्यः । जित्वात् । परस्मैपदिनः परस्मैपदानि
भवन्ति । आत्मनेपदिन आत्मनेपदानि भवन्तीति ज्ञातव्यम् । अत्र बहुसंख्ये
सम्बन्धेन कृतः । बाह्यानां सुखेन वीधकारत्वात् । समाप्तोऽयं दर्शनो लकारो
लुङ् ॥ १० ॥ इति ह्यधीर्धातु रूपाणि । अथ आदिगणः प्रारभ्यते । तच्चादौ
परस्मैपदप्रक्रिया कथ्यते । चित्ती संज्ञाने । इकार इदित्कार्थार्थः । पूर्ववत्
तिवाद्यो भवति । अप् कर्त्तरि । अनेनाप् । वित् अप् तिप् इति जाते सूत्रम् ।

उपधाया लघोः ।

धातोरुपधाया लघोर्नामिनो गुणो भवति । चेतति

चेततः चेतन्ति ॥ १ ॥ चेतत् चेतताम् चेतयुः ॥ २ ॥
 चेततु—चेततात् चेतताम् चेतन्तु ॥ ३ ॥ अचेतत् अचेतताम्
 अचेतन् ॥ ४ ॥ चित्त्वम् । चिचेत । कित्वाद्गुणाभावः ।
 चिचिततुः चिचितुः । चिचेतिथ चिचितथुः चिचित ।
 चिचेत चिचितिव चिचितिम ॥ ५ ॥ कित्वाद्गुणाभावः ।
 चित्वात् चित्वास्तं चित्वासुः ॥ ६ ॥ चेतिता चेतितारौ
 चेतितारः ॥ ७ ॥ चेतिष्यति चेतिष्यतः चेतिष्यन्ति ॥ ८ ॥
 अचेतिष्यत् अचेतिष्यताम् अचेतिष्यन् ॥ ९ ॥ चित् स्तित् इति
 स्थिते । सिसता० इतोऽट् ।

उपधाया लघाः । उपधायाः (ष० ए०) लघाः (ष० ए०) द्विपदं
 सूचम् । धातोरुपधाभूतस्य लघीनामिनः । क्ङिङिर्जन्त प्रत्यये परं गुणो भवति ।
 पकारः । खर० । लट् । चेतति । चेततः । चेतन्ति । चेतमि । चेतथः ।
 चेतथ । चेतामि । चेतावः । चेतामः । लिङ् । चेतत् । चेतताम् । चेतयुः ।
 चेतैः । चेतैतम् । चेतैत । चेतयम् । चेतैव । चेतैम । लोट् । चेततु ।
 चेततात् । चेतताम् । चेतन्तु । चेत । चेततात् । चेततम् । चेतत । चेतानि ।
 चेताव । चेताम । लुङ् । अचेतत् । अचेतताम् । अचेतन् । अचेतः । अचे-
 ततम् । अचेतत । अचेतम् । अचेताव । अचेताम । लिट् । दिथ । १० सखरा-
 दिर्द्विरदिः । चि चित् णप् इति स्थिते । णकारः । पकारः । गुणः । खर-
 द्वीन० । चिचेत । कित्वाद्गुणाभावः । चिचिततुः । चिचितुः । चिचेतिथ ।
 चिचितथुः । चिचित । चिचेत । चिचितिव । चिचितिम । लिङ् । चित्वात् ।
 चित्वास्तं चित्वासुः । चित्वाः । चित्वासम् । चित्वास्त । चित्वासम् । चित्वास ।
 चित्वास । लुट् । चेतिता । चेतितारौ । चेतितारः । चेतितासि । चेतितास्यः ।
 चेतितास्य । चेतितासि । चेतितास्यः । चेतितास्यः । लट् । चेतियति । चेति-
 ष्यतः । चेतियन्ति । चेतियसि । चेतियथः । चेतियथ । चेतियथसि ।
 चेतियावः । चेतियामः । लङ् । अचेतिष्यत् । अचेतिष्यताम् । अचेतिष्यन् ।
 अचेतिष्यः । अचेतिष्यतम् । अचेतिष्यत । अचेतिष्यम् । अचेतिष्याद । अचेति-

प्याम । लङ् । चित् सि दिप् इति स्थितं । सिसता० । अनेन सूत्रेण इट् ।
चित् इट् सि दिप् इति जाते सूत्रम् ।

सिः ।

सिश्च्चात्परयोर्दिस्योरोडागमो भवति ।

इट् ईटि ।

इट उत्तरस्य सेलीपो भवति ईटि परे । अचेतीत् अचे-
तिष्टाम् ।

सिः । (प० ए०) सिश्च्चात् परयोर्दिस्योरोडागमो भवति । अनेन
तदा चित् इट् सि ईट् दिप् इति जातम् । तत्र सूत्रम् । इट् ईटि । इट्
(प० ए०) ईटि (स० ए०) इट उत्तरस्य सेरीटि परे लोपी भवति । इति
दिक्षीर्विषये सिषीपः । अनेन सूत्रेण सिषीपः कार्यः । तदा चित् इट् ईट्
दिप् इति जाते । टकारः । दि सि मि । पकारः । तदा चित् इ ईट् इति
स्थितं गुणः । सवर्णे । स्वरहीनं० । दिवादावट् । वानसानि । एभिः
पूर्वाङ्गैः सूत्रैः । अचेतीत् इति रूपं सिद्धं भवति । अचेतीत् । अचेतिष्टाम् ।
अचेति सि अन् इति स्थिते सूत्रम् ।

स्याविदः ।

सेराकारान्तादिदस्योत्तरस्यान उस् भवति । अचेतिषुः ।
अचेतोः अचेतिष्टम् अचेतिष्ट । अचेतिषम् अचेतिष्व
अचेतिष । च्युतिर् आसेचने इरनुबन्ध इरितो वेति
विशेषणार्थः । उच्चरितप्रध्वंसो ह्यनुबन्धः च्योतति, च्योतेत्,
च्योततु, अच्योतत् । च्युत् णप् द्वित्वम् ।

स्याविदः । (प० ए०) एकषट् सूत्रम् । सिः भूतार्थोपपन्नात् आकाशस्यात्
दा इत्यादेः विद ज्ञाने इत्यस्याद्वातीत्य परस्य अन उस् भवति । अनेनान उस्
जातः । स्वरहीनं० । स्त्रीर्विसर्गः । अचेतिषुः । अचेतीः । अचेतिष्टम् ।
अचेतिष्ट । अचेतिषम् । अचेतिष्व । अचेतिष ६ समाप्तिं प्राप्नोऽयं धातुः ।

चुतिर् आसिचने इह अनुबन्धोऽस्ति इरितो वा इति सूत्रस्य विशेधार्थः । उच्च-
रितप्रध्वलो ह्यनुबन्धो भवति । पूर्ववत् तिवादयः । उपधाया लघोः । अनेन
गुञ् । लट् । च्योतति । च्योततः । च्योतन्ति । लिङ् । च्योतेत् । च्योतेताम् ।
च्योतेयुः । लोट् । च्योततु । च्योततात् । च्योतताम् । च्योतन्तु । लङ् ।
अच्योतत् । अच्योतताम् । अच्योतन् । सगमत्वात् । एतेषां विवेचनं न कृतम् ।
लिट् । चुत् णप् इति स्थिते । विश्व । चुत् चुत् णप् इति जाते सूत्रम् ।

पूर्वस्य हसादिः शेषः ।

पूर्वस्यादिर्हसः शिष्यते अन्यो लुप्यते । चुच्योत . चुच्यु-
ततुः चुच्युतुः । चुच्योतिथ चुच्युतथुः चुच्युत । चुच्योत
चुच्युतिव चुच्युतिम । चुत्यात् च्योतिता च्योतिष्यति
अच्योतिष्यत् । अच्योतीत् अच्योतिष्टाम् अच्योतिषुः ।
अच्योतीः अच्योतिष्टम् अच्योतिषम् अच्योतिष्व अच्योतिष्व ।

पूर्वस्य हसादिः शेषः । पूर्वस्य (ष० ए०) हसयोर्हसानां वा संयुक्ताना-
मुतांसंयुक्तानामादिः (प्र० ए०) हसादिः शेषः । अथवा हस इति पृथक्पदं
साङ्केतिकं प्रथमैकवचनात्मम् । द्विवचने कृते सति पूर्वपदस्य संयोगे सति
आदिनो हसः शिष्यते रच्यतेऽन्यो द्वितीयो लुप्यते । अनेन यकारतकारयोर्नोप-
कार्यः । तदा चुच्युत् णप् । इति जाते । बुधः । उपधाया लघोः । सरहोः ।
अकारः । पकारः । चुच्योत । चुच्युततुः । चुच्युतुः । चुच्योतिथ । चुच्युतथुः ।
चुच्युत । चुच्योत । चुच्युतिव । चुच्युतिम । लिङ् । चुत्यात् । चुत्याताम् ।
चुत्यासुः । लुट् । च्योतिता । च्योतितारौ । च्योतिवारः । लट् । च्योतिताष्यति ।
च्योतिष्यतः । च्योतिष्यन्ति । लङ् । अच्योतिष्यत् । अच्योतिष्यताम् । अच्योति-
ष्यन् । लङ् । अच्योतीत् । अच्योतिष्टाम् । अच्योतिषुः । अस्य धातोर्बुङ्लकारे
सिरपवादी ऊप्रत्ययो विकल्पेन भवति । तद्विधायकं सूत्रम् ।

इरितो वा ।

इरितो धातोर्वाङ् प्रत्ययो भवति दिवादिप्परः परस्मै-

पदे । सेरपवादः । उकारो गुणप्रतिषेधार्थः । अच्यु-
तत् अच्युतताम् अच्युतन् । अच्युतः अच्युततम् अच्युतत ।
अच्युतम् अच्युताव अच्युताम् । श्रुतिर् चरणे ।
श्रोतति, श्रोतेत्, श्रोततु, अश्रोतत् । हित्त्वम् ।

इति वा । इर् इत् यस्य न इरित् तस्मात् इरितः (प० ए०) द्विपदं
सूचम् । च्तिर् । रुधिर । भिदिर । ह्रिदिर । दृशिर । रुदिर । स्तन्दिर ।
इत्यादिरित्यन्वात् धातोर्भूतेऽर्थे दिवादी परे वा उप्रत्ययो भवति । उकारो गुण-
प्रतिषेधार्थः । उप्रत्ययोऽयं परस्मैपदे भवेन्मूल उक्तत्वात् । यस्मिन् पक्षे उप्रत्यय-
स्तस्मिन् पक्षे सेरभावः । अनेन उप्रत्ययः । दिवादावट् । स्वरहीनं० । अच्युतत् ।
अच्युतताम् । अच्युतन् । अच्युतः अच्युततम् अच्युतत । अच्युतम् अच्युताव
अच्युताम् । समाप्तेऽयं धातुः । श्रुतिर् चरणे । पूर्ववत् तिवादयो भवन्ति ।
लट् । श्रोतति । श्रोततः । श्रोतन्ति । लिङ् । श्रोतेत् । श्रोतेताम् । श्रोतेथुः ।
लोट् । श्रोततु—श्रोततात् । श्रोतताम् । श्रोतन्तु । लङ् । अश्रोतत् ।
अश्रोतताम् । अश्रोतन् । लिट् । हिश्च । श्रुत् श्रुत् श्रुति स्थिते ।

शसात् खपाः

द्विर्वचने कृते यत्पूर्वरूपं, तस्य शसादुत्तराः खपाः
शिष्यन्ते न शसाः । इति चकारशेषः । चुश्रोत चुश्रु-
ततुः चुश्रुतुः । श्रुत्यात् श्रोतिता श्रोतिथति अश्रो-
तिथत् अश्रुतत् अश्रोतीत् । मन्य विलोङने । मन्यति
मन्येत् मन्यतु अमन्यत् ममन्य ।

शसात् खपाः । शसात् (प० ए०) खपाः (प्र० व०) द्विपदं सूचम् ।
संयोगपूर्वस्य धातोर्द्विले कृते सति यत्पूर्वरूपं हित्सम्बन्धि तस्य शसखपमयोरी
सति शसादुत्तरा अथे वर्त्तमानाः खपाः शिष्यन्ते रक्ष्यन्ते न शसाः आदौ । वर-
सानाः शसा लुप्यन्त इत्यर्थः । अनेन शकारस्य लोपः कार्यः । पुनः पूर्वस्य
हसादिः शेषः इति सूत्रेण तकारस्य लोपः कार्यः । गूणः । स्वरहीनं० । चुश्रीत ।
चुश्रुततुः । चुश्रुतुः । चुश्रीतिथ । चुश्रुतथुः । चुश्रुत । चुश्रीत । चुश्रुतिव ।

चुश्रुतिम् । सध चुश्रुतित्युदाहरणम् । लिङ् । श्रुत्यात् । श्रुत्यास्ताम् । श्रुत्यासुः ।
 लृट् । श्रोतिता । श्रोतितारौ । श्रोतितारः । लृट् । श्रोतिष्यति । श्रोति-
 ष्यतः । श्रोतिष्यन्ति । लङ् । अश्रोतिष्यत् । अश्रोतिष्यताम् । अश्रोतिष्यन् ।
 लुङ् । अक्षिग्लकारि साधनं तु पूर्ववत् । अश्रोतीत् । अश्रोतिष्टास् । अश्रोतिषुः ।
 ममासीऽयं धातुः । मन्य विलोडने । लट् । मन्यति । मन्यतः । मन्यन्ति । लिङ् ।
 मन्येत् । मन्येताम् । मन्येयुः । लोट् । मन्यन्—मन्यतात् । मन्यताम् । मन्यन् ।
 खङ् । अमन्यत् । अमन्यताम् । अमन्यन् । लिट् । ममन्य । ममन्य अतुस् इति
 स्थिते सूत्रम् ।

नो लोपः ।

धातोरुपधाभूतस्य नकारस्य लोपो भवति किति डिति
 च परे । इत्युपधानकारलोपे प्राप्ते ।

नो लोपः । नः (ष० ए०) लोपः (प्र० ए०) द्विपदं सूत्रम् । धातोरुपधा-
 भूतस्य नकारस्य अर्थात् नकारस्थानं यानुस्वारस्य किति डिति च परे लोपो
 भवति । अत्र लोपाधिकारे नकारस्यादेशरूपस्यानुस्वारस्य लोपः । अनेन सर्वेषु
 नकारस्य लोपे प्राप्ते सति ।

ऋसंयोगात् ऋादेरकित्त्वं वाच्यम् ।

तेन नलोपाभावः । ममन्यतुः ममन्युः । ममन्यिष्य
 ममन्यथुः ममन्य । ममन्य ममन्यिव ममन्यिम ।

ऋसंयोगात् इदं वार्तिकम् । ऋसंयोगश्च ऋसंयोगं तस्मात् ऋसंयोगात्
 (ष० ए०) ऋादिर्धस्य स ऋादिः तस्य ऋादिः । कितौ भावः कित्त्वं न कित्त्वं
 अकित्त्वं (प्र० ए०) वाच्यं (प्र० ए०) ऋकारान्तात् संयोगान्तात् धातोश्च ऋादे-
 रकित्त्वं वाच्यम् । अस्य धातोः संयोगत्वात् । अनेन सूत्रेण नकारस्य लोपाभावा
 भवति । स्वरहीनं । लोर्विसर्गः । ममन्यतुः । ममन्युः । वार्तिकम् ।

केचित्संयोगाद्वेति वक्तव्यम् ।

ममन्यतुः ममन्युः । नलोपः । ममन्यतात् ममन्यितात्

मन्यिष्यति, अमन्यिष्यत्, अमन्यीत् अमन्यिष्टाम् अमन्यिषुः ।
पुथि लुथि मथि कुथि हिंसासंक्षेपनयोः ।

केचिदार्याः संयोगात् धातोर्णादेः कित्त्वं वा वक्तव्यमिति वदन्ति । अनेन
आदेर्विकल्पेन कित्त्वं । तदा ममथतुः ममथुः । ईदृशानि रूपाणि भवन्ति ।
जिङ् । न लीपः । मथ्यात् । मथ्यास्ताम् । मथ्यातुः । लुट् । मन्यिता । मन्यि-
नारी । मन्यितारः । लुट् । मन्यिष्यति । मन्यिष्यतः । मन्यिष्यन्ति । लङ् ।
अमन्यिष्यत् । अमन्यिष्यताम् । अमन्यिष्यन् । लुङ् । अमन्यीत् । अमन्यिष्टाम् ।
अमन्यिषुः । समाप्तोऽयं धातुः । पुथि लुथि मथि कुथि एते धातवो हिंसासंक्षे-
पनयोः प्रवर्तन्ते । सूत्रम् ।

इदितो गुम् ।

इदितो धातोर्नुमागमो भवति । कुन्यति कुन्येत् कुन्यतु
अकुन्यत् । हित्वम् ।

इदितो गुम् । इत् इत् यस्य स इदित् तस्मात् इदितः (पं० ए०) गुम्
(प्र० ए०) द्विपदं सूत्रम् । इदितो धातोर्दशस्यपि लकारेषु गुणागमो भवति ।
पूर्ववत् तिबादयः । इदितो गुम् । मित्यात् । नस्यापदाने । लुट् । कुन्यति ।
लिङ् । कुन्येत् । लीट् । कुन्यतु । लङ् । अकुन्यत् । लिट् । कुन्यन् षप् इति
स्थिते । द्विष । पूर्वस्य हसादिः शेषः । अकुन्यन् षप् इति जाते सूत्रम् ।

कुहोशुः ।

पूर्वसम्बन्धिनीः कवर्गहकारयोश्चत्वं भवति । वर्गचतुर्थो
हस्य सवर्णः । चुकुन्य चुकुन्यतुः चुकुन्युः । चुकुन्यिथ चुकु-
न्यथुः चुकुन् । चुकुन्य चुकुन्यिव चुकुन्यिम । - लघूपञ्चत्वा-
भावादगुणः ।

कुहोशुः । कुश्च हच कुहो तयोः कुहोः (ष० दि०) चुः (प्र० ए०) द्विपदं
सूत्रम् । हिले कृते सति पूर्वसम्बन्धिनीर्हित्वसम्बन्धिनीः कवर्गहकारयोश्चवर्गादेशो

भवति । गुरु कवर्गस्य चवर्गी यथासंख्यं भवति परं हकारस्य चवर्गत्वं कथं
जिघ्र्यते । अचीच्यते । साटकापांठे श्वसह इत्यत्र हकारस्य चतुर्थस्थानवर्चितात्
हकारस्य चुत्वे भकारी भवति । अथवा । वर्गचतुर्थी हस्य सवर्ण इति वचनात्
चवर्गमध्ये हस्य सवर्णी भो भवति । अनेन कवर्गस्य चवर्गी भवति । स्वरहीनं ।
चुकुन्त्य । चुकुन्त्यतुः । चुकुन्त्युः । लिङ् । 'नी लीपः' इति सूत्रेण गकारस्य
लीपे प्राप्ते सति ।

इदितो नलोपाभावो वाच्यः ।

कुन्थ्यात्, कुन्थिता, कुन्थिष्यति, अकुन्थिष्यत् । अकु-
न्थीत् अकुन्थिष्टाम् अकुन्थिषुः । विधु गत्याम् । उकार
उच्चारणार्थः ।

वार्तिकम् इदितः । इदितो धातोः किति छिति च परे नलीपस्याभावा
वाच्यः । कुप्यात् । लघूपधत्वाभावात् गुणाभावो भवति । लुट् । कुप्यिता ।
लृट् । कुप्यिष्यति । लृङ् । अकुप्यिष्यत् । लुङ् । अकुप्यीत् । पृथि लुथि
भयि इति चयाणां धातूनां सुगमत्वात् रूपाणि न लिखितानि । विधु सत्याम् ।
उकार उच्चारणार्थः ।

आदिः षाः स्तः ।

षोपदेशस्य षोपदेशस्य च धातोरादी वृत्तमानयोः
 षकारणकारयोः सकारणकारौ भवतः ।

सैक्स्प्स्स्सृज्स्सृत्थान्ये दन्त्याजन्तसादयः ।

एकाचः प्रोपदेशाः षष्पस्विदुस्वदुस्वज्जस्वणस्विडः ।

सेक गतौ । खप्पू गतौ । ख गतौ । खु आच्छादन ।
 खज् विसर्गे । खु छादन । ख्यै छ्यै भ्रमसङ्घातयोः ।
 एभ्योऽन्ये दन्त्याजन्तसादयः । एकाचः षोपदेशा दन्त्या-
 जन्तसादयः । दन्ते भवः दन्त्यः दन्त्यश्च दन्त्याचौ ती
 अन्तौ यस्य सदन्त्याजन्तः स चास्ौ सश्च दन्त्याजन्तसः स

सकारणकारयोस्तौ पूर्वभावितोऽवैव एकारणकारौ भवतः
 पत्वणत्वनिमित्ते सति । निषेधति । सेधेत् सेधतु ।
 अङ्गव्यवधानेऽपि पत्वम् । निषेधति । द्वित्वव्यवधानेऽपि
 पत्वम् । निषेधति । सिधेत् सिधतुः । सिधितुः । सिधे-
 धिथ । सिध्यात्, सेधिता, सेधियति, असेधियत् । असे-
 धीत्, असेधिष्टाम्, असेधिषुः । पिधू शास्त्रे साङ्गल्ये च ।
 उकार इडिकल्पार्थः । सेधति, सेधत्, सेधतु, असेधत्,
 सिधेध, सिध्यात् ।

प्रादेश तथा तौ सुनमात् । प्र आदिर्धस्य स प्रादिः तस्य प्रादेः (पं० ए०) च
 तथा तौ (प्र० द्वि०) सुनमां (प० व०) पञ्चपदं सूत्रम् । प्रादेरुपसर्गात्परेषां
 स्वादोनां पुञ्ज अभिप्रेते, योऽन्तकर्मणि, एङ् स्तुतौ, एङ् स्तौभे, पिङ् वत्यने, षञ्
 सङ्गे, षञ् परिषङ्गे, इत्यादोनां नमादीनां च णम् प्रद्वीभावे, शीञ् प्रापणे, टुञ्चि
 सङ्गो, णिदि कृत्वायाम्, इत्यादीनां धातूनां यौ सकारणकारौ तयोः क्रमेण तौ
 पूर्वभावितौ एव पूर्ववस्थायां वर्त्तमानौ षकारणकारौ एव भवतः । तथा तेष्वे-
 वेत्यादि । तथेति सूत्रोक्तं पदं तस्यार्थः । तेष्वेव निमित्तेऽस्ति । अत्रायं भावः ।
 सकारणस्य षकारणमित्यादि कवर्गेऽङ्गानि । नकारस्य णत्वनिमित्तानि षकार-
 रेफक्त्वर्णाः । अथप्रत्याहारकवर्गपवर्गव्यवधानानि च ततो यदुपसर्गान्ते कवर्ग-
 स्तत्प्रत्याहारस्य च योगी भवति । तदा तस्मात्परस्य सकारस्य षकारी भवति ।
 यदा चोपसर्गे षकाररेफक्त्वर्णां नान्यतमो भवति नकारस्य वा प्रत्याहारकवर्ग-
 पवर्गान्तरं च भवति तदा नकारस्य षकारी भवति । अतोपसर्गे इत्युत्पादार्थोऽस्ति
 तेन सेधतेः सकारस्य षकारी भवति । निषेधति । लिङ् । सेधेत् । सीट् ।
 सेधतु । खट् । अङ्गव्यवधानेऽपि पत्वं भवति निषेधत् । इति प्रयोगदर्शनात् ।
 यदा निपूर्वस्तदा निषेधत् । तदभावे असेधत् । लिट् । द्वित्वव्यवधानेऽपि
 पत्वं, नास्ति व्याख्याने । प्रयोगेण तदभावेऽपि प्रयोगसिद्धेः । निषेधेध । निपूर्वे
 सति । तदभावे सिधेध । लिङ् । सिध्यात् । लुट् । सेधिता । लट् ।
 सेधियति । लङ् । असेधियत् । लुङ् । असेधीत् । समाप्तोऽयं धातुः ।
 पिधू शास्त्रे साङ्गल्ये च । उकार इडिकल्पार्थः । आदेः णः स्त्रीः । पूर्ववत्

तिबादयः । सेधति । सेधेत् । सेधतु । असेधत् । लिट् । सिधेत् ।
सिध्यात् । सिध् ता इति स्थिते सूत्रम् ।

ऊदितो वा ।

ऊदितो धातोः परस्य वसादेरिडा भवति ।

ऊदितो वा । ऊत् इत् यस्य स ऊदित् तच्चात् ऊदितः (पं० ए०) वा ।
ऊदितो धातोः परस्य वसादेः प्रत्ययस्य वा इडागमो भवति । द्वितीयं सूत्रम् ।

खुसूतिसूयतिधुञ् रधादीनामिड् वक्तव्यः ।

खृ शब्दे । धूङ् प्राणिगर्भविमोचने । धूङ् प्रसवे ।
धूञ् कम्पने । रध् हिंसायाम् । नश् अदर्शने । ढप्
प्रीणने । ढप् हर्षविमोचनयोः । दुह् जिघांसायाम् ।
सुह् वैचित्ये । शुह् उन्निरणे । स्निह् प्रीती । एते रधा-
दयः । सेधिता । पत्ते ।

खुसूति० । खुसूतिसूयति धूञ् इत्यादीनां धातूनां वा इडागमो वक्तव्यः ।
वसादेः प्रत्ययस्यैवेति शेषः । धातवस्तु सूत्रे दर्शिताः । अनेन सूत्रेण वा इट् ।
सेधिता । सिध् ता इति स्थिते । सूत्रम् ।

तथोर्धः ।

दधातिं विना भभान्ताद्धातोः परयोस्तकारथकारयोर्ध-
कारादेशो भवति । भवे जवाः । सेद्धा, सेधिष्यति-सेत्-
स्यति । असेधिष्यत् असेत्स्यत् । असेधीत् । असेधिष्टाम्
असेधिषुः । इडभावे ।

तथोर्धः । तथ यच्च तथौ तयोः तथीः (पं० द्वि०) धः (प्र० ए०) डिपदं
सूत्रम् । दधातिं वर्जयित्वा भभान्तात् धातोः परयोस्तकारथकारयोर्धकारादेशो
भवति । सुगममिदं सूत्रम् । अस्याधिकं व्याख्यानं नास्ति । अनेन तकारस्य

सेङ्गारैः । सेङ्गारः । सेङ्गायि । सेङ्गायः । सेङ्गाय । सेङ्गायि । सेङ्गायः ।
सेङ्गामैः । लट् । सेङ्गिष्यति । सेङ्गति । 'खसेचपाभसानाम्' । लङ् ।
असेचिष्यत् । असेच्यत् । लुङ् । असेचौत् । असेचिष्टाम् । असेचिष्टुः ।
द्वडभावे अ सिष् सि ईट् दिप् इति स्थिते सूत्रम् ।

अनिटी नामिवतः ।

नामिवतोऽनिटी धातोः ऋस्वौपदे परे सिप्रत्यये वृद्धि-
र्भवति । अपत्वम् । सेः । असेत्सौत् असेत्साम् । प्रत्यय-
लोपे प्रत्ययलक्षणे कार्यं भवति ।

अनिटी नामिवतः । अनिटी नामिवतः । नामि इट् यस्य सः अनिट्
तखानिटः (प० ए०) नामी अस्यास्ति इति नामिवान् तस्य नामिवतः (प० ए०)
द्विपदं सूत्रम् । 'नामिवतो नास्यपधस्य नैकास्वरादनुदात्तात् इति सूत्रेणोक्तात्
अनिटी धातोः सम्बन्धिनी नामिनः परस्मैपदविषये सिप्रत्यये परे वृद्धिर्भवति ।
अनेन वृद्धिः । पर पूर्ववत् । खसे । असेत्सौत् असेष् सिताम् इति स्थिते । सूत्रम् ।

भसात् ।

भसादुत्तरस्य सेर्लोपो भवति भसे परे । असेत्सुः ।
असेत्सोः असेत्सम् असेत्सु । असेत्सम् असेत्सु असेत्सु ।
खद ख्येय्ये हिंसायां च । खदति, खदेत्, खदतु, अखदत् ।

भसात् । (प० ए०) एकपदं सूत्रम् । भसादुत्तरस्य सेर्लोपो भसे परे
भवति । अनेन सेर्लोपः कार्यः । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणे कार्यं भवति । इति
न्यायात् । वृद्धिर्भवति । तदीर्घः । भवे जवाः । खरह्वीनम् । असेत्साम् ।
असेत्सुः । असेत्सोः । असेत्सम् । असेत्सु । असेत्सु । असेत्सु ।
खद ख्येय्ये हिंसायाञ्च । पूर्ववत् तिवादयः । खदति । खदेत् । खदतु ।
अखदत् । खद खद णप् इति स्थिते पूर्वस्य ह्रस्वादिः शेषः । खदखद ण्विति
जाते सूत्रम् ।

अत उपधायाः ।

धातोरुपधायाः अकारस्य वृद्धिर्भवति जिति णिति च

परे । खल्वम् । चखाद चखदतुः चखदुः । चखदित्य
चखदथुः चखद ।

अत उपधायाः । अतः (ष० ए०) उपधायाः (ष० ए०) धातोपधाया
अक्षरस्य वृद्धिर्भवति इति । ऐति च परे । कुडीशुः । चखाद । चखदतुः
चखदुः चखदित्य । चखदथुः चखद ।

खलुत्तमी वा णित्तव्यः ।

चखाद-चखद चखदित्य चखदित्य । खद्यात्, खदिता,
खदित्यति, अखदित्यत् ।

खलुत्तमी० । उत्तमी खल् वा णित् वक्तव्यः । तेन वृद्धिर्विकल्पो भवति ।
चखाद । चखद । चखदित्य चखदित्य । खद्यात् । खदिता । खदित्यति ।
अखदित्यत् । अखदीत् इति रिपते ।

णित्ये ।

ये परज्यैपदे परे सिर्णिङ्भवति । अत उपधाया इति
वृद्धिः । अखादीत् अखादिष्टम् अखादिष्टुः ।

बिभ्ये । ण इत् यस्य ण णित् (ष० ए०) ये (सं० ए०) द्विपदं सत्वम् ।
परज्यैपदे परे सिर्णिङ् भवति । अनेन सिर्णिङ्वात् अत उपधाया इति सत्वेण
वृद्धिः । अखादीत् अखादिष्टम् अखादिष्टुः । वृद्धिविकल्पकर सूत्रम् ।

हसादेर्लघुकारोपधस्य वा वृद्धिः सेटि सौ
वाच्या ।

अखदीत् । गङ् व्यक्तायां वाचि । गदति ।

हसादेः । हस् आदिर्धस्य स हसादिस्य हसादेः । लघुश्चासौ अकारय
लघुकारः लघुकार उपधायां यस्य स लघुकारोपधस्य लघुकारोपधस्य हसादेर्ल-
घुकारोपधस्य च धातोर्वा वृद्धिः सेटि सौ वाच्या । अनेन वृद्धिविकल्पो भवति ।
अखदीत् अखदिष्टम् अखदिष्टुः । सुगमोऽयं धातुः समाप्तः । गद व्यक्तायां
वाचि । गदति ।

उपसर्गस्थनिमित्ताङ्गेर्गदादौ णत्वं वाच्यम् ।

गद् नद् पत् पद् स्या अपित् दा धा मा खो ह्न् या वा
द्रा स्था वप् वह् चि शम् दिह् एते गदादयः । गद् व्यक्तायां
वाचि । गद् अव्यक्ते शब्दे । पत् पतने । पद् गतौ ।
ष्ठागतिनिवृत्तौ डुदाञ् दाने । " डुधाञ् धारणपोषणयोः ।
माङ् माने षोऽन्तकर्मणि । ह्न् हिंसागत्योः । या
प्रापणे । वा गतिगन्धनयोः । द्रा कुत्सायां गतौ च ।
ष्ठा भक्षणे । दुवप् बीजतन्तुसन्ताने । वह् प्रापणे ।
चिञ् चयने । शम् उपशमे । दिह् उपचये । प्रशि-
गदति । गदेत् गदतु अगदत् । कुहोश्चुः । जगाद
जगदतुः जगदुः । जगदिथ जगदथुः जगद । गद्यात्,
गदिता, गदिष्यति, अगदिष्यत् । अगादीत् । रद् विलि-
खने । रदति, रदेत्, रदतुः, अरदत्, रराद ।

उपसर्गस्थनिमित्तात् । उपसर्गस्थनिमित्तात् नर्गदादौ णत्वं वाच्यम् । गदाद-
यन्तु मूलि उक्ताः सन्ति । तएव ज्ञातव्याः । अतोऽनेन सूत्रेण नकारस्य चकारो
भवति । प्रशिगदति । गदेत् । गदतु । अगदत् । कुहोश्चुः । अनेन लकार-
स्य जकारः । अत उपधायाः । जगाद । जगदतुः । जगदुः । गद्यात् ।
गदिता । गदिष्यति । अगदिष्यत् । अगादीत् । ह्रस्वः । अगदीत् । रद्
विलिखने । रदति । रदेत् । रदतु । अरदत् । रराद । रद् अतुम् इति
स्थिते सूत्रम् ।

लोपः पचां कित्ये चास्य ।

पचादीनामनादेशादीनां किति णादौ सति पूर्वस्य
लोपः । असंयुक्ताहसयोर्मध्यस्थस्याकारस्यैकारः । रदतुः
रदुः ।

लोपः पचां कित्ये चास्य । लोपः (प्र० ए०) पचां (ष० व०) किति
 (स० ए०) ए (प्र० ए०) च (प्र० ए०) अथ (ष० ए०) षट्पदनिर्देशो न भवति
 येषां घातूनां विवचनस्य क्रोहीयः क्षपानां जवचपा इति जवादिरादेशो न भवति
 तेषां पचादोनां पचसन्तानां पत् पद् चल् चर् तन् गन् इत्यादीनां पूर्वस्थ द्वित्यस्य
 किति आदौ सति लोपी भवति । एक एव ह्रसी यस्य सः । यत्र एकस्य एकस्य
 एकौ एकौ असंयुक्तौ विवर्तौ संयोगरहितौ पूर्वापरौ ह्रसौ यस्य स एकह्रसन्तस्य
 एकह्रसस्य । असंयुक्तह्रसमध्यस्थत्वाकारस्य च एकारो भवति । मूले तु न संयुक्तौ
 असंयुक्तौ असंयुक्तौ च तौ ह्रसौ च असंयुक्तह्रसौ तयोरसंयुक्तह्रसयोः । प्रवे व्याख्यानं
 चन्द्रिकागुसारिण । इदं तु मुत्तागुसारिण । चकारात् चकानिजितः नवेऽपि ढ
 फल् भज् चप् रुध् यत्य् दन्मानित्वपूर्वलोपी भवतः । तथा जृष् भृष् वस् फण्
 राज् भाश् भाज् भूश् खन् राध् एतेषां विकल्पेन एत्वपूर्वलोपी भवतः । इति
 सूत्रम् । अनेन पूर्वकारस्य लोपश्च धातोरकारस्यैकारो भवति । स्वरहीन० ।
 रैदुः । रैदुः ररद्व षप् इति स्थिते सिसता० अनेनेट् । ररद्व षप् इति जाते ।

सैटि यपि एत्वपूर्वलोपी वक्तव्यौ ।

रैदिथ रैदुथुः रैद । रराद-ररद्व रैदिव रैदिम । रद्यात्,
 रदिता, रदिष्यति, अरदिष्यत् । अरादीत् अरादिष्टाम्
 अरादिषुः । अरदीत् । णद्व अव्यक्ते षब्दे । आदेः षाः
 स्तः । नदति, नदेत्, नदतु, अनदत् । प्रपूर्वः । प्रादिश्च ।
 इति णत्वम् । प्रणदति । गदादित्वात् प्रणिनदति ।
 ननाद नेदतुः नेदुः । नेदिथ नेदुथुः नेद । ननाद-ननद
 नेदिव नेदिम । नद्यात् । नदिता, नदिष्यति, अनदि-
 ष्यत् । अनादीत् अनादिष्टाम् अनादिषुः । अनदीत्
 अनदिष्टाम् । अद्व गतौ याचने च । अर्दति, अर्देत्,
 अर्दतु, आर्दत् । द्वित्वे कृते आभोर्णादी० । आ अर्द
 इति स्थिते ।

सेटिथपि । वार्त्तिकम् । सेटि थपि परे एत्वपूर्वलोपी वक्तव्यौ । अनेनैव-
पूर्वलोपीः । स्वरहीनं । रेदिय । रेदयुः । रेद । रराद ररद ।
रेदिव । रेदिम । लिङ् । रद्यात् । रदिता । रदिष्यति । अरदिष्यत् ।
अरादीत् । हसादेः । अरदीत् । समासोऽयम् । णङ् अव्यक्तं शब्दे । पूर्ववत्
तिबादयः । प्रादेः णः क्तः । नदति । अन्यानि रूपाणि सुगमत्वाद् लिखि-
तानि । लिट्लकारः । लोपः पचां कित्ते चास्य । अनेनैवपूर्वलोपी कार्या ।
अनाद । नदतुः । यदा प्रपूर्वोऽयं धातुस्तदा प्रादेशः । अनेन सूत्रेण नकारश्च
श्चकारः । प्रणदति इति रूपं भवति । प्रपूर्वत्वे सति यदा निपूर्वः स्यात् तदा
गदादित्वात् नैर्णत्वं भवति । प्रस्थिनदति । इति रूपं सिद्धं भवति । नद्यात् ।
नदिता । नदिष्यति । अनदिष्यत् । अनादीत् । हसादेः । अनदीत् । सोऽ-
नादीत् इत्युदाहरणम् । अर्द्धं गतौ याचने च । अर्हति । अर्हेत् । अर्दत् ।
आर्दत् । लङ्लकारस्य रूपे स्वरदेः परः । अनेन वक्तव्यमाणेन सूत्रेण द्वितीयोऽ-
ष्टागमो भवति । अर्द्धं णप् इति स्थिते । द्वित्वम् । द्वित्वे । कृते सति । आभ्यो-
णादौ इति सूत्रेण पूर्वस्याकारस्याकारो भवति । तदा आ अर्द्धं णपिनि जातं
सूत्रम् ।

नुगशाम् ।

अश्रोतेर्ऋकारादिधोतूनां संयोगान्ताकारादिधातूनां
च पूर्वस्य नुगागमो भवति णादौ सति । आनर्द आनर्दतुः
आनर्दुः । आनर्दिष्य आनर्दयुः आनर्द । आनर्द आन-
र्दिव आनर्दिम । अर्द्यात् अर्दिता अर्दिष्यति आर्दिष्यत् ।
आर्दीत् आर्दिष्टाम् आर्दिषुः । इदि परमैश्वर्ये । इन्दति,
इन्देत्, इन्दतु ।

नुगशाम् । नुक् (प्र० ए०) अशां (ष० व०) अण्ड् व्याप्तौ । अच् अर्च्
अर्द् ऋच् इत्यादीनां धातूनाम् द्विर्भावे कृते सति णादादौ परे पूर्वस्य द्वित्वस्य
नुगागमो भवति । ककारः स्थानविध्यर्थः । कित्वादन्ते । उकार उच्चारणार्थः ।
अनेन सूत्रेण द्वयोर्मध्ये नुगागमो भवति । स्वरहीनं । आनर्द । आनर्दतुः ।

जानहूः । सर्वाणि रूपाणि गीमि सर्वाणि । अद्यात् । अर्दिता । अर्दिष्यति ।
स्वरादेः आदिष्यत् । आर्दीत् । इति परमैभ्यः । पूर्ववत् तिबादयः । ईद्विती-
नुम् इति अनेज नुम् । इन्दति । इन्देत् । इन्दतु । एन्दत् इति जाने ।

स्वरादेः ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽडागमो भवति दिबादौ परे ।

अइए । एऐए । ऐन्दत् । इन्द् णप् इति स्थिते ।

स्वरादेः । स्वर आदिर्यस्य स स्वरादः तस्य स्वरादेः (७० ए०) स्वरादे-
र्धातोर्द्वितीयोऽडागमो भवति । अनेः । द्वितीयोऽडागमः । एऐए । ऐन्दत् ।
ऐन्दताम् । ऐन्दन् । ऐन्दः । ऐन्दतम् । ऐन्दत । ऐन्दम् । ऐन्दाव । ऐन्दाम् ।
अस्य धातोर्लिङ्गकारि विशेषोऽस्ति । इन्द् णप् इति स्थिते सूचम् ।

कासादिप्रत्ययादाम् क्रस्भूपरः ।

कास् आस् दय् अय् नाम्यादिगुरुमहात्वेनकस्वर-
धातुभ्यः प्रत्ययान्ताच्च णबादौ परे आम् प्रत्ययो भवति ।
स च क्रस्भूपरः प्रयोक्तव्यः । कास् दौत्तौ । आस् उप-
वैशने । दय् दानगतिहिंसादानेषु । अय् गतौ । एते
कासादयः ।

कासादिप्रत्ययादाम् क्रस्भूपरः । कास् आदिर्यस्यासौ कासादिः प्रत्ययान्ती
धातुः प्रत्ययशब्देनोच्यते । कासादिषु प्रत्ययस्य कासादिप्रत्ययं तस्मात् कासादि-
प्रत्ययात् (५० ए०) आम् (५० ए०) क्व च अस् च भूश्च क्रस्भुवः । क्रस्भुवः ।
परे यच्चात् स क्रस्भूपरः (५० ए०) त्रिपदमिदं सूचम् । कास् आस् दय् अय्
नाम्यादिगुरुमहात्वेनकस्वरधातुभ्यः प्रत्ययान्ताच्चादौ परे आम् प्रत्ययो भवति स च
आम् क्रस्भूपरः प्रयोक्तव्यः । सूत्रस्य सुगमत्वात् व्याख्यानस्यानावश्यकत्वम् ।
तथापि सूत्रस्यास्य चन्द्रिकायां कृतं व्याख्यानमस्ति । कासादिर्धातोः कास् आस्
चकास् जास् दरिद्रा दय् अय् उप् एप् ईच् ऊच् इत्यादिर्धातोः प्रत्ययान्ताच्च सय-
ञादयः इत्यादिः न्यययाद्वातीर्णमादौ विषये आम्प्रत्ययो भवति । स च आम्

क्रस्भूधातुषु परेषु सत् प्रयोज्यः । कासादेः प्रत्ययान्ताच्च णवादिस्थाने आम्-
प्रत्ययः । तस्माच्च परेषां क्रस्भूधातूनां मध्ये णप्रत्ययस्य धातोः परीचप्रयोगो
भवतीत्यर्थः । तस्य च धातोर्यबादौ पूर्ववत् प्रक्रिया । आम्प्रत्ययः पितृन्जकस्य
ज्ञेयः ।

विद्दरिद्राकास्काश्जाण उम् एभ्यो वाम् ।

विद् ज्ञाने । दरिद्रा दुर्गती काष् विकचने । जाण
निद्राक्षये । उष दाहे । एतं विधायः । इन्द्रां क णप्
इति स्थिते क इत्येतस्य द्वित्वम् ।

विद् दरिद्रा । विद् दरिद्रा कास् काष् जाण उष एभ्यो वाम् प्रत्ययी
भवति । इन्द्र आम् क णपिति जाते । खरहीनं० । इन्द्रास् क णपिति जाते
द्विष । क इत्यस्य द्वित्वम् । इन्द्रास् क क णपिति जाते सूत्रम् ।

रः ।

पूर्वसम्बन्धिन ऋकारस्याकारो भवति । सुत्रम् ।

रः । ऋ (ष० ए०) साङ्केतिकम् । अः (प्र० ए०) । विपद सूत्रम् ।
द्वित्वे कृते सति पूर्वसम्बन्धिन ऋकारस्य अकारादेशो भवति । अनेन ऋकारस्या-
कारः । तदा इन्द्रास् क क णप् इति जाते । कहीयुः । अनेन सूत्रेण कका-
रस्य चकारः । तदा इन्द्रास् च क णप् इति स्थिते सूत्रम् ।

धातोर्नामिनः ।

धातोर्न्यभूतस्य नामिनो वृद्धिर्भवति ञिति णिति च
परि । इन्द्राच्चकार इन्द्राच्चक्रतुः । इन्द्राच्चक्राः । क्र्वादि-
त्वाच्चेट् । इन्द्राच्चकर्त्तृ इन्द्राच्चक्रथुः इन्द्राच्चक्रा । इन्द्राच्च-
कार-इन्द्राच्चकार इन्द्राच्चकव इन्द्राच्चकम । इन्द्रामास इन्द्रा-
मासतुः इन्द्रामासुः इन्द्रामासिथ । इन्द्रास्त्रभुव, इन्द्र्यात्,
इन्द्रिता, इन्द्रिष्यति । खरादेः ० । ऐन्द्रिष्यत्, ऐन्द्रीत्

ऐन्दिष्ठाम् ऐन्दिषुः । ऐन्दीः ऐन्दिष्टम् ऐन्दिष्ट । ऐन्दिषम्
ऐन्दिष्व ऐन्दिष । णिदि कुत्सायाम् । निन्दति ।

धातीर्नामिनः । धातीः (ष० ए०) नामिनः (ष० ए०) द्विपदं सूत्रम् ।
धातीः अन्यभूतस्य नामिनः जिति णिति च प्रत्यये परे वृद्धिर्भवति । अनेन वृद्धि-
सदा इन्दास् च क् आर् णप् इति जाते । नञापदान्ते । स्वरहीनं० । तदा
इन्दाञ्चकार इति रूपं सिद्धं भवति । एवमन्यान्यपि रूपाणि सिध्यन्ति । किति
णादौ गुणवृद्धौ न भवतः । किं तु र इत्यस्य सूत्रस्य प्राप्तिः । इन्दाञ्चकार । इन्दा-
ञ्चक्रतुः । इन्दाञ्चक्रुः । क्रादिर्णादेः इति सूत्रे कृधातीरिङ्निपेधात् इडागमी न
भवति पित्वात् गुणो भवति । इन्दाञ्चकार्थं । इन्दाञ्चक्रथुः । इन्दाञ्चक्र इन्दाञ्च-
कार । णतुत्तमः । इति सूत्रेण वा णित् तेन वा वृद्धिर्भवति । इन्दाञ्चकर ।
इत्यञ्च गुणो भवत्येव वा । इन्दाञ्चक्रव इन्दाञ्चक्रम । यदा असुधातीरनुप्रयोगस्तदा
इन्दास् अस् णप् इति स्थिते द्वित्वसूत्रेण अकारस्य द्विर्भावः । आभोर्णादौ । सवर्ण-
दीर्घः । स्वरहीनं० । इन्दामास । इन्दामासतुः इन्दामासुः । इन्दामासिथ ।
यदा भुधातीरनुप्रयोगस्तदा इन्दास् भू णप् इति जाते । नञापदा० । पुनश्च
नमुव इति रूपं यथा सिद्धं भवति तथैव रूपं कार्यम् । इन्दास्वभव । इन्दात् ।
इन्दिता । इन्दिष्यति । स्वरादेः । ऐन्दिष्यत् । ऐन्दीत् । णिदि कुत्सायां
पूर्ववत् इदितो नुम् । निन्दति । यदायं धातुः प्रपूर्वः स्यात् तदा प्रनिन्दति
इति स्थिते भूवम् ।

निसनिच्चनिन्दामुपसर्गास्त्वत्वं वा वाच्यम् ।

प्रणिन्दति, प्रनिन्दति । निन्देत्, निन्दतु, अनिन्दत्,
निनिन्द, निन्द्यात्, निन्दिष्यति, अनिन्दिष्यत्, अनिन्दीत् ।
निच् चुस्वने । प्रणिच्छति निच्चेत् निच्चतु अनिच्छत् निनिच्छ
निच्छ्यात् निच्छिता निच्छिष्यति अनिच्छिष्यत् अनिच्छीत् ।
उख् गतौ । ओखति ओखेत् ओखतु ओखत् । द्वित्वे
उपधागुणे च कृते ।

निसनिच्चनिन्दाम् । निसनिच्चनिन्दां धातूनामुपसर्गात् उपसर्गस्थनिमित्तात्

खलं वा दाप्यन् । अग्निं यत्नम् । प्रमिन्दति । प्रमिन्दति । निन्देत् । निन्दतु ।
अग्निन्दते अत उपधाया लघाः । तिङ्भूतं प्र प्रतिवेव नास्ति । उपधायात्मिकारा-
भावात् । निगिन्द । निन्द्यात् । निन्दिता । निन्दियति । अनिन्दिष्यत् ।
अग्निन्देत् । अस्य रूपाणि सूत्रं खलं तथापि लिखितानि । निन् वृत्ति ।
निचति । 'निच निच निदास्' । अनेन सूत्रेण यत्नम् । प्रमिच्छति । अन्त्यानि
रूपाणि लुपल्लान् लिखितानि । छत् गङ्गा । गुणः । श्रीखति । श्रीरेत् ।
श्रीखतु । श्रीखत् । अन्तरादेः इत्यनेन सूत्रेण द्वितीयोऽङ्गागमो भवति । अख
णप् इति स्थिते । द्विच । गणः । अ श्रीख णप् इति ज्ञाते सूत्रम् ।

असवर्णे खरे० पूर्वकारोकारयोरियुवौ वक्तव्यौ ।

उवोख । सवर्णे दीर्घः० अखतुः अखुः । उवोखिथ ।

उख्यात्, ओखिता, ओखियति, ओखिष्यत्, ओखेत् ।

अबु गतिपूजनयोः । अञ्जति । नुगशास् आनञ्च आन-
ञ्चतुः आनञ्चुः ।

असवर्णे खरे० । असवर्णे खरे पं मति पूर्वयोः प्रकारोकारयोः तयुवौ
यथासम्भवेन दक्ष्यते । अनेन सर्वेण उकारस्य छत् यावः । खरेङ्गिन० । उवोख ।
असवर्णखराभावाद्वा । सवर्णे दीर्घः सङ्ग । अखतुः । अखुः । उवोखिथ ।
उख्यात् । ओखिता । ओखियति खरादेः । ओखिष्यत् । ओखेत् । अबु
गति पूजयोः । अञ्जति । अञ्जेत् । अञ्जतु । खरादेः । आञ्चत् । अञ्च
णप् इति ज्ञाते पाठ्योपादे । नुगशास् । खरेङ्गिन० । आनञ्च । आनञ्चतुः ।
आनञ्चुः । पूजायात् ।

पूजायाजज्ञेर्जलोपाभायो वाच्यः ।

अञ्चयात् । गतो तु अञ्चयात् । अञ्जिता, अञ्जियति,
आञ्जिष्यत्, आञ्चत् । आञ्जि आयाजि । आञ्जति,
आनाञ्ज । आञ्जतेर्नुस्विति केचित् । आञ्ज, आञ्जयात्
आञ्जिता, आञ्जिष्यति, आञ्जिष्यत्, आञ्जेत् । हुर्हा
कीटिले । शुविङ्गिस्व इति दीर्घः । हर्हति । इ होञ्चुः ।

वर्गचतुर्थी हस्य सप्तर्षः । भूपानां जवचपाः । जुह्वर्क्ष
अह्वर्क्षीत् । वज गतौ । वजति वजिन् वजतु अवजत् ।

पूजायामन्वेधीतीर्नकारस्य लोपाभावी वाचः । अञ्ज्यात् । गतौ तु लोपः ।
इति सत्वेण नकारस्य लोपा भवति । अच्यात् । अञ्चिता । अन्यानि सुगमानि
अञ्चिष्यति । खरादः । आञ्चिष्यत् । आञ्चीत् । आञ्चि आयासः । इदितो
नुम् । आञ्छति । आञ्छेत् । आञ्छतु । खरादः । आञ्छत् । आ आञ्छ
णप् इति जाते । नुगभ्याम् । अनेन नृक् । स्वरहीनं । आनाञ्छ । आना-
ञ्छतुः । आनाञ्छुः । आञ्छीर्धातीर्नुगशास्मिन् सत्वेण विहितौ नृक् वा भवतीति
केचिदाचार्या वदन्ति । तदा द्विष्य । सप्तर्षदीर्घः । आञ्छ । आञ्छतुः ।
आञ्छुः । आञ्छ्यात् । आञ्छिता । आञ्छिष्यति । खरादः । आञ्छिष्यत ।
आञ्छीत् । जह्वर्क्ष कौटिल्ये । पूर्ववत् तिवादयः । 'जह्वर्क्ष अ तिप्' इति
स्थिते । यीर्विहसे अनेन दीर्घः । स्वरहीनं । जह्वर्क्षति । जह्वर्क्षेत् । जह्वर्क्षतु
अह्वर्क्षत् । 'जह्वर्क्ष णप्' इति स्थिते कृहोयः । वर्गचतुर्थी हस्य सप्तर्षः ।
अनेन हकारस्य लकारी भवति । भूपाना जवचपाः । अनेन भकारस्य जकारः ।
यीर्विहसे । अनेन दीर्घः । स्वरहीनं । जुह्वर्क्ष । जुह्वर्क्षतुः । जुह्वर्क्षुः ।
ह्वर्क्षीत् । ह्वर्क्षिता । ह्वर्क्षिष्यति । अह्वर्क्षिष्यत् । अह्वर्क्षीत् । वज गतौ ।
पूर्ववत् । वजति । वजिन् । वजतु । अवजत् । ववज् णप् इति जाते
लोपः । पचां किल्ये वास्य । अनेन सत्वेण णत्वपूर्वलोपे प्राप्ते सति सूचम् ।

•शसददवादिगुणभूताकाराणां नैत्वपूर्वलोपौ
वक्तव्यौ ।

शसु हिंसायाम् । दद दाने । शशस शशसतुः ।
ददाददददतुः । ववाज ववजतुः ववजुः । ववजिथ ।
अवाजीत् अवजीत् । व्रज गतौ । व्रजति, व्रजिन्, व्रजतु,
अव्रजत् । वव्राज वव्रजतुः वव्रजुः । व्रज्यात्, व्रजिता,
व्रजिष्यति, अव्रजिष्यत् ।

न वक्तव्यौ । अनेनास्यैत्वपूर्वलोपनिषेधः । किन्तु 'अत उपधायाः' अनेन सूत्रेण वृद्धिः । ववाज । ववजतुः । ववजुः । ववजिथ । वज्यात् । वजिता । वजि-
प्यति । अयतिष्यत् । अवाजीत् । हसादेः । अवजीत् । वज् गतौ । व्रजति ।
अन्यानि सुगमानी । लुङ् लकारे वृद्धिविकल्पे सूत्रम् ।

वद्विज्योः सौ नित्यं वृद्धिः ।

अव्राजीत् । अज् गतौ क्षेपणे च अजति, अजीत्, अजतु,
आजत् ।

वद्विज्योः । 'वद्विज्योर्धातोः सौ परे नित्यं वृद्धिर्भवति । अनेनास्य वृद्धि-
विकल्पाभावः । अव्राजीत् । अज् गतौ क्षेपणे च अजति । अजीत् । अजतु ।
हसादेः । आजत् ।

अजेरार्धधातुके वी वक्तव्यः वसादौ वा ।

एतच्च विभक्तिचतुष्टयं सार्वधातुकं परमार्धधातुकसंज्ञं
पाणिनीयानाम् । हित्वम् वृद्धिः । विवाय ।

अजेरार्धधातुके । अजिधातोर्धधातुके विषये वीवक्तव्यी वसादौ परे वा
भवति । सार्वधातुकार्धधातुकयोर्लक्षणं मूले उक्तम् । अनेन वीरादेशः । वी
यप् इति स्थिते हिङ् । ऋस्वः । वि वी यपिति जाते धातोर्नामिनः । अनेन
भूत्रेण वृद्धिर्भवति । स्वरङ्गीन० । विवाय । वि वी अतुस् इति स्थिते सूत्रम् ।

नुधातोः ।

विकरणस्य नोर्धातोश्चैवर्ण्ययोरियुवौ भवतः स्वर परे ।

अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु यौ । विव्यतुः विव्युः ।

नुधातोः । नुध धातुः नुधातुस्य नुधातोः (ष० ए०) स्वादेर्नुरिति स्वादे-
क्यप्स्यस्य तु इति विकरणस्य तथा धातीरिति । इवर्णान्तीवर्णान्तधातोः सन्ध-
स्विन इवर्णस्य उवर्णस्य इयुवौ भवतः । इवर्णस्य इय् उवर्णस्य उव् । अत्रापि
विशेषमाह । अनेकेत्यादि तु पुनः । अनेकस्वरः संयोगपूर्वरहितश्च यो धातु-
र्भवति तत्सन्धस्विनीवर्णान्तवर्णयोर्धकारवकारौ एव भवतः । एवंभूतस्य नुविकरण-

नदणि क्वचिदनेकास्वरस्यापि इत् । दद्या ईयत् । घीर्धातोः । घी वा । इति
 लृचवर्धन केवलस्य ईकारस्य च लकारस्य इत्यादिकार्यम् अत्र तु गुधातोर्विषयजन
 मृचेष सर्वथ इवर्ण य सर्वधस्य च इत्यादिकार्यं भवति । इति विशेषः । अनेन
 सवेअनेक परस्यासंयोगपूर्वसाख्यकारस्य लकारी भवति । विव्यतुः । विव्युः ।
 गुणः । विवयिथ ।

स्वरान्तान्नित्यानिटस्यपो वेत् ।

विजयिथ-विवेथ आजिथ विव्यथुः विव्य । विवाय-विवय
 विव्यिव-आजिव विव्यिम-आजिम । वीयात् ।

स्वरान्तात्० । स्वरान्तात् नित्यानिटो धातोः यपो वा इट् भवति । अनेनास्य
 वेट् भवति । गुणः । विवेथ । विव्यथुः । विव्य । विवाय । विवय । विव्यिव ।
 विव्यिम । वीयात् । अज् ता इति स्थिते । अजिर्धातुके । अनेन वीरादेशः ।
 वदा वी ता इति स्थिते सूत्रम् ।

नैकस्वरादनुदात्तात् ।

एकस्वराद्भातोर्धातुपाठेऽनुदात्त इत्येवं पठितादिडा-
 गमो न भवति ।

नैकस्वरादनुदात्तात् । न (अ०) एक एव स्वरो यस्य स नैकस्वरस्तस्मात्
 एकस्वरात् (पं० ए०) अनुदात्तात् (पं० ए०) त्रिपदं सूत्रम् । यो धातुः एक-
 स्वरात्मकः धातुपाठेऽनुदात्त इति संज्ञकः कथितस्तस्मात् परेषां पूर्वोक्तानां सिसता-
 खीक्ष्यपाम् । उडागमो न भवति । उदात्ताः सेट एष्टव्याः । तेषां अनुदात्ता अनिट
 एष्टव्याः । अनुदात्ता धातवी धातुपाठात् ज्ञेयाः । अथानिटकारिकाऽस्ति । तस्याः
 श्लोकाः सन्ति ।

अथानिटकारिकाः ।

अनिटस्वरान्तो भवतीति दृश्यता-

मन्यांसु सेटः प्रवदन्ति तद्विदः ।

अदन्तमृदन्तमृतां च वृद्ध्वौ ।

श्लिङ्गीड्विर्णस्वथ श्लिङ्गश्रियावपि ॥ १ ॥

गणस्थमूदन्तसुतां च क्लृप्तवौ
 क्षुवं तथोर्णोतिमथो युगुक्षुण्वः ।
 इति खरान्ता निपुणैः समुच्चिता-
 स्ततो ह्यन्तानपि सन्निबोधत ॥ २ ॥
 शक्तिरुक्तान्तेष्वनिडेक इष्यते
 घसिञ्च सान्तेषु वसिस्तथैव च ।
 रमिञ्च भान्तेष्वथ मैथुने यभि-
 स्ततस्तृतीयो लभिरेव नेतरे ॥ ३ ॥
 यमिर्यमान्तेष्वनिडेक इष्यते
 रमिर्दिवादावपि पठ्यते मनिः ।
 जमिञ्चतुर्यो हनिरेव पञ्चमो
 गमिस्तु षष्ठः प्रतिषेधवाचिनाम् ॥ ४ ॥
 दिहिर्दुहिर्मेहतिरोहति वहि-
 र्नीहिस्तु षष्ठो दहतिस्तथा लिहिः ।
 इमेऽनिटोऽष्टाविह लुक्तासंशया
 गणेषु हाताः प्रविभज्य कौर्तिताः ॥ ५ ॥
 दिशिं हृशिं दंशिमथो वृशिं स्पृशिं
 रिशिं कृशिं क्रोशतिमष्टमं त्रिशिम् ।
 लिशिं च शान्ताननिटः पुराणाः
 पठन्ति पाठेषु दशैव नेतरान् ॥ ६ ॥
 रुधिः सराधिर्युधिः व्यसाधयः
 क्रुधिः क्षुधिः श्रुध्यतिबुध्यती व्यधिः ।
 इमे तु धाता दश चानिटो मता-

शिषिं पिषिं शुष्यतिपुष्यती त्विषिं
 श्लिषिं विषिं तुष्यतिदुष्यती द्विषिम् ।
 इमान्दशैवोपदिशन्त्यनिङ्घ्रिधी
 गणेषु धान्तान् कृपिकर्षती तथा ॥ ८ ॥
 तपिं तिपिं चापिमथो वपिं स्वपिं
 लुपिं लिपिं लृप्यतिदृप्यती सृपिम् ।
 स्वरेण नीचेन शपिं क्षुपिं क्षिपिं
 प्रतीहि धान्तान् पठितांस्त्रयोदश ॥ ९ ॥
 अदिं हदिं स्कन्दिभिदिच्छिदिक्षुदीन्
 शदिं सदिं स्त्रियतिपद्यतिस्त्रीदीन् ।
 तुदिं नुदिं विन्दति विन्द इत्यपि
 प्रतीहि दान्तान् दश पञ्च चानिटः ॥ १० ॥
 पचिं वचिं विचिरिचिरञ्चिष्टच्छती-
 न्निजिं सचिं मुचिभजिभञ्जिभज्जतीन् ।
 त्यजिं यजिं युजिरुजिसञ्जिमज्जतीन्
 भुजिं खजिं सृजिभृजी विद्वानिट्स्वरान् ॥ ११ ॥

इत्यनिट्कारिकाः ।

वेता-अजिता वेष्यति-अजिष्यति आजिष्यत्-अवेष्यत्
 आजीत् ।

धातोर्नामिनः । सेः अवैषीत् । दृत्वम् । अवैष्टाम्
 अवैषुः । क्षि क्षये । क्षयति, क्षयेत्, क्षयतु, अक्षयत्,
 चिक्षाय । नुधातोः । चिक्षियतुः ।

तथाकारिकाः सर्वेऽप्यनिटो दुरिद्रावर्जम् । भू सत्तायां रु शब्दे सु प्रसवणे
 चणु तेजने । शीङ् स्वप्ने । यु मिश्रणे । शु शब्दे । दृक्षुशब्दे दृ ओशीर् गवि-

वृक्षोः । डीङ् विहायसा गतौ । श्रिञ् सेवायाम् । वृञ् सम्भक्तौ । वृञ् संवरणे । इत्येतद्वर्जम् अन्ये द्वर्णविर्णान्ताः धातवोऽनिटौ ज्ञेयाः । टुञ्चोश्चैर् गतिवृद्धोः श्रिञ् सेवायाम् एतौ द्वौ वर्जयित्वा इकारान्ता सर्वेऽप्यनिटः । ईका-
रान्तेषु शौङ् स्तप्ते 'डीङ् विहायसा गतौ' एतौ द्वौ वर्जयित्वा अन्ये सर्वेऽप्यनिटः ।
ऊकारान्तेषु यु रु णु टु सु ञ्जुञ् एतान् सप्त धातून् वर्जयित्वा अन्ये सर्वेऽप्य-
निटः । ऊकारान्ताः सर्वेऽपि सेटः । न० कोऽपि अनिट् । ऋकारान्तेषु ऋङ्
वृञ् वरणे संभक्तौ जाग्य निद्राक्षये एतान् वीन् धातून् वर्जयित्वा अन्ये सर्वेऽप्यनिटः ।
एकारान्ताः षडेवानिटः । ऐकारान्ताः सर्वेऽप्यनिटः । औकारान्ताः पञ्चैवा-
निटः । औकारान्तो धातुः कोऽपि नास्ति । अथ व्यञ्जनान्ताः कश्चन्ते । तथा-
वानिट्त्वाधिकारात्कातन्त्राणि लिख्यन्ते । शक्तेः कात् नेट् । पचि वचि
सिचि विचि सुचिश्चात् । प्रच्छेः छात् । युजि रुजि भुजि भञ्जि त्यजि भ्राजि
यजि मसजि खजि निजि विजिर् खञ्जेर्जात् अदि तुदि भुदि क्षुदि भ्विदि खद्यति
विन्दति छिदि भिदि हृदि सदि पदि भ्विदेर्दात् । राधि रुधि क्रुधि क्षुधि वन्धि
साधि श्रुधति बुधति युधि वधि व्यधेर्धात् । हनिमन्यतेनात् । आपि तापि
तिपि स्तपि वपि क्षिपि क्षुपि लुपि लिपिः स्तपेः पात् । यभिरभिलिभ्यो
भेभ्यः । यमि रमि लमि नमि गमेर्मात् । रिशि रुशि क्रुशि लिशि विशि
दिशि दृशि सृशि रुशि दंशेः शात् । लिपि पुष्यति क्वापि श्लिष्यति द्विषि रिषि
विषि मिषि सिषि सुषि शुषि तुषि*दुषेः षात् । वसि घसेः दहि दिहि दुहि
मिहि सुहि रुहि लिहि नहि वहेर्हात् । च गहि गुहेः सने एभ्यो धातुभ्यः
सिसतासीस्यपासिट् इति सूत्रेण इडागमी न भवति । अत्र सर्वत्र कात् । अस्य
पदस्य ककारात् इत्यर्थे काथ्ये । इति धातवोऽनिटः । एतेषामन्या आर्तुपाठा-
दवगन्तव्याः । अनेन सूत्रेण च व्याख्यानान्न वीरादेशस्य दुर्निमित्तो भवति ।
गुणः । वेता । अजिता । वेप्यति । अजिष्यति । खरादिः । आजिषत् ।
अवेष्टब् । आजीत् । आजिष्टाम् । आजिषुः । धातौर्नामिनः । अवैषीत् ।
ष्टुलम् । अवैष्टम् । अवैषुः । चिच्छये । पूर्ववत् तिवादयः । गुणः ।
क्षयति । क्षयेत् । क्षयतु । अक्षयत् । क्षि णप् इति स्थिते विभ्य । क्षि क्षि
णप् इति जाते । शसात् खपाः । अनेन सूत्रेण ककारः श्रेष्ठः । कुक्षायुः ।
चिच्छिणपति जाते । धातौर्नामिनः । अनेन हृदि । खरहीनः । चिच्छायि
नु धातोः । चिच्छियतुः चिच्छियुः । चिच्छात् इति जाते सूत्रम् ।

ये ।

अनपि यकारे पूर्वस्य दीर्घो भवति । जीयात्, जीता, जीयति, अजीयत्, धातोर्नामिनः । अजीपोत् अजीष्टाम् अजीष्टुः । कटे वर्णावरणयोः । कटति, कटेत्, कटतु, अकटत्, चकाट ।

ये । (स० ए०) एकपदं सूत्रम् । अनपि यकारे परे सति पूर्वस्य स्वरस्य दीर्घो भवति । अनेन दीर्घः । जीयात् । जीता । जीयति । अजीयत् । धातोर्नामिनः । अजीपोत् । अजीष्टाम् । अजीष्टुः । कटे वर्णावरणयोः । कटति । कटित् लकारे कृहीत्युः । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः । चकाट । अकटत् । अकटुः । कट्यात् । कटिता । कटिष्यति । अकटिष्यत् । पूर्वोक्तमूलेः । अकट् इति ईट्दिपिति जाते । सवम् ।

हयन्तक्षणाप्रसिजामृहसादिवर्जं जेति सौ
वृद्धिः ।

हसादय एकारितः । अकटीत् अकटिष्टाम् अकटिष्टुः ।
गुप् रचणे ।

हयन्त० । हयन्तक्षणाप्रसिजामृहसादिवर्जं जेति सौ परे वृद्धिर्भवति । अत्र हसादय एकारितो जातव्याः । अनेन वृद्धिनिषेधः । इट् ईट् । सवर्णेदीर्घः । अकट् । अकटीत् । गुप् रचणे । अकार उदितो वा इति कार्यार्थः । सचम् ।

आयः ।

गुप्धूप्विच्छिपणिपनिभ्यः स्वार्थे आयः प्रत्ययो भवति ।
अनपि वा । उपधाया गुणः ।

आयः । (प्र० ए०) एकपदं सूत्रम् । गुप्धूप्विच्छिपणिपनिभ्यो धातुभ्यः स्वार्थे आयः प्रत्ययो भवति । अनपि वा भवति । गुप् आय इति स्थिते उपधाया लघोः । स्वर । गोपाय इति जाते सूत्रम् ।

स धातुः ।

स यडादिप्रत्ययान्तः शब्दो धातुसंज्ञो भवति । धातु-
त्वान्तिवादयः । गोपायति, गोपायेत्, गोपायतु, अगो-
पायत् । कासादिप्रत्ययादाम् । गोपायाञ्चकार । गोपा-
यामास । गोपायांभूव । *जुगोप ।

स धातुः । सः (प्र० ए०) धातुः (प्र० ए०) यडादिप्रत्ययान्तः शब्दो
धातुसंज्ञो भवति । सुगसम् । धातुत्वात् तिवादयः । गोपाय तिप् इति जाते
अप् कर्त्तरि । गोपाय अप् तिप् इति जाते अदे । स्वर० । गोपायति ।
गोपायेत् । गोपायतु । अगोपायत् । गोपाय णप् इति स्थिते कासादिप्रत्यया-
दाम् । अनेन सूत्रेण आम् प्रत्ययी भवति । तदा गोपाय आम् क्त णप् इति
जाते । सवर्णेदीर्घः सह । गोपायाम् क्त णपिति जाते । द्विश्च । रः । कुहीश्च ।
धातोर्नामिनः । नद्यापदान्ते भस्से । स्वरहीनं० । गोपायाञ्चकार । गोपाया-
मास । गोपायांभूव । अनपि वा इत्युक्तत्वात् वा यप्रत्ययी भवति । आद्यप्रत्य-
याभावे आम्प्रत्ययाभावो भवति । गुप् णपिति स्थिते । द्विश्च । कुहीयुः ।
अनेन गकारस्य जकारो भवति । उपधाया लघोः । अनेन गुणो भवति
स्वरहीनं० । जुगोप जुगुपतुः जुगुप् । 'गोपाय यात्' इति स्थिते सूत्रम् ।

यतः ।

यकारस्याकारस्य च लोपो भवति अनपि । गोपाय्यसत्-
गुप्यात् । गोपायिता-गोपिता । ऊदितो वा गोप्ता ।
गोपायिष्यति-गोपिष्यति-गोप्स्यति । अगोपायिष्यत्-अगो-
पिष्यत्-अगोप्स्यत् । अगोपायीत्-अगोपीत् । अनिटो
नामिवतः । अगोप्सीत् । भूसात् । अगोप्ताम् । एवं
धूप् सन्तापे । धूपायति । धूपायाञ्चकार । धूपाया-
मास । धूपायांभूव । दुधूप । दीर्घीषत्वत्वात् गुणः
तप सन्तापे । तपति, तपेत्, तपतु, अतपत् । तताप-
तेपतुः तेषुः । तेषिश्च ।

यतः । य् च अत् च यत् तस्य यतः (ष० ए०) यकारस्य च अकारस्य
अनपि विषये लीपी भवति । अनेनाकारस्य लीपः । गोपाय्यात् । आयाभावे
नति गुण्यात् । अस्य धातोः ऊदितो वा अनेन सूत्रेण ड्विकल्पो भवति । अनपि
आयप्रत्ययस्यापि विकल्पोऽस्ति । गोपायिता । गोपिता । ऊदितो वा । गोप्ता ।
अन्यानि रूपाणि सूत्रे उक्तान्यतो न लिखितानि । अनिटी नामिवतः । अनेन
वृद्धिर्भवति । अशीप्तीत् । समाप्तीऽन् धातुः । धूप सन्नापे । आयः । अनेन
सूत्रेणाप्यपि आयः प्रत्ययः । दीर्घपधत्वान्न गुणः । धूपायति । धूपायां-
चकार । धूपायामास । धूपायांभूव । आयाभावि । दुधूप । अन्यानि रूपाणि
मुगमन्ति । तप् सन्नापे । पूर्ववत् तिवादयः । तपति । तपेत् । तपतु ।
अतपत् । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः । तताप । लीपः पचां किले
चास्य । अनेनैत्वपूर्वलीपी भवतः । तेपतुः । तेपुः । तेपिथ । अलती नित्या-
निटः । इदं सूत्रमस्ति ।

अत्वतो नित्यानिटस्यपो वेट् ।

ततप्य । तप्यात् । तप्ता । तप्स्यति । अतप्स्यत् ।
अताप्सीत् । क्रमु पादविच्छेपे ।

अत्वतः । नित्यानिटो धातोः षपी वा इङ् भवति । अनेनास्य वा इट् ।
ततप्य । तप्यात् । तप्ता । तप्सारौ । तप्सारः । तप्स्यति । अतप्स्यत् ।
शिष्ये । अनेन सूत्रेण सेष्णित्वात् अत उपधायाः अनेन सूत्रेण वृद्धिः । अताप्-
सीत् । कसात् । अताप्ताम् । अताप्सुः । क्रमु पादविच्छेपे ।

क्रमभ्रमुवसितुटिलप्भ्राश्भ्लाशो वा यः
प्रत्ययो वक्तव्यः ।

चतुर्थु । क्राम्यति ।

क्रमु अमु वसि तुटि लप् भ्रा० । एष्यो वा यः प्रत्ययो चतुर्थु लकारेषु परे
सुगमोऽस्यार्थः । द्वितीयं सूत्रम् ।

क्रमः पे चतुर्थु दीर्घता वक्तव्या ।

क्रामति क्राम्येत्, क्रामेत्, क्राम्यतु, क्रामतु, अक्राम्यत्,

अक्रामत्, चक्राम, क्रम्यात्, क्रमिता, क्रमिष्यति, अक्रमि-
ष्यत्, अक्रमीत् । यस उपरमे ।

क्रमः । क्रमुधातोः परस्मैपदे चतुर्षु परिषु दीर्घता वक्तव्या । अनेन दीर्घः ।
प्रथमसूत्रेण यप्रत्ययः । द्वितीयेन दीर्घता भवति । क्राम्यति । यप्रत्ययाभावे ।
क्रामति । एवमन्यान्यपि रूपाणि ज्ञेयाणि । लिट् लकारे । अत उपधायाः ।
अनेन सूत्रेण वृद्धिः । रः । कृहोयुः । चक्राम । चक्रमतुः । चक्रमुः । क्रम्यात् ।
क्रमिता । अन्यानि रूपाणि मूले उक्तानि सन्ति । णित्वे । इति णित्वात् अत
उ० । अनेन वृद्धिप्राप्तौ । ह्यन्तन्त्रण० इत्यनेन सूत्रेण तद्वैरभावः । अक्रमीत् ।
अक्रमिष्टाम् । अक्रमिषुः । यस उपरमे ।

गमां कः ।

गम्यम् इषूणां कौ भवत्यपि । यच्छति, यच्छेत्,
यच्छतु, अयच्छत् । ययाम येमतुः येसुः । येमिथ-
ययस्य । यस्यात्, यन्ता, यंस्यति, अयंस्यत् ।

गमां कः । इदं सूत्रमस्ति । गमां (घ० व०) कः (प्र० ए०) गम् यम्
इषूणां धातूनां ककारादेशी भवति तिवादिषु चतुर्षु लकारिषु परिषु । यम् अप्
तिपिति स्थिते । अनेन सकारस्य ककारः । कुतीऽयसादेशी सकारस्य भवति
तदाह । षट्ठीति । अनेन निघससूत्रेण सकारस्यैवादेशी भवति । तदा यच्छ्
अप् तिपिति जाते । स्वरहीनं० । कः । खसिचपाभक्तानाम् । यच्छति ।
यच्छेत् । यच्छतु । अयच्छत् । अत उपधायाः । ययाम । य यम्-अस्
इति स्थिते । लोपः चपां कित्ये चास्य । अनेनैत्वपूर्वलोपी भवतः । येमतुः
येसुः । येमिथ । अत्वतः । अनेन वा इट् । इडभावे एत्वपूर्वलोपाभावः ।
सेटि थपीत्युक्तत्वात् । ययस्य । यस्यात् । नञा० । यन्ता । यंस्यति अयंस्यत् ।
'अयम् सि ईट् दिप्' इति स्थिते सूत्रम् ।

आदन्तानां यमिरमिनमीनां सेरिट् सक् च
पे वक्तव्यौ ।

अयंसीत अयंसिष्टम् अयंसिषुः । असु प्रहृत्वे शब्दे-

च । नमति, नमेत्, नमतु, अनमत् । ननाम नेमतुः
नेसुः । नेमिथ-नमन्य । नम्यात्, नन्ता, नंम्यति, अनं-
म्यत् । अनंसीत् अनंसिष्टाम् अनंसिषुः । गञ्ज्, गतौ ।
लृकारो लृदिक्कार्यार्थः । गच्छति गच्छेत्, गच्छतु,
अगच्छत्, जगाम ।

आदन्तानाम् । आदन्तानां यमिरमिनमीनां सेरिट्चैतेषां धातूनां सगामस्य
एतौ द्वौ परस्मैपदे वक्तव्यौ । अनेनाखेट् सकौ भवतः । तदा अयम् सक् इट्
सि ईट् दिपिति स्थिते । ककारः टकारश्चेतौ । इट् ईटि । सवर्णे । दिसिमि ।
पकारः । खरहीन० । वावसाने । ह्यन्त० अनेन हृद्वेरभावो भवति । न
आपदान्ते । अनेन अकारस्यानुस्वारो भवति । अयंसीत् अयंसिष्टाम् । अयंसिषुः
समाप्तोऽयम् धातुः । यस् प्रकृते शब्दे च पूर्ववत् तिवादयः । आदेः णः खः । अनेन
अकारस्य नकारो भवति । नमति । लिट्, लृकारे । अत उपधायाः । ननाम ।
लोपः । नेमतुः । नेसुः । नेमिथ । अलतः । ननन्य । अन्येषां लकारार्थां
रूपाणि मूले उक्तानि । लुङ् लृकारे आदन्तानाम् । अनेनेट् सकौ भवतः ।
ह्यन्त० अनेन हृद्वेरभावः । अनंसीत् । अनंसिष्टाम् । अनंसिषुः । अय धातु-
रनिट् । गञ्ज् गतौ । लृकारो लृदिक्कार्यार्थः । गम् अप् तिपिति स्थिते ।
गमां कृः । अनेन अकारस्य कृकारः । खर० । कृः । खसि । गच्छति । गम्
अपिति स्थिते । दिश्च । पूर्व० । कृहीशुः । अत उपधायाः । जगाम । नगम्
अतुस् इति स्थिते सूत्रम् । गमां खरे । गमां (घ० व०) खरे (स० ए०)
द्विपदं सूत्रम् ।

गमां खरे ।

गम् हन् जन् खन् घस् एतेषामुपधाया लोपो भवति
ङित्यङे खरे । जग्मतुः जग्मुः । जगमिश्च जगम्य ।
गम्यात्, गन्ता ।

गम् हन् जन् खन् घस् एतेषां धातूनां किति च ङिति खरे परे उपधाया
लोपो भवति ङङे खरे । अनेन उपधाया लोपो भवति । खर० । जग्मतुः ।

जसुः । जगमिथ । अत्व० । नशा० । जगन् । अन्यानि सूत्रे सन्ति । तथापि
लिखामि । गन्ता । गम् स्वप् तिपिति स्थिते सूत्रम् ।

हन्तः स्यपः ।

हन्तेऽकारान्तात्स्यप इडागमो भवति । गमिष्य पे ।
गमिष्यति, अगमिष्यत् ।

हन्तः स्यपः । हन् च ऋत् च हन्त तस्मात् हन्तः (पं० ए०) स्यपः
(ष० ए०) हन्तेऽकारान्तात् धातोः स्यप इडागमो भवति गमिष्य परस्मैपदे ।
अनेनेट् । गमिष्यति । अगमिष्यत् ।

लित्युषादेर्ङः ।

लितो धातोः पुषादेर्युतादेश्च ङप्रत्ययो भवति दिवादौ
परस्मैपदे । खरपवादः । अङ्गे इत्युक्तेर्नीपधालोपः । अग-
मत् अगमताम् अगमन् । इषु इच्छायाम् । इच्छति,
इच्छेत्, इच्छतु, ऐच्छत् । इयेष इेषतुः ईषुः । इयेषिथ ।
इष्यात् ।

लित्युषादेर्ङः । लृङ्कारः इत् यस्यासौ लिट् पुष् आदियस्यासौ पुषादिः ।
लिञ् पुषादिश्च लित्युषादिः तस्मात् लित्युषादेः (पं० ए) ङः (प्र० ए०) द्विपदं
सूत्रं लिटो धातोः पुषादेर्युतादेश्च भूतार्थे ङप्रत्ययो भवति दिवादौ परं सति
खरपवादी भवति । गम् ङ दिपिति जाते । गमां खरे । अनेनीपधाया लोपे
प्राप्ते ङ इत्युक्तत्वान्नीपधाया लोपः । ङकारो गुणप्रतिषेधार्थः । खर० । अगमत् ।
इषु इच्छायाम् । पूर्ववत् तिवादयः । गमां कः । अनेन षस्य कः । कः । खसे० ।
खर० । इच्छति लिट् लकारे इ इष्णपिति स्थिते उपधाया लघोः । अनेन
गुणः । असवर्णे । अनेनेय् । खर० । इयेष । सवर्णे । ईषतुः ईषुः । इयेषिथ ।
इष्यात् । इष् षा इति स्थिते सूत्रम् ।

इषुसहलुभरिषरुषामनपि तस्येङ्गा वक्तव्यः ।

एषिता-एष्टा, एषिष्यति, ऐषिष्यत् । ऐषीत् ऐषिष्टाम्

ऐषिषुः । जिफला विशरणे । फलति, फलेत्, फलतु,
अफलत्, पफाल । आदेशादित्वेनैत्वपूर्वलोपनिषेधे प्राप्ते ।

इषुसह० । इषुश्च सहस्रं लुभश्च रिषश्च कृष् च इषुसहस्रलुभरिषकृष्ः तेषाम् इषु-
सहस्रलुभरिषकृष्णां धातूनामनपि विषये तादिप्रत्ययस्येङ् वा वक्तव्यः । अनेन वेट् ।
गुणः । एषिता । इडभावे गुणः । ङुभिः ङुः । एष्टा । एषिष्यति । खरादेः ।
अनेन द्वितीयोऽट् । ऐषिष्यत् । ऐषीत् । जिफला विशरणे । पूर्ववत् तिवा-
दयः । फलति । लिट् लकारे । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः । भपानाम् ।
अनेन फल्, पः । पफाल । पफल् अतुस् इति स्थिते । आदेशादित्वेनैत्वपूर्व-
लोपनिषेधे प्राप्ते सूत्रम् ।

तृफलभजवपां किति णादौ सेटि यपि चैत्व-
पूर्वलोपौ वक्तव्यौ ।

फेलतुः फेलुः । फेलिथ, फल्यात्, फलिता, फलिष्यति,
अफलिष्यत् । लघुकारोपधत्वेन वृद्धिविकल्पे प्राप्ते ।

तृफल० । तृफलभजवपां धातूनां किति णादौ परे च सेटि यपि परे एत्व-
पूर्वलोपौ वक्तव्यौ । अनेनास्यैत्वपूर्वलोपौ । फ्लेतुः । फेलिथ । अन्यानि मूले
सन्ति । लुङ् लकारे । हसादेः । अनेन वृद्धिविकल्पे प्राप्ते सूत्रमिदम् ।

लान्तस्याकारस्य सौ नित्यं वृद्धिर्वाच्या ।

अफालीत् । जि जये । जयति, जयेत् जयतु अजयत् ।

लान्तस्या० । धातोरकारस्य सौ परे नित्यं वृद्धिर्वाच्या । अनेन नित्यवृद्धिः ।
अफालीत् । जि जये । गुणः । जयति । लिट् लकारे जि जि यपिति स्थिते सूत्रम् ।

सपरोक्षयोर्जेभिः ।

सप्रत्यये परोक्षे च जि जय इति धातागिरादेशो भवति ।

जिगाय जिग्यतुः जिग्युः । जिगायिथ जिगीथ । जोयात्,
जैता, जैर्यति, अजैयत्, अजैषीत्, अजैष्टाम्, अजैषुः ।

कृष् विलेखने । कर्षति, कर्षेत् कर्षतु, अकर्षत्, चकर्ष ।
उपधाया लघोः । अकृषतुः अकृषुः । चकर्षिथ । कृष्यात् ।
गुणे कृते ।

सपरोक्षयोर्जिः । सञ्च परोक्षश्च सपरोक्षौ तयोः सपरोक्षयोः (स० द्वि०)
जिः (ष० ए०) जिः (प्र० ए०) तिपदं सूत्रं सप्तम्ये च पक्षीचे णवाद्धौ परे सति
जि जञ् इति धातोर्मिरादेशो भवति । अनेन गिरादेशः । दिञ् । धातो० ।
कुहोयुः । अनेन लकारस्य लकारः । जिगाय । नुधातोः । अनेन यकारः ।
जिग्यदुः । ये । जीधात् । जेता । अनिटीऽनेन वृद्धिः । अजेषीत् । कृष् विलेखने ।
पूर्ववत् । उपधायाः । कर्षति । लिट्लकारि दिश्वरः । कुहोयुः । उपधायाः ।
स्वर० । चकर्ष । अकृषतुः । चकर्षिथ । कृष्यात् । कृष् ता इति स्थिते । उपधायाः ।
कृष्यर् ता इति जातम् । तत्र सूत्रम् ।

रारो भस्ते दृशाम् ।

दृश्स्वृज्कृष्स्वृष्ट्पृष्ट्पां भस्ते परे अरी र भवति ।
रार इति तन्वोपात्तं तेन रा आरः र अरः । सङ्गदुच्चरित-
मनेकोपकारकं तन्त्रम् । • छुत्वम् । कृष्टा ।

रारो भस्ते दृशाम् । र (ष० ए०) अरः (ष० ए०) भस्ते (स० ए०) दृशां
(ष० ष०) ह्वे । उथी । दृशादीनां दृष् स्मृश् स्मृश् स्मृज् कृष् कृष् दृप् दृप्
द्रव्यादीनां धातूनां सम्बन्धिनोऽर् इत्येतस्यावयवस्य भस्ते परे र द्रव्यादेशो भवति ।
सस्वर एवादेशो भवति । तत्र द्रष्टव्य इत्यादौ रस्यैव दर्शनात् । अरी री भवति ।
अर् इति निर्देशात् दृशादीनां गुणोऽपि सूचितस्तेन पूर्वं गुणं विधाय पश्चात्
रकारः कार्यः । इत्यभिप्रायः । रा र इति तन्वोपात्तं तेन रा आरः र अरः
सङ्गदुच्चरितमनेकोपकारकं तन्त्रम् । अनेन अरः रा जातः । तदा क् र ष् ता
इति जाते स्वरहीनं० । छुभिः छुः । कृष्टा । तथाच सूत्रम् ।

कृषादीनां रो वा वक्तव्यः ।

कृष्टा । रारो भस्ते दृशाम् ।

कृषादीनाम् । कृष् स्पृश् ऋष् ऌप् डप् एतेषां धातूनां रः अरी वा भवति ।
अनेन विकल्पः । कर्ष् । कृष् स्पप् इति स्थिते । गुणः । रारीभसे । खरहीनं ।
तदा कृष् स्वपिति जातम् । तत्र सूत्रम् ।

षढोः कः से ।

धातोः प्रकारदकारयोः कत्वं भवति सकारे परे ।
क्लिप्तात्षः सः कृतस्य । कषसंयोगे चः । क्रक्ष्यति कर्क्ष्यति,
अक्रक्ष्यत्-अकर्क्ष्यत्, अक्राक्षीत् । अनिटो नाभिवतः ।
अकार्क्षीत् ।

षढोः कः से । षष् ढ् च षढौ तयोः षढोः (ष० ढि०) कः (प्र० ए०)
से (स० ए०) चिपदं सूत्रम् । धातुसम्बन्धिनीः प्रकारदकारयोः कत्वं भवति
सकारे परे त्यादावेवायं विधिः । तेन मधुलिट्सु इत्यादौ ककारो न भवेत् ।
अनेन प्रकारस्य ककारः । क्लिप्ता० । कषसंयोगे चः । खरहीनं । क्रक्ष्यति ।
विकल्पेन अरी रो न भवति । कर्क्ष्यति लङ्लकारे । अक्रक्ष्यत् । अकर्क्ष्यत् ।
अकृष् सि ईट् दिप् इति स्थिते । अनिटो० । रारी भसे । खरहीनं० । अक्राष्
सि ईट् दिपिति जातम् । अकाष् सि ईट् दिप् इति जाते । षढोः कः से ।
अनेन षस्य कः । क्लिप्ता० । कषसं० । खरहीनं० । अक्राक्षीत् । अक्राष्टाम् ।
अक्राष्टुः । रकाराभावे अकार्क्षीत् । अकार्ष्टाम् । अकार्ष्टुः ।

कृषादीनां वा सिर्वक्तव्यः ।

कृष् स्पृश् ऋष् ऌप् डप् एते कृषादयः । तत्पक्षे ।

कृषादीनां० । कृषादीनां धातूनां भूते सिः इति सूत्रेण विहितः सिप्रत्ययो
वा भवति । सारभावपक्षे । इदं सूत्रम् ।

हृषप्रान्तात्मक् ।

हकारान्तात् शकारान्तात् षकारान्ताच्च नाम्युपधादवि-
द्यमानिटो दिवादौ परे संक्प्रत्ययो भवति हृषं वर्जयित्वा ।

सेरपवादः । अकृञ् अकृञ्ताम् अकृञ् । रूप् हिंसा-
याम् । उपधाया लघोः । रोषति, रोषेत्, रोषतु, अरो-
षत् । कुरोष कुरषतुः कुरुषुः । कुरोषिथ । कुर्यात्,
रोषिता, रोष्टा, रोषिष्यति, अरोषिष्यत् अरोषीत् । उष्
दाहे । ओषति, ओषेत्, ओषतु, ओषत् ।

ह्रस्वान्तात्मक् । उच्य शस्य षस्य ह्रस्वाः ते अन्ते यस्य स ह्रस्वान्तस्तच्चात्
ह्रस्वान्तात् (पं० ए०) सक् (प्र० ए०) हकारान्तात् दुह् लिह् इत्यादिः शकारा-
न्तात् ह्रिं वज्रंयित्वा विशादेः षकारान्तात् कृषादेर्नाम्नुपधात् अनियमानेटी
धातोर्भूतेऽर्थे दिवादी परे सेः स्थाने सक्प्रत्ययो भवति । ककारो गुणनिषेधार्थः ।
स्थाननियमार्थश्च । तदा अकृष् स दिपिति जाते । षढीः कः से । किला० ।
कषसंयो० । स्वरहीन० । अकृञ् । अकृञ्ताम् । अकृञ् । सक्प्रत्ययस्य
सकारः सस्वर एव तिष्ठति । रूप् हिंसायाम् । पूर्ववत् तिवादयः । उपधाया
लघोः । रोषति । लिट् लकारे । कुरोष । कुर्यात् । रोषिता । डधुसङ्ग० ।
अनेनेङ्विकल्पः । दृभिः दृः । रोष्टा । अन्यानि मूले सन्ति । उप दाहे ।
पूर्ववत् । ओषति । स्वरादेः । ओषत् । उष् णपिति स्थिते सूत्रम् ।

उषविद्जागृणामास् वा वक्तव्यः ।

ऊष्वांचकार-उवोष, उवोषिथ, उष्यात् ऊषिता, ऊषि-
ष्यति, औषिष्यत् औषीत् । मिह् सेचने । मेहति, मेहेत्,
मेहतु, अमेहतु । मिमेह मिमिहतुः मिमिहुः । मिहेहिय ।
मिह्यात् । होढः । तथोर्धः । दृत्वम् ।

उषविद्जागृणामास् वा वक्तव्यः । औष्वांचकार । आसभावे उवोष । ऊषतुः ।
उवोषिथ । अन्यानि मूले सन्ति । मिह् सेचने । उपधायाः । मेहति । लिट्
मिमेह । मिह्यात् मिह् ता इति स्थिते होढः तदा मिद् वा इति जाते
तथोर्धः । मिद् धा इति जाते दृभिः दृः । मिद् डा इति जाते ।

टि ठो लोपो दीर्घश्च ।

ढकारस्य ढकारे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः ।

मेढा, मेच्यति, अमेच्यत् । ह्रस्वान्तात् सकृ । ह्रीढः ।
 षढोः कः से । अमिचत् अमिचताम् अमिचन् । दह
 भस्मीकरणे । दहति, दहेत् दहतु, अदहत् । ददाह
 देहतुः देहः । देहिथ-ददग्ध । दद्यात्, दग्धा । दादिर्घः ।
 आदिजवानां भ्रमान्तस्य भ्रमाः स्रध्वोः । खसे चपा० ।
 किलात्षः सः कृतस्य । कषसंयोगे क्षः । धच्यति, अधच्यत्,
 अधाक्षीत् । भ्रसात् । अदाग्धाम् अधाक्षुः । ग्लै ग्लै हर्षक्षये ।
 आयादेशः । ग्लायति ग्लायेत ग्लायतु अग्लायत् ।

ढि ढी लोपी० । मी ढा इति जाते गुणः । वाच ढिढोर्लोपीदीर्घश्च इति
 सूत्रप्रतिः प्रागुपधाया लघोः । अनेन गुणः कार्यः । मेढा । मेढारी । मेढारः ।
 मिह् स्वप् तिपिति स्थिते ह्रीढः । षढोः कः से । किला० । कषसंयोगे । उप-
 धाया लघोः मेच्यति । अमेच्यत् । ह्रस्वान्तात्सकृ । मिह्सदिपिति जाते
 ह्रीढः । षढोः कः से । किलात् । कषसं० । खरहीनं० । अमिचत् । दह
 भस्मीकरणे । दहति । अत उपधायाः । ददाह । लोपः पचाम् । देहतुः ।
 देहिथ । अलती० अनेनेङ्विकल्पः । तदा दह् थप् इति स्थिते । दादिर्घः ।
 अनेन ह्रस्व घः । तथोर्घः । अनेन घस्य धः । भवेजवाः । अनेन घस्य गः ।
 ददग्ध । दद्यात् । दग्धा । इदमपि रूपं पूर्वोक्तसूत्रैः सिध्यति । दह् स्वप् तिपिति
 स्थिते । दादिर्घः । अनेन ह्रस्व घः । 'आदिजवानां' । अनेन दस्य धः ।
 खसे चपां भ्रसानाम् । अनेन घस्य कः । किलात् । कषसंयोगे । धच्यति ।
 अधच्यत् । 'दह् सि ईट् दिप्' इति स्थिते दिवादी । दादिर्घः । आदिजवानाम् ।
 खसे । किलात्० । कषसं० । खरहीनं० । अत उपधायाः । अधाक्षीत् ।
 भ्रसात् । अदाग्धाम् अधाक्षुः । समासोऽयम् । ग्लै ग्लै हर्षक्षये । पूर्ववत् तिवादेशः ।
 ऐ आय् । ग्लायति । लिट् लकारे ग्लै थप् इति स्थिते सूत्रम् ।

सम्यच्चराणाम् ।

सम्यच्चराणां धातूनामात्मं भवति अनपि विषये । थप्
 दिङ् ऋश्च । पूर्वस्य ह्रस्वादिः शेषः । कुहोभुः ।

संख्यचराणाम् । संख्यचराणां (ष० व०) आ (प्र० ए०) साङ्केतिकम् ।
द्विपदं सूत्रं संख्यचरानाम् धातूनाम् अन्यस्वरस्थानपिविषये कर्त्तरि तिवादि-
चतुर्गणवर्जितस्थले आकारो भवति । अनेन ग्लौ इत्यस्य ग्ला जातः तदा ग्ला
णप् इति जाते द्विष ऋस्वः । ग्ल ग्ला णप् इति स्थिते पूर्वस्य ह्रसादिः । अनेन
गकारोऽवशिष्टः । कुहीशुः । जग्ला णप् इति जाते सूत्रम् ।

आतो णप् डौ ।

आकारान्ताद्धातोः परो णप् डौ भवति । टिलोपः ।

जग्लौ ।

आतो णप् डौ । आतः (ष० ए०) णप् (प्र० ए०) डौ (प्र० ए०)
साङ्के० द्विपदं सूत्रम् । आकारान्ताद्धातोः परो यः प्रथमपुरुषे च उत्तमपुरुषे
णप् डौ भवति उकारटिलोपायः । डिल्कारणं विनापि रूपसिद्धौ यत् डौ इति
डिल्कारणं तत् आतियुक्तं इति युगागमनिषेधार्थम् । हनेऽपि युगागमे टिलोपः
स्यादेव । अनेन णप् डौ जातः । डित्वात् टिलोपः । स्वरहीनं । जग्लौ ।
जग्ला अतुस् इति जाते सूत्रम् ।

आतोऽनपि ।

धातोराकारस्य लोपो भवति अनपि किति डिति स्वरौ
षेडि यपि च । जग्लतुः जग्लुः । जग्लिथ-जग्लाथ जग्लथुः
जग्ल । जग्लौ जग्लिव जग्लिम ।

आतोऽनपि । आतः (ष० ए०) न अण् अनण् तन्निन् अनपि यकार-
कर्त्तरि इत्यादि विकरणं न भवति तस्य विभक्तौ परतः तस्या एव किति डिति च
स्वरे परे इडि ष धातोरेकारस्य लोपो भवति । अत्र खवादी अनप् बचापि तं
विना सर्वोऽपि प्रत्ययः कित् । तच्चानेनाकारस्य लोपो भवति । जग्लथुः । जग्लानि
सूत्रे सन्ति । स्वायात् इति स्थिते सूत्रम् ।

संयोगादेरादन्तस्य किति यादादावेकारो
वा वक्तव्यः ।

ग्लायत् ग्लेयात्, ग्लाता, ग्लास्यति, अग्लास्यत् ।
अग्लासीत् अग्लासिष्टाम् अग्लासिषुः । गे रै कै शब्दे ।
गायति, गायेत्, गायतु, अगायत् । जगौ जगतुः जगुः ।

संयोगादेरिति । संयोगादेः आदन्तस्य घातोः किति यादौ परे षकारो वा
वक्तव्यः । षष्ठीनिर्दि० । अनेन नियमसूत्रेण अन्तस्यैव भवति । ग्लायत् ।
ग्लेयात् । अग्लासि ईट् दिप् इति स्थिते । आदन्तानाम् । तदा अग्लास् ईट्
सि ईट् दिप् इति जाते इट् ईटि । सर्वथे० । स्वरहीन० । अग्लासीत् । गे
रै कै हर्षच्छये । गायति अन्यानि रूपाणि सूत्रे सन्ति । आशिषि लिङ्लकारे
विशेषः । गायत् इति स्थिते सूत्रम् ।

दादेरे ।

अपित्दाधामागैहाक्पिबसोस्थानामाकारस्यैकारो भवति
आशीर्थादादौ परस्मैपदे परे । गेयात्, गाता, गास्यति,
अगास्यत् । अगासीत् अगासिष्टाम् अगासिषुः । छ्यै शब्द-
संघातयोः । सत्वनिषेधः । छ्यायति, छ्यायेत्, छ्यायतु,
अछ्यायत् । सव्यच्चरणामा । शसात्खपाः । षाट्त्वर्ग-
स्तवर्गज इति षकारे गते तकार एव । तच्छ्यौ छ्यायात्
छ्येयात् छ्याता छ्यास्यति अछ्यास्यत् अछ्यासीत् । दैप्
शोधने । दायति, दायेत्, दायतु, अदायत्, ददौ । पित्वा-
देकाराभावः । दायात्, दाता, दास्यति, अदास्यत् ।
अदासीत् अदासिष्टाम् अदासिषुः । पित्त्वात्तिलोपाभावः ।
इत्यादि । धेट् पाने । ट ईबर्थः । धयति, धयेत्, धयतु,
अधयत्, दधौ, धेयात्, धास्यति, अधास्यत् । वा सिलोपः ।

अधासीत् अधासिष्टाम् अधासिषुः । अधात् अधाताम् ।
स्याविदः ।

दादेरे'। दादेः (ष० ए०) ए (प्र० ए०) अपित् दा धा मा गै हाक्
पिबति स्थानाम् आकारस्य एकारी भवति यादादेः परस्मैपदे परे । गेयात्
अन्यानि रूपाणि पूर्ववत् साध्यानि वैयाकरणैः । छ्यै शब्दसङ्घातयोः । नाम-
धातुः । अनेनास्य सत्त्वनिषेधः । ऐ आय् । ध्यायति । लिट्लकारे छ्यै णप्
इति स्थिते । सन्ध्याचराणां० ध्या णप् इति जाते । द्विश्च । शसात् । पूर्वस्य ।
षाट्त्ववर्गस्त्ववर्गः इति षकारे गते तकार एव शेषः । तथ्या णप् इति जाते ।
आतो णप् डौ । स्वरङ्गीनं० । तथ्यौ । अत्वतो नित्यानिटश्च धातोःस्यपी वेद्
भवति । तथ्यथ । तथ्याथ । संयोगादेः । ध्यायात् । ध्येयात् । अन्यानि मूलि
सन्ति । तेषां साधनं सुगमम् । पूर्वधातुवत् । दैप् शीघ्रने प्रकारो धातुभिद-
त्रापनाय । पूर्ववत् तिवादयः । ऐ आय् । दायति । ददौ । पित्वात् दादेरे ।
अनेन एकारी न भवति । दायत् । आदन्तानाम् । अदासीत् । पित्वात् दादेः
पे । अनेन सिलीपी न भवति । घेट् पाने । ट ईबर्धः । ए अय् । धयति ।
लिट्लकारे । सन्ध्याचराणां० । द्विश्च । ऋस्वः । ऋपानाम् । आतो णप् डौ ।
ददौ । दादेरे । धेयात् । अधासीत् । शाच्छा० । अनेन वा सिलीपः । अधात् ।
अधाताम् । अधा अन् इति जाते । स्याविदः । अधा उस् इति जाते सूत्रम् ।

उस्यालोपः ।

उसि परे धातोराकारस्य लोपो भवति । अधुः । घेटः
मेरङ् । धातोर्द्वित्वं वेति केचित् । आतोऽनपि । अदधत्
अदधताम् अदधन् । दृशिर् प्रेक्षणे ।

उस्य लोपः । उसि (स० ए०) आ (ष० ए०) सांके० । लोपः (प्र०
ए०) उसि परे सति धातोराकारस्य लोपो भवति । अनेनाकारस्य लोपः ।
अधुः । घेटः सिः स्थाने अङ् धातोर्द्वित्वं वा भवति इति द्विचिदाचार्या वदन्ति ।
अनेनाङ्द्वित्वं भवतः । 'अ धा धा अङ् दिप्' इति जाते । ऋस्वः । ऋपानाम् ।
आतो नपि । स्वरङ्गीनं० । अदधत् । दृशिर् प्रेक्षणे । पूर्ववत् तिवादयः । कर्
अनुबन्धः 'इरितो वा' इति सूत्रस्थविशेषार्थः । दृश् अप् तिप् इति सूत्रम् ।

दृशादेः पश्यादिः ।

दृशादेर्धातोः पश्यादिरादेशो भवति चतुर्षु परेषु ।
 दृश् ऋ स्र दृ सद् पा भ्रा ध्रा स्या क्त्रा दाश् एते दृशा-
 दयः । पश्य ऋच्छ धौ शीय स्रीद पिव जिघ्र वम तिष्ठ
 मन यच्छ एते पश्यादयः । पश्यति, पश्येत्, पश्यतु, अप-
 स्यत् । ददर्श, ददृशतुः, ददृशुः । सृजिदृशोऽस्थपो वेट् ।
 ददर्शित् । गुणः । रारो भसे दृशाम् । षत्वम् । दद्रष्ठ
 ददृशतुः ददृश । ददर्श ददृशिव ददृशिम । दृश्यात्, द्रष्टा,
 द्रक्षति, अद्रक्ष्यत् । अत उपधायाः । अद्राक्षीत् । भसात् ।
 ण्वत्वम् । अद्राष्टाम् अद्राक्षुः । पवे । इरितो वा । दृशा-
 ऋडि गुणः । अदर्शत् अदर्शताम् अदर्शन् । ऋ गतौ ।
 ऋच्छादेशः । ऋच्छति ऋच्छेत् ऋच्छतु आच्छत् । रः ।
 ऋश्वात् ऋ अर् । वृडिः । आर आरतुः आरुः ।

दृशादेः पश्यादिः । दृश् आदिर्यस्यासौ दृशादिस्य दृशादेः (ष० ए०)
 पश्य आदिर्यस्यासौ पश्यादिः (प्र० ए०) दृशादेर्धातोस्तिवादौ विभक्तिचतुष्टये
 परे पश्य् इत्यादिः आदेशो भवति । अनेन पश्यादेशः । पश्य अप् तिप् इति
 जाने अदे स्वरहीनं० । पश्यति । लिट् लकारे । उपधायाः । अनेन गुणः ।
 ददर्श । ददृशतुः । ददृशुः । ददर्शित् । सृजिदृशोरिति सृजिदृशोर्धातोः यपो
 वा इट् भवति । अनेनास्य यपि वा इट् भवति । इडभावे । ददृश् यप् इति
 जात्रे । गुणः । उपधाया लघोः । रारोभसे दृशाम् । अनेन अरो रजातः ।
 छश्वराजादेः । ण्वत्वम् । दद्रष्ठ । रारोभसे । द्रष्टा । अत उपधायाः ।
 अद्राक्षीत् । भसात् । अद्राष्टाम् । अस्य इरितो वानेन उप्रत्ययी भवति ।
 तदा अदृश् ङ दिप् इति जाते । दृशादेः । दृशादेर्धातोर्ङकारे परे गुणो भवति ।
 अनेन गुणः । ङकारो ङित्कार्यार्थः स्वर० । अदर्शत् । ऋ गतौ । दृशादेः ।
 अनेन ऋच्छादेशः । अदे । ऋच्छति । चतुर्णां लकाराणां रूपानि सन्ति ।

समस्तात् व्याख्यानं न कृतम् । ऋ 'खप्' इति स्थिते दिशः । रः । अ ऋ ऋप्
इति जाते ऋ अर् । अर् ऋप् इति जाते । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः ।
आर । गुणोत्तिसवर्णे । आरतुः आरुः । सूचम् ।

अत्यतिव्ययतीनां थपो नित्यमिट् ।

आरिथ आरथुः आर । आर आरिव आरिम ।

अत्यति० । अत्यतिव्ययतीनां धातूनां थपो नित्यमिट् भवति । अलतो०
अस्य विकल्पस्यायमपवादः । आरिथ । ऋ यात् इति स्थिते ।

गुणोत्तिसंयोगाद्योः ।

अर्त्तः संयोगादेर्द्धन्तस्य च गुणो भवति यकि यङि
किति णादावाशौर्यादादौ च । अय्यात् अर्त्ता । हनृतः
स्वपः अरिष्यति आरिष्यत् ।

गुणोत्तिसंयोगाद्योः । अर्त्तिश्च संयोगादिश्च अर्त्तिसंयोगादौ तयोः अर्त्ति-
संयोगाद्योः । ऋ गतावित्यस्य धातोः संयोगादेर्द्धन्तस्य च ऋकारस्य गुणो
भवति अकि यङि किति णादौ आशीर्थादादौ च । अनेनारतुः इति रूपं सिद्धं
भवति गुणोऽनेन तदा अय्यात् । गुणः । अर्त्ता । हनृतः स्वपः । अनेनाखेट् ।
गुणः । अरिष्यति । खरादेः । आरिष्यत् ।

सर्तिशास्त्र्यतिभ्यो डो लुङि ।

सैरपवादः । लिट्प्रादेर्द्धः आरत् आरताम् आरन् ।
अर्त्तैर्वा डः । सैरपवादो लुङीति केचित् । आर्षीत् । सृ
गतौ । धावादेशः । धावति । शीघ्रगतावेव धावादेशः ।
सरांत । ससार ऋस्तुः रुस्तुः । क्रादित्वात् । ससर्थं सस्रथुः
सस्र । ससार ससर सस्रव सस्रम ।

सर्तिशास्त्र्यतिभ्यो डो लुङि सैरपवादः । सर्तिशास्त्रि अर्त्ति एभ्यो धातुभ्यो
ङप्रत्ययौ भवति सैरपवादः । अनेनास्र डः । ह्रशादेः खरादेः । आरत् ।

अर्धेः । अर्धेर्भातीर्वा ङप्रत्ययी भवति । लुङि सेरपवादः । इति केचिदाचार्य्यो
वदन्ति । तेषां मते सेः । स्वरादेः । आर्षेत् इति रूपं सिद्धं भवति । स्रग्तौ ।
धावादेशः । धावति शीघ्रगतावेव धावादेशः । तदभावे । सरति । लिट्, लकारे ।
ससार । अपि क्तादित्वात्नेट् । ससर्थं । स्र यात् इति स्थिते सूत्रम् ।

यादादौ ।

ऋकारस्य रिङादेशो भवति यादादौ परस्मैपदे परे ।
ङकारो व्यवधानार्थः । तेन ये इति न दीर्घः । स्त्रियात्
सर्त्ता संरिष्यति असरिष्यत् । पुषादित्वात्ङः । असरत्
असरताम् असरन् । शदुल्ल शातने ।

यादादौ । यादादौ (स० ए०) एकपदं सूत्रम् । आशीरर्थे यादादौ परे
धातोर्ऋकारस्य रिङ् इत्यादेशः परस्मैपदे एव । अत्रापि ङकारो ये इति
सूत्रेण विहितदीर्घनिषेधार्थः । स्त्रियात् । सर्त्ता । वृत्तः रूपः । सरिष्यति ।
असरिष्यत् । पुषादि० अनेन ङः । दृशादेः । असरत् । शदुल्ल शातने ।
शीयादेशः ।

शीयादेशे आत्मनेपदं वाच्यम् ।

शीयते शीयेत शीयताम् अशीयत शशाद । लोपः
पचांम् । शेदतुः शेदुः । शेदिथ-शस्य शयात् शत्ता शस्यति
अशस्यत् । लृदित्वात्ङः । अशदत् पदुल्लविशरणगत्यवसा-
दनेषु । सत्वम् । सीदादेशः । सीदति । ससाद सेदतुः
सेदुः । सेदिथ-सस्य सयात् सत्ता सस्यति असस्यत् अस-
दत् । निपूर्वः । न्यषदत् । पा पाने पिबादेशः । पिबति
पिबेत् पिबतु अपिबत् । पपौ पपतुः पपुः । पपिथ-पपाथ ।
दादेरे पेयात् पाता पास्यति अपास्यत् । दादेः पे । अपात् ।
प्रा गतोपादाने । जिघ्रादेशः । जिघ्रति जिघ्रेत् जिघ्रतु

अजिघ्रत् । जघ्नौ जघ्नतुः जघ्नः । जघ्रिथ-जघ्राथ । जघ्रायात्,
जघ्रेयात्, जघ्राता, जघ्रास्यति, अजघ्रास्यत्, अजघ्रासीत्, अजघ्रात् ।
धा शब्दाग्निसंयोगयोः । धमादेशः । धमति, धमेत्,
धमतु, अधमत, दध्नी, धायात्, धेयात्, धाता, धास्यति,
अधास्यत् अधासीत् । ङा यणिनिष्ठत्तौ । आदेः णः खः ।
सकारे जाते निमित्ताभावेन ङस्य घः । तिष्ठादेशः ।
तिष्ठति, तिष्ठेत्, तिष्ठतु, अतिष्ठत् । श्वात्खपाः । तस्थौ
तस्थुः । तस्थेयात्, तस्थायात्, तस्थाता, तस्थास्यति,
अस्थास्यत् । निपूर्वः । षत्वम् । न्यहात् । न्हा अभ्यासे ।
मनादेशः । मनति, मनेत्, मनतुः अमनत् । मन्त्री मन्त्रतुः
मन्त्रुः । मन्त्रिथ-मन्त्राय । मन्त्रायात्, मन्त्रेयात्, मन्त्राता,
मन्त्रास्यति, अमन्त्रास्यत्, अमन्त्रासीत् । दाण् दाने । यच्चादेशः
यच्छति, यच्छेत्, यच्छतु, अयच्छत् । ददौ ददतुः ददुः ।
दादेरे । देयात्, दाता, दास्यति, अदास्यत्, अदात् ।
हृ कौकिल्ये । ह्वरति, ह्वरेत्, ह्वरतु, अह्वरत्, जह्वार ।
गुणोत्तिसंयोगाद्योः । जह्वरतुः जह्वरुः ।

श्रीयादेशे । श्रीयादेशे कृते सति आत्मनेपदं वाच्यम् । अनेनास्यात्मनेपदत्वम् ।
श्रीयते । खिट्ठकारि । अत उपधायाः । शशाद । लोपः पचाम् । शेदतुः । अत्त-
तः० अनेन वा इट् । श्रिदिथ । खसे चपा कसानाम् । शशल्य । शशात् ।
खसे चपा कपानाम् । शचा । अन्त्यानि मूले सन्ति खित्पुषादिर्ङः । अनेनास्य
खदिष्वात् ङः । अशदत् । अदत्त विस्तरणमत्यवसादनेषु । सत्वम् । सीदा-
देशः । सीदति । ससाद । लोपः । सेदतुः । अत्ततः । सेदिथ । खसौ
चपा० । ससत्य । खसे० । सचा । अन्त्यानि सन्ति । लुङ्लकारि खित्
पुषादिर्ङः । असदत् । अयं चातुर्यदा निपूर्वो भवति तदा 'प्रादेश' अनेन
षत्वम् । न्यषदत् । पा पाने । पिषादेशः । पिबति । खिट्ठकारि था

णप् इति स्थिते । द्विष । क्रस्वः । आतो णप् डौ । पपी । आतोऽनपि ।
 पपतुः । अत्वतो० । पपिथ । पपाथ । दादेरि । पेयात् । दादेः पे ।
 अनेन सेलीपी भवति । अपात् । अपाताम् । अयुः । आतोऽनपि इत्यनेना-
 कारस्य लोपः । प्रा गन्धोपादाने । जिघ्रादेशः । जिघ्रति । प्रा णप् इति
 स्थिते । द्विष । क्रस्वः । रः । भूपानाम् । कुहीयुः । आतो णप् डौ ।
 अग्रौ । अत्वतः । जघ्रिथ । जघ्राथ । संयोगादिः । प्रायात् । घ्रेयात् ।
 आदन्तानाम् । अघ्रासीत् । आच्छासा० । अनेन वा सेलीपः । अघ्रात् । ष्टा
 गतिनिवृत्तौ । 'आदेः णः सः' अनेन षस्य सः । 'निमित्ताभावे०' । अनेन
 न्यायेन ठस्य थः । दृष्टादेः । तिष्ठादेशः । तिष्ठति । 'स्या णप्' इति स्थिते
 द्विष । क्रस्वः । शसात् भूपानाम् । सवर्णत्वात् । आतो णप् । तस्थौ ।
 दादेरि । स्थयात् । स्थायात् । लुङ्लकारि । निपूर्वोऽयम् । दादेः पे ।
 अनेन सेलीपी भवति । प्रादेशः । न्यष्ठात् । न्ना अथासि । शनादेशः ।
 पूर्ववत् तिवादयः । अदे । मनति । पूर्वस्य । मन्तौ । अत्वतः । मन्थिथ ।
 भस्त्राय । संयोगादिः । म्नायात् । म्नीयात् । अन्यानि लृले सन्ति । लृङ्
 लकारि । आदन्तानाम् । अन्नासीत् । दाण् दाने । दृष्टादेः । अनेन
 यच्छादेशः । यच्छति । दाणप् इति स्थिते । द्विष । क्रस्वः । आतो णप्
 डौ । ददौ । आतोऽनपि । ददतुः । अत्वतः । ददिथ । ददाथ । दादेरि ।
 देयात् । लुङ्लकारि दादेः पे । अनेन सेलीपी भवति । अदात् । हृ कौटिल्ये ।
 कौटिल्यस्य भावः कौटिल्यं तस्मिन् कौटिल्ये । गुणः । ह्वरति । हृ णप् इति
 स्थिते द्विष । रः । पूर्वस्य । कुहीयुः । घातीर्नामिनः । अनेन वृद्धिः । जह्वार ।
 यथार्थसंयोगाद्योः । अनेन किति णवादौ गुणः । जह्वरतुः ।

जहदन्तस्य यपो नेट् ।

जह्वर्थ जह्वरथुः जह्वर । जह्वार-जह्वरजह्वरिव जह्व-
 रिम् । ह्वर्यात्, ह्वर्ता । जह्वतः स्यपः । ह्वरिष्यति,
 अह्वरिष्यत् । वृद्धिः । अह्वार्षीत् अह्वार्ष्टीम् । स्कन्दिर्
 गतिशीलणयोः । स्कन्दति, स्कन्देत्, स्कन्दतु, अस्कन्दत् ।
 अस्कन्द चस्कन्दतुः चस्कन्दुः । चस्कन्दिथ ।

. ऋदन्त्यः । ऋदन्त्यः धातोः यप् इट् न भवति । जह्वयं । ह्वयात् । ह्वतां ।
ह्वन्तः । ह्वरिष्यति । अह्वरिष्यत् । शिन्त्ये । अनेन शिच्चात् वृद्धिः । अह्वार्पात् ।
स्कन्दिर् गतिशीलणयोः । ऋ अनुवन्त्यः इरिती वा इति सूत्रस्य विशेषणार्थः ।
स्कन्दति । लिट् लकारे । स्कन्द् णप् इति स्थिते द्विश्च । श्रसात् । पूर्वस्य ।
कुहीयुः । चस्कन्द । ऋसंयोगात् । अनेनाकिच्चात् नीलोपः इति स्वेषानु-
सारस्य लोपो न भवति । चस्कन्दतुः । अत्वतः । अनेनास्य वेट् । चस्कन्दिष ।
एडभावे चस्कन्द यप् इति स्थिते सूत्रम् ।

इसात्परस्य भसस्य सवर्णे भसे लोपो वाच्यः ।

चस्कन्त्य । नी लोपः । स्कयात्, स्कन्ता, स्कन्त्यस्यति,
अस्कन्त्यत् ।

इसात् । इसात् परस्य सवर्णे भसे परे लोपो वाच्यः । अनेन दस्य लोपः ।
चस्कन्त्य । नीलोपः । स्कयात् । इसात् । स्कन्ता । खसे चपा भसानाम् ।
स्कन्त्यस्यति । अस्कन्त्यत् ।

सावर्निटो नित्यं वृद्धिः ।

णित्वविधानसामर्थ्यादनुपधाभूतस्याप्यती वृद्धिः ।
अस्कान्त्सीत् । इरिती वा । अस्कदत् । तृ प्लवनतर-
णयोः । तरति, तरेत्, तरतुः, अतरत् । किच्चाभावाद्गुणः ।
ऋसंयोगादेर्णादेरकिच्चं वाच्यम् । तृफलभजत्तपाम् ।
इत्येत्वपूर्वलोपो । ततार तेरतुः तेरुः । तेरिथ ।

सावर्निटः । सौ परे जति अनिटो धातोर्नित्यं वृद्धिर्भवति । अस्य धातो-
र्वृद्धिप्राप्तिरिव नास्ति । तच्चाह । णित्वविधानसामर्थ्यात् । अनुपधाभूतस्याती-
कारस्य वृद्धिः । खसे चपा भसानाम् । अस्कान्त्सीत् । इरिती वा । अनेनास्य
वा डप्रत्ययो भवति । नीलोपः । अस्कदत् । तृ प्लवनतरणयोः । गुणः । तरति ।
अन्त्यानि सूत्रे सन्ति । लिट् लकारे । ततार । ऋसंयोगात् । अनेनाकिच्चाह

गुणः । तृप्तमजत्रयम् । अनेनाखेतपूर्वोपो भवतः । तिर्युः । तु बादिति स्थिते सूत्रम् ।

ऋत इर् ।

ऋकारस्य इर् भवति किति ङिति च परे । योर्वि-
हये । तीर्यात् ।

ऋत इर् । ऋतः (ष० ए०) इर् (ष० ए०) ऋकारस्य किति ङिति च परे इर् भवति । योर्विहये । अनेन दीर्घः । तीर्यात् । 'इर् इट् वा' इति स्थिते सूत्रम् ।

ईटो ग्रहाम् ।

ग्रहादीनामिट ईकारो भवति । तरोरा-तरिता,
तरोर्यति-तरियति, अतरोर्यत्-अतरियत् । अतारोत्
अतारिष्टाम् अतारिषुः ।

ईटो ग्रहाम् । ई (ष० ए०) इटः (ष० ए०) ग्रहाम् । (ष० ष०)
ग्रहादीनां धातूनामिट ईकारो भवति न तु षादौ ङङ् ङङ् ऋदन्तानां वा भवति ।
अनेनाखेत ईकारो भवति । तरोरा । तरिता । अन्यानि मूले सन्ति । अतारो-
रोत् । अतारिष्टाम् । अतारिषुः । अनेन ईकारे प्राप्ते सूत्रम् ।

द्विहितौ साविटो न दीर्घो वाच्यः ।

रञ्ज रागे । उभयपदौ ।

द्विहितौ० । द्विहितौ सो परे इटो दीर्घो न वाच्यः । अनेन लुङ् लृङ्कारौ
दीर्घाभावः । रञ्ज रागे । उभयपदौ ।

अपि रञ्जदंशषञ्जष्वञ्जाम् ।

एषामनुस्वारस्य लोपो भवति अपि परे । रजति, रजतै,
रजेत्, रजेत, रजतु, रजताम्, अरजत्, अरजत । ररञ्ज
ररञ्जतुः ररञ्जुः । ररञ्जिथ-ररञ्ज्यथ ररञ्जथुः ररञ्ज । ररञ्जे,
रज्यात्, रञ्जीष्ट, रङ्क्ता, रञ्ज्यति, रञ्ज्यते, अरञ्ज्यत्, अरञ्ज्यत,

अरांचीत् । चीः कुः । खसे चपा० । प्रत्वम् । अरा-
ङ्ताम् अरांक्षुः । अरङ्क्त अरंक्षाताम् अरंक्षत । दंश्
दशने । दशति, दशेत्, दशतु, अदशत् । ददंश् ददंशतुः
ददंशुः । ददंश्चिथ-ददंश्च ददंश्चयुः । दश्यात् । दृत्वम् ।
दंष्टा, दंक्षति, अदंक्षत् । णित्पे । णित्त्वाहुद्भिः । षढोः कः
से । अदांचीत् । पञ्च सङ्गे । सजति, सजेत्, सजतु,
असजत्, ससञ्ज, ससञ्जिथ ससङ्क्ष्य, सज्यात्, सङ्क्षा,
संक्ष्यति, असंक्ष्यत् । असांचीत् असांक्षात् असांक्षुः । कित्
योगापनयने सेंशये च ।

अपि रञ्जदंशपञ्चपञ्चात् । अपि (स० ए०) रञ्जदंशपञ्चपञ्चां (प० ब०)
रञ्जदंशपञ्चपञ्च एषां धातूनामनुस्वारस्य लीपो भवति अपि परे । अनेनास्यानु-
स्वारस्य लीपो भवति । रजति । रजते । अन्यानि सूखे क्षितितानि रुन्ति ।
लिट् लकारे ररञ्ज । अकिञ्चादनुस्वारस्य लीपो न भवति । ररञ्जतुः । अलतः ।
ररञ्जिथ । ररञ्ज् यप् इति स्थिते चीः कुः । खसे चपा भक्षानाम् । ररङ्क्ष्य ।
आत्मनेपदे । ररञ्जे । नीलोपः । रज्यात् । चीः कुः । खसे चपा भक्षानां
रचीष्ट । अरांचीत् । भक्षात् । चीः कुः । खसे । अरांक्षाम् । अरांक्षुः ।
आत्मनेपदे । अरंक्षा । अरंक्षातां अरंक्षत । दंश् । दशने । 'अपि ररञ्जदंशं'
अनेनास्यापि लीपो भवत्यनुस्वारस्य । दशति । ददंश् । ददंशतुः । अलतः ।
ददंश्चिथ । इडभावे । ददंश् यप् इति जाते । कश्चराजादेः षः । अनेन
षकारः । दृभिः दृः । ददंश्च । नो लीपः । दश्यात् । दंष्टा । षढोः कः
से । दंक्षति । णित्पे । अनेन हृद्भिः । षढोः कः से । अदांचीत् । पञ्च
सङ्गे । आदिः णः खः अनेन षस्य सः पूर्ववत्तिबादयः । सजति लिट् लकारे
ससञ्ज । अलतः । अनेनास्य वेट् ससंजिष्ठ । इडभावे । ससं यप् इति
जाते । चीः कुः । खसे चपा भक्षानाम् । ससंक्ष्य । नीलोपः । सज्यात् ।
संज् ता इति स्थिते । चीः कुः । खसे चपा भक्षानाम् । खरहीनं० । सक्ता ।
संज् सप् तिप् इति स्थिते चीः कुः । असे षढोः कः से । कित्वात्० । कथं पीगे ।

संत्यति । असंत्यत् । साविट् । असांवीत् । कसात् । असां क्ता असांशुः ।
कित् रोगापनयने संशये च ।

गुब्भ्यः ।

गुप् तिज् कित् मान् बन् दान् शान् एभ्यः स्वार्यं सः
प्रत्ययो भवति । धातोश्च द्वित्वम् । कुहोशुः । गुप्तिज्-
किङ्गाः क्रमान्निन्दाक्षमारोगापनयनेषु सः । तेन गोपति
तेजति केतति । स धातुः । गुवादिभ्यः सस्येण्यनेष्यते ।

गुब्भ्यः । गुब्भ्यः । (पं० व०) गुप् तिज् कित् मान् बन् दान् शान्
इत्यादिभ्यो धातुभ्यः स्वार्यं । धात्वर्थे एव । इगर्थे विनैव दश्वपि लकारेषु कृति
च सप्रत्ययो भवति तत्सन्निधौ । द्विच । अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः स्वार्यं एव
भवन्ति । गुप् तिज् किङ्गाः क्रमात् निन्दाक्षमारोगापनयनेषु सः प्रत्ययो भवति ।
तेन गोपति । तेजति । केतति । इत्यत्र पूर्वोक्तस्यैव सप्रत्ययो धातोः द्वित्वं
च भवति । तदा कि कित् स इति जाते चोः कुः अनेन कस्य चः । चिकित्
श्च इति जाते । 'सिञ्चता' अनेनेटि प्राप्ते । गुवादिभ्यो धातुभ्यः सस्य इट् न
इष्यते आचार्यैः । अनेन इट्निषेधः । उपधाया लघोः । अनेन गुणं प्राप्ते ।

नानिटि से ।

इङ्वर्जिते सप्रत्यये परे धातोर्गुणो न भवति । तिप् ।
चिकित्सति चिकित्सेत् चिकित्सतु अचिकित्सत् । चिकित्सां-
चकार चिकित्सामास चिकित्सांभूव । चिकित्स्यात् चिकि-
क्षिता चिकित्सिष्यति अचिकित्सिष्यत् अचिकित्सीत् अचिकि-
क्षिष्टाम् । पल्ष्ट पतने । पतति, पतेत्, पततु अपतत् ।
पपात पेततुः पेतुः । पत्यात् पतिता पतिष्यति अपतिष्यत् ।
लित्युषादेडः ।

नानिटि से । जा (प्र० ए०) अनिटि (स० ए०) से (स० ए०) इङ्व-

जिते सप्रत्यये परे धातुगुणो न भवति अनेन गुणाभावः । चिकित्स इति जाने
'सधातुः' अनेन धातुत्वात् तिबादयः । चिकित्स् तिप् इति स्थिते । अप् कर्त्तरि ः
अदे । चिकित्सति । अन्यानि मूलं सन्ति । लिट् लकारे कासादिप्रत्ययादाम् ।
चिकित्सांचकार । अन्ये हे मूलं साः । चिकित्स्यात् । लुङ् लकारे । अचिकि-
त्सीत् । अचिकित्सिष्टाम् । पतल् पतने । पूर्ववत् तिबादयः । पतति । लिट्
लकारे । अत उपधायाः । पपात । ओपः पचां कित्ये । पेततुः । पतिता ।
लुङ् लकारे 'लित् पुषादिर्ङः' अनेन ङः प्रत्ययो भवति । अपत् ङ दिप् इति
जाते सूत्रम् ।

पतेर्ङे पुगागमो वाच्यः ।

अपप्तत् । अमु चलने ।

पतेर्ङः । पतेर्धातोः ङप्रत्यये परे पुगागमो वाच्यः कित्त्वाद्गले स्वरङ्गीनं ।
अपप्तत् । अपतताम् । अमु चलने ।

शसां दीर्घः ।

शसादीनां दीर्घो भवति यकारे परे । शम् दम् अम्
अम् क्षम् क्रम् मद् एते शसादयः । आस्यति अमति,
आस्येत् अमेत्, आस्यतु-अमतु, अआस्यत्-अअमत-
वभ्राम ।

शसां दीर्घः । शसां (प० ब०) दीर्घः (प्र० ए०) द्विपदं सूत्रम् । शसादीनां
धातूनां दीर्घो भवति । यकारे परे । शसादयो मूलं उक्ताः । अम् तिप् इति
स्थिते 'असुअम' अनेन यः प्रत्ययः । अम् अ तिप् इति जाते 'शसां दीर्घः ।'
अनेन दीर्घः । आस्यति । यप्रत्ययाभावे दीर्घाभावः । अमति । अन्यानि मूलं
सन्ति । लिट् लकारे । अत उपधायाः । अनेन उङिः । अपानां । वभ्राम ।

प्रणादीनामेत्वपूर्वलोपो वा वाच्यौ ।

प्रणतिर्भाजिराजौ च आशिभ्राशौ स्थितिखनी ।

अभिमिश्री ीर्यतिश्च दशैते तु फणादयः ॥

भेमतुः बभ्रमतुः भेमुः बभ्रमुः । भेमिथ-बभ्रमिथ, भ्रम्यात्, भ्रमिता, भ्रमिष्यति, अभ्रमिष्यत्, अभ्रमीत् । टु वम् उद्भिरणे । टु इत्संज्ञकः । वमति, वमेत्, वमतु, अवमतु ववाम ।

फणादीनां० । फणादीनां एत्वपूर्वलोपी वा वक्तव्यौ । अनेनास्य वाएत्वपूर्व-
लोपी । भेमतुः । वभ्रमतुः । भेमिथ । बभ्रमिथ । फणादयः शीक्रेनीकाः ।
भ्रम्यात् । भ्रमिता । लुङ्लकारि अभ्रमीत् । टु वम् उद्भिरणे । टु इत्संज्ञकः ।
वमति । लिङ्लकारि 'शस्ददवादि०' अनेन निषेधे प्राप्ति सूचम् ।

वम एत्वपूर्वलोपी वा वाच्यौ ।

वेमतुः-ववमतुः वेमुः-ववमुः । वम्यात्, वमिता, वमि-
ष्यति, अवमिष्यत्, अवमीत् । फण गतौ । फणति, फणेष्व,
फणतु, अफणत् । पफाण फणतः फेणुः । फण्यात्, फणिता,
फणिष्यति, अफणिष्यत्, अफणीत् । स्वनस्यसू
शब्दे । स्वनति, स्वनेत्, स्वनतु, अस्वनत् । सस्वान स्वेनतुः
स्वेनुः । स्वन्यात्, स्वनिता, स्वनिष्यति, अस्वनिष्यत्, अस्वा-
नीत्-अस्वनीत् । यस निवासे । वसति, वसेत्, वसतु,
अवसत् । वस् अप् इति स्थिते । द्वित्वम् ।

वमः । 'वम' लोरेत्वपूर्वलोपी वा वक्तव्यौ । अनेन अण वा एत्वपूर्वलोपी ।
ववाम । वेमतुः । ववमतुः । वमिता लुङ्लकारि अवमीत् । फण गतौ । फणति ।
लिङ्लकारि । फण उपायाः । फणाणां । पफाण । फणादीनाम् । अनेन
वा एत्वपूर्वलोपी भवतः । फणतुः । पफणतुः । पफणिथ । फेणिथ । फणिता ।
अफणीत् । स्वनस्यसू शब्दे । स्वनति । स्यमति । सस्वान । मस्याम् । स्वनिता ।
अस्मिता । अस्वानीत् । अस्वनीत् । 'इसादिः' अनेन वा वक्तिः । अस्वामीत् ।

अस्त्वमीत् । वस निवासे । वसति । वस् अप् इति स्थिते द्विष । ववम् अप्
इति अतै सूत्रम् । श्वादी पूर्वस्य ।

श्ववादी पूर्वस्य ।

श्ववादी परे यजादीनां ग्रहादीनां च पूर्वस्य संप्रसारणं
भवति । यकारवकाररेफाणामिकारोकारऋकारा भवन्ति ।
सस्वरस्य संप्रसारणं दीर्घस्य दीर्घो ऋस्वरस्य ऋस्वः ।

श्ववादी । (स० ए०) पूर्वस्य (ष० ए०) यजादीनां यज वच् स्वप् बह्
वेच् वप् वद् वसां श्रयतेयंहादीनां यह् व्या व्येच् द्वेच् व्यध् वश् व्यच् प्रच्छ् प्रक्
असजादीनां च धातूनां पूर्वस्य द्वित्वस्य श्ववादी परे सम्प्रसारणं भवति । यकार-
वकाररेफाणाम् इकारोकारऋकारा भवन्ति । सस्वरस्याचरस्य सम्प्रसारणं भवति ।
ऋस्वस्याचरस्य ऋस्वः । दीर्घस्याचरस्य दीर्घः ।

गृहिर्ज्याबयी व्यधिर्वष्टिर्विचतिर्हश्चतिस्तथा ।

पृच्छतिभृज्जतिश्चैव नवैते तु ग्रहादयः ॥

पूर्ववकारस्योत्वे ।

अत उपधायाः । उवास । उवस् अतुस् इति स्थिते ।

ग्रहादयः शीक्रीकृताः सन्ति । अनेन पूर्वस्य वकारस्य सम्प्रसारणं जितम् ।
ऋस्वत्वात् ऋस्वः । अनेन सूत्रेण पूर्वस्य वकारस्य उकारः । तदा उवस् अप् इति
जाते । अत उपधायाः । स्वरहानि० । उवास । ववस् अतुस् इति स्थिते ।
श्ववादी पूर्वस्य अनेन पूर्वस्य सम्प्रसारणम् । उवस् अतुस् इति जाते । तत्रम् ।

यजां यवराणां य्वतः संप्रसारणं किति ।

यजदीनां संप्रसारणं भवति किति परे ।

यजां यवराणां य्वतः सम्प्रसारणं किति । यजां (ष० ष०) यवराणां
(ष० ष०) इष उष ऋत् च य्वतः (प्र० ष०) सम्प्रसारणं (प्र० ए०) किति
(स० ए०) पञ्चपदं सूत्रम् ग्रहादीनां तु किति किति च परे सम्प्रसारणं भवति ।

यकादीनां तु केवलं किति परे एव सम्प्रसारणं भवति । अथ एव पृथक् सूच-
करणम् यत् स्वर्णार्थं यङि सम्प्रसारणं तत्र प्रक्रियायां पृथक् सूचनम् । स्वधि-
स्मिन्नेजां यङि अथवा स्वर्ण्यञ्ज्यां यहादिभ्यो यद् गृह्य तत् यङि प्रत्यये
सम्प्रसारणार्थं नान्यत्र । यजादीनां धातूनां यकारवकारयोः किति परे सम्प्र-
सारणं भवति । यवराणामित्यत्र रकारयङ्गं यहाँ ङ्किति । इति सम्प्र-
सारणसूत्रे त्वर्थं ज्ञेयम् । यकारवकाररेफाणाम् इकारोकारञ्चकारा भवन्ति ।
अस्वरस्य सम्प्रसारणं भवति । ङ्गस्य ङ्गः । दीर्घस्य दीर्घः । अनेन द्वितीयस्य
वकारस्य सम्प्रसारणं भवति ।

यजिर्वपिहिञ्चैव वेज्यञो द्वयतिः स्वपिः ।

वदसी श्वयतिर्वक्तिरेकादश यजादयः ॥

सर्वे दीर्घः सह ।

यजादयस्तु मूलं श्रीकौत्ताः । उचस् अतुस् इति स्थिते सूत्रम् ।

घसादेः घः ।

घसिशासिवसानां सस्य षो भवति षत्वनिमित्ते सति ।

ऊषतुः ऊषुः । उवसिथ-उवस्थ । संप्रसारणम् । षत्वम् ।

उष्यात् । वस्ता ।

घसादेः घः । घस् आदिर्यस्य सः घसादिः तस्य घसादेः (ष० ए०) घः
(प्र० ए०) किलात्परस्य । घञ् अदने । शास् अतुशिष्टौ वस् निवास इत्येतेषां
धातूनां सकारस्य षकारी भवति । अत्र 'किलात्' इति सूचस्य प्राप्तिरेव नास्ति
तस्मात् मूलं कृतम् । अनेन सस्य घः । स्वरहीनं० । ऊषतुः । ऊषुः । अत्वतः ।
उवसिथ । उवस्थ । यजाम् । घसादेः । उष्यात् । वस्ता । वस् व्यप् तिप्
इति स्थिते सूत्रम् ।

सस्ताऽनाप ।

सकारस्य तकारो भवति अनपि सकारे परे । वक्ष्यति
अवक्ष्यत् । वृद्धिः । अवात्सीत् । भसात् । प्रत्ययलोपे

प्रत्ययलक्षणमिति न्यायात् । अवात्ताम् अवारसुः । वद
व्यक्तायां वाचि । वदति, वदेत्, वदतु, अवत् । उवाद
ऊदतुः ऊदुः । उवदिय । उद्यात्, वदिता, वदिष्यति,
अवदिष्यत्, अवादोत् । टुओशोर् गतिवृद्धोः । टुकारौ-
कारौ कार्यार्थौ । इर् इत्संज्ञकः । श्वयति, श्वयेत्, श्वयतु,
अश्वयत् ।

सलोऽनपि । सलोऽनपि । सः (ष० ए०) तः (प्र० ए०) अनपि (सं० ए०)
चिपदं सूत्रम् । धातोः सकारखानपि विषये णवादिबिभक्तिषट्कविषये सकारे
परं तकारो भवति । अनेन सकारस्य तकारो भवति । वक्ष्यति । अवक्ष्यत् ।
मावनिटो नित्यम् । अनेन वृद्धिः । अवाक्सीत् । असात् । अलोऽनपि ।
प्रत्ययलोपि० इति न्यायात् वृद्धिः । अवात्ताम् । अवातुः । वद व्यक्तायां वाचि ।
वदति । लिट् लकारे णवादी । अनेन सम्प्रसारणम् । अत उपधायाः । अनेन
वृद्धिः । उवाद । यजाम् । ऊदतुः । ऊदुः । उवदिष्य । सम्प्रसारणम् । उद्यात् ।
वदिता लुङ्लकारे । अवादीत् । हसादिः । अवदीत् । टुओशोर् गतिवृद्धोः ।
टुकारौ कार्यार्थौ । इर् इत्संज्ञकः । पूर्ववत् तिबादयः । गुणः । एअय् । श्वयति ।
लिट् लकारे सूत्रम् ।

प्रत्ययतेषादी प्रथमं संप्रसारणं वा वक्तव्यम् ।

ततो द्वित्वम् । शुभाव शुशुवतुः शुशुवुः । शुशुविष्य ।
संप्रसारणाभावपक्षे शिश्वाय शिश्वियतुः शिश्वियुः । शिश्व-
यिष्य । संप्रसारणं ये । शूयात्, श्वयिता, श्वयिष्यति,
अश्वयिष्यत् ।

वर्धतः । अयतधातीणादी परं प्रथमं संप्रसारणं वा वाच्यम् । अनेनास्य
पूर्वं सम्प्रसारणं ततो द्वित्वम् । शुशु णप् इति जाते धातोर्नामिनः । अनेन
वृद्धिः । शुभाव । शुशु अतुस् इति जाते । नृधातोः । अनेन वकारे प्राप्ते
नानध्यावः । अनेन वक्ष्यमाश्विन सूत्रेण तद्विषेधः । किंतु इय् एव भवति ।

अश्रयतुः । अश्रयिष्य । अश्रयसारणाभावपक्षे धातोर्नामिनः । श्रियाय । नृणां ।
 अश्रयितुः । अश्रयः । अश्रयिष्य । अश्रयसारणं ये । श्रयात् । अयिता । अवि-
 ष्यति । अश्रयिष्यत् । अश्रि इति इट्, दिप् इति जाते । णित्ये । अनेन सेर्षि-
 ष्वात् वृद्धेः प्राप्नो । सूत्रम् ।

प्रयतेः सौ वृद्धाभावो वाच्यः ।

अश्रयौत् अश्रयिष्टाम् अश्रयिषुः । इरितो वा ।

अश्रयैः । अश्रयतेर्धातोः सौ परे वृद्धाभावो वाच्यः । अनेन तन्निषेधः । अश्रयः ।
 इट् ईटि । इत्यादिसूत्रैः अश्रयौत् इति रूपं मिद्धं भवति । अश्रयैरित्यनेन वा
 अश्रययो भवति । तदा अश्रि ऊ दिप् इति जाते सूत्रम् ।

प्रयतेरिलोपो छे वक्तव्यः ।

अश्रयत् ।

अश्रयैः । अश्रयतेर्धातोः प्रत्यये परे इकारस्य लोपो वक्तव्यः । अनेनेकारस्य
 लोपो भवति । अश्रयत् अश्रयताम् अश्रयन् । अन्यदपि सूत्रम् ।

प्रयतेर्छे द्वित्वं वा ।

अश्रिश्रियत् इत्यादि ।

इति आदिषु परस्मैपदप्रक्रिया ।

अश्रयैः । अश्रयतेर्धातोः प्रत्यये परे द्वित्वं वा भवति । पूर्वस्य । नृणां ।
 अश्रिश्रियत् । अश्रिश्रियताम् । अश्रिश्रियन् । इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि ।
 इति आदिष्वस्य परस्मैपदप्रक्रिया कथिता । अथात्मनेपदप्रक्रिया कथ्यते ।

अथ आदिषु आत्मनेपदप्रक्रिया ।

एध वृद्धौ । एधते, एधेत, एधताम्, एधत । कासादि-

प्रत्ययादाम् । एधांचक्रे । आस्पत्ययो यस्माद्विहितः स
चेदात्मनेपदी तर्हि अनुप्रयुक्तकञ् आत्मनेपदं भवसोर्नात्मने-
पदम् । एधामास एधांवभूवविधानसामर्थ्यादस्तेर्भूभावो
न । इट् । एधिषीष्ट एधिता एधिष्यते ऐधिष्यत ऐधिष्ट
ऐधिषाताम् । ईक्ष दर्शनाङ्गजयोः । ईक्षते, ईक्षेत, ईक्ष-
ताम्, ऐक्षत, ईक्षांचक्रे, ईक्षिषीष्ट, ईक्षिता, ईक्षिष्यते,
ऐक्षिष्यत, ऐक्षिष्ट । दद दाने । ददते, ददेत, ददताम्,
अददत, शवददवा० इति नैत्वपूर्वलोपो । दददे दददाते
दददिरे । ददिषीष्ट, ददिता, ददिष्यते, अददिष्यत, अददिष्ट ।
वष्क गतौ । नामधातु० अनेन सत्वाभावः । वष्कते,
वष्केत, वष्कताम्, अवष्कत, षवष्के, वष्किषीष्ट, वष्किता,
वष्किष्यते, अवष्किष्यत, अवष्किष्ट अवष्किषाताम् ।
ऋज गतौ स्थैर्ये स्पर्शे च । उपधाया लघोः । अर्जते, अर्जेत,
अर्जताम्, आर्जत । नुगशाम् । आभोर्णादौ । आनृजे,
अर्जिषीष्टि, अर्जिता, अर्जिष्यते, आर्जिष्यत, आर्जिष्ट । वृज
परिवृजने । सत्वम् । अपिरञ्जदंशपञ्चवृजाम् । स्वजते,
स्वजेत, स्वजताम्, अस्वजत । सस्वज्जे सस्वज्जाते सस्वज्जिरे ।

एध इति । एष अयं धातुर्ह्रस्वः । एध इत्यकारोऽनुदात्तसतोऽयं धातु-
रनुदात्तः । तेनात्मनेपदी । तदेव ग्रन्थकार आह । अकार आत्मनेपदार्थः ।
तत्तस्मात्कारणाद्विभक्तिचतुष्टयेऽपि पराणि ते आते अन्ते । तथा ईत ईयातां
ईरन् । ताम् आताम् अन्ताम् । तत् आताम् अन्त इत्यादीनि वचनानि योज्यानि
तत्र वर्तमानात्मनेपदे प्रक्रिया लिप्यन्ते । भ्वादिप्रयोगः । अप्कर्त्तरीत्यादिकार्यं
पूर्ववत् । सर्वचाप्कर्त्त० । स्वर० । एधते । एवं द्विवचने एध् आते इति
स्थिते । अप्कर्त्तरि । आदाय० । एधेते । अङ्गवचनेऽदे इत्यकारलोपः । स्वर०

एधन्ते । एधसे । द्विवचने । आदाथइः इतीकारः अइए एधेधे । एधध्वे उत्तम-
 पुरुषैकवचने अदे । एधे द्वित्वज्जत्वे व्मोरा एधावहे । एधामहे । अघोदाश्च०
 धर्मादिभि । अदः समीपवर्त्ति राज्ञं अस्मात् एधते वद्धेते । इति वर्तमान-
 श्रुतिया । विधिप्रभाववचनयोः इत्यादीनि वचनानि योज्यानि । सर्ववापकर्त्तरि ।
 स्वर० । अइए । एधेत एधेयाताम् एधेरन् इत्यादीनि रूपाणि । साधुः
 शोभनी मनुष्यो धर्मातीधर्मात् एधेत इति विधिः । आशीः प्रेरणयोः ताम् आताम्
 अन्ताम् इत्यादयो नव प्रत्ययाः । अपकर्त्तरि । आताम् आधाम् इत्यत्र आदाथइः
 अइए । अन्तामित्यत्र अदे । स्वरहीनं । मध्यमपुरुषविवचने । आदाथइः ।
 अइए । एकत्वद्वित्वयोरविशेषः । उत्तमपुरुषैकवचने एऐए । एधे । द्वित्वज्जत्वेः
 रावर्णे । एधताम् । एधेताम् । इत्यादीनि उदाहरणानि ज्ञेयानि । तवायु-
 रेधताम् । अयानयतने एधधातीसनादीनि नव वचनानि योज्यानि । सर्ववाप-
 कर्त्तरि । दिवादावट् । अनेन प्राक् अडागमः । स्वरादेः । अनेन द्वितीयो-
 ऽडागमो भवति । अइए । एऐए । एधत । एधेताम् । एधन्त । कासादि-
 प्रत्ययादाम् । अनेनाम् । एधांचक्रो । आम्प्रत्ययो यस्माद्धातोर्विहितः स धातुश्चेत्
 आत्मनेपदी तर्हि अनुप्रयुक्तस्य लघातोरात्मनेपदं भवति असीधातोरात्मनेपदं न
 भवति । अनेन व्याख्यानं असीर्यदानुप्रयोगस्तदात्मनेपदिनीऽपि धातोः परस्मै-
 पदं भवति । एधाभास । एधांवभूव । अनुप्रयोगविधानसामर्थ्यादस्तेधातो-
 र्भूभावो न भवति । एधिषीष्ट । अस्यानि मूलं सन्ति । पूर्वोक्तिरेव सूचैः सिध्यन्ति ।
 लुङ्लकारि । एध् सि तन् इति जाते । सिसता । अनेनेट् । दिवादावट् ।
 स्वरादेः । एधिस्तन् इति जाते । क्लिप्तात्० । षुभिःष्टुः । क्लीनकारि० । एधिष्ट ।
 ऐधिषाताम् । एधिषत । ईच्च दर्शनाङ्गनयोः । ईच्चधातुदर्शनार्थं अङ्गनार्थं वा
 अङ्गनं परीक्षणम् । अत्रापि अकार आत्मनेपदार्थः । तेन विभक्तिचतुष्टयेऽपि
 आत्मनेपदानि प्रयोज्यानि । सर्वत्र चतुर्लकारेऽप्युपकर्त्तरि । अनेनाप् प्रत्ययो
 भवति । एधतिवत् प्रक्रिया । लघूपधलाभावात् गुणो न भवति । ईच्छते ।
 ईच्छेत् । ईच्छताम् । दिवादावट् । स्वरादेः । अइए । एऐए । ऐच्छत ।
 कासादिप्र० । ईच्चांचक्रो । ईच्चाभास । ईच्चांवभूव । ईच्छिषीष्ट । ईच्छिता ।
 अस्यानि मूलं लिखितानि तानि सुगमाच्चेवातो व्याख्यानं न कृतम् । लुङ्लकारि ।
 ईच्छिष्ट । ईच्छिषाताम् । ईच्छिषत । दद दाने । अत्राप्यकार आत्मनेपदार्थः ।
 ददते । ददेत् । ददताम् । *अददत । लीपः । अनेनैत्वपूर्वलीपे प्राप्ते अस-

ददवादि० । अनेन तन्निषेधः । दददे । ददिषीष्ट । ददिता । लुङ् । अददिष्ट ।
अददिषाताम् । अददिषत । सुगमोऽयं धातुः । ध्वक् गतौ । नासधातुः ।
अनेन सत्ताभावः । ध्वक्ते । पूर्वस्य ह्रस्वादिः । ध्वक्ते । ध्वक्ताते । ध्वक्किरे ।
ध्वक्षीष्ट । ध्वक्ता । लुङ्लकारे । अध्वक्षिष्ट । अध्वक्षिषाताम् । अध्व-
क्षित । ऋज्गतौ ख्यैर्यं स्पर्शं च अकार आत्मनेपदार्थः पूर्ववत् तिवादयः ।
उपधायाः । अनेन गुणः । अर्जते । अर्जत । अर्जताम् । खरादिः । आर्जत ।
अर्जन् अप् इति स्थिते । दिश्य । रः । तुगशास् अनेन पूर्वस्य तुगागमी भवति ।
आभीर्णादी । खरहीनम् । आर्जते । आर्जताते । आर्जजिरे । अर्जिषीष्ट ।
अर्जिता । खरादिः । आर्जिष्ट । आर्जिषाताम् । आर्जिषत । ध्वञ्ज परि-
ध्वञ्जने । आदिः णः झः । अनेन सत्वम् । अपिरञ्ज० । अनेनानुसारस्य लोपः ।
अजते । सजत । सजताम् । असजत । दिश्य । ससञ्जे । ससञ्जाते ।
ससञ्जिरे ।

स्वजतैर्णादौ वा क्त्विच्त्वम् ।

सस्वजे सस्वजाते सस्वजिरे । चोः कुः । खखे चपा ।
धत्वम् । कषसंयोगे क्षः । खंक्षीष्ट, खंक्ता, खंक्ष्यते, अखं-
क्ष्यत । भ्रसात् । अखंक्त, अखंक्षाताम् अखंक्षत । अखं-
क्ष्याः । त्रपूष् लज्जायाम् । जकारषकारौ कार्याथ्रौ ।
त्रपते, त्रपेत, त्रपताम्, अत्रपत । त्रपलभजत्रपाम् ।
इत्येत्वपूर्वलोपौ । त्रेपे त्रेपाते त्रेपिरे । ऊदितो वा ।
त्रपिषीष्ट-त्रप्सीष्ट, त्रपिता, त्रप्ता, त्रपिष्यते-त्रप्स्यते, अत्रपि-
ष्यत-अत्रप्स्यत । अत्रपिष्ट अत्रपिषाताम् अत्रपिषत ।
अत्रप्त । तिज् निशाने क्षमायां च । शुब्भ्यः । तितिक्षते,
तितिक्षेत, तितिक्षताम्, अतितिक्षत । तितिक्षांचक्रे,
तितिक्षाश्चभूव, तितिक्षामास, तितिक्षिषीष्ट, तितिक्षिता,
तितिक्षियते, अतितिक्षियत-अतितिक्षिष्ट । गुप गोपन-

कुत्सनयोः । जुगुप्सते जुगुप्सते, जुगुप्सताम्, अजुगुप्सत,
जुगुप्साच्चक्रे, जुगुप्साम्बभूव, जुगुप्सामास, जुगुप्सिषीष्ट,
जुगुप्सिता, जुगुप्सिष्यते, अजुगुप्सिष्यत, अजुगुप्सिष्ट । मान
विचारणे । द्वित्वम् । ऋस्वः ।

स्रजतेः । स्रजतेर्घातीर्णादी वा कित्त्वं वाच्यम् । कित्वाञ्चो लीपः । अने-
नैवानुस्वारस्य लीपी भवति । सस्रजं । सस्रजाते । सस्रजिरे । स्रज् सौष्ट इति
स्थिते चीः कुः । अनेन जकारस्य गकारः । खसि० । अनेन गस्य कः । क्लिप्तात् ।
अनेन सस्य यः । कषसं० । खङ्गोष्ट । चीः कुः । खसि० । अनेन गस्य कः ।
खरङ्गीनं० । खङ्क्ता । खङ्गते । अखङ्गते । भस्मात् । अनेन सेर्लोपः ।
अखङ्क्ता । ञप् लज्जायाम् । जकारपकारौ कार्याघौ । पूर्ववत् आदयः ।
चपते । लिट्लकारे चप् ञप् इति स्थिते टफल्भजचपाम् । अनेनैत्वपूर्वलोपौ
भवतः । वेपे । वेपाते । वेपिरे । अस्य धातोरुदितो वानेनेङ्त्विकल्पो भवति ।
चपिषीष्ट । चप्पिष्ट । लुङ्लकारे । अचपिष्ट । इडभावे भस्मात्० अनेन
सेर्लोपौ भवति । तदा अचप् । अचप्सताम् । अचप्सत । तिज् निशाने च्मायां
च । निशानं तीक्ष्णीकरणम् इति सिद्धान्तकौमुद्यामुक्तम् । गुब्भ्यः । अनेन
स्वार्थे सप्रत्ययी भवति धातोर्द्वित्वम् । तितिज् स् अप् ते इति जाते । चीः कुः ।
अनेन जस्य गः । खसि चपा अनेन गस्य कः । क्लिप्तात् । कषसं० । अदे ।
अनेनाकारस्य लीपी भवति । खरङ्गीनं० । तितिचते । तितिचते । तितिचताम् ।
अतितिचत । लिट्लकारे कासादिप्रत्ययादाम् । अनेनाम्यत्ययी भवति । तिति-
च्चाच्चक्रे । आम्यत्ययी यस्मात् । अनेन व्याख्यानेन भवसीरनुप्रयोगे सति । आ-
त्मनेपदं भवति । तेन तितिच्चास्त्वभूव । तितिच्चासास । अन्यानि सूखि सन्ति ।
तानि सुगमन्वेव । लुङ्लकारे । अतितिचिष्ट । गुप् गोपनकुत्सनयोः । गुब्भ्यः ।
अनेनास्य धातोरपि सप्रत्ययी भवति । धातोर्द्वित्वं च । तदा । जुगुप् स इति
जाते । कुङ्क्षीयुः । अनेन गस्य जः । जुगुप् स इति जाते । 'स धातुः' अनेन
धातुत्वात् त आदयः प्रत्यया भवन्ति । तदा जुगुप्सते इति जाते । अप् कर्त्तरि ।
अने । जुगुप्सते । लिट्लकारे । जुगुप्साच्चक्रे । जुगुप्सामास । जुगुप्साम्बभूव ।
लुङ्लकारे अजुगुप्सिष्ट । अजुगुप्सिष्यताम् । अजुगुप्सिष्यत । अन्येषां लकाराणां

रूपाणि सूत्रे सन्ति तस्मात् न लिखितानि । सान विचारये । अकार इत्
आत्मनेपदार्थः । गुब्भ्यः अनेन सद्विले भवतः । ङस्त् । 'स सान् स' इति
जावे । सूत्रम् ।

यः से ।

पूर्वस्याकारस्यकारो भवति से परे ।

बः से । इ (प्र० ए०) । अः (ष० ए०) से (स० ए०) घातोः पूर्वस्य
अकारस्य इकारी भवति सप्रत्यये परे । अनेनाकारस्य इकारः । तदा । मिमान्
स इति जाते । सूत्रम् ।

मानादीनां पूर्वस्य दीर्घो वक्तव्यः ।

मीमांसते, मीमांसित, मीमांसताम्, अमीमांसत,
मीमांसाञ्चक्रे, मीमांसामास, मीमांसाखभूव, मीमांसि-
षीष्ट, मीमांसिता, मीमांसिष्यते, अमीमांसिष्यत अमीमां-
सिष्ट । वध निन्दायाम् । आदिजवानाम् । बीभत्सते,
बीभत्सेत, बीभत्सताम्, अबीभत्सत, बीभत्साञ्चक्रे, बीभत्सि-
षीष्ट, बीभत्सिता, बीभत्सिष्यते, अबीभत्सिष्यत, अबीभ-
त्सिष्ट । पण व्यवहारे सुतो च । पन च । आयः । प्णा-
यते, पणायेत, पणायताम्, अपणायत, पणायाञ्चक्रे ।
आयाभावपक्षे । पेणे पेणाते पेणिरे । पणायिषीष्ट-पणि-
षीष्ट । पणायिता-पणिता पणायिष्यते-पणिष्यते अपणा-
यिष्यत-अपणिष्यत अपणायिष्ट-अपणिष्ट । एवं पन च ।
कमु कान्तौ ।

मानादीनाम् । सान् वध् दान् शान् इत्येतेषां धातूनां पूर्वस्य सप्रत्यये परे
दीर्घो वक्तव्यः । अनेन पूर्वस्यकारस्य दीर्घः । स धातुः । अप् कर्त्तरि । नद्याप् ।

दान्ते । मीमांसते । लिट् लकारे । मीमांसाञ्चक्रे । लुङ्लकारे । अभीमंस्तिष्ठ ।
 इत्यादीनि रूपाणि पूर्वोक्तैरेव सूचैः सिध्यन्ति । पिष्टपेषणैः किं प्रयोजनम् । बध्
 निन्दायाम् । अकार उभयपदार्थः । गुब्धः । आदिजवानाम् । यः से ।
 सानादीनाम् । स धातुः । अप्कर्त्तरि । अदे । खसे चपा० । वीभक्षते ।
 लिट्लकारे । वीभक्षाञ्चक्रे । अन्यानि सूचि सन्ति । लुङ्लकारे । अभीमंस्तिष्ठ ।
 पण व्यवहारे स्तुर्ता च । आयः । अङ्गनास्य आयः प्रत्ययी भवति । स धातुः ।
 अप्कर्त्तरि । सवर्णे दीर्घः सह । पणायते । पणायेत । पणायताम् । अपणा-
 यत । पणयाञ्चक्रे । आयप्रत्ययान्तिपि वा भवति । सूचीकृत्वात् । आयाभाव-
 पक्षे । लोपः पचाम् अगलाखैलपूर्वलोपा । पेषे । पेषाते । पेषिरे । पणाय
 इट् सीष्ट इति जाते । यतः । स्वरङ्गीनं० । किलात् । पणायिषीष्ट । आया-
 भावपक्षे । पणिषीष्ट । पणायिता । पणिता । लुङ्लकारे । अपणायिष्ट ।
 अपणिष्ट । एवं पनधातोरेपि रूपाणि ज्ञेयानि । कसु कानौ । कान्तिरह
 इच्छा । उकार इव आत्मनेपदार्थः ।

कमेः स्वार्ये जिः प्रत्ययो वक्तव्यः ।

अनपि तु वा वृद्धिः ।

स धातुः । अप्गुणी । अयादेयः । कामयते,
 कामयेतं, कामयताम्, अकामयत, कामयाञ्चक्रे-चकमे,
 कामयिषीष्ट-कमिषीष्ट, कामयिता-कमिता, कामयिष्यते-
 कमिष्यते, अकामयिष्यत अकमिष्यत, अकामित न्
 इति स्थिते ।

कमेः । कमेर्धातोः स्वार्ये जिः प्रत्ययो वक्तव्यः । अनपि तु वा वक्तव्यः । कम्
 जि इति जाते । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः । स धातुः । जकारे जित्-
 कार्थार्थः । अप्कर्त्तरि । गुणः । एङ् । कारयते । कामयेत । कामयताम् ।
 अकामयत । कामयाञ्चक्रे । जकारभावपक्षे चकमे । कामयिषीष्ट । कमिषीष्ट ।
 कामयिता । कमिता । अन्यानि सूचि सन्ति । लुङ्लकारे । अकामि तन्
 इति स्थिते ।

जेरङ् द्विश्च ।

अन्ताद्वातोभूतेऽर्थे अङ्प्रत्ययो भवति दिवादी परतः ॥

मेरपवादः । धातोश्च द्वित्वम् ।

जेरङ् द्विश्च । इदं सूत्रम् । जेः (पुं० ए०) अङ् (प्र० ए०) द्विः (प्र० ए०) च (प्र० ए०) चतुःपदं सूत्रम् । जिप्रत्ययान्ताद्वातोभूतमात्रेऽतीते काले सिविषये दिवादी परे अङ्प्रत्ययो भवति । मेरपवादी धातोः द्वित्वं भवति । चकारात् त्रिदृश्व्यो जिप्रत्ययाभावेऽपि अङ् द्वित्वं च ।

जेः ।

इडागमवर्जिते अनपि विषये जेर्लोपी भवति । ऋक् ।

जेः । जेः (प० ए०) इडागमवर्जिते अनपि विषये जिप्रत्ययस्य लोपी भवति । तदा । अ का काम इति स्थिते ऋक् । कहीधुः । तदा । अचकाम् तन् इति जातिं सूत्रम् ।

अङि लघौ ऋक् उपधायाः ।

अङि सत्युपधाया ऋक् भवति पूर्वसम्बन्धिनोऽकारस्य-
कारो भवति लघुनि धात्वक्षरे परे ।

अङि लघौ ऋक् उपधायाः । अङि । (स० ए०) लघौ । (स० ए०) ऋक्ः (प्र० ए०) उपधायाः (प० ए०) अङि प्रत्यये सति । धातोः लघौ परे पूर्वसम्बन्धिनोऽकारस्य इकारो भवति । दीर्घादीर्घातीरुपधाया ऋक् अपि भवति । अनेन अकारस्य इकारः । उपधाया ऋक्ः । तदा अचिकम् अङ् तन् । इति जातिः सूत्रम् ।

लघोदीर्घः ।

अङि सति ह्रस्वादीर्घोः पूर्वस्य दीर्घो भवति लघुनि

धात्वक्षरे परे । अचीकमत अचीकमेताम् अचीकमन्त ।
जेरभावपक्षे ।

लघोदीर्घः । लघीः । (ष० ए०) दीर्घः । (प्र० ए०) अङ्गि सति ।
ह्रस्वदीर्घोः । पूर्वस्य दीर्घो भवति लघुनि धात्वक्षरे परे सति । अनेनेकारस्य
दीर्घः ङकारः तनो नकारः । स्वरहीन० । अचीकमत । अचीकमेताम् ।
अचीकमन्त । जेरभावपक्षे सूत्रम् ।

कमेरङ् द्वित्वे वाच्ये ।

अप्रन्तत्वाभावात् दीर्घकारौ । अचकमत । अय गतौ ।
अयते, अयेत, अयताम्, आयत ।

कमेः । कमेधातीरङ्प्रत्ययद्वित्वे वाच्ये । अनेनाङ्प्रत्ययः । द्वित्वं च भवति ।
अप्रन्तत्वाभावात् न दीर्घकारौ । अचकमत । अचकमेताम् । अचकमन्त ।
इत्यादीनि रूपाणि ज्ञेयानि । अय गतौ । पूर्ववत् ते आदयः प्रत्यया भवन्ति ।
अयते । यदायं धातुः परापूर्वः स्यात्तदा वक्ष्यमाणेन सूत्रेण ललं भवति ।

परापूर्वं अयतावुपसर्गरेफस्य लत्वं वाच्यम् ।

पलायते, पलायेत, पलायताम्, अपलायत, अयांचक्रे,
अर्यामास, अयाम्बभूव, अयिषीष्ट, अयिता, अयिष्यते, आयि-
ष्यत । आयिष्ट, आयिषाताम्, आयिषत । आयिद्वं-आ-
यिध्वम् । दयदानगतिहिंसादानेषु । दयते । अयतिवत्
प्रक्रिया । घट चेष्टायाम् । घटते, घटेत, घटताम्, अघ-
टत । कुहोश्चुः । जघटे, घटिषीष्ट, घटिता, घटिष्यते,
अघटिष्यत, अघटिष्ट । ईह चेष्टायाम् । ईहते, ईहेत,
ईहताम्, ऐहत, ईहाञ्चक्रे, ईहिषीष्ट ईहिता, ईहिष्यते,
ऐहिष्यत, ऐहिष्ट । काशङ् दीप्तौ । काशते, काशेत,

काशताम्, अकाशत । विददरिद्रा० काशाञ्चक्रे चकाशे,
काशिषीष्ट, काशिता, काशिष्यते, अकाशिष्यत, अकाशिष्ट ।
कास् शब्दकुत्सायाम् । कासते, कासेत, कासताम्, अका-
सत, कासाञ्चक्रे, चकासे, कासिषीष्ट, कासिता, कासिष्यते,
अकासिष्यत, अकासिष्ट । दिव् सेवने । सत्वम् । सेवते,
सेवेत, सेवताम्, असेवत, सिषेवे, सिषेवाते, सेविषीष्ट,
सेविता, सेविष्यते, असेविष्यत, असेविष्ट । गाङ् गती ।
सवर्णदीर्घे कृते । आकारत्वादातोऽन्तो दनतः । गाते
गाते गाते । गेत, गाताम्, अगात । जगे, जगाते,
जगिरे । गासीष्ट, शाता, गास्यते, अगास्यत, अगास्त,
अगासाताम् । रुङ् गती भाषणे च । गुणः । रवते,
रवेत, रवताम्, अरवत अरवेताम् । अनेकस्वरत्वादसंयोग-
पूर्वत्वाच्चाकारस्य वत्त्वे प्राप्ते ।

अयतौ । अयतौ धातौ परे उपसर्गरेफस्य लल' वाच्यम् । अनेन रकारस्य
लकारः । तदा पलायते इति रूपं सिद्धम् । लिट्लकारे कासादिप्रत्ययादाम्
अनेनाम् प्रत्ययी भवति । अयाञ्चक्रे । हे मूलं स्तः । अयिषीष्ट । लुङ्लकारे ।
आयिष्ट । दय दानगतिहिंसादानेषु । अस्यापि धातोरयतिवत् रूपाणि
ज्ञेयानि । घट चेष्टायाम् पूर्ववत् त आदयः । घटते । लिट्लकारे । कुक्षीशु ।
अनेन घस्य ऋः । जघटे । जघटाते । जघटिरे । घटिषीष्ट । लुङ्लकारे ।
अघटिष्ट । ईङ् चेष्टायाम् । दीर्घोपधत्वात् न गुणः । ईङ्गते । लुङ्लकारे
स्वरदिः । ऐङ्गत् । लिट्लकारे । 'कासादि०' अनेनास्याम् । ईङ्गाञ्चक्रे ।
ईङ्गिषीष्ट । लुङ्लकारे । ऐङ्गिष्ट । काशङ् दीर्घौ । उकारङ्कारौ इतौ ।
काशते । लिट्लकारे । 'विददरिद्रा' अनेनाय वाम् प्रत्ययी भवति । काशा-
ञ्चक्रे । आमभावे । कुक्षीशु । ऋस्वः । चकाशे । काशिषीष्ट । लुङ्लकारे ।
अकाशिष्ट । कास् शब्दकुत्सायाम् । ऋकार इत् । पूर्ववत् त आदयः । कासते ।

खिट् लकारे कासादिप्रत्ययादाम् । अनेन नित्ये प्राप्ते विददरिद्रा० अनेन वा
 त । कासाच्चक्रे । आमभावे चकासे । कासिषोष्ट । कासिता । लुङ् लकारे ।
 अकासिष्ट । पिब्र सेवने । 'आदिः णः रः' अनेन सत्वम् । ऋकार इत् सेवते ।
 लिट् लकारे । सिषेवे । सिषेवाते । सिषेविरि । सेविषीष्ट । लुङ् लकारे ।
 असेविष्ट । याङ् गतौ । ङकार आत्मनेपदार्थः । पूर्ववत् त आदयः । सवर्णे० ।
 गाने । गाते । आकारान्तत्वात् । 'अतीतोदनतः' अनेन अन्ते इत्यस्य अति
 भवति । सवर्णे० । गाते । गासे । गाथे । इत्यादौनि । अइए । गेत ।
 गाताम् । गाताम् । अगात अगाताम् । अगात । गा णप् वर्ति स्थिते ।
 दिश्व । क्रस्वः । कुह्येयुः । आतोऽनपि । जगे । जगाने । जगिरे । गासीष्ट ।
 गाता । गास्यति । लुङ् लकारे । अगास्त । अगासाताम् । अगासत । रुङ्
 गतौ भाषणे च । पूर्ववत् त आदयः । गुणः । रवते । लिट् लकारे रुधातीः ।
 अनेनानेकस्वरासंयोगपूर्वत्वात् वकारे प्राप्ते । सूचम् ।

नानप्योर्वः ।

अनपि विषये धातोरुवर्णस्य वत्त्वं न भवति । तत उङ्
 रुधातोः । रुरुवे रुरुवाते रुरुविरि । रविषीष्ट, रविता,
 रविष्यते, अरविष्यत, अरविष्ट । देङ् पालने । दयते
 दयेत, दयताम्, अदयत ।

नानप्योर्वः । न (प्र० ए०) अनपि (स० ए०) औः (ष० ए०) वः (प्र० ए०)
 तिवादिचतुष्टयस्याप्प्रत्ययो भवति नान्यविभक्तिगणस्य । ततो विभक्तिचतुष्टय-
 वस्मिन्तो विभक्तिगणोऽनप् कथ्यते, ततोऽनप्सम्बन्धिनि स्वरे परि धातोरुवर्णस्य
 वत्त्वं न भवति । किन्तु उवैव भवति । अनेनोव् भवति । रुरुवे । रुरुवाते ।
 रुरुविरि । रविषीष्ट । रविता । लुङ् लकारे अरविष्ट । अरविषाताम् । अर-
 विषत । देङ् पालने । ङकार आत्मनेपदार्थः । दयते । लिट् लकारे सूचम् ।

दयतेणादौ दिग्यादेशो हित्वाभावश्च वक्तव्यः ।

दिग्ये । संध्यच्चराणामा० । दासीष्ट, दाता, दास्यते,
 अदास्यत ।

दयतेः । दयतेर्धातोर्णादौ परे सति दिग्यादेशो भवति । द्वित्वाभावश्च वक्तव्यः । आतीन्नापि । दिग्ये । दिग्याते । गिगिरि । सम्यक्चराणाम् । दासीष्ट । दाता । दास्यते । अदास्यत । अदासि तन् इति स्थिते सूत्रम् ।

अपिहाधास्यामित्वं सेर्ङित्त्वयात्मनेपदे वाच्यम् ।

ङित्त्वान्न गुणः ।

अपिहाधास्याम् । अपिहाधास्यां धातूनाम् इत्वं सेर्ङित्वं च आत्मनेपदे वाच्यम् । षष्ठीनिर्दि० । ङित्त्वात् गुणाभावी भवति । तदा अदि सि तम् इति जाते सूत्रम् ।

लोपो ऋस्वाङ्भसे ।

ऋस्वादुत्तरस्य सेर्लोपो भवति भसे परे । अदित अदि-
षाताम् अदिषत । डीङ् विहायसा गतौ । डयते डयेत
डयताम् अडयत । नुधातोः । डिङ्, डयिषीष्ट, डयिता
डयिष्यते, अडयिष्यत, अडयिष्ट । दैङ्, त्रैङ् पालने । दायते,
दायेत, दायताम्, अदायत ।

लोपो ऋस्वाङ्भसे । लोपः (प्र० ए०) ऋस्वात् (प० ए०) भसे (स० ए०)
ऋस्वादुत्तरस्य सेर्लोपो भवति भसे परे । अनेन सेर्लोपो भवति । अदितः । अदि-
षाताम् । अदिषत । डीङ् विहायसा गतौ । ङकारः सर्वत्रात्मनेपदार्थो
ज्ञातव्यः । गुणः । डयते । डयेत । लिट् लकारे नुधातीरनेन इय् भवति ।
डिङ् । डिङ्याते । डिङ्गिरि । गुणः । डयिषीष्ट । अन्यानि सूत्रे सन्ति ।
नुङ् लकारे । अडयिष्ट । अडयिषाताम् । अडयिषत । दैङ् त्रैङ् पालने
पूर्ववत् तन्मादयः । ऐआय् । दायते । दायते । लिट् लकारे सूत्रम् ।

दैङो णादौ दिग्यादेशो द्वित्वाभावश्च ।

दिग्ये, दासीष्ट । अपिहाधास्यामि० । लोपो ऋस्वा-

ज्झसे । अदित । तत्रे । अत्रास् । द्युतङ् द्योतने । उप-
धाया लघोः । द्योतते, द्योतेत, द्योतताम्, अद्योतत ।

दैङ् । दैङो धातोर्णादौ परे सति दिग्यादेशी द्विलाभावश्च भवति । आतो-
नपि । दिग्ये । दिग्यते । दिग्गिरे । सन्ध्यचराणां । दासीष्ट । लुङ्-
लकारे । अपिहाधा० । लोपो ऋस् । अदित । अदिधाताम् । अदिपत ।
वैङ्धातीर्लिट् लकारे सन्ध्यचराणामा० । अनेनाकारः । द्विश्च । ऋस् । पूर्णस्य ।
आतीनपि । अनेनाकारलोपः । तत्रे । तत्राते । तत्रिरे । अस्य धातोर्लुङ्-
लकारे सन्ध्यचरा० । अत्रास् । अत्रासाताम् । अत्रासत । द्युतङ् द्योतने ।
अकार उच्चारणार्थः । ङकार आत्मनेपदार्थः । “उपधाया,” अनेन गुणी
भवत्यस्य । द्योतते । अन्यानि मूले सन्ति । द्युत् ण इति स्थिते द्विश्च । द्यु-
द्युत् ण इति जाते सूत्रम् ।

द्युतेः पूर्वस्य संप्रसारणं वक्तव्यं णादौ परे ।

दियते, द्योतिषीष्ट, द्योतिता, द्योतिष्यते, अद्योतिष्यत,
अद्योतिष्ट ।

द्युतेः । द्युतेधांतीः पूर्वस्य संप्रसारणं वक्तव्यं णादौ परे सति । अनेनास्य
पूर्वस्य संप्रसारणम् । स्वरहीनम् । दियते । दियुताते । दियुतिरे । द्योतिषीष्ट ।
द्योतिता । लुङ् लकारे । अद्योतिष्ट । सूत्रम् ।

द्युतादिभ्यो लुङि वा परस्मैपदं वाच्यम् ।

लित्पुषादेर्ङः । अद्युतत् । वृत्तुङ् वर्तने । वर्तते
वर्त्तते वर्तन्ते । वर्तत, वर्तताम्, अवर्तत, ववृते, वर्तिषीष्ट,
वर्तिता, वर्तिष्यते, अवर्तिष्यत ।

द्युतादिभ्यः । द्युतादिभ्यो धातुभ्यो लुङि वा परस्मैपदं वाच्यम् अनेनास्य
लुङि वा परस्मैपदं भवति । तदा “लित्पुषादेर्ङः” अनेन ङः । ङिच्चात्
गुणमात्रः । अद्युतत् । अद्युतताम् । अद्युतन् । वृत्तुङ् वर्तने । उकार
उच्चारणार्थः । वर्त्तते । लिट् लकारे द्विश्च । रः । ववृते । वर्त्तिषीष्ट । वर्त्तिता ।
वर्त्तिष्यते । अवर्त्तिष्यत् ।

वृतादिभ्यः स्यप्स्योर्वा पं पेऽनित्त्वं च ।

वृत् वृधु शृधु स्यन्दू कृपू एते वृतादयः । वत्स्यति,
अवत्स्यत्, अवर्तिष्ट । परस्मैपदपक्षे लिट्पुषादेर्ङः । अवृ-
तत् । वृधुङ् वृद्धौ । वर्धते, वर्धेत, वर्धताम्, अवर्धत,
ववर्धे, वर्धिषीष्ट, वर्धिता, वर्धिष्यते, अवर्धिष्यत, वत्स्यति,
अवत्स्यत्, अवर्धिष्ट, अवृधत् । शृधुङ् पर्दने । शर्धते,
शर्धत, शर्धताम्, अशर्धत, शशृधे, शर्धिषीष्ट, शर्धिता, शर्धि-
ष्यते, अशर्धिष्यत, अशर्धिष्ट, शत्स्यति, अशत्स्यत्, अशृधत् ।
स्यन्दू प्रस्रवणे । स्यन्दते, स्यन्देत, स्यन्दताम्, अस्यन्दत,
सस्यन्दे । जदितो वा । स्यन्दिषीष्ट, स्यन्तीष्ट, स्यन्दिता-
स्यन्ता, सन्दिष्यते-स्यन्त्यते, स्यन्त्यति, अस्यन्दिष्यत,
अस्यन्त्यत, अस्यन्त्यत्, अस्यन्दिष्ट, अस्यन्त । पक्षे
अस्यदत् । कृपू सामर्थ्ये । गुणः ।

वृतादिभ्यः । वृतादिभ्यो घातुभ्यः स्यप्सोः परतो वा पं परस्मैपदम् अनिट्त्वञ्च
वाच्यम् । वृतादयस्तु मूलि उक्ताः । गुणः । वत्स्यति अवत्स्यत् । लुङ्लकारे ।
अवर्तिष्ट । परस्मैपदपक्षे । लिट्पुषादेर्ङः । अनेनास्य ङः । अवृत् । वृधुङ् ।
उपधाया लघोः । वर्द्धते । लिट्त्वकारे ववर्धे । वर्धिषीष्ट । अस्य घातोरेपि
पूर्वघातवत् रूपाणि साध्यानि । शृधुङ् पर्दने । पर्दनेन गुदरवः । शर्धते ।
अवमपि तद्वत् । न किञ्चिद्विशेषः । स्यन्दू प्रस्रवणे । ऊकार इङ्गविकल्पाद्यः ।
स्यन्दते लिट्त्वकारे द्वित्वम् । पूर्वस्य । सस्यन्दे । सस्यन्दाते । सस्यन्दिरे ।
अस्य घातोर्जदितो वा अनेनेङ्गविकल्पो भवति । स्यन्दिषीष्ट । इङ्गभावपक्षे
'खसे' चपा भ्रमसाधनं दर्शयतः । स्यन्सौष्ट । स्यन्दिता । स्यन्ता । स्यन्दि-
ष्यते । इङ्गभावपक्षे । खसे० । स्यन्त्यते । अस्यन्दिष्यत अस्यन्त्यत । अस्य-
न्दिष्ट । इङ्गभावेऽप्यस्यन्त । परस्मैपदपक्षे लिट्पुषादेर्ङः । नीलीपः । अनेन
अनुस्वारस्य खोपी लपति । अस्यदत् । कृपू सामर्थ्ये । पूर्ववत् तथादयः ।
उपधायाः । सूच्यते ।

कूपो रोलः

कूपो रेफस्य लो भवति ऋकारस्य लृकारो भवति ।
कल्पते, कल्पेत, कल्पताम्, अकल्पत, चकृपे, कल्पिषीष्ट ।
इडभावपक्षे ।

कूपी रोलः । कूपः (ष० ए०) रः (ष० ए०) लः (प्र० ए०) कूपो
धातो रेफस्य लकारो भवति ऋकारस्य लृकारो भवति । अनेन रस्य लः ।
कल्पते । लिट्लकारे 'कूपी रोलः' अनेन ऋकारस्य लृकारः । चकृपे ।
कल्पिषीष्ट । अस्यापि ऊदित्वादिङ्विकल्पो भवति । तदा कृप्सीष्ट इति
जाते । उपधाया लघीः । अनेन गुणे प्राप्ते सति तन्निषेधकृत् सूत्रम् ।

सिस्थोः ।

उपधाया गुणो न भवति सिस्थोरनिटोः परतः ।
कृप्सीष्ट, कल्पिता-कल्प्ता, कल्पिष्यते-कल्पस्यते, कल्पस्यति,
अकल्पिष्यत-अकल्पस्यत, अकल्पस्यत्, अकल्पिष्ट । अकृप्त
अकृप्साताम् अकृप्सत । अकृपत् । व्यथ दुःखभयचलनयोः ।
व्यथते, व्यथेत, व्यथताम्, अव्यथत ।

सिस्थोः । सिथ सौथ सिथौ तथोः सिस्थोः (ष ङि०) । सिस्थोरनिटोः
परत उपधाया गुणो न भवति । अनेन गुणाभावः । कूपो रो लः । कृप्सीष्ट ।
कल्पिता । कल्प्ता । कल्पिष्यते । कल्पस्यते । अकल्पिष्यत । अकल्पस्यत ।
परकौपदपक्षे कल्पस्यति । अकल्पस्यत् । अकल्पिष्ट । लिट्पुष्पादेर्ङः । कूपो
रोलः । अकृपत् । अकृपताम् । अकृपन् । समाप्तोऽयं धातुः । व्यथ दुःख-
भयचलनयोः । अकार आत्मनेपदार्थः । व्यथते ।

व्यथतेर्गादौ पूर्वस्य सम्प्रसारणं वक्तव्यम् ।

विव्यथे, व्यथिषीष्ट, व्यथिता, व्यथिष्यते, अव्यथिष्यत,

अव्यथिष्ट । रमु क्रीडायाम् । रमते, रमेत, रमताम्,
अरमत ।

व्यथतेधातोर्धादौ परे पूर्वस्य संप्रसारणं वक्तव्यम् । इदं सूत्रे सूत्रमस्ति अने-
नास्य धातोः संप्रसारणं भवति । विव्यथे । विव्यथाने । विव्यथिरे । व्यथि-
षीष्ट । व्यथिता लुङ्लकारे । अव्यथित् । रमु क्रीडायाम् । रमते । रमेत ।
रमताम् । अरमत । सूत्रम् ।

व्याङ्पर्युपेभ्यो रमः पम् ।

विरमति, आरमति, परिरमति, उपरमति, रमे,
रंसीष्ट, रन्ता, रंस्यते, अरंस्यत, अरंस्त, अरंसाताम् । अरं-
सत । विपूर्वः । आदन्तानाम् । इतीट्सकौ । व्यरं-
सीत् व्यरंसिष्टाम् । जित्वरा सम्भ्रमे । जिआवितौ । त्वरते,
त्वरत, त्वरताम्, अत्वरत, तत्वर, त्वरिषीष्ट, त्वरिता,
त्वरिष्यते, अत्वरिष्यत, अत्वरिष्ट, अत्वरिद्धं अत्वरिध्वम् ।
यह मर्षणे । सहते, सहेत, सहताम्, असहत, सेहे,
सहिषीष्ट, सहिता । इषुसह० इति वेट् । होढः । तथोर्धः ।
ष्टुत्वम् । ढलोपः ।

व्याङ्पर्युपेभ्यः । वि आङ् परि उप एथ्य उपसर्गेभ्यो रमधातोः पं परस्मै-
पदं भवति । विरमति । आरमति । परिरमति । उपरमति । षिट् ल-
कारे । लोपः पचाम् । अनेनैत्वपूर्वलोपी भवतः । रमे । रमाते । रमिरे ।
नद्यापदान्ते भस्से । अनेन सकारस्यानुस्वारी भवति । रंसीष्ट । रन्ता । लुङ्
लकारे । अरंस । अरंसाताम् । अरंसत । यदायं धातुर्विपूर्वः स्यात्
नदात्मनेपदं भवति । आदन्तानाम् । अनेन परस्मैपदे सति इट्सकौ भवतः ।
व्यरम् त् इट्सि ईट् दिप् इति स्थिते । इट ईटि सवर्णे । स्वरहीनम् ।
नद्यापदान्ते । बावसाने । व्यरंसीत् । व्यरंसिष्टाम् । व्यरंसिष्टुः । जित्वरा

संभमे । जिआविती । पूर्ववत् तआदयः । त्वरे । लिट् लकारे द्विष ।
 पूर्वस्य हसादिः शेषः । तत्तरे । तत्तराते । तत्तरिरे । त्वरिषीष्ट । लुङ्
 लकारे अत्तरिष्ट । अत्तरिषाताम् । अत्तरिषत । षह् सध्वे । आदिः णः
 सः । अनेन सत्वम् । सहते । लिट् लकारे । 'लोपः पचाम्' अनेनैत्वपूर्व-
 लोपी । सैहे । सैहाते । सैहिरि । सहिषीष्ट । सहिता । 'इषुसह०'
 अनेनास्य वा इट् भवति । इडभावपक्षे सह् ता इति स्थिते । 'हीटः' अनेन
 हस्य टः । तथोर्ध्वः अनेन तस्य धः । णुभिः णुः । डि टो लोपो दीर्घश्च ।
 नदा सा डा इति जाते । सूत्रम् ।

सहिवहोरोदवर्णस्य ।

सहिवहोरवर्णस्योकारादेशो भवति ढलोपनिमित्ते
 ढकारे परे । सोडा सहिष्यते असहिष्यत असहिष्ट ।

इति भ्वादिष्वात्मनेपदिप्रक्रिया ।

सहिवहोरोदवर्णस्य । सहिष्य वह् च सहिवहौ तयोः सहिवहौः (ष० द्वि०)
 औत् (प्र० ए०) अवर्णस्य (ष० ए०) सहिवहौर्धात्वोरवर्णस्य ओकारो भवति
 ढलोपनिमित्ते ढकारे परे । अनेन ओकारः । सोडा । सोढारौ । सोढारः ।
 सहिष्यते । असहिष्यत । असहिष्ट । असहिषाताम् । असहिषत ।

इति भ्वादिगणस्यात्मनेपदिप्रक्रिया समाप्तिमगमत् ।

अथोभयपदिप्रक्रिया ।

राजृ दीप्ती । ऋकार ऋदित्कार्यार्थः । राजति, राजते,
 राजित्, राजेत, राजतु, राजताम्, अराजत्, अराजत,
 रराज । फणादित्वादेत्वपूर्वलोपी । रेजतुः-रराजतुः, रेजुः-
 रराजुः, रेजि, राज्यात्, राजिषीष्ट, राजिता, राजिता,
 राजिष्यति, राजिष्यते, अराजिष्यत्, अराजिष्यत, अराज्जीत्,

अराजिष्ट । खन खनने । खनति, खनते, खनेत्, खनेत,
खनतु, खनताम्, अखनत्, अखनत, चखान । गमां
खरे । चखन्तुः, चखन्तुः । चख्ने, खन्यात् ।

अथ भ्वादिगणस्योभयपदिप्रक्रिया कथ्यते । राजृ दीप्तौ । उभयपदिनो
धातोस्तिवादयस्तथादयश्च प्रत्यया भवन्ति । इयोः परयोः सतीरप् कर्त्तरि ।
अनेन अप् प्रत्ययो भवति । ऋकारे ऋदित्कार्यार्थः । राजति । राजते ।
लिट् लकारे कणादीनां अनेनास्य वा णत्वपूर्वलोपो । रराज । रेजतुः । ररा-
जतुः । रेजिथ । रराजिथ । आत्मनेपदे । रेजि । णत्वपूर्वलोपाभावे ।
रराजि । राज्यात् । राजिषीष्ट । राजिता । राजिता । अन्यानि मूले सन्ति
तानि सुगमानि पूर्वोक्तैरेव सचैः सिद्ध्यन्ति । लुङ् लकारे । अराजीत् । अरा-
जिष्टाम् । अराजिष् । अराजिष्ट । अराजिषाताम् । अराजिषत । खन
खनने । अकार उभयपदार्थः । खनति । खनते । लिट् लकारे अत उत्प-
धायाः । अनेन वृद्धिः । कुह्युः । चखान । चखन् अतुस् इति जाते
'गमांस्वरं' अनेनोपधाया लोपो भवति । खरद्दीनं । चख्ने । खन्यात् ।
अवेदं मयम् ।

जनखनसनां क्लृप्ति ये आकारो वा वक्तव्यः ।

खायात्, खनिषीष्ट, खनिता, खनिता, खनिष्यति,
खनिष्यते, अखनिष्यत्, अखनिष्यत, अखानोत्, अखनीत्,
अखनिष्ट । हृज् हरणे । हरति, हरते, हरेत्, हरेत,
हरतु, हरताम्, अहरत । जहार जङ्गतुः जङ्गुः ।

जनखनसनाम् । जन खन सन एतेषां धातूनां किति यकारे परे
आकारो वा वक्तव्यः । षष्ठीनिर्दि० । खायात् । खनिषीष्ट । खनिता । खनिता ।
लुङ् लकारे हसार्दः । अनेनास्य वा वृद्धिः । अखानीत् । अखनीत् । अखनिष्ट ।
अखनिषाताम् । अखनिषत । हृज् हरणे । अकार उभयपदार्थः । गुणः ।
हरति । हरते । लिट् लकारे धातोर्गानिनः । अनेन वृद्धिः । कुह्युः ।
जहार । जङ्गतुः ।

ऋदन्तस्य यपो नेट् ।

जहर्थ । जङ्गे । यादादौ । ह्रियात् ।

ऋदन्तस्य । ऋदन्तस्य धातोस्त्वप इट् न भवति । गुणः । जहर्थ । जङ्गे ।
यादादौ । अनेन ऋकारस्य रिडादेशः । ऋयात् । ह्रसीष्ट इति ज्ञाते । गुणः ।
अनेन गुणे प्राप्ते । तन्निषेधकं सूत्रम् ।

उः ।

ऋकारस्य गुणो न भवति सिस्थोरनिटोः परतः ।
ह्रसीष्ट । हर्त्ता । हृतः स्यपः । हरिष्यति, हरिष्यते,
अहरिष्यत्, अहरिष्यत, अहर्षीत् । लोपो ह्रस्वाज्भसे ।
अहत अहृषाताम् अहृषत । गुह्र संवरणे ।

उः । उः (ष० ए०) अनिटोः सिस्थोः परत ऋकारस्य गुणो न भवति ।
अनेन गुणनिषेधः । ह्रसीष्ट । गुणः । हर्त्ता । हृतः स्यपः । अनेन स्वपि
इड् भवति । गुणः । हरिष्यति । हरिष्यते । लुङ्लकारे । ह्रिः । अहर्षीत् ।
लोपी ह्रस्वाज्भसे । अनेन सेलीपी भवति । अहत । अहृषाताम् । अहृषत ।
गुह्र संवरणे । ऊकार इड्विकल्पार्थः । पूर्ववत् तिबादयस्त आदयश्च प्रत्यया
भवन्ति ।

गुहिरुपधाया ऊङ्गुणहेतौ स्वरि ।

गूहति-गूहते, जुगूह, जुगुहतुः, जुगूहिथ । जुगोढ,
जुषुचे-जुगुहिषे, जुगुहिध्वे-जुगुहिद्धे, गूहिसीष्ट-षुक्षीष्ट,
गूहिता-गोढा, गूहिष्यति-षोच्यति ।

गुह्रिः । इदं सूत्रमस्ति । गुह्रिधातोर्गुणधायी क्त स्याद गुणहेतौ स्वरि परे ।
अनेनास्योपधाया क्त । गूहति । गूहते । अन्यानि सूत्रे सन्ति तानि सुगमा-
न्येवानेनैव क्रमेण साध्यानि । जिट्लकारे जुगूह । जुगुहतुः । गुह्रिः । जुगूहिथ ।
ऊदिती वा अनेनःस्येड्विकल्पः । गुह्रिषि सूत्रे 'स्वरादौ' इति वक्तव्यं तेन

ह्लादी गुणनिमित्ते प्रत्यये परे ऊत् न भवति किन्तु गुणो भवति । जुगृह् धप्
इति स्थिते गुणः । जगीह् । धप् इति जाते । ह्रीढः । तथोर्धः । ढिढी
लोपी० । जुगीढ । आत्मनेपदे जुगृहे । जुगृह्जाते । जुगृह्तिरे । ऊदिती वा
जुगृहिषे । इडभावे जुगृह् से इति जाते ह्री ढः । आदिजवानाम् । जुषुद् से
इति जाते षढीः कः से । अनेन ढस्य कः । क्लिप्तात् । कषसंयोगे चः ।
जुषच्चे । जुगृहिषे । इडभावे । ह्रीढः भवे जवाः । जुगृद्धे । गुच्छात् । गुह्तिः ।
मिसता । गृहिषीष्ट । इडभावे । ह्रीढः । आदिजवानाम् । षढीः कः से ।
क्लिप्तात् । कष० । षुचीष्ट । गृहिता । इडभावे गुण 'उपधाया लघोः'
अनेन सूत्रेण भवति । ह्रीढः । तथोर्धः । ढिढी० । गीढा । आत्मनेपदे
गृहिता । गीढा । गृहिष्यति । इडभावे । उपधायाः । ह्री ढः । आदि-
जवानाम् । षढीः कः से । क्लिप्तात् । कषसं० । घीच्यति । गृहिष्यते ।
घीच्यते । अगृहिष्यत् । अघीच्यत् । अगृहिष्यत् । अघीच्यत । लुङ्कारे ।
अगृहोत् । इडभावे । 'ह्रस्वान्ता०' अनेन सकृत्प्रत्ययी भवति । अधुक्षत् ।
आत्मनेपदे । अगृहिष्ट । इडभावे । अगृह् सकृ तन् इति स्थिते । ह्रीढः ।
आदिजवानाम् । अधुद् स् क् तन् इति जाते । सूत्रम् ।

**दुहदिहलिहगृह्भ्यः सको लुब्बा यकारत-
कारयोरिति ।**

अगूढ-अधुक्षत् ।

दुहदिहलिहगृह्भ्यः । दुह दिह लिह गृह् एभ्यो धातुभ्यः सको वा लुब्
भवति वकारतकारयोरिति आत्मनेपदे धकारे परेऽपि भवति । अनेन सको वा
लुक् । तथोर्धः । ढिढीलोपी दीर्घश्च । अगूढ । जुगभावे । अधुद् सकृ
तन् इति जाते षढीः कः से । क्लिप्तात्० । कषसंयोगे चः । अधुक्षत् । अधुक्ष्
आताम् इत्यच् । आटावडः । अनेन आकारस्य इकारे प्राप्ते । सूत्रम् ।

आति सकोऽकारलोपः स्वरे ।

अधुक्षाताम् अधुक्षत । अगूढाः-अधुक्षथाः, अधुक्षा-
थाम् अगूढ-अधुक्षधम् । अधुक्षि अगृह्दिह-अधुक्षावहि

अगुह्महि अघुक्षामहि । दान आर्जवै । गुब्भ्यः । यः

। मानादीनां पूर्वस्य दीर्घो वक्तव्यः । दीदांसते, दीदां-
सेत्, दीदांसेत, दीदांसतु, दीदांसताम्, अदीदांसत्, अदी-
दांसत, दीदांसांचक्रे, दीदांसामास, दीदांसांबभूव, दीदां-
स्यात्, दीदांसिषीष्ट, दीदांसिता, दीदांसिष्यति, दीदांसि-
ष्यते, अदीदांसिष्यत्, अदीदांसिष्यत, अदीदांसीत्, अदीदां-
सिष्ट । शान तेजने । शीशांसति, शीशांसते । दानवत् ।
भज सेवायाम् । भजति । भजते, भजेत्, भजेत, भजतु,
भजताम्, अभजत्, अभजत, वभाज । तृफलभज० इत्ये-
त्वपूर्वलोपी । भेजतुः भेजुः । भेजिथ वभक्त्य । भेजे
भेजते भेजिरे । भज्यात्, भज्जीष्ट, भक्ता, भक्ता, भक्ष्यति,
भक्ष्यते, अभक्ष्यत्, अभक्ष्यत । अभज्जीत् । अभक्ताम्
अभक्तुः । अभक्त, अभक्ताताम्, अभक्षत । उपचष् पात्रे ।
उकारपकारौ कार्यार्थौ । पचति, पचते, पचेत्, पचेत,
पचतु, पचताम्, अपचत्, अपचत । पपाच पेचतुः पेचुः ।
पेचे, पच्यात्, पच्चीष्ट, पक्ता, पक्ता, पक्ष्यति, पक्ष्यते, अप-
क्ष्यत्, अपक्ष्यत, अपाच्चीत् । अपक्त अपक्ताताम् अपक्षत ।
अञ्च गतौ याचने च । आञ्चीत् । व्यय गतौ । वय्यये,
अव्ययोत् । शिञ् सेवायाम् । गुणः । अयति, अयते,
शिश्राय, शिश्रियतुः, शिश्रिये, श्रियात्, अयिषीष्ट,
अयिता, अयिता, अयिष्यति, अयिष्यते, अश्रियिष्यत्, अश्र-
यिष्यत ।

आति । आति आत्मनिपदे सकः अकारस्य लोपी भवति खरे परे । अनेन
अकारस्य लोपः । अघुक्षाताम् । अघुक्षत । अगूढाः । अघुक्षथाः । अघुक्षाधाम् ।

अगृह्णम् । अगृह्णस्वम् । अगृह्णि । अगृह्णहि । अगृह्णावहि । अगृह्णामहि ।
दान आर्जवे । गुब्भ्यः । यः से । मानादीनाम् । म धातुः । नञापदान्ते ।
दीदांसति । दीदांसित । अन्यानि मूले सन्ति । दीदांसाच्चकार । दीदांसा-
चके । वे मूले सः । अस्यायतः दीदांस्यात् । दीदांसिषीष्ट । अन्यानि मूले
सन्ति । ते पूर्वोक्तैरेव सूत्रैः सिध्यन्ति । शान तेजने । गुब्भ्यः । शीशांसति ।
शीशांसते । दानवत् । भज सेवायाम् । भजति । भजने । लिट्लकारे ।
अत उपधायाः । वभाज । 'दफलभज०' अनेनैत्वपूर्वलोपी भवतः । भिजतुः ।
भिजे । भिजाते । चोः कुः । खसे । घटोः कः से । क्लिप्तात् । कषसं० ।
मचीष्ट । भक्ता । लुङ्लकारे । सावनिटः । अभिचीत् । भिमात् । अभि-
क्ताम् । अभिक्त । अभिक्ताताम् । डुपचप् पाके । 'डुकारणकारौ' काय्यार्थौ ।
पचति । पचने । लिट्लकारे लोपः पचास् । अत उपधायाः । पपाच ।
पेचतुः । पेचे । पेचने । पच्यात् । पच् सौष्ट इति स्थिते चोः कुः । क्लिप्तात् ।
कष संयोगे च । पचीष्ट । चोः कुः । पक्ता । लङ्लकारे सावनिटः । अपा-
चीत् । भिमात् । अपाक्ताम् । आत्मनेपदे । अपक्त । अपचताम् । अच-
गतौ वाचने च । अचति । अचने । लिट्लकारे । आनञ्च । आनञ्चे ।
नीलीपः । अच्यात् । अङ्चीष्ट । अङ्क्ता । लुङ्लकारे । आञ्चीत् । आङ्क्त ।
शिल् सेवायाम् । पूर्ववत् तिवादयस्त आदयः । अप् कर्त्तरि । गुणः । ए अय् ।
शयति । शयते । लिट्लकारे । द्विश्च । पूर्वस्य । 'धातोर्नामिनः' अनेन
वृद्धिः । शिश्याय । नुधातोः । शिश्रियतुः । शिश्रिये । श्रियात् । श्रियिषीष्ट ।
श्रियता । अन्यानि मूले सन्ति । लङ्लकारे सूचम् ।

सुश्रिदुवां सेरङ् धातोर्द्वित्वं च ।

अशिश्रियत् अशिश्रियत । त्विष् दीप्तौ । त्वेषति,
त्वेषते, तित्वेष, तित्विषे, त्विष्यात्, त्विषीष्ट, त्वेषा,
त्वेष्यति, त्वेष्यते, अत्वेष्यत्, अत्वेष्यत । दृशषान्तात्
भक् । अत्विचत ।

सुश्रिदुवाम् । सु श्रि दृ एतेषां धातूनां सेरङ् प्रत्ययी भवति धातोर्द्वित्वं च
भवति । अशिश्रियत् । अशिश्रियत । त्विष् दीप्तौ । उपधाया लघोः । अनेन

युष्मः । त्वेषति । त्वेषते । अन्यानि सुगमज्ञानि । लिट्प्रकारे । उपधायाः ।
 पुष्पं । तित्वेष । तित्विषतुः । आत्मनेपदे । तित्वेषे । तित्विषाते । त्विष्यात् ।
 षट्ठोः कः से । त्विचौष्ट । उत्तधायाः । टुभिः टुः । त्वेष्टा । अन्यानि सूखे
 षन्ति । नुष्प्रकारे । 'ह्रस्वात्तात्सक्' अनेन सक् प्रत्ययी भवति । षट्ठोः कः
 से । क्लिलात् । कषसंयोगे च्चः । अत्विचत् । अत्विचताम् । अत्विचन् । आत्मने-
 पदे । अत्विचत । अत्विच आताम् एति जाते आदाय इ । अनेन आकारस्य
 इकारे प्राप्ते सूत्रम् ।

सस्यात्मनेपदे स्वरं टिलोपो वाच्यः ।

अकारलोपे कृते आतोऽन्तोदनतः । अत्विच्चाताम्
 अत्विचत । यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति,
 यजते, यजेत्, यजेत, यजतु, यजताम्, अयजत्, अयजत ।
 षादौ पूर्वस्य । इयाज । यजां यवराणां यूतः सम्प्रसा-
 रणम् । ईजतुः ईजुः । इजयिथ-इयष्ट । ईजे, इज्यात्,
 यच्चौष्ट, यष्टा, यष्टा, यच्चति, यच्चते, अयच्चत्, अयच्चत ।
 अयाच्चौत् अयाष्टाम् अयाचुः । अयष्ट अयच्चाताम् अयच्चत ।
 अयष्टाः अयच्चाथाम् ।

स्य । सस्य आत्मनेपदे स्वरं परे सति टिलोपो वाच्यः । अनेन अकारस्य
 षोऽपः । स्वरहीनं । अत्विच्चाताम् । आतोऽन्तोदनतः । अत्विचत । समा-
 शोऽयं धातुः । यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु । यजति । यजते । अन्यानि
 षन्ति सूखे । लिट्प्रकारे । यज् षप् इति स्थिते हिङ् । 'षादौ पूर्वस्य'
 अनेन संप्रसारणम् । अत उपधायाः । इयाज । य यज् अतुस् इति जाते ।
 षादौ पूर्वस्य । यजां यवराणाम् । सवर्णे । ईजतुः । ईजुः । इजयिथ ।
 अत्त्वतो नित्यानिटः । अनेनास्य वा इङ् भवति । इयज् थप् इति जाते । कृश-
 षराजाः षः । अनेन लस्य षः । टुभिः टुः । इयष्ट । आत्मनेपदे । हाभ्यां
 षाभ्यां सः सारथं भवति । ईजे । ईजाते । ईजिरे । यजाम् । इज्यात् ।
 कृशषराजाद् षः । षट्ठोः कः से । क्लिलात् । कषसंयोगे । यच्चौष्ट । कृश-

बराजादेः षः । टुभिः टुः । यष्टा । अन्यानि लिखितानि सन्ति तस्मान्न
लिखितानि ज्ञया । तानि पूर्वोक्तैरेव 'सूत्रैः सिध्यन्ति । लुङ् लकारे । 'साव-
निट' अनेन ह्रदिः । अयाचीत् । भसात् । अयाष्टाम् । अयाचुः । आक-
नेपदे । 'भसात्' अनेन सेलीपः । टुभिः टुः । अयष्ट । अयचाताम् । अय-
चव । अयज् स्र् ध्यं इति जाते ।

ध्वे च सेलीपः ।

षत्वम् । भवे जवाः । टुत्वम् । अयड्ढम् । अयच्छि
अयच्छहि अयच्छहि । टुवप् बीजतन्तुसन्ताने । टुइत्
वपति वपेत् । उवाप ऊपतुः ऊपुः । उवपिथ उवपथ ।
ऊपे, उष्यात्, वप्सीष्ट, वप्ता, वप्स्यति, वप्स्यते, अवप्स्यत्,
अवप्स्यत, अवप्सीत्, अवप्त । वह प्रापणे । वहति,
वहते । उवाह ऊहतुः ऊहुः । उवहिथ । होढः ।
तथोर्धः । टुत्वम् । ढलोपः । सहिवहोरोदवर्णस्य ।
उवोढ, उह्यात्, वक्षीष्ट, वोढा, वक्ष्यति, वक्ष्यते, अवक्ष्यत्,
अवक्ष्यत, अवाक्षीत्, अवोढाम्, अवोढ अवक्षाताम् अव-
क्षत । वेज् तन्तुसन्ताने । वयति, वयते ।

ध्वे च सेलीपः । अनेन सेलीपः । कश्चपराजादेः षः । षीढः । अनेन
षस्य ढः । टुत्वम् । अयड्ढम् । टु वप् बीजतन्तुसन्ताने । टुइत् । वपति ।
वपते । लिट् लकारे णवादी । अनेन संप्रसारणम् । अत उपधायाः । उवाप ।
इ संप्रसारणे भवतः अव । सवर्णं । ऊपतुः । अत्वतः । उवपिथ । इड-
भावे । उवपथ । ऊपे । ऊपाते । ऊपिरे । यजां । उष्यात् । वप्सीष्ट ।
वप्ता । अन्यानि मूर्त्त सन्ति । लुङ् लकारे । रावनिटः । अवाप्सीत् । भसात् ।
अवाप्ताम् । अवाप्सुः । आकनेपदे । अवप्त । अवप्ताताम् । अवप्सत ।
वह प्रापणे । वहति । वहते । लिट् लकारे । णवादी । पूर्वस्य । अत
उपधायाः । उवाह । यजां । ऊहतुः । ऊहुः । उवहिथ । अत्वतः ।

उवङ्ग थप् इति । जाते ह्रीढः । अनेन ह्रस्व ङः । तथोर्धः । अनेन थस्य
थः । ङुत्वम् । ढलीपः । सहिवहोरीदवर्णस्य । उवीढ । ऊहे । ऊहाते ।
ऊहरे । यजाम् । उच्चात् । ह्रीढः । तथोर्धः । ङुत्वम् । ढलीपः । सहि-
वहोरीदवर्णस्य । वीढा । वीढा । षढोः कः सी । वक्ष्यति । वक्ष्यते ।
अन्यानि सन्ति सूक्ष्म । लुङ्लकारि । सावनिटः । अवाचीत् । अवीढाम् ।
अवाचुः । अवीढ । अवचाताम् । अवचत । वेञ् वनुषंताने । अकार
उभयपदार्थः । वयति । वयते । लिट्लकारि । सूत्रम् ।

वेजो णादौ सम्प्रसारणभावो वाच्यः ।

संध्यच्चराणाम् । ववौ । वादित्वान्नैत्वपूर्वलोपी ।

ववतुः ववुः । ववे ।

वेजः । वेजो णातोर्णवादी परे सम्प्रसारणभावी वाच्यः । अनेनास्य सम्प्रसा-
रणनिषेधो भवति । संध्यच्चराणाम् । दिश्य । आतो थप् ङो । ववौ ।
लोपः । पचाम् । अनेनैत्वपूर्वलोपी प्राप्ता । 'शस्दद्वादि' अनेन तन्निषेधः ।
आतोऽनपि । ववतुः । ववुः । आलनेपदे । ववे । ववाते । वविरे । सूत्रम् ।

वेजौ वय् णादौ वा वक्तव्यः ।

उवाय ।

वेजः । वेजो णातोर्णवादी परे वय् वाच्यः । वय् थप् इति स्थिते । विस्र ।
ववादी पूर्वस्य । अत उपधायाः । उवाय । वय् अतुस् । इति स्थिते । ववादी
सूत्रम् ।

ग्रहां द्विति च ।

ग्रहादीनां सम्प्रसारणं स्यात् किति द्विति च परे ।
इति सम्प्रसारणम् । यकारस्य सम्प्रसारणनिषेधः । जयतुः
जयुः । उवयिथ जययुः । जये जयाते जयिरे ।

ग्रहाम् । (६० ३०) द्विति (स० ए०) च (६० ६०) विपदं । ग्रह उपा-

दासि । ज्या यथोद्धानौ । वेज् तन्तुसन्ताने । ह्वेज् आह्वाने । व्यष् ताडने । वञ्
कान्तावभिलाषे । व्यच् व्यक्तीकरणे । पृच्छ जीप्सायाम् । पृच्छायां । भस्ज पाके ।
प्रय् छेदनं । इत्येतेषां सम्बन्धिनां यकारवकाररेफाणां किति ङिति च परे सम्प्र-
सारणं भवति । यकारस्य डकारः वकारस्य चकारः रेफस्य ऋकारः लकारस्य
लृकारः सम्प्रसारणम् । अनेन द्वितीयं सम्प्रसारणम् । यकारस्य सम्प्रसारण-
निषेधो दास्यः । अत्र । ऊयतुः ऊयुः । उवयिथ आत्मनेपदे । ऊये । ऊयति ।
ऊयिरे ।

वयो यस्य किति णादौ वो वा वक्तव्यः ।

ऊवतुः ऊवुः । ऊवे, ऊयात्, वासौष्ट, वाता, वाताः
वायति, वास्यते, अवास्यत्, अवास्यत, अवासौत् । आद-
न्तानाम् । इति इट्सकौ । अवासिष्टाम् । अवास्त ।
व्येज् संवरणे । व्ययति व्ययते ।

ववः । वयो यस्य किति णादौ परे वकारो वा वक्तव्यः । तदा । उवाय ॥
ऊवतुः । ऊवुः । आत्मनेपदे । ऊवे ऊवति ऊयिरे । यद्वा कङिति च ॥
ऊयात् । सम्प्रचाराणाम् । वासौष्ट । वाता । वाता । अन्त्यानि मूले सन्ति ॥
लृङ्लकारे । आदन्तानाम् । अवासौत् । अवासिष्टम् । अवासिष्टुः । अवास्त ।
अवासाताम् । अवासत । व्येज् संवरणे । व्ययति । व्ययते । लिट्लकारे ।

व्येजो णादौ नात्वम् ।

विध्याय विव्यतुः विव्युः ।

व्येजः । व्येजो धातोर्षणादौ परे सम्प्रचाराणाम् अनेन सूक्ष्मेण आत्वं न
भवति व्येज् णप् इति स्थितं । हिज् । णवादी पूर्वस्य । अनेन सम्प्रसारणं
नदा । विव्ये णप् इति ज्ञातं । धातोर्नामिनः । विध्याय । विव्यतुः । विव्युः ।

अत्यर्तिव्ययतीनां थपो नित्यमिट् ।

विव्ययिथ । विव्ये, वीयात्, व्यासौष्ट, व्याता, व्याताः,

व्यास्यति, व्यास्यते, अव्यास्यत् अव्यास्यत, अव्यासीत्,
अव्यास्त । ह्वेज् स्पर्धायाम् । ह्वयति, ह्वयते ।

अत्यति० । विव्यविथ । विव्ये । वीयात् । सम्यचराणामा । व्यासीष्ट ।
व्याता । व्याता । अन्यानि मूले सन्ति । अव्यासीत् । अव्यास्त । ह्वेज् स्पर्धायाम् ।
ह्वयति । ह्वयते । लिट्लकारे सूचम् ।

अद्विरुक्तस्य ह्वयतेः संप्रसारणं वक्तव्यम् ।

जुहाव जुहुवतुः जुहुवुः । जुहविथ जुहोय । जुहुवे
जुहुवाते जुहुविरि । ह्वयात् ह्वासीष्ट, ह्वाता, ह्वाता, ह्वास्यात्,
ह्वास्यते, अह्वास्पत्, अह्वास्यत ।

अद्विरुक्तस्य । अद्विरुक्तस्य ह्वयतेधातोः संप्रसारणं वक्तव्यम् । द्विश्च । धातो-
र्भासिनः । जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः । जुहविथ । जुहोय । जुहुवे ।
जुहुवाते । जुहुविरि । संप्रसारणम् । ह्वयात् । ह्वासीष्ट । अन्यानि मूले
सन्ति । लुङ्लकारि । अह्वासीत् ।

अस्यतिवक्तिख्यातिपिसिचिह्वयतौनां सेङी
वा वाच्यः ।

अह्वत अह्वेताम् अह्वन्त । अह्वास्त । अह्वासाताम्
अह्वासत । ऋत जुगुप्सायां कृपायां च ।

अस्यति वक्तिख्याति० । अस्यति वक्ति ख्याति त्रिपि सिचि ह्वयति एतेषां
धातूनां सेङी वा वाच्यः । आतोऽनपि । अहत् । अह्वत । अह्वेताम् । अह्वन्त ।
अह्वास्त । ऋत जुगुप्सायां कृपायां च ।

ऋतेरीयङ् स्वार्थेऽनपि तु वा ।

ऋतीयते, ऋतीयांचक्रे, आनर्त, ऋतीयिष्यते, आर्तीत्,
आर्तीयिष्ट ।

इति भ्वादिषु उभयपदिप्रक्रिया ।

इत्यब्बिकरणा भ्वादयो धातवः । १ । इति प्रथमगणः ।

ऋतेः । ऋतेर्धातोरीयङ्प्रत्ययो भवति स्वार्थे । अनपि तु वा भवति ।
ऋतीयते । ऋतीयाचक्रे । ईयङ्भावे । आनत् । ऋतीयिष्यते । आत्तात् ।
आर्त्तायिष्ट । इति स्वादिगणस्योभयपदिप्रक्रिया समाप्ता । इत्यविकारणा
भवादयो धातवः ।

इदानीं लुम्बिकरणा ददादेर्गणात्कर्तरि तिबादयो वर्णन्ते ।

अद भक्षणे । अप् ।

इदानीं लुम्बिकरणाददादेर्गणात् कर्तरि तिबादयो योज्यन्ते । अद भक्षणे ।
पूर्ववत् तिबादयः । अकर्तरि । सूत्रम् ।

अदादेर्लुक् ।

अदादेर्गणादुत्पन्नस्यापो लुग्भवति । खसे चपा भ्रसा-
नाम् । अत्ति अत्तः अदन्ति । अत्ति अत्यः अत्य । अद्भि
अदः अद्भिः । अद्यात् । अत्तु अत्तात् अत्ताम् अदन्तु ।

अदादेर्लुक् । अदादेः (प० ए०) लुक् (प्र० ए०) द्विपदं । अदादेर्धा-
तुगणादुत्पन्नी योऽप्प्रत्ययः तस्य लुग्भवति । अनेन सर्वत्राऽपी लुक् । तत्र
कर्त्तमाने तिप् तस् अन्ति सिप् यस्य इत्येतेषु खसे चपा० इति दस्य वकारः ।
अत्ति । अत्तः । अदन्ति । अद्यात् । अत्तु । अत्तात् । अत्ताम् । अदन्तु । अद
द्भि इति स्थिति सूत्रम् ।

भ्रसाद्विर्हेः ।

भ्रसादुत्तरस्य हेर्धिर्भवति । अद्भि-अत्तादा अत्तम् अत्त ।

अदानि अदाव अदाम ।

भ्रसाद्विर्हेः । (प० ए०) धि (प्र० ए०) हे (ष० ए०) भ्रसादुत्तरस्य
धि इति वचनस्य धिरित्यादेशो भवति । तातङ्गुदेशे कृते तु न भवति । स्वर० ।

अदि अत्तात् । अत्तम् । अत्त । उत्तमपुरुषे सर्वव । स्वर० । अदानि ।
अदाव । अदान । अनयतनेऽप्प्रत्यय लुकि कृते । दिवादावट् । स्वरार्दः ।
इत्यङागमद्वये च कृते उभयवापि सव० ।

अदादिस्योरङागमो वक्तव्यः ।

जघास । गमां स्वरै । खसे चपा० । घसादेः षः ।
क्षः । जक्षतुः जक्षुः । जघसिथ । पक्षे । आद आदतुः
आदुः । आदिथ । अद्यात्, अत्ता, अत्थ्यति, आत्थ्यत् ।

अदादिस्योरिति । अदो धातोः परयोर्दिप् सिप् इत्येतयोः असागमो भवति ।
अनेनासागमः टित्त्वादादौ । स्वर० वावसाने । आदत् । तकारादौ । खसे० ।
आत्ताम् । आदन् । आदः आत्तम् आत्त । आदम् । आद । आन्न । अद णप्
इति स्थिते सूचम् ।

सिसयोः ।

अनयोः परयोरदधातोर्घञ्च्चादेशो भवति ।

सिसयोः । सिसयोः परतः । अदधातोर्घञ्च् इत्यादेशो भवति । णबादौ
वा भवति । लृक्कारः लृटित्त्वाव्यांथः । घस् णप् इति स्थिते । द्विश्च । कुक्षोश्च ।
अपानो जघचपाः । अत उपधायाः । जघास । जघस् अतुस् इति स्थिते ।
गमां खरे । अनेनापधाया लोपः । खसे । अनेन घञ्च कः । घसादेः षः ।
अनेन षत्वम् । कषसंयोगे । जक्षतुः जक्षुः । जघसिथ । पक्षे । आद । आदतुः ।
आदुः । अद्यात् । खसे० । अत्ता । अत्थानि मूलं सन्ति । लृङ्लृक्कारे । सिसयोः ।

लृटित्त्वादङ् ।

अघसत् अघसताम् अघसन् । प्सा भक्षणे । प्साति
प्सातः प्सान्ति । प्सायात् प्सायाताम् प्सायुः ।
प्सातु-प्सातात् प्साताम् प्सान् । अप्सात् अप्साताम् ।

छदित्वादङ् । अवसत् । अवसताम् । अवसन् । आ भक्षणे । आदि
आतः सन्ति । अन्यानि मूले सन्ति । तानि सुगमस्येव । लुङ्लकारे ।
अशाताम् । अशा अन् इति स्थिते सुवम् ।

आदन्तविट्द्विषामन उस् वा वक्तव्यः ।

उत्थालोपः । अप्सुः । अप्सात् । पप्सौ पप्सुः
पप्सुः । पप्सिथ-पप्साथ । प्सेयात् । प्सायात् प्साता,
प्सास्यति, अप्सास्यत् । आदन्तानाम् । इतीट्सकौ ।
अप्सासीत् अप्सासिष्टात् । मा माने । माति, मायात्,
मातु । अमात् अमाताम् अयुः । अमान् । समौ । दादेरे ।
मेयात्, माता, मास्यति, अमास्यत्, अमासीत् । या प्रापणे ।
याति, यायात्, यातु । अयात् अयाताम् अयुः । अयान्,
ययौ, यायात्, याता, यास्यति, अयास्यत्, अयासीत् । वा
गतिगन्धनयोः । वाति । यातिवत् । रा दाने । तद्वत् ।
ला दानग्रहणयोः । लाति, ललो तद्वत् । द्रा कुत्सायां
गतौ च । द्राति, दद्रौ, द्रायात्, द्रेयात्, द्राता, द्रास्यति,
अद्रास्यत्, अद्रासीत् । ख्या प्रकथने । ख्याति, ख्यायात्,
ख्यातु, अख्यात्, चख्यौ, ख्यायात्, ख्येयात्, ख्याता,
ख्यास्यति, अख्यास्यत् । पुष्पादित्वात् ङः । आतोऽनपि ।
अस्यत् । पा रक्षणे । पाति, पायात्, पातु, अपात्, पपौ,
पाता, पास्यति, अपास्यत्, अपासीत् । भा दीप्तौ । भाति,
बभौ, अभासीत् । णा शौचे । स्नाति, सन्नौ, स्नायात्
स्नेयात्, अस्नासीत् । वष् कान्तौ । छश्वराजादेः षः ।
इति षत्वम् । ध्रुत्वम् । वष्टि । अहां कडिति च । उष्टः

उशन्ति । षत्वम् । षढोः कः से । क्षः । वक्षि उष्टः
 उष्ट । वक्षि उश्च उश्मः । उश्चात् उश्चाताम् उश्चुः ।
 वष्टु उष्टात् उष्टाम् उश्न्तु । ह्यसाद्विहैः । ह्यवे जवाः ।
 श्रुत्वम् । उड्वि उष्टात् उष्टम् उष्ट । वशानि वशाव वशाम् ।

आदन्तावद्विषाम् । आदन्तः विद्विष एतेषां धातूनाम् अन उस् वा वक्तव्यः ।
 उस्यालीपः । अस्मूः । अस्मात् । द्विष । पूर्वस्य ह्यसादिः । आतो' षष्
 ङौ । पसी । पप्सतुः । अलवः । पप्सिय । पप्साथ । संयोगादेः ।
 प्सेयात् । पसायात् । पसाता । लङ्लकारे । आदन्तानाम् । अप्सासीत् ।
 मा माने । माति । लिट्लकारे । मसौ । दादरः । मियात् । माता ।
 आदन्तानाम् । अप्सासीत् । अप्सासिष्ट । अप्सासिष्टाम् अप्सासिष्टुः ।
 समाप्तोऽयम् । या प्रापणे । याति । ययौ । अयासीत् । वा गति-
 गन्धनयोः । वाति । अयं धातुर्यातिवत् ज्ञेयः । न कश्चित् विशेषः । रा
 दाने । राति । अयमपि तद्वत् । ला दानग्रन्थयोः । लाति । ललौ । अल-
 सीत् । द्रा कृत्वायां गतौ च । द्राति । रः । दद्री । सयोगादेः । द्रायात् ।
 द्रेयात् । अद्रासीत् । ख्या प्रकथने । ख्याति कुह्योश्चुः । कपानाम् । चप्खौ ।
 संयोगादेः । ख्यायात् । ख्येयात् । अख धातुर्लुङ्लकारे पुषादित्वात्
 लिप्पुषादिङ् । आतोऽनपि । अनेनाकारस्य लीपः । अख्यत् अख्यताम्
 अख्यन् । भा दीप्तौ । भाति । कपानां वभौ । अप्सासीत् । अप्सासिष्टाम् ।
 अप्सासिष्टुः । सुगमत्वात् धातूनाम् एतेषां व्याख्यानं न कृतम् । वश् कान्तौ ।
 कान्तिरिच्छा । पूर्ववत् तिवादयः । 'अदादेर्लुक्' अनेन सर्वत्र अपो लुक्
 भवति । वश् तिप् इति जाते 'कृश्ण' अनेन शस्य षः । 'ष्टुभिः ष्टुः' । अनेन
 तस्य टः । वष्टि । वश् तस् इति जाते अङ्गाङ्ङिति च । अनेन संप्रसारणम् ।
 कृश्ण० ष्टुलम् । उष्टः । उशन्ति । वश् सिप् इति स्थिते । कृश्ण० षढोः
 कः से । क्लिलात् । कषसंयोगे क्षः । वक्षि । उश्चात् । लीट्लकारे वष्टु ।
 वश् हि इति जाते । संप्रसारणम् । असाद्विहैः । शस्य षत्वम् । षो ङः ।
 उड्वि । उष्टात् । वशानि वशाव वशाम् । वश् दिप् इति स्थिते । षत्वम् ।
 षप् दिप् । इति जाते षो ङः ।

दिस्थोर्हसात् ।

हसादुत्तरयोर्दिप्तिर्लोपी भवति । षत्वम् । षो ङः ।
वावसाने । अवट्-अवङ् । सम्प्रसारणम् । अडागमः ।
उओ । ओओ ओ । ओष्टाग् ओशन् । अवट्-अवङ् ओष्टम्
ओष्ट । अवशम् ओशन् ओशम् । उवाश ऊशिव ऊशिम ।
उश्यात् उश्यास्ताम् उश्यासुः । वशिता । वशिष्यति । अव-
शिष्यत् । अवाशीत् । हन् हिंसागत्योः । हन्ति ।

दिस्थोर्हसान् । दिथ मिथ दिस्थी तथीः दिस्थोः (ष० द्वि०) हसात्
(ष० ण०) हसादुत्तरौ यौ दिप्तिर्लोपी भवति । अनेनास्य वशी धातो-
दिस्थोर्लोपी भवति । वावसाने । अनेन डस्य टः । अवट् अवङ् । वष् ताम्
इति स्थिते । सह्यं क्ङिति च । अनेन सम्प्रसारणम् । षत्वम् । घृत्वम् ।
अडागम इयं उओ । ओ ओ ओ । ओष्टाम् । ओशन् । अन्यानि सूत्रे
सन्ति । वश णप् इति स्थिते द्विथ । श्वादी पूर्वस्य । अत उपधायाः । उवाश
सह्यं क्ङिति । अनेन द्वितीयं सम्प्रसारणम् । ऊशतुः । ऊशः । उवशिष्य ।
सम्प्रसारणम् । उश्यात् । लङ्लकारः । हसादेः अनेन वा वृद्धिः । अवाशीत् ।
अवशीत् । हन् हिंसागत्योः । पूर्व तिवादयः । नथापदान्ते भस्ते । अनेन
नस्यानुसारः । हन्ति । हन् तम् इति स्थिते सूत्रम् ।

लोपस्त्वनुदात्तनाम् ।

अनुदात्तानां तनादीनां च अस्य लोपो भवति किति
ङिति भस्ते परे । तुशब्दात् क्वचिज्भस्तेऽपि क्वप्प्रत्ययादौ
वमस्य लोपः ।

वमिर्यमिनसौ हन्तिरनुदात्ता गमिर्मनिः ।

तनुः क्षण् क्षिण् ऋण्कणू वनुर्वमुस्तनादयः ॥

हतः । गमां स्वरः । हनो घ्ने । घ्नन्ति । हंसि हयः
हथ । हन्ति हन्वः हन्मः । हन्यात् हन्याताम् हन्युः ।
हन्तु हतात् हताम् घ्नन्तु ।

लोपस्त्वनुदात्ततनाम् । लोपः (प्र० ए०) अनुदात्तस्य तनस्य अनुदात्ततमः ।
तेषामनुदात्ततनाम् (ष० व०) अनुदात्तानां धातुपाठोक्तानामनिटां हन्-गन् नम्-
मन्त्यादीनां तथा तनादीनां तन् मन् वन् षण्-क्षिप्-क्षण्-पृण्-कृण् इत्यादीनां
धातूनाम् जमस्य लोपो भवति किति ङिति च भूने परे तुशब्दात् कचिदभसिऽपि
क्षप्प्रत्ययादौ जमस्य लोपो भवति । अनेन नकारस्य लोपः । हतः । हन्
अस्ति इति स्थिते । अपकर्तरि । अदादलुक् । अर्ननापा लुभवति । हन् अस्ति ।
हति जाते । गमां स्वरः । अनेनोपधाया लोपः । हन् अस्ति इति जाते हना
घ्ने । अनेन हयः घः । स्वरहीनम् । घ्नन्ति । हंसि । हयः । हथ । हन्ति ।
हन्वः । हन्मः । हन्यात् । हन्याताम् । हन्युः । लोटलकारः । हन्तु । तुह्यीः ।
हतात् । हताम् । गमां स्वरः । हनो घ्ने । स्वरहीनम् । घ्नन्तु । हन् हि
ङिति स्थिते सूचम् ।

जह्येधिशधि ।

हन्तेर्जह्यिष्योऽस्तेर्गधिशब्दः शास्तेः शाधिशब्दो निपा-
त्यते हिविषये । जहि-हतात् हतम् हत । हनानि हनाव
हनाम् । अहन् अहताम् अघ्नन् । अहन् अहतम् अहत ।
अहनम् अहन्व अहन्म । हनो घ्ने । घ्नन्ति । जघान
जघ्नतुः जघ्नुः ।

जह्येधिशधि । जहिष्य एधिय शाधिश जह्येधिशधि (प्र० ए०) हिविषये
हन इत्यस्य जहि, अस् इत्यस्य एधि, शास् इत्यस्य शाधि एते आदेशा भवन्ति ।
हिसहितानामेतेषां धातूनां निपाता भवन्तीति ज्ञातव्यम् । अनेन हिसहितस्य
हन्-धातो रयमादेशः । जहि हतात् हतं हत । हनानि हनाव हनाम् ।
हन् दिप् इति स्थिते । दिह्यौहंसात् । अनेन दिपो लोपो भवति । दिश-

दावट् । अनेनाडागमः । अहन् । लोपस्तनुदात्तनाम् । अनेन नस्य लोपः ।
अहताम् । गमांस्वरि । हनोन्ने । अन्नन् । अहन् अहतम् अहत । अहनम्
अहन्व अहन्व । हन् यप् इति स्थिते । द्विष्य पूर्वस्य हसादिः कृद्धीशु । हनोन्ने ।
अत उपधायाः अनेन वृद्धिः । जघान । हन् अतस् इति स्थिते गमां स्वरि ।
हनोन्ने जघ्नतुः जघ्नः । हन् यस् इति स्थिते । द्विष्य ।

द्विरुक्तस्य हन्तेऽपि घत्वं वाच्यम् ।

जघनिथ जघन्य जघ्नुः जघ्न । जघान-जघन जघ्निव
जघ्निम ।

द्विरुक्तस्य । द्विरुक्तस्य हन्तेर्धानीत्यपि घत्वं वाच्यम् । अनेन घन्वम् ।
क्राटिः जघनिथ । अन्वतः । नयापदान्ते । जघन्य । जघ्न । अन्वानि मूलं
सन्ति । हन् यात् इति स्थिते । सूचम् । हन्तेः । हन्तेर्धानीः स्याशीयादादौ
परे सति वधादेशो वक्तव्यः । अनेन वधादेशः । यतः । वञ्जानः । य'राणां
वञ्जासुः । लुट् लकारि । नयापदान्ते । हन्ता । हन्तारौ । हन्तारः । हन्तः
स्यपः । अनेन स्यपि इट् भवति । हनिष्यति । अहनिष्यत । हन् दिप् इति
स्थिते । भूते सि । 'हन् सि दिप्' इति जाने ।

हन्तेः प्रयाशीयादादौ वधादेशो वक्तव्यः ।

वध्यात् वध्यास्ताम् वध्यासुः । हन्ता हन्तारौ हन्तारः ।
हन्तः स्यपः । हनिष्यति हनिष्यतः हनिष्यन्ति । *अहनि-
ष्यत् अहनिष्यताम् अहनिष्यन् ।

हन्तेः । अनेन वधादेशः । तदा । वध् सि दिप् इति जाने । यतः । सिसता
शीक्षपाम् । सिः । णिप्ते । अनेन मेरिष्यत्वात् वृद्धौ प्राप्तायाम् । सूचम् ।

जनिवध्योर्म वृद्धिः ।

वधादेशे कृते इट् । अवधीत् अवधिष्टाम् अवधिषुः ।
अवधीः अवधिष्टम् अवधिष्ट । यु मिश्रणे । गुणः ।

अनिवध्योः । अनिवध्योर्धात्वोर्हञिर्न भवति अनेन वृद्धिनिषेधः । इट ईटि । अवधीत् । अवधिष्टाम् । अवधिषुः । यु मिश्रणे । पूर्ववत्तिवादयः । अदादे-
र्बुक् । अनेन लृग् भवति । यु तिप् इति स्थिते । सूचम् ।

ओरी ।

उकारस्यादिरुक्तस्य ओकारादेशो भवति पिति त्स्मि
अवादी विषये । योति युतः । नु धातोः । युवन्ति ।
यौषि युथः युथ । यौमि युवः युमः । युयात् । यीतु-युतात्
युताम् युवन्तु । युहि-युतात् युतम् युत । यवानि यवाव
यवाम् । अयौत् अयुताम् अयुवन् । अयौः अयुतम् अयुत ।
अयवम् अयुव अयुम । धातोर्नामिनः । युवाव । नान-
प्योर्वः । युयुवतुः युयुवुः । युयविथ युयुवथुः । यूयात्,
यविता, यविष्यति, अयविष्यत्, अयावीत् अयाविष्टाम्
अयाविषुः । तु गतिवृद्धिर्हिंसासु ।

ओरी । ओः (प्र० ए०) ओ (प्र० ए०) अदिरुक्तस्य उकारस्य उकारा-
देशो भवति पिति त्स्मि परे । अवादी विषये । अनेनीकारस्योकारः । यौति ।
युतः । नुधातोः । युवन्ति । यूयात् । यीतु । युतात् । युताम् । युवन्तु । युहि ।
युतात् । युतम् । युत । यवानि । यवाव । यवाम् । अयौत् । अयुताम् ।
अयुवन् । अयौः । अयुतम् । अयुत । अयवन् । अयुव । अयुम । यु षप् ।
इति स्थिते । द्विष । धातोर्नामिनः । अनेन वृद्धिः । युवाव । यु अतुष्
इति स्थिते । द्विष । नुधातोः । नानप्योर्वः । युयुवतुः । युयुवुः । युयविथ ।
ये । यूयात् । गुणः । सिसतासीत्यपास् । ओ अच् । यविता । लुङ्लकारे ।
षिष्ये । धातोर्नामिनः । अयावीत् अयाविष्टाम् अयाविषुः । तु गतिवृद्धि-
र्हिंसादिषु । पूर्ववत्तिवादयः । अदादेर्बुक् । ओरी । तौति । सूचम् ।

तुरुनुस्तभ्यो द्विरुक्तेभ्यो हसादीनां चतुर्णामीड्वा ।

तौति-तवोति तुतः-तवोतः तुवन्ति । तौषि-तवोषि

तुथः-तुवीथः तुथ-तुवीथ । तौमि-तवीमि तुयात्-तुवीयात्,
तौतु-तवीतु, तुतात्-तुवीतात् तुताम्-तुवीताम् तुवन्तु । तुहि-
तुवीहि । अतौत्-अतवीत्, तुताव, तोता, तोष्यति, अतोष्यत्,
अतौषीत् । रु शब्दे । रौति-रवीति रुतः-रवीतः रुवन्ति ।
रौषि-रवीषि । रुयात्-रवीयात्, रौतु-रवीतु रुतात्-रवी-
तात् । अरौत्-अरवीत् अरुताम्-अरुविताम् अरुवन् ।
अरौः-अरवीः । ऊराव रुवतुः रुवुः । रुरविथ । रुयात्,
रोता, रोष्यति, अरोष्यत्, अरौषीत् । दु गतौ । भावा-
दिकः । दवति, दुयात्, दवतु, अदवत्, दुदाव, दूयात्,
दोता, दोष्यति, अदोष्यत् । अदौषीत् अदौष्टाम् अदौषुः ।
शु स्तुतौ । आदेः णः स्त्रः । नौति नवीति नुतः-नुवोतः
नुवन्ति । नुजाव, नूयात्, नोता, नोष्यति, अनोष्यत्,
अनाषीत् । टु शब्दे । टु इत् । क्षौति क्षुतः क्षुवन्ति ।
क्षुयात्, क्षौतु, अक्षौत् । चुक्षाव चुक्षुवतुः चुक्षुवुः ।
क्षूयात्, क्षविता, क्षविष्यति, अक्षविष्यत्, अक्षावीत् । क्षु
तंजने । क्ष्णाति क्षुतः क्षुवन्ति । क्ष्णुयात्, क्ष्णौतु, अक्ष्णौत्,
चुक्ष्णाव, क्ष्णूयात्, क्ष्णविता, क्ष्णविष्यति, अक्ष्णविष्यत्,
अक्ष्णावीत् । ण्ण प्रस्त्रवणे । स्त्रौति, स्त्रुयात्, स्त्रौतु,
अस्त्रौत्, सुस्त्राव, स्त्रूयात्, स्त्रविता, स्त्रविष्यति, अस्त्रविष्यत्,
अस्त्रावीत् । इण् गतौ । गुणः । एति इतः ।

तुवन्तुभ्यः । तु गतिउद्दिष्टासु । रु शब्दे । शुन्तु तौ । टुञ्स्तुतौ ।
अदिरुक्तंभ्य एर्या हसादीनां चतुर्णां मीड् वा भवति । गुणः । तु अव् ।
तवीति । तुतः । तुधातोः । तुवीतः । तुवन्ति । तुयान् । तुवीयात् । तुयाताम् ।
तुवीयाताम् । तुयुः । तुवीयुः । खीट्-खकारे । तौतु । तवीतु । तुयान् ।

નુધૌતાત્ । તુતામ્ । તુવીતામ્ । તુધન્તુ । તુહિ । તુવીહિ । તુતાત્ । તુવીતાત્ ।
 તુતમ્ । તુવીતમ્ । તુત તુવીત । તવાનિ તવાવ તવામ । જુહ્લકારે અતૌત્ ।
 અતવીત્ । અતુવીતામ્ । અતુવન્ । અતૌઃ । અતવીઃ । અતુતમ્ । અતુવીતમ્ ।
 અતુત અતુવીત । અતવન્ અતુવ અતુવીવ । અતુમ અતુવીમ । છિટ્ લકારે ।
 હિથ । ધાતોર્નામિનઃ । અનેન હદ્ધિઃ । તુતાવ । તુતુ અતુન્ ઈતિ જોતે ।
 નુધાતોઃ । નાનપ્યોર્વઃ । આખ્યાસુર્ ભવતિ । તુતુવતુઃ । તુતુઃ । તુતવિથ ।
 ચૈ । તુયાત્ । તાતા । જુહ્લકારે । અનિટો નામિવતઃ । અનેન હદ્ધિઃ ।
 અતૌષીત્ । અતાષ્ટામ્ । અતૌપુઃ અતૌષીઃ । અતૌષ્ટમ્ । અતૌષ્ટ । અતૌષન્ ।
 અતૌષ્વ । અતૌષ્ । રુ શબ્દે । પૂર્વર્વાત્તિવાદયઃ । અદાર્દલુંક્ । અનેન તિવાદિ-
 ચતુર્થ્ લકારેષુ અપી લગ્ ભવતિ । અથ ધાતોરપિ રૂપાણિ તુધાતુવત્ યાનિ ।
 તુરુન્તુભ્યઃ અનેન સુવંચ હસાદૌનાં પ્રત્યયાનાં વા હંહ્ ભવત્યસ્ય । ઔરૌ અનેન
 અષાદૌ વિષયે । પિત્તિત્સ્મિપરે નકારસ્ય ન કારઃ । રૌતિ । રવીતિ । રુયાત્ ।
 રુવીયાત્ । રૌતુ । રૌતુ । અરૌત્ અરવીત્ । છિટ્લકારે ધાતોર્નામિનઃ ।
 અનેન પ્રથમપુરુષસ્યંકવચ્ચને હદ્ધિઃ । રરાવ । નુધાતોઃ । રુવવતુઃ । ગુણઃ ।
 રુરવિથ । યે અનેન પૂર્વસ્ય દૌર્ધઃ । રુયાત્ । ગુણઃ । રીતા જુહ્લકારે ।
 અનિટો નામિવતઃ । અનેન હદ્ધિઃ । અરૌષીત્ અરૌષ્ટામ્ । અરૌપુઃ । દુ ગતૌ ।
 અયં ધાતુર્ભાદિકઃ । તેનાપ્ કર્તારિ । અનેનાપ્ પ્રત્યયો ભવતિ । તસ્યાદાર્દલુંક્ ।
 અનેન સૂત્રેણ લગ્ ન ભવતિ । ભ્વાદિલાત્ । ગુણઃ । દવતિ । અન્વાનિ સૂત્રે
 સન્તિ તાનિ સુગમાન્ધેધાતૌ આખ્યાનસ્થાનાવશ્યકત્વમ્ । છિટ્લકારે । ધાતો-
 નામિનઃ અનેન હદ્ધિર્જાણત્પ્રત્યયે પરઃ । દુદાવ । નુધાતોઃ । દુદુવતુઃ । ગુણઃ ।
 દુદવિથ । યિ । અનેન દૌર્ધઃ । દૂયાત્ । ગુણઃ । દાતા । જુહ્લકારે ।
 અનિટો નામિવતઃ । અનેન હદ્ધિઃ । અદૌષીત્ । અદૌષ્ટામ્ । અદૌપુઃ । શુ
 મ્તૌતી । આદિઃ ખઃ જઃ અનેન ણસ્ય નઃ । અપ્ કર્તારિ । અદાર્દલુંક્ । અનેન
 લસ્યાપો લગ્ ભવતિ । ઔરૌ । અનેનોંકારસ્યોંકારઃ । તુરુન્તુભ્યઃ । અનેનાશ્વ
 હંહ્ ભવતિ વા તદા ગુણઃ । અનેન ગુણ એવ । અસ્યપિ ધાતૌ રૂપાણિ નુધાતુવત્
 જ્ઞાતવ્યાનિ । નૌતિ । નવીતિ । છિટ્લકારે । નુનાવ । નુવવતુઃ । નુનુવઃ ।
 બે । અનેન દૌર્ધઃ । નૂયાત્ । ગુણઃ । નાતા । જુહ્લકારે । અનિટો
 નામિવતઃ । અનોષીત્ । ટુ શબ્દે । ટુ ઈત્ । અપ કર્તારિ । અદાર્દલુંક્ ।
 ઔરૌ । ઔવિવ । જુતઃ । છિટ્લકારે । હિથ । પૂર્વસ્ય । ક્રઠીનુઃ । ધાતો-

नामिनः । चुच्चाव । नु धातोः । चुच्चवतुः । ये अनेन पूर्वस्य दीर्घः । स्मूयात् ।
सिसता० गुणः । ओ अच् । चविता । अन्यानि सूखे सन्नि । लुङ्लकारे ।
णिन्त्ये । अनेन सेर्णिच्चात् वृद्धिः । अच्चावीत् । च्णु तेजने । अयमपि चुधातुवत्
ज्ञातव्यः । च्णौति । लिट्लकारे । द्विश्च । पूर्वस्य कुहोः । धातीर्नामिनः ।
अनेन वृद्धिः । चुच्चाव नुधातोः । चुच्चावतुः । गुणः । चुच्चाविष । यै ।
च्णूयात् । गुणः । सिसता० । च्णविधात् । लुङ्लकारे । धातीर्नामिनः ।
अनेन वृद्धिः । अच्चावीत् । अच्चाविष्टाम् । अच्चाविषुः । णः प्रस्ववणे ।
आदे णः स्तः । अनेन षस्य सः । पूर्ववत् । तिन्नादयः । अदादेर्लुक् । श्रीरौ ।
अनेन लकारस्यौकारः । स्तौति । लिट्लकारे । मुच्चाव नुधातोः । मुच्चवतुः ।
गुणः । मुच्चविष । ये स्मूयात् । गुणः । सिसता० । ओ अच् । चविता ।
लुङ्लकारे । अच्चावीत् । इण् गतौ । णकार इण् इति सूत्रस्य विशेषणार्थः ।
पूर्ववत् तिन्नादयः । अदादेर्लुक् । गुणः । एति । इतः । इ अन्ति इति
स्थिते सूत्रम् ।

इणः कृडिति स्वरौ यो वक्तव्यः ।

यन्ति । एषि इयः इय । एमि इवः इमः । इयात् इया-
ताम् इयुः । एतु-इतात् इताम् यन्तु । इहि-इतात् इतम्
इत । अयानि अयाव अयाम् । अडागमइयम् । ऐत् ऐताम्
आयन् । ऐः ऐतम् ऐत । आयम् ऐव ऐम । द्वित्वम् ।
वृद्धिः पूर्वस्य इयादेशः । इयाय ।

इणः । इणी धातोः किति स्वरौ परे षड् यकारो वक्तव्यः । अनेनकारस्य
यकारः । स्वरहीनं । यन्ति । एषि । अस्मिन् रूपे । किलात् । अनेन षत्वं
भवति । इयः । इय । एमि । इवः । इमः । इयात् । ऐत् । इहि ।
गुणः । अयानि । लङ्लकारे गुणः । अडागमइयं भवति । एणि । पुनः एणि ।
ऐत् । अइए । एणि । ऐनाम् । अडागमइयम् । सवर्णे । इए । आयन् । ऐः ।
ऐतम् । ऐत । आयम् । इत्यत्र गुणी भवति । इ णप् इति स्थिते । द्विश्च ।
धातीर्नामिनः । असवर्णे अनेन पूर्वस्य इय् । स्वरहीनं इयाय । इ इ अतुस्
इति जाते । नुधातोः । इय् अतुस् । इति जाते । सूत्रम् ।

इणः किति णादौ पूर्वस्य दीर्घो वक्तव्यः ।

इयतुः ईयुः । इययिथ-इयेथ ईयथुः ईय । इयाय-इयय
इयिव ईयिम । ये । ईयात् ईयास्ताम् ईयासुः । एता एष्यति
ऐष्यत् । दादेः पे ।

इणः । इणो धातोः किति णादौ परे पूर्वस्य दीर्घो वक्तव्यः । अनेन इकारस्य
दीर्घः । ईयतुः । ईयुः । गुणः । असवर्णे । ए अय् । क्रादेशादिः । इययिथ ।
अन्ततोऽति । इयेथ । ईयथुः । ईय । इयाय । णञ्चत्तमः । गुणः । इयय ।
इयिव । ईयिम । ये अनेन पूर्वस्य दीर्घः । ईयात् । गुणः । एता । अन्त्यानि
सूखी सन्ति । लुङ्खकारे । अडागमद्वयम् । ऐष्यत् । इ सि दिप् इति
भाते । दादेः पे । अनेन सेलांपी भवति । इ दिप् इति वाते सूतम् ।

इणिकीः सिलोपे गा वक्तव्यः ।

अगात् अगाताम् अगुः । इक् स्मरणे । इङ्ङिकावध्युप-
सर्गतो न व्यभिचरतः । अध्येति अधीतः अधियन्ति । अधी-
यात्, अध्येतु । अध्यैत् अध्यैताम् अध्यायन् । अधीयाय,
अधीयात्, अध्येता, अध्येष्यति, अध्यैष्यत्, अध्यगात् । इण्वत् ।
विद् ज्ञाने । उण्धाया लघोः । वेत्ति वित्तः विदन्ति । वेत्ति
वित्यः वित्य । वेद्मि विहः विद्मः ।

इणिकीः । इणिकीर्धातोः सिलोपे लते सति गा इत्यादेशो वक्तव्यः । गुङ्-
त्वात्सर्वस्यादेशः । दिवादावट् । अगात् । अगाताम् । अगुः । अभिन्
रूपे । आतोऽनपि । अनेनाकारस्य लोपो भवति । अगाः । अगातम् ।
अगात् । अगाम् । अगाव । अगाम । इक् स्मरणे । ककार इणिकीरिति
मृक्स्य विशेषणार्थः । अधिपूर्वोऽयं नित्यम् । इङ्ङिकौ धातू । अध्युपसर्गतो न
व्यभिचरतः । गुणः । इयं स्वरै । अध्येति । सवर्णे दीर्घः । अधीतः ।
अधियन्ति । इण्वदिप् इति व्यक्तव्यम् । अनेन इणो यानि कार्याणि भवन्ति
रानि कार्याणि इकोऽपि भवन्ति । सिट् लकारे । अधीयाय । अधीतुः

अधीता । गुणः । अधेयति । लुङ्लकारे । दादेः पेः । इणिकीः । अध-
गाद् । अध्यगाताम् । आतोऽनपि । अध्यगुः । विद ज्ञाने । पूर्ववत् तिबा-
दयः । अदादेलुक् । उपधाया लघीः । अनेन गुणः । 'खसे चपा भूपानाम्'
अनेन दस्यतः । वेत्ति । 'खसे चपाः' इदं सूत्रं खसे परे सर्वत्र प्राप्नोति । वित्तः
विदन्ति । अन्यानि मूलं सन्ति । सूत्रम् ।

विदो नवानां त्यादीनां णवादिर्वा ।

विद उत्तरेषां तिबादीनां नवानां णवादिर्नवको वा
भवति । वेद विदतुः विदुः । वेत्य विदथुः विद । वेद विद्
विद्म । विद्यात्, वेत्तु-वित्तात् वित्ताम् विदन्तु । भूसाङ्गिर्हः ।
विद्धि-वित्तात् वित्तम् वित्त । वेदानि वेदाव वेदाम । दिक्ष्यो-
र्हसात् । अवेत्-अवेद् अवित्ताम् । अन उस् वा । अविदन्-
अविदुः ।

विदो नवानां त्यादीनां णवादिर्वा । विदः (पं० ए०) । नवानां (घ० ब०)
त्यादीनां (घ० ब०) णवादि (प्र० ए०) वा अव्ययम् । पञ्चपदं सूत्रं वर्तते ।
विद ज्ञाने इत्यध्यात्परेषां तिबादीनां नवानां वचनानां णवादिनवकं वा भवति ।
अनेन तिबादीनां णवादयो भवन्ति । णप् अतस् इत्यादीनि नव वचनानि वा
भवन्ति तिबाद्यर्थे एव । तदा विद् णप् इति जाते द्विव । अनेन द्विले प्राप्ते
अदादिश् एति न्यायेन द्विलं न भवति । किंतु । अप् कर्त्तरि । अनेनाप् प्रत्ययो
भवति । तस्यादादेलुक् । अनेन लुग् भवति । उपधाया लघीः । अनेन
गुणः । वेद । विदतुः । विदुः । उपधायाः । खसे० । वेत्य । अन्यान्यस्य
लकारस्य मूलं सन्ति । विद्यात् । विद्याताम् । लोट्लकारे । वेत्तु । सध्य-
नप्ररूपस्यैकवचने । भूसाङ्गिर्हः । अनेन ह्रस्व घः । खरहीनं० । विद्धि ।
अन्यानि सन्ति । विद दिप् इति स्थिते । उपधाया० । दिक्ष्योर्हसात् । अनेन
दिप् सिपीर्लोपः । दिवादावट् । वावसाने । अवेत् । अवेद् । खसे० । अवि-
त्ताम् । आदन्ति विदिषाम् अनेन वा अन उस् भवति । अविदन् । अविदुः ।
अविद् सिप् इति जाते । दिक्ष्योः । अनेन सिपी लोपः । 'अविद्' इति जाते
उपधायाः ।

दः सः ।

दकारस्य वा सकारो भवति सिविषये । अवेः-अवेत्
अवित्तम् अवित्त । अवेदम् अविद्व अविद्व । विवेद विविदतुः
विविदुः । विवेदिथ । पक्षे ।

दः सः । दः (ष० ष०) सः (प्र० ए०) दकारस्य सिविषये वा सकारो
भवति । अनेन दस्य सः । स्वीयसर्गः । अवेः । सस्याभावे । अवेत् । अन्यानि
सन्ति । लिट् लकारे । उपधायाः । विवेद । विविदतुः । विवेदिथ । 'विद्वद्विद्रा०'
अनेनास्य वा आम्पत्ययः । आमि परे सति । 'उपधायाः' अनेन गुणे प्राप्ते
सूत्रम् ।

आमि विदेर्न गुणः ।

विदाञ्चकार विदामास विदास्वभूव । विद्यात् विद्या-
स्ताम् । वेदिता, वेदिष्यति, अवेदिष्यत्, अवेदीत् अवेदि-
ष्टाम् अवेदिषुः । अस् भुवि । अस्ति ।

आमि० । आमि परे सति विदेर्धातोर्गुणो न भवति । अनेन गुणनिषेधः ।
साधनं तु पूर्ववत् । विदाञ्चकार । विदामास । विदास्वभूव । विद्यात् ।
विद्यास्ताम् । वेदिता । अन्यानि मूले सन्ति । लुङ् लकारे । उपधाया लघोः ।
अनेन गुणः । अन्यत्तु पूर्ववत् । अवेदीत् । अवेदिष्यत् । अवेदिषुः । अस् भुवि ।
भू सत्तायाम् । अर्थादयं धातुः सत्तायां वर्तते इत्यर्थः । पूर्ववत् तिवादेयः ।
अदादेर्लुक् । अनेन कृक् अस्ति । अस् तस् इति जाते । सूत्रम् ।

नमसोऽस्य ।

नम इत्येतस्य विकरणस्यासु भुवीति धातोश्चाकारस्य
लोपो भवति ङिति परे । स्तः सन्ति ।

नमसोऽस्य । नम् च अस् च नमस् तस्य नमसः (ष० ए०) । अस्य (ष० ए०)
द्विपदं सूत्रम् । नम इत्येतस्य रुधादिगणोत्पन्नविकरणस्य अस् भुवि इति धातोश्च

रन्ध्रिणीऽकारस्य ङिति विभक्तौ परतो लोपो भवति । अनेन अकारस्य लोपः ।
खः । नमसीऽस्य । सन्ति । अस् सिप् इति स्थिते । सूचम् ।

सि सः ।

अस्तेः सकारस्य लोपो भवति सकारे परे । सि स इत्यत्र
अस्तेः सलोपः सकारमात्रे न तु पिति । तेन व्यतिसे । असि
स्थः स्थ । अस्मि स्वः स्मः । स्यात् स्याताम् स्युः । अस्तु-स्तात्
स्ताम् सन्तु । जज्ञेधि शाधि । एधिस्तात् स्तम् स्त । अस्मानि
अस्माव अस्माम् ।

सि सः । अस्तेः सकारस्य लोपो भवति सकारे परे । अनेन सकारस्य लोपे
प्राप्ति सि स इत्यत्र अस्तेः सलोपः सकारमात्रे न तु पित्येव । तेन 'व्यतिसे' इति रूपं
सिद्धं भवति । अनेनाव सलोपः । असि । अन्यानि सूत्रे सन्ति । नमसीऽस्य ।
स्यात् । स्याताम् । स्युः । स्याः । स्यातम् । स्यात । स्यां । स्याव । स्याम । अस्तु ।
स्यात् । स्ताम् । सन्तु । 'जज्ञेधिशाधि' एधि । स्तात् । अन्यानि सन्ति । 'अस्,
दिप्' इति स्थिते सूचम् ।

अस्तेरीट् ।

अस्तेः परयोर्दिस्थोरिङागमो भवति । आसीत् ।

अस्तेरिट् । अस्तेः (ष० ए०) ईट् (प्र० ए०) अस्तेधांतीः । परयो-
र्दिप्मिपीरौङागमो भवति । टित्त्वादादौ । दिवादावट् । स्तरादेः । आसीत् ।
अस् ताम् इति जाते ।

लोपागमयोर्मध्ये आगमविधिर्बलवान् ।

आस्ताम् । आसन् । आसीः आस्तम् आस्त । आसम्
आस्व आस्व ।

लोपागमयोर्मध्ये आगमविधिर्बलवान् । तेन प्रथमसङ्गागमज्ञं भवति । पशान्

‘नमसीऽस्य’ अनेन अकारस्य लोपी भवति । आसाम् । आसन् आसीः ।
अन्यानि खनि सूत्रे ।

अस्तेरनपि भू वक्तव्यः ।

बभूव । सृजूष् शुद्धौ ।

अस्तेः । अस्तेर्धातोरेनपि भू वक्तव्यः । गुरुत्वात् सर्वस्यादेशः । तेनास्य धातौ-
रनपि भूधातुवत् रूपाणि ज्ञेयानि । बभूव । बभूवतुः । बभूवुः । इत्यादीनि ।
सृजूष् शुद्धौ । जकारणकारौ कार्यार्थौ । पूर्ववत् तिबादयः । अदातेर्लुक् ।
‘सृज् तिप्’ इति जाते सूत्रम् ।

**सृजिगुणनिमित्ते प्रत्यये परे वृद्धिर्वाच्या किति
ङिति खरे वा ।**

षत्वम् ष्ट्वम् ।

सृजिः । सृजिर्धातोर्गुणनिमित्ते प्रत्यये परे वृद्धिर्भवति किति ङिति खरे वा
भवति । अनेन वृद्धिः । कश्चपराजादेः षः । अनेन षत्वम् । ष्टभिः ष्टुः । अच
संयोगान्तस्य लोपः । अनेन षकारस्य लोपे प्राप्ते सूत्रम् ।

रातु सस्य ।

रेफादुत्तरस्य सस्यैव लोपः स्यान्नत्वन्त्यस्य । मार्ष्टि सृष्टः
सृजन्ति मार्जन्ति । मार्चि सृष्टः सृष्ट । मार्ज्मि सृज्वः,
सृज्मः । सृज्यात् । मार्ष्टु-सृष्टात् सृष्टाम् सृजन्तु-मार्जन्तु ।
सृष्टि सृष्टात् सृष्टम् सृष्ट । मार्जानि मार्जाव मार्जाम् ।
अमार्ष्ट-अमार्ड् असृष्टाम् असृजन् अमार्जन् । अमार्ष्ट-
अमार्ड् असृष्टम् असृष्ट । अमार्जम् असृज्व असृज्म ।
ममार्ज मसृजतुः-ममार्जतुः ममार्जुः मसृजुः । ममार्जिश्-
ममार्ष्टि मसृजथुः-ममार्जथुः । सृज्यात्, मार्जिता मार्ष्टा,

मार्जिष्यति मार्ज्यति, अमार्जिष्यत्-अमार्ज्यत् । अमार्जित्
अमार्जिष्टाम् अमार्जिषुः । अमार्ज्यत् । अमार्ज्यम् अमार्ज्युः ।
वच् परिभाषणे । वक्ति वक्तः ।

रात्मस्य । रात् (प० ए०) सस्य (प० ए०) रेफादुत्तरस्य सकारस्यैव लोपी
भवति नान्यस्य । अनेन प्रकारस्य लोपी न भवति । मार्षि । मृष्टः । मृचन्ति ।
मृजैः । अनेन वा वृद्धिः । मार्जन्ति । 'मृज् सिप्' इति स्थितिः । मृजैः । कृष्ण-
राजार्दः । पट्टोः कः से । क्लृप्तात्० । कपसंयोगे चः । मार्जि । मृष्टः । अन्यानि
मूलं सन्ति । मृज्यात् । मार्षि । मृष्टाम् । मृष्टाम् । मृजन्तु मार्जन्तु । 'मृज् हि'
इति स्थिते । असद्विहैः । कृष्ण । पीडः । मृत्वम् । मृड् । अन्यानि
मूलं सन्ति । मृट् लकारे मृजैः । अनेन वृद्धिः । समार्ज । समृजतुः । समृजुः ।
ममार्जिष्यत् । जद्विती वा । अनेन इड् विकल्पे सति । मृजैः । कृष्ण० । मृत्वम् ।
ममार्ष्ट । समृजयुः समृज । समार्ज । समृजिव । समृजिम । मृज्यात् । मृज्या-
न्नाम् । मृज्यासुः । अस्य धातोर्दृष्टत्वादृड् वा भवति । मृजैः । मार्जिता । इड्-
भावे । वृद्धिः । कृष्ण० । मृत्वम् । मार्षी । मार्जिष्यति । 'मृज् स्वप् तिप्' इति
स्थिते मृजैः । कृष्ण० । पट्टोः कः से । क्लृप्तात्० । कपसंयोगे चः । मार्ज्यति ।
अमार्जिष्यत् । अमार्ज्यत् । अमार्जित् । अमार्जिष्टाम् । अमार्जिषुः । इड्भावे ।
अमार्ज्यत् । मृसात्० । कृष्ण० । मृत्वम् । अमार्ष्टाम् । अमार्ष्टुः । अमार्ज्यः ।
अमार्ष्ट अमार्ष्ट । अमार्च । अमार्च । अमार्च । समस्तीत्यं धातुः । वच् परि-
भाषणे । पूर्ववच् । तिवादयः । अदादिलुक् । चोः कृः । अनेन चकारस्य कौसारी
भवति । वक्ति । वक्तः ।

नहि वचिरन्तिपरः प्रयोक्तव्यः किन्तु वदन्तो-
लुच्चारणीयम् ।

वदन्ति । वक्षि वक्ष्यः वक्ष्य । वक्ष्मि वक्ष्वः वक्ष्मः ।
वच्यात्, वक्तु वक्तात् वक्ताम् । वग्धि-वक्तात् वक्तम् वक्त । अवक्
अवग् अवक्ताम् अवचन् । अवक्-अवग् अवक्ताम् अवक्त । अव-
चस् अवच्व अवचम् । एवादी पूर्वस्य । उवाच । यजां

यवराणां गृहतः संप्रसारणम् । ऊचतुः उचुः । उवचिथ
उवक्ष्य । उच्यात्, वक्ता, वक्ष्यति, अवक्ष्यत् ।

न हि वचिरन्तिपरः प्रयोक्तव्यः किं तु वदन्तीत्युच्चारणीयम् । वदन्ति । 'वच्
सिप्' इति स्थिते । चीः कृः । क्लृप्तात्० । कषसं० । वचि । चीः कृः । वक्ष्यः ।
वक्ष्य । अन्यानि मूलं सन्ति । वच्यात् । वचाताम् । वच्युः । वक्तु । वक्तात् ।
नहि वचि० । वदन्तु । 'वच् द्वि' इति स्थिते भस्माद्विहं । चीः कृः । भवे
ज्वाः । वग्धि । लङ्लकारे । चीः कृः । दिक्षीर्हसात् । अनेन सेलीपो
भवति । वावसाने । अवक् । अवग् । अन्यानि मूलं सन्ति । लिट्लकारे ।
द्विष्य पूर्वस्य णवादी पूर्वस्य । अनेन । पूर्वस्य सम्प्रसारणम् । अत उपधायाः ।
उवाच । 'यनां० । अनेन द्वितीयं सम्प्रसारणम् । सवर्णं० । ऊचतुः ।
ऊचुः । उवचिथ । अत्वतः । चीः कृः । उवक्ष्य । चीः कृः । वक्ता । चीः
कृः । क्लृप्तात्० । कषसंयोगे च । वक्ष्यति । अवक्ष्यत् । 'वच् सि दिप्'
इति स्थिते । अस्यतिवक्ति' अनेन सेङो भवति । 'वच् दिप्' इति जाते सूचम् ।

अस्यतिवक्तीति डे वचेरुमागमो वक्तव्यः ।

उभो । अवोचत् अवोचताम् अवोचन् । रुदिर् अशुवि-
मोचने ।

डे । उप्रत्यये परे सति वचेर्धातीः उमागमो भवति । मिदन्त्यात्० ।
उभो । दिवादावट् । अवोचत् । अवोचताम् । अवोचन् । रुदिर् अशुविमो-
चने । इर् अनुबन्धः । 'इरिती वा' इत्यस्य सूतस्य विशेषणार्थः । तिवादयः ।
अदादेर्लुक् । इत्येतत्सर्वं पूर्ववत् । उपधाया लघीः । अनेन गुणः । सूचम् ।

रुदादेश्चतुर्णां ह्रसादेः ।

रुदादेः परेषां तिषादिचतुर्णां मध्ये ह्रकारवसादेः प्रत्यय-
स्येष्ट भवति ।

रोदितिः स्वदितिश्रैव श्रसितिः प्राणितिश्रया ।

जक्षितिश्रैव विज्ञेयो रुदादिपञ्चको गणः ॥

रोदिति रुदितः रुदन्ति । रोदिषि रुदिथः रुदिथ ।
रोदिमि रुदिवः रुदिमः । रुद्यात् । रोदितु-रुदितात् रुदिताम्
रुदन्तु । रुदिहि-रुदितात् रुदितम् रुदित । रोदानि रोदाव
रोदाम ।

रुदादिचतुर्णां ह्रसादः । रुदादिः (प्र० ए०) चतुर्णां (ष० व०) ह्रस्वम् च ह्रसौ तां आदौ यस्य स ह्रसादिः तस्य ह्रसादः (ष० ए०) विपदं सप्तम् ।
रुदादिः परस्य चतुर्णां तिवादीनां सस्वन्विनी हकारादेर्वस्प्रत्याहारादेश प्रत्ययस्य
इडागमो भवति । टित्त्वादादौ । अनेन स्वरादिरहिते प्रत्यये परे इडागमो
भवति । रुदादयन्तु मूलं श्लोकेनीक्ताः । रोदिति । रुदितः । रुदन्ति । अन्यानि
मूलं सन्ति । रुद्यात् । रुद्याताम् । रोदितु । रुदिहि । लङ्प्रत्यये । मृचञ् ।

रुदादिर्दिस्थोरीडटौ च वक्तव्यौ ।

अरोदीत्, अरोदत्, अरोद, अरुदतुः रुद्यात्, रोदिता,
रोदिष्यति, अरोदिष्यत्, अरोदीत् । इरितो वा । अरुदत् ।
जिष्वप् शये । जिङ् । स्वपिति स्वप्यात् स्वपितु-स्वपितात् ।
अस्वपीत् अस्वपत् संप्रसारणम् । सुष्वाप सुषुपतुः सुषुपुः ।
सुष्वपिथ-सुष्वप्य । सुप्यात्, स्वप्ता, स्वप्स्यति, अस्वप्स्यत् ।
अस्वाप्सोत् अस्वाप्ताम् अस्वाप्सुः । श्वस् प्राणने । श्वसिति,
श्वस्यात् श्वसितु, अश्वसौत् । अश्वसत् अश्वसताम् अश्वसन् ।
शश्वाम शश्वसन्तुः शश्वसुः । श्वस्यात्, श्वसिता, श्वसिष्यति,
अश्वसिष्यत् । ह्यन्तच्छेति वृद्धाभावः । अश्वसौत् । अन
प्राणने ।

रुदादिः । रुदादिधांतीः परयोर्दिप्सिपोरीडटौ च वक्तव्यौ । इडपवादी-
ऽयम् । अरोदीत् । अरोदत् । उपधायाः । अरोद । अरुदतुः अरोदिथ ।
रुद्यात् । रुद्याताम् । रुद्यासुः । रोदिता । अन्यानि मूलं सन्ति । अरोदीत् ।
इरितो वा । अनेनास्य वाङ्प्रत्ययो भवति । अरुदत् । अरुदताम् । अरुदन् ।

अत्र ङित्वात् गुणाभावः । जिह्वप् श्यने । पूर्ववत् सर्वं भवति । जि ह्रत् ।
 आदेः अः खः । अनेन सत्वम् । 'रुदादेशतुण्याम्' अनेनास्यापि इट् । स्वपिति ।
 लङ्कारे । रुदादेशतोः । अस्वपीत् । अस्वपत् । लिट् लकारे हिश । अबादौ
 पूर्वस्य । अनेन सम्प्रसारणम् । क्तितात्० । अत उपधायाः । सुष्वाप ।
 यजा० । अनेन द्वितीयं सम्प्रसारणम् । सुषुपतुः । अत्वतः । सुष्पिथ ।
 सुवपथ । सम्प्रसारणम् । सुप्यात् । सुप्यासाम् । स्वप्ता । लुङ् लकारे साव-
 नितः अनेन निचं इङिः । अस्वाप्सीत् । असात् । अनेन सेर्लोपः । अस्मा-
 ग्राम् । अस्वाप्सुः । अस् प्राणने । अयमपि । पूर्ववत् । अस्सिति । लङ्-
 लकारे दिप्सिपीरीडटौ भवतः । अश्वसीत् अश्वसत् । लिट् लकारे हिश ।
 पूर्वस्य । अत उपधायाः अनेन इङिः । अश्वस । अश्वसतुः । अश्वसिथ ।
 अत्वतः अश्वत्य । अस्यात् । अस्सिता । अन्येषां रूपाणि मूले सन्ति । लुङ् लकारे
 'ङात् लक्षणं ।' अनेन इङाभावः । अश्वसीत् । अश्वसिष्टाम् । अश्वसिष्ठुः ।
 अन प्राणने । पूर्ववत् सर्वम् । अनिति । यदायं धातुः प्रपूर्वसदा सूचम् ।

अनिति ।

प्रपूर्वः । उपसर्गस्यान्निमित्तादनितेर्नस्य णत्वं वाच्यम् ।
 प्राणिति । अन्यात्, अनितु, आनीत्, आनत् । आन आनतुः
 आनुः । अन्यात्, अनिष्यति, आनिष्यत्, आनीत् आनिष्टाम्
 आनिष्ठुः । जच्च भच्चहसनयोः । जच्चिति जचितः ।

अनिति । उपसर्गस्यान्निमित्तादनितेर्नस्य णत्वं वाच्यम् । अनेन नकारस्यास्य
 यकारी भवति । सर्वणं० । प्राणिति । लङ् लकारे । रुदादेः । खरादेः ।
 आनीत् । आनत् । लिट् लकारे । हिश । सर्वणं० । आन । आनतुः ।
 आनुः । अन्यात् । अन्यासाम् । अन्यासुः । अनिता । अन्यानि सूक्ष्मे सन्ति ।
 लुङ् लकारे खरादेः परः । अनेन द्वितीयोऽङागमी भवति । आनीत् । आनि-
 ष्टाम् । आनिष्ठुः । जच्चभच्चहसनयोः । पूर्ववत् सर्वं भवति । जच्चिति ।
 जचितः । 'जच् अनि' इति स्थिते सूचम् ।

जचादेरन्तोऽदन उस् ।

जज्जागट्दरिद्राशास्चकासृभ्यः परस्य अन्त अत् अन उस् भवति । जज्जति, जज्जिषि, जज्ज्यात्, जज्जितु, अजज्जौत्, अजज्जत्, जजज्ज, जज्ज्यात्, जज्जिता, जज्जिष्यति, अजज्जिष्यत्, अजज्जौत् । जागट् निद्राक्षये । जागर्ति जागृतः जाग्रति । जागर्षि । जागृत्यात्, जागर्तु-जागृतात् जागृताम् जाग्रतु । जागृहि-जागृतात् जागृतम् जागृत । जागराणि जागराव जागराम् । गुणः । दिस्वीहंसात् । स्तोर्विसर्गः । अजागः अजागृताम् ।

जचादेरन्तोऽदन उस् । जचादेः । (पं० ए०) अन्तः । (ष० ए०) अत् (ष० ए०) अनः (ष० ए०) उस् (ष० ए०) पञ्चपदं सूत्रम् । जज्जजागट्-दरिद्राशास्चकासृभ्यः परस्य अन्तः अत् भवति । अन उस् भवति । जचादयः केनचिद्राचाय्येण गणिताः श्रुतेन । जज्जि जागट् दरिद्राति चकासिः शास्तिरेव च । दीर्घाङ् वेवीङ् च विञ्जियो जचादिः सप्तमी गणः ॥ अनेन अन्ति इत्यस्य अतिः । जज्जति । जज्ज्यात् । जज्जितु । जज्जितात् । जज्जिताम् । जचादेः । जज्जतु । जज्जिहि । रुदादेर्दिर्थाः । अजज्जौत् । अजज्जत् । अजज्जिताम् । अजज्जुः । लिट् लकारे द्विष । पूर्वस्य ह्रसादिः शेषः । जज्जज्ज जज्जज्जुः । जज्जज्जुः । जज्जज्जिष्य । जज्ज्यात् । जज्ज्यान्तां जज्जिता । लुङ् लकारे । अजज्जौत् । अजज्जिष्याम् । अजज्जिषुः । जागट् निद्राक्षये । पूर्ववत् तिवादयः । अदादेर्लुक् । गुणः । अनेन गुणा भवति । जागर्ति । जागृतः । ऋरम् । जचादेः । जाग्रति । जागर्षि । अत्र 'क्लितात्०' अनेन षत्वम् । जागृत्यः जागृत्य । जागर्षि । जागृतवः । जागृतमः । जागृत्यात् । जागृत्याताम् । जागृत्युः । जागर्तु । अन्यानि सूत्रे सन्ति । 'जागृ' दिप् इति स्थिते गुणः । दिस्वीहंसात् । अनेन दिपो लोपो भवति । स्तोर्विसर्गः । दिवादावट् । अजागः । अजागृताम् । 'जागृ अन्' इति स्थिते जचादेः । अनेन अन उस् । सूत्रम् ।

उसिजागर्तेर्धातोर्गुणो वक्तव्यः ।

अजागरुः । अजागः अजागृतम् अजागृत । अजागरम्
अजागृतव अजागृतम् । जजागार ।

उसि । उसि परे सति जागर्तर्धातोर्गुणो वक्तव्यः । अनेन गुणः । अजा-
गरुः । अजागः । अजागृतम् । अजागृत । अन्यानि सन्ति मूले । लिट्-
लकारे । द्विष । सस्वरादिः । ऋस्वः । धातोर्नामिनः अनेन वृद्धिः । अजागार ।
वृषम् ।

जागर्तः किति गुणो वक्तव्यः ।

अजागरतुः जजागरुः । जजागरिष्व अजागरयुः जजागर ।
अजागार-जजागर जजागरिव जजागरिम । विद् इति पक्षे
आम् । जागराञ्चकार, जागरामास, जागराम्बभूव, जाग-
र्यात्, जागरिता, जागरिष्यति, अजागरिष्यत् । ह्यप्रत्यक्षणेति
न वृद्धिः । अजागरीत् । दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्राति ।

जागर्तः । जागर्तर्धातोः किति प्रत्यये परे गुणो वक्तव्यः । अनेन गुणः ।
जजागरतुः । अन्यानि मूले सन्ति । 'विद् दरिद्रा' अनेन सूत्रेणास्य वा आम्-
प्रत्ययी भवति । गुणः । जागराञ्चकार । अन्ये हे मूले स्तः । 'जागर्तः'
अनेन गुणः । जागर्यात् । जागर्यामाम् । जागर्यासुः । गुणः । जागरिता ।
अन्यानि मूले सन्ति । लुङ्लकारे 'ह्यप्रत्यक्षणे' अनेनास्य वृद्धेरभावः । कितु
गुणः । अजागरीत् अजागरिष्टाम् । अजागरिषुः । दरिद्रा दुर्गतौ । पूर्ववत्
तिबादबः । अदादेलुक् । दरिद्राति । दरिद्रा तस् इति जाते सूत्रम् ।

दरिद्रातेरिदालोपश्च डिति ।

दरिद्रातेराकारस्य लोपो भवति डिति खरे परे द्वकारश्च
डिति ह्रसे परे । दरिद्रितः दरिद्रति । दरिद्रास्त्रि दरिद्रिष्वः
दरिद्रिष्व । दरिद्रामि दरिद्रिवः दरिद्रिमः । दरिद्रिवात् ।

दरिद्रात् दरिद्रितात् दरिद्रिताम् दरिद्रितु । दरिद्राहि-दरि-
द्रितात् दरिद्रितम् दरिद्रित । दरिद्राणि दरिद्राव दरिद्राम् ।
अदरिद्रात् अदरिद्रिताम् अदरिद्रुः । अदरिद्राः अदरिद्रितम्
अदरिद्रित । अदरिद्राम् अदरिद्रिव अदरिद्रिम ।

दरिद्रातेरिदानीमप्य डिति । दरिद्रातेः (ष० ए०) इत् (ष० ए०)
आलोपः (प्र० ए०) । च अव्ययम् । डिति (स० ए०) यच्चष्टमं सूत्रम् ।
दरिद्रातेर्धातोराकारस्य डिति स्वरि परे लोपो भवति । च डिति ह्रस्वे परे
आकारस्य लोपो भवति । अनेनाच आकारस्य डकारः । दरिद्रितः । अत्र
'दरिद्रातेः' अनेन आकारस्य लोपः । जच्चादेः । दरिद्रित । अन्यानि मूल
कृन्ति । अनेनैव प्रकारेण साध्यानि । दरिद्रियात् । दरिद्रात् । अदरिद्रात् ।
निट्त्नकारि । द्विष । सख्यगादिः । आतो णप् डौ । ददरिद्रौ । 'ददरिद्रौ
अतस्' इति ज्ञाने सूत्रम् ।

णप् वुण्सयुटो हित्वा अन्यस्माद्दरिद्रातेरन-
प्यालोपो लुङि वा ।

ददरिद्रौ ददरिद्रितुः ददरिद्रुः । ददरिद्रिष्य ददरिद्रिषुः ।
पञ्चे । दरिद्राच्चकार, दरिद्रात्, दरिद्रिता, दरिद्रिष्यति, अद-
रिद्रिष्यत्, अदरिद्रौत्, अदरिद्रिष्टाम् अदरिद्रिषुः । पञ्चे ।
अदरिद्राक्षीत् अदरिद्राक्षिष्टाम् अदरिद्राक्षिषुः । शास् अनु-
शिष्टौ । शास्ति ।

णप् वुण् सयुटः । णप् वुण् सयुटः हित्वा अन्यस्मात् दरिद्रातेर्धातोरेकमपि
आकारस्य लोपो भवति तुङ्ङकारि वा आकारस्य लोपो भवति । अनेनाका-
रस्य लोपः । ददरिद्रुः । ददरिद्रिष्य । 'विद् दरिद्रा' अनेन सूत्रेणास्य
धातोर्वा आम्प्रत्ययो भवति । णप् । अनेनाकारस्य लोपः । अन्यत् साधनं तु
पूर्ववत् ज्ञेयम् । दरिद्राच्चकार । दरिद्रामास । दरिद्रावभूव । णप् वुण्
अनेनाकारस्य लोपः । दरिद्रात् । दरिद्रास्ताम् । दरिद्रासुः । अयं धातुः
सिद् । ध्रुतः 'सिष्यता' अर्धेनेड् भवति । 'णप् वुण्' अनेनाकारस्य लोपः ।

दरिद्रिता । दरिद्रिष्यति । अदरिद्रिष्यत् । लङ्लकारे । अदरिद्रीत् । अदरिद्रि-
ष्टास् । अदरिद्रिषुः । 'लुङि वा' इत्युक्तात् । वा आकारलोपः । तत्पक्षे ।
'आदन्तानां' अनेनेट्सकौ भवतः । अदरिद्रास्तीत् । अदरिद्रासिष्टास् । अद-
रिद्रासिषुः । समासोऽयं धातुः । शास् अगुशिष्टौ । पूर्ववत् लिवादयः ।
अदादेर्लुक् । अनेनापी लुक् भवति । शास्ति । शास् तस् इति स्थिते मृत्स् ।

शासिरिः ।

शास्तेराकारस्येकारादेशो भवति किति डिति हसे डे च
परे । घसादेः घः । शिष्टः शासति । शास्ति शिष्टः शिष्ट ।
शास्ति शिष्वः शिष्य । शिष्यात् । शास्तु शिष्टात् शिष्टाम्
शास्तु । जह्नेधिशाधि० । शाधि-शिष्टात् शिष्टम् शिष्ट ।
शास्तानि शास्ताव शास्ताम् ।

शासिरिः । शासिः (प० ए०) इः । (प्र० ए०) शास्तेवांतीराकारस्य
इकारो भवति किति डिति हसे डे च परे । अनेन आकारस्य इकारः । घसादेः
घः । अनेन मृतेय सस्य घः । शिष्टः । शासति अस्मिन् रूपे 'जन्नादेः' अनेन
अस्तीत् आन उस् । अन्त्यानि सृणं सन्ति । लोट्लकारस्य मध्यमपुरुषैकवचने ।
'जह्नेधिशाधि' अनेन हिंसहितस्य शाधिनिपातो भवति । शाधि । अस्यान्त्यानि
सृणं सन्ति । लङ्लकारे 'शास् दिप्' इति जाने । मृत्स् ।

दिपि सख्य तः सिपि वा ।

दिपि परे सख्य तकारो भवति सिपि तु वा भवति ।
अशात् अशिष्टाम् अशानुः । अशात्-अशाः अशिष्टम् अशिष्ट ।
अशास्तम् अशिष्व अशिष्य । अशास अशास्तुः अशानुः ।
शिष्यात्, शासिता, शासिष्यति, अशासिष्यत् । लिट्प्रादेर्ङः ।
शासिरिः । अशिषत् । चकाख दीप्तौ । ऋइत् । चकास्ति
चकास्तुः चकासति । चकास्यात् । चकास्तु-चकास्तात्
चकास्ताम्, चकास्तु । भ्रसाङिर्ङः ।

दिपि सख तः सिपि वा । दिपि (स० ए०) सख (ष० ए०) तः (प्र० ए०) सिपि । (स० ए०) वा (अव्ययम्) । सकारान्तस्य धातोः सकारस्य दिपि परे तकारो भवति सिपि तु विकल्पेन भवति सख तः । अनेन सकारस्य तकारः । दिव्याहंसात् । अनेन दिपी लोपः । दिवादावट् । अशात् । सिपि परे वे रूपं भवतः । वायङ्ग्यात् । अशात् । अशाः । अन्धानि मूले सन्ति । लिट् लकारे विश्व । पूर्वस्य ऋश्चः । अशास । अशासतुः । अशासिथ । शासिता । शासिष्यति । लुङ् लकारे लिट्पुपादिङ् । अनेन उप्रत्ययो भवति । शासतिः । अनेनाकारस्य कारो भवति । चसादिः षः । अनेन सख पः । दिवादावट् । अशिषत । अशिषताम् । अशिषुः । चकास्य दीप्ती । ऋकार इत् । प्रत्ययानुकादि सर्वे पूर्ववत् । चकामि । प्रथमपुरुषस्य वङ्गवचने जकारेः अनेन सृतेण चान् । अन् अन उस् भवति । चकासति । चकास्तात् । चकास्तु । अस्य लकारस्य प्रथमपुरुषस्य वङ्गवचने कसादिङ् । अनेन द्वेर्धिः । 'चकास् धि' इति ज्ञाते नृदन् ।

धी सखोपो वाच्यः ।

चकाधि । चकास्तात् चकास्तम् चकास्त । अचकात् अचकास्ताम् अचकास्तुः । अचकात् अचकाः । कासादिप्रत्ययादात् । चकासाच्चकार, चकास्यात्, चकासिता, चकासिष्यति, अचकासिष्यत् । अचकासीत् अचकासिष्टाम् अचकासिषुः । इत्यदादिषु परस्मैपदिप्रक्रिया ।

धी० । धिप्रत्यये परे सति लकारस्य लोपो भवति । अनेन सकारस्य लोपः । चकाधि । लङ् लकारे । 'चकास् दिप्' इति स्थिते दिपि 'सख तः' अनेन सख तः । दिव्याहंसात् । दिवादावट् । अचकात् । अस्य प्रथमपुरुषस्य वङ्गवचने जकारेः । अनेन अन उस् । अचकास्तुः । अन्धानि मूले सन्ति । कासादिप्रत्ययादात् । अनेनास्य धातोः गन्तव्यो भवति । चकासांचकार । चकासा-माख । चकासांवसुव । चकास्यात् । चकास्यास्ताम् । चकास्यास्तुः । 'सिषता' अनेनेट् । चकासिता । अन्धानि मूले सन्ति । लुङ् लकारे । अचकासीत् । इत्यदादियस्य परस्मैपदिप्रक्रिया कथिता ।

अथात्मनेपदिप्रक्रिया ।

चञ्चिङ् व्यक्तायां वाचि । इकार उच्चारणार्थः । उकार आत्मनेपदार्थः स्फोराद्योश्च । दृत्वम् । चष्टे चच्चाते । आतोऽस्फोदनतः । चच्चेते । णटोः कः से । चच्चे चच्चाथे चङ्द्वे । चच्चे चच्चेहे चच्चेहे । चच्चीत, चष्टाम्, अचष्ट अचच्चाताम् अचच्चेत ।

अथात्मनेपदिप्रक्रिया कथ्यते । चञ्चिङ् व्यक्तायां वाचि । इकार उच्चारणार्थः । उकार आत्मनेपदार्थः । तच्चादयः प्रत्यया भवन्ति । अप् कर्तरि । अदर्दन्तुक् । अनेनापी नुग्भर्वात् तदाचच्चेते इति जाते । स्फोराद्योश्च । अनेन ककारस्य लोपः । दृभिः दृः । चष्टे । चच्चाते । आतोऽस्फोदनतः । अनेन अत् । अत् । चच्चेते । चच् से इति जाते स्फोराद्योश्च अनेन कस्य लोपः । णटोः कः से । अनेन पस्य कः । किलात् । कपसंयोगे चः । चच्चे । चच् छे इति जाते स्फोराद्योश्च । णोडः । चङ्द्वे । अन्यानि सुगमानि । चच्चीत । चच्ची-याताम् । चच्चीरन् । चष्टाम् । चच्चाताम् । चच्चेताम् । स्फोराद्योश्च । दृत्वम् । चष्टाः । अन्यानि तु सुगमार्थं तथापि लिखामि । चच्चायाम् । चङ्द्वम् । चच्चे । चच्चावहे । चच्चासहे । अचष्ट । अचच्चाताम् । अचच्चेत । अचष्टाः । अचच्चायाम् । अचङ्द्वम् । अचच्चि । अचच्चेहि । अचच्चेहि । 'चच् खप्' इति स्थिते सूत्रम् ।

चञ्चिडोऽनपि ख्याज् क्शजौ णादौ वा वक्तव्यौ ।

चख्यौ चख्यतुः चख्यः । चक्शौ चक्शतुः चक्शुः । चचच्चे ख्यायात्, ख्येयात्, क्शयायात्, क्शयेयात्, ख्यासौष्ट, क्शसौष्ट, ख्याता २, क्शयाता २, ख्यास्यति, ख्यास्यते, क्शयास्यति, क्शयास्यते, अख्यास्यत्, अख्यास्यत, अक्शयास्यत्, अक्शयास्यत । पुषादित्वान्ङः । अख्यत् ।

चच्चिङः । चच्चिङ्धातोरेनपि विषये ख्याज्क्शाञौ वक्तव्यौ णादौ वा वक्तव्यौ । गुरुत्वात् सर्वसादेशः । जकार उभयपदार्थः । ख्या णप् इति जाते द्विय । पूर्वस्य ह्रसादिः । ऊहोयुः । भूपानाम् । आतो णप् ऊौ । वीख्यौ । आतोऽनपि । चख्यतुः । चख्युः । अत्वतः । चख्यथ । चख्याथ । चख्ये । चख्याते । चख्यिरे । क्शाजादेशे कृते । द्विय । पूर्वस्य । ऋस्वः । ऊहोयुः । आतोणञौ । चक्शौ । आतोणपि । चक्शतुः । अत्वतः । चक्शथ । चक्श्याथ । चक्शे । चक्शाते । चक्शिरे । एतयोः प्रत्यययोर्विकल्पः । तदा चक् णप् इति स्थिते द्विय । पूर्वस्य । चचचे । चचचाते । चचचिरे । संयोगादेरादन्तस्य । ख्यायात् । ख्यायात् । क्शायात् । क्शियात् । अन्त्यानि सूचि सन्ति । उर्वच विकल्पेन ख्याज्क्शाञौ भवतः । अत एकान्तिलकारे द्विधा कषाणि भवन्ति । लुङ्लकारे । लिप्पुपादेर्ङः । दिवादावट् । आतोऽनपि । अख्यत् । अख्यताम् । अख्यन् । आत्मनेपदे सुचम् ।

अस्यतिवर्त्तिख्यातीनामात्मनेपदे सेङी वाच्यः ।

अख्यत । अक्शासीत् अक्शास्ताम् । ईङ् स्तुती । ख्ये चपा भ्रसानाम् । ईङ्ते ईङाते ईङते ।

अस्यति० । अस्यतिवर्त्तिख्यातीनां धातूनामात्मनेपदे सेङी वाच्यः । अनेन सेङः । आतोऽनपि । अख्यत । अख्यताम् । अख्यन्त । क्शाजादेशे कृति । लुङ्लकारे । आदन्तानाम् । अनेनेट् सकौ भवतः अक्शासीत् । अक्शासिष्टाम् । अक्शासिषुः । अक्शास्त । अक्शासाताम् । अक्शासत । अक्शाखाः । अक्शासाथाम् । अक्शासुख्यत् । ईङ् स्तुती । पूर्ववत् तिवेदयः । अदादिलुक् । इङ् ते इति जाते । ख्ये चपा भ्रसानाम् । अनेन उकारस्य टकारः । टुसिः टुः । ईङ्ते । ईङाते । आतोऽनोऽदन्तः । ईङते । इङ् से इति स्थिते सुचम् ।

ईङीशोः सध्वयोरिङ्लुक्त्वव्यः ।

ईङिषे ईङाथे ईङिध्वे । ईङे ईङ्वहे ईङ्महे । ईङीत, ईङ्म । ऐङ् ।

ईडीशीः। ईडीशीधीत्वीः सध्वयोः प्रत्यययोरिङ् वक्तव्यः। अनेनेट्।
 क्लिलात्०। ईडिपे। ईडाये। ईङ् ध्वे इति जाते पूर्वोक्तौनैव सूत्रेण इट्।
 ईडिध्वे। अन्यानि मूलं सन्ति। लिङ्लकारि। ईडित। ईडीयाताम्। ईडीरन्।
 इत्यादीनि नपाणि जातानि। लोट्लकारि। ईडाम्। ईडाताम्। ईडताम्।
 ईडीशीः अनेनेट् क्लिलात्०। ईडिध्व ईडाथाम् ईडिध्वम्। लघूपधत्वाभावान्न
 गुणः। ईडौ ईडावन्ते ईडामहे। लङ्लकारि। ईङ् तन् इति जाते। खसे
 वपा०। टुभिः टुः। दिवादावट्। खरादः परः। अइए। एऐए। ऐट्।
 ऐडाताम्। ऐडत। ऐडाः। ऐडाथाम्। ऐङ् अस्मिति जाते। ईडीशीः
 अनेनेटि प्राप्ते सति सूत्रम्।

लङो व्यस्य नेट्।

ऐङ्दुम्, ईडाञ्चक्रे, ईडिषीष्ट, ईडिता, ईडिष्यते, ऐडिष्यत,
 ऐडिष्ट। ईश् ऐश्ये। ईष्टे, ईशिषे। ईशीत ईष्टाम्, ऐष्ट,
 ईशाञ्चक्रे, ईशिषीष्ट, ईशिता, ईशिष्यते, ऐशिष्यत, ऐशिष्ट।
 आम् उपवेशने। आस्ते, आसौत, आस्ताम्, आस्त। कासा-
 दिव्यादाम्। आसाञ्चक्रे, आसिषीष्ट, आसिता, आसिष्यते,
 आसिष्यत, आसिष्ट। वस् आच्छादने। वस्ते वसौत अव-
 सौष्ट। णूङ् प्राणिगणविमोचने। आदेः णः स्तः। सूते,
 सुडीत, सूताम्।

लङ्। लङ्लकारस्य ध्वप्रत्ययस्य इट् न भवति, अनेन तन्निषेधः। टुभिः
 टुः। ऐङ् ध्वम्। कासादिप्रत्ययादाम्। अनेन आम् प्रत्ययः। अन्यत् साधनं
 तु पूर्ववत्। ईडाञ्चक्रे। अन्यानि सुगमनि। ईडिष्ट। अन्यानि मूलं सन्ति।
 अत्येषाम्। लुङ्लकारि। भूतसिः सिसता०। क्लिलात्०। टुभिः टुः। द्वौ
 असागभौ। अइए। एऐए। ऐडिष्ट। ऐडिपाताम् ऐडिष्यत। अन्यानि सुग-
 मानि। ईश् ऐश्ये 'कृष्ण' अनेन शकारस्य षकारः। टुभिः टुः। इष्टे
 ईशते ईशते। 'ईडीशीः' अनेनेट् क्लिलात्०। ईशिषे। ईशाथे ईशिध्वे। ईशे
 ईशते ईशते। ईशीत ईशीयाताम्। ईशीरन्। लोट्लकारि। ईष्टां ईशातां

ईशताम् । 'ईडीशीः' अनेनेट् क्लितात् । ईशिव ईशायां ईशिवम् । दीर्घा-
धत्वात् गुणः । ईशे इशावहे । ईशामहे । लुङ्लकारे । अमागमद्वयं भवति ।
अव्यत् साधनं तु पूर्ववत् । ऐष्ट । ऐशाताम् । ऐशत । ऐष्टाः । ऐशाथाम् । लङो
ध्वस्य । अनेन मूलेण इङ्निधेयः । छशप० । टुभिः टुः । ऐङ्ङुम् । लिङ्ल-
कारे । कासादिप्रत्ययादाम् । ईशाचक्रे । ईशामास । ईशास्वभूव । सिसता० ।
ईशिषीष्ट । अच क्लितादनेन पत्वम् । लुङ्लकारे । अमागमद्वयम् । ऐशिष्ट ।
ऐशिषाताम् । ऐशिषत । सुगमोऽयं धातुः । आस् उपवेशने । अप् कर्तरि ।
अटादिल्कुक् । आसं । आसाते । आसते । अच आतीन्तोदनतः । अनेन
अन्तः अत् । आसीत । आसीयाताम् । आसीरन् । आस्ताम् । आसाताम् ।
आतीन्तोऽदनतः । आसताम् । आस्त आसाताम् आसत । कासादिप्रत्यया-
दाम् । आसाचक्रे । आसामास । आसास्वभूव । 'सिसता' अनेनेट् । आसि-
षीष्ट । अन्येषां सन्ति मूले रूपानि । तानि सुगमान्येव । अती व्याख्यानं
न कृतम् । लुङ्लकारे हौ अटौ । सर्वथं । आसिष्ट । आसिषाताम् ।
आसिषत । वस् आच्छादने । अप् कर्तरि । अटादिल्कुक् । इत्यादि सर्व
पुर्थवन् । तत्रादयः प्रत्यया भवन्ति । वसं । वसाते । वसन्ते । वस्यते । वसौया-
ताम् । वसौरन् । वसाम् । वसाताम् । वसताम् । आतीन्तोदनतः । अनेन
अन्तः अत् । पूर्वरूपम् । वसाम् । वसाताम् । वसताम् । अन्यानि सुग-
मानि । शिट्लकारि । द्विथ । पुर्थस्य ह्रस्वादिः । लोपः पचां किर्य चाभ्य ।
अनेन गर्चथ णत्वपूर्वलोपां प्राप्ती । वादित्वान्न भवती णत्वपूर्वलोपा । ववसे ।
ववसान् । ववसिरं । ववसिषादिः । अनेनेट् । क्लितात्० । ववसिषे । अन्यानि
सुगमानि । 'सिसता' अनेनेट् । क्लितात्० । वसिषीष्ट । वसिता । वसि-
ष्यति । अवसिष्यत् । लुङ्लकारे । अवसिष्ट । अवसिषाताम् । अवसि-
षत । अच आतीन्तोदनतः । अनेन अन्तः अत् भवति । अन्यानि सुग-
मानि । मूङ् प्राणिगर्भविमोचने । पूर्ववत् सर्वम् । आदेः णः क्तः । अनेन
पस्य सः । रुते । रुधातीः । अनेन छव् । रुधाते । आतीन्तोदनतः ।
सुवते । क्लितात्० । सूप् । सुवाये । सूध्वे । सुवे । सूवहे । सूसहे । रुधातीः ।
सुधीत । सुवीयाताम् । सुवीरन् । सूताम् । रुधातीः । सुवाताम् । आती-
न्तोद० । सुवताम् । क्लितात् । सूख । सुवाथाम् । सूखम् । 'सू ऐप्'
अन्ति जाते । गुणः । अनेन गुणे प्राप्ते तन्निधेयकृत् सूखम् ।

सूतेः पिति गुणाभावो वाच्यः ।

सुवे सुवावहै सुवामहै । असूत, सुषुवे, खरति० । इति
जेट् । सविषोष्ट-सोषीष्ट, सविता-सोता, सविश्वते-सोश्वते,
असविश्वत, असोश्वत, असविष्ट-असोष्ट । शौङ् खड्गे ।

सूतेः । सूतेधातोः पिति प्रत्यये प्ररे गुणस्य अभावा वाच्यः । किं तु नु
धातोः । अनेन च भवति । सुवे । सुवावहै । सुवामहै । लङ्लकारे ।
असूत । असुवाताम् । आतीन्तो० । असुवत । इत्यादीनि रुपाणि ज्ञात-
व्यानि । लिट्लकारे विद्य । सखरादिः । क्लृप्तात्० । गुधातोः । सुषुवे ।
नुषुवाते । सुषुविरे । इत्यादीनि । खरति सूयति । अनेनास्य धातोरिङ्-
विकल्पः । सिसता । गुणः । ओ अच् । सविषीष्ट । इडभावे गुणः ।
सोषीष्ट । अन्येषां लकाराणां द्वे रूपे सूते स्तः । लुङ्लकारे । सिसता० ।
अनेनेट् । पूर्वं भूते सिः । अनेन सिप्रत्ययः । क्लृप्तात्० । टुलम् । दिजा-
दावट् । असविष्ट । असविष्टाताम् । असविषत । इडभावे । असोष्ट ।
असोषाताम् । असोषव । इत्यादीनि रुपाणि ज्ञातव्यानि । शौङ् खड्गे ।
ङकार आस्यनेपदार्थः ।

शौङः सर्वत्र गुणो भवत्यपि विधये ।

शेते शयाते ।

शौङः । शौङो धातोः सर्वत्र अपि विषये गुणो भवति । अनेनास्य धातोः
सर्वत्र गुणो भवति । शेते । ए अय् । शयाते । गुणे कृते । 'शे चान्' इति
ज्ञाते आतीन्द्रोऽदनतः । शे अने । इति ज्ञाते सूचम् ।

शौङोऽतो रुट् ।

शौङः परस्यादित्येतस्य रुडागमो भवति । शेरते, शयीत ।
शेताम् शयाताम् शेताम् । अशेत अशयाताम् अशेरत ।
शिश्ये शिष्याते । शयिषीष्ट, शयिता, शयिष्यते, अशयिष्यत,
अशविष्ट । इङ् अध्ययने । अधिपूर्वः । अधीते अधीयाते

अधी यवे । अधीयीत । अधीताम् अधीयाताम् अधीयताम् ।
अध्येत । इयादेशे कृते पञ्चादङागमद्वयम् । अध्येयाताम्
अध्यैयत ।

शीङोऽतोऽकृत् । शीङः (प० ए०) अतः (ष० ए०) कृत् (प्र० ए०)
शोङ् धातोः परस्य अत् ङ्येतस्य कङागमो भवति । टित्वादादो । टकार-
ष्ट क्त्वाद्यार्थः । लकार लकारणार्थः । श्रुति । श्रुति । श्रुति । श्रुति । इत्या-
दीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि । तानि सुगमानीव । शयीत । शयीयाताम् ।
शयीरन् । शीतान् । शयायास् । शीङोऽतोऽकृत् । अनेन कृत् । श्रुतान् ।
अश्रुत । अश्रुयाताम् । कङागमः । अश्रुत । अन्यानि सुगमनि । सिट्-
लकारि द्वय । सन्तरादिः । ऋभ्यः । लुङातोः । अनेन यकारः । शिष्ये ।
शिष्याने । शिष्यणि । अन्यानि सुगमनि । गुणः । ए अथ । शिष्यीष्ट ।
अथ क्लृप्तात्० । अनेन सकारस्य पकारो भवति । लुङ्लकारि । अश्रुयिष्ट ।
अश्रुयिपाताम् । अश्रुयिपत् । इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि । इङ् अश्रुयन् ।
अयं धातुर्नित्यमधिपूर्वः । ङकार आत्मनेपदार्थः । सवर्णं दीर्घः सह । अधीति ।
अधि इ आते इति जाति 'नुधातोः' अनेन अय् । सवर्णं । अधीयति । अधीयते ।
अधीप । क्लृप्तात्० । अनेन पकारः । अधीयाथे । अधीध्वे । अधीथि ।
अधीवर्ह । अधीमर्ह । अधीयीत । अधीयीयाताम् । अधीयीरन् । लोट्-
लकारि । अधीताम् । अधीयाताम् अधीयताम् । लुङ्लकारि । अधि इ तन्
इति जाति । दिवादावत् । स्वरार्थः । अनेन द्वितीयाऽङागमः । अङ् ए ।
एपेणि । इय स्वरि । अध्येत । इयादेशे कृते पञ्चादङागमद्वयम् । अध्येयाताम् ।
अध्यैयत । अध्येयाः । अन्यानि सुगमनि । पूर्वोक्तैरेव सवैः सिध्यन्ति । सिट्-
लकारि । अधि इ णप् इति स्थिति । सूचम् ।

इङो णादौ गा वक्तव्यः ।

अधिजगे, अध्येषीष्ट, अध्येता, अध्येष्यते, अध्यैष्यत ।

इङः । इङी धातार्थादौ परे गा इत्यादेशो वक्तव्यः । गुल्वात् सर्वादेशः ।
अधि गा णप् इति जाति द्वय । ऋभ्यः । लुङातुः । आतोऽनपि । अनेन

आकारस्य सोपी भवति । अधिगमै । अधिजगते । अधिजगिरे । इत्यादीनि ।
अध्यधीष्ट । अध्यथा । अध्यष्यते । अडागमद्वयम् । अध्यष्यत । अध्यष्येताम् ।
अध्यष्यन्त । इत्यादीनि ।

**इडो वा गौ सौ लुङि च तत्परस्य प्रत्ययस्य
ङित्वं वाच्यम् ।**

ङित्वाङ्गो न । अध्यगोष्यत अध्यगीष्येताम् अध्यगी-
ष्यन्त । अध्यष्यन् । अध्यगीष्ट अध्यगीषाताम् अध्यगीषत ।
अध्यैष्ट अध्यषाताम् अध्यैषत । इत्यदादिष्वात्मनेपदिप्रक्रिया ।

इङी० । इङ्वातांवां गौ इत्यादेशी भवति सौ परे च लुङि विषये ।
तस्मात् परस्य प्रत्ययस्य 'ङित्वं' वाच्यम् । अनेन गौ इत्यादेशः । ङित्वाङ्गुभाभावा
भवति । अध्यगोष्यत । अध्यगीष्येताम् अध्यगीष्यन्त । लुङ्लकारे । 'इङीवा'
अनेन गौरादेशः । धृते निः । क्लितान्० । टुलम् । अध्यगीष्ट । अधगी-
षाताम् । अध्यगीषत । अन्यानि सुगमानि । गौरादेशाभावे अडागमद्वयम् ।
गुषः । एणि । इवं खरं । अध्यैष्ट । अध्यैषाताम् । अध्यैषत । इत्यादीनि रूपाणि
सप्तव्यानि । इत्यात्मनेपदिप्रक्रिया सप्ताति प्राप्ता ।

अथोभयपदिप्रक्रिया प्रदर्श्यते ।

दिष् अप्रीतो । अकार उभयपदार्थः । द्वेष्टि, द्विष्टे,
द्विष्यात्, द्विषौत, द्वेष्टु, द्विष्टात्, द्विष्टाम्, अद्वेष्ट्-अद्वेष्ट् अद्वि-
ष्टाम् अद्विष्टुः, अद्विषन्, अद्विष्ट, दिद्वेष, दिद्विषे, द्विष्यात्,
द्विचौष्ट, द्वेष्टा, द्वेक्ष्यति, द्वेक्ष्यते, अद्वेक्ष्यत्, अद्वेक्ष्यत । इश्-
चान्तास्यक् । अद्विच्यत् अद्विच्यताम् ।

अथोभयपदिप्रक्रिया प्रदर्श्यते । दिष् अप्रीतो । अकार उभयपदार्थः ।
तिषादस्य आदयश्च प्रत्यया भवन्ति । अप् कर्त्तरि । अनेन चतुर्लुङ्लकारेण

अप्रत्ययी भवति । अदादिर्लुक् । अनेन तस्य लृक् भवति । 'दिप् तिप्'
इति जाते गुणः । दृभिः दृः । दृष्टि । द्विष्टः । द्विषन्ति । 'दिप् सिप्'
इति द्वित्वे गुणः । पठोः कः से । अनेन पथ कः । क्लिलात्० । कष-
संयोगे० । द्वेजि । द्विष्टः । द्विष्ट । द्विष्मि । द्विष्वः । द्विषः । द्विष्टे ।
द्विषन्ति । द्विषते । द्विष्यात् । द्विष्याताम् । द्विष्यामः । द्विषीत । द्विषी-
याताम् । द्विषीरन् । द्वेष्टु । द्विष्टात् । 'द्विष्टाम् । द्विषन् । 'दिप् द्वि'
प्रति जाते क्त्वादिर्हः । पीडः । पृत्वन् । दिङ्द्वि । द्विष्टात् । द्विषाणि ।
द्वेषाव । द्वेषान् । द्विष्टाम् । द्विषाताम् । द्विषताम् । इत्यादीनि । द्विप् दिप्
प्रति जाते । गुणः । पीडः । दिव्यीर्हसात् । वावमाने । दिवादावट् ।
अनेन पृथ्सडागमः । अद्विट् । अद्विष्ट । अद्विष्टाम् । आदन्तविद्विषाम् ।
अनेन वा अन् उम् भवति । अद्विष्टुः । अद्विषन् । अन्यानि सुगमानि । आत्म-
नेपट् । अद्विष्ट । अद्विषाताम् । अद्विषत । 'दिप् णप्' इति द्वित्वे । द्विष्य ।
पूर्वश्च । उपधाया लघोः । अनेन गुणः । दिङ्द्वि दिद्विपतुः । दिद्विपः ।
दिद्विपिण । दिद्विपि । दिद्विषाते । दिद्विपिण । द्विष्यात् । दिव्योः । अनेन
गुणनिषेधः । पठोः कः से । क्लिलात्० । कषसंयोगे० । द्विच्यीष्ट । द्वेष्टा ।
उपधाया लघोः । अनेन गुणः । द्वेष्टा । अन्येषा लकाराणां रूपाणि सुग-
मानि । लृङ्लकारे । ह्रस्वान्तात् सक् । अनेन रुक्प्रत्ययी भवति । कित्वाद-
गणाभावाः । पठोः कः से । क्लिलात्० । कषसं० । अद्विचत् । अद्विच-
ताम् । अद्विचन् । आत्मनेपट्सपि सकृत्प्रत्ययी भवति । अद्विचत ।

सस्त्रात्मनेपटे स्त्ररे टिलोपो वाच्यः ।

अद्विचताम् अद्विचत । दुह् प्रपूरणे । दादर्धः । दोग्धि
दुधः दुहन्ति । दोहन्ति दुग्धः दुग्ध । दोहन्ति दुहः दुहन्ति ।
दुग्धः, दुह्यात्, दुहीत, दोग्धु ।

यात्मनेपटे स्त्ररे टिलोपो वाच्यः । अनेन टेर्लोपः । अद्विचताम् । अद्वि-
चत । अद्विचथाः । अद्विचथाम् । अन्यानि सुगमानि । दुह् प्रपूरणे ।
अकार उभरूपदार्धः । 'दुह् तिप्' इति जाते दादर्धः । अनेन ह्रस्व घः ।
उपधाया लघोः । अनेन सर्वत्र गुणनिमित्ते प्रत्यये-परं गुणी भवति । 'दीह्

तिन्' इति जाते तथोर्धः । भवेजवाः । दीग्धि । दुग्धः । दुहन्ति । दुह्
सिप् । इति जाते दादेर्घः । आदिजवानाम् । उपधायाः । खसेचपा० ।
क्लितात् । कषसंयोगे चः । धीचि । अन्यानि सूत्रे सन्ति । दुग्धे । दुहाते ।
दुहति । अत्र आतोऽन्तेऽदनतः । अनेन अन्तः अत् । दुह्यात् । दुह्याताम् ।
दुह्युः । दुह्यीत । दुह्यीयाताम् । दुह्यीरन् । दीग्धु । दुग्धात् । दुग्धाम् ।
दुहन्तु ।

हकारस्य क्वचित्जसम्भावो वाच्यः ।

दुग्धि दुग्धाम् । अधोक् अधोग् अदुग्धाम् अदुहन् ।
अदुग्ध, दुदोह, दुदुहे, दुह्यात्, धुक्षीष्ट, दोग्धा, धोक्ष्यति,
धोक्ष्यते, अधोक्ष्यत्, अधोक्ष्यत, अधुक्षत्, अधुक्षत ।

हकारस्य क्वचित् स्थाने भस्भावो वाच्यः । अनेन हकारी भस्वत् ज्ञातव्यः ।
दादेर्घः । अनेन भत्वम् । भसाद्विहः । भवे जवाः । दुग्धि । दुग्धात् ।
दुग्धम् । दुग्ध । उपधायाः । दीहानि । दीहाव । दीहाम् । दुग्धाम् ।
दुह्याताम् । दुह्याताम् । दुह्यस् । इति जाते दादेर्घः । आदिजवानाम् ।
खसेचपा भस्वानाम् । क्लितात्० । कषसंयोगे । धुक्ष । दुह्याताम् ।
धुग्धम् । दीहै । दीहावहै । दाहानहै । 'दुह् दिप्' इति जाते दादेर्घः ।
गुणः । दिखीर्हसात् । आदिजवानाम् । वावसाने । दिवादावट् । अधोक् ।
अधोग् । अदुग्धाम् । अदुहन् । अधोक् । अधोग् । अदुग्धम् । अदुग्ध ।
गुणैः । अदीहम् । अदुह् । अदुह् । अदुग्ध । अदुह्याताम् । अदुह्यत । अदुग्धाः ।
इत्यादीनि रूपाणि ज्ञेयानि । लिटलकारे द्विश्च । पूर्वस्य । उपधाया लघोः ।
दुदीह । दुदुह्युः । उपधाया लघोः । दुदीह्यि । इत्यादीनि आत्मनेपदैः ।
दुदुहे । दुदुह्यते । दुदुह्ये । इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि वैयाकरणैः ।
दुह्यात् । दुह्याताम् । दुह्यासुः । दुह् सीष्ट इति स्थिते । दिखीः अनेन
गुणनिषेधः । दादेर्घः । आदिजवानाम् । खसे चपा० । क्लितात्० । कष-
संयोगे । धुक्षीष्ट । दुह् वा इति स्थिते । भत्वम् । गुणः । तथोर्धः । भवे-
जवाः । दीग्धा । दीग्धा । दुह् स्यप् तिप् इति जाते भत्वम् । गुणः । आदि-
जवानाम् । खसेचपा० । भत्वम् । कषसंयोगे चः । धीक्ष्यति । धीक्ष्यते ।
अधीक्ष्यत् । अधीक्ष्यत । कुञ्जकारे । इक्ष्णान्तात् सक् अनेन सक् प्रत्ययी

भवति । सिविषये किञ्चादगुणाभावः । घलम् । धलम् । कलम् । किलात्० ।
कपसंयोगे चः । अधुचत् । अधुचताम् । अधुचन् । आत्मनेपदे । अधुचत ।

**दुहृदिहृलिहृगुहृभ्यः सको लुग्व्वा वकारत-
वर्गयोरिति ।**

अदुग्ध अधुच्चाताम् अधुचत । अदुग्धाः-अधुक्षथाः अधु-
क्षायाम् अधुग्धम् अधुक्षध्वम् । अधुक्षावहि-अदुहृहि अधु-
क्षामहि । दिहृ उपचये । देग्धि । तद्वत् । लिहृ आस्त्रा-
दने । होढः । लेढि । तद्वत् । ण् स्तुतौ । आदेः णः
ञः । ओरौ । स्तौति-स्तुवीति स्तुतः-स्तुवीतः स्तुवन्ति । स्तुते-
स्तुवीते स्तुयात्-स्तुवीयात् । स्तौतु-स्तुवीतु स्तुतात्-स्तुवीतात्
स्तुताम्-स्तुवीताम् स्तुवन्तु । स्तुहि-स्तुतात् स्तुवीहि स्तुवी-
तात् । अस्तौत्, अस्तवीत् अस्तुताम् अस्तुवीताम् अस्तुवन् ।
अस्तुत अस्तुवीत । तुष्टाव । तुष्टवतुः तुष्टवुः । क्रादित्वान्नेट् ।
तुष्टोथ । तुष्टवथुः तुष्टव । तुष्टाव तुष्टव तुष्टम । तुष्टवे-
स्तूयात्, स्तोषीष्ट, स्तोता, स्तोता, स्तोथति, स्तोथते, अस्तो-
थत्, अस्तोथत ।

दुहृदिहृलिहृगुहृभ्यः । अनेन सको लुक् । 'अदुहृ तन्' इति जाते घल्म् ।
तथोर्धः । ऋवे जवाः । अदुग्ध । सस्यात्मने० । अनेन टिलीपः । अधुच्चाताम् ।
अधुचत । थकारे परेऽपि सको लुक् भवति । विकल्पेनैव लुकि सति । 'अदुहृ
धास्' इति जाते । वल्म् । तथोर्धः । ऋवे जवाः । अदुग्धाः । अधुक्षथाः ।
अधुक्षायाम् । ध्वे परेऽपि सको लुक् । अदुग्धम् । अधुक्षध्वम् । अधुक्षि ।
अधुक्षावहि । अधुक्षामहि । समाप्तोऽयं धातुः । दिहृ उपचये । अयं धातुः
पूर्ववत् । लिहृ आस्त्रादने । आस्त्रादननीषङ्गचणम् । पूर्ववत् प्रत्यया भवन्ति ।
अदादेर्लुक् । लिहृ तिप् इति जाते होढः । तथोर्धः । ण् लम् । उपधायाः ।
दिढीलीपः । दीर्घश्च । लेढि । लीढः । लिहृलि । आत्मनेपदे लीढे ।
लिहृते । लिहृते । लिहृतात् । लिहृते । लीट् लकारे । लेटु । लीट्तात् ।

लौढाम् । लिहन्तु । 'लिह् हि' इति स्थिते । अत्र भस्परत्वाभावात् 'ह्रीडः'
 अनेन ढलं न भवति । परम् क्वचिदपदान्तेऽपि पदान्तात्प्रयणीया । अनेन
 पदान्तत्वमायित्य ह्रीडः । अनेन ढकारो भवति । अथवा ह्री हकारोऽपि भस्-
 वत् । इति सरस्वतीकाण्डाभरणे उक्तत्वात् ढलं भवति । भस्मिह्रिः । ण्वल्म् ।
 ढिढो लोपः । लौढि । लौढात् । लौढम् । लौढ । लेहानि । लेहाव ।
 लेहान् । लौढाम् । लिहताम् । लिहताम् । लङ्लकारे । ह्रीडः । दिवा-
 दावट् । उपधाया लघोः । दिस्त्रीर्हसात् । दावसाने । अलेट् । अलङ् ।
 अलौढाम् । अलिहन् । इत्यादीनि । अलौढ । अलिहायाम् । आतोऽन्तो-
 ऽदनतः । अलिहत । लिट्लकारे । दिश्च । पूर्वस्य । उपधाया लघोः ।
 लिहन् । लिहन्तुः । लिहन्तुः । लिहन्ति । लिहन्ति । लिहन्ति । लिहन्ति ।
 लिहन्ति । लिहन्ति । लिहन्ति । लिहन्ति । लिहन्ति । लिहन्ति । लिहन्ति ।
 अनेन गुणाभावः । ह्रीडः । षडाः कः से । क्लितात् । कष० । लिचौष्ट
 लिचौष्टात् । लिचौष्टम् । लिह् ता इति स्थिते । ह्रीडः । उपधाया लघोः ।
 लघोर्धः । ण्वल्म् । ढिढोऽलोपः । लंढा । आत्मनेपदेऽपि । लंढा । लंढारौ ।
 लंढारः । लट्लकारे । लिह् स्वप् तिप् इति स्थिते । ढलम् । गुणः ।
 कलम् । षलम् । कपसयोगे० । लंक्ष्यति । लंक्ष्यते । अलंक्ष्यत् । अलंक्ष्यत ।
 लुङ्लकारे । ह्रस्वान्तात् । लिह्यात् । लिह्यात् । लिह्यात् । लिह्यात् । लिह्यात् ।
 अलिच्छत् । अलिच्छताम् । अलिच्छन् । आत्मनेपदे । अलिच्छत । दुहदिहलिह०
 अनेन सको लुक् । अन्यत्साधनं पूर्ववत् । अलौढ । सस्यात्मने० । अलि-
 च्छाताम् । अलिच्छत । साध्योऽयं धातुर्दुहधातुवत् । ण्वल्म् । स्तुतौ । जकार
 उभयपदीर्घः । आदेः णः स्तः । उरौ तुरुनुस्तुभ्यः । अनेन ईट् । यत्र ईट्
 भवति तत्र गुणः । स्तौति । उ अच् । स्तवीति । स्तुतः । स्तुवीतः । उधातोः ।
 स्तुवन्ति । इत्यादीनि । स्तुते । स्तुवते । स्तुवते । स्तुवते । स्तुवते । स्तुयात् । स्तुवी-
 यात् । स्तुयाताम् । स्तुवीयाताम् । स्तुयुः । स्तुवीयुः । लोट्लकारे । स्तौतु ।
 स्तुवीतु । स्तुतात् । स्तुवीतात् । स्तुवन्तु । इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि ।
 स्तुताम् । स्तुवीताम् । स्तुवाताम् । स्तुवताम् । लङ् लकारे । अस्तौत् ।
 अस्तवीत् । अस्तुताम् । अस्तवीताम् । उधातोः । अस्तुवन् । अस्तुत । अस्तु-
 वीत । अस्तुवाताम् । आतोऽन्तो० । अस्तुवत । इत्यादीनि । लिट्लकारे
 लिह् अस्मात् खपाः । अनेन तकारः शेषः । षलम् । धातोर्नामिनः ।

अनेन वृद्धिः। तुष्टाव। तुष्टातीः। तुष्टवतुः। तुष्टवुः। क्तादिवात्। अस्य धातोः स्यपि इडागमो न भवति। गुणः। तुष्टीय। अन्यानि मूले सन्ति। तुष्टवे। तुष्टुवाते। तुष्टुचिरे। अन्यानि सुगमानि। ये। अनेन पूर्वस्य दीर्घः। लूयात्। गुणः। षत्वम्। लोपीष्ट। लोता। लोता। लोता। लुङ्लकारे।

स्तुसधूजां मे सरिट् वक्तव्यः।

अस्तावीत् अस्तोष्ट। ब्रूज् व्यक्तायां वाचि।

स्तुसधूजाम्। स्तुसधूजां धातूनां परस्मैपदे सिप्रत्ययस्य इङ् वक्तव्यः। धातो-
नामिनः। अनेन वृद्धिः। अस्तावीत्। अस्ताविष्टाम्। अस्ताविष्टुः। इत्या-
दीनि। अस्तोष्ट। अस्तोषाताम्। अस्तोषत। ब्रूज् व्यक्तायां वाचि। जकारः
सर्वत्र उभयप्रदायेः। अप्प्रत्ययो भवति। तस्य लुग् भवति।

अवादावीप्पिति त्स्मि।

ब्रुव ईकारः प्रत्ययो भवति तकारसकारमकारादौ पिति
परे अवादी विषये। ब्रवीति ब्रूतः ब्रुवन्ति। ब्रवीषि ब्रूथः।

अवादावीप्पिति त्स्मि। अवादी (स० ए०) ईप् (प्र० ए०) पिति (स० ए०)
तृ च स् च स् च त्स्म त्स्मिन् त्स्मि (स० ए०) चतुःपदं सूत्रम्। यडा दृ च तृ
च स् च स् च। त्स्म। त्स्मिन्। त्स्मि। खसेचपा०। अनेन दस्य तः।
तेन दकारे परेऽपि ईप् प्रत्ययः। ब्रूज् धातोस्कारसकारमकारादौ पिति परे
ईप् प्रत्ययो भवति। अवादी विषये। अवाप् विषये। इत्येव वक्तव्ये। आदिशब्द-
चिन्त्यः। यडा। अप् आदिः प्रथमो यस्य स अवादिः। अव्लुक् इत्यर्थः।
तस्मिन्नवादी अपा लुकि कृते सति इत्यर्थः। अनेनेकारः प्रत्ययो भवति। गुणः।
ओ अव्। ब्रवीति। ब्रूतः। तुष्टातीः। ब्रुवन्ति। षत्वम्। ब्रवीषि। ब्रूथः।

आहश्च पञ्चानाम्।

ब्रुव उत्तरेषां तिवादीनां पञ्चानां णवादयः पञ्चादेशा
भवन्ति। ब्रुव आहश्चादेशो भवति। आह आहतुः आहुः।

आह्वय पञ्चानाम् । आह्वः (प्र० ए०) च (अव्ययम्) पञ्चानां (ष० व०)
ब्रूधातीरुत्तरेषां तिवादीनां पञ्चानां णवाद्यः पञ्चादेशो भवति । ब्रुवी धातो-
राह्वय आदेशो भवति । यदादेशः । अनेन न द्वित्वम् । आह । आह्वतुः ।
आह्वः । आह्व थप् । इति जाते सूत्रम् ।

तस्ये ।

आहो हकारस्य तकारादेशो भवति ये परे आत्य आह्वयुः
ब्रूथ । ब्रवीमि । ब्रूवः ब्रूमः । ब्रूयात्, ब्रवीत, ब्रवीतु,
ब्रूताम् अब्रवीत्, अब्रूत ।

तस्ये । आहोदेशस्य हकारस्य तकारादेशो भवति थकारे परे । अनेन
हस्य तः । आत्य । आह्वयुः । ब्रूथ । गुष्थः । ब्रवीमि । ब्रूवः । ब्रूमः ।
ब्रूते । ब्रूताते । आतोऽन्तो० । ब्रूवते । इत्यादीनि । ब्रूयात् । नुधातोः ।
ब्रुवीत । ब्रवीतु । ब्रूतात् । ब्रूताम् । नुधातोः । ब्रुवन्तु । ब्रूतां ब्रुवातां
ब्रुवताम् । दिवादावट् । अब्रवीत् । अब्रूताम् । अब्रुवन् । अब्रूत । अब्रु-
वाताम् । अब्रुवत । इत्यादीनि रूपाणि पूर्वसूत्रैरेव सिद्ध्यन्ति ।

ब्रुवो वचिः ।

ब्रुवो वचिरादेशो भवति अनपि विषये । इकार इत् ।
उवीच, ऊचे, अबोचत्, अबोचत । शेषस्य पूर्ववत्प्रक्रिया ।
ऊर्णुञ् आच्छादने ।

ब्रुवो वचिः । ब्रुवी धातोर्वचिरादेशो भवति । अनपि विषये । इकार इत् ।
अनेन वचादेशः । वच् णप् । इति जाते । द्विश्च । पूर्वस्य । णवादौ पूर्वस्य
अनेन सम्यसारणम् । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः । उवाच । अहां कृजिति
च । अनेन द्वितीयं सम्यसारणम् । ऊचतुः । ऊचुः । अत्वतो० । ऊवचित् ।
ऊवक्थ । अत्यानि सुगमानि । ऊचे । ऊचाते । ऊचिरे । इत्यादीनि ।
अत्यानि । 'वच् परिभाषणे' इति धातुवत् रूपाणि ज्ञातव्यानि । लुङ्लकारे ।
'अस्यति' अनेन सेङी भवति । ऊ वचिः अनेन रुमायसः । अबोचत् । अबोच-

क्षाम् । अवोचन् । आत्मनेपदे । अवोचत । अवोचेताम् । अवोचन्त । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति तानि सुगमानि ज्ञातव्यानि विद्वद्भिः । ऊर्णञ् आच्छादने । पूर्ववत् प्रत्ययी भवति । अदादेर्लुक् अनेन लुक् भवति । जकार इत् । ऊर्णं विप् इति ऋते सूत्रम् ।

ऊर्णीतेर्वा वृद्धिः ।

ह्रसादौ पिति । ऊर्णीति-ऊर्णीति ।

ऊर्णीतेः । ऊर्णीतेर्धातोर्वा वृद्धिर्भवति ह्रसादौ पिति प्रत्यये परे । अनेन वा वृद्धिः । ऊर्णीति । ऊर्णीति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । अत्र तुधातोः । अनेनोव् । ऊर्णीषि । ऊर्णीषि । अत्र षत्वम् । अन्त्यानि सुगमानि । ऊर्णुते । नुधातोः । ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । ऊर्णुयात् । ऊर्णुवीत । ऊर्णीतु । ऊर्णीतु । ऊर्णुतात् । ऊर्णुताम् । लङ्लकारे सूत्रम् ।

ऊर्णीतेर्गुणो दिस्थोः ।

वृद्धेरपवादः । और्णीत् और्णीः ।

ऊर्णीतेः । ऊर्णीतेर्धातोर्दिस्थीः परतो गुणो भवति वृद्धेरपवादः । अनेन दिस्थीर्गुणो भवति । अडागमद्वयं च । और्णीत् । और्णीताम् । और्णुवन् । और्णीः । और्णुत । और्णुवाताम् । और्णुवत । इत्यादीनि ज्ञातव्यानि । खिट्-खकारे । अनेकस्वरत्वादाम्प्रत्यये प्राप्ते सूत्रम् ।

ऊर्णीतेराम् ।

ऊर्णीतेः । ऊर्णीतेर्धातीराम्प्रत्ययी न भवति । अनेनास्याम् प्रत्ययी न । द्विश्च । अस्य धातोर्द्विल्विधायकं सूत्रम् ।

स्वरादेः परः ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽवयवोऽद्विरुक्तः सस्वरो द्विर्भवति ।

स्वरादेः परः । स्वरादेः (ष० ए०) परः । (ष० ए०) स्वरादेर्धातीरद्विरुक्तः । सस्वरो द्वितीयोऽवयवो द्विर्भवति । रकारस्य द्विल्वे प्राप्ते सूत्रम् ।

खरात्पराः संयोगादयो नदरा द्विर्न ।

ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवितुः ।

खरात्पराः । खरात्पराः संयोगादयो नकारदकाररकारा द्विर्न भवन्ति ।
अनेन रकारस्य न द्वित्वम् । किन्तु णकारस्यैव भवति । घातीर्नाभिनः । अनेन
वृद्धिः । रकारस्तु पूर्वस्य णत्वे निमित्तं नेतरस्य । ऊर्णुनाव । नुधातीः ।
अनेनीव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः । ऊर्णुनु इट् षप् इति जाते सूत्रम् ।

ऊर्णोतिरिडादिः प्रत्ययो वा ङित् ।

ऊर्णुनुविथ-ऊर्णुनविथ । उर्णुयात्, ऊर्णुविषीष्ट-ऊर्ण-
विषीष्ट, ऊर्णुविता-ऊर्णविता ।

ऊर्णोतिः । ऊर्णोतिर्धातीरिडादिः प्रत्ययो वा ङिट् भवति । ङित्त्वाद् वा
गुणाभावः । ऊर्णुनुविथ । ऊर्णुनविथ, ऊर्णुनुवथुः । ऊर्णुनुव । अन्यानि सुराभानि ।
आत्मनेपदे । ऊर्णुनुवे । ऊर्णुनुवाते । ऊर्णुनुविरे । ये । अनेन पूर्वस्य दीर्घः ।
ऊर्णूयात् । ऊर्णूयास्ताम् । ऊर्णूयासुः । ङित्त्वात् । ऊर्णुविषीष्ट । विक-
ल्पेन गुणः । ऊर्णविषीष्ट । अन्येषां रूपाणि ज्ञातव्यानि । विस्तरभयान्न
लिख्यन्ते । लुङ्लकारे सूत्रम् ।

ऊर्णोतिर्वा वृद्धिः सौ परे ।

पञ्चे गुणः । और्णावीत्-और्णवीत् और्णविष्ट और्णवीत्
और्णविष्ट । इत्यदादिषूभयपदिप्रक्रिया ।

इत्युभयपदिनो लुग्विकरणा अदादयो धातवः ।

इति धातूनां द्वितीयो गणः ।

ऊर्णोतिः । ऊर्णोतिर्धातीर्वा वृद्धिर्भवति सिप्रत्ययै परे । अनेनास्य वा वृद्धिः ।
और्णुवागमौ भवतः खरादित्वात् । और्णावीत् । पञ्चे गुणी भवति । ङित्त्वात्
वा षप् भवति । और्णुवीत् । और्णुविष्टाम् । और्णुविष्टुः । यदा गुणी भवति ।
तदा और्णवीत् । और्णविष्टाम् और्णविष्टुः । आत्मनेपदे । और्णाविष्ट । और्णा-

विधाताम् । और्णाविषत । और्णाविष्ट । और्णुविष्ट । और्णुविधाताम् । और्णु-
विषत । इत्युभयपदिप्रक्रिया समाप्ता । इति लुग्विकरणा अदादयो धातवः
कथिताः । इति द्वितीयो गणः ।

अथ लुग्विकरणस्यापि जुहोत्यादिगणस्य
विशेषः ।

हु दानादनयोः । ह्वादेर्हिश्च । हु इत्यादेर्गणादुत्पन्नस्यापो
लुग्भवति । तस्मिन् लुकि सति धातोर्द्विर्वचनम् । कुहोशुः ।
गुणः । जुहोति जुहुतः ।

अधुना लुग्विकरणा ह्वादयो धातवः कथ्यन्ते । लुग्विकरणस्यापि जुहोत्यादि-
गणस्य विशेषः । तिवादयः प्रत्यया भवन्ति । ऊ दानादनयोः । अयं धातुः
प्रायोऽग्रतपंथेऽर्थे हीमाथे वर्त्तते । उदात्तेत् । तेन परस्मैपदौ हु अप् तिप् ।
इति जाते सूत्रम् । ह्वादेर्हिश्च । ह्वादेः (प० ए०) द्विः । (प्र० ए०) च
(प्र० ए०) आद्ये नामिनो रः । द्वितीये विसर्जनीयस्य सः । सोऽशुभिः शुः ।
त्रिपदं सूत्रम् । ऊ इत्यादेर्गणात् धातुपाठोक्तादुत्तरस्य अप्प्रत्ययस्य लुग् भवति ।
तस्मिन् लुकि कृते सति धातोर्द्विर्वचनं द्वित्वं भवति । अनेन अपी लुग् धातो-
र्द्वित्वं सूत्रम् । सस्वर आदिर्द्विरद्विः । सस्वरः (प्र० ए०) । आदिः (प्र०
ए०) । द्विः (प्र० ए०) । अद्विः (प्र० ए०) चतुःपदं सूत्रम् । ह्वादादौ
अनेकस्वर धातौ एकस्वर वा संयोगादौ व्यञ्जनान्ते च धातौ सस्वर आदिरवयवो-
ऽद्विरुक्ती द्विर्भवति । इदं द्वित्वविधायकं सूत्रम् । ऊ ऊ तिप् । कुहोशुः ।
अपानां जवचपाः । जु ऊ तिप् इति जाते । गुणः । जुहोति । जुहुतः ।
'जुहु अन्ति' इति जाते सूत्रम् ।

द्वेः ।

द्विरुक्तादुत्तरस्यान्त इत्येतस्याद्भवति । जुह्वति । जुहोषि
जुह्वयः जुह्वय । जुहोमि जुह्ववः जुह्वमः । जुह्वयात् जुह्व-
याताम् । जुहोतु जुह्वतात् जुह्वताम् जुह्वतु ।

विरुक्तात् । विरुक्तात् कृतविलाहातीरुत्तरस्य अन्तः अत् भवति । अर्जव
अन्तः अत् । गुहातीः । जुहति । अन्यानि सूत्रे सन्ति । जुह्यात् । जुह्याताम् ।
जुह्युः । जुहोतु । जुह्यात् । जुह्याम् । जुह्वतु । 'जुह्वि' इति जाते सूत्रम् ।

हेर्धिः ।

जुहोतीरुत्तरस्य हेर्धिर्भवति । अहुसीत्युक्तेर्गुणः ।

हेर्धिः । हेः । (ष० ए०) धिः (प्र० ए०) जुहोतिधातीरुत्तरस्य हिप्रत्ययस्य
धिर्भवति । अनेन हेर्धिः । जुह्वि । अन्यानि सुगमनि । अजुहोद् । अजु-
ह्यताम् अजुहु अन् इति जाते सूत्रम् ।

अन उस् ।

अजुह्वुः । अजुहोः । अजुहुतम् अजुहुत । अजुह्वम्
अजुहुव अजुहुम । जुह्वाव जुह्वतुः जुहुवुः । जुहुविथ-जुहोथ ।

अन उस् । अनः (ष० ए०) । उस् (प्र० ए०) । विरुक्ताहातीरन उस्
भवति । अहुसीत्युक्तात् गुणी भवति । अजुह्वुः । अन्यानि सूत्रे सन्ति ।
'ऊ णप्' इति स्थिते । द्विथ । सस्तरादिः । ऊहोयुः । भूपानाम् । धाती-
नामिनः जुह्वाव । जुह्वतुः । अलती० । जुह्विथ । जुहोथ ।

भीहृभृङ्गीणामावा वक्तव्यः स लुग्वत् ।

लुकि सति धातीर्द्वित्वम् । जुह्वांचकार, ह्यात्, होता,
होषति अहोषत् । अहोषीत् अहोषाम् अहोषुः । जिभौ
भये । जिह्वत् । बिभेति बिभीतः ।

भीहृभृङ्गीणाम् वा० । भीहृभृङ्गीणां धातूनां आम् वा वक्तव्यः स आम्
लुग्वत् । लुकि सति धातीर्द्वित्वं भवति । जुह्वांचकार । जुह्वासास । जुह्वां-
वसू । एतानि सुगमनि । ये । ह्यात् । होता । अत्र गुणो भवति । अन्येषां
लकाराणां प्रथमपुरुषस्यैकवचनान्तेनि सूत्रे सन्ति । लुङ्कारि । अनिटो नामि

वतः । अनेन वृद्धिः । अहीषीत् । अहीष्टाम् । अहीषुः । अहीषीः । अही-
ष्टाम् । अहीष्ट । इत्यादीनि । जिभी भये । जिहत् । पूर्ववत् तिबादयः ।
अपूकर्त्तरि । ह्रादीर्हिञ् । ऋस्वः । भूपानाम् । गुणः । विभेति । विभीतः ।

ङिति हसे भिय ड्कारो वा वक्तव्यः ।

सार्वधातुके । विभितः विभ्यति । विभीयात्-विभियात् ।
विभेतु विभितात्-विभीतात् विभीताम् विभिताम् । अविभेतु
अविभिताम् अविभीताम् अविभयुः । विभाय । पक्षे आम् ।
विभायांचकार, भीयात्, भेता, भेष्यति, अभेष्यत्, अभेषीत् ।
क्री लज्जायाम् । जिह्रेति जिह्रीतः जिह्रियति । जिह्रीयात्,
जिह्रेतु । अजिह्रेत् अजिह्रीताम् अजिह्रयुः । जिह्राय
जिह्रियतुः जिह्रियुः । जिह्रयांचकार, क्रीयात्, क्रेता, क्रेष्यति,
अक्रेष्यत्, अक्रेषीत् । पृ पालनपूरणयोः ।

ङिति हसे परे भियो धात्वोरिकारो वा वक्तव्यः सार्वधातुके । सुगममिदं
सूत्रम् । विभितः । वृधातोः । विभ्यति । अत्र रूपे विरुक्तात् । अनेन अन्तः
अत् । विभेषि । अत्र पत्वम् । विभीयः । विभियः । विभीय । विभिय ।
इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि । विभीयात् । विभियात् । विभीयाताम् ।
विभियाताम् । विभीयुः विभियुः । इत्यादीनि । लोट्लकारे । विभेतु ।
विभीतात् । विभितात् । विभीताम् । विभिताम् । विभ्यतु । इत्यादीनि ।
अविभेतु । अविभीताम् । अविभिताम् । अविभयुः । इत्यादीनि । लिट्-
लकारे । विभ । सस्वरादिः । ऋस्वः । भूपानाम् । धातोर्नामिनः । विभाय ।
विभ्यतुः । विभ्युः । इत्यादीनि । भौह्रीषीणां० । अनेनास्याम्रत्ययः । विभयां-
चकार । विभयामास । विभयांवभूव । भीयात् । गुणः । भेता । लुङ्लकारे ।
अनिटो नामिवदः । अनेन वृद्धिः । अभेषीत् । अभेष्टाम् । अभेषुः । इत्या-
दीनि । क्री लज्जायाम् । पूर्ववत् तिबादयः । अपूकर्त्तरि । ह्रादीर्हिञ् ।
सस्वरादिः । जुहोषुः । भूपानां जवचपाः । गुणः । जिह्रेति । जिह्रीतः ।
वृधातोः । विरुक्तात् । जिह्रियति । इत्यादीनि । लोट्लकारे । विभ । सस्वरादिः ।

कुक्षीशुः । कपाशम् । घातीनामिनः । जिह्वाय । मुधातीः । जिह्वितुः ।
 निह्वितुः । इत्यादीनि । भौङ्ग० अनेनाम् । जिह्वयांचकार । जिह्वयामात् ।
 जिह्वयांबभूव । ज्ञेयात् । गुणः । ज्ञेता । अन्यानि सुगमानि । लुङ्लकारे ।
 अनिट् । अज्ञेयीत् । अज्ञेष्टाम् । अज्ञेष्टुः । इत्यादीनि । सुगमोऽयं यातुः ।
 पृपालनपूरणयोः । पूर्ववत् तिवादयः । अप् कर्त्तरि । ह्वादिर्ह्रिश्च । ष्ट तिप्
 इति जाते सूचम् ।

ऋप्रोरिः पूर्वस्य ।

ऋप्रोः पूर्वस्य ऋकारस्य इकारो भवति लुकि सति । गुणः ।
 पिपत्तिं ।

ऋप्रोरिः पूर्वस्य । ऋप्रोः (ष० वि०) इः (प्र० ए०) पूर्वस्य (ष० ए०) ऋ
 गतौ मृ पालनपूरणयोः । इत्येतयोः । घालोस्तिवादी । अपो लुकि क्ते । पूर्वस्य
 ऋकारस्य इकारो भवति । लुकि सति । रः । अस्य सूचस्यापवादीऽयम् । पिष्ट
 तिप् इति जाते । गुणः । राद्यपीडिः । पिपत्तिं । पिष्टतम् इति जाते सूचम् ।

पीरुर् ।

पवर्गादुत्तरस्य ऋकारस्य उर् भवति किति ङिति च परे ।
 योर्विह्रसे । पिपूर्तः पिपुरति । पिपूर्यात् । पिपर्तु-पिपूर्तात्
 बिपूर्ताम् पिपुरतु । द्विपूर्हिः । अपिपः ।

पीरुर् । पीः (ष० ए०) उर् (प्र० ए०) पवर्गात् उत्तरस्य ऋकारस्य किति
 ङिति प्रत्यये परे उर् भवति । 'योर्विह्रसे' अनेन दीर्घः । पिपूर्तः । पीरुर् ।
 पिपुरति । पिपर्ति । पिपर्थः । पिपर्थः । पिपर्त्ति । पिपूर्तः । पिपूर्तः ।
 बिपूर्यात् । पिपूर्याताम् । पिपूर्युः । इत्यादीनि । एतानि रूपाणि पूर्वोक्तैरेव
 सुत्रैः सिद्धान्ति लोट्लकारे । पिपर्तु । पिपूर्तात् । पिपूर्ताम् । पिपुरतु ।
 पिपूर्हिः । पिपूर्तात् । पिपूर्तम् । पिपूतः । गुणः । पिपराणि । पिपराव ।
 पिपराम् । लुङ्लकारे । 'अपिष्ट दिप्' इति जाते । गुणः । अपिपर् दिप्
 इति जाते । दिप्पीर्ह्रसात् । अपिर्विसर्गः । अपिपः ।

ऋप्रोर्दिस्थोरडागमो वा वक्तव्य इति केचित् ।

अपिपरत् अपिपूर्ताम् अपिपरः । अपिपः-अपिपरः अपि-
पूर्त्तम् अपिपूर्त । अपिपरम् अपिपूर्व अपिपूर्म् । पपार ।

ऋप्रोः । ऋप्रोर्धात्वीः दिस्थोः प्रत्यययोः असागमो वा वक्तव्यः इति केचि-
दावाय्या वदन्ति । तन्मते । अपिपरत् । अपिपूर्ताम् । अपिपरः । अपिपः ।
ऋप्रोः । अपिपरः । अन्यानि मूलं सन्ति । लिट् लकारे । 'पृ णप्' इति स्थिते ।
दिश्च । सस्वरादिः । रः । धातोर्नामिनः । पपार ।

ऋसंयोगादेर्णादिरक्त्वं वाच्यम् ।

किच्चाभावात् गुणः । पपरतुः पपरः । पपरिथ-पूर्थात् ।
ईटो ग्रहाम् । परीता-परिता, परोष्यति-परिष्यति, अपरौ-
ष्यत्-अपरिष्यत्, अपारौत् । ह्रिद्धिह्रितौ साविटो न दीर्घः ।
अपारिष्टाम् अपारिषुः । ऋसोऽपि पिपत्तिरस्ति । पिपत्तिं
पिपृतः पिपति । पिपृयात्, पिपर्तु, अपिपः । अपिपरत्,
अपिपृताम् अपिपरः । अपिपः अपिपरः । पपार पप्रतुः पप्रुः ।
ऋप्रोरिङ् । प्रियात्, पर्ता । हनृतः स्यपः । परिष्यति,
अपरिष्यत्, अपार्षीत् । ओहाक् त्यागे । ओक्तावितौ ।
जहाति ।

ऋसंयोगादेरिति । अनेनास्य किच्चाभावात् गुणी भवति । पपरतुः । पपरः ।
पपरिथ । पपरतुः । पपर । पपार । पपर । पपरिव । पपरिम । पृ यात्
इति स्थिते । पोरर् । वीर्विहसे । पूर्यात् । पूर्यास्ताम् । पूर्यासुः । इत्या-
दीनि । 'पृ ता' इति स्थिते । गुणः । सिमता० । ईटो ग्रहाम् । परीता ।
परिता । अन्येषां लकाराणां रूपाणि सुगमानी । लुङ् लकारे णित्पे । अनेन
सिर्षिच्चात् । धातोर्नामिनः । अनेन वृद्धिः । अपारौत् । अपारिष्टाम् ।
अस्मिन् रूपे । ईटो ग्रहाम् । अनेन दीर्घे प्राप्ते । ह्रिद्धिह्रितौ सी । अनेन
सन्निधेयः । अपारिषुः । इत्यादीनि । ऋसोऽपि पिपत्तिरस्ति । पूर्ववत् तिवा-

दयः । ह्वादिर्द्विष्य । ऋग्रीरिः । पूर्वस्य गुणः । पिपत्तिं । पिपृतः । पिपत्ति ।
 पिपत्तिं । पिपृथः । पिपृथ । पिपत्तिं । पिपृवः । पिपृमः । पिपृयात् । पिपृत्तुं ।
 पिपृतात् । पिपृताम् । पिपरतु । पिपृहि । पिपृतात् । पिपृतम् । पिपृत ।
 अपिपः । ऋग्रीः । अपिपरत् । अपिपृताम् । अपिपरुः । अपिपः । अपिपरः ।
 अन्यानि सुगमानि । लिट् लकारे । द्विष्य । सस्वरादिः । रः । धातीर्नामिनः ।
 पपारः । ऋरम् । पप्रतुः । पप्रुः । पपयं । यादादौ । अनेन ऋकारस्य रिङ् ।
 प्रियात् । गुणः । राव्यपीडिः । पत्तार् । पत्तारौ । पत्तारः । हृष्टतः । स्यपः ।
 अनेन स्यप इडागमो भवति । गुणः । परिष्यति । इत्यादीनि रूपाणि । अप्रि-
 ष्यत् । लुङ् लकारे । णित्ये । अनेन णित्वात् । सावनिटः । अनेन नित्यं वृद्धि-
 भवति । षत्वम् । दिवादावट् । अनेन अडागमः । अपाषीत् । अपाष्टांम् ।
 अपार्षुः । इत्यादीनि रूपाणि सुगमानि । ओहाक् । त्यागि । ओकावितौ ।
 पूर्ववत् प्रत्ययः । ह्वादिर्द्विष्य । अनेनापी लुग् धातोर्द्वित्वं च भवति । तदा हा हा
 तिप् इति जाते । ऋस्वः । कुह्युः । कपानाम् । जहाति इति सिद्धम् । 'जहा
 तस्' इति जाते ।

द्वैस्तौ ।

लोपोऽनुवर्तते इकारश्च । द्विरुक्तस्य धातोराकारस्य लोपो
 भवति इति स्वर इकारश्च इति ह्रसे परे । जहौतः ।

द्वैस्तौ । लोपोऽनुवर्तते इकारश्च । हेः (ष० ए०) तौ (प्र० द्वि०) लोपः
 इकारश्च अनुवर्तते । सूत्रं तु द्विपदमस्ति । कस्मात् सूत्रादनुवर्तते इति शङ्कायां
 वृत्तिकारी विशेषेण व्याचष्टे । नात इति सूत्रादाकारस्य लोपोऽनुवर्तते । तथा
 यो ह्रसे इति सूत्रात् ईकारोऽनुवर्तते । द्विरुक्तस्य धातोराकारस्य इति स्वर परे
 लोपो भवति । इति ह्रसे परे आकारस्य ईकारी भवति । अनेन आकारस्य
 ईकारः । जहौतः ।

जहातेराकारस्य किङ् इति ह्रसे ईर्वा वाच्यः ।

जहितः जहति ।

जहातेः । जहातेर्धातोराकारस्य इति ह्रसे परे वा इकारी भवति । अनेन

वा अकारस्य इकारः । जह्वितः । जहा अन्ति इति जाते । दिक्तात् । हेसौ ।
अनेन आकारस्य लोपी भवति । जहति । जहासि । जहीथः । जह्विथः ।
जहीथ । जह्विथ । जहामि । जहीवः । जह्विः । जहीमः । जह्विमः ।
इत्यादीनि रूपाणि ज्ञेयानि । 'जहा यात्' इति जाते सूत्रम् ।

जहातेर्यादादावालोपो वाच्यः ।

जह्यात् । जहातु-जहीतात् जह्वितात् जहीताम् जह्वि-
ताम् जहतु ।

जहातेः । जहातेर्धातोर्यादादौ परे आकारस्य लोपी भवति । अनेन
आकारस्य लोपः । जह्यात् । शेषाणि सुगमानि । आशीः प्रेरणयोः । जहातु ।
जहीतात् । जह्वितात् । जहीताम् । जह्विताम् । हेसौ । दिक्तात् । जहतु ।
जहा हि इति स्थिते सूत्रम् ।

ईर्वा हौ ।

जहातेर्हौ परे ईकारः सिद्ध एव । पक्षे आकारिकारौ
भवतः । जहीहि-जह्विहि-जहाहि-अजहात् । अजह्विताम्
अजह्वीताम् अजहुः । जही जहतुः जहुः । जह्विथ-जहाथ ।
दादेरे । ज्ञेयात्, हाता, हास्यति, अहास्यत्, अहासीत् ।
अ गतौ । ऋप्रोरिः पूर्वस्य ।

ईर्वाहौ । ईः । (प्र० ए०) । (वा अव्ययम्) हौ (स० ए०) । जहाते-
र्धातोर्हौ परे ईकारः सिद्ध एव पक्षे आकारिकारौ भवतः । सुगमम् । अनेन
सूत्रेण लोपि रूपाणि भवन्ति । जहीहि । जह्विहि । जहाहि । अत्र भट्टिः 'जह्विहि
जहीहि जहाहि रात्रभाष्याम्' इत्युदाजहार । अन्यानि सुगमानि । जुह-
वकारे । अजहात् अजहीताम् अजह्विताम् । हेसौ । अनेनाकारस्य लोपी
भवति । अजहुः । अन्यानि सुगमानि । परोक्षे । विलम् । ऋस्वः । कुहीशुः ।
भूपानाम् । आतो अण् औ । जही । आतोऽनपि । अनेन आकारस्य लोपी
भवति । तदा जह्वः । अहुः पक्षतो० । जह्विथ । जहाथ । अन्यानि

सुनसप्ति । लिङ्लकारे 'हा यात्' । इति जाते दादेरे । अनेन आङाह-
स्येकारः । ह्यात् । ह्यात्ताम् । ह्यासुः । हा ता । लुङ्लकारे । आह-
स्यानाम् । अनेनेदसकौ भवतः । सेः । अनेनेट् । अहासीत् । अहासिष्टाम् ।
अहासिष्टुः । अन्यानि सुगमानि । ऋगतौ । तिवादयः । अप् कर्त्तरि ।
अनेन चतुर्थे अप् । ह्यादिर्हिय । ऋ ऋ तिप् इति जाते । ऋप्रोरिः पूर्वस्य । गुणः ।

असवर्णे स्वरि पूर्वस्य इयादेशो भवति ।

इयति इयुतः इयुरति । इयुयात् । इयुर्त्-इयुतात् इयुताम्
इयुरत् । इयृङि-इयृतात् इयृतम् इयृत । इयराणि इयराव
इयराम । ऐयः-ऐयरत् ऐयुताम् ऐयरुः । ऐयः-ऐयरः ऐयृतम्
ऐयृत । ऐयरम् ऐयुव ऐयूम । रः । वृद्धिः । आर आरतुः
आरुः । गुणोर्तिसंयोगाद्योः । अर्यात्, अर्ता, अरिष्यति,
आरिष्यत् । ऋट्प्रशोः पुष्पादित्वात् ऊप्रत्ययः । सेरपवादः ।
गुणः । आरत् । इति जुहोत्यादिषु परस्मैपदिप्रक्रिया । ७ ।

असवर्णे । अनेनेष् । इयति । इयुतः । अत्र लिङ्त्वादगुणो न भवति ।
द्विरुक्तात् । अनेन अन्तः अत् । ऋरम् । इयुरति । अन्यानि यथासम्भवं
ज्ञेयानि । इयुयात् । लोट्लकारे । इयुर्त् । अन्यानि मूले सन्ति । इयु दिप्
इति जाते गुणः । ह्यौ अडागमौ । ऐयः । दिश्योः । ऐयरत् । अन्यानि मूले
सन्ति । लिट्लकारे । द्विय । रः । धातोर्नामिनः । अनेन वृद्धिः । सवर्णे ।
आर । गुणोर्तिसंयोगाद्योः । अनेन गुणः । आरतुः । आरुः । आरिष्य । अन्यानि
सुगमानि । 'ऋ यात्' इति जाते गुणोर्तिसंयोगाद्योः । अनेन गुणी भवति । अर्यात् ।
अर्यात्ताम् । अर्यासुः । इत्यादीनि । 'ऋ ता' इति स्थिते गुणः । अर्त्ता ।
अर्त्तारौ । अर्त्तारः । हृदतः स्वरपः । गुणः । अरिष्यति । सरादित्वादडा-
वमहयम् । आरिष्यत् । ऋट्प्रशोर्धातोः पुष्पादित्वात् ऊप्रत्ययो भवति । सेरप-
वादः । वृद्धिः । अनेन गुणः । अडागमहयम् । आरत् । आरताम् । आरन् ।
अन्यानि सुगमानि । इति परस्मैपदिप्रक्रिया समाप्ता ।

अथात्मनेपदिनः ।

ओहाङ् गतौ ।

भृज् लुकि ।

हुभृज् धारणपोषणयोः ओहाङ् गतौ माङ् माने इत्ये-
तेषां पूर्वस्याकारस्य इकारो भवति लुकि सति । हेस्ती ।
जिह्वीते जिह्वीते जिह्वीते । जिह्वीत जिह्वीताम् । अजिह्वीत,
जह्वे, हासीष्ट, हाता, हास्यते, अहास्यत । अहास्त अहा-
साताम् अहासत । माङ् माने । मिमीते मिमाते मिमते ।
मिमौते, मिमौताम्, अमिमौत, ममे, मासीष्ट, माता, मास्यते,
अमास्यत, अमास्त । इति जुहोत्यादिष्वात्मनेपदिप्रक्रिया । ८ ।

अथात्मनेपदिप्रक्रिया कथ्यते । ओहाङ् गतौ । ओकार इत् । उकार आत्मने
पदार्थः । ते आदयः । प्रत्यया भवन्ति द्वादिर्द्विष्य । हा हा ते इति जाते
ऋसः । कुहोयुः । सृजम् । भृज् लुकि । भृज् (ष० ए०) लुकि (स० ए०)
हुभृज् धारणपोषणयोः । ओहाङ् गतौ । माङ् माने । इत्येतेषां धातूनां
पूर्वस्याकारस्य इकारो भवति । हेस्ती । जिह्वीते । आकारलोपः । जिह्वीते ।
आतोऽन्तो० । जिह्वीते । जिह्वीषे । जिह्वीषे । जिह्वीषे । जिह्वे । जिह्वीवहे ।
जिह्वीमहे । हेस्ती । अनेनाकारस्य लोपः । जिह्वीत । जिह्वीयाताम् । जिह्वी-
रन् । अन्यानि सुगमानि । लोट्लकारे । जिह्वीताम् । आकारलोपः ।
जिह्वीताम् । जिह्वीताम् । जिह्वीष्व । अन्यानि सुगमानि । लङ्लकारे ।
अजिह्वीत । अजिह्वीताम् । अजिह्वीत । अन्यानि सुगमानि । लिट्लकारे ।
द्विष्य । ऋसः । कुहोयुः । रूपानाम् । आतोऽनपि । अनेन आकारस्य
लोपः । जह्वे । जह्वीते । जह्वीरे । हासीष्ट । अन्येषां रूपाणि सुगमानि
मूलात् आत्वानि । लुङ्लकारे । भूते सिः । अनेन सिप्रत्ययो भवति । दिव्य-
दावट् । अहास्त । अहासाताम् । अहासत । आतोऽन्तो० । अनेनाल्ः
अव् । माङ् माने । पूर्वस्येरेवायं धातुः सिध्यति । द्वादिर्द्विष्य । अनेन अगुपुं
धातोर्द्विष्यम् । मिमीते मिमाते । आतो० । मिमते । अन्यानि सुगमानि ।

मिसीत । मिसीयाताम् । मिसीरन् । मिसीताम् । अमिसीत । अमिसाताम् ।
 आती० । अमिसत । खिट्ठलकारे । मसि । मसाते । मसिरे । अन्यानि
 सुगमानि । मासीष्ट । माता । लुङ्ठलकारे । भूने सिः । अमास । अमा-
 साताम् । अमासत । अन्यानि सुगमानि तानि ज्ञातव्यानि विद्वद्भिः । इत्या-
 त्मनेपदिप्रक्रिया समाप्ता ।

अथोभयपदिनः ।

डुभृञ् धारणपोषणयोः । डुजावितौ । विभर्ति विभृतः
 विभ्रति । विभ्रते, विभ्रयात्, विभ्रौत, विभर्तुं, विभ्रताम् ।
 अविभः, अविभूताम्, अविभरुः । अविभृत । बभार बभ्रतुः
 बभ्रुः । बभर्थ । बभ्रे, विभरांचकार, विभरांचक्रे, विभरामास,
 विभरांबभूव । यादादौ । भ्रियात्, भ्रषीष्ट, भर्ता । ह्रतुः
 स्यपः । भरिष्यति, भरिष्यते, अभरिष्यत् अभरिष्यत, अभर्षीत्,
 छः । अभृत । डु दाञ् दाने । ददाति ।

डुभृञ् धारणपोषणयोः डुजावितौ स्तः । तिवादयस्त आदयश्च प्रत्यया भवन्त्यस्म
 भातीः । ह्रादिर्द्विश्च । अनेनापो लीपो धावीर्द्विश्च भवति । 'भृ भृ तिप्'
 इति जाते रः । ऋपानाम् । भृङां लुकि । गुणः । विभर्ति । विभृतः ।
 विभ्रतात् । ऋरम् । विभ्रति । अन्यानि एतैरेव सूत्रैः सिध्यन्ति । विभ्रते ।
 विभ्रति । विभ्रते । विभ्रयात् । विभ्रयाताम् । विभ्रयुः । विभ्रौत । विभ्रो-
 याताम् । विभ्रीरन् । विभर्तुं । विभ्रताम् । अविभः । अविभ्रताम् । अन
 रुम् । गुणः । अविभरुः । अन्यानि सुगमानि । अविभृत । अविभ्रताम् ।
 अविभ्रत । खिट्ठलकारे । द्विश्च । अनेन द्वित्वम् । रः । ऋपानाम् । धावी-
 र्भांमिनः । अनेन ढडिः । बभार । ऋरम् । बभ्रतुः । बभ्रुः । क्रादित्वा-
 न्नेट् । गुणः । बभर्थ । अन्यानि सुगमानि । आत्मनेपदे । बभ्रे । बभ्राने ।
 बभ्रिरे । भौडु० । अनेनास्त्रत्ययः स लुग्वत् । अन्यत्साधनं तु पूर्ववत् । विभरां-
 चकार । विभ्ररांचक्रे । विभरामास । विभरांबभूव । एतानि रूपाणि
 सुगमानि । यादादौ । भ्रियात् । छः । अनेन गुणाभावः । घत्वम् । भ्रषीष्ट ।
 गुणः । भर्ता । भर्ता । ह्रतुः स्यपः । अनेनेट् प्रत्ययो भवति । गुणः ।

षत्वम् । भरिष्यति । भरिष्यते । दिवादावट् । अभरिष्यत् । अभरिष्यत ।
एतानि रूपाणि सुगमानि । लृङ्लकारे णिच्चासोर्हङिः । दिवादावट् । षत्वम् ।
अभार्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभार्ष्टुः । अन्यानि सुगमानि । आत्मनेपदे लोपो
ऋस्वाङ्भसे । अनेन सेर्लोपो भवति । अष्टत । षत्वम् । अष्टषाताम् । अष्ट-
षत । आतोऽन्तोऽदनतः । डुदाञ् दाने । डुजौ इतौ । पूर्ववत् प्रत्यया
भवन्ति । ह्नाटर्हिञ्च । ऋस्वः । ददाति । ह्दा तस् । इति जाते । सूत्रम् ।

दादेः ।

द्विरुक्तस्य दाधोराकारस्य लोपो भवति ङिति परे । दत्तः
ददति । दत्ते ददाति ददते । दद्यात् ददोत । ददातु दत्ताद्वा
दत्ताम् ददतु ।

दादेः । दाधातुरादिर्यस्य सः दादिः तस्य दादेः (ष० ए०) एकपदं सूत्रम् ।
द्विरुक्तस्य दादेर्धातोराकारस्य लोपो भवति ङिति विभक्तौ । खरे ह्रसे च परे ।
हेमावित्यस्यापवादः । अनेन पिङ्गो षट्स्यपि वचनेषु आकारलोपः । तकार-
यकारेषु खसे चपा० । अनेन दकारस्य तकारः । दत्तः । ददति । ददासि ।
दत्तः । दत्त । ददासि । ददः । ददः । दत्ते । ददाते । ददते । दत्से ।
ददाथि । दद्वे । ददे । दद्वे । दद्वे । एतानि सर्वाणि रूपाणि । एतैरेव
सूत्रैः सिध्यन्ति । दद्यात् । दद्याताम् । दद्युः । अन्यानि सुगमानि । ददौत ।
ददीयाताम् । ददीरन् । ददातु । दत्तात् । दत्ताम् । ददतु । 'ददाहि'
इति जाते । सूत्रम् ।

दां हौ ।

दाधोराकारस्येकारो भवति पूर्वस्य च लोपो भवति हौ
परे । देहि दत्ताम् । अददात् अदत्ताम् अददुः । अदत्त ।
ददौ, ददे, दद्यात्, दासौष्ट, दाता, दास्यति, दास्यते, अदास्यत्,
अदास्यत । दादे पे । अदात् अदाताम् अदुः ।

दां हौ । दां (ष, व,) हौ (स, ए,) द्विपदं सूत्रम् । दादीनां दा धा इति
धातूनां द्विवचनस्य द्वित्वस्य लोपो भवति । * आकारस्य च एकारो भवति ।

देहि। द्वितीये तु। तातङ्गादेशः। आकारलोपः। दत्तात्। दत्तम्। दत्तः।
 छत्तमसुरूपे सवर्णे। ददामि। ददाव। ददाम। दत्ताम्। ददाताम्।
 आतोन्तो०। ददताम्। अन्यानि सुगमानि। अददात्। अदत्ताम्। अत
 दस्। अददुः। अददाः। अदत्तम्। अदत्त। सवर्णे०। अददाम्।
 अददव। अददश। अदत्त। अददताम्। अददत। अददत्ताः। अन्यानि
 सुगमानि। लिट् लकारे द्विश्च। ऋस्। आतो णप् मी। ददौ। आतोऽ-
 नपि। ददतुः। ददुः। अलतो०। ददिय। ददाय। अन्यानि सुगमानि।
 आत्मनेपदे। ददे। ददाते। ददिर। 'दा यात्' इति जाते। दादरे।
 अनेनाकारस्यैकारः। ठः। देयात्। देयाताम्। देयातुः। दासौष्ट।
 अन्येषां लकाराणां रूपाणि सुगमानि। लुङ् लकारे। 'अदासि दिप्', इति
 जाते। दादेः पे। अनेन सेर्लोपः। अदात्। अदाताम्। 'अ दा सि अन्'
 इति जाते। स्वाविदः। दादेः पे। अदुः। अदाः। अदातम्। अदातः
 अदाम्। अदाव। अदाम। 'अदासि तन्' इति जाते। सूचम्।

दाधास्यामित्वं सेर्ङित्वम्।

ङित्वान्न गुणः। लोपो ऋखाज्भस्से। अदित अदिषाताम्
 अदिषत। डुधाञ् धारणपोषणयोः। दधाति। दादेः।

दाधास्याम्। दाधास्याधातूनाम् इत्वं भवति। सेर्ङित्वम् च। आत्मने
 पदे ङित्वात् गुणाभावः। लोपो ऋखाज्भस्से। अनेन सेर्लोपः। अदित।
 अदिषाताम्। आतोन्तो०। अदिषत। डुधाञ् धारणपोषणयोः। डुधा-
 वितौ। पूर्ववत् प्रत्यया भवन्ति। ह्रादिर्द्विश्च। अनेनापो लोपः। धातोर्द्वित्वम्।
 ऋस्। भूपानां लवचपाः। दधाति। 'दधा तस्' इति जाते। दादेः।
 अनेनाकारस्य लोपः। 'दध् तस्' इति जाते। सूचम्।

पूर्वस्य ङिति भस्से धः।

भभान्तस्य दधातेः पूर्वदकारस्य धकारो भवति ङिति
 भस्से परे। धत्तः दधति। धत्ते, दध्यात्, दधौत, दधातु, धेहि,
 धत्ताम्, अदधात्, अदधाः, अधत्त, दधौ, दधे, धेयात्,

धासीष्ट, धाता, धास्यति, धास्यते, अधास्यत्, अधास्यत । दादेः
पे । अधात्, अधित । णिजिर् शौचपोषणयोः । इरितः ।
आदेः णः सः ।

पूर्वस्य डिति भस्ते धः । पूर्वस्य (ष० ए०) डिति (स० ए०) भस्ते (स० ए०)
धः (प्र० ए०) भक्षान्तस्य धातोः पूर्वस्य दकारस्य धकारो भवति । जिति भस्ते
प्रत्यये परे । अनेन दकारस्य धकारः । 'ध् ध् तस्' इति जाते । अत्र 'तथीधः'
अनेन तकारस्य धकारे प्राप्ते । दधाति विनेत्युक्तत्वात् न भवति । खसेचपा० ।
धत्तः । दधाति । दधासि । धत्थः । धत्थ दधामि । दध्वः । दध्वः ।
धत्ते दधाते । आतोऽन्ती० । दधते । धत्से । दधाथे । धद्धि । दधे । दध्वहे ।
दध्वहे । दादेः । दध्यात् । दध्याताम् । दध्युः । दधीज । दधीयाताम् ।
दधीरन् । दधातु । धत्तात् । धत्ताम् । द्विभक्तात् । दधतु । दां हौ ।
वेहि । धत्तात् । धत्ताम् । धत्त । स्वर्णे० । दधानि । दधाव । दधाम ।
धत्ताम् । दधाताम् । दधताम् । धत्स्व । दधायाम् । धदृध्वम् । एऐरे ।
दधे । दधावहे । दधामहे । अदधात् । अधत्ताम् । अन उस् । अदधुः ।
अधत्त । अदधाताम् । अदधत । अन्यानि सुगमानि । लिट् लकारे । द्विभ ।
सस्त्रादिः । भूपानाम् । आतो । णप् डौ । दधी । आतोऽनपि । अने-
नाकारस्य लोपः । दधतुः । दधुः । दधिध । दधाध । आत्मनेपदे । आतो-
ऽनपि । दधे । दधाते । दधिर । दादेरेः । धेयात् । धेयाताम् । धेयासुः ।
धासीष्ट । धाता । लुङ्लकारे । दादेः पे । अनेन सेलीपः । अधात् ।
अधातां स्याद्विदः । अधुः । आत्मनेपदे । 'दाधायाताम्' अनेन इत्वम् । सेङि-
त्वम् । डित्वात् लोपो ऋन्नाज्भस्ते । अनेन सेलीपः । अधित । अधिषा-
ताम् । आतोऽन्ती० । अधिषत । अधिषथा । अधिषाताम् । अधिध्वम् ।
अधिषि । अधिष्वहि । अधिष्वहि । णिजिर् शौचपोषणयोः । इरित् ।
आदेः षः झः । अनेन शकारस्य नकारः । पूर्ववत् प्रत्ययाः । ह्यदिर्द्विभ 'निनिज्
तिप्' इति जाते । सूत्रम् ।

निजां गुणः ।

निज्विज्विषां पूर्वस्य गुणो भवति लुकि सति । नेनेक्ति

नेनित्तः नेनिजति । नेनेच्च नेनिकथः नेनिकथ । नेनैज्झि
नेनिज्वः नेनिज्मः । नेनित्ते, नेनिज्यात्, नेनिजति । नेनेक्तु-
नेनित्तात्, नेनित्ताम् नेनिजतु । नेनिग्धि-नेनित्तात्, नेनित्तं
नेनित्त ।

निजां गुणः । निजां (ष० ब०) । गुणः (प्र० ए०) निज्विज्विषी
धातूनां पूर्वस्य गुणो भवति । लुकि कृते सति । अनेन चतुर्थं लकारेषु पूर्वस्य
गुणो भवति । 'ने निज् तिप्' इति जाते । 'उपधाया लघोः' अनेन गुणः ।
नेनेज् तिप् इति जाते । खसेचपा० । नेनेक्ति । नेनित्तः । नेनिजति । नेनेज्
सिप् इति जाते खसेचपा० । क्लितात्० । कष० नेनेचि । नेनिकथः । नेनि-
कथ । अन्त्यानि रूपाणि सन्ति सूत्रे । नेनित्ते । नेनिजाते । आतोऽन्यो० । नेनि-
जते । नेनिज्यात् । नेनिज्याताम् । नेनिज्युः । नेनिज्जीत । नेनेक्तु । नेनित्तात् ।
नेनित्ताम् । द्वित्तात् । नेनिजतु । नेनिज् हि इति जाते । भ्रंसाद्विद्धेः ।
अनेन हेर्धिः । चोः कुः । भवेजवाः । नेनिग्धि । नेनित्तात् । नेनित्ताम् ।
नेनित्त । नेनिज् आ तिप् इति स्थिते । उपधाया लघोः । अनेन गुणो प्राप्ते ।

द्वेः स्वरैऽपि नोपधागुणः ।

द्विरुक्तस्य धातोरपि विषये पिति स्वर उपधाया गुणो न
भवति । नेनित्तानि नेनिजाव नेनिजाम । नेनित्ताम् । अनै-
नेक्-अनेनेग् अनेनित्ताम् । अनेनिजुः । अनेनित्त । निनेज
निनिजे निज्यात् । सिष्योः । निचोष्ट, नेक्ता, नेक्ता, नेच्यति,
नेच्यते, अनेच्यत्, अनेच्यत, अनिजत् अनिजताम् । अनिटो
नामिवतः । अनैक्षीत् अनैक्ताम् अनैक्षुः । विजिर् पृथग्भावे ।
वेवेक्ति । नेनेक्त्वत् । विष्ल व्याप्तौ । वेवेष्टि, वेविष्टे, वेवि-
ष्यात्, वेविषीत, वेवेष्ट, वेविष्टाम्, अवेवेष्ट्-अवेवेड्, विवेष्ट,
विविष्टे, विष्यात्, विचोष्ट, वेष्टा, वेच्यति, वेच्यते, अवेच्यत्,
अवेच्यत । क्षित्युपादेर्द्धः । अविषत् । ङी वेति केचित् ।
ह्रस्वान्तात्सक् । अविक्षत् अविक्षत । इति जुहोत्यादिषभय-

पदिप्रक्रिया ॥ ६ ॥ इति लुग्विकरणा द्वादशः । इति तृतीय-
गणः ॥ ३ ॥

हेः स्वरैऽपि नोपधागुणः । हेः (प० ए०) खरे (स० ए०) अपि (स० ए०)
न (अव्ययम्) उपधायाः (प० ए०) गुणः (प्र० ए०) विरुक्तस्य धातो रपि
विषये पिति खरे परे उपधाया गुणो न भवति । अनेन गुणनिषेधोऽत्र । नेनि-
जानि । नेनिजाव । नेनिजाम् । नेनिक्ताम् । नेनिजाताम् । नेनिजताम् ।
नेनिज् स् । इति जाते । चोः कुः । खसे चपा० । षत्वम् । कषसंयोगे चः ।
नेनिज् । अन्त्यानि सुगमानि । लङ्लकारे प्रथमपुरुषस्यैकवचने । नेनेज् दिप्
इति जाते चोः कुः । दिस्थोर्हमात् । अनेन सेर्लोपी भवति, वावसाने । दिवा-
दावट् । अनेनेज् अनेनेग् । अनेनित्ताम् । अनेनिजुः । अनेनेक् ।
अनेनेग् । अनेनित्ताम् । अनेनित्ता । अनेनिजम् । अनेनित्ता । अनेनि-
जाताम् । आतोऽतो० । अने निजत् । अनेनित्थाः । अनेनिजाथाम् ।
अनेनिग्ध्वम् । लिट्लकारे । द्विश्च । अनेन द्वित्वम् । पूर्वस्य, उपधाया लघोः
अनेन गुणो भवति । निनेज । निनिजतुः । निनिजुः । उपधायाः । निने-
जिथ । अन्त्यानि सुगमानि । निनिजे । निनिजाते । निनिजिरे । षत्वम् ।
निनिजिये । निनिजाथे । निनिजिध्वे । निज्यात् । निज्याताम् । निज्यातुः ।
सिस्थोः । अनेनाव गुणाभावो भवति । निज् सीष्ट । इति जाते । चोः कुः ।
खसे० । षत्वम् । कषसंयोगे चः । निचीष्ट । निचीयाताम् । निचीरन् ।
इत्यादीनि । उपधाया लघोः । चोः कुः । नेक्ता । नेक्तारौ । नेक्तारः ।
नेज् स्यप् तिप् इति जाते । तुलम् । षत्वम् । कषसंयोगे० । नेत्यति ।
नेत्यते । अनेत्यत् । अनेत्यत । लङ्लकारे । 'अनिज् सि ईट् दिप्'
इति जाते । अनिटी ना० । अनेन वृद्धिः । तुलम् । षत्वम् । कषसंयोगे० ।
अनेचीत् । अनेक्ताम् । अनेजुः । इत्यादीनि । आत्मनेपदे वृद्धिर्न भवति ।
अनित्ता । अव भवतात् । अनेन सेर्लोपी भवति । अनिजाताम् । आतोऽतो० ।
अनिजत । अनित्थाः । अनिजाथाम् । अनिग्ध्वम् । अस्य धातोरिरितो
वा । अनेन उप्रत्ययो भवति । डिच्चादगुणाभावः । अनिजत् । अनिजताम् ।
अनिजन् । इत्यादीनि । विजिर् पृथग्भावे । पुनेवत् । तिवादयस्ते आदयश्च
प्रत्यया भवन्ति । अक् कर्तरि । हार्दार्द्धिश्च । चोः कुः । खसे चपा भवताम् ।

विष्णोः गुणः। उपधाया लघोः। देवेति। विवेक्तः। दिवक्तात्। वैविध्यात्।
 अत्र चातुर्येनेतिवत्। ज्ञातव्यो न कश्चित् विशेषः। विषय्य व्याप्तौ।
 अकार इत्। पूर्ववत् प्रत्यया भवन्ति। ह्यादेर्द्विष्य। निजां गुणः। अनेन
 पूर्वस्य गुणः। उपधाया लघोः। अनेन द्वितीयस्य गुणो भवति। एत्वम्।
 वेवेष्टि। वेवेष्टः। दिवक्तात्। वेविषति। षट्ठोः कः से। अनेन षस्य कः
 वेवेष्टि। इत्यादीनि। वेवेष्टे। देविष्यात्। वेविषीत। वेवेष्टु। वेवि-
 ष्यात्। वेविष्टाम्। वेविषतु। वेविष् हि इति जाते। भक्ता०। षोडः।
 वेविष्टि। अन्यानि सुगमानि। वेविष्ट। वेविषाताम्। वेविषत। अवेवेष्ट
 दिप्। इति जाते षोडः। दिव्यीहंसात्। अनेन दिप्सिपोर्लोपः। वावसाने।
 अवेवेष्ट्। अवेवेष्ट्। अवेविष्टाम्। अनेविषुः। अन्यानि सुगमानि। अवेविष्ट।
 अवेविषाताम्। अवेविषत। एतानि सर्वाणि रूपाणि। एतेरेव सूत्रैः सिध्यन्ति।
 तल्लेषां व्याख्यानस्यानावश्यकत्वम्। लिट् लकारे द्विष्य। पूर्वस्य। उपधायाः।
 विविष। विविषतुः। विविषुः। विविषिय। इत्यादीनि। आत्मनेपदे विविषे।
 विविषाते। विविषिरे। विविषिषे। विष्यात्। विष् सौष्ट इति स्थिते। षट्ठोः
 कः से। षत्वम्। कषसं०। सिष्योः। अनेन गुणाभावः। विचौष्ट। एत्वम्।
 वेष्टा। वेष्टः। षट्ठोः कः से। क्लृप्तात्०। कषसंयोगे०। उपधायाः। वेच्यति
 वेच्यते। अवेच्यत्। अवेच्यत। एतेषां लकाराणां रूपाणि सुगमानि। लुङ्-
 लकारे। लिप्पुषादेर्द्विष्यः। अनेन ऊप्रत्ययो भवति। डिङ्त्वात् गुणाभावः। दिवा-
 दावट्। अविषत्। अविषताम्। अविषन्। ऊप्रत्ययो वा भवति। इति
 कैविदाचार्या वदन्ति। तत्पक्षे ह्रस्वान्तासक्। कित्वाद्गुणाभावः। कत्वम्।
 षत्वम्। कषसं०। अविचत्। अविचताम्। अविचन्। आत्मनेपदेऽपि।
 'ह्रस्वान्तात्' अनेन सक्प्रत्ययो भवति। अविचत। आतिसक्तीकारलोपः सरे।
 अनेनाकारस्य लोपः अविचताम्। आतीनी०। अविचत। इत्युभयपदि-
 प्रक्रिया समाप्ता। इति लुङ्विचरणा ह्यादयो धातवः कथिताः। समाप्तोऽयं
 ह्यादिगणः।

अथ दिवादयः ।

दिवु क्रीडाविजिगोषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदसप्रकान्ति
 नतिषु ।

अथ दिवादिगणः कथ्यते । तत्रादौ परस्मैपदिप्रक्रिया कथ्यते । दिव् क्रीडा-
विजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिर्मादमदस्त्रप्रकान्तिगतियु । दिव्धातुरेष्वर्थेषु वर्तते ।
तत्र क्रीडा खेलनम् । विजिगीषा जेतुमिच्छा । कान्तिरभिलाषः । शेषाः प्रमो-
दायाः । प्रसिद्धिस्तु क्रीडाव्यवहारं व्युत्पद्यते । उकार उदित्काव्यर्थः । उदितः
क्री वेट् इति इङ्प्रत्ययार्थः । परतोऽन्यत् । अनेन परस्मैपदं भवत्यस्य । त्रिषा-
दयः प्रत्यया भवन्ति । तदा 'दिव् तिप्' इति जाते सूत्रम् ।

दिवादेर्यः ।

दिवादेर्गणायः प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु । अपोऽपवादः ।
य्वोर्विहसे । दीव्यति, दीव्येत्, दीव्यतु, अदीव्यत् । दिदेष
दिदिवतुः दिदिवुः । दिदेविथ । दीव्यात्, देविता, देवि-
ष्यति, अदेविष्यत्, अदेवीत् । षिवु तन्तुसन्ताने । सौव्यति,
सौव्येत्, सौव्यतु, असौव्यत्, सीषेव, सीव्यात्, सेविता, सेवि-
ष्यति, असेविष्यत्, असेवीत् । नृतौ गान्धर्विचेषे । ईकारेत् ।
नृत्यति, नृत्येत्, नृत्यतु, अनृत्यत् । ननर्त ननृततुः ननृतुः ।
नृत्यात्, नर्तिता, नर्तिष्यति, अनर्तिष्यत् ।

दिवादेर्यः । दिवादेः (पं० ए०) यः (प्र० ए०) हिददं सूत्रम् । दिवादे-
र्गणात् चतुर्षु तिभादिषु दिपत्येत्तु प्रत्ययेषु परेषु यः प्रत्ययो भवति । सस्त्रो यः
प्रत्ययो भवति । अयमपोऽपवादः । अनेन यः प्रत्ययो भवति । य्वोर्विहसे । अनेन
दीर्घो भवति । दीव्यति । दीव्यतः । दीव्यन्ति । अदे । अनेनाकारस्य स्त्रीपः ।
दीव्यसि । दीव्यथः । दीव्यथ । दीव्यामि । स्त्रीरा । दीव्यावः । दीव्यामः । ननु 'अप्
कृत्तरि' । इति सामान्येनोक्तत्वात् दिवादेरपि अप्प्रत्ययः क्रियतां तच्चाह । अपो-
ऽपवादः । दिवादेरारभ्य क्रादिगणो यावत् तावत् अप्प्रत्ययो न भवति इत्यर्थः ।
यादादौ तु भवतिवत् या इत्यर्दीर्घं सूत्राणि योज्यानि । दीव्येत् । दीव्येताम् ।
युम इट् । अ इए । दीव्येयुः । दीव्येः । दीव्येतम् । दीव्येत । यामिवम् ।
दीव्येयम् । दीव्येथ । दीव्यम । तुवादी यप्रत्यये कृते सति भवतिवत्कार्यं भवति ।
दीव्यतु । दीव्यताम् । दीव्यताम् । दीव्यन्तु । अदि । अनेनाकारस्य

से परे वा इङ् भवति । उपधाया लघोः । अनेन गुणो भवति । राद्यपीदिः । नर्त्स्यति । अनर्त्स्यन् । रूपाणि सुगमानि सन्ति । लुङ्लकारे । 'अनृत् सिदिप्' इति जाते सिसता० । सेः । इट ईटि । गुणः । अनर्त्तीत् । अनर्त्तिष्ठाम् । अनर्त्तिषुः । अन्यानि सुगमानि । जृडर् । वयोहानौ । इर् इत् 'इरिती वा' इति सूत्रस्य विशेषणार्थः । दिवादेर्यः । जृ य तिप् इति जाते । ऋत इर् । अनेन ऋकारस्य इर् । यीर्विहसे । अनेन दीर्घः । जीर्यति । जीर्यतः । अदे । जीर्वन्ति । जीर्येत् । जीर्यतु । जीर्यतात् । जीर्यताम् । अदे । जीर्यन्तु । जीर्य । अन्यानि सुकराणि । दिवादावर् । अजीर्यत् । अजीर्यताम् । अजीर्यन् । लिट्लकारे । हित्वम् । सस्तरादिः । रः । धातोर्नांमिनः । अनेन ऋडिः । जजार । ऋसंयोगात् । अनेनाकिच्चाद्गुणो भवति । गुणः । जजारतुः । जजारुः । जजारिष्य । जृयात् । इति स्थिते । ऋत इर् । अनेनेर् । यीर्विहसे । अनेन दीर्घः । जीर्यात् । जृ ता इति जाते । सिसता० अनेनेट् । गुणो भवति । जरिता । ईटी ग्रहाम् अनेन वा दीर्घः । जरीता । एवमन्येषामपि लकाराणां रूपाणि ज्ञेयानि अस्य धातोः । इरिती वा अनेन छप्रत्ययो भवति । ट्शदेः । अनेन गुणः । अजरत् । अजरताम् । अजरन् । छप्रत्ययाभावे । सिप्रत्ययो भवति । सेर्णिच्चात् ऋडिः । अन्यत् साधनं तु पूर्ववत् । दिवादानट् । अजारीत् । अजारिष्ठाम् । अजारिषुः । अन्यानि सुगमानि । शो तनूकरणे । तिवादयो भवन्ति । दिवादेर्यः । शो य तिप् इति जाते । सूत्रम् ।

योः ।

यप्रत्यये परे धातोरोकारस्य लोपो भवति । श्यति, श्येत्, श्यतु, अश्यत् शशी, शयात्, शाता, शास्यति, अशास्यत् । वा सिन्लोपः । अशात्, अशासीत् । क्खो क्खेदने । क्खति, क्खेत्, क्खतु, अक्खत्, चच्छौ, क्खायात्, क्खाता, क्खास्यति, अक्खास्यत् अक्खात् अक्खासीत् । षोऽन्तर्कर्मणि । स्यति, स्येत्, स्यतु, अस्यत्, ससौ, सेयात्, साता, सास्यति, असास्यत्, असात् असासीत् । दो अवखण्डने । द्यति, द्येत्, द्यतु, अद्यत्, ददौ,

देयात्, दाता, दास्यति, अदास्यत्, अदात् । राध् साध्
संसिद्धौ । राध्यति, राध्येत्, राध्यतु, अराध्यत्, रराध ।

व्योः । यि (स० ए०) श्रीः (ष० ए०) यप्रत्यये परे सति धातोरीकारस्य
लोपी भवति । अनेन ओकारस्य लोपः । स्वरहीन० । श्यति । श्यतः ।
अदे । श्यन्ति । श्येत् । श्येताम् । श्येयुः । श्यतुः । श्यतात् । श्यताम् ।
श्यन्तु । अश्यत् । अश्यताम् । अश्यन् । सर्वाणि रूपाणि सुगमानि । लिट्-
लकारे । सञ्चचराणां० । दिश्व । आतो णप् डौ । शशौ । आतोऽनपि ।
अनेनान्यत्राकारस्य लोपी भवति । शशतुः । शशुः । अलतः । शशिय ।
शशाय । सञ्चचराणां० । शयात् । शाता । अन्येषां सुगमानि । लुङ्ल-
कारे । अशसि दिप् इति जाते । शाक्तासा० अनेन वा सेर्लोपः । दिवादा-
वट् । अशात् । अशाताम् । अशुः । इत्यादीनि । सेर्लोपाभावपक्षे ।
'आदत्तानाम्' अनेनेट्सकौ । अशासोत् । अशसिष्टाम् । अशसिषुः । द्वयो-
रुपयोः पत्व भवति । ह्यौ ह्दिने । प्रत्ययादयश्च पूर्ववत् भवन्ति । व्योः । अनेन
यकारे परे ओकारस्य लोपः । व्यति । व्येत् । व्यतु । दिवादावट् । अव्यत् ।
चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुगमानि सन्ति । लिट्लकारे ह्यो णप् इति स्थिते ।
सन्त्यच्च० । हितम् । क्रस्तः । आतो णप् डौ । भपानाम् । चच्छौ । आतो-
ऽनपि । अनेनान्यत्राकारलोपः । चच्छतुः । चच्छुः । चच्छिय । चच्छाय ।
सञ्चचराणां० । छायात् । छायाताम् । छायासुः । छाता । अन्यानि
सुगमानि । लुङ्लकारे । शाक्तासा० अनेन वा सेर्लोपो न भवति । तदा ।
अच्छात् । अच्छाताम् । अच्छुः । इत्यादीनि । यदा सेर्लोपो न भवति तदा
आदत्तानां० अनेनेट्सकौ भवतः । दिवादावट् । अच्छासीत् । अच्छासिष्टाम् ।
षलम् । षुलम् । अच्छासिषुः । षोऽन्तर्कर्मणि । आदेः । षाः । स्तः । व्योः ।
स्यति । लिट् । ससौ । लुङ् । वा सिलोपः । असात् । असासीत् ।
दो अवखण्डने । तिवादयः । दिवादयः । व्योः । द्यति । द्यतः । अदे ।
द्यन्ति । द्येत् । द्यतु । द्यतात् । द्यताम् । अदे । अनेन अकारस्य लोपः ।
द्यन्तु । द्य । अद्यानि सुगमानि । अद्यत् । अद्यताम् । अद्यन् । अद्यः ।
लिट्लकारे 'दो णप्' इति जाते । सञ्चचराणां० । हितम् । क्रस्तः । आतो
णप् डौ । अनेन आकारस्य लोपी भवति । ददौ । आतोऽनपि । ददतुः ।

ददुः । ददिथ । ददाथ । इत्यादीनि । संध्यचरणम् । दायात् । इति जाते । दादरेः । अनेन आकारस्य एकारः । देयात् । दाता । लुङ्लकारे । दादिः प । अनेन सेलोपो भवति । अदात् । अदाताम् । अदुः । इत्यादीनि । राध् साध् संसिद्धौ । तिवादयः । दिवादयः । स्वरहीनम् । राध्यति । राध्यतः । राध्यन्ति । राध्यत् । राध्यताम् । राध्युः । राध्यु । राध्यतात् । राध्यताम् । अदे० । राध्यन्तु । अराध्यत् । अराध्यताम् । अराध्यन् । बिट्लकारे । राध् णप् इति जाते । द्विथ । ऋलः । रराध ।

राधतेहिंसायां किति णादौ सेटि यपि चैत्व-
पूर्वलोपौ वा ।

रेधतुः रराधतुः । राध्यात्, राडा, रात्स्यति, अरात्स्यत्, अरात्सीत्, अराडाम् । इष् सर्पणे । इष्यति, इष्येत्, इष्यतु, ऐष्यत्, इयेष, इष्यात्, एषिता, ऐषिष्यति, ऐषिष्यत्, ऐषीत् । व्यध् ताडने । ग्रहां किडति च । विध्यति, विध्येत्, विध्यतु, अविध्यत्, विव्याध, व्यडा, व्यत्स्यति, अव्यत्स्यत् । अव्यात्सीत्, अव्याडाम्, अव्यात्सुः । पुष् पुष्टौ । पुष्यति, पुष्येत्, पुष्यतु अपुष्यत्, पुपोष, पुष्यात्, पोष्टा, पोष्यति, अपोष्यत्, अपुषत् । श्लिष् आलिङ्गने । श्लिष्यति, श्लिष्येत्, श्लिष्यतु, अश्लिष्यत्, श्लिष्ये, श्लिष्यात्, श्लेष्टा, श्लेच्यति, अश्लेच्यत् । ह्रस्वान्तात्सक् ।

राधतेः । राधतेर्धातीहिंसायाम् । किति णादौ परे सेटि यपि परे च एत्वपूर्वलोपौ भवतः । अनेनास्य धातोर्वा एत्वपूर्वलोपौ भवतः । रेधतुः । रराधतुः । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । इति ज्ञातव्यम् । यपि रराधित । रराड । रेधिय । राध्यात् । राध्याताम् । राध्यासुः । 'राध् ता' इति जाते । तथार्धः । अनेन तकारस्य धकारः । भवे जवाः । राडा । राड्धारौ । राडाः । राध् सप् तिप् इति जाते । खसि चपा भक्षानाम् । अनेन अथ तः । रात्स्यति । दिवादावट् । अरात्स्यत् लुङ्लकारे । अराध् सि

ईट् दिप् इति जाते । खसे० । स्वरहीनम् । वावसाने । अराक्षीत् ।
 भ्रसात् । अनेन सेर्लोपी भवति । अराक्षाम् । अराक्षुः । इत्यादीनि रूपाणि
 ज्ञातव्यानि । साध् धातोरपि रूपाणि राध् धातुवत् ज्ञातव्यानि । अस्त्वैत्वपूर्व-
 लोपी न भवतः । साध्यति । लिट्लकारे हित्वादिकं सर्वे भवति । ससाध् ।
 ससाधतुः । ससाधुः । ससाधिय । तथोर्धः । अनेन यकारस्य धत्वम् ।
 भवेज्जाः । ससाह । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । लुङ्लकारे ।
 अरात्सीत् । अराक्षाम् । अराक्षुः । इष् सप्तम्ये । तिवादयो भवन्ति । दिवादेर्यः ।
 अनेन यप्रत्ययी भवति । इष्यति । इष्यतः । इष्यन्ति । इत्यादीनि । इष्येत् ।
 इष्येताम् । इष्येयुः । इष्यतु । इष्यतात् । इष्यताम् । अदे । इष्यन्तु ।
 स्त्रादित्वात् । हावडागमौ । अइए । एऐ । ऐष्यत् । ऐष्यताम् । ऐष्यन् ।
 लिट्लकारे । द्विश्च । सस्त्रादिः । उपधायाः । अनेन गुणः । असवर्णे ।
 इवेध । सवर्णे० । ईषुतुः । ईषुः । गुणः । इथेषिथ । इत्यादीनि । इष्यात् । उपधाया
 लघोः । अनेन गुणी भवति । सिंसता० अनेनेट् । एषिता । एषितारौ । एषितारः ।
 अन्येषां रूपाणि सुगमानि । लुङ्लकारे । हाविटौ भवतः । इट ईटि । अनेन
 सेर्लोपी भवति । हावडागमौ भवतः । ऐषीत् । ऐषिष्टाम् । ऐषिषुः । इत्यादीनि
 भवन्ति । व्यध् ताडने । तिवादयः । दिवादेर्यः । अनेन यप्रत्ययी भवति ।
 यद्वा क्ङिति च । अनेन सम्प्रसारणं भवति । यकारस्य सस्त्रस्य इकारः ।
 विध्यति । विध्यतः । अदे । विध्यन्ति । इत्यादीनि । विध्येत् । विध्यन्तु ।
 अविध्यत् । अविध्यताम् । अविध्यन् । 'व्यध् णप्' इति स्थिते । द्विश्च ।
 सस्त्रादिः । व्य व्यध् णप् इति जाते । 'णवाद्दौ पूर्वस्य' अनेन सम्प्रसारणम् ।
 पूर्वस्य । अत उपधायाः । विव्याध । 'व्य व्यध् अनुस्' इति जाते । णादौ
 पूर्वस्य । यद्वा क्ङिति च । विविधतुः । विविधुः । विव्यधिय । अत्यतः ।
 तथोर्धः । भवे ज्जाः । विव्यद्ध । सम्प्रसारणम् । विध्यात् । विध्याताम् ।
 विध्यासुः । तथोर्धः । भवे ज्जाः । व्यद्धा । व्यद्धारौ । व्यद्धारः । खसे
 चपा० । व्यत्सति । अव्यत्सत् । लुङ्लकारे । अ व्यध् सि दिप् इति जाते ।
 सिः । अनेन ईट् । खसे चपा भसानाम् । सेर्णिस्तात् । वृद्धिः । अव्या-
 क्षीत् । भ्रसात् । अनेन सेर्लोपी भवति । तथोर्धः । अव्याक्षाम् । अव्याक्षुः ।
 अव्याक्षीः । अव्याक्षम् । अव्याक्ष । अव्याक्षम् । अव्यात्स । अव्यात्स ।
 पुप् पुष्टौ । तिवादयः । दिवादेर्यः । पुष्यति । अन्यानि सुगमानि । लिट्-

लकारे । द्विश् । पूर्वस्य, 'उपधाया लघोः' अनेन गुणः । पुपीष । पुपुषतुः ।
पुपुषुः । पुपीषिष । युष्वात् । उपधायाः । ण्वल् । पीष्टा । 'पीष् स्वप्
तिप्' इति जाते । षटोः कः से । क्लृप्तात्० । कष० । यीच्यति । अपी-
च्यत् । लुङ्लकारे । लित्युषादेर्ङः । डिच्वात् गुणाभावः । दिवादावट् ।
अपुषत् अपुषताम् अपुषन् । श्लिष् आलिङ्गने । तिवादयः । दिवादर्यः ।
श्लिष्यति । चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारे । द्विश् ।
पूर्वस्य । उपधाया लघोः । श्लिषे । श्लिष्यतुः । श्लिष्युः । श्लिष्येपिष ।
इत्यादीनि । श्लिष्यात् । श्लिष् ता इति स्थिते । गुणः । ण्वल् । श्लेष्टा ।
श्लिप् स्वप् तिप् । इति जाते । गुणः । षटोः । षत्वम् । कष० । श्लेच्यति ।
अश्लेच्यत् । अश्लेच्यताम् । अश्लेच्यन् । लुङ्लकारे । दृशषान्तात्सक् ।
अनेन सक्प्रत्ययः । दिवादावट् । षटोः कः से । क्लृप्तात्० । कष० । अश्लि-
चत् । अश्लिचताम् । अश्लिचन् ।

श्लिषेरालिङ्गने सक् ।

डापवादः । अश्लिचत्कन्यां चैवः । अनालिङ्गने समश्लि-
षत् जतु काष्ठम् । तप् प्रीणने । तप्यति, तप्येत्, तप्यतुः,
अतप्यत्, ततर्प, तप्यात् । रधादित्वादिङ्कल्पेन । तर्पिता-
वप्ता-तर्पार् । रारो भूमे दृशाम् । तर्पिष्यति-वप्स्यति-तप्स्यति
अतर्पिष्यत्-अवप्स्यत्-अतर्प्यत् ।

श्लिषेः । श्लिषेर्धातीरालिङ्गनेऽर्थे सक्प्रत्ययो भवति । अनालिङ्गने 'लित्युषा-
देर्ङः' अनेन ङप्रत्ययः । डिच्वात् गुणाभावः । दिवादावट् । अश्लिषत् ।
अश्लिषताम् । अश्लिषन् । आलिङ्गने । अश्लिचत् कन्यां चैवः । इत्युदाहरणम् ।
अनालिङ्गने तु । समश्लिषत् जतु काष्ठम् । इत्युदाहरणम् । तप् प्रीणने ।
तिवादयः । दिवादर्यः । तप्यति । चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुगमानि ।
लिट्लकारे । द्विश् । पूर्वस्य हसादिः । रः । उपधाया लघोः । ततर्प ।
तवपतुः । तवपुः । ततर्पिष । इत्यादीनि । तप्यात् । अस्य धातीरधादि-
त्वात् इङ् विकल्पेन भवति । गुणः । तर्पिता । तर्पितारौ । तर्पितारः ।

इडभावे । गुणः । 'त् अर् प ता' । इति जाते । रा री भूसे दशाम् ।
अनेन अरी री वा भवति । जप्ता । तर्पिता । तर्पिष्यति । तर्पिष्यतः ।
तर्पिष्यन्ति । इडभावे गुणः । रा री भूसे० । जप्स्यति । विकल्पेन । तर्प्स्यति ।
रूपाणि सुगमानि । अतर्पीत् । अतर्प्स्यत् । अतर्प्स्यत् । रूपाणि सुगमानि ।
लुङ्लकारे नृचम् ।

स्पृश्मृश्कृश्लृपां सिर्वा वक्तव्यः ।

रधादित्वाद्देट् । अतर्पीत् अत्राप्सीत् अताप्सीत् । पुषादि-
त्वात् ङः । अटपत् । एवं टप् हर्षविमोहनयोः । टप्यति ।
सुह वैचित्र्ये । सुह्यति, सुमोह, सुह्यात् । द्रुहादीनां घत्व-
ढत्वे वा । मोढा मोध्वा मोह्यता । रधादित्वाद्देट् । मोह्यति-
मोह्यति, अमोह्यत्-अमोह्यत् । पुषादित्वात् ङः । अमु-
हत्, अमोहीत्, अमोहीत्, अमुह्यत् । णश् अदर्शने । जश्यति,
ननाश । फणादित्वादेत्वपूर्वलोपो । नेशतुः नेशुः । नश्यात् ।

स्पृश्० । अटप् सि दिप् इति जाते । सिमता० । सेः । इट् ईटि ।
गुणः । धावसाने । अतर्पीत् । अतर्पिष्टाम् । अतर्पिषुः । इडभावपक्षे ।
उपधाया लघोः । सेः । रा री भूसे । अत उपधाया० । अत्राप्सीत् । अत्रा-
प्ताम् । अत्राप्सुः । रूपाणि सुगमानि । अतर्प्सीत् । अताप्ताम् । अतार्पुः ।
पुषादित्वात्० अस्य धातीर्ङप्रत्ययो भवति । ङित्वात् गुणाभावः । अटपत् ।
अटपताम् अटपन् अन्यानि सुगमानि । एवं टप् हर्षविमोहनयोः । तिदादयः ।
दिवादिभ्यः । टप्यति । अयं धातुः टप्यतिवत् । सुह वैचित्र्ये । पूर्ववत्
तिदादयः । दिवादिभ्यः । सुह्यति । सुह्यतः । सुह्यन्ति । सुह्यत् । सुह्यताम् ।
सुह्येयुः । सुह्यतु । सुह्यतात् । सुह्यताम् । सुह्यतु । अमुह्यत् । अमुह्य-
ताम् । अमुह्यन् । सुह् णप् इति स्थिते द्विष । पूर्वस्य उपधाया लघोः ।
शुमोह । सुमुह्यत् । सुमुह्यः । गुणः । सुमोह्यत् । द्रुहादीनि सुह्यात् ।
सुह् वा इति स्थिते । सुहादीनां घत्वढत्वे वा । अनेन वा हस्य ङः । उपधाया
लघोः । तथोर्ध्वः । शुलम् । दिङ्ङी लोपः । मोढा । मोढारी । मोढाङ् ।

धत्वे कृते सति । सुह् ता इति जाते । उपधाया लघोः । तथोर्धः । भवे
जवा । भोग्धा । भोग्धारौ । भोग्धारः । रधादित्वाद्वा इड् भवति । गुणः ।
भोहिता । सुह् स्यप् तिप् इति जाते । उपधाया लघोः । षढीः कः सि ।
क्लिप्तात्० । कपस्योये० । सोच्यति । इटि कृते सति । सोहिष्यति । अमो-
च्यत् । अमोहिष्यत् । लुङ्लकारि । अमोहोत् । अमोहिष्टाम् । अमोहिषुः ।
इडभावपक्षे । अनिटी नामिवतः । अनेन वृद्धिः । अमोहोत् । अमोहाम् ।
अमोचुः । दृशपात्तात्० । क्लिप्तात् गुणाभावः । षढोः कः सि । क्लिप्तात्० ।
कप० । अमुचत् । अमुचताम् । अमुचन् । पुषादित्वात् डप्रत्ययी भवत्यस्य ।
डिच्चात् गुणाभावः । दिवादावट् । अमुहत् । अमुहताम् । अमुहन् ।
णश् अदर्शनं । आर्द्रः णः स्तः । अनेन यकारस्य यकारः । तिवादयः । दिवादीयः ।
नश्यति । चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारि द्विश्च । पूर्वस्य
हसादि० । अत उपधायाः । ननाश् । लोपः । पचा० । अनेनैत्वपूर्वलोपी
भवतः । नेशतुः । नैशुः । नैशिथ । अत्वत० । कृशप० । टुत्वम् । ननष्ट ।
उत्थादीनि । नश्यात् । नश् ता इति स्थिते । कृशप० । सूत्रम् ।

अस्मिन्निशोर्भासे लुम् वक्तव्यः ।

कृशपराजदेः षः । नष्टा ।

अस्मिन्निशोः । अस्मिन्निशोर्भासी परे लुम् वक्तव्यः । अनेन लुम्ः
निदित्वात् । गणपदान्ते । टुत्वम् । नष्टा । नष्टारौ । नष्टारः । प्रनष्टा ।
इति जाते । उपसर्ग० । अनेन यकारि प्राप्ते । सूत्रम् ।

नशेः पान्तास्य ।

नशेः पान्तस्य अत्वं न स्यात् । प्रनष्टा-नशिता, नञ्यति-
नशिष्यति, अनशिष्यत्-अनञ्यत् । पुषादित्वात् डः ।

नशेः पान्तस्य । पान्तस्य नशिष्यतीत्यत्वं न भवति । अनेन । तन्निषेधः ।
प्रनष्टा । रधादिनाद् वेट् । नशिता । नश् स्यप् तिप् इति जाते । कृशप० ।
अस्मिन् । कत्वम् । पत्वम् । कप० । नञ्यति । इटि कृते सति । षत्वम् ।

नशिष्यति । दिवादावट् । अनन्त्यत् । अनशिष्यत् । लुङ्लकारे पुषादित्वाद
ङप्रत्ययी भवति ।

ङे नशिरत एत्वं वा वाच्यम् ।

अनेशत् । अनशत् । शम् दम् उपशमे ।

ङे । ङप्रत्यये परे नशिर्धातोरेत एत्वं वा वाच्यम् । अनेन अकारस्य
षकारः । अनेशत् । वाग्रहणात् । अनशत् । अनशताम् । अनशन् । इत्या-
दीनि । शम् दम् उपशमे । तिबादयः । दिवादि० । सूत्रम् ।

शमां दीर्घः ।

शमादीनां दीर्घो भवति ये परे अबादौ विषये च ।
शास्यति, शास्येत्, शास्यतु, अशास्यत् । शशाम शिसुतुः शिसुः ।
शस्यात्, शमिता, शमिष्यति, अशमिष्यत् । लित्पुषादेर्ङः ।
अशमत् । अशमौदिति केचित् । दम् अम् तम् भ्रम् क्षम्
क्रम् मद् एते शमादयः । रूपं तद्वत् । जिमिदा स्नेहने ।
आजौ इतौ ।

शमाम् । (ष० ब०) दीर्घः (प्र० ए०) शमादीनां धातूनां यप्रत्यये परे
अबादौ विषये दीर्घो भवति । अनेन दीर्घः । शास्यति । चतुर्णां रूपाणि सग-
मानि । लिट्लकारे वित्वम् । पूर्वस्य । अत उपधायाः । शशाम । 'शशाम
ब्रह्मापि विना दवाग्निः' इत्युदाहरणम् । लोपः पचां० । शिसुतुः । शिसुः ।
शमिष्य । शशंथ । इत्यादीनि । शस्यात् । सिसता० । शमिता । षत्वम् । शमि-
ष्यति । दिवादावट् । अशमिष्यत् । लित्पुषादेर्ङः । अशमत् । अशमताम् ।
अशमन् । इत्यादीनि । केचिदाचार्या अस्य अशमौत् इति रूपमिच्छन्ति । साधनं
तु पूर्ववत् । दम्धातोरपि रूपाणि प्रसूधातुवत् । शम् दम् अम् तम् भ्रम् ।
क्षम् । क्रम् । मद् एते शमादयो ज्ञातव्याः । तेषां रूपाणि पूर्वधातुवत् । न
कश्चित् विशेषः । जिमिदा स्नेहने । आजौ इतौ । तिबादयः । दिवादेर्व्यः ।
मिद् य तिप् इति जाते । सूत्रम् ।

मिदर्थे गुणो वक्तव्यः ।

मेद्यति मेद्येत् मेद्यतु अमेद्यत् । मिमेद मिमिदतुः
मिमिदुः । मिद्यात्, मेदिता, मेदिष्यति, अमेदिष्यत्, अमि-
दत् । असु क्षेपणे । अस्थति, आस, अक्षिता, असिष्यति ।

मिद० । मिदधातोर्ग्रन्थये परे गुणो भवति । मेद्यति । चतुर्णां रूपाणि
सुगमानि । झिट् लकारे । हित् । पूर्वस्य । उपधाया लघोः । मिमेद ।
मिमिदतुः । मिमिदुः । मिमेदिष्य । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । मिद्यात् ।
उपधाया लघोः । मेदिता । अन्यानि सुगमानि । लुङ् लकारे । लिट्पादौः ।
दिवादावट् । अमिदत् । अमिदताम् । अमिदन् । इत्यादीनि भवन्ति
रूपाणि । असु क्षेपणे । तिवादयः । दिवादर्थः । अस्थति । चतुर्णां
रूपाणि सुगमानि । झिट् लकारे हित् । सस्त्रादिर्हिर० । अत उप० ।
सवर्णे० । आस । आसतुः । आसुः । आसिष्य । इत्यादीनि । अस्यात् ।
सिस्ता० । अक्षिता । अन्यानि सुगमानि । अन्येषामपि लुङ् लकारे । लिट्-
पादौः । बावडागमौ । आस् ङ् दिप् इति जाते । सूत्रम् ।

अस्यतेर्द्धे युग्वक्तव्यः ।

आस्यत् । इति दिवादिषु परस्मैपदिप्रक्रिया ।

अस्यतेः । अस्यतेर्धातोर्द्धप्रत्यये परे युग् वक्तव्यः । उकार उच्चा० । ककारः
कित् । आस्यत् आस्यताम् आस्यन् । इत्यादीनि । इति परस्मैपदिप्रक्रिया
समाप्तिगमत् ।

अथात्मनेपदिनः ।

जनी प्रादुर्भावे । ईकारेत् ।

अथात्मनेपदिप्रक्रिया कथ्यते । जनी प्रादुर्भावे । ईकार । इत् तआदयः
प्रत्ययाः सर्वत्र भवन्ति । दिवादर्थः 'जन् य तिप्' इति जाते सूत्रम् ।

जाजनीज्ञोः ।

जनौ प्रादुर्भावे । ज्ञा अवबोधने । अनयोर्जादेशो भवति चतुर्षु परेषु । जायते, जायेत, जायताम्, अजायत । गमां स्वरः । श्रुत्वम् । जजोर्ज्ञः । जज्ञे, जनिषीष्ट, जनिता, जनिष्यते, अजनिष्यत-अजनिष्ट ।

जाजनीज्ञोः । जा (प्र० ए०) जनौज्ञोः (५० दि०) । जनौ प्रादुर्भावे । ज्ञा अवबोधने । अनयोर्धात्वोर्जा इत्यादेशो भवति चतुर्षु लकारेषु परेषु । अनेन जा इत्यादेशः । जायते । चतुर्णां रूपाणि सुगमानि । लिट् लकारः । हित्वम् । सस्वरादिः । ज्ञस्वः । गमां स्वरः । अनेनोपधाया लोपो भवति । श्रुत्वम् । जजोर्ज्ञः । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । इत्यादौनि । सिसृता० । पत्वम् । जनिषीष्ट । जनिता । लुङ् लकारः । भूते सिः । सिसृता० । पत्वम् । श्रुत्वम् । अजनिष्ट । सूचम् ।

पदादेस्तुनि कर्तर्यपि सेरिण् वक्तव्यः दीपा- दिभ्यो वा ।

पद दीप् जन् बुध् पूरि तायि प्यायि एते पदादयः ।

पदादिः । पदादेर्धातुस्तुनि परे सति कर्तरि अपि सेरिण् वक्तव्यः । दीपा-
दिभ्यो धातुभ्यो वा भवति । पद दीप् बुध् पूरि तायि प्यायि एते पदादयो
ज्ञातव्याः ।

लोपः ।

इण्संयोगे तनो लोपो भवति । जनिवध्योर्न वृद्धिः ।
अजनि अजनिषाताम् । दीषो दीप्ता । दीप्यते, दीप्येत,
दीप्यताम्, अदीप्यत, दिदीपे, दीपिषीष्ट, दीपिता, दीपिष्यति,
अदीपिष्यत, अदीपिष्ट, अदीपि । पूरी आप्यायने । पूर्यते,

पूर्यंत, पूर्यताम्, अपूर्यत, पुपूरे, पूरिषीष्ट, पूरिता, पूरिष्यते,
अपूरिष्यत, अपूरि, अपूरिष्ट । पद् गतौ । पद्यते, पद्येत,
पद्यतात्, अपद्यत, पेदे, पत्सीष्ट, पत्ता, पत्स्यते, अपत्स्यत ।
अपादि, अपत्साताम्, अपत्सत । बुध् अवगमने । बुध्यते,
बुध्येत, बुध्यताम्, अबुध्यत, बुबुधे, आदिजबानाम् । सिस्थोः ।
स्वमे चपा भ्रसानाम् । भुत्सीष्ट, बोद्धा, भोत्स्यते । अबुद्ध
अभुत्साताम् । अभुत्सत । अबोधि । तायङ् पालनस-
न्तल्याः । तायते, ततासे, तायिषीष्ट, तायिता, तायिष्यते,
अतायिष्यत, अतायिष्ट, अतायि । ओप्यायिङ् वृद्धौ । प्यायते,
पप्याये, प्यायिषीष्ट, प्यायिता, प्यायिष्यते, अप्यायिष्यत, अप्या-
यिष्ट, अप्यायि, अप्यायिष्यताम् । इमौ द्वौ भ्वादिकौ । इति
दिवादिष्वत्सनेपदिप्रक्रिया ।

लृपः । इण् संयोगे सति तन्प्रत्ययस्य लृपो भवति । णित्वात् वृद्धौ ग्रामा-
याम् । जनिवध्याः । अनेन वृद्धेर्निषेधः । अजनि । अजनिषाताम् । आतीन्लो० ।
अजनिषत । इत्यादीनि । दीपो दीप्तौ । ईकार इत् । दिवादेर्यः । दीप्यते ।
चतुर्णां सुगगानि । लिट् लकारे । हित्वम् । पूर्वस्य ऋस्वः । दिदीपे ।
दिदीपाते । दिदीपिरे । इत्यादीनि । सिसता० । दीपिषीष्ट । अन्येषां
ऋपाणि सुगमानि । लुङ् लकारे । भूते सिः । सिसता । पत्वम् । एत्वम् ।
दिवादावट् । अदीपिष्ट । पदादेः । अनेन सेरिण् वा भवति । यदा सेरिण्
तदा लृपः । अदीपि । अदीपिषाताम् । आतीन्लो० । अदीपिषत । इत्या-
दीनि । पूरौ आप्यायने । ईकार इत् । तआदयः । दिवादेर्यः । पूर्यंत ।
चतुर्णां सुगमानि । लिट् लकारे । विध्व । पूर्वस्य ऋस्वः । पुपूरे । पुपुराते ।
पुपूरिरे । सिसता० । पत्वम् । पूरिरीष्ट । अन्येषां सुगमानि । लुङ् लकारे ।
वा सेरिण् भवति । अन्यसाधनं तु पूर्ववत् । अपूरि । अपूरिष्ट । अपूरि-
षाताम् । अपूरिषत । एत्वम् । अपूरिष्टाः । इत्यादीनि । पद् गतौ । तआ-
दयः । दिवादेर्यः । पद्यते । इत्यादीनि । लिट् लकारे । हित्वम् । पूर्वस्य ।
लृपः पचाम् । पेदे । पेदाते । पेदिरे । पद् सीष्ट इति जाति । खसे० ।

पत्नीष्ट । पत्ता । इत्यादीनि । लुङ्लकारे । अ पद सि दिप् इति जाते ।
 'पदादेः' अनेन सेरिण् । णित्त्वाद ह्रिः । लोपः । अपादि । अपत्ताताम् ।
 अपत्सत । इत्यादीनि । बुध अवबोधने । त आदयः । दिवादेर्यः । बुध्यते । अन्येषां
 सुगमानि । लिट्लकारे । हिलम् । पूर्वस्य । बुबुधे । बुबुधाते । बुबुधिर । इत्या-
 दीनि । बुध् सीष्ट इति स्थिते । आदिजवानाम् । सिस्वीः । अनेन गुणाभावः । खसे
 चपा० । मुत्सीष्ट । उपधायाः । तयोर्धः । बीडा । बीडारौ । बीडारः ।
 आदिजवानाम् । भीक्षते । अभीक्षत् । लुङ्लकारे । पदादेः । गुणः । लोपः ।
 अबोधि । अबुद्ध । अभुत्साताम् । अभुत्सत । इत्यादीनि । तायङ् पालन-
 सन्तत्योः । ङकार आत्मनेपदार्थः । त आदयः । अप् कर्त्तरि । अनेन अप्-
 प्रत्ययी भवति । भ्रादित्वात् । तायते । लिट्लकारे । हिलम् । पूर्वस्य । ङ्रस्तः ।
 तताये । ततायाते । ततायिरे । इत्यादीनि भवन्ति । 'सिसता०' अनेनेट् ।
 षत्वम् । तायिषीष्ट । तायिता । लुङ्लकारे । वा सेरिण् भवति । अन्यत्-
 साधनं तु पूर्ववत् । अतायिष्ट । अतायि । अतायिषाताम् । अतायिषत इत्या-
 दीनि रूपाणि भवन्ति । ११अप्यायिङ् ह्रौ । ङकार आत्मनेपदार्थः । ओकारे-
 कारौ इतौ स्तः । त आदयः । अप् कर्त्तरि । प्यायते । अन्येषां लकाराणां
 रूपाणि सुगमानि । तस्माद् व्याख्यानं न कृतम् । लिट्लकारे द्विस् । पूर्वस्य
 ङ्रस्तः । प्याये, प्यायाते । प्यायिरे । इत्यादीनि । सिसता० अनेनेट् । प्यायि-
 षीष्ट । प्यायिता । लुङ्लकारे वा सेरिण् भवति । अन्यसाधनं तु पूर्ववत् ।
 अप्यायिष्ट । अप्यायि । अप्यायिषाताम् । अप्यायिषत । अप्यायिष्ठाः । अप्यायि-
 षाथाम् । अप्यायिष्वम् । अप्यायिषि । अप्यायिष्वद्भि, अप्यायिष्वद्भि । इमौ द्वौ
 धातु भ्रादिकौ । इत्यात्मनेपदप्रक्रिया कथिता ।

अथोभयप्रदिनः ।

णह् बन्धने । नह्यति, नह्यते, नह्येत्, नह्येत, नह्यतु,
 नह्यताम्, अनह्यत्, अनह्यत । ननाह नेहतुः नेहुः । नेहिथ-
 ननद्ध । नेहे, नह्यात्, नत्सीष्ट । नह्यो धः । नह्या, नत्-
 स्यति-नत्स्यते, अनत्स्यत्-अनत्स्यत । अनात्सीत्, अनाह्याम्,
 अनात्सुः । अनद्ध अनत्साताम् अनत्सत । इति दिवादिषु

अथोभयपदिप्रक्रिया कथ्यते । शब्द बन्धने । अकार उभयपदार्थः । आदेशः ।
 ण्यः खः । अनेन णकारस्य नकारः । तिषादयस्त आदयश्च प्रत्यया भवन्ति ।
 दिवादीयः । अनेन यप्रत्ययः । नञ्जाति । नञ्जाते । चतुर्णां खकाराणां रूपाणि
 सुगमानि । अतः पिष्टपेपणं न कृतम् । खिट्खकारे । द्विष । पूर्वख । अत्
 उपधायाः । ननाह । खीपः पचाम् । अनेनैत्वपूर्वखीपी । नेह्युतुः । नेऊः ।
 नेह्विष । अत्वती० । ननह् थप् इति जाति । नही धः । तथोर्धः । भवे
 ज्ञा । ननह । नेहे । नेहाते । नेह्विरे । नञ्जात् । नह् सीष्ट इति स्थिते ।
 नही धः । खसे चपा० । नखीष्ट । नह् ता । नही धः । तथोर्धः । भवे
 ज्ञा । नडा । नही धः । खसे० । नख्यति । नख्यते । इत्यादीनि ।
 सुख्खकारे । अत उपधायाः । अनाखीत् । 'भ्रसात्' अनेन सेलीपी भवति ।
 अनाहाम् । अनाह्युः । इत्यादीनि । आत्मनेपदे । अमह । अनत्साताम् ।
 अनत्सात । इत्यादीनि । इत्युभयपदिप्रक्रिया समाप्ता । इति यविकरणा दिवा-
 द्यी चातवः कथिताः ।

24

नूपः ।

विकरणस्य नुप्रत्ययस्य उपप्रत्ययस्य च गुणी भवति पिति परे । सुनोति सुनुतः । नु धातोः । सुन्वन्ति । सुनोषि सुनुथः सुनुथ । सुनोमि ।

नूपः । नुय उप च । नूप । तस्य । नूपः (ष० ए०) । स्वादिरुत्पन्नस्य नुप्रत्ययस्य । तनादिरुत्पन्नस्य । नुप्रत्ययस्य । पिति प्रत्यये परे गुणी भवति । अनेन गुणः । सुनोति । सुनुतः । नुधातोः । सुन्वन्ति । षत्वम् । सुनोषि । सुनुथः । सुनुथ । नूपः । अनेन गुणः । सुनोमि । सुनुवन् इति जाते । सत्वम् ।

ओर्वमोर्वा लोपः ।

असंयोगादुत्तरस्य प्रत्ययसम्बन्धिन उकारस्य वा लोपो भवति वमोः परयोः । सुनुवः-सुन्वः सुनुमः-सुन्मः । सुनुते सुन्वाते सुन्वते । सुनुयात्, सुन्वीत, सुनोतु-सुनुतात् । सुनुताम्, सुन्वन्तु ।

ओर्वमोर्वा लोपः । ओः (ष० ए०) वमोः (स० हि०) वा अव्ययम् । लोपः । (प्र० ए०) चतुःपदं सत्वम् । असंयोगादुत्तरस्य प्रत्ययसम्बन्धिन उकारस्य वमोः परयोः सतोर्लोपो भवति । अनेन उकारस्य वा लोपः । सुनुवः । सुन्वः । सुनुमः । सुन्मः । सुते । सुन्वाते । आतोऽन्तो० । सुन्वते । षत्वम् । सुनुषः । सुन्वाथे सुनुथे । सुन्वे । ओर्वमोर्वा लोपः । सुनुवहे । सुन्वहे । सुनुवहे । सुन्वहे । सुनुयात् । सुनुयाताम् । सुनुवः । नुधातोः । सुन्वीत । सुन्वीयाताम् । सुन्वीरन् । प्रत्यानि सुगमानि । लोट् लकारे । नूपः । अनेन पिति प्रत्यये परे गुणः । सुनोतु । नुह्योः । सुनुतात् । सुनुवां सुन्वन्तु । 'सुनु हि' इति स्थिते सत्वम् ।

ओर्वा हिः ।

प्रत्ययसम्बन्धिन उकारादुत्तरस्य हेर्लुगभवति वाग्रहणात्

संयोगान्न । तेन तच्चाह त्वच्चाहोत्यत्र न । सुनु, सुनुतात्, सुनवानि, सुनुताम्, असुनोत्, असुनुत । सुषाव सुषुवतुः । सुषविथ-सुषोथ । सुषवे, स्यात्, सोषीष्ट, सोता, सोष्यति, सोष्यते, असोष्यत्, असोष्यत ।

ओर्वाह । ओः (प० ए०) वा । अव्ययम् (प्र० ए०) हेः (ष० ए०) प्रत्ययसम्बन्धिन उकारादुत्तरस्य हिप्रत्ययस्य वा लुग् भवति । अस्मिन् सूचे वायह-
यात् संयोगात् न लुग् भवति । हेः । तेन । तच्चाह त्वच्चाहोत्यत्र न सुनु । सुनुतात् सुनुत सुनुत । नूपः सुनवानि । सुनवाव । सुनवाम । सुनुताम् । सुन्वाताम् । सुन्वताम् । सुनुष्व । सुन्वाथाम् । सुनुष्वम् । सुनवै । सुनवा-
वहे । सुनवामहे । दिवादावट् । नूपः । असुनोत् । असुनुताम् । असु-
न्वन् । असुनीः । असुनुतम् । असुनुत । असुन्वम् । असुनुव । नुर्वमीः ।
असुन्व । असुनुम । असन्म । असनुत असन्वाताम् । आतीऽन्ती० । असु-
न्वत । असुनुधाः । असुन्वाथाम् । असुनुष्वम् । असुन्वि । असुनुवहि । असु-
न्वहि । असुनुमहि । असुन्महि । लिट्लकारे । द्विथ । सस्त्रादिः ।
क्लितात्० । धातीनांमिनः । सुषाव । नुधातोः । नानप्योर्वः । सुषुवतुः ।
सुषुडः । अलवः । गुणः सुषविथ । सुषोथ । आत्मनेपदे । सुषुवे । सुषु-
वाते । सुषुविरि । वी । सूयात् । गुणः । पत्वम् । स्वषीष्ट । अन्येषां रूपाणि
सुगमानि । लुङ्लकारे । अस्मि सि दिप् । इति जाते । सिः । सूचम् ।

सुसुधूजां पे सेरिड्डा वक्तव्यः ।

असावीत् असौपीत् दुसस्तुनुधातूनामिड्डेति केचित् ।
असविष्ट असोष्ट । चिञ् चयने । चिनोति, चिनुते, चिनु-
यात्, चिन्वीत, चिनोतु, चिनुताम्, अचिनोत्, अचिनुत ।

सुसुधूजाम् । धातूनां परस्मैपदे सिः इड् वा वक्तव्यः सेरिचित्वात् ।
धातीनांमिनः । अनेन वृद्धिः । असावात् । असाविष्टाम् । असाविषुः ।
इडभावे । अनिटी० । असौपीत् । असौष्टाम् । असौषुः । इत्या-
दीनि । आत्मनेपदे । दुसस्तुनुधातूनाम् इड् वा भवति । इति केदि-

दाचार्या बहन्ति । अनैनात्मनेपदेऽपि । सेरिट् । गुणः । असविष्ट । अस-
विषाताम् । असविषत । इडभावे । असोष्ट । असोषाताम् । असोषय ।
चिञ् चयने । खादेर्नुः । नृपः । चिनोति । चिनुतः चिन्वन्ति । चिनुते ।
चिन्वाते । चिन्वते । चिनुषात् । चिन्वीत । चिनोतु । चिनुतात् । चिनु-
ताम् । चिन्वन्तु । ओर्वाङ् । चिनु । अन्यानि सुगमानि । चिनुताम् । अचि-
नोत् अचिनुत । एतेषां रूपाणि सुगमानि । छिट् लकारे । चि अप् इति
स्थिते । सत्वम् ।

चिनोतेः सणादौ कित्त्वं वा वाच्यम् ।

चिकाय चिक्वतुः चिक्वुः । चिचाय । चिक्ये-चिच्ये ।
चौयात्, चेपौष्ट, चेता २ चेष्यति-चेष्यते, अचेष्यत्-अचेष्यत,
अचैषीत्, अचेष्ट । स्तृज् आच्छादने । स्तृणोति स्तृणुते ।
तस्तार । गुणोर्ति-संयोगाद्धोः । तस्तरतुः तस्तरुः । तस्तर्थम् ।
तस्तरे, स्तार्यात् ।

चिनोतेः । चिनोतेर्धातोः । सप्रत्यये णादौ च परे कित्त्वं वा वाच्यम् ।
अनेन चकारस्य ककारः । द्वित्वम् । सस्तरादिः । कृहीयुः । धातोर्नामिनः ।
चिकाय । नुधानीः । चिक्वतुः । चिक्वुः । चिकविथ । चिकेथ । चिचाय ।
चिच्यतुः । चिच्युः आत्मनेपदे । कित्त्वे कृते सति । चिक्ये । चिक्व्याते ।
चिक्विर । कित्त्वाभावे । चिच्ये । रूपाणि सुगमानि । येः । चौयात् । गुणः
षत्वम् । चेपौष्ट । चेता । चित्वा । अन्येषां रूपाणि सुगमानि । लुङ् लकारे ।
अनिटी नामिवतः । अचैषीत् । अचैष्टाम् अचैषुः । आत्मनेपदे गुणः । अचेष्ट ।
अचेष्टाताम् । अचेष्टत । स्तृज् आच्छादने । खादेर्नुः । पुर्नोऽणोऽनन्ते । नृपः ।
स्तृणोति स्तृणुते । चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुगमानि । स्तृणप् इति जाते
द्विष । सस्तरादिः । शसात् खपाः । धातोर्नामिनः । तस्तार । गुणोऽर्त्तिः ।
अनेन गुणः । तस्तरतुः । तस्तरुः । षट्दनस्य गुणः । तस्तर्थम् । आत्मनेपदे ।
तस्तरे । तस्तारते । तस्तरिरे । इत्यादीनि । गुणोऽर्त्तिः । अनेन मादादौ
गुणो भवति । स्तार्यात् । अन्यानि सुगमानि । छः । अनेन शुभ्रनिधेयः ।
क्षित्वात् । अनेन षत्वम् । स्तृषीष्ट । संयोगादेः । अनेन अस्य वेद् स्तृषीष्टौ ।

जुषः । स्तरिषीष्ट । गुणः । स्ततां । स्ततां । हृतः स्तपः । स्तरिष्यति ।
स्तरिष्यते । अन्तानि सुगमानि । जुष्टलकारे । द्विः । अस्तार्षीत् । आत्मनेपदे ।

संयोगादि बृहदन्तवृद्धञां सीस्योरात्मनेपदे

इडा वक्तव्यः ।

स्तरिषीष्ट । उ । स्तृषीष्ट, स्तृतां २, स्तरिष्यति-स्तरिष्यते,
अस्तरिष्यत्, अस्तरिष्यत, अस्तार्षीत्, अस्तरिष्ट, अस्तृत ।
हञ् वरणे । हृणोति, हृणुते । ववार वव्रतुः वव्रः ।

संयोगादि । अनेन वेट । अन्तरिष्ट । इडभावे । अस्तृत । सीपी० ।
अनेन सेलोपः । अस्तृषाताम् । अस्तृषत । इत्यादीनि । हञ् वरणे । लकार
उभयपदार्थः । खादिर्नुः । पुर्वाङ्गीऽनन्ते । नूपः । हृणते । चतुर्थां लकाराणां
रूपाणि सुगमानि । लिटलकारे । हित्वादिकम् । धातोर्नामिनः । ववार ।
अरम् । वव्रतुः । वव्रः । ववर् यप् इति ज्ञाते । सूत्रम् ।

हृणोतेस्यपो नित्यमिट् ।

ववरिश्च वव्रयुः दन्न । ववार-ववर वव्रव वव्रम् । वव्रे, वव्रद्धे ।
त्रियात्, वरिषीष्ट । ईटो ग्रहाम्० । वरिषीष्ट, वरिता-वरीता,
वरिष्यति-वरीष्यति, वरिष्यते-वरीष्यते, अवरिष्यत्-अवरिष्यत्,
अवरिष्यत-अवरिष्यत, अवारीत्, अवरिष्ट-अवरिष्ट, अहृत, । धूञ्
कम्पने । धूनोति, धुनुते, धुनुयात्, धुन्वीत, धूनोतु, धुनुताम्,
अधूनोतु, अधुनुत, दुधाव, दुधुवे, धूयात्, धविषीष्ट-धोषीष्ट ।

हृणोतेः । हृणोतेर्धातोः धपी नित्यं भवति इट् । ववरिश्च । कादित्वाच्चेट् ।
वव्रव । इत्यादीनि । वव्रे । वव्राते । वव्रिरे । यादादौ । त्रियात् । संयोगादिः ।
हृषीष्ट । ईटो ग्रहाम् । अनेन इकारस्य इकारः । वरिषीष्ट । वरीषीष्ट ।
इत्यादीनि । वरिता । वरीता । इत्यादीनि । अन्येषां रूपाणि सुगमानि ।
जुष्टलकारे । धाविटौ द्विः । अवारीत् । अवारिष्टम् । अवारिषुः ।

आत्मनेपदे गुणः । अवरिष्ट । अवरोष्ट । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति ।
 तेषां साधनमपि सुगमम् । धूञ् कम्पने । जकार उभयपदार्थः । पूर्ववत्
 प्रत्यया भवन्ति । स्वादेर्नुः । नूपः । अनेन चतुर्थं पिति गुणी भवति ।
 धूनीति । आत्मनेपदे । धूनुते । चतुर्णां पूर्ववद्रूपाणि । लिट्प्रकारे ।
 हित्वादिकं सर्वं भवति । धातोर्नामिनः । भूपाणां अनेन धस्य दः । ऋसः ।
 दुधाव । दुधवतः । दुधवुः । दुधविष्ये । इत्यादीनि । दुधवे । दुधुवाते ।
 दुधुविरि । धूयात् ।

स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्ज्रधादीनां वा ।

धविता-धोता, धविष्यति-धोष्यति, अधविष्यत्-अधोष्यत्,
 अधावोत्, अधविष्ट-अधोष्ट । इति स्वादिषु उभयपदिप्रक्रिया ।

स्वरति० । अनेनात्य वेट् । गुणः । धविषीष्ट । इडभावे धीषीष्ट ।
 अन्यानि रूपाणि सुगमानि । धविता । धोता । अन्येषां रूपाणि सुगमानि ।
 सर्वतेड्विकल्पः । लुङ्प्रकारे । अधावोत् । अधाविष्टम् । अधाविषुः ।
 साधनं सुगमम् । इडभावे । अनिटी० । अधीषीत् । अधीष्टम् । अधीषुः ।
 आत्मनेपदे । अधविष्ट । अधीष्ट । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । एतादृशानि
 रूपाणि शतशः साधितानि । अतो व्याख्यानं न कृतम् । इत्युभयपदिप्रक्रिया
 कथिता ।

अथ परस्मैपदिनः ।

हि गतो वृद्धो च हिनोति ।

अधाधुना परस्मैपदिप्रक्रिया कथ्यते । हि गतो वृद्धौ । तिबादयो भवन्ति ।
 स्वादेर्नुः । नूपः । हिनोति हिनुतः हिन्वन्ति इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति ।
 लिट्प्रकारे । हित्वादिकम् । सूचम् ।

हिरुक्तस्य हिनोतिः कुत्वं वाच्यम् ।

जिज्ञाय, ह्रीयात्, हेता, हेष्यति, अहेष्यत्, अह्रीषीत् ।

शक्नु शक्तौ । शक्नोति, शक्ताक । लोपः पचां कित्ये चास्य ।
शेकतुः शेकुः । शक्यात्, शक्ता, शक्यति, अशक्यत्, अशकत् ।
धिवि प्रीतौ । इदित इति नुम् ।

द्विरुक्तस्य । द्विरुक्तस्य द्विनीतेर्धातोः कुत्वं वाच्यम् । अनेन ह्यस्य घः ।
धातोर्नामिनः । भपानाम् । जिघायाँ जिघ्रतुः । जिघ्र्युः । जिघ्रियिष्य ।
जिघ्रेष्य । इत्यादीनि । ये । ह्रीयात् । गुणः । हेता । हेथ्यति । अहे-
ष्यत् । शेषाणि रूपाणि सुगमानि । लुङ्लकारि । अनिटौ नामिवतः । अनेन
वडिः । अहेपौत् । अहेष्टाम् । अहेपुः । इत्यादीनि । शक्नु शक्तौ । लृकारो
लृदित्काथ्यार्थः । तिवादयः । स्वादेर्नुः । नृपः । शक्नोति । शक्नुतः ।
नृधातोः । शक्नुवन्ति । लोट्लकारे सञ्जसपुरुषस्यैकवचने । शक्नुहि । अन्यानि
सुगमानि । लिट्लकारे द्वित्वादिकं सर्वं भवति । अत उपधायाः । शक्ताक ।
लोपः पचाम् । शकतुः शेकुः । अन्यानि सुगमानि । शक्यात् । शक्ता ।
कित्यात् । कपसंयोगे शक्यति अशक्यत् । रूपाणि सुगमानि । लुङ्लकारि
लित्युपादिः । अनेन डप्रत्ययो भवति । अशकत् । अशकताम् । अशकन् ।
इत्यादीनि भवन्ति । धिवि प्रीतौ । इकार एत् । इदितोनुम् । तिवादयः ।
स्वादेर्नुः । धिन् व नृ तिप् । इति ज्ञाते । नृचम् ।

धिविक्लृण्व्योर्नी लोपो वाच्यः ।

चतुर्थ ।

धिविक्लृण्व्योः । अनयोर्लकारस्य लोपो वाच्यः । चतुर्थं परेपु । अनेन
नकारस्य लोपः । नृचम् ।

यवयोर्वसे हकारे च लोपः ।

धिनोति, धिनुयात्, धिनोतु, अधिनोत्, दिधिव्, धिन्-
व्यात्, धिवन्ति, धिवन्थि, अधिवन्थि, अधिवन्तीत् । कवि
हिंसायाम् । कृणोति, चकृण्व । धिनोतिवत् । श्रु श्रवणे ।

यवयोः । यकारवकारयोर्वसे हकारे च लोपो भवति । नृपः । धिनोति ।

धिजुतः । धिन्वन्ति । इत्यादीनि । लिट् लकारे । हित्वम् । पूर्वस्य ।
 कृपानाम् । दिधिव् । दिधिवन्तुः । दिधिवन्तुः । दिधिवन्ति । इत्यादीनि
 भवन्ति । सिसता० अनेनेट् । धिन्विता । अन्येषां रूपाणि सुगमानि । लुङ्-
 लकारे । ढाविक्कौ । अन्यसाधनं तु पूर्ववत् । अधिन्वीत् । अधिन्विष्टाम् ।
 अधिन्विषुः । इत्यादीनि । क्वि हिंसायाम् । सर्वसाधनं तु पूर्ववत् । णत्वम् ।
 कथीति । अयं धातुर्धिनोतिवत् ज्ञातव्यः । शु अवधे । तिबादयः । स्वादेनः ।
 स्वम् ।

श्रुवः शृ ।

श्रुवः शृ भवति चतुर्थं परेषु । शृणोति, शृश्राव, शृश्रोथ,
 श्रूयात्, श्रोता, श्रोष्यति, अश्रोष्यत्, अश्रोषीत् । इति स्त्रादिषु
 परस्मैपदिप्रक्रिया ।

श्रुवः । श्रुवः । (ष० ए०) शृ (प्र० ए०) साङ्केतिकम् । हिपदं षष्ठम् ।
 श्रुवो धातोः शृ इत्यादेशो भवति चतुर्थं परेषु । अनेन श्रुवः शृ । णत्वम् ।
 शृणोति । शृणुतः । शृण्वन्ति । इत्यादीनि भवन्ति । चतुर्णां रूपाणि सुग-
 मानि । लिट् लकारे हित्वादिकं पूर्वस्य धातोर्नामिनः । अनेन वृद्धिः ।
 शृश्राव । शृश्रुवतुः । शृश्रुवः । इत्यादीनि भवन्ति । ये । श्रूयात् । गुणः ।
 श्रोता । श्रोष्यति अत एव भवति । अश्रोष्यत् । रूपाणि सुगमानि । लिङ्-
 लकारे । अनिटो नामिवतः । अनेन वृद्धिः । अन्यसाधनं तु सुगमम् । अश्रो-
 षीत् । अश्रोषिष्टाम् । अश्रोषीः इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति इति परस्मैपदि-
 प्रक्रिया समाप्ता ।

अथात्मनेपदिनः ।

अश्रूङ् व्याप्तौ ।

ऊडावितौ ।

अश्रुते, अश्रुवौत, अश्रुताम्, आश्रुत । नुगशाम् । आश्रो-

र्षादी। घानश्चे। ऊदितो वा। अशिषीष्ट-अचीष्ट अशिषा-
अष्टा, अशिष्यते-अच्छते, आशिष्यत-आच्छत। आशिष्ट-आष्ट
आक्षाताम् आक्षत। इति स्वादिषु आत्मनेपदिप्रक्रिया। इति
नुविकरणाः स्वादयः।

अत्रात्मनेपदिप्रक्रिया कथ्यते। अशृङ् व्यक्तौ ऊडावितौ क्तः। तिबादयः।
स्वादन्तुः। अश्रुतं। अश्रुवाते। आतोऽन्तो०। अश्रुवते। इत्यादीनि। अश्रु-
वीत। अश्रुवीयाताम्। अश्रुवीरन्। अश्रुताम्। अश्रुवाताम्। अश्रु-
वत्सम्। खरादित्वाद हावडागसौ भवतः। आश्रुत। अन्यानि सुगमानि।
लिट् लकारे। डित्वादिक सर्वम्। लुगशा०। आसीर्णादी। आनश्चे।
आनश्चते। आनश्चरे। इत्यादीनि ऊदितो वा अनेनास्य घातोऽरिङ्बिकल्बो
भवति। अशिषीष्ट। डडभावे कृष्ण०। अनेन षत्वम्। षटोः कः। से।
पत्वम्। कपसंयोगे०। अचीष्ट। रूपाणि सुगमानि। अन्यानि झुलात्
श्रेयानि। लुङ् लकारे। हावडागसौ खरादित्वात्। आशिष्ट। आशिषाताम्।
आशिष्यत। डडभावे भ्रसात्०। कृष्ण०। णत्वम्। आष्ट। आक्षाताम्।
आक्षत। इत्यादीनि। इत्यात्मनेपदिप्रक्रिया समाप्तिसमसत्। इति नुविकरणाः
स्वादयो घातवः कथिताः।

अथ रूधादयः।

तत्रादावुभयपदिनः। रुधिरावरणे। इरित्।

अथ रूधादयो घातवः कथ्यन्ते। तत्रादावुभयपदिनो घातवः सन्ति। रुधिर-
आवरणे। इरित्। उभयपदित्वात्। तिबादय सप्तवादयश्च प्रत्यया भवन्ति।
यत्तम्।

रूधादिर्नम्।

रूधादेर्गणान्नम् प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु। अपोऽपवादः।
भकारः स्थाननियमार्थः। णत्वम्। तथोर्धः। रूणादि।
नमसोऽस्य।

रुधादिर्नम् । रुध् आदिर्यस्य स रुधादिः तस्य रुधादिः (प० ए०) नस्
(प० ए०) रुधादिर्गणान्नप्रत्यये भवति चतुर्थे लकारेषु परेषु । अपोऽपवादः ।
प्रत्यये सकारः स्थाननियमार्थः । पुनर्गणोऽनेन शब्दे च । तथोर्धः । अनेन
तकारस्य धकारः । भवेज्जवाः । रुणद्धि । रुध् तस् इति जाते । नमसोऽस्य ।
अनेन अकारस्य लोपः । तथोर्धः ।

हसात् भासस्य सर्वर्णे भासे लोपो वाच्यः ।

रुन्धः रुन्धति । रुणत्सि रुन्धः रुन्ध । रुणध्वि रुन्धुः रुन्धः ।
रुन्धे रुन्धति रुन्धते । रुन्ध्यात्, रुन्धीत, रुणद्ध, रुन्धाम्, अरु-
णत्-अरुणद्ध, अरुन्ध । रुरोध, रुरुधतुः रुरुधुः । रुरोधिय ।
रुरुधे रुरुधाते । रुध्यात्, रुत्सीष्ट, रोद्धा २, रोत्स्यति, रोत्स्यते,
अरोत्स्यत्, अरोत्स्यत । अनिटो नामिवतः । अरोत्सीत् ।
सिखोः । अरुद्ध अरुत्सातां अरुत्सत । इरितो वा । अरुधत् ।
उच्छृद्दिर् दीप्तिदेवनयोः । उद्गरावितौ । कृणत्ति-कृन्तः
कृन्दन्ति । कृन्ते, कृन्ध्यात्, कृन्दीत, कृणत्तु, कृन्ताम्, अक्कृ-
णत्, अक्कृणद्ध । दः सः । दकारस्य वा सकारो भवति सिपि
विषये । अक्कृणः अक्कृणतं अक्कृणत । चच्छर्द, चच्छृदे,
कृद्यात्, कृत्सीष्ट-कृर्दिषीष्ट, छर्दिता, कृर्दिष्यति कृर्त्स्यति,
कृर्दिष्यते-कृर्त्स्यते, अक्कृर्दिष्यत्-अक्कृर्त्स्यत्, अक्कृर्दिष्यत-
अक्कृर्त्स्यत । इरितो वा । अक्कृद्धत्, अक्कृर्दीत्, अक्कृर्दिष्ट ।
उ हृदिर् हिंसानादरयोः । हृणत्ति हन्तः हन्दति । हन्ते,
हन्ध्यात्, हन्दीत, हणत्तु, हन्ताम्, अहणत्, अहन्त, ततर्द,
तहदे, हद्यात्, हत्सीष्ट-तर्दिषीष्ट, तर्दिष्यति-तर्त्स्यति, तर्दिष्यते
तर्त्स्यते, अतर्दिष्यत्-अतर्दिष्यत, अतर्दिष्यत-अतर्त्स्यत, अतृ-
दत्, अतर्दीत् । कृत्तत्-कृद्धवतश्चन्द्रोऽसिः सादेरिद्धा । अत-
र्दिष्ट । इति रुधादिषु रुन्धपादप्रक्रिया ।

ह्रस्वात्० । अनेन धकारस्य लोपो भवति । गद्या० । रुन्धः । रुन्धन्ति ।
 खसि० रुन्धन्ति । रुन्धः । रुन्ध अस्यानि मूले सन्ति । रुन्धे । रुन्धाते । रुन्धते ।
 इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । रुन्धात् । रुन्धाताम् । रुन्धुः । सुगमानि ।
 रुन्धीत । रुन्धीयाताम् । रुन्धीरन् । रुन्धुः । रुन्धात् । रुन्धाम् । रुन्धन्तु ।
 भ्रसादिभिः । ह्रस्वात् । रुन्धि । रुन्धात् । रुन्धम् । रुन्ध । रुन्धधानि ।
 रुन्धधाव । रुन्धधाम । रुन्धाम् । रुन्धाताम् । रुन्धताम् । इत्यादीनि । अरु-
 णत् । अरुन्धाम् । अरुन्धन् । अरुणः । अरुन्ध । अरुन्धाताम् । अरुन्धत ।
 अरुन्धाः । अरुन्धाताम् । अरुन्धन् । अरुन्धधम् । अरुन्ध । अरुन्ध । इत्या-
 दीनि रूपाणि पूर्वोक्तैरेव गवैः सिध्यन्ति । तानि यथासम्भवं साध्यानि । लिट्-
 लकारे । द्वित्वादिकं सर्वं भवति । उपधाया लघोः । रुन्धि । रुन्धतुः ।
 रुन्धुः । रुन्धिष्य । इत्यादीनि । आत्मनेपदं । रुन्धे । रुन्धाते । रुन्ध-
 धिरे । अस्यानि सुगमानि । रुन्धात् । रुन्धीष्ट । तद्योर्धः । गुणः । रोद्धा ।
 रोद्धा । खसि० । रोद्धति । रोद्धते । लुङ्लकारे । अनिट् । अनेव ।
 ह्रस्वः । खसि० । अरोद्धीत । अरोद्धात् । अरोद्धाः । इत्यादीनि । आत्मने-
 पदं । ह्रस्वात् । अनेन संज्ञोपो भवति । अरुद्ध अरुद्धाताम् । अरुद्धत ।
 इत्यादीनि रूपाणि सुगमानि । अस्य धातोरिति वा अनेन उग्रत्ययो भवति ।
 हरित्वात् । द्वित्वात् । गुणाभावः । अरुद्धत् । अरुद्धताम् । अरुद्धन् । सुग-
 मानि । चकृद्दिर् दीतिट्वनयोः । उग्रावितौ । पूर्ववत् प्रत्ययाः । रुधादे-
 र्भम् । अनेन चतुर्थं नम्प्रत्ययो भवति । कृणुति । अत्र गृभे चपा भ्रसानाम् ।
 अनेन दश्यतः । नश्यापदान्ते भ्रसे । अनेन नश्यानुस्वारी भवति । कृत्तः ।
 कृन्दन्ति । इत्यादीनि रूपाणि पूर्वसङ्गानि सन्ति । पूर्वोक्तैरेव सूचैः सिध्यन्ति ।
 कृत्ते । कृन्दन्ते । कृन्दन्ते । चतुर्थी लकाराणां रूपाणि पूर्वसङ्गानि । लिट्-
 लकारे । द्वित्वादिकं सर्वं भवति । पूर्वस्वरः । उपधायाः । अनेन । गुणः ।
 भ्रपानाम् । चकृद्धं । चकृद्धतुः । चकृद्धुः । चकृद्धिष्य । आत्मनेपदं । चकृद्धे ।
 चकृद्धते । चकृद्धिरे । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । कृदात् । सिस्वीः ।
 अनेन गुणनिर्देशः । खसि० कृद्धीष्ट । रुत् रुद्ध कृद्ध अनेन वक्ष्यमाणेन वेत् ।
 उपधाया लघोः अनेन गुणः । रुद्धिता । अन्येषां रूपाणि सुगमानि । रुद्धि-
 ष्यति । रुद्धतुः । अनेन वा इट् । खसि० । रुद्ध्यति । इत्यादीनि ।
 लुङ् । हाविटौ सेधोपः । गुणः । रुद्धागमः । अरुद्धीत् । अरुद्धीष्टाम् ।

અચ્છદિંધુઃ । અન્યાનિ સુગમાનિ । આત્મનેપદે સાધનં પૂર્વવત્ । અચ્છદિંષ્ટ ।
 અચ્છદિંષાતામ્ । અચ્છદિંષત । ઇત્યાદીનિ । અસ્ય ધાતોરિરિતો વા । અનેન
 હપ્રત્યયો ભવતિ । હિત્વાદગુણાભાવઃ । અકૃદન્ । અકૃદતામ્ । અકૃદન્ ।
 અકૃદઃ । અકૃદતામ્ । અકૃદત્ । અકૃદમ્ । અકૃદાવ । અકૃદામ । સાધન-
 મેતાદૃશ' શતશઃ ક્રતમ્ । છ હદિર્ હિંસાનાદરયોઃ । છદરાવિતૌ । પૂર્વવત્
 પ્રત્યયા ભવન્તિ । રુધાદેર્નમ્ । અર્વેજ ચતુર્થું નમ્પ્રત્યયો ભવતિ । ચલમ્ ।
 હણષિ । અષિન્રુપે રુસેઃ । અનેન દસ્યતઃ । હિતિ પ્રત્યયે પરે 'નમસોઽસ્ય'
 અનેન નમોઽકારસ્ય સ્ત્રીપી ભવતિ । નચ્ચાઃ । અનેન ક્રતે પરે નકારાસ્યાનુસારી
 ભવતિ । હચ્ચાત્ઽ અનેન વા તકારસ્ય સ્ત્રીપી ભવતિ । કૃન્તઃ । કૃન્તઃ । એતા-
 દશમપિ રૂપં સ્યાત્ । હન્દન્તિ । હન્તે । હન્દાતિ । હન્દતે । ઇત્યાદીનિ ચતુર્થાં
 રૂપાણિ સુગમાનિ । પૂર્વોક્તૈરેવ મૃચૈઃ સિદ્ધન્તિ । લિટ્લકારે । વિચ્ચ । પૂર્વચ્ચ
 રઃ । ઉપધાયા લઘોઃ । અનેન ગુણઃ । તતદં । ક્રિત્ચાત્ ગુણાભાવઃ ક્રિતિ
 ચ્ચાદૌ । અન્યત્સાધનં પૂર્વાત્ । તહદતુઃ । તહદઃ । ગુણી ભવતિ ધપિ ।
 તતદિંધ । ઇત્યાદીનિ । આત્મનેપદે સાધનં પૂર્વવત્ । તહદે । તહદાતે ।
 તહદિરે । અન્યાનિ સુગમાનિ । હયાત્ । રુસેઃ । રુત્હદઃ । અનેન વા હ્હનિષેધઃ ।
 સિચ્ચોઃ । અનેન ગુણનિષેધઃ । હચ્ચીષ્ટ । હિતિ ક્રતે ગુણી ભવતિ । તદિંધૌષ્ટ ।
 અન્યાનિ રૂપાણિ સુગમાનિ । અન્યાનિ રૂપાણ્યન્વેષાં લકારાણાં મૂલાત્ ઝ્રેયાનિ ।
 સિવર્જિતસાદિપ્રત્યયે હ્હિક્લિપ્તઃ । લુહ્લકારે । સિસતાઃ । સેઃ । આખ્યાં હા-
 વિટૌ । સેર્લોપી ભવતિ । ઉપધાયાઃ । અનેન ગુણઃ । દિવાદાવટ્ । વાવસાને ।
 અતદીંત્ । અતદિંષ્ટામ્ । અતદિંધુઃ । દરિતો વા અનેન વા હપ્રત્યયો ભવતિ ।
 હિત્વાદગુણાભાવઃ । અહદત્ આત્મનેપદે । સિસતાઃ । અનેનેટ્ । ગુણઃ ।
 યલમ્ । ઇલમ્ । રાઘપોદિઃ । અનેન હિલમ્ । અતદિંષ્ટ । અતદિંષાતામ્ ।
 અતદિંષત । હ્યભયપદપ્રક્રિયા સમાતા ।

અથ પરસ્મૈપદિનઃ ।

શિષ્લ વિશેષણે । શિનષ્ટિ શિંષ્ટઃ શિંષન્તિ । શિંષ્યાત્,
 શિનષ્ટુઃ, અશિનટ્, શિશેષ, શિષ્યાત્, શેષ્ટા, શેષ્યતિ, અશેષ્યત્,
 અશિષ્યત્ । હિસિ હિંસાયામ્ । હદિતઃ ।

અથ પરસ્મેપદિનઃ પ્રક્રિયા કથ્યતે । વિવાદયઃ પ્રત્યયા ભવન્તિ । રુધાદેર્નમ્ ।

अनेन नम्रत्ययो भवति । शिप् लु विशिष्ये । लुकारो लिङ्कार्यार्थः । पूर्ववत्सर्वं कार्यं भवति । शि नप् तिप् इति जाते । छुलं शिनष्टि । नश्चापदान्ते भस्ते । शिष्टः । शिंपन्ति । षटोः कः से । पलम् । शिनच्चि । शिष्टः । शिष्ट । शिनषि । शिष्वः । शिष्वः । शिष्यात् । शिष्याताम् । शिष्युः । शिनष्टु । शिष्टात् । शिष्टाम् । शिंपन्तु । भसाद्विहं । छुलम् । षोडः । शिष्टि । अन्यानि सुगमानि । लङ्लकारि षोडः । अनेन प्रकारस्य डकारः । वावसाने । दिवादावट् । अशिनट् । अशिनड् । अशिष्टाम् । अशिषन् । अन्यानि सुगमानि । लिट्लकारि । द्वित्वं पूर्वस्य । उपधाया लघोः । शिशिष । शिशिपतुः । शिशिपुः । शिशिपिष । अन्यानि सुगमानि । शिष्यात् । उपधाया लघोः । छुलम् । शिष्टा । गुणः । षटोः कः से । कषसंयोगे चः । शिष्टति । दिवादावट् । अशिष्यत् । लुङ्लकारि । लित्पुषादिङ् । अनेन ऊग्रत्ययः । डिच्चादगुणाभावः । दिवादावट् । अशिपत् । अशिषताम् । अशिषन् । हिंसि हिंसायाम् । तिवाद्यः । इदित्युम् । पश्चात् । रूधादेर्नम् । अनेन नम्रत्ययो भवति । 'हिन्स् तिप्' इति जाते सूत्रम् ।

नमः ।

नमः प्रत्ययात्परस्य नस्य लोपो भवति । हिनस्ति । हिंस्तः हिंसन्ति । हिंस्यात्, हिनस्तु । धौ सलोपो वा सस्य द इति केचित् । हिन्धि हिन्धि, अहिनत् अहिनद् ।

नमः । नमः । (पं० ए०) एकपदं सूत्रम् । नमः प्रत्ययात्परस्य नकारस्य लोपो भवति । अनेन नकारस्य लोपः । खरहीनं० । हिनस्ति । नमसीऽस्यः नश्चापदान्ते अनेन ननो नकारस्यानुसारः । हिंस्तः । हिंसन्ति । 'अनेनैव प्रकारेणान्यानि रूपाणि साध्यानि । हिंस्यात् । हिनस्तु । हिंसात् । हिंसाम् । हिंसन्तु । भसाद्विहं तदा हिंस् धि । इति जाते सूत्रम् । धौ । धौ परे सति । सकारस्य लोपो भवति । वा सकारस्य दकारस्तदा । हिंस्ति । अन्यानि सुगमानि । लुङ्लकारि । दिवादावट् । अहिंस् दिप् इति जाते ।

दिपि सस्य दः सिपि वा ।

अहिनत्, अहिनः, जिहिंस, हिंस्यात्, हिंसिता, हिंसि-

अति, अहिंसिष्यत्, अहिंसीत् । भञ्जो आमर्दने । ओइत् ।
भनक्ति, भङ्क्ताः, बभञ्ज, भञ्ज्यात्, भङ्क्ता, भञ्ज्यति,
अभञ्ज्यत् ।

दिपि सख्य दः । अनेन सकारस्य दन्तारः । दिखीर्हसात् । वावसाने ।
अहिनत् । अहिनद् । अहिंताम् । अहिंसन् । अहिनत् । अहिनः ।
अहिंसम् । अहिंस । अहिनसम् । अहिंस । अहिंस । लिट्लकारे ।
द्वित्वादिकम् । कुहीशुः । जिहंसि । जिहंसितुः । जिहंसुः । हिंसात् ।
हिंसिता । सिसता अनेन इडागमी भवति । हिंसिष्यति । दिवादावट् ।
अहिंसिष्यत् । लुङ्लकारे । हाविटौ । सीर्षिपः । दिवादावट् । अहिं-
सीत् । अहिंसिष्टाम् । अहिंसिषुः । इत्यादीनि । भञ्जो आमर्दने । ओकार
इत् । तिवाद्यः । रुधार्दनेम् । भनज् तिप् इति जाते । नमः । चीः कुः ।
खसे चपा० । भनक्ति । नमसोऽस्य । अनेन ङित्यकारस्य लोपः । नशाप-
दान् । भंक्तः । भञ्जन्ति । क्लितात्० । कष० । भनञ्चि । भञ्ज्यात् ।
भञ्ज्याताम् । भञ्ज्युः । भनक्तु । भंक्तात् । भंक्ताम् । भञ्जन्तु । भञ्जि ।
भंक्तात् । भंक्तम् । भंक्त । भनजानि । भनजाव । भनजाम् । चीः कुः ।
दिखीर्हसात् । दिवादावट् । वावसाने । अभनक् । अभनग् । अभंक्ताम् ।
अभञ्जन् । अभनक् । अभनग् । अभंक्तम् । अभंक्त । अभनजम् । अभंज् ।
अभंजम् । लिट्लकारे । द्वित्वादिकं भूषणानाम् । वभञ्ज । वभञ्जतुः ।
वभञ्जुः । वभञ्जिथ । अस्वतः । चीः कुः । खसे चपा० । वभंक्थ । इत्या-
दीनि । भञ्ज्यात् । अत्र नोलोपः । अनेन नकारस्य लोपः । भञ्ज् ता
इति जाते । चीः कुः । खसेचपा० । भंक्ता । भंक्तारौ । भक्तारः 'भञ्ज्
स्यप् तिप्' इति जाते । चीः कुः । खसे० । क्लितात्० । कष० ।
भञ्ज्यति । दिवादावट् । अभञ्ज्यत् । लुङ्लकारे । भूते सिः । सिः । दिवा-
दावट् । अभञ्ज् सि ईट् दिप् इति जाते । सूचम् ।

सावनिटो नित्यं वृद्धिः ।

अनिटो धातोर्नित्यं वृद्धिर्भवति परस्मैपदे सौ परे । अभां-
चीत् अभाङ्क्ताम् अभाञ्चुः । अञ्जू व्यक्तिमृक्षणाकान्तिगतिषु ।

अनक्ति, अञ्ज्यात्, अनक्तु, आनक् आनग् आनञ्ज, अञ्ज्यात् ।
अञ्जिता, अङ्क्ता, अञ्जिष्यति, अञ्ज्यति, आञ्जिष्यत्, आञ्ज्यत् ।

सावनिटो नित्यं इङिः । सौ (प्र० ए०) अनिटः । (ष० ए०) नित्यं
(प्र० ए०) इङिः । (प्र० ए०) अनिटो धातोर्नित्यं इङिर्भवति परस्मैपदे सौ
परे सुगममिदं सूत्रम् । चोः कुः । खसे० । क्लृप्तात्० । कष० । अभाञ्चीत् ।
भसात्० । अभांताम् । अभाञ्चः । अञ्चानि सुगमानि । अञ्जू व्यक्तिस्त्वण-
कान्तिगतिपु । उकार इङ् विकल्पार्थः । तिवाद्यः । रुधादेर्नम् । चोः कुः ।
खसे० । अनक्ति । नमसीऽस्य । अङ्क्ताः । अञ्जन्ति । अञ्ज्यात् । अञ्ज्याताम् ।
अञ्ज्युः । अनक्तु । अंक्तात् । अंक्ताम् । अञ्जन् । अञ्धि । दिवादावट् ।
खरादेः परः । सवर्णे दीर्घः । चोः कुः । दिखीर्हसात् । वावसाने । आनक् ।
आनग् । नमः । आंक्ताम् । नशापदान्ते । आंजन् । अन्यानि सुगमानि ।
लिट् लृक्कारि । हित्वादिकम् । नुगपां० । आभोर्णादौ । आनञ्ज । आन-
ज्जुः । आनञ्जुः । आनञ्जिष्य । अञ्ज्यात् । ऊदितो वा अनेन सूत्रेण इङ् वि-
कल्पी भवति । अञ्जिता । इङ्भावे । चोः कुः । खसे० । अंक्ता । अञ्जि-
ष्यति । इङ्भावे । कुलम् । खसे० । षत्वम् । कष० । अञ्ज्यति । दिवा-
दावट् । खरादेः । आंजिष्यात् । इङ्भावे आञ्ज्यत् । लुङ् लृक्कारि । इङ्
विकल्पे प्राप्ते सूत्रम् ।

अञ्जेः सौ नित्यमिडाच्यः ।

आञ्जीत् । इति रुधादिषु परस्मैपदिप्रक्रिया ।

अञ्जेः । अञ्जेर्धातोः सौ नित्यं इङ् वाच्यः । अन्यत् साधनं तु पूर्ववत् ।
आञ्जीत् । आञ्जिष्यत् । आञ्जिषुः । इत्यादीनि । इति परस्मैपदिप्रक्रिया
कथिता ।

अथात्मनेपदिनः ।

जिहन्थि दीप्तौ । जिह्ने इती । इन्धे, इन्धीत, इन्ध्याम्,
ऐन्ध, इन्ध्याञ्चक्रे इन्धिषीष्ट, इन्धिता, इन्धिष्यते, ऐन्धिष्यत,
ऐन्धिष्ट । इति रुधादिषु आत्मनेपदिप्रक्रिया । इति नम्-
त्रिकरणा रुधादयः ।

अथात्मनेपदिप्रक्रिया कथ्यते । जिह्वि दीप्तौ । जिह्वे इतौ । तथादयः ।
 रुधादेर्नम् । नमः । तथीर्थः । नमसोऽस्य । नथापदान्ते । हृसात् । इन्धे ।
 इन्धते । 'इन्धते । इन्धीत । इन्धीयाताम् । इन्धीरन् । इन्धाम् । इन्ध्याताम् ।
 इन्धताम् । दिवादावट् । खरादेः परः । अइए । एऐऐ । अन्यत् साधन्
 तु पूर्ववत् । ऐन्ध । ऐन्ध्याताम् । ऐन्धत । ऐन्धाः । ऐन्धाथाम् । ऐ'ध्वम् ।
 कासादिप्रत्ययादाम् । अनेनाम् । अन्यत्साधनं तु पूर्ववत् । इन्धाञ्चक्रे । इन्धा-
 मास । इन्धाञ्चभूव । रूपाणि सुगमानि । सिसता० । अनेनेट् । इन्धिषीष्ट ।
 इन्धिता । इन्धिष्यते । हावभागसौ । अइए । एऐऐ ऐन्धिष्यत । लुङ्लकारि ।
 ऐन्धिष्ट । ऐन्धिषाताम् । ऐन्धिषव । इत्यात्मनेपदिप्रक्रिया समाप्तिमगमत् ।
 इति नम्विकरणा रुधादयो धातवः कथिताः ।

अथ तनादयः ।

सर्वे उभयपदिनः । तनु विस्तारे ।

तनादेरूप् ।

तनादेर्गणादुप् प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु । अपोऽपवादः ।
 नूपः । तनोति, तनुते, तनुयात्, तन्वीत, तनोतु, तनुताम्,
 अतनोत्, अतनुत । ततान तेनतुः तेनुः । तेने, तन्धात्, तनि-
 धीष्ट, तनिता २, तनिष्यति, तनिष्यते, अतनिष्यत्, अतनिष्यत,
 अतानीत्-अतनीत्, अतनिष्ट ।

अथ तनादयो धातवः कथ्यन्ते । तनादयः सर्वे उभयपदिनः सन्ति । तनु
 विस्तारे । तिबादयः तथादयश्च प्रत्यया भवन्ति । सूत्रम् । तनादेरूप् । तनादेः
 (पं० ए०) उप् (प्र० ए०) तनादेर्गणात् चतुर्षु लकारेषु परेषु उप्प्रत्ययो
 भवति । अपोऽपवादः । अनेन उप् । तनु तिप् । इति जाते । नूपः ।
 अनेन गुणः । तनोति । तनुतः । नुधातोः । तन्वन्ति । तनोषि । तनुथः ।
 तनुथ । तनोमि । और्वसोर्वा लोपः । तनुवः । तन्वः । तनुमः । तन्मः ।
 तनुते । तन्वाते । आतोऽन्तोऽदनतः । तन्वते । इत्यादीनि । तनुयात् ।
 नुधातोः । तन्वीत । तनोतु । ऋषौ परे । और्वाङ्घ्रिः । तनु । तनुताम् ।

तत्वात् । तत्त्वात् । तनुश्च । अन्यानि सुगमानि । दिवादावट् । अत-
नीत् । अतनुताम् । अतन्व । आत्मनेपदे । अतनुत । इत्यादीनि । रूपाणि
ज्ञातव्यानि । लिट् लकारे । द्विश्च । पूर्वश्च । अत उपधायाः । ततान ।
लीपः पचाम् । तेनतुः । तेनुः । अत्त्वतः । तेनिथ । ततय्य । इत्यादीनि ।
आत्मनेपदे । तेने । तेनाते । तेनिरे । अन्यानि सुगमानि । तन्यात् ।
सिसता० । घत्वम् । तनिपीट । तनिवा । तनिता । लुङ् लकारे । शित्वे ।
अनेन शित्वात् वृद्धिः । अन्यसाधनं सुगमम् । अतानीत् । अतानिष्टाम् ।
अतानिपुः । आत्मनेपदे । अतनिष्ट ।

तनादेरकरोतेस्त्वन्थासोर्वा सिलोपो वाच्यः ।

लोपस्त्वनुदात्ततनाम् । अतत अतथाः अतनिष्ठाः । क्षण
क्षिणु हिंसायाम् । क्षणोति क्षणुते क्षणुयात् क्षण्वीत क्षणोतु
क्षणुताम् अक्षणीत् अक्षणुत । चक्षाण, चक्षणे, चक्ष्यात्,
क्षणिषोष्ट, क्षणिता २, क्षणिष्यति, क्षणिष्यते, अक्षणिष्यत्,
अक्षणिष्यत । ह्यन्तक्षणेति० न वृद्धिः । अक्षणीत् । अक्ष-
णिष्ट-अक्षत । अक्षथाः । अक्षणिष्ठाः ।

तनादिः । अकरोतेस्तनादिस्त्वन्थासोः परयोः सेर्लोपो वाच्यः । अनेन वा
सेर्लोपः । लोपस्त्वनुदात्त० । अनेन नकारस्य लोपः । अतत । अतनिपाताम् ।
अतनिपत । सेर्लोपः । नकारस्य लोपः । अतथाः । अतनिष्ठाः । अन्यानि
सुगमानि । क्षण । क्षिणु । हिंसायाम् । पूर्ववत् प्रत्यया भवन्ति । तनादे-
रूपः । नूपः । णत्वम् । क्षणीति । क्षणुतः । क्षण्वन्ति । क्षणुते । क्षण-
यात् । क्षण्वीत । क्षणीतु । क्षणुताम् । अक्षणीत् । अक्षणुत । लिट् लकारे ।
द्विश्च । पूर्वश्च कर्होद्युः । अत उपधायाः । चक्षाण । चक्षणुतुः । चक्षणुः ।
चक्षणे । चक्षणाति । चक्षणरे । चक्ष्यात् । सिसता० । घत्वम् । क्षणि-
षोष्ट । क्षणिता । क्षणिता । अन्येषां मूलात् ज्ञेयानि । लुङ् लकारे ।
वाविट् । सेर्लोपेत्वात् अत उपधायाः । अनेन वृद्धौ प्राप्तायां ह्यन्तक्षण० ।
अनेन तन्निषेधः । अक्षणीत् । अन्यानि सुगमानि । आत्मनेपदे । अक्षणिष्ट ।
तनादिः । अनेन वा सेर्लोपः । लोपस्त्वनुदात्त० । अतत । अक्षणिपाताम् ।

अचक्षिषत । अचक्षिष्ठाः । वा सेर्लोपः । अचथाः । इत्यादीनि । चिण्-
धातो रूपाणि कथ्यन्ते । प्रत्ययादयः पूर्ववत् । तनादेरूप् ।

तनादेरूपधाया गुणो वा पिति ।

क्षिणोति क्षेणोति अक्षेणीत् अक्षित-अक्षणिष्ट । षण्
दाने । सेने सायात् सन्यात्-असात-असनिष्ठ असाथाः-अस-
निष्ठाः । डुक्कञ् करणे । डुजाविती । गुणः । नूपः ।
करोति ।

तनादेः । तनादेर्धातोरूपधाया गुणो वा भवति पिति प्रत्यये परे । क्षिणोति ।
क्षेणोति । क्षिणते । क्षिणयात् । क्षिण्वी । क्षिणोतु । क्षेणोतु । क्षिणताम् ।
अक्षिणीत् । अक्षेणीत् । अक्षिणत । अन्यानि रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारे
उपधाया लघीः । चिक्षेण । चिक्षिणतुः । चिक्षिणुः । चिक्षिणे । चिक्षि-
षाते । चिक्षिषिरे इत्यादीनि । चिक्षयात् । सिंसता० । क्षेण्वीष्ट ।
क्षेणिता । क्षेणिता । लुङ्लकारे । अक्षेणीत् । आत्मनेपदे । अक्षेणिष्ट ।
अक्षित । इत्यादीनि । षण् दाने । पूर्ववत् प्रत्ययाः । तनादेरूप् । आदेः
णः स्तः । नूपः । सनीति । सनुतः । सनुते । सनुयात् । सन्वीत । सनीतु ।
ह्री परे । सनु । सनुताम् । असनीत् । असनुत । रूपाणि सुगमानि ।
लिट्लकारे । हिलादिकम् । वृद्धिः । ससान । लोपः पवा० । सेनतुः ।
सेनुः । सेने । सेनाते । सेनिरे । सन् यान् इति स्थिते । जनखनसनाम्
अनेन वा आकारो भवति । सायात् । सन्यात् । सिंसता० । सनिषीष्ट ।
सनिता । सनिता । लुङ्लकारे । असानीत् । असनिष्ट । असत । अस-
निष्ठाः । असथाः । इत्यादीनि । डुक्कञ् करणे । डुजाविती । तनादेरूप् ।
गुणः । नूपः । करोति । क उप् तस् इति जाते । गुणः । सूत्रम् ।

ङित्यदुः ।

करोतेरकारस्य उकारो भवति ङिति विभक्तौ परतः ।
कुरुतः कुर्वन्ति । करोषि कुरुथः कुरुथ । करोमि ।

ङित्यदुः । ङिति (ख० ए०) अन् (प० ए०) नुः (प्र० ए०) करोते-

धांतीरकारस्य उकारो भवति ङिति विभक्तौ परतः । कुरुतः । कुर्वन्ति ।
करोषि । कुरुथः । कुरुथ । करोमि । कुरुवस् इति जाते । कुर्वमीवा ।
अनेन लोपविकल्पे प्राप्ते । सूत्रम् ।

कञो नित्यं वमोरुलोपो वाच्यः ।

कूर्वः कुर्मः । कुरुते । •

कञः । कञो धातोर्नित्यं वकारसकारयोरुकारस्य लोपो वाच्यः । अनेन
नित्यं लोपः । यूविंद्मसे अनेन दीर्घे प्राप्ते । सूत्रम् ।

कुरुकुरोर्न दीर्घः ।

कुरुकुरीः । कुरुकुरीः दीर्घा न भवति । अनेन कुरुते । दीर्घाभावः । कूर्वः ।
कुर्मः । कुरु यात् । इति जाते । सूत्रम् ।

कञो ये ।

कञ उत्तरस्य उपप्रत्ययस्य लोपो भवति ये परे । कुर्यात्
कुर्वीत करोतु करवाणि कुरुताम् करवै अकरोत् अकुरुत ।
चकार चक्रतुः चक्रुः । चकर्थ, चक्रे, क्रियात्, कृषीष्ट, कर्त्ता,
करिष्यति, अकरिष्यत्, अकर्षीत्, अकृत अकृषाताम् अकृषत ।

कञो ये । कञः । (पं० ए०) ये । (स० ए०) कञ उत्तरस्य उपप्रत्ययस्य
लोपो भवति । अनेन उकारस्य लोपः । कुर्यात् । कुर्वीत । करोतु । कुरु-
तात् । कुरुताम् । कुर्वन्तु । आवांहे० । कुरु । णत्वम् । करवाणि । कुरु-
ताम् । कुर्याताम् । कुर्वताम् । करवै । अकरोत् । अकुरुत । रूपाणि सुग-
मानि । लिट् लकारे । इतिदिक्कम् । रः कुहोयुः । धातोर्नामिनः । चकार ।
चक्रत् । चक्रतुः । चक्रुः । क्रादित्वानिट् । चकर्थ । चक्रे । चक्राते । चक्रिरे ।
चक्रिरीड् । क्रियात् । पत्वम् । कृषीष्ट । गुणः कर्त्ता । कर्त्ता । हृन्तः
स्यपः । गुणः । करिष्यति । अकरिष्यते । दिवादावट् । अकरिष्यत् अकरिष्यत ।
लुङ्लकारे । धातोर्नामिनः अनेन ङङिः । अकृषीत् । अकृषाताम् । अकृषुः ।
तनादेः । अकृत । अकृषाताम् । अकृषत । •

सम्पर्युपेभ्यः करोतेर्भूषणेऽर्थे सुट् ।

संस्करोति ।

संपर्युपेभ्यः । सम्पर्युपेभ्यः उपसर्गेभ्यः करोतेर्भातोर्भूषणेऽर्थे सुट् भवति ।
संस्करोति । इत्यादीनि ।

अङ्द्वित्वव्यवधानेऽपि सुट् स्यात् ।

समस्करोत् सञ्चस्कार ।

अङ्द्वित्व० । अङ्द्वित्वव्यवधाने सत्यपि सुट् स्यात् । समस्करोत् । सञ्च-
स्कार । टित्वादादौ भवति सुट् । सूत्रम् ।

ससुट् कृञो णादौ नित्यमिडाच्यः ।

सञ्चस्कारिण । एवमुपस्कुरुते । मनु अवबोधने । मनुते
मेने मन्ता । वनु याचने । परस्मैपद्ययमित्येके । वनुते ।
इति तनाद्युभयपदिप्रक्रिया । इत्युर्विकरणास्तनादयः ।

ससुट्कृञः । सुटा सह वर्तमानः ससुट् । ससुट् चार्वा कृञ् च ससुट्कृञ् ।
तस्य ससुट्कृञः । ससुट्करोतेर्भातोर्भादौ परे सति नित्यमिडाच्यः । सञ्च-
स्कारिण एवमुपस्कुरुते । मनु अवबोधने । पूर्ववत् प्रत्यया भवन्ति । तनादेरूप् ।
अयं धातुरात्मनेपदी । मनुते । मन्वाते । मन्वते । मन्वीत । मनुताम् ।
दिवादावट् । अमनुत । रूपाणि सुगमानि । लिट् लकारे । हित्वादिकम् ।
लीपः पन्वाम् । मेने । मेनाते । मेनिरि । इत्यादीनि । नञ्चापदान्ते ।
मंसीष्ट । मन्ता । मंस्यते । दिवादावट् । अमंस्यत । लुङ् लकारे । अमंस ।
अमंसाताम् । अमंसत । इत्यादीनि । वनु याचने । अयमप्यात्मनेपदी ।
त आदयः प्रत्ययः भवन्ति । तनादेरूप् । वनुते । वन्वीत । वनुताम् । अव-
नुत । लिट् लकारे । वादित्वाङ्गैल्वपूर्वलीपौ भवतः । ववने । ववनाति । वव-
निरि । वंसीष्ट । वन्ता । वंस्यते । अवंस्यत । लुङ् लकारे । अवंस । अव-
साताम् । अवंसत । सर्वत्र नञ्चापदान्ते भसि । अनेन अनुस्वारः । अयं
धातुः परस्मैपदी इति एकै आचाया वदन्ति । तन्मते । वनीति । इत्या-
दीनि रूपाणि भवन्ति । इत्युर्विकरणास्तनादयो धातवः कथिताः ।

अथ तुदादयः ।

तत्रादावुभयपदिनः । तुद व्यथने । अकार उभयपदार्थः ।

अथ तुदादयो धातवः कथ्यन्ते । तत्रादावुभयपदिनो धातवः सन्ति । तुद व्यथने । अकार उभयपदार्थः । तिवाद्यस्त आद्यस्य प्रत्यया भवन्ति । सूत्रम् ।

तुदादेरः ।

तुदादेर्गणादः प्रत्ययो भवति चतुषु परेषु । अपीऽपवादः ।
ङित्त्वान्न गुणः । तुदति, तुदते, तुदेत्, तुदेत, तुदतु, तुदताम्,
अतुदत्, अतुदत, तुतोद, तुतुदे, तुद्यात्, तुत्सीष्ट, तोत्ता,
तोत्स्यति, तोत्स्यते, अतोत्स्यत्, अतोत्स्यत । अतोत्सीत् अतो-
त्ताम् अतोत्सुः । अतुत्त अतुत्साताम् अतुत्सत । अस्जो
पाके । ओइत् ।

तुदादेरः । तुदादैः । (प० ए०) अः (प्र० ए०) तुदादेर्गणात् अः प्रत्ययो
भवति चतुर्षु परेषु । अपीऽपवादः । ङित्त्वान्न गुणः । तुदति । आत्मनेपदः ।
तुदते । रूपाणि सुगमानि । तुदेत् । तुदेत । तुदतु । तुदताम् । अतुदत् ।
अतुदत । रूपाणि मूधातुवत् । कितु गुणाभावः । लिट्लकारे । इत्वा-
दिकम् । उपधाया लघोः अनेन गुणो भवति । तुतोद । तुतुदतुः । तुतुदुः ।
तुतोद्विथ । इत्यादीनि । आत्मनेपदे । तुतुदे । तुद्यात् । खसे० । तुत्सीष्ट ।
अन्येषां मूलतो ज्ञेयानि । लुङ्लकारे । अनिटो नास्तिवतः । अनेन वृद्धिः ।
अतोत्सीत् । भसात् । अनेन सेर्लोपः । अतोत्ताम् । अतोत्सुः । इत्यादीनि ।
आत्मनेपदे । भसात् । अनेन भसे परे सेर्लोपः । सिन्धोः । अनेन गुण-
निषेधः । अतुत्त । अतुत्साताम् । अतुत्सत इत्यादीनि भवन्ति । अस्जो
पाके । ओकार इत् । तिवादयो भवन्ति । तुदादेरः । अनेन अप्रत्ययो
भवति । सूत्रम् ।

अन्यत्र सो जः ।

भस्वरत्वाभावे सस्य जो भवति । अहां किङ्ति च ।

अन्यत् सीजः । अन्यत् । (स० ए०) सः (घ० ए०) जः (प्र० ए०)
भस्परत्वाभावे सति सकारस्य जकारी भवति । अनेन सस्य जकारः । सूत्रम् ।

अप्रत्ययो ङिङ्गत् ।

भृज्जति, भृज्जते, बभ्रज्ज । ऋसंयोगात्० । इति कित्त्वा-
भावान्न संप्रसारणम् । बभ्रज्जतुः बभ्रज्जुः बभ्रज्जिथ-बभ्रष्ट
बभ्रज्जे ।

अप्रत्ययो ङिङ्गत् ज्ञातव्यः । ङित्त्वात्सम्प्रसारणम् । 'गृह्णां कङिति च' ।
अनेन भवति । भृज्जति । भृज्जते । चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुगमानि
निट् लकारे । द्विष्य । पूर्वस्य ह्रसादिः । भूपानाम् । 'अन्यत् सी जः ।'
अनेन सस्य जः । बभ्रज्ज । कित्त्वाभावात् सम्प्रसारणं न भवति । बभ्रज्जतुः ।
बभ्रज्जुः बभ्रज्जिथ । बभ्रष्ट । आत्मनेपदे । बभ्रज्जे । बभ्रज्जते । बभ्रज्जिरे ।
इत्यादीनि । सूत्रम् ।

भृज्जतेः सकाररेफौ लुग्वारमागमोऽनपि वा वाच्यः ।

बभ्रज्ज, बभ्रज्जे, भृज्यात्-भर्ज्यात्, भ्रक्षीष्ट-भ्रक्षीष्ट, भ्रष्टा-भर्ष्टा,
भ्रक्ष्यति-भर्क्ष्यति, अभ्रक्ष्यत्-अभर्क्ष्यत्, अभ्राक्षीत्-अभार्क्षीत्,
अभ्रष्ट-अभर्ष्ट । दिश अतिसर्जने । दिक्षीष्ट, अदिक्षत्, अदि-
क्षत । क्षिप प्रेरणे । क्षिप्सीष्ट, अक्षिप्त । कृष् विलेखने ।
कृक्षीष्ट, कृष्टा-कर्ष्टा, अकार्षीत्-अक्राक्षीत् । अकृक्षत-अकृष्ट
अकृक्षाताम् अकृक्षत । मिल संगमे । मिमिले, अमिलिष्ट ।
मुच्य लोचने ।

भृज्जतेः । भृज्जतेर्धातोः सकाररेफौ लुग्वारमागमोऽनपि वा वाच्यः । सुगम-
मिदं सूत्रम् । मिदन्त्यात् खरात्परी भवति । तत्पक्षे । बभ्रज्ज । बभ्रज्जतुः ।
बभ्रज्जुः आत्मनेपदे । बभ्रज्जे । 'इत्यादीनि । अन्यत् सीजः । सम्प्रसारणम् ।

भज्जात् । भज्जते । भज्जात् । भस्ज् सीष्ट । इति स्थिते । स्तोराद्योश्च ।
 अनेन सस्य लोपः । चीः क्तः । खसे० । पत्वम् । कषसंयोगे० । अचीष्ट ।
 भज्जते । तदा भर्चीष्ट । अन्येषां मूलाद् ज्ञातव्यानि सर्वाणि रूपाणि । अनेनैव
 प्रकारेण सिध्यन्ति । लुङ्लकारि । अनिटो नामिवतः । अनेन वृद्धिः । अन्य-
 त्साधनं तु पूर्ववत् । अभाचीत् । भसात् अनेन सेर्लोपी भवति । अभाष्टाम् ।
 अभाचुः । रमागमे कृते । अभाचीत् । आत्मनेपदे । स्तोराद्योश्च । कृष्ण०
 अनेन पकारः । अभष्ट । अभचाताम् । अभचत । रमागमे कृते । अभष्ट ।
 इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । दिश् अतिसर्जने । अकार उभयपदार्थः । पूर्व-
 वत् प्रत्यया भवन्ति । तुदादरः । दिशति । दिशति । चतुर्णां लकाराणां
 रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारि । उपधाया लघोः । अनेन गुणः । दिदिश ।
 दिदिशे । अस्यानि रूपाणि सुगमानि । दिश्यात् । ‘दिश् सीष्ट’ इति स्थिते ।
 कृष्ण० । षटो० । पत्वम् । कषसंयोगे च्चः । दिचीष्ट । पत्वम् । टुत्वम् ।
 दंष्टा । अत्र गुणो भवति । दंष्टा । दंष्ट्यति । दंष्ट्यते । ‘अदंष्ट्यत् ।
 अदंष्ट्यत ।’ ह्रस्वान्तात् । अनेन लुङि सक् । अन्यत् साधनं तु पूर्ववत् ।
 अदिक्षत् । आत्मनेपदे । अदिक्षत । अदिचाताम् । अदिक्षत । इत्यादीनि
 भवन्ति । चिप् प्रेरणे । प्रत्ययादयः पूर्ववत् । चिपति । चिपते । लिट्-
 लकारि । वित्वादिकाम् । गुणः । चिचेप । चिचिपे । चिप्यात् । चिषीष्ट ।
 चेत । चेत । अन्येषां रूपाणि सुगमानि । लुङ्लकारि । अनिटः । अनेन
 वृद्धिः । अचंष्टीत् । भसात्० । अचंष्टाम् । आत्मनेपदे । अचिप्त । इत्या-
 दीनि रूपाणि । कृष् विलिखने । तुदादरः । कृषति । कृषते । चतुर्णां रूपाणि
 सुगमानि । लिट्लकारि । विक्ष । रः । कुहीशुः । उपधाया लघोः ।
 चकर्ष । चकृषतुः । चकृषुः । अचलतः । चकर्षिथ । चकर्ष्ट । चकृषे ।
 चकृषते । चकृषिरे । इत्यादीनि । कृष्यात् । कृष् सौष्ट । इति स्थिते ।
 सिस्थोः । अनेन गुणनिषेधः । षटो० । पत्वम् । कषसंयोगे च्चः । कृचीष्ट ।
 गुणः । टुत्वम् । कर्ष्टा । ‘रारोभसेदृशां’ अनेन अरो रकारी वा भवति ।
 कृष्टा । कर्ष्टा । कर्च्यति । कर्च्यति । अन्येषां रूपाणां सिद्धिरनेनैव प्रका-
 रेण । लुङ्लकारि । ‘अनिटः ।’ अनेन वृद्धिः । अन्यत्साधनं तु पूर्वसदृशमस्ति ।
 अकार्चीत् । अकार्ष्टाम् । ‘अत्र भसात्’ अनेन सेर्लोपी भवति । अकार्चुः ।
 रारो भसे । अकार्चीत् । आत्मनेपदे । सिस्थोः अनेन गुणनिषेधः । ‘भसात्०’

अनेन भूसे परे सेर्लोपः । अकृष्ट । अकृष्ताताम् । आतीऽन्ती० । अकृक्षत ।
 वृक्षपान्तात् । अकृक्षत् । आत्मनेपदे । अकृक्षत । अकृष्ताताम् । आती-
 ऽन्ती० । अकृक्षत । इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि । मिल सङ्गमने । अकारः ।
 तुदादैरः । मिलति मिलते । चतुर्णां रूपाणि सुगमनि । लिट् लकारे ।
 द्वित्वादिकम् । उपधाया लघोः । मिमेल । मिमिलतुः । मिमिलुः । मिसे-
 लिथ । इत्यादीनि । मिमिले । मिथ्यात् । उपधाया लघोः । मेलिषीष्ट ।
 अथ पलं च भवति । मेलिता । मेलिता । मेलिष्यति । मेलिष्यते । अमे-
 लिथ्यत् । अमेलिष्यत । लुङ् लकारे । हाविटौ । इट ईटि । अनेन सेर्लोपो
 भवति । दिवादावट् । अमेलीत् । अमेलिष्टाम् । अमेलिषुः । आत्मनेपदे ।
 अमेलिष्ट । अमेलिषाताम् । अमेलिषत । इत्यादीनि । मुच्छ । मोक्षणे ।
 लकारो लिङ्कार्यार्थः । तुदादैरः ।

मुचादेर्मुम् ।

मुचादीनां सुमागमो भवति अपत्यये परे । मुञ्चति,
 मुञ्चते, सुमोच, सुमुचे, मुच्यात् । 'सिस्थोः' अनेन गुणाभावः ।
 चोः कृः । मुचौष्ट, मोक्ता, मोक्षति, मोक्षते, अमोक्ष्यत्,
 अमोक्ष्यत, अमुचत्-अमुक्ता । लुङ् लृट् केदने । लुञ्चति, लुप्सीष्ट,
 अलुपत् । विट् लृट् लामे । विन्दति, अवेदिष्ट । अनिडयमित्येके ।
 वेत्ता । लिप् उपदेहे । मुच् लुप् विट् लिप् सिच् कृत् पिश्
 खिदृ एते मुचादयः । लिम्पति, लिखेप, अलिपत्, अलिपत ।

मुचादेर्मुम् । मुचादेः । (ष० ए०) मुम् (प्र० ए०) मुचादीनां धातूनां
 सुमागमो भवत्यप्रत्यये परे । मिदं० । मुच् लुप् विट् लिप् सिच् कृत् पिश्
 खिदृ एते मुचादयो धातवो ज्ञातव्याः । मुञ्चति । मुञ्चते । चतुर्णां लका-
 राणां रूपाणि सुगमनि । लिट् लकारे द्विश्च । पूर्वस्य । उपधाया लघोः ।
 सुमोच । सुमुचतुः । सुमुचुः । अक्षतः । सुमोचिथ । चोः कृः । सुमोक्ष्थ ।
 सुमुचे । मुच्यात् । चोः कृः । यलम् । कषसं० । 'सिस्थोः' अनेन गुण-
 निषेधः । मुचौष्ट । गुणः । चोः कृः । मोक्ता । मोक्ता । मोक्ष्यति ।

भीक्षते । अमीक्ष्यत् । अमीक्ष्यत । लिप्युपादेर्ङः अनेन लुङि डप्रत्ययी
भवति । डिच्वाद्गुणाभावः । असुचत् । आत्मनेपदे । भ्रसात् । अनेन
सर्लोपी भवति भ्रसे परे । असुक्त । असुचताम् । असुजत । लुप् छंदने ।
तुदादिः । मुचादेर्भुम् । लभ्यति । लुपते । चतुर्णां मुगमानि । लिट् लकारे ।
लुङीप । ललपि । लप्यात् । 'सिन्धोः' अनेन गुणनिषेधः । लुङीष्ट ।
लौता । लौता । लौताति लौतात । अलीमात् । अलीप्यत । लिङ्-
पादेर्ङः । अलपत् । आत्मनेपदे । भ्रसात् । अनुत् । अनुजातात् । अनु-
पसत । इत्यादीनि ।

लिपिसिचिद्वयतीनामात्मनेपदे सेङी वा

वाच्यः ।

अलिप्त । पिच्छल क्षरणे । सिञ्चति, सिषेच, सिञ्चात्
सिञ्चीष्ट, सेक्ता २, सेक्षति, असिचत्, अपिक्त । इति तुदादिषु
उभयपदिप्रक्रिया ।

लिपिसिचिद्वयतीनाम् । एषां धातूनामात्मनेपदे सेङी वा वाच्यः । अने-
नात्मनेपदेषुपि । सेङः । अलिपत । अलिपेताम् । अलिपन्त । इत्यादीनि ।
पिच्छल क्षरणं । तुदादिः । मुचादेर्भुम् । आदेः णः कः । सिञ्चति । सिञ्चते ।
अनेषां मुगमानि । लिट् लकारे । डिच्वादिकम् । पत्वम् । गुणः । सिषेच ।
सिषिचतुः । सिषिचुः । सिषेचिथ । अस्वतः । धोः क्तुः । सिषेक्थ ।
सिषिचे । सिञ्चात् । चोः क्तुः । पत्वम् । कष० । 'सिन्धोः' अनेन गुण-
निषेधः । सिञ्चीष्ट । गुणः । चोः क्तुः । सेक्ता । सेक्ता । सेक्षति ।
सेक्षते । अमीक्ष्यत् । अमीक्ष्यत । लिप्युपादेर्ङः । असिचत् । लिपि-
सिचि० । असिचत् । असिचताम् । असिचन्त । डेरभावपदं । भ्रसात्० ।
चोः क्तुः । अपिक्त । अपिक्ताताम् । अपिचत । इत्यादीनि । इत्युभय-
पदिनो धातवः कथिताः ।

अथ परस्मैपदिनः ।

कृतौ छंदने । कन्तति चकते हल्यान् कर्तिता कर्ति-

स्यति अकर्तिष्यत् अकर्तीत् । लुभ विमोहने । लोभिता-
लोभ्या अलोभीत् । चृती हिंसाग्रन्थनयोः । चर्तिष्यति
चर्त्स्यति अचर्तीत् । विध विधाने । वेधिता । कुट कौटिल्ये ।

अथ परस्मैपदिनी धातवः कथ्यन्ते । तिवादेशः सर्वत्र भवन्ति । तुदादेशः ।
अयमपि चतुर्षु भवति । कृती कृदने । ईकार इत् । सुचादेशुम् । कृन्तति ।
कृन्तते । चतुर्णां सुगमानि रूपाणि । लिट् लकारे । द्विश्च । रः । उपधाया
लघोः । कुहोयुः । चकर्त्त चकृततुः चकृतुः । चकृत । कृत्यात् । सिसता० ।
गुणः । कर्त्तिता । कर्त्तिष्यति । अकर्त्तिष्यत् । लुङ्लकारे । द्वाविटौ ।
सैर्लोपः । उपधाया लघोः । अकर्त्तीत् । अकर्त्तिष्टाम् । अकर्त्तिषुः । लुभ्
विमोहने । तुदादेशः । लुभति । लुभेत् । लुभतु । अलुभत् । लिट् लकारे ।
द्विर्लोपः । उपधाया लघोः । लुलीभ । लुलुभतुः । लुलुभुः । लुभ्यात् ।
इषुल्लङ् । लोभिता । इडभावे गुणः । तथोर्ध्वः । भवेज्जवाः । लोभ्या ।
लोभ्यारौ । लोभ्यारः । लोभिष्यति । अलोभिष्यत् । लुङ्लकारे । द्वाविटौ ।
उपधाया लघोः । अलोभीत् । अलोभिष्टाम् । अलोभिषुः । चृति हिंसा-
ग्रन्थनयोः । ईकार इत् । तुदादेशः । चृति । चृतेत् । चृततु । अचृत् ।
लिट् लकारे । द्विश्च । पूर्वस्य रः । उपधाया लघोः । चचर्त्त । चचृततुः । चचृतुः ।
चृत्वात् । सिसता० । गुणः । चर्त्तिता । चर्त्त । चर्त्त । अनेन स्यपि वा
इट । चर्त्तिष्यति । चर्त्स्यति । अचर्त्तिष्यत् । अचर्त्स्यत् । लुङ्लकारे ।
द्वाविटौ । अचर्त्तीत् । अचर्त्तिष्टाम् । अचर्त्तिषुः । विध विधाने । तुदा-
देशः । विधति । चतुर्णां सुगमानि । लिट् लकारे । द्विर्लोपः । गुणः ।
विवेध । विविधतुः । विविधुः । विध्यत् । सिसता० । गुणः । वेधिता ।
वेधिष्यति । अवेधिष्यत् । लुङ्लकारे । द्वाविटौ । गुणः । सैर्लोपः । अलो-
भीत् । अलोभिष्टाम् । अलोभिषुः । इत्यादीनि । कुट कौटिल्ये । अकार
इत् । तुदादेशः । कुटति । चतुर्णां रूपाणि सुगमानि । लिट् लकारे । द्विश्च
पूर्वस्य । कुहोयुः । उपधाया लघोः । चुकोट । चुकृततुः । चुकटुः । 'चुकट्'
इट् धप् इति जाति । उपधाया लघोः । अनेन गुणे प्राप्ते । सूत्रम् ।

कुटादेर्ज्णिद्वर्जः प्रत्ययो डित् ।

चुकोट चुकुटिथ कुटिता अकुटीत् । लुट् कृदने । चुक्यति

वृटति । ओत्रयू छेदने । ओज इती । अहां क्ङिति च । वृश्चति । वत्रश्च ववृश्चतुः ववृश्चुः । वत्रश्चिथ ववृष्ठ वृश्चयात् । ऊदितो वा । व्रश्चिता-व्रष्टा । स्कोराद्योश्च व्रश्चिष्यति व्रश्च्यति अव्रश्चीत् अव्राचीत् अव्राष्टाम् । कृ विक्षेपे । ऋत इर् । किरति चकार चकरतुः कौर्यात् करिता । ईटो ग्रहाम् । करोता करोष्यति-करिष्यति अकरोष्यत् अकरिष्यत् अकरोतीत् ।

कुटादेः । कुटादेषातोर्जृणिवर्जः । प्रत्ययी ङिङ् । ङित्त्वादगुणाभावः । चुकुटिथ । कुट्यात् । कुटादेः । अनेन ङित्त्वादगुणो न भवति । कुटिता । कुटिष्यति । अकुटिष्यत् । शेषाणि रूपाणि सुगमानि । लुङ्लकारे । हाविटौ । गुणाभावः । अकुटीत् । अकुटिष्टाम् । अकुटिषुः । इत्यादीनि । चुट् छेदने । क्रमुभ्रमु० अनेनास्य घातोर्वा यः प्रत्ययी भवति । तुदादेरः । चुट्यति । अप्रत्यये कृते सति । वृटति । एवं चतुर्णां रूपाणि । लिट्लकारे । तुनोत् । तुवुटतुः । तुवुटुः । तुवुटिथ । तुव्यात् । तुटिता । कुटादित्वादगुणो न भवति । तुटिष्यति । अतुटिष्यत् । लुङ्लकारे हाविटौ । सेलीपः । दिवादावट् । अतुटीत् । अतुटिष्टाम् । अतुटिषुः । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । ओत्रयू० छेदने । ओकारोकारावितौ । तुदादेरः । 'अहांक्ङिति च' अनेन सम्प्रसारणं भवति । वृश्चति । चतुर्णां रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारे । द्विथ । पूर्वस्य । वत्रश्च । सम्प्रसारणम् । ववृश्चतुः । ववृश्चुः । वत्रश्चिथ । ऊदितो वा । संयोगान्तस्य लोपः । अनेन चकारस्य लोपः । कृ० । ण्वल्म् । ववृष्ठ । इत्यादीनि । सम्प्रसारणम् । वृश्चयात् । सिसता० । व्रश्चिता । ऊदितो वा० अनेन वा इट् । संयोगान्तस्य लोपः । षल्म् । ण्वल्म् । व्रष्टा । व्रश्चिष्यति । इडभावे । स्कोराद्योश्च । चीः कुः । षल्म् । कषसंयोगे० । व्रश्च्यति । अव्रश्चिष्यत् । अव्रश्च्यत् । लुङ्लकारे । हाविटौ । सेलीपः । दिवादावट् । अव्रश्चीत् । अव्रश्चिष्टाम् । अव्रश्चिषुः । इडभावे । स्कोरा० । चीः कुः । अनिटौ नासिधत् । अनेन वृद्धिः । अव्राचीत् । 'भ्रसात्' अनेन सेलीपः । अत्यन्ताधर्गं पूर्ववत् । अव्राष्टाम् । अव्राष्टः । कृ विक्षेपे । तुदादेरः । ऋत इर् । अनेन ऋकारस्य इङ् भवति । किरति । किरित् । किरतु । अकि-

रत् । लिट् लकारे द्विश्च । रः । कुहोश्चुः । धातोर्नामिनः । चकार ।
 ऋसंयोगात् । अनेनाकिच्चाद् गुणाभावः । चकरत्तुः । चकारः । चकारिथ ।
 ऋत इट् । योर्विहसे । कौर्यात् । सिसता० । गुणः । करिता । 'ईटो
 यङ्नाम्' अनेन वा दीर्घः । करीता । अन्येषां मूलाद् ज्ञेयानि । लुङ्लकारे ।
 णिव्ये । अनेन सेर्षिच्चात् वृद्धिः । धातोर्नामिनः । अकारीत् । वृद्धिहेतौ ।
 अनेन दीर्घाभावः । अकारिष्टाम् । अकारिषुः । इत्यादीनि ।

उपात्स्किरतेऽप्येदेऽर्थे मुडाच्यः ।

उपात्० । उपोपसर्गपूर्वात् किरतेधातोः क्तेदनेऽर्थे मुङ् वाच्यः ।

हिंसायां प्रतेश्च ।

उपस्किरति, उपचस्कार, प्रतिस्किरति । गृ निगरणे ।
 गिरति ।

हिंसायाम् । किरतेधातोर्हिंसायामर्थे प्रतिपूर्वाच्च मुङ् वाच्यः । उपस्किरति ।
 उपचस्कार । हिंसायाम् । प्रतिस्किरति । गृ निगरणे । ऋत इट् । अनेनेट् ।
 तुदादिरः । गिरति ।

गिरतेरस्य वा लः स्वरं वाच्यः ।

गिलति । जगार-जगाल-जगरत्तुः-जगलतुः जगरुः-जगलुः ।
 अगारीत् अगालीत् । स्पृश् स्पृशने । स्पृशति पस्पर्श स्पृश्यात्
 स्पृष्टा स्पृष्टा स्पृच्यति-स्पृच्यति, अस्पृच्यत्-अस्पृच्यत्, अस्प्राचीत् ।
 रो वा । अस्पार्चीत् ।

गिरतेः । गिरतेधातोर्लकारस्य लकारः स्वरं परे वाच्यः । अनेन रकारस्य
 लकारः । गिलति । चतुर्थी रूपाणि सुगमानि । लिट् लकारे । द्विश्च । रः ।
 कुहोश्चुः । धातोर्नामिनः । अनेन वृद्धिः । जगार । जगाल । ऋसंयोगात् ।
 अनेनाकिच्चाद्गुणो भवति । जगरत्तुः । जगलतुः । इत्यादीनि । ऋत इट् ।
 योर्विहसे । गौर्यात् । गरिता । गलिता । अन्यानि सुगमानि । लुङ्-

लकारे । ज्ञाविटी । धातीनांमिनः । अनेन वृद्धिः । अगारीत् । अगारिष्टाम् ।
अगारिषुः । लृत्वे क्तं सति । अगालीत् । अगालिष्टाम् । अगालिषुः ।
इत्यादीनि । स्पृश् स्पर्शने । तिवादयः । तुदादेरः । स्पृशति । लिट् लकारे
विद्य । रः । पूर्वस्य ह्रसादिः । उपधाया लघोः । पस्पृश । पस्पृशतुः ।
पस्पृशुः । इत्यादीनि । स्पृश्यात् । स्पृश् ता इति स्थिते । कृष्ण० । अनेन
पकारः । उपधाया लघोः । अनेन गणः । रारीभूते० अनेन अरी रकारः ।
ज्ञादीनां० । अनेन विकल्पः । ण्लम् । स्रष्टा । स्पष्टा । षढीः कः से ।
अन्यति । स्पृच्यति । अस्मृच्यत् । अस्पृच्यत् । लुङ् लकारे 'अनिटी नामिवतः'
अनेन वृद्धिः । अन्यत्साधनं सुगमम् । अस्पृर्चात् । 'भृसात्०' अनेन सेर्लोपः ।
अस्पृष्टाम् । अस्पृर्क्षुः । अरी रकारे क्ते । अस्माक्षीत् । अस्माष्टाम् ।
अस्माक्षुः । इत्यादीनि । 'कृषादीनां०' अनेन 'भूते सिः' अनेन विहितः
निप्रत्ययी ना भवति ।

कृषादीनां वा सिरक्तव्यः ।

तत्पक्षे । हृषपान्तात्सक् । असृक्षत् । प्रच्छ ज्ञीप्सा-
याम् । मस्प्रसारणम् । पृच्छति । पप्रच्छ पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ
पप्रष्ठ, पृच्छ्यात्, प्रष्टा, प्रच्छति, अप्राक्षीत् । सृज विसर्गः ।
सृजति, सृजं लृज्यतुः सृज्युः । ससर्जिथ-ससृष्ट । सृज्यात्
सारो भूते दृश्याम् । सृष्टा, सृच्छति, अस्माक्षीत् । टुमर्जो
शुद्धौ । टु ओ इती । अन्यत्र सो जः । मज्जति, ममज्ज,
मङ्क्षा । मज्जिनशोभंसे तुम् । मञ्चति, अमांक्षीत्
अमाङ्क्षाम् अमांक्षुः । विष् प्रवेशने । विष्टा, अविक्षत् ।
सृग् आमर्षणे । अस्माक्षीत्, अमार्जीत्, असृक्षत् । विच्छ
गती । आयः । विच्छायति, विच्छायाञ्चकार-विविच्छ.
विच्छायात्, विच्छ्यात्, विच्छायिता-विच्छिता, अविच्छा-
यीत् । इषु इच्छायाम् । गमां छः । इच्छति, इच्छेत्,
इयेष, एषिता, एष्टा । कुप अर्शः । क्षोषा, अक्षीप्सोत् ।

लिङ्ग गती । लैटा अलिङ्गत् । खिद परिघाति । खिन्दति,
खेत्ता, अखेत्सीत् । पिङ्ग अवयवे । पिङ्गति, पेङ्गिता ।
इति तुदादिषु परस्मैपदप्रक्रिया ।

कषादीनाम् । अनेन कषादीनां धातूनां सर्वत्र सेर्विकल्पः । तदा 'हृश्-
षान्तात्' । अनेन सक् । अन्यत्साधनं सुगमम् । अस्पृचत् । अस्पृचताम् ।
अस्पृचन् । इत्यादीनि । प्रच्छ जीत्यायाम् । तुदादेरः । यद्वा क्ङिति च ।
अनेन सम्प्रसारणं० । पृच्छति । चतुर्थीं रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारे । द्विश् ।
पूर्वस्य । पप्रच्छ । सम्प्रसारणं० । पपृच्छतुः । पपृच्छुः । पप्रच्छिथ । अत्त्वतः ।
षत्वम् । ण्वल् । पप्रष्ठ । इत्यादीनि । सम्प्रसारणं० । पृच्छात् । षत्वम् । ण्वल् ।
प्रष्टा । षटोः कः से । क्लितात्० । कष० । प्रत्यति । अप्रत्यत् । तुङ्-
लकारे । अत उपधायाः । अनेन ङङिः । अन्यत् साधनं सुगमम् । अप्राचीत् ।
कृष्ण० । ण्वल् । अप्राष्टाम् । अप्राष्ठुः । इत्यादीनि । ऋज विसर्गे ।
तुदादेरः । ऋजति । चतुर्थीं सुगमानि । लिट्लकारे । द्विश् । रः । उप-
धाया लघोः । ससर्ज । ससृजतुः । ससृजुः । अत्त्वतः । ससर्जिथ । ससृज्
घप् इति जाते । उपधाया लघोः । रारी भूसे० कृष्ण० । ण्वल् । ससृष्ट ।
सृज्यात् । रारीभूसे । षत्वम् । ण्वल् । सृष्टा । षटोः कः से । षत्वम् ।
कपसंयोगे० । स्रज्यति । अस्रज्यत् । अनिटो नामिवतः । अस्माचीत् ।
अस्माष्टाम् । अस्माष्ठुः । टुमस्जो शङ्खौ । टुकारौकारौ इतौ । तुदादेरः ।
अन्यत्र सोजः । अनेन सकारस्य जकारः । मज्जति । चतुर्थीं लकाराणां
रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारे । द्विश् । पूर्वस्य । अन्यत्र सोजः । ममज्ज ।
ममज्जतुः । ममज्जुः । इत्यादीनि । मस्ज् ता इति स्थिते खोराद्योश्च । अनेन
सकारस्य लोपः । चोः कुः । खसे चपा० । मस्जिनशोः । अनेन रुक् ।
नश्चापदान्ते । मन्ता । मन्तारौ । मन्तारः । मज्जति । असंज्यत् । अत
उपधायाः । अस्माचीत् । भूसात् । अनेन सेर्लोपः । अस्मांताम् । अस्मांङ् ।
इत्यादीनि । विश् प्रवेशने । तुदादेरः । विशति । लिट्लकारे । द्विश् ।
पूर्वस्य ह्रसा० । गुणः । विविश । विविशतुः । विविशुः । विविशिथ । अत्त्वतः ।
षत्वम् । ण्वल् । गुणः । विवेष्ट । विष्ठात् । गुणः । षत्वम् । ण्वल् ।
वेष्टा । षत्वम् । षटोः कः से । क्लितात्० । कष० । गुणः । वेज्यति ।
अवेज्यत् । हृश्यान्तात् अनेन सक् । अन्यत्साधनं सुगमम् । अविचत् । अवि-

क्षताम् । अविचन् । सृष्ट् आमर्षणे । तुदादेरः । सृष्टति । लिट् द्वित्वा-
दिकम् । रः । गुणः । समर्गः । मसृष्टतुः । मसृष्टः । समर्गिथ । अत्वतः ।
समर्गः । सृष्टात् । गुणः । टुत्वम् । रारी सटा । षट्ठीः कः से । स्रज्यति ।
अस्रज्यत् । अनिटो नासिवतः । अस्वाक्षीत् । अस्वाष्टाम् । अस्वाचुः । 'क्षशा-
दीनां' अनेन सैर्विकल्पः । तत्पक्षे । ह्रस्वान्तात् । अस्रज्यत् । अस्रज्यताम् ।
अस्रज्यन् । विच्छर्त्ता । आयः । अनेन आयः प्रत्ययः । तुदादेरः । अदे ।
विच्छायति । लिट् । विच्छायाचकार । अव कासादि० अनेनाम् । अनपि
वा इति उक्तत्वात् । अनपि वा भवति । तत्पक्षे विविच्छ । विविच्छतुः ।
विविच्छुः । विच्छायात् । अव । 'यतः' अनेन अकारस्य लोपः । आया-
भावे । विच्छात् । सिसता । विच्छायिता । विच्छिता । विच्छायिष्यति ।
विच्छिष्यति । अविच्छायिष्यत् । अविच्छिष्यत् । लुङ्लकारे । हाविटौ ।
अविच्छायीत् । अविच्छीत् । इयु इच्छायाम् । तुदादेरः । गर्भश्चः । इच्छति ।
लिट् । द्विथ । गुणः । असवर्णे । इयेप । सवर्णे । ईषतुः । ईषुः । इत्या-
दीनि । इष्यात् । इयु सह० । गुणः । एषिता । टुत्वम् । एष्टा । एषिष्यति ।
स्वरादेः । ऐषिष्यत् । लङ् । ऐषीत् । कृप स्पर्शे । तुदादेरः । कृपति ।
चतुर्णां रूपाणि सुगमानि । लिट् द्विथ । गुणः । कृपानाम् । चुच्छीप ।
कृष्यात् । गुणः क्रीप्ता । च्छीप्स्यति । अच्छीप्स्यत् । अनिटो नासिवतः ।
अच्छीप्सीत् । कृषात् । अच्छीष्टाम् । अच्छीप्सुः । लिङ् गर्तौ । तुदादेरः ।
लिङ्गति । लिट् । लिलिष । लिलिङ्गतुः । लिलिङ्गः । लिलिङ्गिथ । अत्वतः ।
लिलिष्ट । लिङ्ग्यात् । गुणः । पत्वम् । श्लेष्टा । षट्ठीः कः से । लिङ्ग्यति ।
अलिङ्ग्यत् । ह्रस्वान्ता० । छ्रस्वप० । षट्ठीः कः से । पत्वम् । कष० । अलि-
ङ्गत् । अलिङ्गताम् । अलिङ्गन् । खिद परिधाते । तुदादेरः । अनेनाप्रत्ययो
भवति । सुचादेर्मुम् । अनेन सुसागमी भवति । नशापदान्ते भस्ति । अनेनानु-
स्वारः । खिन्दति । खिन्देत् । खिन्दतु । दिवादावट् । अखिन्दत् । रूपाणि
सुगमानि । लिट्लकारे । द्विथ । पूर्वस्थ । 'उपधाया लवी' अनेन गुणः ।
चिखिद । चिखिदतुः । चिखिदुः । इत्यादीनि । खिद्यात् । खसे० । गुणः ।
खेता । खिष्यति । अखिष्यत् । 'अनिटो नासिवतः' अनेन वडिः । अखेसीत् ।
कृषात्० । अनेन सेलोपः । तथोर्ध्वः । अखेष्टाम् । अखेष्टुः । इत्यादीनि । पित्र
अवयवे । तुदादेरः । सुचादेर्मुम् । पिपति । चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुग-

मानि । लिट् लकारे । द्विः । पूर्वस्य । उपधाया लघोः । पिपेक्ष । पिपिप्रतुः ।
पिपियः । पिपेक्षिष्य । पिप्श्यात् । सिसृता० । उपधाया लघोः । पेक्षिता ।
षत्वम् । पेक्षिष्यति । दिधादावट् । अपेक्षिष्यत् । लुङ् लकारे ङाविटौ । अन्-
त्साधनं तु पूर्वसङ्ग्रहम् । अपेक्षीत् । अपेक्षिष्टाम् । अपेक्षिषुः । इत्यादीनि । इति
परस्मैपदिनी धातवः कथिताः ।

अथात्मनेपदिनः ।

सृङ् प्राणत्यागे ।

अयकि ।

ऋकारस्य रिङादेशो भवति अकारे प्रत्यये यकि च परे ।
नुधातोः । स्त्रियते ।

अथात्मनेपदिनः कथ्यन्ते । सृङ् प्राणत्यागे ङकार आत्मनेपदार्थः । तुदादिरः ।
सूत्रम् । अयकि । अय यक् च । अयक् । तस्मिन् अयकि । ऋकारस्य
'तुदादिरः' अनेन सूत्रेण विहितो अकारे परे च यक् प्रत्यये परे रिङादेशो भवति ।
अत्र ङकारव्यवधानात् 'ये' अनेन दीर्घो न भवति 'अनुबन्धः प्रत्यक्षवत्' इति
न्यायात् । नुधातोः अनेनैव भवति । स्त्रियते । आदायङ् । अइए । स्त्रियते ।
स्त्रियन्ते । स्त्रियेत । स्त्रियताम् । अस्त्रियत ।

सपरोक्षयोस्तादौ स्त्रियतेः परस्मैपदं वाच्यम् ।

मसार मस्त्रतुः । सृषीष्ट, सर्ता, मरिष्यति, अमरिष्यत् ।
लोपो ङ्ङ्खाङ्गसे । अस्त्रत अस्त्रताम् अस्त्रत । टृङ् आदरे ।
द्वियते, ददे, दृषीष्ट, दर्ता । हनृतः स्त्रपः । दरिष्यते, अद-
रिष्यत, अदृत । धृङ् अवस्थाने । ध्रियते । तद्वत् । षृङ्
व्यापारे । व्याप्रियते, व्यापरिष्यते, व्यापृत व्यापृताम् ।
ओविजो भयचलनयोः । विजते, विजित, विजताम्, अविजत,
विविजे, विजिता ।

सपरोक्षयोः । सपरोक्षयोस्तादौ स्त्रपि परतो स्त्रियतेर्धातोः परस्मैपदं वाच्यम् ।
तदा ण्वादेशः प्रत्यया भवन्ति । द्विः । रः । धातोर्नामिनः । मसार ।

ऋरम् । ममृत् । ममृ । इत्यादीनि । उः । अनेन गुणनिषेधः ।
 पत्वम् । ऋषीष्ट । गुणः । मतो । हृत्तः स्वपः । मरिष्यति । अमरिष्यत् ।
 लुङ्लकारि । लोपी ऋस्वाङ्भस्मि । अनेन सेर्लोपः । अमृत । अमृषातो ।
 अमृषत । ष्ट् आदरे । ङकार आत्मनेपदार्थः । तुदादिरः । अयकि ।
 नृधातोः । द्वियते । द्वियेत । द्वियताम् । अद्वियत । लिट्लकारि । द्विश् ।
 रः । ऋरम् । दष्टे । दष्टानि । दष्टिरे । ष्ट्पीष्ट । गुणः । दत्ता । हृत्तः ।
 द्रिष्यति । अद्रिष्यत् । लुङ्लकारि 'लोपीऋस्वाङ्भस्मि' अनेन सेर्लोपः ।
 अष्टत । अष्टपतां । अष्टपत । इत्यादीनि । ष्ट् अवस्थाने । ङकार आत्म-
 नेपदार्थः । तुदादिरः । अयकि । नृधातोः । अनेन इध् भवति । द्वियते ।
 द्वियेत । द्वियताम् । अद्वियत । लिट्लकारि । द्विश् । रः । क्षपातां ।
 ऋरम् । दध्ने । दध्नाते । दध्निरे । उः । ष्ट्पीष्ट । अत्र पत्वं भवति । गुणः ।
 धत्ता । 'हृत्तः' अनेनेट् । धरिष्यते । अधरिष्यत् । लुङ्लकारि । सेर्लोपः ।
 अष्टत । अष्टपताम् । अष्टपत । ष्ट् व्यापारि । ङकारः । अन्वसाधनं
 तु पूर्वसङ्गम् । व्यापूर्वाऽयं धातुः । जाप्रियते । चतुर्णां रूपाणि सुगसानि ।
 लिट्लकारि । द्वित्वादिकम् । व्यापरे । अन्येषां रूपाणि पूर्वदृष्टानि । लुङ-
 लकारि । सेर्लोपः व्यापृत । व्यापृषातां । व्यापृषत । इत्यादीनि । ओविजौ भय-
 चलनयोः । इकारोकारावितौ लः । तुदादिरः । विजते । लिट्लकारि ।
 द्वित्वादिकं । विविज । विविजाते । विविजिरे । विज् इट् ता इति जाते ।
 तत्र गुणे प्राप्ति ।

विजेः पर इट् किङ्कतव्यः ।

ततो नोपधागुणः । विजिष्यते, अविजिष्यत, अविजिष्ट
 ओलसृजौ व्रीडायाम् । अन्यत्र । सो जः । लज्जते, ललज्जे
 अलज्जिष्ट । इति तुदादिषु आत्मनेपदिप्रक्रिया । इति अविक-
 रणास्तुदादयः । इति धातूनामष्टमो गणः । ८ ।

विजिः । विजि धातोः पर इट् किङ्कतव्यः । अनेन गुणनिषेधः । विजिता
 पत्वम् । विजिष्यते । अविजिष्यत । लुङ्लकारि । ष्ट्वम् । अविजिष्ट ।
 अविजिषाताम् । अविजिषत । ओलसृजौ व्रीडायाम् । द्विवितौ । तुदादिरः ।
 अन्यत्र 'सो जः' अनेन सकारस्य ङकारः । लज्जते । चतुर्णां लकाराणां सुग-

भानि । लिट् लकारे द्वित्वादिकम् । ललज्जि । इत्यादीनि । लज्जिषीष्ट । लज्जिता । लज्जिष्यते । अलज्जिष्यत । अलज्जिष्ट । अलज्जिषातां । अलज्जिष्यत । इत्यादीनि । इत्यात्मनेपदिनः कथिताः । इति अविकरणान्तुदादयो धातवः कथिताः ।

अथ क्रमादयः ।

तत्रादाबुभयपदिनः ङुक्रौञ् द्रव्यविनिमये । ना क्रमादेः । क्रमादेर्गणान्ना प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु । अपोऽपवादः । णत्वम् । क्रीणाति ।

अथ क्रमादयो धातवः कथ्यन्ते । तत्रादाबुभयपदिनी धातवः सन्ति । ङुक्रौञ् द्रव्यविनिमये । द्रव्यपरावर्त्तने । वस्तूनां मीत्येन ग्रहणे इत्यर्थः । ङुकारज-कारावनुबन्धौ । ङुकारो द्वितस्त्रिमक् इति कार्यार्थः । जकारानुबन्धत्वादुभय-पदी । तिबादयः प्रत्ययाः । क्रौ तिप् इति स्थिते सूत्रम् । नाक्रमादेः । ना । सांके० (प्र० ए०) क्रमादेः । (पं० ए०) क्रमादेर्गणात् नाप्रत्ययो भवति चतुर्षु तिबादिषु परेषु । अनेन नाप्रत्ययः । णत्वम् । क्रीणाति । 'क्रौ ना तस्' इति जाते ।

ई हसे ।

नाइत्यस्याकारस्य ईकारो भवति ङिति हसे परे । क्रीणीतः ।

ईहसे । ई । (प्र० ए०) सांकेतिकं हसे । (स० ए०) ना इति प्रत्यय-संबन्धिन आकारस्य ङिति हसे प्रत्यये परे ईकारो भवति । अनेन सर्वत्र ङिति हसे आकारस्य ईकारः कार्यः । पुनीषोऽनन्ते । अनेन णत्वम् । क्रीणीतः । क्रौ ना अन्ति इति स्थिते ।

नातः ।

नाइत्यस्याकारस्य लोपो भवति ङिति खरे परे । क्रीणन्ति । क्रीणासि क्रीणीथः क्रीणीथ । क्रीणामि क्रीणीवः क्रीणीमः ।

नातः । ना (य० ए०) सांके० । आतः (य० ए०) विपदं सूत्रम् । क्रादे-
रुत्पन्नस्य ना इति प्रत्ययसंवन्धिन आकारस्य डिति स्वरं लोपी भवति । अनेन
डिति स्वरं सर्वत्र आकारस्य लोपः कार्यः । क्रीणन्ति । क्रीणन्ति । पिबन्ति ।
दीकारो न । अन्यानि मूलं सन्ति । आत्मनेपदे । क्रीणीते । क्रीणते । क्रीणते ।
आतोऽन्तो० । अनेन अन्त अत् । अन्यानि सुगमनि यथासम्भवं साध्यानि ।
यादादावीकारः सर्वत्र । क्रीणीयात् । क्रीणीयातां । क्रीणीयुः । इत्यादीनि ।
'नातः' अनेन आकारस्य लोप इतादौ भवति । क्रीणीत । क्रीणीयाताम् ।
क्रीणीरन् । इत्यादीनि । लोट्लकारेऽपि साधनं सदृशम् । क्रीणीतु । तातडि ।
डित्त्वादीकारः । क्रीणीतात् । क्रीणीतां । नातः । अनेनाकारस्य लोपः ।
क्रीणन्तु । ह्री परे । आकारस्येकारः । क्रीणीहि । आनिवादादौ सवर्णे ।
क्रीणानि । क्रीणीव । क्रीणीम । इत्यादीनि । अत्मनेपदे० । क्रीणीतां ।
क्रीणातां । क्रीणतां पलं भवति । क्रीणीष्व । इत्यादीनि । द्वित्रादावट् ।
अक्रीणात् । अक्रीणीतां । अक्रीणन् । अक्रीणोः । अमिपि सवर्णे दीर्घः ।

अक्रीणाम् । आत्मनेपदे । अक्रीणीत । नातः । अक्रीणातां । अक्रीणत ।
 इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि । सर्वेषां रूपाणां द्वाभ्यां त्वाभ्यां प्रायः सिद्धिर्भवति ।
 लिट् लकारे । द्विष्य । सस्त्रादिः । ऋस्वः । कुक्षीयुः । धातोर्नांभिनः ।
 अनेन वृद्धिः । चिक्राय । लुधातोः । अनेन इय् । चिक्रियतुः । चिक्रियुः ।
 अलतः । गुणः । चिक्रयिष्य । चिक्रेय । चिक्रियतुः । चिक्रिय । इत्यादीनि
 रूपाणि भवन्ति । चिक्रिये । चिक्रियाते । चिक्रियिरे । क्रीयात् । गुणः ।
 षत्वम् । क्रीषीष्ट अन्यानि सृन्नात् ज्ञेयानि । लुङ्लकारे । अनिटो नामिवतः ।
 षत्वम् । दिवादावट् । अक्रीषीत् । अक्रीष्टाम् । अक्रीषुः । आत्मनेपदे । गुणः ।
 षत्वम् । षुत्वम् । दिवादावट् । अक्रीष्ट । अक्रीषातां । अक्रीषत । इत्यादीनि
 भवन्ति । प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च । तिवाद्गो भवन्ति । नाक्रादिः । अनेन
 चतुर्थं ना प्रत्ययः । गत्वस् । प्रीणाति । ईहसे । प्रीणीतः । नातः । प्रीणन्ति ।
 रूपाणि पूर्ववत् । प्रीणीते । प्रीणीयात् । प्रीणीत । प्रीणीतु । प्रीणाताम् । अप्री-
 णात् । अप्रीणीत । लिट् लकारे । द्विष्य । सस्त्रादिः । ऋस्वः । धातो-
 र्नांभिनः । पिप्राय । पिप्रियतुः । पिप्रियुः । अलतः पिप्रयिष्य । पिप्रय ।
 इत्यादीनि । पिप्रिये । पिप्रियाते । पिप्रियिरे । प्रीयात् । गुणः । प्रेषीष्ट ।
 अत्र षत्वं भवति । प्रेता । प्रेता । षत्वम् । प्रेष्यति । प्रेष्यते । अप्रेष्यत् ।
 अप्रेष्यत । अनिटो नामिवतः । अप्रैषीत् । आत्मनेपदे गुणः । अप्रेष्ट ।
 अप्रेषातां । अप्रेषत । इत्यादीनि रूपाणि ज्ञातव्यानि । पूञ् पवने । तिवादयः ।
 नाक्रादिः ।

प्वादेर्ऋस्वः ।

प्वादीनां ऋस्वो भवति चतुर्थं परेषु । पुनाति, पुनीते,
 पुनीयात्, पुनीत, पुनातु, पुनीताम्, अपुनात्, अपुनीत,
 पुपाव, पुपुवे, पूयात्, पविषीष्ट, पविता २, पविष्यति, पवि-
 ष्यते, अपविष्यत्, अपविष्यत, अपावौत्, अपविष्ट । कृञ्
 हिंसायाम् । कृणाति, कृणीते, चकार, चकरे, कीर्यात्,
 करिषीष्ट, अकारौत् । धूञ् कम्पने । धुनाति, धुनीते,
 दुधाव, अधविष्ट-अधोष्ट । ग्रह उपादाने । ग्रहां कृडिति च ।

गृह्णाति गृह्णीतः । गृह्णीते, गृह्णीयातात्, गृह्णीत, गृह्णातु
गृह्णीतात् गृह्णीताम् गृह्णन्तु ।

घादेर्ऋस्वः । घादेः (घ० ए०) । ऋस्वः । (प्र० ए०) घादीनां घातूनां
ऋस्वी भवति चतुर्थे परेषु । अनेन ऋस्वः । पुनाति । पुनीति । अन्यानि पूर्व-
सदृशानि । लिट् लकारे । दिव्य । सखरादिः । ऋस्वः । धातोर्नामिनः ।
पुपाव । नुधातोः । पुपुवतुः । पुपुवः । पुपविथ । आत्मनेपदे । पुपुवे ।
पुपुवाते । पुपुविरि । पूयात् । 'सिसता' अनेन इट् । गुणः । पत्वञ् ।
पविषीष्ट । अन्येषां मूलतो ज्ञातव्यानि । लुङ् लकारे । धातोर्नामिनः ।
अनेन वृद्धिः । अत्यसाधनं सुगमम् । अपावीत् । अपाषिष्टाम् । अपाविषुः ।
आत्मनेपदे तु गुणः । पत्वम् । टुत्वम् । अपविष्ट । अपविषाताम् । अप-
विषत । इत्यादीनि भवन्ति । कृञ् हिंसायाम् । जकार उभयपदार्थः । तिबा-
दयः प्रत्यया भवन्ति । नाक्रादेः । अनेन नाप्रत्ययी भवति । घादेर्ऋस्वः ।
णत्वम् । कृणाति । ईहसे । कृणीतः । 'नातः' अनेन अकारश्च डिति
स्वरे लीपः । कृणन्ति । आत्मनेपदे । कृणीते । कृणाते । कृणते । कृणी-
यात् । कृणीत । कृणातु । कृणीताम् । अकृणात् । अकृणीत । लिट्-
लकारे । हित्वादिकम् । रः । कृहीशुः । धातोर्नां । चकार । चक्रतुः ।
चक्रुः । चकरिथ । चक्रे । चक्रानि । चक्रिरे । यादादौ । यूर्बिहसे ।
कीर्षात् । सिसता । गुणः । षत्वम् । करिषीष्ट । करिता । करिता ।
पत्वम् । गुणः । इट् । करिष्यति । करिष्यते । अकरिष्यत् । अकरिष्यत ।
रूपाणि सुगमानि सन्ति । अती न लिखितानि । लुङ् लकारे । सेषित्वात् ।
'धातोर्नां' अनेन वृद्धिः । अकारौत् । अकारिष्टाम् । अकारिषुः । आत्मने-
पदे० । गुणः । षत्वम् । टुत्वम् । अकरिष्ट । अकरिषाताम् । अकरि-
षत । इत्यादीनि भवन्ति । घूञ् कल्पने । जकारः । तिबादयः । घादेर्ऋस्वः ।
नाक्रादेः । धुनाति । धुनीति । चतुर्थी लकाराणां रूपाणि सुगमानि । तेषां
साधनमपि पूर्वसदृशमस्ति । लिट् लकारे । हित्वादिकम् । ऋस्वः । भपानाम् ।
धातोर्नां । दुधाव । नुधातोः । नानप्यीर्वः । अनेनोव् भवति । दुधुवतुः ।
दुधुवः । दुधुविथ । दुधुवे । दुधुवाते । दुधुविरि । इत्यादीनि । धूयात् ।
खरति० । अनेनास्व धातोर्लिङ् विकल्पः । गुणः । षत्वम् । घविषीष्ट । इड-

भावे । गुणः । षत्वम् । धीषीष्ट । धविता २ । धीता २ । धविष्यति
 इडभावे । धीष्यति । धविष्यते । धीष्यते । अधविष्यत् । अधीष्यत् । अध-
 विष्यत । अधीष्यत । लुङ्लकारे । 'स्तुसधूजां' अनेन सिरिट् । वृद्धिः ।
 अधावीत् । अधाविष्टाम् । अधाविषुः । आत्मनेपदे । अधविष्ट । अध-
 विषाताम् । अधविषत । इडभावे । गुणः । षत्वम् । टुत्वम् । अधीष्ट ।
 अधीषाताम् । अधीषत । ग्रह उपादाने । उपादानं ग्रहणम् । तिमादयः ।
 ना क्रमादेः । ग्रहां कङिति च । अनेन सम्प्रसारणम् । णत्वम् । गृह्णाति ।
 गृह्णीतः । गृह्णन्ति । गृह्णीते । गृह्णीयात् । गृह्णीत । गृह्णातु । गृह्णी-
 तात् । गृह्णीताम् । गृह्णन्तु । 'गृह् हि' इति स्थिते । सूत्रम् ।

हसादान ही ।

हसान्तात् क्रमादेर्गणादानः प्रत्ययो भवति ही परे । नाप्र-
 त्ययाभावः । गृह्णाण अगृह्णात्, जग्राह, जगृहे, गृह्णात् ।
 ईंटो ग्रहाम् । इति ईः । ग्रहीषीष्ट, ग्रहीता २, ग्रहीष्यति,
 अग्रहीष्यत्, अग्रहीष्यत, अग्रहीत्, अग्रहीष्ट । इति क्रमादिषु
 उभयपदिप्रक्रिया ।

हसादान ही । हसात् । (पं० ए०) आनः । (प्र० ए०) ही । (न० ए०)
 हसान्तात् क्रमादेर्गणात् आनः प्रत्ययो भवति हिप्रत्यये परे । नाप्रत्ययाभावे
 भवति । अतः । अनेन हेलुक् । सम्प्रसारणम् । गृह्णाण । अन्यानि सुग-
 गानि । गृह्णीताम् । अगृह्णात् । अगृह्णीत । लिट्लकारे । द्विष्य । सम्प्रसारणम् ।
 रः । कुहोयुः । अत उपाधायाः । जग्राह । जगृह्वतुः । जगृज्जः । जगृहे । जगृ-
 हाते । जगृह्रिरे । सम्प्रसारणम् । गृह्णात् । ग्रह सीष्ट । इति स्थिते । सिसता ।
 'ईंटो ग्रहां०' अनेन दीर्घः । ग्रहीषीष्ट । ग्रहीता २ । ग्रहीष्यति । ग्रहीष्यते
 अग्रहीष्यत् । अग्रहीष्यत । एतेषां रूपाणि सुगगानि । लुङ्लकारे । अत-
 उपाधायाः अनेन वृद्धिः । अन्यत्वाधनं सुगगम् । अग्रहीत् । अग्रहीष्टाम् ।
 अग्रहिषुः 'वृद्धिहीतौ' अनेन अत्र दीर्घाभावः । आत्मनेपदे । अग्रहीष्ट ।
 अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत । इत्यादीनि । इत्युभयपदिनः ।

अथ परस्मैपदिनः ।

पुष् पुष्टौ । पुष्णाति, पुष्णीयात्, पुष्णातु पुष्णीतात्, पुष्णीताम्, पुष्णन्तु । पुषाण, अपुष्णात्, पुपोष, पुष्यात्, पोषिता, पोषिष्यति, अपोषिष्यत्, अपोषीत् । सुष स्तेये । सुष्णाति, सुमोष, सुष्यात्, मोषिता, मोषिष्यति, अमोषिष्यत्, अमोषीत् । शृ हिंसायाम् । शृणाति । शशार शशरतुः शशरुः । शीर्यात्, शरिता, शरिष्यति, अशरिष्यत्, अशारीत् । ज्या वयोहानौ । अहादित्वात्प्रसारणम् । जीनाति, जीनीयात् । जिज्यौ जिज्वतुः जिज्युः । जिज्यिथ-जिज्याथ । जीयात्, ज्याता, ज्यास्यति, अज्यास्यत्, अज्यासीत् । ज्ञा अवबोधने । जाजनिज्ञौ । जानाति, जज्ञौ, ज्ञायात्, ज्ञेयात्, ज्ञाता, अज्ञासीत् । ली श्लेषणे । लीनाति । लील्लिङ्गोरात्वं वा । लली, लिलाय, लिख्यतुः, लाता-लेता, अलासीत्, अलैषीत् । बन् बन्धने । बध्नाति, बध्न्य, भन्त्स्यति, अभान्क्षीत् । मन्य विलोडने । मथ्नाति । कुष् निष्कर्षे । कुष्णाति, कुषाण, चुकोष, कुष्यात्, कोषिता, अकोषीत् । अश भोजने । अश्नाति, अश्नीयात् । अश्नातु अश्नीतात् अश्नीताम् अश्नन्तु । अशान, आश, अशिता, आशीत् । इति क्रादिषु परस्मैपदिप्रक्रिया ।

अथ परस्मैपदिनी धातवः कथ्यन्ते । पुष् पुष्टौ । तिवादयः । ना क्रादिः । श्वत्वम् । अन्यव साधनं तु पूर्वसङ्गम् । पुष्णाति । चतुर्थी रूपाणि सुगमानि द्वौ परे पुषाण । अन्त्यानि सुगमानि । लिट् लकारे । द्विः । पूर्वस्य । उपधाया लघोः । पुपोष । पुपुषतुः । पुपुषुः । क्रादिर्णादिः । गुणः । पुपोषिथ । पुष्यात् । सिद्धता० । उपधाया लघोः । पोषिता । श्वत्वम् । पोषिष्यति । दिवादावट् । अपोषिष्यत् । लुङ् लकारे । हाविटौ । सेर्लोपः ।

गुणः । अपीषीत् । अपीषिष्टाम् अपीषिषुः । इत्यादीनि । सुप् स्वेये । तिबादयः ।
 नाक्रादेः । शलम् । सुष्णाति । सुष्णीयात् । सुष्णातु । ह्यै परे । सुषाण ।
 असुष्णात् । रूपाणि सुगमानि । लिट् लकारे । द्विश्च । पूर्वस्य । उपधाया
 लघीः । सुमीष । सुसुषतुः । सुसुषुः । गुणः । सुमीषिष्य । सुष्णात् ।
 सिसता० । गुणः । मीषिता । षलम् । मीषिष्यति । अमीषिष्यत् । लुङ्-
 लकारे । हाविटौ । गुणः । सेलीपिः । अमीषीत् अमीषिष्टाम् अमीषिषुः ।
 शृङ् हिंसायाम् । तिबादयः । नाक्रादेः । षादेर्ऋस्वः । शलम् । शृष्णाति ।
 शृष्णीयात् । शृष्णातु । अशृष्णात् । लिट् लकारे । द्विश्च । रः । घाती-
 नांमिनः । शशार । शृसंयोगात् । अनेनाकिच्चात् गुणः । शशरतुः । शशरः ।
 शशरिष्य । शत इट् । यूर्विहसे । शीर्य्यात् । सिसता० । गुणः । शरिता ।
 षलम् । शरिष्यति । अशरिष्यत् । घातीनांमिनः । अशारीत् । अशारि-
 ष्टाम् अशारिषुः । ज्या वयोहानौ । तिबादयः । नाक्रादेः । ग्रहं कृडिति
 च । अनेन सम्प्रसारणम् । दीर्घस्वरत्वात् । दीर्घः । जीनाति । जीनीतः ।
 जीनन्ति । जीनीयात् । जीनातु । जीनीहि । अजीनात् अजीनीताम् ।
 अजीनन् । लिट् लकारे । द्विश्च । णकादौ पूर्वस्य ऋस्वः । आतो णप् ङी ।
 जिज्यौ । जिज्यतुः । जिज्युः । निज्यिष्य । जिज्याथ । सम्प्रसारणं० ।
 जीयात् । ज्याता । ज्यास्यति । अजास्यत् । 'आदन्तानाम्' अनेनेट्सकौ ।
 अज्यासीत् । अज्यासिष्टाम् । अज्यासिषुः । ज्ञा अवबोधने । तिबादयः ।
 पूर्ववत् । नाक्रादेः । अनेन चतुर्थे नाप्रत्ययी भवति । आजनिशीः । अनेन
 सूत्रेण जा इत्यादेशः । जानाति । ईहंसे० । जानीतः । नातः । जानन्ति ।
 इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । तानि पूर्वसदृशानि । जानीयात् । जानातु ।
 ह्यै परे सति । 'ई हसे' अनेन ईकारः । जानीहि । अजानात् । लिट्-
 लकारे । द्विश्च । पूर्वस्य ऋस्वः । आतो णप् ङी । जित्वात् टिलीपः । जज्ञौ ।
 आतोऽनपि । जज्ञतुः । जज्ञुः । अज्जतः । आतोऽनपि । अनेन आकारस्य
 लोपी भवति । जज्ञिष्य । जज्ञाथ । संयोगादेः । ज्ञायात् । ज्ञेयात् । ज्ञाता ।
 ज्ञास्यति । दिबादावट् । अज्ञास्यत् । 'आदन्तानां०' अनेन इट्सकौ भवतः ।
 अन्यत्वाधने सुगमम् । अज्ञासीत् । अज्ञासिष्टाम् । अज्ञासिषुः । इत्यादीनि ।
 ली श्लेषे । तिबादयः । नाक्रादेः । लीनाति । लीनीयात् । लीनातु ।
 दिबादावट् । अलीनात् । चतुर्थीं रूपाणि सुगमानि । लकाराणां सूत्रम् ।

लीखीडीः । लीखीडीर्घलीर्णह्रस्विपदे आत्वं वा भवति । षष्ठी । अनेनान्तस्य
भवति । आत्वपक्षे । लखौ । आत्वाभावपक्षे । दिवादिकम् । 'धातोर्नामिनः'
अनेन द्विदिः । लिखाय लिख्यतुः । नुधातीः । अनेन यत्वम् । लिख्युः ।
अत्वतः । ललिध । ललाय । लिनयिध । लिनेय । इत्यादीनि । लीयात् ।
'धाले कृते । लाता । आत्वाभावे गुणः । लेता । लास्यति । लेप्यति । अला-
स्यत् । अलप्यत् । पादन्तानां० । अनेनात्वपक्षे । इट्सकौ । अलासीत् ।
अलासिष्टाम् । अलासिपुः । आत्वाभावपक्षे । 'अनिटो नामिवतः' अनेन
द्विदिः । अलेपीत् । अलेष्टाम् । अलेपुः । बन्ध बन्धने । तिबादयः । नाक्रादेः ।
नी लीपः । अनेन नकारस्य लीपः । बध्नाति । चतुर्णां रूपाणि सुगमानि ।
लिट् लकारे । दिवादिकम् । बबन्ध । बबन्धतुः । बबन्धुः । बबन्धिध । अत्वतः ।
तथोर्थः । भवे जवाः । नीलीपः । बध्यात् । बबन्ध । इत्यादीनि । बद्धा आदि-
जवानाम् । अनेन धस्य भः । खमे चपा । भंखति । दिवादावट् । अभंख्यत् ।
लुङ् लकारे । 'अत उपधायाः' अनेन द्विदिः । अनेन द्विदिः । अभंखीत् । प्रत्यय-
लीपे० । अचानित्यत्वान्न भकारः । 'क्षसात्' अनेन सेलीपी भवति । तथोर्थः ।
अबाह्वाम् । अभंक्षुः । इत्यादीनि । मस्य विलीडने । नाक्रादेः । नीलीपः ।
मथ्नाति । चतुर्णां सुगमानि । लिट् लकारे । मसस्य । मसस्यतुः । मसस्युः ।
मसस्यिध । अन्येषां लकाराणां भ्वादिगणोक्तस्य धातुवत् रूपाणि । कुष् निष्कर्षे ।
नाक्रादेः । एत्वम् । कृणाति । कृणीतः । कृण्वन्ति । इत्यादीनि । चतुर्णां
रूपाणि सुगमानि । लिट् लकारे । दिवादिकम् । कुह्रीशुः । उपधाया लघीः ।
शुकीप । चुक्रपतुः । चुक्रपुः । चुकीभिध । कृष्यात् । सिस्तु० । गुणः ।
कीपिता । पत्वम् । कीपिष्यति । दिवादावट् । अकीपिष्यत् । लुङ् लकारे ।
हविट् । सेलीपः । गुणः । अकीपीत् । अकीपिष्टाम् । अकीपिपुः । अश्
भीजने । तिबादयः । ना क्र्रादेः । अघ्राति । चतुर्णां लकाराणां रूपाणि सुग-
मानि । ह्री परे । हसादान ह्री । अतः । अशान । लुङ् लकारे । झरादेः ।
अनेन द्वितीयोऽडागमः । सवर्णे । आशत् । लिट् लकारे । दिवादिकम् । अत
उपधायाः । सवर्णे । आश । आशतुः । आशुः । आशिध । अश्यात् ।
मिसता । अशिता । शत्वम् । अशिष्यति । दिवादावट् । खरादेः । आशि-
थत् । आशीत् । आशिष्टाम् । आशिपुः । इत्यादीनि । इति परलोपदिनी धातवः
कथिताः ।

अथात्मनेपदिनः ।

वृङ् संभक्तौ । वृणीते, वृणीत, वृणीताम्, अवृणीत, वने,
वरिषीष्ट-वरीषीष्ट । संयोगादिऋदन्तवृङ् वृजां सिस्सोरात्मने-
पदे इडा वाच्यः । वृषीष्ट । उः । अवरिष्ट, अवरीष्ट, अवृत । इति
क्रादिषु आत्मनेपदिप्रक्रिया । इति नाविकरणाः क्रादयः ।

अथात्मनेपदिनः कथ्यन्ते । वृङ् संभक्तौ । उकार आत्मनेपदार्थः । तआ-
दयः प्रत्यया भवन्ति । नाक्रादेः । ईहसे । णत्वं । वृणीते । नातः ।
वृणाते । वृणते । वृणीत । वृणीताम् । अवृणीत । रूपाणि सुगमानि ।
तेषां कार्यसपि सट्शम् । लिट् लकारे । द्विष । रः । च्छरम् । वने ।
वव्राते । वव्रिरे । क्रादित्वान्नेट् । ववृषे । इत्यादीनि । व सीष्ट । इति
स्थिते । सिसता । गुणः । वरिषीष्ट । ईटो यद्वा० । वरीषीष्ट । संयो-
गादि० अनेन सीष्टादौ वेट् । उः । अनेन गुणनिषेधः । वपोष्ट । वरिता ।
वरीता । वरिष्यते । वरीष्यते । अवरिष्यत । अवरीष्यत । लुङ् लकारे ।
अवरिष्ट । अवरिषाताम् । अवरिषत । दीर्घे कृते । अवरीष्ट । अवरी-
षाताम् । अवरीषत । इडभावपक्षे । 'लीपी ऋस्वाज्भस्ते' अनेन भस्ते परे
सीर्लोपः । अवृत । अवृषाताम् । अवृषत । अवृषाः । इत्यादीनि रूपाणि
भवन्ति । इत्यात्मनेपदिनः कथिताः । इति नाविकरणाः क्रादयौ धातवः ।

अथ चुरादयः ।

चुर स्तेये । चुरादेः । चुरादेर्गणात् स्वार्थं जिः प्रत्ययो
भवति । उपधाया गुणः । स धातुः । अप्गुणायः । चोर-
यति, चोरयेत्, चोरयतु, अचोरयत्, चोरयाञ्चकार, चोरयाम्ब-
भूव, चोरयामास, चोरयाञ्चक्रे । जेः । चोर्यात्, चोरयिता,
चोरयिष्यति, अचोरयिष्यत् । जेरङ् द्विष । अङि लघौ
ऋस्व उपधायाः । लघोर्दीर्घः । अचूचुरत् । चितौ संज्ञाने ।
चेतयति, अचीवितत् । चिति स्मृत्याम् । इदितो नुम् ।

चिन्तयति । लघोरभावान्न दीर्घः । अचिचिन्तत् । चुरादे-
र्जिर्वन्ति केचित् । चिन्तति । पीड अवगाहने । पीडयति ।

अथ चुरादयो धातवः कथ्यन्ते । चुर स्तेये । सृजम् । चुरादेः । चुरादेः ।
(पं० ए०) चुरादेधातुगणात् धातुपाठोक्तात् स्वार्थे मूलार्थे एव प्रेरणाद्यर्थं
विनैव जिप्रत्ययो भवति । यथा स्वादीनां अवादिप्रकरणं तथा चुरादीनां जिवि-
करणमित्यर्थः । अनेन जिप्रत्ययो भवति । तच्च वृद्धेः प्राती सञ्जाभावे । उप-
धाया लघीः । अनेन गुणी भवति । चोरि इति स्थिते । स धातुः । अनेन
धातुसंज्ञा । धातुत्वात् तिवादयः । अप् कर्तरि । अनेन अप्प्रत्ययः । गुणः ।
णअप् । स्वरहीनं० । चोरयति चोरयतः चोरयन्ति इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति
तानि सुगमनि । चोरयेत् । चोरयतु । दिवादावट् । अचोरयत् । क्षिप्
लकारे कासादिप्रत्ययादाम् । अनेन आम् । गुणः । अन्यत् साधनं सुगमम् ।
चोरयाञ्चकार । चोरयामास । चोरयास्वभूव । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति ।
जित्वाट्भयपदी । चोरयते । चोरयाञ्चक्रे । चोरियात् इति जाते । जेः ।
अनेन जेलीपः । चोर्यात् । 'सिसता' अनेनेट् । चोरयिता । चोरयिष्यति ।
दिवादावट् । अचोरयिष्यत् । चुर् जि दिप् इति जाते । जेरङ् द्विश्च । अनेन
सिबिष्ये अङ्प्रत्ययो भवति च धातोर्द्विलम् । पूर्वस्य । चुचुर् जि अङ् दिप्
इति जाते । 'जेः' अनेन जेलीपी भवति । चुचुर् अङ् दिप् इति जाते ।
लघी दीर्घः । अनेन पूर्वस्य दीर्घः । दिवादावट् । स्वर० । वावसाने । अचू-
चुरत् । अचूचुरताम् । अचूचुरन् । इत्यादीनि भवन्ति रूपाणि । अथवा
चोर इति सिद्धस्येव अङ्प्रत्यये कृते । 'जे' अनेन जेलीपे कृते । गिसिञ्जाभावे
इति वचनात् चीइत्यस्य चुः । ततो डिलम् । एवमपि साधना भवति । अचू-
चुरञ्चन्द्रमसोऽभिरामताम् इति साधः । चितो संज्ञाने । ईकार इत् । चुरादेः ।
उपधाया लघीः । सधातुः । तिवादयः । अप् कर्तरि । गुणः । णअप् ।
चेतयति । चेतयेत् । चेतयतु । अचेतयत् । कासादि० अनेन सर्वत्र णादौ ।
आम्प्रत्ययो भवति । चेतयाञ्चकार । चेतयामास । चेतयावभूव । 'जेः'
अनेन जेलीपः । चेत्यात् । सिसता । गुणः । चेतयिता । चेतयिष्यति ।
अचेतयिष्यत् । लुङ्लकारे । अर्ङ् द्विश्च । अङि लघी । ऋस्यः । लघी-
दीर्घः । दिवादावट् । अचीचितत् । अचीचितताम् । अचीचितन् । इत्या-

दीनि । चिति स्मृत्याम् । चुरादेः । अनेन जिप्रत्ययो भवति । इदित्ति तुम् । अन्यत्साधनं पूर्वसदृशं वर्तते । चिन्तयति । लिट् लकारे आम्प्रत्ययो भवति । अन्यानि रूपाणि पूर्वधातुवत् । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च । अनेनाङ्प्रत्ययो भवति । लघोरभावात् पूर्वस्य दीर्घा न भवति । दिवादावट् । अचिचिन्तत् । अचिचिन्तताम् । अचिचिन्तन् । इत्यादीनि । चुरादिधातुर्गणात् जिः प्रत्ययो वा भवति । इति केचिदाचार्या वदन्ति । तस्मिन् । चिन्तति । चिन्ततः । चिन्तन्ति । इत्यादीनि रूपाणि स्युः । पीड अवगाहने । अवगाहनं प्रवेशः । चुरादेः । लघुभावात् 'उपधाया लघोः' अनेन गुणो न भवति । अप । गुणः । पीडयति । लिट् लकारे कासादि० । अनेनाम् । पीडयाञ्चकार । जेः । पीड्यात् । सिसता० । गुणः । पीडयिता । लुङ्लकारे । 'जेरङ् द्विश्च' अनेन अङ्प्रत्ययः । धातीर्द्विन् च । पूर्वस्य । दिवादावट् । ऋस्वः । अपि-पीड् जि अङ् दिप् इति जाते । सूत्रम् ।

आजभासभाषदीपजीवमीलपीडां वोपधाया ऋस्वो डपरे जौ ।

अपीपिडत्-अपिपीडत् । प्रथ प्रख्याने । प्रथयति ।

भाज० । आजभासभाषदीपजीवमीलपीडामतेषां धातूनामुपधाया वा ऋस्वो भवति । अङ्परे जौ परे । अनेन वोपधाया ऋस्वः । जेः । अनेन सेतोपः । लघोर्दीर्घः । अनेन पूर्वस्य दीर्घः । अपीपिडत् । अपीपिडताम् । अपी-पिडन् । इत्यादीनि । यदोपधाया ऋस्वो न भवति तदा अपिपीडत् । अपि-पीडताम् । अपिपीडन् । प्रथ प्रख्याने । चुरादेः । प्रथयति । लिट् लकारे आम्प्रत्ययः । प्रथयाञ्चकार । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च । पूर्वस्य । अपि-प्रथजिअङ्दिप् इति जाते 'अङि लघो' अनेनोपधाया ऋस्वः । अकारस्येकारे ग्रामे सूत्रम् ।

समृद्धत्वरप्रथमदसृष्टृणां पूर्वस्यातोऽदङ्परे जौ ।

इत्यपवादः । अपप्रथत् । पृथ प्रक्षेपे ।

सृ० । समृद्धत्वरप्रथमदसृष्टृणां धातूनां पूर्वस्य अकारस्य अकार एव भवति ।

इत्यपवादः । अनेन पूर्वस्य अकारस्य इकारो न भवति । 'जेः' अनेन सेलीपः ।
अपप्रथत् । अपप्रथताम् । अपप्रथन् । इत्यादीनि । पृथ प्रक्षेपे । चुरादेः ।
उपधाया लघोः । अन्वत् पूर्ववत् । पर्ययति । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च ।
अङि लघौ । लघोर्दीर्घः । जेः । अपीष्ट् अङ्हिप् । इति जाते ।

उपधाया ऋवर्णस्याङि ऋ वा वक्तव्यः ।

इररारामपवादः । अपीष्टत् अपपर्यत् । ज्ञप ज्ञान-ज्ञाप-
नयोर्मित् ।

उपधायाः । उपधाया ऋवर्णस्य ऋकारी वा वक्तव्यः । इररारामपवादः ।
अनेन ऋकारस्य ऋकार एव । अपीष्टत् । अपीष्टताम् । अपीष्टन् ।
यदा ऋकारी न भवति । तदा औ परे गुणः । अपपर्यत् । अपपर्यताम् ।
अपपर्यन् । ज्ञप ज्ञानज्ञापनयोः । चुरादेः । अत उपधायाः । ज्ञाप् जि
इति जातेः । सूत्रम् ।

मितां ऋस्वः ।

मितां धातूनां ऋस्वो भवति औ परे । ज्ञपयति । चिञ्
चयने । मित् ।

मितां ऋस्वः । मितां (ष० ब०) ऋस्वः (प्र० ए०) मितां धातूनां ऋस्वो
भवति औ परे । मितां धातवो धातुपाठादवगन्तव्याः । अनेन ऋस्वः । अन्वत्
सुगमम् । ज्ञपयति । लिट् लकारे । आम्प्रव्ययः । ज्ञपयांचकार । लुङ्लकारे ।
जेरङ् द्विश्च । पूर्वस्य ऋस्वः । जेः । अङि । अजिज्ञपत् । अजिज्ञपताम् अजि-
ज्ञपन् । चिञ् चयने । अयं धातुर्मित् । चुरादेः । अनेन जिः । सूत्रम् ।

चिस्फुरोर्जावात्वं वा ।

चिस्फुरीः । चिस्फुरीर्धात्वोर्जिप्रत्यये परे आत्वं वा भवति । षष्ठी । अने-
नायमादेशोऽन्यस्य । वा जि इति जाते । सूत्रम् ।

रातो औ पुक् ।

ऋ गतावित्यस्याऽऽकारस्य च पुगागमो भवति औ परे ।
चपयति-चययति । अर्च पूजायाम् । अर्चयति ।

रातो जी पुक् । रातः (ष० ए०) औ । (स० ए०) । पुक् (प्र० ए०)
 ऋ गतो इत्यस्य धातोराकारान्तस्य च धातीर्जिप्रत्यये परे पुगागमी भवति । अनेन
 पुक् । कित्वादन्ते । 'मितां ऋस्वः' अनेन ऋस्वः । स धातुः । तिषादयः ।
 अष्कसंरि । गुणः । चपयति । चपयेत् । चपयतु । अचपयत् । लिट् लकारे ।
 कासादिप्रत्ययादाम् । अनेनास्याम् । अन्यत्वाधनं सुगमम् । चपयाचकार ।
 चपयामास । चपयांचमूव । जेः । चय्यात् । सिसता० । चपयिता । चपयि-
 यति । अचपयिष्यत् । लुङ् लकारे । चप् जि दिप् इति जाते । जेरङ् द्विष ।
 पूर्वस्य । अङ्गि लघौ । लघोर्दीर्घः । अचीचपत् । अचीचपताम् । अचीचपन् ।
 आलाभावपक्षे । धातीर्नामिनः । अनेन वृद्धिः । मितां ऋस्वः । स धातुः । अप् ।
 चपयति । लिट् लकारे । आम्प्रत्ययः । चपयांचकार । जेः । चय्यात् । लुङ्-
 लकारे । चप्जिदिप् इति जाते । जेरङ् द्विष । जेः । अङ्गिलघौ । लघोर्दीर्घः ।
 अचीचयत् । अचीचयताम् । अचीचयन् । अर्च पूजायाम् । चुरादेः । अन्यत्वाधनं
 तु पूर्ववत् । अर्चयति । लिट् लकारे । अर्चयांचकार । आशीर्यादादौ । जेः ।
 अर्थात् । लुङ् लकारे । अर्चि दिप् इति जाते । जेरङ् द्विष ।

खरादेः परः ।

खरादेर्धातोः परोऽवयवोऽद्विरुक्तः सस्वरो द्विर्भवति ।
 'नदराः संयोगादयो न द्विः' इति रेफस्य न द्वित्वम् । आर्चि-
 चत् । कृत संशब्दे ।

खरादेः परः । नदराः । अनेन रकारस्य द्वित्वनिषेधः । जेः । दिवादा-
 वट् । खरादेः । आर्चिचत् । आर्चिचताम् । आर्चिचन् । कृत संशब्दे ।
 चुरादेः । सूचम् ।

धातीरुपधाया ऋकारस्य ईकारादेशो
 वाच्यो जिप्रत्यये परे ।

कीर्तयति, अचिकीर्तत् । गण संख्याने । अकारान्तः ।
 अक्षोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । गणयति ।

धातीः । धातीरुपधाया ऋकारस्य जिप्रत्यये परे ईरादेशो वाच्यः । 'यूर्वि-

हसे' अनेन दीर्घः । कौर्त्तयति । लिट् । कौर्त्तयाञ्चकार । लुङ् । जेर-
ङ्ङिश्च । ऋस् । कुहीयुः । दिवादावट् । अचिकौर्त्तत् । अचिकौर्त्ताम् ।
अचिकौर्त्तन् । गण संख्याने । अयमकारान्तः । चुरादेः । यतः । अनेना-
कारस्य लीपः । तच्च । अत उपधायाः । अनेन सूचेण हङ्गे प्राप्ती सत्यां 'यदा-
देशस्तद्वद्वति' इति न्यायेन वृद्धिर्न भवति । उपधायामकाराभावात् । गणयति ।
चतुर्णां सुगमानि । लिट् । गणयाञ्चकार । लुङ् । जेरङ्ङिश्च । पूर्वस्य ।
कुहीयुः ।

अल्लोपिनो नाङ्कार्यम् ।

अजगणत् । कथगणयोरङ्कार्यं चेति केचित् । अजी-
गणत् । कथ वाक्यप्रबन्धे । कथयति, अचकथत्, अचौकथत् ।
जन परिज्ञाणे । जनयति । जिनिमित्तस्वरादेशो द्वित्वे
कर्त्तव्ये स्थानिवत् । स्वरादेः परः । अर्थङ् याचने । अर्थयते,
आर्तयत । संग्रामङ् युद्धे । अससंग्रामत । अन्ध दृष्टुपघाते ।
आन्दधत् । अङ्क अङ्क पदे लक्षणे च । आञ्चकत् । इति
चुरादिप्रक्रिया ।

अल्लोपिनः । अल्लोपिनो धातोरङ्कार्यं न भवति । अङ्ङि लघौ । लघो-
र्दीर्घः । आभ्यां सूबाभ्यामुक्तं कार्यं न भवति इत्यर्थः । अजगणत् । अजगण-
ताम् । अजगणन् । कथगणयोर्धातोरङ्कार्यं वा भवतीति केचिदाचार्या
वदन्ति । तन्मते । अजीगणत् । अजीगणताम् । अजीगणन् । कथ वाक्य-
प्रबन्धे । अयमप्यकारान्तः । चुरादेः । कथयति । कथयाञ्चकार । कथ्यात् ।
अल्लोपिनः । अनेनाङ्कार्यं न भवति । कुहीयुः । अचकथत् । अचकथ-
ताम् । अचकथन् । वा भवतीत्युक्तत्वात् अङ्कार्यं भवति । साधनं तु पूर्व-
वत् । अचौकथत् । अचौकथताम् । अचौकथन् । जन परिज्ञाणे । चुरादेः ।
अकारान्तोऽयम् । जनयति । जनयेत् । जनयतु । स्वरादेः अनेनाञ्च धातो
हिंतीयोऽङागमो भवति । औनयत् । लिट् लकारे । आसादि० । अनेनाम् ।
जनयाञ्चकार । जेः । ज्ञान्यात् । सिसता० । जनयिता । जनयिष्यति ।
औनयिष्यत् । लुङ् लकारे । जनयिदिप इति लिखिते । जेरङ्ङिश्च । अनेन

ऊप्रत्ययी घातोर्द्वित्वं च भवति । खरादेः परः । अनेन नकारस्य द्वित्वम् । जेः । यतः । दिवादावट् । खरादेः परः । औननत् । औननताम् । औननन् । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । अर्थङ् याचने । ऊकार आत्मनेपदार्थः । अकारान्तोऽयं घातुः । चुरादेः । अन्यत्पाधनं पूर्ववत् । अर्थयते । अर्थयेत । अर्थयताम् । खरादेः । अनेन द्वितीयोऽङागमी भवति । आर्थयत । लिट् लकारः । कासादि० अनेनाम् । अर्थयाचक्रे । आम्प्रत्ययः । अनेन । अर्थयामास । अर्थयाम्भूव । इत्यादीनि रूपाणि । सिसता । अर्थयिषीष्ट । लुङ् लकारः । अङ्प्रत्ययः । घातोर्द्वित्वम् । खरादेः परः । अनेन यकारस्य द्वित्वं भवति । भूपानां० अनेन यकारस्य तकारः । जेः । यतः । खरादेः । अनेन द्वितीयोऽङागमः । आर्तयत । आर्तयेताम् । आर्तयन् । इत्यादीनि । संग्रामङ् युङ्गे । ऊकार आत्मनेपदार्थः । अकारान्तोऽयम् । चुरादेः । यतः । अन्यत्पाधनं पूर्ववत् । संग्रामयते । संग्रामयेत । संग्रामयताम् । असंग्रामयत । कासादि० । संग्रामयाचक्रे । सिसता० । संग्रामयिषीष्ट । संग्रामयिता । लुङ् लकारः । सखरादेः । अनेन सकारस्य द्वित्वम् । अन्यत् असंग्रामत । अससंग्रामत । अससंग्रामेताम् । अससंग्रामत । इत्यादीनि भवन्ति । अन्य दृष्ट्युपधाति । अकारान्तोऽयम् । चुरादेः । यतः । सधातुः । तिबादयः । अबादयः । अन्वयति । अन्वयेत् । अन्वयतु । खरादेः । अनेन द्वितीयोऽङागमी भवति । आन्वयत् । लिट् लकारे आम्प्रत्ययी भवति । अन्वयाचकार । जेः । अन्व्यात् । सिसता० । अन्वयिता । आन्वयिष्यति । अन्वयिष्यत् । लुङ् लकारः । अङ्प्रत्ययः । यकारस्य द्वित्वम् । भूपानाम् । जेः । यतः । खरादेः । आन्वयत् । आन्वयताम् । आन्वयन् । इत्यादीनि । अङ् अङ्ग पदे लक्षणे च । अकारान्तौ । चुरादेः । यतः । अङ्गयति । अङ्गयति । इत्यादीनि रूपाणि सुगमनि । लिट् लकारे आम्प्रत्ययी भवति । अङ्गयाचकार । लुङ् लकारे अङ्प्रत्ययः । खरादेः परः । अनेन ककारस्य द्वित्वम् । कुङ्क्षीयुः । जेः । यतः । खरादेः । आचकत् । आचकताम् । आचकन् । इत्यादीनि । इति चुरादयो घातवः कथिताः ।

अथ ज्ञान्ताः ।

अथ ज्ञान्ता घातवः कथ्यन्ते ।

धातोः प्रेरणे ।

प्रयोजकव्यापारेऽर्थे धातोर्जिः प्रत्ययो भवति । कुर्वन्तं प्रेरयति यः स प्रयोजकः । कारयति, कारयते, अचीकरत् । पाचयति, अपीपचत् । भवन्तं प्रेरयति भावयति, भावयते, भावयाम्भूव । अङ्ग्लयोः । पूर्वस्योकारस्येत्वं पवर्गयवराजकारिष्ववर्गपरिपु परतः । द्विनिमित्तेऽचि । द्विलनिमित्तेऽचि अच आदेशो न द्वित्वे कर्तव्ये । अबीभवत् । भूङ् मीहने । मावयति अमीमवत् । यु मिश्रणे । अयीयवत् । रुद्वाङ् । अरीरवत् । लूङ् छेदने । अलीलवत् । जु गतौ । अजीजवत् ।

धातोः प्रेरणे । धातोः । (ष० ए०) प्रेरणे (स० ए०) द्विपदं त्रयम् । भ्रातृधातोः प्रेरणार्थे कारितेऽर्थे जिः प्रत्ययो भवति । प्रेरणार्थे इति कोऽर्थः । प्रयोजकव्यापारि । प्रयोजक इति कोऽर्थः । कुर्वन्तं पुरुषं यः कारयति 'एतत्-कार्यं' त्वं कुरु' इति प्रवर्तयति स प्रयोजक इत्युच्यते । तस्य व्यापारः प्रयोज्य-कारिण रूपेण क्रियासम्बन्धमिह जिः प्रत्ययो भवति । कुर्वन्तं प्रेरयति यः स प्रयोजकः । एकः करोति तं कुर्वन्तम् अन्यः प्रेरयति इत्यस्मिन्नर्थे कृधातोर्जिः प्रत्ययः । कृजि इति जाति जकारी हृद्वर्थः उभयपदार्थश्च । 'धातोर्नामिनः' अनेन हृद्विः । स धातुः । अनेनास्मिन् प्रकरणे धातुसंज्ञा सर्वत्र भवति । तिवाद्यः । अप् कर्त्तरि । गुणः । ण अप् । कारयति । जिह्वाद्युभय-पदौ । कारयते । चतुर्थी लकाराणां रूपाणि सुगमनि । लिट्लकारि । कासादिप्रत्ययादाम् । अनेनाम्प्रत्ययो भवति । अन्यत्साधनं सुगमम् । कारया-च्चकार । कारयाच्चक्रे । कारयामास । कारयाम्भूव । इत्यादीनि । जेः । कार्यात् । सिसता० । षत्वम् । कारयिषीष्ट । कारयिता २ । अन्येषां सुगमनि । लङ्लकारि । कार् जि दिप् इति जाति । डेङ् दिश्य । अने-नाङ् । धातोर्द्वित्वं च । कृत्स्नः । कृहीयुः । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः । दिवादावट् । अचीकरत् । अचीकरताम् । अचीकरन् । आत्मनेपदि । अची-करत । अचीकरताम् । अचीकरन् । इत्यादीनि भवन्ति । अप्रन्ता धातवः

सर्वे उभयपदिनः । जित्वात् । द्रुप चष् पाके । पचन्तं प्रेरयति इति विग्रहे । धातोः प्रेरणे । अनेन जिः प्रत्ययः । अत उपधायाः । स धातुः । तिवाद्यः । अप् कर्त्तरि । गुणः । ण अप् । पाचयति । चतुर्थां रूपाणि सुगमनि । लिट्लकारे । आम्प्रत्ययः पाचयाञ्चकार । जेः । पाच्यात् । सिसता० । पाचयिता । षत्वम् । पाचयिष्यति । दिवादावट् । अपाचयिष्यत् । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च । अन्यत्साधनं सुगमम् । अपीपचत् । अपीपचताम् । अपीपचन् । इत्यादीनि । भू सत्तायाम् । भवन्तं प्रेरयति इति विग्रहे । धातोः प्रेरणे । धातीर्नामिनः । अन्यत्साधनं सुगमम् । भावयति । भावयते । भावयाञ्चकार । भाव्यात् । सिसता० । भावयिता । लुङ्लकारे । भूभूजिअङ्दिप् इति जाते । धातीर्नामिनः । अनेन वृद्धि । ऋस्वः । भूपानाम् । अङ्सयोः । अङ्सयोः परयोः पूर्वस्य उकारस्य इत्वं भवति । अवर्णपरिषु पवर्गयवरलजकारेषु परतः । अनेन उकारस्य इत्वम् । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः । अवीभवत् । अमीभवताम् । अवीभवन् । इत्यादीनि । मृङ् मोहने भवन्तं प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । अन्यत्पूर्ववत् । भावयति । लिट्लकारे । कासादि० अनेनाम् । भावयाञ्चकार । जेः । भाव्यात् । सिसता । भावयिता । लुङ्लकारे । साधनं पूर्वसदृशम् । अमीभवत् । अमीभवताम् । अमीभवन् । इत्यादीनि । यु मिश्रणे । एकः यौति तमन्यः प्रेरयति इति विग्रहे धातोः प्रेरणे । यावयति । लिट्लकारे । कासादि० अनेनाम् । यावयाञ्चकार । जेः । याव्यात् । यावयिता । लुङ्लकारे । अङ्प्रत्ययः । हित्वादिकम् । अङ्सयोः । अनेन इत्वम् । अयीयवत् । अयीयवताम् । अयीयवन् । रुशब्दे । धातोः प्रेरणे । अन्यत्पूर्ववत् जेयम् । रावयति । लिट्लकारे । रावयाञ्चकार । जेः । राव्यात् । रावयिता । लुङ्लकारे अङ्प्रत्ययः हित्वादिकम् । अन्यत्पूर्ववत् कार्यं भवति । अरीरवत् । अरीरवताम् । अरीरवन् । इत्यादीनि । लुञ् छेदने । धातोः प्रेरणे । एकः लुनाति तमन्यः प्रेरयति । लावयति । लावयित् । लावयतु । अलावयत् । लावयाञ्चकार । लाव्यात् । सिसता । लावयिता । लावयिष्यति । अलावयिष्यत् । लुङ्लकारे । अलीलवत् । अलीलवताम् । अलीलवन् । लु गतौ । धातोः प्रेरणे । जावयति । लिट्लकारे । जावयाञ्चकार । जाव्यात् । लिट्लकारे साधनं सुगमम् । अजीजवत् । अजीजवताम् । अजीजवन् । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । एषां धातूनां लुङ्लकारे ।

हिलनिमित्ते खरे खरादेशी न भवति । तस्मात् पूर्वं हिलं भवति । पश्चाद्भ्रुः ।
सु खवे । एकः स्रवति तमन्यः प्रेरयति । धातीः प्रेरणे । अन्यत् सुगमम् ।
आवयति । लिट्लकारे । आम्प्रत्ययः । आवायाञ्चकार । लुङ्लकारे । खेरङ्
ह्रिय । पूर्वस्य । जेः अनेन जेलोपी भवति । असुखब् अङ् दिप् इति जाते ।
अङिलघौ । स्वम् ।

स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनाम् ।

अङ्सयोः पूर्वस्येत्वं वाऽवर्णपरेधात्वक्षरे परे । असिस्त्र-
वत्, असुस्रवत्, अशिश्रवत्, अशुश्रवत्, अदिद्रवत्, अदुद्रवत् ।

स्रवति । स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां धातूनाम् अङ्सयोः
परयोः पूर्वस्य इत्वं वा भवति । अवर्णपरे धात्वक्षरे परे । अनेन पूर्वस्य इकारः ।
असिस्त्रवत् । असिस्त्रवताम् । असिस्त्रवन् । इत्वाभावपचे । असुस्रवत् । असु-
स्रवताम् । असुस्रवन् । शु श्रवणे । श्रवन्तं प्रेरयति । धातीः प्रेरणे ।
धातीनांमिनः । आवयति । आवयेत् । आवयतु । आवावयत् । लिट् ।
कासादि० । अनेनाम् । आवायाञ्चकार । जेः । आव्यात् । सितता० ।
आवयिता । आवयिष्यति । आवाविष्यत् । लुङ् । खेरङ् ह्रिय । पूर्वस्य
ह्रसादिः । धातीनांमिनः । जेः । अङिलघौ । स्रवतिशृणोति० । अनेन
पूर्वस्येत्वंम् । अशिश्रवत् । अशिश्रवताम् । अशिश्रवन् । इत्वाभावपचे साधनं
पूर्वसदृशम् । अशुश्रवत् । अशुश्रवताम् । अशुश्रवन् । द्रुगती । धातीः
प्रेरणे । द्रावयति । चतुर्णां सुगमानि । लिट् । द्रावयाञ्चकार । लुङ्-
लकारे । स्रवति० अनेन पूर्वस्य वा इत्वंम् । अदिद्रवत् । अदिद्रवताम् । अदि-
द्रवन् । इत्वाभावपचे । अदुद्रवत् । अदुद्रवताम् । अदुद्रवन् । ह्रन् हिंसा-
गत्योः । प्लन् प्रेरयति इति विग्रहे । धातीः प्रेरणे । ह्रन् जि इति जाते । स्वम् ।

हनो घत् ।

हन्तेर्वदादेशो भवति जिणति णप्रवर्जिते परतः । घात-
यति, अजीघतत् । शदुल्ल शातने ।

हनो घत् । हनः (प० ए०) । घत् (ङ० ए०) । द्विपदम् । हन्ते-

धातोर्घदादेशो भवति । णप् वर्जिते अणिति प्रत्यये परतः । अनेन घदादेशः ।
अत उपधायाः । स धातुः । धातयति । धातयेत् । धातयतु । अधातयत् ।
लिट् । कासादि० । धातयाञ्चकार । जेः । धात्यात् । सिसता० । धात-
यिता धातयिष्यति । अधातयिष्यत् लुङ्लकारे । धात् जि दिप् इति स्थिते ।
जेरङ् द्विष्य । कुहीयुः । भूपानाम् । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः । द्विषा-
दाषद् । अजीघतत् । अजीघतताम् । अजीघतन् । इत्यादीनि । शदल्ल
शातने । शदन्तं प्रेरयति इति विग्रहे । धातोः प्रेरणे ।

शदेः शत् ।

शदेः शतादेशो भवति अगती औ परे । शातयति ।
गतौ तु शादयति अशीशतत् । आतो औ पुक् च । डुदाञ्
दाने । दापयति, अदीदपत्, धापयति, अदीधपत् ।

शदेः शत् । शदेः (ष० ए०) । शत् (प्र० ए०) । शर्द्धातोः शतादेशो
भवति । अगती औ परे । अत उपधायाः । शातयति । लिट् । शातया-
ञ्चकार । लुङि साधनं तु पूर्ववत् । अशीशतत् अशीशतताम् । अशीशतन् ।
गतौ तु । शादयति । अशीशदत् । डुदाञ् दाने । ददतं प्रेरयति इति
विग्रहे । धातोः प्रेरणे । रातो औ पुक् च । अनेन पुगागमः । दापयति ।
लिट् । दापयाञ्चकार । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विष्य । ऋस्वः । अङि लघौ ।
लघोर्दीर्घः । अदीदपत् । डुधाञ् । धारणपीषणयोः । दधतं प्रेरयति ।
इति विग्रहे धातोः प्रेरणे । रातो औ पुक् च । धापयति । धापयाञ्चकार ।
लुङ् । भूपानां० अनेन दस्य धः । अन्यत्पूर्ववत् । अदीधपत् । अदीधप-
ताम् । अदीधपन् । ऋ गतौ । ऋच्छन्तं प्रेरयति इति विग्रहे । धातोः
प्रेरणे । रातो औ पुक् च । ऋप् जि इति जाते सूत्रम् ।

पुगन्तस्य गुणो वक्तव्यः ।

अर्पयति । स्वरदेः परः । आर्पिपत् । ष्टा गतिनिवृत्तौ ।
स्थापयति ।

पुगन्तस्य० । पुगन्तस्य धातुर्गुणो वक्तव्यः । अनेन गुणः । अर्पयति । लिट्
अर्पयाञ्चकार । जेः । अर्प्यात् । सिसता० । अर्पयिता । लुङ्लकारे ।

अर्पि दिप् इति स्थिते । जेरङ् द्विश्च । खरादेः । नदराः अनेन रकारस्य
द्वित्वं न भवति । जेः । दिवादावट् । खरादेः । सर्वर्णे० । आर्पिपत् ।
आर्पिपताम् । आर्पिपन् । छा गतिनिवृत्तौ । आदेः णः सः । धातोः प्रेरणे ।
तिष्ठन्तं प्रेरयति इति विश्वहे । जिः प्रत्ययः । रातो जौ पुक् च । स्थापयति ।
स्थापयञ्चकार । जेः । स्थाप्यात् । सिसता० । स्थापयिता । स्थापयि-
ष्यति । अस्थापयिष्यत् । लङ्लकारि । स्थाप् । जि दिप् इति स्थिते ।
जेरङ् द्विश्च । जेः । न्वम् ।

तिष्ठतेरुपधाया इकारो वक्तव्योऽङि परे ।

ततो द्वित्वम् । अतिष्ठिपत् ।

तिष्ठतेः । तिष्ठतेर्धातोरुपधाया इकारो वक्तव्यः अङि परे । ततः द्वित्वं
भवति भस्मात् खपाः । अतिष्ठिपत् । अतिष्ठिपताम् । अतिष्ठिपन् । अति-
ष्ठिपः । अतिष्ठिपतम् । अतिष्ठिपत । इत्यादीनि । पा पाने । पिबन्तं
प्रेरयति इति विश्वहे धातोः प्रेरणे अनेन त्रिप्रत्ययः । पा जि इति ज्ञाते मृचम् ।

पादेर्युक् ।

पाशाक्यासाह्वेज्वेजां युगागमो भवति जौ परे । पाययति ।

पादेर्युक् । पादेः (प० ए०) । युक् (प्र० ए०) । पाशाक्यासाह्वेज्
वेजामेतेषां धातूनां युगागमो भवति जिप्रत्यये परे । पुकोऽपवादः । पाय् जि
इति ज्ञाते । स धातुः । अन्यत्साधनं पूर्ववत् । पाययति । चतुर्णां रूपानि
सुगमानि । लिट्लकारि । कासादि० । पाययाञ्चकार । जेः । पाय्यात् ।
सिसता० । पाययिता । पाययिष्यति । अपाययिष्यत् । अपापाय् जि अङ्
दिप् । जेः अनेन जेर्लोपो भवति । मृचम् ।

पिबतेरङि पूर्वस्येकारोपधालोपो वक्तव्यौ ।

अपीप्यत् । शीतनूकरणे । सञ्चक्षराणासा । शाययति,
अशीशयत् । ह्यो ह्येदेने । अचीच्छयत् । षोऽन्तकर्मणि ।
साययति, असीषयत् । ह्येज् सधाधाम् ।

पिबतेः । पिबतेर्धातीरङि पूर्वस्य ईकारोपधात्तोपी वक्तव्यी । सुगममिदं सूत्रम् । अनेन पूर्वस्य ईकारो भवति । उपधात्तोपश्च । अपीष्यत् । अपीष्यताम् अपीष्यन् । इत्यादीनि । शी तनूकरणे । सम्यच्चराणाम् । श्यन्तं प्रेरयति । पाठ्युक् । अन्यत्साधनं सुगमम् । शाययति । लिट् लकारि । शाययाञ्चकार । जेः । शाय्यात् । सिसता० । शाययिता । शाययिष्यति । अशाययिष्यत् । शाय् जि दिप् इति जाति । जेरङ् द्विष्य । अङ्लिष्यौ । लघोर्दीर्घः । दिवादावट् । अशीशयत् । अशीशयताम् । अशीशयन् । को केदने सम्यच्चराणाम् । एकः स्यति तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । पाठ्युक् । अनेन युगागमो भवति । छाथयति । छाथयाञ्चकार । जेः । छाथ्यात् । सिसता० । छाथयिता । छाथयिष्यति । अछाथयिष्यति । अछाथयिष्यत् । लुङ् लकारि । भूपानां० अनेन छकारस्य चकारः । अन्यत्साधनं सुगमम् । अचीक्यत् । अचीक्यताम् । अचीक्यन् । यी अन्नकर्म्मणि । आट्टे णः सः । सम्यच्चराणाम् । एकः स्यति तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । पाठ्युक् । साययति । साययाञ्चकार । जेः । साथ्यात् । सिसता० । साययिता । साययिष्यति । असाययिष्यत् । लुङ् लकारेऽपि पूर्ववत् साधनम् । असीषयत् । असीषयताम् । असीषयन् । इत्यादीनि । ह्वेज् स्पर्धायाम् । एकी ह्वयति तमन्यः प्रेरयति । सम्यच० । धातोः प्रेरणे । पाठ्युक् । ह्वाययति । ह्वाययाञ्चकार । लुङ् लकारि । सूत्रम् ।

ह्वयतेरङि संप्रसारणं युगभावश्च वक्तव्यः ।

कृतसंप्रसारणस्य ह्वयतेरङि क्रमाद्गुणवृद्धौ वाच्ये । अजुह्ववत्, अजुह्वताम् । व्येज् संवरणे । व्याययति, अव्ययत् । वेज् तन्तुसन्ताने । वाययति, अव्ययत् ।

ह्वयतेः । ह्वयतेः (ष० ए०) ह्वयतेर्धातीरङि परे सति सम्प्रसारणं युगभावश्च वक्तव्यः । कृतसम्प्रसारणस्य ह्वयतेर्धातीरङि क्रमात् गुणवृद्धौ वाच्ये । ऊहीशुः अनेन ह्वस्य जेः । अजुह्ववत् । अजुह्ववताम् । अजुह्ववन् । गुणे कृते सति । अजुह्ववत् । अजुह्ववताम् अजुह्ववन् । व्येज् संवरणे । सम्यच्चराणाम् । पाठ्युक् । एकी व्ययति तमन्यः प्रेरयति । व्याययति । व्याययाञ्चकार । लुङ् लकारि । व्याय् जि दिप् इति जाति । जेरङ् द्विष्य । जेः । पूर्वस्य । अङि

सधौ । अव्ययत् । अव्ययताम् । अव्ययन् । वेज् तन्नुसन्ताने । एकी
वयति । तसन्धः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे सध्यच्छ० । पाठ्युक् । वाययति । लिट्-
लकारे । कासादि० । अनेनाम्प्रत्ययी भवति । वाययाञ्चकार । जेः वायात् ।
सिसता० । वाययिता । वाययिष्यति । अवाययिष्यत् । लुङ्लकारे । पूर्वोक्तैरेव
सुतेः रूपाणां सिद्धिः । अव्ययत् । अव्ययताम् । अव्ययन् । पा रचणे । धातोः
प्रेरणे । सत्वम् ।

पातेर्जौ लुग्वक्तव्यः ।

युकोऽपवादः । पालयति अपीपलत् । रभ रामस्ये ।
रभसो वेगहर्षयोः ।

पातेः । पातेर्धातोर्जिप्रत्यये परे लुगागमो वक्तव्यः । युकोऽपवादः । पाल-
यति । लिट् । पालयाञ्चकार । लुङ् । अपीपलत् । अपीपलताम् । अपी-
पलन् । रभ रामस्ये । नत्वम् ।

रभलभोः स्त्ररे णाद्यपौ विना नुम् वाच्यः ।

रभयति अररभत् । लुलभष् प्राप्तौ । लभयति, अल-
लभत् ।

रभलभोः । वेगहर्षयोः रभलभोर्णाद्यपौ विना स्त्ररे परे नुम् वाच्यः । नयाप-
दाने । धातोः प्रेरणे । रभयति । लिट्लकारे रभयाञ्चकार । जेः । रभयात् ।
सिसता० । रभयिता । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विष्य । अनेनाङ्प्रत्ययः । धातो-
र्द्विलम् । अङ्कार्थं न स्यात् । अररभत् । अररभताम् । अररभन् । इत्यादीनि ।
लुलभष् प्राप्तौ । लुकारपकारावितौ । धातोः प्रेरणे । रभलभोः । अनेन
नुम् । अन्यत्साधनं पूर्ववत् । लभयति । लिट्लकारे । लभयाञ्चकार ।
सिसता । लभयिता । लुङ्लकारे । अललभत् । अललभताम् । अल-
लभन् । प्रीङ् तर्पणे । धातोः प्रेरणे । एकः प्रीणाति । तसन्धः प्रेरयति । सत्वम् ।

प्रीङ्धूडोर्नुक् ।

अजयोर्नुगागमो भवति औ परे । प्रीज् तर्पणे । प्रीणयति,

अपीप्रिणत् । धूङ् कम्पने धूनयति, अदूधुनत् । स्मिङ् ईष-
जसने ।

ग्रीङ्धूङीर्नुक् । ग्रीङ् च धूङ् च ग्रीङ्धूङी तयोः । ग्रीङ्धूङीः (४० द्वि०)
नुक् (प्र० ए०) अनयोः ग्रीङ्धूङीर्धातोर्नुगागमो भवति डिप्रत्यये परे । णत्वं
भवति । ग्रीण्यांचकार । लुङ्लकारे । ञेरङ् द्विश्च । पूर्वस्य ऋस्वः । अङि
लघौ । अनेनोपधाया ऋस्वः । अपीप्रिणत् । अपीप्रिणताम् । अपीप्रिणन् ।
धूङ् कम्पने । धातोः प्रेरणे । ग्रीङ्धूङीर्नुक् । धूनयति । धूनयाञ्चकार ।
धून्वात् । धूनयिता । लुङ्लकारे । ञेरङ् । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः ।
भूषणाम् । अदूधुनत् । अदूधुनताम् । अदूधुनन् । स्मिङ् ईषजसने । एकः
स्मयति तमन्वः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । स्तम् ।

स्मयतीरात्वं औ वाच्यम् ।

विस्मापयते, अस्मिपत । अति किम् । विस्मापयति,
अस्मिपत् ।

स्मयतेः । स्मयतिर्धातोरात्वं वा भवति जिप्रत्यये परे । अनेनात्वं वा । स्माप-
यति । अत्र रातो औपुक् । अनेन पुक् । स्मापयाञ्चकार । लुङ्लकारे ।
पूर्वस्थेकारः । षत्वम् । अस्मिपत् । अस्मिपताम् । अस्मिपन् । आत्वा-
भावपक्षे । षड्विः । ऐआय् । विस्मापयति । विस्मापयाञ्चकार । लुङ्लकारे ।
अस्मिपयत् । अस्मिपयताम् । अस्मिपयन् । साधनं सुगमम् । रुह बीजजन्मनि
प्रादुर्भावे च । धातोः प्रेरणे । स्तम् ।

रुहेर्जौ पो वा वाच्यः ।

रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च । रोहयति । रोपयति ।
अरुरुहत्-अरुरुपत् । कृपू सामर्थ्यं । कृपो रो लः । कल्प-
यति ।

रुहेः । रुहेर्धातोर्दिप्रत्यये परे पो वा वाच्यः । षष्ठी । अनेनान्यस्वेव । उप-
धाया अनेन गुणः । रोपयति । रोपयाञ्चकार । लुङ्लकारे । अङ्कार्थे

भवति । अरुहपत् । अरुहपताम् । अरुहपन् । पत्ताभावपक्षे । रोहयति ।
रोहयाञ्चकार । अङ्कार्यं सर्वं भवति । अरुहत् । अरुहताम् । अरुहन् ।
कृष्णं सामर्थ्यं । धातोः प्रेरणे । गुणी भवति । कृषोरीलः । अनेन रकारस्य
लः । कल्पयति । कल्पयाञ्चकार । छेः । कल्पात् । सिसता । कल्पयिता ।

उपधाया ऋवर्णस्याङि ऋ वा वक्तव्यः ।

इररारामपवादः । अचीकृपत् अचकल्पत् । वतुङ्
वर्तने । वर्तयति, अवीवृतत्, अववर्तत् । सृज्प् शुद्धौ ।
मार्जयति, अमीसृजत्, अममार्जत् ।

उपधाया ऋवर्णस्य । अचीकृपत् । विकल्पेन । अचकल्पत् । अङ्कार्यं
न भवति । अचकल्पताम् । अचकल्पन् । वतुङ् वर्तने । धातोः प्रेरणे । उप-
धाया लघोः । वर्तयति । वर्तयाञ्चकार । उपधाया ऋवर्णस्य । अनेन वा
ककारस्य ऋकारः । यदा ऋकारस्तदा अङ्कार्यं भवति । अवीवृतत् । अवी-
वृतताम् । अवीवृतन् । ऋकाराभावपक्षे । अङ्कार्यं न भवति । सूत्रप्राप्त-
भावात् । अववर्तत् । अववर्तताम् । अववर्तन् । सृज्प् । शुद्धौ । धातोः प्रेरणे ।
सृजेः । अनेन वृद्धिः । मार्जयति । लिट् लकारे कासादि० । अनेनाम् ।
मार्जयाञ्चकार । अन्येषां सुगमानि । लुङ् लकारे । उपधायाः । अन्यसाधनं
सुगमम् । अमीसृजत् । असोसृजताम् । अमीसृजन् । सृजेः अनेन वृद्धिः ।
अममार्जत् । अममार्जताम् । अममार्जन् । इङ् अध्ययने । धातोः प्रेरणे ।
सृज्म् ।

इडादेर्जौ पुक् च ।

इङ्क्रीजोनामात्वं भवति जौ परे । क्रीव्लौरीकूयोऽस्मा-
यीनां पुगागमो भवति जौ परे । इङ् अध्ययने । अध्यापयति,
अध्यापिपत् ।

इडादेर्जौ पुक् च । इडादेः (य० ए०) । जौ (स० ए०) । पुक् (प्र० ए०)
च (प्र० ए०) इङ्क्रीजीनां धातूनां त्रिप्रत्यये परे आत्वं भवति । पुक् च भवति

क्रौञ्चलीक्यूआयीनां धातूनां जिप्रत्यये पुगागमी भवति । एकोऽधीति । तमन्यः प्रेरयति । इयंस्वरे । अध्यापयति । अध्यापयाञ्चकार । लुङ्लकारे । अङ्लघौ । अनेन पूर्वस्येकारः । अध्यापिपत् । अध्यापिपताम् । अध्यापिपन् । सूत्रम् ।

अङ्परि औ इङो गाङ् वा वक्तव्यः ।

अध्यजीगपत् । डुकौञ् द्रव्यविनिमये । क्रापयति अचिक्रपत् । जि जये । जापयति, अजीजपत् । क्री लज्जायाम् । ज्ञेपयति, अजिज्ञिपत् । ब्ली वरणे । ब्लेपयति अबिब्लिपत् । रौङ् चरणे । रेपयति, अरौरिपत् । क्यूयौ दुर्गन्धे ।

अङ्परि । अङ्परि डिप्रत्यये परि इङी धातोर्गाङ् वा वाच्यः । अनेन गाङ्वादेशः । पुगागमः । ततो द्वित्वम् । कुङ्क्षीयुः । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः । अध्यजीगपत् । अध्यजीगपताम् । अध्यजीगपन् । डुकौञ् द्रव्यविनिमये । एकः क्रोणाति । तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । इङादिर्जो पुक् । अनेनालपुक् । क्रापयति । लिट् । आमुप्रत्ययः । क्रापयाञ्चकार । जेः । क्राप्यात् । सिसता० । क्रापयिता । क्रापयिष्यति । अक्रापयिष्यत् । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च । अङि लघौ । अचिक्रपत् । अचिक्रपताम् । अचिक्रपन् । जि जये । एको जयति तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । आलपुक् । जापयति । लिट्लकारे । जापयाञ्चकार । जेः । जाप्यात् । सिसता० । जापयिता । जापयिष्यति । अजापयिष्यत् । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः । अजीजपत् । अजीजपताम् । अजीजपन् । क्री लज्जायाम् । एको जिज्ञेति । तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । पुग् भवति । गुणः । ज्ञेपयति । ज्ञेपयाञ्चकार । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च । अङि लघौ । कुङ्क्षीयुः । अजिज्ञिपत् । अजिज्ञिपताम् । अजिज्ञिपन् । ब्ली वरणे । धातोः प्रेरणे । पुक् । गुणः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् । ब्लेपयति । ब्लेपयाञ्चकार । जेः ब्लेप्यात् । सिसता० । ब्लेपयिता । ब्लेपयिष्यति । अब्लेपयिष्यत् । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विश्च । अङिलघौ ।

अबिब्लिपत् । अबिब्लिपताम् । अबिब्लिपन् । रीङ् चरणे । घातोः प्रेरणे ।
पुक् । गुणः । रेपयति । रेपयाञ्चकार । जेः । रेप्यात् । रेपयिता । लुङ्लकारे ।
पूर्ववत् साधना । अरीरिपत् । अरीरिपताम् । अरीरिपन् । क्रूयी दुर्गन्धे ।
ईकार इत् । घातोः प्रेरणे । जौ परे पुगागमः ।

यवयोर्वसे हकारे च लोपो वक्तव्यः ।

क्लीपयति, अचुक्लुपत् । क्षायौ विधूनने । एकः क्षायति
तमन्यः प्रेरयति क्षापयति, अचिक्षपत् । लीङ् श्लेषणे ।

यवयोः । अनेन यकारस्य लोपः । गुणः । क्लीपयति । क्लीपयाञ्चकार ।
जेः क्लीप्यात् । सिस्ता० । क्लीपयिता । अक्लीपयिष्यत् । क्लीपयिष्यति ।
लुङ्लकारे । जेरङ् द्विथ । अङ्गि लघौ । कुहोयुः । अचुक्लुपत् । अचुक्लुप-
ताम् । अचुक्लुपन् । क्षायौ विधूनने । घातोः प्रेरणे । पुगागमः । यवयोः ।
अनेन यकारस्य लोपः । क्षापयति । क्षापयाञ्चकार । क्षाप्यात् । सिस्ता० ।
क्षापयिता । क्षापयिष्यति । अक्षापयिष्यत् । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विथ ।
पूर्वस्य । अङ्गि लघौ । कुहोयुः । अचिक्षपत् । अचिक्षपताम् । अचिक्ष-
पन् । लीङ् श्लेषणे । एकी लिनाति । घातोः प्रेरणे । सूत्रम् ।

लीयतेर्जावात् वा ।

विलापयति ।

लीयतेः । लीयतेर्धातोर्जां परे आलं वा भवति । रातो जी पुक् च ।
विपूर्वीऽयम् । विलापयति । विलापयाञ्चकार । विलाप्यात् । सिस्ता० ।
विलापयिता । लुङ्लकारे । व्यलीलिपत् । व्यलीलिपताम् । व्यलीलिपन् ।
सूत्रम् ।

लीलोः पुग् वक्तव्यः ।

विलेपयति, व्यलीलिपत्, व्यलीलिपत् ।

लीलोः । लो ला एतयोर्धातौः पुग् वक्तव्यः । तदा विलेपयति । विलेप-
याञ्चकार । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विथ । अङ्गिलघौ । लघोर्दीर्घः । व्यली-
लिपत् । व्यलीलिपताम् । व्यलीलिपन् । सूत्रम् ।

लीलोर्जौ क्रमानुगुणौ वा ।

विलीनयति, व्यलीलिनत् । ला ग्रहणे । लापयति, अलीलपत् । लालयति, अलीलजत् अलीललताम् ।

लीलोः । ली ला एतयोर्धातोः क्रमात् लुङ् कौ वा भवतः । तदा विली-
नयति । विलीनयाञ्चकार । विलीन्यात् । सिसता० । विलीनयिता । विली-
नयिष्यति । लुङ् लकारे । पूर्वसूचैरतद्रूपाणां सिद्धिः । व्यलीलिनत् । व्यली-
लिनताम् । व्यलीलिनन् । ला ग्रहणे । एको लाति तमन्यः प्रेरयति ।
धातोः प्रेरणे । पुक् । लापयति । लापयाञ्चकार । लाप्यात् । लाप-
यिता । लापयिष्यति । अलापयिष्यत् । लुङ् लकारे । अलीलपत् । अली-
लपताम् । अलीलपन् । लुगामने कृते सति । लालयति । लालयाञ्च-
कार । लाप्यात् । सिसता० । लापयिष्यति । लुङ् लकारे । जेरङ्
दिश्य । अङ् लघौ । लघोर्दीर्घः । अलीललत् । अलीललताम् । अली-
ललन् । ढौक गतौ । ऋकार इत् । एको ढौकति तमन्यः प्रेरयति ।
धातोः प्रेरणे । ढौकयति । चतुर्णां सुगमानि । ढौकयाञ्चकार । जेः ।
ढौक्यात् । सिसता० । ढौकयिता । ढौकयिष्यति । अढौकयिष्यत् । लुङ्-
लकारे । जेरङ् दिश्य । सूत्रम् ।

न रितः ।

ऋकारेतोऽनेकस्वरस्य शासश्चाङि उक्तं कार्यं न भवति ।
ढौक गतौ । ढौकयति, अडुढौकत् । टुयाचृ याज्ञायाम् ।
याचयति अययाचत् । शासु अनुशिष्टौ । शासयति, अश-
शासत् । दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्रयति, अददरिद्रत् अदद-
रिद्रताम् । दुष वैकृत्ये ।

न रितः । न (प्र० ए०) ऋ इत् यस्यासौ रित् तस्य रितः (प्र० ए०)
ऋकारानुबन्धस्य अनेकस्वरस्य च शासी धातोरङि प्रत्यये परे । अङि लघौ ।
लघोर्दीर्घः । इति हाभ्यां सूत्राभ्यामुक्तं कार्यं न भवति । ह्रस्वः । अपानाम् ।
अडुढौकत् । अडुढौकताम् । अडुढौकन् । इत्यादीनि । टुयाचृ याज्ञायाम् ।

ऋकार इत् । धातोः प्रेरणे । याचयति । याचयाञ्चकार । जे । याच्यात् ।
सिसता० । याचयिता । याचयिष्यति । अयाचयिष्यत् । लुङ्लकारे । न रितः ।
अन्यत्सुगमं साधनम् । पूर्ववत् । अययाचत् । अययाचताम् । अययाचन् । शामु
अनुशिष्टौ । एकः शास्ति तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे । शासयति । शासया-
ञ्चकार । शासयिता । लुङ् । न रितः । अशशासत् । अशशासताम् । अश-
शासन् । दरिद्रा दुर्गतौ । एकी दरिद्राति तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे ।
णप् लुण् । अनेन आकारस्य लोपः । दरिद्रयति । लिट्लकारे । कासादि० ।
दरिद्रयाञ्चकार । जे । दरिद्रयात् । सिसता० । दरिद्रयिता । दरिद्रयिष्यति ।
अदरिद्रयिष्यत् । लुङ्लकारे । न रितः । सस्तरादिः । अददरिद्रत् । अददरि-
द्रताम् । अददरिद्रन् । दुष वैकृत्ये । धातोः प्रेरणे ।

दूषेर्जौ वा दीर्घौ वक्तव्यः ।

दूषयति, दोषयति, अदूदूषत् । घट चेष्टायाम् । मितां
ऋस्वः । धातुपाठे मित इत्येवं पठितानां धातूनां ऋस्वो
भवति औ परे । घटयति, अजौघटत् । व्यथ दुःखभय-
चलनयोः । व्यथयति, अवौव्यथत् । एवं पञ्चपञ्चाशतो-
रूपम् ।

दुषेः । दुषेर्धातोर्लिप्रत्यये परे वा दीर्घौ भवति । अनेन पूर्वस्य वा दीर्घः ।
दूषयति । दूषयाञ्चकार । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विष । अङि लघौ । लघौर्दीर्घः ।
अदूदूषत् । अदूदूषताम् । अदूदूषन् । दीर्घाभावपक्षे । दोषयति । दोषया-
ञ्चकार । जे । दोष्यात् । सिसता० । दोषयिता । दोषयिष्यति । अदोषयिष्यत् ।
लुङ्लकारे । पूर्वसूत्रैरेव सिद्धिः । अदूदूषत् । अदूदूषताम् । अदूदूषन् । घट
चेष्टायाम् । धातोः प्रेरणे । अत उपधायाः । मितां ऋस्वः । अनेन ऋस्वः ।
घटयति । लिट्लकारे कासादि० । अनेनाम् । घटयाञ्चकार । जे । घट्यात् ।
सिसता० । घटयिता । घटयिष्यति । अघटयिष्यत् । लुङ्लकारे । जेरङ् द्विष ।
अङिलघौ । लघौर्दीर्घः । अपानाम् । अजौघटत् । अजौघटताम् । अजौघटन् ।
व्यथ दुःखभयसंचलनयोः । एकी व्यथति तमन्यः प्रेरयति । धातोः प्रेरणे ।
अत उपधायाः । मितां ऋस्वः । अनेन ऋस्वो भवति । अन्यत् सुगमम् । व्यथ-
यति । लिट्लकारे । आम्प्रत्ययो भवति । व्यथयाञ्चकार । जे । व्यथ्यात् ।
सिसता० । व्यथयिता । व्यथयिष्यति । अव्यथयिष्यत् । लुङ्लकारे । जेरङ्-
द्विष । पूर्वस्य । अङि लघौ । अवौव्यथत् । अवौव्यथताम् । अवौव्यथन् ।

जनोजृप्क्लसुरञ्जोऽमन्ताश्च । एतेऽपि मितः । जनयति,
अजीजनत् । जृप् वयोहानौ । षड् । जरयति, अजी-
जरत् । क्लसु ह्वरणदीप्त्योः । क्लसयति, अचिक्लसत् । रञ्ज
रागे ।

जनी प्रादुर्भावे । एको जायते तं० । धातोः प्रेरणे । वृद्धिः । मितं
क्लस्वः । जनयति । लिट् लकारे । कासादि० । जनयाञ्चकार । जेः । जन्यात् ।
सिस्तता० । जनयिता । जनयिष्यति । अजनयिष्यत् । लुङ् लकारे । जेरङ्
द्विश्च । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः । अजीजनत् । अजीजनताम् । अजीजनन् ।
इत्यादीनि । जृप् वयोहानौ । षड् । धातोः प्रेरणे । एको जृणाति तं० । धाती-
र्नामिनः । अनेन वृद्धिः । मितं क्लस्वः । अन्यत् सुगमम् । जरयति । जरयाञ्च-
कार । जेः । जर्यात् । सिस्तता० । जरयिता । जरयिष्यति । अजरयिष्यत् ।
लुङ् लकारे । त्रिभूतैः कार्यसिद्धिः । अजीजरत् । अजीजरताम् । अजीजरन् ।
क्लसु ह्वरणदीप्त्योः । धातोः प्रेरणे । वृद्धिः । मितं क्लस्वः । क्लसयति । क्लस-
याञ्चकार । जेः । क्लस्यात् । सिस्तता० । क्लसयिता । क्लसयिष्यति । अक्लस-
यिष्यत् । लुङ् लकारे । जेरङ् द्विश्च । अङि लघौ । अचिक्लसत् । अचिक्ल-
सताम् । अचिक्लसन् । रञ्ज रागे । एको रज्यति तं० । धातोः प्रेरणे ।

रञ्जेर्जी मृगरमणेऽर्थे नलोपो वाच्यः ।

रज्यति मृगान्, अरीरजत् । शम दम उपशमे । शमयति,
अश्रीशमत् । दमयति, अदौदमत् ।

रञ्जः । रञ्जेषांतीर्मृगरमणेऽर्थे नकारस्य लोपो वाच्यः । अनेन सूत्रेण नकारस्य
लोपो भवति । अत उपधायाः । मितं क्लस्वः । रजयति । रजयाञ्चकार ।
जेः । रज्यात् । सिस्तता० । रजयिता । रजयिष्यति । अरजयिष्यत् । लुङ्-
लकारे । त्रिभूतैः कार्यसिद्धिः प्रायः । अजीजरत् । अजीजरताम् । अजी-
जरन् । मृगरमणाभावेऽर्थे नकारस्य लोपो न भवति । रञ्जयति । रञ्जयाञ्चकार ।
अररञ्जत् । अररञ्जताम् । अररञ्जन् । शम् दम् उपशमे । एकः शमयति तं० ।
धातोः प्रेरणे । मितं क्लस्वः । शमयति । शमयाञ्चकार । जेः । शम्यात् ।
सिस्तता० । शमयिता । लुङ् लकारे । जेरङ् द्विश्च । अङि लघौ । लघोर्दीर्घः ।
अश्रीशमत् । अश्रीशमताम् । अश्रीशमन् । दमयति । दमयाञ्चकार । अदौ-

उभत् । अदीदमताम् । अदीदमन् । एतेषां रुपाणां पूर्वोक्तैरेव सूत्रैः सिद्धिः ।
ज्ञा अवबोधने । घातोः प्रेरणे । एको जानाति तमन्यः प्रेरयति ।

जानातेर्जौ वा ऋस्वः ।

ज्ञाऽवबोधने । एकः जानाति तमन्यः प्रेरयति । ज्ञपयति,
अजिज्ञपत् ।

जानातेः । जानातेर्धातोर्जिप्रत्यये परे वा ऋस्वी भवति । ज्ञपयति । अत्र
प्रथमं दीर्घं कृत्वा पयात् ऋस्वी भवति । ऋस्वाभावपक्षे । ज्ञापयति । ज्ञपयाञ्चकार ।
ज्ञापयाञ्चकार । लुङ्लकारे तु । अजिज्ञपत् । विसृष्टैः । अजिज्ञपताम् । अजि-
ज्ञपन् । ज्वल दीप्ती । घातोः प्रेरणे । एको ज्वलति तं० । अत उपधायाः ।

ज्वलग्नास्नाश्च वा मितः ।

ज्वल दीप्ती । ज्वलयति, ज्वालयति, अजिज्वलत् । ग्लै
हर्षक्षये । ग्लपयति, ग्लापयति, अजिग्लपत् । णा शौचे ।
आदेः णः स्तः । स्नापयति, स्नपयति, असिस्नपत् ।
ओ स्नायी वृद्धौ ।

ज्वलग्नास्नाः । ज्वलग्नास्ना एते घातवी वा मितो भवन्ति । मितां ऋस्वः ।
ज्वलयति । मित्राभावे । ज्वालयति । ज्वलयाञ्चकार । ज्वालयञ्चकार । जेः ।
ज्वल्यात् । ज्वाल्यात् । मिसता० । ज्वलयिता । ज्वालयिता । लुङ्लकारे ।
जेरङ् । अङि लघौ । अजिज्वलत् । अजिज्वलताम् । अजिज्वलन् ।
ग्लै हर्षक्षये । घातोः प्रेरणे । सन्ध्याचराणाम् । राती औ पुक् च । ज्वल०
अनेन वा मितम् । ग्लापयति । ग्लपयति । ग्लापयाञ्चकार । ग्लपयाञ्चकार ।
जेः । ग्लाप्यात् । ग्लप्यात् । मिसता० । ग्लापयिता । ग्लपयिता । लुङ्लकारे ।
जेरङ् । अङि लघौ । अजिग्लपत् । अजिग्लपताम् । अजिग्लपन् । इत्यादीनि ।
णा शौचे । एकः स्नाति तमन्यः प्रेरयति । घातोः प्रेरणे । वा मितम् । राती
औ पुक् च । स्नपयति । स्नापयति । लिट्लकारे । कासादि । स्नपयाञ्चकार ।
स्नापयाञ्चकार । लुङ्लकारे । पूर्वस्य । अङि लघौ । असिस्नपत् । असिस्नपताम् ।
असिस्नपन् । ओस्नायी वृद्धौ । आकारिकारावितौ । घातोः प्रेरणे ।

स्नायो वकारः स्यात् औ परे ।

स्फावयति, अपिस्फवत् ।

स्फायः । स्फायो धातोर्वकारः स्यात् जिप्रत्यये परे । षष्ठी । अनेनान्तस्यैव भवति । स्फावयति । लिट्लकारे । कासादि० अनेनाम्प्रत्ययो भवति । स्फावयाञ्चकार । जः । स्फाव्यात् । सिसता० । स्फावयिता । स्फावयिष्यति । अस्फावयिष्यत् । लुङ्लकारे । ज रङ् द्विश्च । भसात् । भपानाम् । अङ्लघौ । अपिस्फवत् । अपिस्फवताम् । अपिस्फवन् । जि भी भवे । जकार इत् । एकी विभेति तं० । धातोः प्रेरणे ।

भियो जौ वा षुगाले वाच्ये ।

भोषयति, भापयति, भाययति, अबीभिषत्, अबीभपत्, अबीभयत् ।

भियः । भियो धातीर्जिप्रत्यये परे षुगाले वाच्ये । क्रमाद् भवतः । भोषयति । भोषयाञ्चकार । लुङ्लकारे । ज रङ् द्विश्च । भपानाम् । अङ्लघौ । लघोर्दोर्धः । अबीभिषत् । अबीभिषताम् । अबीभिषन् । आले कृते । रातो जो पुक् च । भापयति । भापयाञ्चकार । भाप्यात् । भापयिता । भापयिष्यति । लुङ्लकारे । त्रिप्लुतैः पूर्वोक्तैरेव रूपसिद्धिः । अबीभपत् । अबीभपताम् । अबीभपन् । सूत्रे वा ग्रहणं कृत्वा भापयति इति रूपसिक्तन्ति । भाययाञ्चकार । लुङ्लकारे । पूर्वोक्तैरेव सूत्रैः सिद्धिः । अबीभयत् । अबीभयताम् । अबीभयन् ।

व्यापारमात्रे जिवृक्तव्यः स च डित् ।

हलं गृह्णाति हलयति । इति अग्रन्तप्रक्रिया ।

व्यापारमात्रे । व्यापारमात्रे जिप्रत्ययो वक्तव्यः । स च डित् । हलं गृह्णाति इति । अत्रानेन जिः प्रत्ययो भवति । डित्त्वात् टिलोपः । हलयति । लिट्लकारे हलयाञ्चकार । जः । हल्यात् । सिसता० । हलयिता । हलयिष्यति । अहलयिष्यत् । लुङ्लकारे । ज रङ् द्विश्च । अलोपिनः । अनेनास्याङ्कार्थं न भवति । कुहोयुः । अजहलत् । अजहलताम् । अजहलन् । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । इति अग्रन्तप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ सप्रक्रिया निरूप्यते ।

अथ सप्रक्रिया निरूप्यते । °

इच्छायामात्मनः सः ।

धातोरिच्छायामर्थे सः प्रत्ययो भवति सा चेत् स्वसम्बन्धिनी । द्विश्च । भवितुमिच्छति बुभूषति । स धातुः । धातुत्वादसिवादि । अदे ।

इच्छायामात्मनः सः । इच्छायां (स० ए०) आत्मनः (घ० ए०) सः (प्र० ए०) धातोरर्थसम्बन्धिन्यामिच्छायां वाच्यमानायाम् इच्छारूपेण वाच्येति सः प्रत्ययो भवति । स चेच्छा स्वसम्बन्धिनी चेत् । धातोर्द्वित्वं च भवति । भवितुमिच्छति इति विग्रहे । अनेन सूत्रेण सः प्रत्ययः । द्वित्वं च भवति । ऋश्चः । भूपानाम् । षत्वम् । नन्वच० सिसता अनेनेट् कथं न क्रियते । तत्राह ।

बुः से ।

उच्च ऋच इ तस्मात् बुः । उवर्णान्ताहवर्णान्ताच्च ग्रहगुहोश्च से परे इट् न भवति ।

बुः से । उच्च ऋच इ तस्मात् बुः (प० ए०) से (स० ए०) अयं समासो बालकीधनार्थे दर्शितः । उवर्णान्तात् ऋवर्णान्तात् 'ग्रह उपादाने' 'गुह संवरणे' इत्येताभ्यां परस्मै सप्रत्ययस्य इडागमो न भवति इति इडागमनिषेधः । नन्वद्वगुणः कथं न क्रियते । तत्राह ।

नानिटि से ।

इडूर्जिते सप्रत्यये परे गुणो न भवति । तृ ह्रस्वनतरणयोः ।

नानिटि से । अस्य सूत्रस्य व्याख्यानं कृतमस्ति । अनेन गुणनिषेधः । बुभूष इति जाते । स धातुः । अनेन धातुत्वम् । धातुत्वात् तिवादयो भवति । अप् कर्त्तरि । अदे । बुभूषति । बुभूषेत् । बुभूषतु । अबुभूषत् । लिट्लकारे । कासादि० अनेनाम् । बुभूषाञ्कार । यादादौ । यतः । अनेन आकारस्य लोपः । बुभूष्यात् । सिसता० । बुभूषिता । बुभूषिष्यति । अबुभूषिष्यत् । लुङ्लकारे । हाविटौ । सेलौपः । अन्या साधना पूर्ववत् । अबुभूषीत् । अबुभूषिषाम् । अबुभूषिषुः । तृ ह्रस्वनतरणयोः । तर्तुमिच्छतीति विग्रहे । इच्छायामात्मनः सः । अनेन सः प्रत्ययः । धातोर्द्वित्वं च ।

नास्यन्तात्परस्य सस्य कित्त्वं वाच्यम् ।

ऋत इर् । तरितुमिच्छति तितौर्षति, अतितौर्षति ।
डुक्कञ् करणे । कर्त्तुमिच्छति चिकौर्षति ।

नास्यन्त । नास्यन्ताङ्गातोः परस्य सस्य कित्त्वं वाच्यम् । ऋत इर् । अनेन इर् । पञ्चाद्विलम् । यूर्विहसे । प्लम् । स धातुः । तितौर्षति । लिट् लकारः । तितौर्षाञ्चकार । मिसता० । तितौर्षिता । लुङ् । अतितौर्षीत् । अतितौर्षिष्टम् । अतितौर्षिषुः । इत्यादीनि । डुक्कञ् करणे । सप्रत्ययः । नास्यन्तात् । ऋत इर् । ततः द्वित्वम् । कुहोशुः । यूर्विहसे । नैकस्वरात् । अनेन इङ्-निषेधः । चिकौर्षति । चिकौर्षाञ्चकार । अचिकौर्षीत् । अचिकौर्षिष्टम् । अचिकौर्षिषुः । ऋत इति तपरकरणात् ऋकारस्यैव इर् क्रियते । स विधिः सार्वत्रिको न । तेन ऋखस्यापि ऋवर्णस्य इर् भवति । चिञ् चयने । इच्छायाम् ।

चिनीतेः से णादौ कित्त्वं वा वाच्यम् ।

चिकौषति, चिचीषति । जि जये । सपरोक्षयोर्जेर्गिः ।
जितुमिच्छति जिगीषति । यु मिश्रणे । युयुषति । डु पचञ्
पाके । यः से । पक्तुमिच्छति पिपक्षति । पातुमिच्छति
पिपाक्षति ।

चिनीतेः । चिनीतेर्धातोः सप्रत्ययेणादौ कित्त्वं वा वाच्यम् । अनेन चस्य कः ।
तती द्वित्वम् ।

से दीर्घः ।

से परे पूर्वस्य दीर्घो भवति । चिञ् चयने ।

से दीर्घः । सप्रत्यये परे पूर्वस्य दीर्घो भवति । नैकस्वरात् प्लम् । स धातुः । चिकौषति । चिकौषाञ्चकार । अचिकौषीत् । कलाभावे । सेर्दीर्घः । अत्युत्साहनं तु पूर्ववत् । चिचीषति । चिचीषाञ्चकार । अचिचीषीत् । जि जये । इच्छायाम् । सपरोक्षयोर्जेर्गिः । अनेन जस्य गः । ततः द्वित्वम् । कुहोशुः । से दीर्घः । प्लम् । नैकस्वरात् अनेन लृत्वेण । सर्वेषाम् एकस्वराणां धातूनां सप्रत्यये परे इङ् न भवति । इति ज्ञातव्यम् । जिगीषति । जिगीषाञ्चकार ।

सिसता । जिगीषिता । अजिगीषीत । यु मिश्रणे । इच्छायाम् । यवितुमिच्छति
इति विग्रहे । सप्रत्ययः । धातोर्हितम् । से दीर्घः । युयूषति । युयूषाच्चकार ।
यतः । युयूष्यात् । सिसता० । युयूषिता । युयूषिष्यति । अयूयूषिष्यत् । अयू-
यूषीत् । अयूयूषिष्टाम् । अयूयूषिषुः । डु पचष् पाके । पक्तुमिच्छति इति विग्रहे ।
इच्छायां हित्व पूर्वस्य । यः से । चोः कुः । क्लितात् । कष संयोगे० । स धातुः ।
पिपचति । पिपचाच्चकार । यतः । पिपच्यात् । सिसता० । पिपचिता ।
पिपचिष्यति । दिवादावट् । अपिपचिष्यत् । लुङ्लकारे ङाविटौ । सेर्लोपः ।
अपिपचिष्यत् । अपिपचिष्यत् । अपिपचिषुः । इत्यादीनि भवन्ति । पा पाने ।
पातुमिच्छति । इति विग्रहे । इच्छायाम् । अनेन सः प्रत्ययः । धातोर्हित्व च
भवति । ऋस्वः । यः से । पिपासति । चतुर्णां रूपाणि सुगमानि । खिट् लकारे ।
कासादि० । अनेनाम् प्रत्ययो भवति । पिपासाच्चकार । यतः । पिपास्यात् ।
सिसता० । पिपासिता । पिपासिष्यति । अपिपासिष्यत् । अपिपासीत् । अपि-
पासिष्टाम् । अपिपासिषुः । एतेषां साधनं तु पूर्ववत् । ननु देवदत्तः काष्ठेन
पिपचति । पक्तुमिच्छति । इत्यत्र काष्ठेनेति साधनस्य किं पाकेन सत्त्वस्य किं वा
इच्छायाम् । इत्याशङ्क्यामाह ।

गौणः प्रकृत्यर्थोऽन्यत्र सात् ।

प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये प्रत्ययार्थः प्रधानीभूतः । अत्र सप्रत्यये
तु वैपरीत्यं, प्रकृत्यर्थः प्रधानीभूतः । तेन काष्ठेन पिपचतीत्यत्र
दृतीयायाः पाकेन सत्त्वस्यो न त्विच्छया । ऋङ् प्राणत्यागे ।
मर्तुमिच्छति मुमूर्षति । पीरुर् । मृ पालनपूरणयोः । पुर्पूषति ।

गौणः प्रकृत्यर्थोऽन्यत्र सात् । सप्रत्ययादन्यत्र स्थाने 'अन्येषु प्रत्ययेषु प्रकृत्यर्थो
धात्वर्थो गौणोऽसुखः प्रत्ययार्थो सुखः । सप्रत्यये तु धातोरर्थो सुखः । अतोऽत्र
काष्ठेन पिपचति इत्यत्र काष्ठेन साधनभूतेन यः पाकलक्षणी धात्वर्थस्तमिच्छति
इत्यर्थः । अन्यथा पाकं काष्ठेन इच्छति इति स्यात् । अत्र इष्धातोरिच्छार्थस्य
गौणत्वम् । अतोऽत्र काष्ठस्य इच्छां प्रति साधनत्वाभावः । किन्तु पाकलक्षणं
प्रकृत्यर्थं प्रति साधनत्वम् । ऋङ् प्राणत्यागे । मर्तुमिच्छति । इच्छायाम् । पीरुर् ।
ततो हित्वम् । पूर्वस्य । योर्विहसे । सुसूँति । सुसूषाच्चकार । यतः । सुसू-
ष्यात् । सिसता० । सुसूषिता । सुसूषिष्यति । असुसूषिष्यत् । लुङ्लकारे ।
ङाविटौ । सेर्लोपि भवति । असुसूषीत् । असुसूषिष्टाम् । असुसूषिषुः । पृपालन-
पूरणयोः । पूरितुमिच्छति इति विग्रहे । इच्छायाम् । पीरुर् । योर्विहसे ।

षत्वम् । विभक्तिकार्यं प्राग्वत् । पुपूर्षति । पुपूर्षाञ्कार । अन्येषां खकाराणां
रुपाणि सुगमानि । लुङ्लकारि । अपुपूर्षीत् । अपुपूर्षिष्टाम् । अपुपूर्षिषुः ।
इत्यादीनि । वृङ् वरणे । वरितुमिच्छति । इच्छायाम् ।

वृङ् वृत्त्यस्य उवाच्यः ।

वृङ् वरणे । वरितुमिच्छति वुवूर्षति ।

वृङ् । वृङी धातोः सप्रत्यये परे उर् वाच्यः । षष्ठी । अन्यत् साधनं पूर्व-
सदृशम् । वुवूर्षति । वुवूर्षाञ्कार । लुङ्लकारि । अवुवूर्षीत् । अवुवूर्षिष्टाम् ।
अवुवूर्षिषुः । रुदिर् अशुविमोचने । इच्छायाम् ।

रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः सः किद्वैवाच्यः ।

रुदिर् अशुविमोचने । रुददिषति । विद् ज्ञाने ।
विविदिषति । सुष स्तेये । सुसुषिषति । ग्रह उपादाने ।
हो ढः । आदिजवानाम् । षढीः कः से । षत्वम् । चः ।
ग्रहीतुमिच्छति जिष्टति । सुषुषति । प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् ।

रुद० । रुद विद मुष ग्रहि स्वपि प्रच्छ एभ्यो धातुभ्यः सः कित् वाच्यः ।
द्वित्वम् । सिसता० । षत्वम् । रुदितुमिच्छति । रुददिषति । लिट्लकारि ।
कासादि० । रुददिषाञ्कार । यतः । रुददिष्यात् । सिसता० । रुददिषिता ।
रुददिषिष्यति । अरुददिषिष्यत् । लुङ्लकारि । हाविटौ । सेर्लोपः । अरु-
ददिषीत् । अरुददिषिष्टाम् । अरुददिषिषुः । इत्यादीनि । विद् ज्ञाने ।
विविदितुमिच्छति । इच्छायाम् सः प्रत्ययः । द्वित्वम् । सिसता० । षत्वम् । विवि-
दिषति । विविदिषाञ्कार । लुङ्लकारि । अविविदिषीत् । सुष स्तेये । सुषितु-
मिच्छति । इच्छायां साधनं पूर्ववत् । सुसुषिषति । सुसुषिषाञ्कार । असुसु-
षिषीत् । अन्यानि सुगमानि । ग्रह उपादाने । ग्रहीतुमिच्छति । इच्छायाम्
अनेन सः प्रत्ययः । ततः । यद्वा क्ङिति च । ततो द्वित्वम् । रः । कुह्रीशुः ।
आपानाम् । यः से । होढः । आदिजवानाम् षढीः कः से । षत्वम् । कष संयोगे० ।
जिष्टति । जिष्टाञ्कार । लुङ्लकारि । अजिष्टीत् । अजिष्टिष्टाम् ।
जिष्प श्ये इच्छायाम् । सम्प्रसारणम् । ततो द्वित्वम् । षत्वम् । स्वपुतुमिच्छति
सुषुषति । लिट्लकारि । सुषुषाञ्कार । लुङ्लकारि । असुषुषीत् । असुषुषि-
ष्टाम् । असुषुषिषुः । प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् । इच्छायाम् ।

कृगृष्टप्रच्छस्मिडञ्जुशुङ्तीनां सस्येड् वक्तव्यः ।

पिष्टृच्छिषति । करितुमिच्छति चिकरिषति । जिग-
रिषति, जिगलिषति, दिदरिषति, दिधरिषति, सिस्मयिषति ।
स्वरादेः परः । अञ्जिजिषति, अञ्जिशिषते, अरिरिषति । अद-
भक्षणे । सिसयोः इति घसादेशः । सस्त्रोऽनपि । अत्तु-
मिच्छति जिघत्सति ।

कृगृष्टप्रच्छस्मिड अञ्जुशुङ्तीनां घातूनां स्यप्रत्ययस्य इड् वक्तव्यः ।
संप्रसारणम् । यः से । षत्वम् । पिष्टृच्छिषति । लिट्लकारे । पिष्टृच्छिषाञ्चकार ।
लुङ्लकारे । हाविटौ । सेर्लोपः । अपिष्टृच्छिषीत् । अन्यानि सुगमानि । कृ-
विक्षेपे । करितुमिच्छति । इच्छायाम् । रः । गुणः । इट् । षत्वम् । कुक्षीशुः ।
यः से । चिकरिषति । चिकरिषाञ्चकार । अचिकरिषीत् । गृ निगरणे ।
गरितुमिच्छति । इच्छायाम् । हित्वम् । रः । कुक्षीशुः । यः से । इट् गुणः ।
षत्वम् । जिगरिषति । जिगरिषाञ्चकार । यतः । जिगरिष्यात् । सिसता०
जिगरिषिता । अजिगरिषिष्यत् । लुङ्लकारे हाविटौ । सेर्लोपः । अजिगरि-
षीत् । अजिगरिषिष्टाम् । अजिगरिषिषुः । गिरतेः । अनेन रस्य लः । जिग-
लिषति । इ विदारणे । दरितुमिच्छति । इच्छायाम् । सः प्रत्ययः । घाती-
हित्वम् । रः । यः से । गुणः । इट् । षत्वम् । दिदरिषति । दिदरिषाञ्चकार ।
यतः । दिदरिष्यात् । सिसता० । दिदरिषिता । लुङ्लकारे । साधनं पूर्ववत् ।
अदिदरिषीत् । अन्यानि सुगमानि । घृ घौरणे । घर्तुमिच्छति । इच्छायाम् ।
अन्यत् सर्वं पूर्ववत् । भूपानां अनेन धस्य दः । दिधरिषति । दिधरिषाञ्चकार ।
लुङ्लकारे । अदिधरिषीत् । स्मिड् ईषड्सने । स्मयितुमिच्छति । सः । हित्वम् ।
पूर्वस्य । गुणः । सिस्मयिषति । सिस्मयिषाञ्चकार । लुङ्लकारे । हाविटौ ।
सेर्लोपः । दिवादावट् । असिस्मयिषीत् । असिस्मयिषिष्टाम् । असिस्मयिषिषुः ।
इत्यादीनि । अञ्जु व्यक्तिसर्पणकालिगतपु । अजितुमिच्छति । इच्छायाम् । कृ
गृ अनेनेट् । पञ्चात् । स्वरादेः परः । जस्य हित्वम् । षत्वम् । अञ्जिजिषति ।
चतुर्णां सुगमानि । कासादि० । अञ्जिजिषाञ्चकार । यतः । अञ्जिजिष्यात् ।
सिसता० । अञ्जिजिषिता । लुङ्लकारे । हाविटौ । सेर्लोपः । अन्यत् सुगमम् ।
स्वरादेः । अनेन द्वितीयोऽङगमो भवति । सवर्णे । आञ्जिजिषीत् । अन्यानि
सुगमानि । अशुङ् व्याप्ती । अभितुमिच्छति । इच्छायाम् । स्वरादेः परः ।

अशिशिषति । कासादि० । अनेनाम् । अशिशिषाच्चकार । यतः । अशिशिष्यात् ।
सिसता० । अशिशिषिता । अशिशिषिष्यति । स्वरादेः । अशिशिषिष्यत् ।
लङ्लकारे । हाविटौ । सेर्लोपः । अशिशिषीत् । अद् भक्षणे । अन्तुमिच्छति ।
इच्छायाम् अनेनास्य सः प्रत्ययः । मिसयोः । अनेन घसादेशः । ततो द्वित्वम् ।
कुहोश्चुः । भूपानाम् । यः से । सस्तीऽनपि । अनेन सकारस्य तकारः ।
जिघत्सति । लिट्लकारे । जिघत्साच्चकार । यतः । जिघत्स्यात् । सिसता० ।
जिघत्सिता । जिघत्सिष्यति । अजिघत्सिष्यत् । लङ्लकारे । हाविटौ ।
सेर्लोपः । अजिघत्सीत् । अजिघत्सिषाम् । अजिघत्सिषुः । हन् हिंसागत्योः ।

हन्तीडोः सो णित् ।

हन्तीडोर्धातोः सो णिङ्भवति । हन् हिंसागत्योः ।
द्वित्वम् । पूर्वस्य । हसादिः शेषः । कुहोश्चुः । भूपानां
जवचपाः । यः से । हनो घे । अत उपधायाः । नश्चाप-
दान्ते भ्रसे । स धातुः । अप् । अदे । हन्तुमिच्छति
जिघांसति ।

हन्तीडोः । सो णित् । हन्तीडोः (ष० द्वि०) सः (प्र० ए०) णित्
(प्र० ए०) हन्तीडोर्धातोः सः प्रत्ययी णित् भवति । णित्वात् वृद्धिः ।
अन्तु साधनं मूले लिखितम् । हन्तुमिच्छति । जिघांसति । लिट्लकारे ।
जिघांसाच्चकार । लङ्लकारे । हाविटौ । सेर्लोपः । अजिघांसीत् । इत्या-
दीनि । इङ् अश्रयने । अश्रयतुमिच्छति । इच्छायाम् ।

इङ् से गम् वाच्यः ।

अध्येतुमिच्छति अधिजिगांसते ।

इङ् । इङी चातीः सप्रत्यये परे गम् वाच्यः । अन्यसाधनं तु पूर्ववत् ।
अधिजिगांसते । चतुर्णां रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारे । कासादि० ।
अधिजिगांसाच्चक्रे । सिसता० । अधिजिगांसिषीष्ट । अधिजिगांसिता । अधि-
जिगांसिष्यते । दिवादावट् । अध्यजिगांसिष्यत् । लङ्लकारे । अध्यजिगां-
सिष्ट । इत्यादीनि । गम् । गन्तुमिच्छति । इच्छायाम् ।

गमेः से इङ्वाच्यः ।

गन्तुमिच्छति जिगमिषति ।

गमेः । गमेर्धातोः सप्रत्यये इङ् वाच्यः । अनेनाख्येत् । इत्यादिकं तु पूर्ववत् कार्यम् । षत्वम् । जिगमिषति । लिट्लकारे । कासादि० । जिगमिषाञ्चकार । यतः । जिगमिष्यात् । सिंसता० । जिगमिषिता । जिगमिषिष्यते । अजिगमिषिष्यत् । लुङ्लकारे । हाविटौ । सेर्लोपः । अजिगमिषीत् । इत्यादीनि भवन्ति । दादाने । दातुमिच्छति । इच्छायाम् । अनेन सः प्रत्ययः । आतोर्वित् च ।

इच्छे ।

अपिहाधारभूभृशक्पदपत्-मिमौमामाङ्मेङ्हिसार्थराधां खरस्य से परे इसादेशो भवति पूर्वस्य च लोपः । दिक्षति । धिक्खति । स्कोराद्योश्च । खसे चपा० । रिप्सति, लिप्सति, शिच्छते, पिक्खते ।

इच्छे । इस् (प्र० ए०) से (स० ए०) अपित् दा धा रभ् लभ् शक् पद पत् मि मौ मा साङ् मेङ् हिसार्थराधां धातूनां खरस्य सप्रत्यये परे इसादेशो भवति । पूर्वस्य च लोपो भवति । अनेनेस्, पूर्वस्य लोपः । सस्तीनपि । अनेन सस्य तः । दिक्षति । चतुर्णां सुगमानि । लिट्लकारे । कासादि० । दिक्षाञ्चकार । यतः । दिक्ष्यात् । सिंसता० । दिक्षिता । दिक्षिष्यति । अदिक्षिष्यत् । अदिक्षीत् । इत्यादीनि । डुधाञ् धारणपोषणयोः । धातुमिच्छतीति इच्छायाम् । इच्छे । धिक्खति । धिक्खाञ्चकार । लुङ्लकारे । अधिक्खीत्, अधिक्खिष्याम् । * अधिक्खिषुः । रभ् राभस्ये । रब्धुमिच्छति । इच्छायाम् । इस्से । खसे । स्कोराद्योश्च । रिप्सति । रिप्साञ्चकार । लुङ् । अरिप्सीत् । डुलभष् प्राप्तौ । लब्धुमिच्छति । इच्छायाम् । हिलम् । इस्से । स्कोराद्योश्च । खसे० । लिप्सति । लिट्लकारे । कासादि० । लिप्साञ्चकार । यतः । लिप्स्यात् । सिंसता० । लिप्सिता । लुङ्लकारे । हाविटौ । अलिप्सीत् । अलिप्सिष्याम् । अलिप्सिषुः । इत्यादीनि । शक्क शक्तौ । शक्तुमिच्छति । इच्छायाम् । इस्से । षत्वम् । कषसंयोगे चः । शिच्छते । लिट्लकारे । शिच्चाञ्चकार । यतः । शिच्य्यात् । सिंसता० । शिचिता । लुङ्लकारे । साधनं सुगमम् । अशिच्चीत् । इत्यादीनि । पत्तु पतने । पतितुमिच्छति । इच्छायाम् । इस्से । पिक्खति । पिक्खाञ्चकार । लुङ्लकारे । अपिक्खीत् ।

पतो वेट् ।

पित्सति, पिपतिषति । इट्पक्षे इस्पूर्वलोपी न भवतः ।
मीज् हिंसायाम् । डुमिज् प्रक्षेपे । मित्सति । माङ् माने ।
मेङ् शोधने । मित्सते । राध् संसिद्धौ । रित्सति ।

पतः । पत्ल पतने इत्यस्य धातोर्वा इट् भवति । यः से अनेन पूर्वस्था-
कारस्वकारः । इट्पक्षे इस्पूर्वलोपी न भवतः । पिपतिषति । लिट्स्वकारे ।
पिपतिषाच्चकार लुङ्स्वकारे । साधनं पूर्ववत् । अपिपतिषीत् । पट् गतौ ।
पत्नुमिच्छति । इच्छायाम् । इस्से । पित्सते । पित्साच्चक्रे । लुङ्स्वकारे ।
अपिपित्तिष्ट । इत्यादीनि । मीज् हिंसायाम् । डुमिज् । प्रक्षेपे । अनयोर्धातोः
सप्रत्यये कृते । इस्से । ससीनति अनेन सकारस्य तकारः । मित्सति । लिट्-
स्वकारे । मित्साच्चकार । लुङ्स्वकारे । साधनं सुगमम् । अमित्सीत् । अमित्-
सिष्टम् । माङ् माने । मेङ् शोधने । अनयोर्धातोः सप्रत्यये कृते । इच्छे ।
मित्सते । मित्साच्चक्रे । सिसता । अनेनेट् । मित्सिषीष्ट । लुङ्स्वकारे । अमित्तिष्ट ।
इत्यादीनि । राध् संसिद्धौ । राडुमिच्छति । इच्छायाम् । इच्छे । अनेनेस्-
पूर्वलोपी भवतः । खोराद्यश्च । खसे । रित्सति । चतुर्णां रूपाणि सुगमानि ।
लिट्स्वकारे । कासादि० । अनेनाम् । रित्साच्चकार । लुङ्स्वकारे । दिवा-
दावट् । अरित्सीत् । इत्यादीनि । आप्ल व्याप्तौ । आपुमिच्छति । इच्छा-
याम् । खरादेः ।

आप्नोतेरीः ।

आप्नोतेराकारस्येकारो भवति से परे पूर्वस्य च लोपः ।
आप्नु व्याप्तौ । ईप्सते ।

आप्नोतेरीः । आप्नोतेः (ष० ए०) ईः । (प्र० ए०) आप्नोतेर्धातो-
राकारस्य ईकारी भवति सप्रत्यये परे । पूर्वस्य च लोपी भवति । ईप्सते ।
लिट्स्वकारे । कासादि० । ईप्साच्चक्रं । लुङ्स्वकारे दिवादावट् । खरादेः
परः । अइए । एऐरे । ऐप्सिष्ट । ऐप्सिषाताम् । ऐप्सिषत । अश् भोजने ।
अशितुमिच्छति । इच्छायाम् ।

अशेरनायो वग ।

अशेरिच्छायां सस्थाने वा अनायप्रत्ययो भवति । अशना-
यति । अशिशिषति ।

अशेरनायो वा । अशेः (ष० ए०) अनायः (प्र० ए०) वा (प्र० ए०)
अशेषातीरिच्छायां सकारस्य स्थाने वा अनायः प्रत्ययो भवति । तदा धातो-
र्द्वित्वं न भवति । अशनायति । अशनायाञ्चकार । लुङ् । अशनायीत् ।
इत्यादीनि । यदा अनायः प्रत्ययो न भवति तदा इट् । खरादिः परः ।
षत्वम् । अशिशिषति । लिट् लकारे । अशिशिषाञ्चकार । लुङ् लकारे ।
खरादिः । अशिशिषीत् । इत्यादीनि । तनु विस्तारे । तमितुमिच्छति ।
इच्छायाम् । अनेन सः प्रत्ययो धातोर्द्वित्वं च । सिसता० । यः से । षत्वम् ।
तितनिषति । तितनिषाञ्चकार । अतितनिषीत् ।

पततनदरिद्राभ्यः से वा इङ्वाच्यः ।

तितनिषति तितंसति ।

पततनदरिद्राभ्यः । पत तन दरिद्रा एभ्यो धातुभ्यः सप्रत्यये वा इङ् वाच्यः ।
तदा । नञापदान्ते । तितंसति । लिट् लकारे । तितंसाञ्चकार । यतः ।
तितंसात् । सिसता० । तितंसिता । लुङ् लकारे । अतितंसीत् ।

तनेः से वा दीर्घः ।

तितांसति, दिदरिद्रिषति, दिदरिद्रासति ।

तनेः । तनोतीर्षातीः सप्रत्यये वा दीर्घो भवति । अनेन दीर्घः । तितांसति ।
तितांसाञ्चकार । यतः । तितांसात् । लुङ् लकारे । अतितांसीत् । इत्या-
दीनि । दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्रातुमिच्छति । इच्छायात् । द्वित्वम् । यः से ।
सिसता० । णप् । अनेनाकारस्य लोपः । षत्वम् । दिदरिद्रिषति । पत०
अनेनाख्यङ्क्विकल्पः । दिदरिद्रासति । लिट् लकारे । कासादि० । दिदरि-
द्रासाञ्चकार । यतः । दिदरिद्रासात् । सिसता० । दिदरिद्रासिता । लुङ्-
लकारे । अदिदरिद्रासीत् । इत्यादीनि । दम् दम्भने । आत्मनो दम्भितुमिच्छति ।

वेडिस्ते दीर्घता च ।

दम्भिन्नप्योर्धात्वोर्वा इट् भवति सप्रत्यये परे । यदा

नेट् तदा किम् । अनयोर्दन्धिज्जयोर्धात्वोः सांनुस्वारस्य
स्वरस्य इस् भवति । इकारस्य दीर्घता । दन्धेरिकारस्य वा
दीर्घता । चकारात् पूर्वस्य लोपः । दन्ध दन्धने । आत्मनः
दन्धितुमिच्छति दिदन्धिषति । द्वित्वम् । इस् । आदिज-
वानाम् । खसे चपा भसानाम् । स्कोराद्योश्च । वा दीर्घता ।
धीप्सति-धिप्सति । ज्ञाऽवबोधने । इच्छायामात्मनः सः ।
द्विष्य । ऋस्वः । पूर्वस्य हसादिः शेषः । यस्मे । वा इट्
गुणः । णश्चय् । स्वरहीनम् । षत्वम् । स धातुः । तिप् ।
अप् । अदे । आत्मनः ज्ञापयितुमिच्छतीति जिज्ञापयि-
षति । पत्वे । जिज्ञापि स इति स्थिते । सस्य इस् तस्य
दीर्घता । पूर्वस्य लोपः । जेः । स्कोराद्योश्च । ज्ञीप्सति ।
ज्ञप ज्ञानज्ञापनयोः । जिज्ञापयिषति । मितं ऋस्वः ।
जिज्ञपयिषति । ज्ञीप्सति । इति सप्रक्रिया ।

वेङ्क्षि दीर्घता च । वा (प्र० ए०) इट् (प्र० ए०) इस् (प्र० ए०) से
(स० ए०) दीर्घता (प्र० ए०) च (प्र० ए०) अस्य सूत्रस्य व्याख्यानं मूल
एव कृतम् । साधने यानि सूत्राणि तानि मूले उक्तानि । दीर्घता वा भवति ।
धीप्सति । धिप्सति । यदा इट् तदा दिदन्धिषति । अस्य साधनं तु सुग-
मम् । लिट्लकारे । दिदन्धिषाच्चकार । धीप्साच्चकार । धिप्साच्चकार ।
लुङ् अदिदन्धिषीत् । अधीप्सीत् । अधिप्सीत् । इत्यादीनि रूपाणि सुगमानी ।
ज्ञा अवबोधने । आत्मनः ज्ञापयितुमिच्छति । अस्य आप्नात् सः । सूत्राणि मूले
लिखितानि । जिज्ञापयिषति । लिट्लकारे । कासादि० । जिज्ञापयिषाच्चकार ।
लुङ्लकारे । अजिज्ञापयिषीत् । यदा इङ् न भवति । तदापि अस्य साधनं
मूले उक्तम् । ज्ञीप्सति । लिट्लकारे ज्ञीप्साच्चकार सिसता० । ज्ञीप्सता ।
लुङ् । अज्ञीप्सीत् । ज्ञप ज्ञानज्ञापनयोः । इच्छायात् । आप्नातानाम् । अन्यत्
साधनं तु मूलतो ज्ञेयम् । जिज्ञपयिषति । लिट्लकारे । जिज्ञपयिषाच्चकार ।
लुङ् । अजिज्ञपयिषीत् । यदा इङ् न भवति तदा ज्ञीप्सति । लिट्लकारे ।
कासादि० । ज्ञीप्साच्चकार । लुङ् अज्ञीप्सीत् । अज्ञीप्सिष्टाम् । अज्ञीप्सिषुः ।
इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । सुगमत्वात् सर्वाणि न लिखितानि । इति सप्रक्रिया
समाप्ता ।

अथ यङ्प्रक्रिया निरूप्यते ।

अथ यङ्प्रक्रिया कथ्यते ।

अतिशये हसादेर्यङ् द्विश्च ।

हसादेरेकस्वराद्धातोर्तिशयेऽर्थे यङ् प्रत्ययो भवति तस्मिन् सति धातोर्द्वित्वम् ।

अतिशये हसादेर्यङ् द्विश्च । अतिशये (स० ए०) हसादे (प० ए०) हस् प्रत्याहारादिर्व्यस्य सः । हसादिः । तस्मात् । हसादेः यङ् । (प्र० ए०) च अव्ययम् । द्विः (प्र० ए०) हस्प्रत्याहारादेर्धातोर्तिशयेऽर्थे यङ्प्रत्ययो भवति । क्वचिदेकस्वराद्धातोर्पि दृश्यते । तेन जाग्र चकास्त इत्यादिभ्यो नैकस्वरेभ्यो यङ्प्रत्ययो न भवति । अतिशयेन भवति इति विग्रहे अत्र भूषातोरेकस्वरत्वात् हसादिवात् यङ्प्रत्ययो भवति । ततो द्वित्वम् । ङकार आत्मनेपदार्थः । भू भू य इति जाते ।

यङि ।

यङि सति लुकि च पूर्वस्य नामिनो गुणो भवति । सधातुः । ङित्त्वादात्मनेपदम् । अप् । अतिशयेन भवतीति बोभूयते, बोभूयेत, बोभूयताम्, अबोभूयत, बोभूयाच्चक्रे, बोभूयिषीष्ट, बोभूयिता, बोभूयिष्यते, अबोभूयिष्यत, अबोभूयिष्ट, बोभूज्यते ।

यङि । यङि (स० ए०) यङि सति लुकि च सति पूर्वस्य हिरक्तसम्बन्धिनो नामिनो गुणो भवति । अनेन गुणः । भूपानाम् । स धातुः अनेनास्मिन् प्रकरणे सर्वत्र धातुसंज्ञा कार्य्या । धातुत्वात् त आदयः प्रत्यया भवन्ति । अप् कर्त्तरि । अदे । बोभूयते । बोभूयेते । बोभूयन्ते । इत्यादीनि । बोभूयेत । बोभूयेताताम् । बोभूयेरन् । लोट् । बोभूयताम् । बोभूयेताम् । बोभूयन्ताम् । अबोभूयत । अबोभूयेताम् । अबोभूयन्त । लिट् । कासादि० अनेन सूत्रेण सर्वत्राप्तप्रत्ययो भवति । अन्यत् साधनं सुगमम् । बोभूयाच्चक्रे । बोभूयाच्चक्राते । बोभूयाच्चक्रिरे । सिंसता० । यतः । पत्वम् । बोभूयिषीष्ट । बोभूयिता ।

बोभूयिष्यते । दिवादावट् । अबोभूयिष्यत । लुङ्लकारि । भूते सिः । ईट् ।
 षत्वम् । टुत्वम् । अबोभूयिष्यत । अबोभूयिष्याताम् । अबोभूयिष्यत । इत्यादीनि ।
 भुज् पालनाभ्यवहारयोः । अतिशयेन भुनक्ति इति विग्रहे । यङ् । हित्वम् ।
 कृपानाम् । यङि रुजेनास्य पूर्वस्य गुणः । बोभुज्यते । बोभुज्येत । बोभुज्यताम् ।
 गुणः । अबोभुज्यत । रूपाणि सुगमानि । लिट्लकारि । कासादि० अनेनाम्
 प्रत्ययः ।

अनपि च हसात् ।

हसादुत्तरस्य यङो लुगभवति अनपि विषये ।

अनपि च हसात् । अनपि (स० ए०) च (प्र० ए०) हसात् (षं० ए०)
 हसादुत्तरस्य यङ् प्रत्ययस्य लुग् भवति । अनपि विषये । अनेन यङो लुक् ।
 अत्र गुणे प्राप्ते ।

धात्वंशलोपनिमित्ते आर्द्धधातुके परे तन्नि- मित्ते समाननामिनां गुणवृद्धी न वाच्ये ।

बोभुजाञ्चक्रे । सुह वैचित्ये । मोमुह्यते । लिह आखा-
 दने । लेलिह्यते । हु दानादनयोः । जोह्यते । विद
 ज्ञाने । वेविद्यते ।

धात्वंशलोपनिमित्ते आर्द्धधातुके परे सति तन्निमित्ते समाननामिनां गुणवृद्धी
 न वाच्ये । अनेन गुणाभावः । बोभुजाञ्चक्रे । सिसता० । षत्वम् । बोभुजिषीट् ।
 बोभुजिता । बोभुजिष्यते । दिवादावट् । अबोभुजिष्यत । लुङ्लकारि । भूते
 सिः । ईट् । षत्वम् । टुत्वम् । अबोभुजिष्यत । अबोभुजिष्याताम् । अबोभुजिष्यत ।
 इत्यादीनि । सुह वैचित्ये । अतिशये हित्वम् । गुणः । स धातुः । मोमुह्यते ।
 अतुष्टां सुगमानि । लिट्लकारि कासादि० । अनेनाम् । अनपि च हसात् ।
 अनेन यङो लोपः । मोमुहाञ्चक्रे । सिसता० । मोमुहिषीट् । मोमुहिता ।
 मोमुहिष्यते । अमीमुहिष्यत । अमीमुहिष्यत । रूपाणि सुगमानि । लिह आखा-
 दने । अतिशये अनेन यङ् । अतिशयेन लेडि । लेलिह्यते । लिट् । अनपि
 च हसात् । लेलिहाञ्चक्रे । सिसता० । लेलिहिषीट् । लुङ् । अलेलिह्यत ।
 रूपाणि सुगमानि । हु दानादनयोः । अतिशयेन लुङीति । यङ् । हित्वम् ।
 ऊहोयुः । गुणः । जोह्यते । लिट् । जोह्याञ्चक्रे । सिसता० । जोह्यिषीट् ।

लुङ् । अजीहयिष्ट । रूपाणि सुगमानि । विद ज्ञाने । अतिशयेन वेत्तीति ।
अतिशये अनेन यङ् । अन्तु साधनं तु पूर्ववत् । वेदियते । लिट् । वेदिदाञ्चक्रे ।
लुङ् । अवेदिष्ट । पच्ल पचने । पठ व्यक्तायां वाचि । अनयीर्यङ् ।

आतः ।

यङि लुकि च सति पूर्वस्य अकारस्य आकारो भवति
अकिति । पापच्यते । पठ व्यक्तायां वाचि । पापच्यते ।

आतः । आ (प्र० ए०) अतः (ष० ए०) यङि लुकि च पूर्वस्य अका-
रस्य आकारी भवति । अयकि । पापच्यते । अपापचिष्ट । पापच्यते । अपाप-
चिष्ट । रूपाणि सुगमानि ।

सूचिसूत्रिसूत्राद्यर्थशूर्णीतिभ्यो यङ् वाच्यः ।

सोसूच्यते, सोसूत्रयते, सोसूत्रयते । गत्यर्थात्कौटिल्य
एव यङ् । खरादेः परः । अट गतौ । यङ्सहितस्य
द्वित्वम् । अय्य व्य इति स्थिते । पूर्वस्य ह्रसादिः शेषः ।
आतः । इति पूर्वस्यात्वम् । कुटिलं अटतीति अटाच्यते,
अटाटाञ्चक्रे, अटाटिषीष्ट । व्रज गतौ । कुटिलं व्रजतीति
वाव्रज्यते । अश् भोजने अशास्यते । ऊर्णुञ् आच्छादने ।
ऊर्णीनूयते । नदराः संयोगादयो द्विर्न । सुखोर्तिसंयोगादयोः ।

सूचि० । सूचि सूत्रि सूत्रि अटि अर्ति अश् ऊर्णीति एभ्यो धातुभ्यो यङ्प्रत्ययो
वाच्यः । एषामप्राप्तत्वात् सूत्रमिदम् । साधनं तु सुगमम् । सोसूच्यते । लिट् ।
सोसूत्राञ्चक्रे । लुङ् । असोसूचिष्ट । सोसूत्रयते । लिट् । सोसूत्राञ्चक्रे ।
लुङ् । असोसूचिष्ट । सोसूत्रयते । लिट् । कासादि० । अनपि च ह्रसात् ।
सोसूत्राञ्चक्रे । लुङ् । असोसूचिष्ट । अट गतौ । गत्यर्थाद्वातोः कौटिल्यर्थे
यङ् । खरादेः परः । यङ्सहितस्य द्वित्वम् । अय्य व्य इति स्थिते । पूर्वस्य ।
आतः । कुटिलं अटति । अटाच्यते । लिट् । अटाटाञ्चक्रे । लुङ् । अटा-
टिष्ट । कोपि व्रजति । यङ् । आतः । साधनं सुगमम् । वाव्रज्यते । लिट् ।
वाव्रजाञ्चक्रे । लुङ् । अवाव्रजिष्ट । अश् भोजने । अतिशयेन अन्नातीति ।
यङ् । द्वित्वम् । आतः । अशास्यते । लुङ् । अशाशिष्ट । ऊर्णुञ् आच्छा-

दने । अतिशयेन ऊर्णोतीति । यङ् । खरादेः । नदराः । गुणः । वि
ऊर्णोन्वयते । लिट् । ऊर्णोन्वाञ्चक्र । लुङ् । और्णोन्वियट् । अत्र खरादेः ।
अनेन द्वितीयोऽङागमः । ऋ गतौ । अतिशयेन इयति । यङ् गुणीति० अनेन
गुणः ।

यकारपरस्य रेफस्य द्वित्वं वाच्यम् ।

अरार्यते ।

यकारसहितरेफस्य द्वित्वम्० । पूर्वस्य । आतः । अरार्यते । लिट् ।
पराराञ्चक्र । लुङ् । खरादेः । अरारिष्ट ।

लुप्सदचरजपजभदहदशगृभ्यो धात्वर्थगर्हाया- मेव यङ् ।

गर्हितं लुप्यतीति लोलुप्यते । सासद्यते ।

लुप् । लुप् सद चर जप जभ दह दश गृ एभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ्-
प्रत्ययो भवति । गर्हितं लुप्यति लोलुप्यते । साधनं सुगमम् । लिट् । लोलुपा-
ञ्चक्र । लुङ् । अलीलुपिट् । षट् लु विशरणगत्यवसाधनेषु । सलम् । आतः ।
सासद्यते । लिट् । सासदाञ्चक्र । लुङ् । असासदिष्ट ।

जमजपां नुक् ।

जमान्तस्य जपादीनां च पूर्वस्य नुगागमो यङि लुकि
च सति । जप् जम् दह दश् भञ्ज पश् एते जपादयः ।
जङ्गम्यते बभ्रज्यते । अज्जसेऽप्यनुस्वारः । आदेशिना आदेशो
निर्दिश्यते । यंयम्यते । कण शब्दे । चङ्गण्यते तन्तन्यते ।
जप मानसे च । जपतीति जञ्जप्यते । जभ गात्रविनामे ।
जभतीति जञ्जभ्यते । दह भस्मीकरणे । दन्दह्यते । नो
लोपः । दन्दश्यते । बभ्रज्यते । पश्यतीति पम्पश्यते ।
पश् वाधनग्रन्थनयोः ।

जमजपां नुक् । जमजपाम् । (ष० व०) नुक् । (प्र० ए०) जमान्तस्य

धातोश्च जपादीनां धातूनां पूर्वस्य नुगागमो भवति यङि लुकि च सति । अनेन नुक् । उकार उच्चारणार्थः । ककारः कित्कार्यार्थः । कुहोशुः । नशापदान्ते । अङ्गस्यते । अक्षसेऽपि अनुस्वारी भवति । नकारस्य आदेशिना अनुस्वारादेशवता नुगागमिन नकारेण आदेशो निर्दिश्यते । जङ्गमाञ्चक्रे । अजङ्गमिष्ट । भङ्गु चल्ने । अतिशयेन । भास्यति । यङ् प्रत्ययः । हित्वम् । पूर्वस्य । भूपानाम् । जमजपाम् । बभ्रस्यते । लिट् । बभ्रमाञ्चक्रे । कृड् । अबभ्रमिष्ट । यम उपरमे । अतिशयेन यच्छतीति । यङ् । हित्वम् । पूर्वस्य । जमजपाम् । अक्षसेऽप्यनुस्वारः । आदेशिना अदेशो निर्दिश्यते । अस्य व्याख्यानं पूर्वं कृतम् । अनेन अक्षसेऽपि नकारस्य अनुस्वारः । यंयस्यते । यंयमाञ्चक्रे । अयंयमिष्ट । कण शब्दे । अतिशयेन कणतीति यङ् । हित्वम् । पूर्वस्य । कुहोशुः । जमजपाम् । नशा० । चङ्गुण्यते । चङ्गणाञ्चक्रे । अचङ्गणिष्ट । ततु विस्तारे । अतिशयेन तनोति । साधनं तु पूर्ववत् । तन्तव्यते । तन्तनाञ्चक्रे । अतन्तनिष्ट । जप मानसे । गर्हितं जपति । साधनं पूर्ववत् । जङ्गप्यते । जङ्गपाञ्चक्रे । अजङ्गपिष्ट । जभ गात्रविनामे । गर्हितं जभति । हित्वादिकं पूर्ववत् काव्यम् । जङ्गथ्यते । जङ्गभाञ्चक्रे । अजङ्गभिष्ट । दह भस्मीकरणे । गर्हितं दहति । यङ् । हित्वादिकम् । दन्दस्यते । दन्दहाञ्चक्रे । अदन्दहिष्ट । दंश दशने । गर्हितं दशति । यङ् । नीलीपः । हित्वम् । जमजपां नुक् । दन्दस्यते । दन्दशाञ्चक्रे । भञ्जो आमर्दने । अतिशयेन भनक्ति । यङ् । नीलीपः । हित्वम् । जमजपाम् । भूपानाम् । बभ्रस्यते । बभ्रजाञ्चक्रे । अबभ्रजिष्ट । अतिशयेन पशति । यङ् । हित्वम् । जमजपाम् । पश बाधनग्रन्थनयोः । पम्पस्यते । पम्पशाञ्चक्रे । अपम्पपशिष्ट । चर गतिभक्षणयोः । गर्हितं चरति । यङ् । हित्वम् ।

चरफलीरुच्चास्य ।

अनयोर्यङि लुकि च सति पूर्वस्य नुगागमो भवति
पूर्वात्परस्य अकारस्य उकारः । चञ्चूर्यते । फल निष्पत्तौ ।
पम्फुल्यते ।

चरफलीरुच्चास्य । चरफलीः (ष० द्वि०) उत् (प्र० ए०) च (प्र० ए०)
अस्य (ष० ए०) अनयोर्धातोर्यङि लुकि च पूर्वस्य नुगागमो भवति । पूर्वात्
परस्य अकारस्य उकारः । अनेन नुक् । पूर्वात्परस्य अकारस्य उकारः । नशाप-
दान्ते । द्योर्विहसे । चञ्चूर्यते । चञ्चूराञ्चक्रे । अचचचूरिष्ट । फल निष्पत्तौ ।

अतिशयेन फलति । यङ् । द्वित्वम् । चरफलोः । अपानाम् । पम्फल्यते ।
पम्फुलाञ्चक्रे । अपम्फुलिष्ट ।

बलयान्तस्य वा नुक् ।

मव स्थौल्ये । मम्यव्यते मामव्यते । चल कम्पने । चञ्च-
ल्यते चाचल्यते । दयङ् दाने । दन्द्यते दादय्यते ।

बलयान्तस्य० । बलयान्तस्य धातोर्वा नुक् भवति । तत्पक्षे । आतः । मव
स्थौल्ये । यङ् । द्वित्वादिकम् । मम्यव्यते मम्यवाञ्चक्रे । अमम्यविष्ट । नुगभावे ।
मामव्यते । मामवाञ्चक्रे । अमामविष्ट । चल कम्पने । अतिशयेन चलति ।
यङ् । द्वित्वादिकम् । अमजपाम् । चञ्चल्यते । चञ्चलाञ्चक्रे । अचञ्चलिष्ट ।
नुगभावे आतः । चाचल्यते । चाचलाञ्चक्रे । अचाचलिष्ट । दयङ् दाने । यङ् ।
द्वित्वादिकम् । अमजपाम् । दन्द्यते । दन्द्याञ्चक्रे । अदन्दयिष्ट । नुगभावे ।
दादय्यते । दादयाञ्चक्रे । अदादयिष्ट । नृती गात्रविक्षेपे । अतिशयेन नृत्यति ।
यङ् द्वित्वम् । रः ।

रीगृदुपधस्य ।

ऋकारोपधस्य धातोर्यङि सति पूर्वस्य रीगागमो भवति ।
किच्चादाकाराभावः । नृती गात्रविक्षेपे । अतिशयेन नृत्यति
नरीनृत्यते नटः । अत्र णत्वाभावो वाच्यः । वृत्तुङ् वर्त्तने ।
वरीवृत्यते । ग्रह उपादाने । जरीगृह्यते ।

रीगृदुपधस्य । रीक् (प्र० ए०) ऋदुपधस्य (ष० ए०) ऋकारोपधस्य
धातोर्यङि सति पूर्वस्य रीगागमो भवति । किच्चादाकाराभावः । नरीनृत्यते ।
अत्र णत्वाभावो वाच्यः । नरीनृताञ्चक्रे । अनरीनृतिष्ट । वृत्तुङ् वर्त्तने । अति-
शयेन वर्त्तते । यङ् । द्वित्वादिकम् । रः । रीगृदुपधस्य । वरीवृत्यते । वरीवृता-
ञ्चक्रे । अवरीवृतिष्ट । ग्रह उपादाने । यङ् । सम्प्रसारणम् । द्वित्वादिकम् ।
रीगृदुपधस्य । जरीगृह्यते । जरीगृहाञ्चक्रे । अजारीगृहिष्ट । ओत्रयू छेदने ।
अतिशयेन वृत्ति । यङ् । सम्प्रसारणम् ।

ऋत्वतो रीगवाच्यः ।

ओत्रयू छेदने । वरीवृश्चरते । प्रच्छन्नीप्सायाम् । परी-

पृच्छते । कृपो सामर्थ्ये । कृपो रो लः । ऋष्ट । चरीकृप्यते ।

ऋत्वती रीग वाच्यः । ऋत्वती धातोरौगागमी वाच्यः । अनेनास्य रीक् । वरीवृश्वाते । वरीवृश्वाच्चक्र । अवरीवृश्विष्ट । प्रच्छन्नीपसायाम् । यङ् । सम्प्रसारणम् । ततो द्वित्वम् । रः । रीक् । परीपृच्छते । परीपृच्छाच्चक्र । अपरीपृच्छिष्ट । कृप् सामर्थ्ये । अतिपथेन कल्पति । यङ् द्वित्वम् । रः । कुहोयुः । रीक् । कृपो रो लः । चरीकृप्यते । चरीकृपाच्चक्र । अचरीकृपिष्ट । वञ् कान्तौ । कान्तिरिच्छा । यङ् ।

वशेर्यङि न सम्प्रसारणम् ।

वावश्यते ।

वशे । वशेर्धातोर्यङि सम्प्रसारणं न भवति । द्वित्वम् । पूर्वस्य । आतः । वावश्यते । वावशाच्चक्र । अवावशिष्ट ।

पदसंभुध्वंसुभंसुदंशुकस्वञ्चपतस्कन्दां यङि
लुकि च सति पूर्वस्य नौगागमो वाच्यः ।

पनीपद्यते । नो लोपः । संसु ध्वंसु अधःपतने । सनीस्रस्यते । दनीध्वस्यते । वनीभ्रस्यते । वञ्चु वञ्चने । वनीवच्यते, दनीदस्यते, चनीकस्यते, पनीपत्यते, चनीस्कद्यते ।

पद० । अनेन नौगागमः अतिपथेन पद्यते । यङ् । द्वित्वम् । नौगागमः । किच्चादाकाराभावः । पनीपद्यते । पनीपदाच्चक्र । अपनीपदिष्ट । संसु ध्वंसु अधःपतने । यङ् । नोलीपः । द्वित्वम् । पूर्वस्य नौगागमः । सनीस्रस्यते । सनीस्रसाच्चक्र । असनीस्रसिष्ट । भपानाम् । अनेन धस्य दः । अत्यन्त पूर्ववत् । दनीध्वस्यते । दनीध्वसाच्चक्र । अदनीध्वसिष्ट । भंसुधातोर्यङ् । द्वित्वम् । पूर्वस्य । भपानाम् । पद० अनेन नौगागमः । नोलीपः । वनीभ्रस्यते । चतुर्थां सुगमानि । लिट् । कासादि० । अनपि च ह्रसात् । वनीभ्रसाच्चक्र । सिसता० । वनीभ्रसिष्ठीष्ट । वनीभ्रसिता । लुङ्लकारे । भूते सिः । इट् । षत्वम् । एत्वम् । अवनीभ्रसिष्ट । वञ्चु वञ्चने । अतिपथेन वञ्चति । यङ् । द्वित्वम् । पूर्वस्य नौगागमः । वनीवच्यते । अनेन नोलीपः । इति सूत्रेण नकारलोपः । लिट्-लकारे । कासादि० । वनीवचाच्चक्र । लुङ्लकारे साधनं तु पूर्ववत् । अवनी-

वक्षिष्ट । इत्यादीनि भवन्ति । दंश दशने । अतिशयेन दशति । यङ् । अन्यत् साधनं पूर्ववत् । नीगागमः । नीलोपः । दनीदस्यते । लिट् । कासादि० । दनीदसाञ्चक्रे । लुङ् । अदनीदसिष्ट । स्कन्दिर् गतिशीघ्रयोः । अतिशयेन स्कन्दति । अतिशये नीगागमः । नीलोपः । कुह्युः । चनीकस्यते । लिट् । चनीकसाञ्चक्रे । लुङ् । अचनीकसिष्ट । कस गतौ । अतिशयेन कसति । यङ् । हिलादिकम् । नीगागमः । कुह्युः । चनीकस्यते । लिट् । कासादि० । चनीकसाञ्चक्रे । लुङ् । अचनीकसिष्ट । पत्तल । पतने । अतिशयेन पतति । यङ् । अन्यत् सुगमम् । नीगागमः । पनीपत्यते । लिट् । कासादि० । पनीपताञ्चकार । लुङ् । अपनीपतिष्ट । कुक्कन् करणे । अतिशयेन करोति । अतिशये० चनेन यङ् ।

ऋ तो रिः ।

ऋकारस्य रिरादेशो भवति यङि सति । ततो द्वित्वम् ये । चैक्रीयते, चैक्रीयञ्चक्रे, जेक्रीयते ।

ऋतो रिः । ऋतः (ष० ए०) । रिः (प्र० ए०) । ऋकारान्तस्य धातोः रि इत्यादेशी भवति यङि सति । ये अनेन दीर्घः । ततो द्वित्वम् । ऋस्वः । पूर्वस्य कुह्युः । यङि अनेन गुणः । चैक्रीयते । चतुर्णां सुगमनि । लिट् । कासादि० । चैक्रीयञ्चक्रे । लुङ् । अचैक्रीयिष्ट । इत्यादीनि । ह्रज् हरणे । अतिशयेन हरति । यङ् । हिलादिकम् । पूर्वम् ऋतो रिः । अन्यत् सुगमम् । जेक्रीयते । लिट् । कासादि० । जेक्रीयञ्चक्रे । लुङ् । अजेक्रीयिष्ट । इत्यादीनि । दा दाने । अतिशयेन ददाति । अतिशये अनेन यङ् ।

दादेरिः ।

अपिहाधामाडोहाक्पिबसोस्थानामिकारो भवति किति ङिति हसे परे । देदीयते, देदीयाञ्चक्रे । ये । देधीयते, मेमीयते, जेगीयते, जेहीयते, पेपीयते, सेषीयते, तेष्ठीयते ।

दादेरिः । दादेः (ष० ए०) । रिः (प्र० ए०) । अपिहा धा मा ना हाक् पिब सो स्थानाम् । एतेषां धातूनां इकारी भवति किति ङिति हसे परे । षष्ठी० अनेन अन्तस्य भवति । ततो ये अनेन दीर्घः । ततो द्वित्वम् । ऋस्वः । गुणः । अन्यत् साधनं सुगमम् । देदीयते । लिट् । कासादि० । देदीया-

अक्षः । लुङ्लकारे । अदेधीयट् । इत्यादीनि भवन्ति । डुधाञ् चारणपोष-
णधीः । अतिशयेन दधाति । यङ् । दादेरिः । अन्यत् सुगमम् । देधीयते ।
खिट्लकारे । कासादि० । देधीयाचक्रं । लुङ्लकारे । अदेधीयट् । इत्या-
दीनि । मा माने । अतिशयेन माति । यङ् । दादेरिः । मीयीयते । खिट् ।
मीयीयाचक्रं । लुङ् । अमीयीयट् । इत्यादीनि । गाङ् गतौ । अतिशयेन
गाते । यङ् । दादेरिः । अन्यत् सुगमम् । जेगीयते । खिट् । जेगीयाचक्रं ।
लुङ् । अजेगीयट् । इत्यादीनि । पा पाने । अतिशयेन पिबति । अतिशये ।
यङ् । दादेरिः । अन्यत् सुगमम् । पेपीयते । खिट्लकारे । कासादि० । पेपीया-
चक्रं । लुङ् । अपेपीयट् । इत्यादीनि । षो अन्तकर्मणि । आदेः षः खः ।
अतिशयेन सति । यङ् । दादेरिः । षलम् । सेषीयते । खिट् । कासादि० ।
सेषीयाचक्रं । लुङ्लकारे । असेषीयट् । इत्यादीनि । षा गतिनिवृत्तौ ।
आदेः षः खः । अतिशयेन तिष्ठति । अतिशये । यङ् । दादेरिः । गुणः ।
षलम् । तेष्टीयते । अतुष्टौ सुगमानि । खिट्लकारे । कासादि० । अनेनाम्
तेष्टीयाचक्रं । लुङ्लकारे । अतेष्टयिट् । इत्यादीनि । प्रा गन्धोपादाने ।
अतिशयेन जिघ्रति । यङ् ।

प्राधोरीः ।

अनयोरीकारो भवति यङि सति । जेघ्रीयते, देघ्रीयते ।

प्राधोरीः । प्राधोः (ष० द्वि०) । इः (प्र० ए०) । प्रा धा अनयो-
रीकारो भवति । यङि सति । षष्ठी० अनेनात्स्य । ततो हिलम् । पूर्वस्य
अपानाम् । अन्यत् सुगमम् । जेघ्रीयते । खिट्लकारे । कासादि० । जेघ्रीयाचक्रं ।
लुङ्लकारे । अजेघ्रीयट् । इत्यादीनि । धा शब्दाग्निसंयोगयोः । अतिशयेन
धमति । यङ् । प्राधोरीः । अनेनेकारः । हिलम् । पूर्वस्य । अन्यत् सुगमम् ।
देघ्रीयते । देघ्रीयाचक्रं । अदेघ्रीयट् । इत्यादीनि । ङन् हिंसागत्योः । अति-
शयेन हन्ति । यङ् ।

हन्तेर्हिंसायां घ्री वा वाच्यः ।

जेघ्रीयते । जमजपां नुक् । हिरक्तस्य हन्तेः कुत्वं
वाच्यम् । जङ्घन्यते ।

हन्तेः । हन्तेर्धातोर्हिंसायां वा घ्री वाच्यः । ततो हित्वादिकम् । अन्यत्
स्वाधनं सुगमम् । जेघ्रीयते । जेघ्रीयाचक्रं । अजेघ्रीयट् । इत्यादीनि भवन्ति ।

हिंसाभावे तु । विरक्तस्य अनेन कुलम् अमजपां० अनेन मुक् । नयापदान्ते ।
जङ्गम्यते । लिट् जङ्गनाच्चक्रे । लुङ्लकारे । अजङ्गनिष्ट । इत्यादीनि । चायू
सन्तानपालनयोः ।

चायो यङि कौ वाच्यः ।

चायू सन्तानपालनयोः । चेकीयते ।

चायः । चायो घातोः कौ वाच्यः यङि परे । अनेन कौः । कुक्षीयुः ।
गुणः । चेकीयते । लिट्लकारे कासादि० । चेकीयाच्चक्रे । सिसता० चेकीयि-
चौष्ट । चेकीयिता । चेकीयियते । अचेकीयिष्यत । लुङ्लकारे । अचेकीयिष्ट ।
इत्यादीनि । ऊ शब्दे । अतिशयेन कवति । यङ् । हित्वम् ।

कवतेर्यङि चुत्वाभावो वाच्यः ।

कु शब्दे । कोक्षयते ।

कवतेः । कवतेर्धातोर्यङि चुत्वाभावो वाच्यः । अनेन चुत्वाभिप्रेतः । ये ।
गुणः । कोक्षयते । लिट् । कासादि० । कोक्षयाच्चक्रे । लुङ्लकारे । अको-
क्षयिष्ट । इत्यादीनि । शीङ् खर्ग । अतिशयेन श्रते । अतिशये अनेन यङ् ।

शीङोऽयङ् कृङिति ये वक्तव्यः ।

शाश्रप्यते । ढौक गतौ । डौढौक्यते । त्रौक गतौ ।
तोत्रौक्यते । इति यङ्प्रक्रिया ।

शीङः । शीङी धातोर्यङ् कृङिति यप्रत्यये परे वक्तव्यः । डिदन्तस्य ।
पश्चात् हित्वम् । आतः । यतः । शाश्रप्यते । लिट्लकारे । शाश्रयाच्चक्रे । अशाश्र-
यिष्ट । इत्यादीनि भवन्ति । ढौक गतौ । अतिशयेन ढौकति । यङ् । हित्वम् ।
ऋखः । गुणः । ऋषानाम् डौढौक्यते । लिट्लकारे । डौढौकाच्चक्रे । लुङ्लकारे ।
अडौढौकिष्ट । इत्यादीनि । त्रौक गतौ । अतिशयेन त्रौकति । यङ् । हित्वम् ।
यूर्वख । ऋखः । गुणः । तोत्रौक्यते । लिट्लकारे । तोत्रौकाच्चक्रे । लुङ्ल-
कारे । अतोत्रौकिष्ट । अतोत्रौकिषाताम् । अतोत्रौकिषत । इत्यादीनि
भवन्ति । इति यङ्प्रक्रिया समाप्ता ।

अथ यङ्लुक्प्रक्रिया निरूप्यते ।

अथ यङ्लुक्प्रक्रिया कथ्यते ।

वान्यत्र लुगनुवर्त्तते ।

अन्यत्रेत्यच्प्रत्ययसंयोगं विनापि वा यङो लुग्भवति ।

वान्यत्र । द्विपदं सूत्रम् । लुक् एतत् पदम् पूर्वसूत्रादनुवर्त्तते । अनुवर्त्ति-
क्रमन्तु । सूत्रपाठाद् ज्ञातव्यः । अन्यत्र अच्प्रत्ययसंयोगं विनापि वातिशयार्थे
विहितस्य यङ्प्रत्ययस्य लुग् भवति । चन्द्रकौल्यां तु, उक्प्रत्यये परे यङो लुग्
भवति । अन्यत्रापि उक्प्रत्ययाभावेऽपि यङो लुग् भवतीति व्याख्यातम् ।
वायङ्ग्यात् कृत् । यङो लोपो न भवति । अनेन यङो लोपः । भू सत्ता-
याम् । अस्य धातोरतिशयार्थे विहितस्य यङो लोपः । यङ्लुगन्तं धातुरुपं
परस्मैपदे प्रयोज्यम् । तच्च ह्लादिवत् साध्यम् । ह्लादित्वात् । ह्लादीर्घश्च । अनेनाम् ।
'कर्त्तरि' अनेन सूत्रेण विहितस्यापो लुग् भवति । लुकि कृते सति धातीर्द्वित्वं
च भवति । अनेन व्याख्यानेनापो लुक् धातीर्द्वित्वम् । यङि अनेन गुणः ।
'भूपानां' अनेन भस्व व ।

लुकि सति पितित्स्मिवा ड्कारो वक्तव्यः ।

बोभवीति बोभोति बोभूतः बोभुवति । यङ्लुगन्तं परस्मै-
पदं ह्लादिवच्च द्रष्टव्यम् । ह्लादित्वादपो लुक् द्वित्वमपि
ज्ञातव्यम् । बोभूयात् । बोभवीतु बोभोतु बोभूतात् बोभूताम्
बोभुवतु । अबोभवीत् । अबोभोत् अबोभूताम् अबोभुवुः ।
बोभवाञ्चकार, बोभूयात्, बोभविता, बोभविष्यति, अबोभ-
विष्यत् । दादेः पे । गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद् लुक् । अबो-
भूवीत् अबोभोत् अबोभूताम् अबोभुवुः । पापचीति पापक्ति
पापक्तः पापचति । पापच्यात् । पापचीतु पापक्तु । भूसा-
द्धिर्हे । पापग्धि । अपापचीत्, अपापक्, पापचाञ्चकार,
पापच्यात्, पापचिता, पापचिष्यति, अपापचिष्यत्, अपा-
पचीत् ।

लुकि० । लुकि कृते पिति, तकारे, सकारे, मकारे च परे वा ईट् वक्तव्यः ।
 अनेन ईट् । गुणः । अनेन गुणो न भवति । ओअव् । ओभवीति । यदा
 ईट् न भवति । तदा गुणी भवति । वीभीति । वीभूतः । गुधातोः । अनेनीव् ।
 वीभुवति । वीभवीषि । वीभीषि । वीभूयः । वीभूय । वीभवीमि । वीभीमि ।
 वीभूव । वीभूमः । वीभूयात् । वीभूयाताम् । वीभूयुः । वीभवीतु । वीभीतु ।
 वीभूतात् । वीभूतां वीभुवतु । वीभूहि वीभूतात् । वीभूतम् । वीभूत । वीभ-
 वानि । वीभवाम् । वीभवाम । दिवादावट् । अवोभवीत् । अवोभीत् ।
 अवोभूताम् । अन उस् । उस् परे गुणः । अवोभवुः । अवोभवीः । अवोभीः ।
 अवोभूतम् । अवोभूत । अवोभवम् । अवोभूव । अवोभूम । कासादि० ।
 अनेनाम् । गुणः । वीभवाञ्चकार । वीभवामाञ्च । वीभवाम्बभूव । वीभूयात् ।
 सिसता० । अनेनेट् । गुणः । वीभविता । वीभविष्यति । अवोभविष्यत् ।
 लुङ्लकारे । दादेः पे । अनेन सेर्लोपः । गुणं बाधित्वा नित्यताङ्कु ।
 अवोभूवीत् । इडभावे गुणः । अवोभीत् । अवोभूताम् । अज उस् ।
 गुणः । अवोभवुः । अवोभवीः । अवोभीः । अवोभूतम् । अवोभूत । अवोभूवम् ।
 अवोभूव । अवोभूम । पच् धातोर्यङो लुकि कृते । साधनं तु पूर्ववत् । 'आतः'
 अनेन स्त्रेण पूर्वस्याकारस्याकारः लुकि सति । अनेन वा ईट् । पापचीति ।
 ईडभावे । चोः कृः । पापक्ति । पापक्तः । पापचति । अन्यानि सुगमानि ।
 पापच्यात् । पापचीतु । पापक्तु । पापक्तात् । पापक्ताम् । पापचतु । ह्रै परे ।
 भ्रसाङ्हिः । चोः कृः । भवे जबाः । पापयि । अन्यानि सुगमानि । अपापचीत् ।
 ईडभावे । चोः कृः । दिखोर्हसात् । अपापक् । अपापक्ताम् । अपापचुः ।
 अन्यानि सुगमानि । लिट् । कासादि० । पापचाञ्चकार । पापच्यात् । अनपि
 धातुः प्रत्ययान्तः सन् सेङ् भवति । पापचिता । पापचिष्यति । अपापचिष्यत् ।
 लुङ् । हाविटौ । सेर्लोपः । अपापचीत् । अपापचिष्टाम् । अपापचिषुः ।
 इत्यादीनि । भुज् पालनाभ्यवहारयोः । यङो लुकि कृते सति । अन्यत् साधनं
 तु पूर्ववत् । 'उपधाया लघोः' अनेन गुणे प्राप्ते ।

हेः ।

द्विरुक्तस्य पिति सार्वधातुके स्वरपि नोपधाया गुणः ।
 बोभुजीति-बोभोक्ति । अबोभुजीत्-अबोभोक् । वावदीति
 जावत्ति । जावटीति-जावट्टि ।

हेः । हेः (ष० ए०) । द्विरुक्तस्य धातोः पिति सार्वधातुके स्वर परेऽपि

उपधाया गुणी न भवति ।' अनेन गुणनिषेधः । वीभुजति । ईडभावे । चोः
 कुः । खसे० । उपधाया लघीः । वीभीति । वीभुक्तः । वीभुजति । हेः ।
 अनेनात्र अन्त अत् । अन्यानि सुगमानि । वीभुज्यात् । वीभुजौतु । वीभीतु ।
 हौ परे । भ्रसाङ्गिहैः । चोः कुः । भवेजवाः । वीभुन्धि । अन्यानि सुगमानि ।
 अबीभुजौत् । ईडभावे । चोः कुः । दिखीर्हसात् । वावसाने । अबीभीक् ।
 अबीभुक्ताम् । अबीभुजुः । इत्यादीनि । लिट् । कासादि० । वीभीजाञ्चकार ।
 इत्यादीनि । वीभुन्यात् । सिसता० । वीभीजिता । वीभीजिष्यति । अबीभी-
 जिष्यत् । लुङ् । अबीभीजौत् । वद व्यक्तायां वाचि । यङी लुक् । आतः ।
 अनेन पूर्वस्याकारः । लुकि सति अनेन ईट् । वावदीति । ईडभावे । खसे० ।
 वावति । वावत्तः । वावदति । इत्यादीनि । वावद्यात् । वावदीतु । वावत्तु ।
 हौ परे । भ्रसाङ्गिहैः । वावद्धि । अवावदीत् । ईडभावे अवावत् । अवावत्ताम् ।
 अवावदुः । इत्यादीनि । लिट् । कासादि० । वावदाञ्चकार । वावद्यात् ।
 सिसता० । वावदिता । वावदिष्यति । अवावदिष्यत् । लुङ् । हाविटौ ।
 सेर्लोपः । अवावदीत् । अवावदिष्टाम् । अवावदिषुः । घट विष्टायाम् । यङी
 लुक् । हिलम् । कुङ्क्षीशुः । आतः । लुकि सति । अनेन ईट् । जाघटीति ।
 ईडभावे । एभिः घुः । जाघटि । जाघट्टः । जाघटति । जाघद्यात् । जाघटीतु ।
 जाघट्टु । हौ परे । भ्रसाङ्गिहैः । एलम् । जाघड्ढि । अजाघटीत् । ईडभावे ।
 अजाघट् । लिट् । कासादि० । जाघटाञ्चकार । जाघद्यात् । जाघटिता ।
 जाघटिष्यति । अजाघटीत् । डङ्गञ् करणे । यङ्लुकि सति । हिलम् । रः ।
 कुङ्क्षीशुः ।

ऋकारान्तानामृदुपधानां च यङ्लुकि

सति पूर्वस्य रुक्प्रिक्रीक् आगमा वक्तव्याः ।

रः । डङ्गञ् करणे । चर्करौति-चरिकरौति-चरीक-
 रीति । चर्कर्त्ति-चरिकर्त्ति चरीकर्त्ति-चर्कर्त्तः-चरिक्कतः-चरी-
 क्ततः चर्कर्त्ति-चरिक्कति चरीक्कति । अचर्कारौत् । अचरि-
 कारौत् अचरीकारौत् । वर्हतीति वरिह्वतीति वरीह्वतीति ।
 वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति । अवर्हतीत् अवरिह्वतीत्
 अवरीह्वतीत् ।

षट्कारानाम् । किंत्वादन्ते । रुक् इत्यत्र उकार उच्चारणार्थः । ककारः
 किंत्वाव्यार्थः । अतीर इत्यागमः । रिक्रीकौ तु यथास्थितौ । तत्र ककारः
 किंत्वाव्यार्थः । लुकि सति । अनेन पितृडागमो वा भवति । रुगागमे कृते
 ईडागमे कृते । चर्करीति । अत्र गुणो भवति । रिगागमे कृते । चरिकरीति ।
 रीगागमे कृते । चरीकरीति । ईडभावेऽपि त एवागमा भवन्ति । चर्कर्त्ति ।
 चरिकर्त्ति । चरीकर्त्ति । द्वित्वबहुत्वयोस्तु रुक् रिक्रीगागमेषु कृतेषु सत्सु प्रत्येकं
 द्वीणि रूपाणि भवन्ति । चर्कृतः । चरिक्तः । चरीक्तः । अन्त अत् । चरम् ।
 पूर्वोक्ता आगमा भवन्ति । चर्कति । चरिक्तति । चरीक्तति । एवं प्रथमपुरुषे
 द्वादशरूपाणि भवन्ति । मध्यमपुरुषेऽपि द्वादशरूपाणि भवन्ति । चर्करीषि ।
 अत्र प्लवं च भवति । चरिकरीषि । चरीकरीषि । ईडभावे । चर्कृषि । चरि-
 कृषि । चरीकृषि । चर्कृथः । चरिक्तथः । चरीक्तथः । चर्कृथ । चरिक्तथ ।
 चरीक्तथ उत्तमपुरुषेऽपि द्वादश । ईड् वा भवति । चर्करीमि । चरिकरीमि ।
 चरीकरीमि । चर्कृवः । चरिक्तवः । चरीक्तवः । चर्कमः । चरिक्तमः । चरीक्तमः ।
 एवं षट्त्रिंशद्रूपाणि वर्त्तमाने स्युः । विधिसम्भावनयोः । एते आगमा भवन्ति ।
 चर्कृयात् । चरिक्तयात् । चरीक्तयात् । चर्कृयाताम् । चरिक्तयाताम् । चरी-
 क्तयाताम् । चर्कृयुः । चरिक्तयुः । चरीक्तयुः । चर्कृयाः । चरिक्तयाः । चरी-
 क्तयाः । चर्कृयातम् । चरिक्तयातम् । चरीक्तयातम् । चर्कृयात । चरिक्तयात ।
 चरीक्तयात । चर्कृयाम् । चरिक्तयाम् । चरीक्तयाम् । चर्कृयाव । चरिक्तयाव ।
 चरीक्तयाव । चर्कृयाम । चरिक्तयाम । चरीक्तयाम । षोडशकारे ईडागमे
 त्रीणि रूपाणि । तदभावे द्वीणि रूपाणि भवन्ति । अन्यत्र यथासम्भवम् । चर्क-
 रीतु । चरिकरीतु । चरीकरीतु । ईडभावे । चर्कृत् । चरिकृत् । चरीकृत् ।
 तातडादेशे कृते । चर्कृतात् । चरिक्ततात् । चरीक्ततात् । एवं तुपि नव
 रूपाणि । द्विवचनेऽपि द्वीणि रूपाणि । चर्कृताम् । चरिक्तताम् । चरीक्तताम् ।
 बहुवचने द्वीणि रूपाणि । द्वेः अनेन अन्त अत् । चरम् । चर्कृतु । चरिक्तु ।
 चरीक्तु । मध्यमपुरुषे । चर्कृहि । चरिक्तहि । चरीक्तहि । तातडादेशे ।
 चर्कृतात् । चरिक्ततात् । चरीक्ततात् । चर्कृतम् । चरिक्ततम् । चरीक्ततम् ।
 चर्कृत । चरिक्तत । चरीक्तत । उत्तमपुरुषे । पिप्वात् गुणः । णत्वम् । चर्क-
 राणि । चरिकराणि । चरीकराणि । चर्कराव । चरिकराव । चरीकराव ।
 चर्कराम । चरिकराम । चरीकराम । एवमाशीः प्रेरणयोः षट्त्रिंशद्रूपाणि ।
 लङ् । त्रिभिर्मागमः । दिवादावट् । अचर्करीत् । अचरिकरीत् । अचरीकरीत् ।
 ईडभावे । दिखीर्हसाम् । स्तोर्विसर्गः । अचर्कः । अचरिकः । अचरीकः ।
 अचर्कृताम् । अचरिकृताम् । अचरीकृताम् । अन्त अत् । गुणः । अचर्क रुः ॥

अचरिकरुः । अचरीकरुः । अचर्करीः । अचरिकरीः । अचरीकरीः । ईड-
भावे । दिशोर्हसात् । स्त्रीर्विसर्गः । अचरिकः । अचरीकः । अचर्कृतम् ।
अचरिकृतम् । अचरीकृतम् । अचर्कृत । अचरिकृत । अचरीकृत । अचर्करम् ।
अचरिकरम् । अचरीकरम् । अचर्कृव । अचरिकृव । अचरीकृव । अचर्कृम ।
अचरिकृम । अचरीकृम । लिट् । कासादि० । चर्कराञ्चकार । चरिकराञ्च-
कार । चरीकराञ्चकार । इत्यादीनि । चर्करामास । चरिकरामास । चरी-
करामास । चर्करान्बभूव । चरिकरान्बभूव । चरीकरान्बभूव । इत्यादीनि
रूपाणि भवन्ति । चर्क्रियात् । चरिक्रियात् । चरीक्रियात् । सिसता० अनेन
इट् । चर्करिता । चरिकरिता । चरीकरिता । इत्यादीनि । चर्करिष्यति ।
चरिकरिष्यति । चरीकरिष्यति । अचर्करिष्यत् । अचरिकरिष्यत् । अचरी-
करिष्यत् । लुङ् । हाविटौ । सीर्षोपः । अचर्करीत् । अचरिकारीत् । इत्या-
दीनि । वृत्तं वर्तने । यङ्लुकि कृते साधनं तु पूर्ववत् । अयं धातुर्नृद-
पधोऽस्ति तस्मात् पूर्वोक्ता आगमा भवन्ति लुकि सति । अनेन ईडागमः ।
वर्हतीति । वरिहतीति । वरीहतीति । ईडभावे । वर्वर्त्ति । वरिवर्त्ति । वरी-
वर्त्ति । इत्यादीनि । लिङ् । वर्वृत्यात् । वरिवृत्यात् । वरीवृत्यात् । इत्यादीनि ।
लोट् । वर्धतीत् । वरिहतीत् । वरीहतीत् । तातडादिर्ष । वर्वृतात् । वरि-
हतात् । वरीहतात् । इत्यादीनि । लुङ् । 'विः' अनेन गुणनिषेधः । अव-
वृतीत् । अवरिहतीत् । अवरीहतीत् । ईडभावे । 'संयोगान्तस्य' अनेन
सकारस्य लोपे प्राप्ते ।

रात्स्य ।

रेफादृत्तरस्य सख्यैव लोपो नान्यस्य । अवर्वत् । अवरी-
वत् । अवरिवत् । अवर्हताम् । अवरिहताम् । अवरीहताम् ।
वर्वर्त्ताञ्चकार-वरिवर्त्ताञ्चकार-वरीवर्त्ताञ्चकार । वनीवञ्चति
वनीवङ्क्ति । नो लोपः । वनीवक्तः । वनीवचति । जङ्गमीति
जङ्गन्ति । लोपस्त्वनुदात्ततनाम् । जङ्गतः । गत्तां स्वरे ।
जङ्गति । धातुग्रहणोक्तं यङ्लुकि वेति केचित् । जङ्गमति,
जङ्गमीमि ।

रात्स्य । अनेन तन्निषेधः । अवर्वत् । अव लिख्यो० अनेन लोपः ।
अवरिवत् । अवरीवत् । अवर्वताम् । अवरिहताम् । अवरीहताम् । इत्या-

दीभिः । लिट् । कासादि० । वर्वर्त्ताञ्चकार । वरिवर्त्ताञ्चकार । वरीवर्त्ताञ्चकार । : वर्वर्त्तामास । वरिवर्त्तामास । वरीवर्त्तामास । वर्वर्त्ताम्बभूव । वरिवर्त्ताम्बभूव । वरीवर्त्ताम्बभूव । वर्वर्त्त्यात् । वरिवर्त्त्यात् । वरीवर्त्त्यात् । सिसता० । वर्वर्त्तिता । वरिवर्त्तिता । वरीवर्त्तिता । वर्वर्त्तिष्यति । वरिवर्त्तिष्यति । वरीवर्त्तिष्यति । अवर्वर्त्तिष्यत् । अवर्वर्त्तिष्यत् । अवर्वर्त्तिष्यत् । अवर्वर्त्तिष्यत् । लुक् । अवर्वर्त्तीत् । अवर्वर्त्तीत् । अवर्वर्त्तीत् । वञ्चु वञ्चने । यङ्लुकि कृते । पूर्वधत् साधनम् । लीगागम् । लुकि सति । अनेन ईट् । वनीवञ्चीति । ईडभावे । चीः कुः । वनीवङ्क्ति । नी लोपः । वनीवक्तः । हेः । वनीवचति । इत्यादीनि । वनीवच्यात् । वनीवञ्चीतु । वनीवङ्क्तु । अवनीवञ्चीत् । अवनीवक् । इत्यादीनि । लिट् । वनीवञ्चाञ्चकार । वनीवञ्चासास । वनीवञ्चास्वभूव । नी लोपः । वनीवच्यात् । सिसता० । वनीवञ्चिता । वनीवञ्चिष्यति । अवनीवञ्चिष्यत् । अवनीवञ्चीत् । अवनीवञ्चिष्टम् । अवनीवञ्चिषुः । गाङ् गतौ । यङ्लुकि कृते । द्वित्वादिकं कार्यम् । कुङ्क्षुः । अनेन गत्य जः । जङ्गजपां अनेन पूत्रेय लुक् । नञा० । लुकि सति अनेन ईट् । जङ्गमीति । ईडभावे । नञा० । जङ्गन्ति । लोपस्त्वनुदात्ततनां । अनेन नकारस्य लोपः । जङ्गत् । गभां खरे । अनेनीपषालोपः । जङ्गस्यति । इत्यादीनि । घातु- गहणोक्तं यङ्लुकि वा भवति । इति केषिदाचार्या वदन्ति । तेन वा नीपधा- लोपः । जङ्गस्यति । अन्यानि सूत्रतो ज्ञेयानि । जङ्गस्यात् । जङ्गमीतु । जङ्गन्तु । अजङ्गमीत् । ईडभावे । दिव्योः ।

ओ नो धातोः ।

धातोर्भकारस्य नकारो भवति भूसे पदान्तवमयोश्च ।

जङ्गन्ति जङ्गन्त्यः जङ्गन्मः ।

ओ नो धातोः । अजङ्गन् । इत्यादीनि रूपाणि सुगमानि । अनेनैव प्रका- रेण साध्यानि । लिट्लकारे । कासादि० । अनेनाम् । जङ्गमाञ्चकार । जङ्गमा- सास । जङ्गमास्वभूव । इत्यादीनि । जङ्गस्यात् । सिसता० । जङ्गमिता । जङ्गमिष्यति । अजङ्गमिष्यत् । लुङ्लकारे । अजङ्गमीत् । अजङ्गमिष्टम् । अजङ्गमिषुः । हन् हिंसागत्योः । यङ्लुकि कृते । द्वित्वादिकं सर्वं भवति । कुङ्क्षुः । अधानाम् ।

द्विस्तस्य हन्तेः कुत्वं वाच्यम् ।

जङ्घनीति-जङ्घन्ति जङ्घतः जङ्घति जङ्घति । जाहति-
जाहति जाहतिः जाहति । एवं दाधेत्यादि । दादेति-
दादाति दत्तः दादति । दादेत्, दादेयात्, अदादात् ।
एवं धेत् । दाधेति-दाधाति दाहः दाधति । दाधेयात्,
अदाधासीत्, अदाधात्, अदाधत् । धाञ् । दाधाति धत्तः ।
पितोस्तु । दादेति दादौतः । दादौहि, दादायात्, अदा-
दासीत् । जहातेः पूर्वस्य दीर्घो वेति केचित् । जहाति ।
इति यङ्लुक्प्रक्रिया ।

विरुक्तस्य । जमजपाम् । नशा० । लुकि सति । जङ्घनीति । ईडभावे ।
नशा० । जङ्घति । लोपस्त्वल् । गमांस्वरे । जंघति । जङ्घ्यात् । जङ्घनीत् ।
जङ्घन्तु । इत्यादीनि । अजङ्घनीत् । ईडभावे । अजङ्घत् । अजङ्घताम् ।
अजंघुः । जङ्घनाञ्चकार । जङ्घनासास । जङ्घनास्वभूव । बधादेशः । आशिषि ।
बध्यात् । जङ्घनिता । जङ्घनिष्यति । अजङ्घनिष्यत् । वृद्धिनिषेधः । अधधीत् ।
इत्यादीनि । ओहाक् त्यागे । यङ्लुकि कृते । हित्वादिकम् । कुह्येभ्यः । ऋस्वः ।
भपानाम् । आतः । लुकि सति । अनेन ईट् । अइए । जाहति । ईडभावे ।
जाहति । ईसौ अनेनाकारस्य ईकारः । जाह्यतः । जाहति । जाह्यात् ।
जाहेत् । जाहात् । अजाहत् । अजाहात् । जाहाञ्चकार । जाहायात् ।
सिप्तता० । जाहिता । जाहिष्यति । अजाहिष्यत् आदन्तानाम्० । अजासीत् ।
दा दाने । यङ्लुकि कृते । हित्वादिकम् । ऋस्वः । आतः । लुकि सति ।
दादेति । दादाति । दादेः । दात्तः । दादति । दाद्यात् । दादेत् । अदादेत् ।
अदादात् । दादाञ्चकार । दादायात् । दादिता । दादिष्यति । अदादिष्यत् ।
अदादासीत् । दादेः पे । अदादात् । एवम् । दाधति । दाधाति । दाहः ।
दधाति । लिट् । दाधाञ्चकार । लुङ् । अदाधासीत् । वा सिन्धीपः । अदा-
धात् । लुधाञ् धारणपोषणयोः । अस्यापि रूपाणि पूर्ववत् । दैप् शोधने ।
दादेति । दादाति । दादौतः । दादति । दादौयात् । दादेत् । दादात् ।
अदादेत् । अदादात् । दादाञ्चकार । दादायात् । लुङ्लकारे । आदन्तानाम् ।
अदादासीत् । जहातेर्धातोः पूर्वस्य दीर्घो वा भवति । इति केचिदाचार्यैः
यदन्ति । तन्मते । जहाति । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । तेषां सुगमत्वान्
व्याख्यानं न कृतम् । इति यङ्लुक्प्रक्रिया समाप्त ।

अथ नामधातुप्रक्रिया ।

अथ नामधातुप्रक्रिया कथ्यते ।

नाम्नो य ई चास्य ।

नाम्न इच्छायामर्थे यः प्रत्ययो भवति तत्प्रक्रियोगेनाकारस्य ईकारः । आत्मनः पुत्रमिच्छतीति पुत्रीयति । पुत्रीयेत्, पुत्रीयति, अपुत्रीयेत् । इत्यादि ।

अथ नामधातुप्रक्रिया । नाम्नो य ई चास्य । नाम्नः । (प्र० ए०) । यः (प्र० ए०) । ईः (प्र० ए०) । च (प्र० ए०) । अस्य (प्र० ए०) । नाम्नःशब्दात् इच्छायां वाच्यायां यः प्रत्ययो भवति । तस्य सन्नियोगे सति अकारस्य ईकारो भवति । आत्मनः पुत्रमिच्छति इति विग्रहे । अनेन यः प्रत्ययो भवति । 'समासप्रत्यययोः' अनेन विभक्तिषोपः । स धातुः । अनेन धातुत्वम् । धातुत्वात् तिबादयः । अप् कर्त्तरि । यतः । पूर्वस्य अकारस्य ईकारः । पुत्रीयति । चतुर्णां रूपानि सुगमानि । लिट्लकारे । कासादि० । पुत्रीयाञ्चकार । पुत्रीयात् । सिसता० । पुत्रीयिता । पुत्रीयिषति । अपुत्रीयिषत् । अपुत्रीयीत् । इत्यादीनि । गामिच्छति । नाम्नो य ई चास्य । अनेन यः प्रत्ययः । अन्यत् पूर्ववत् कार्यम् ।

यादौ प्रत्यये ओकारौकारयोरवावौ वक्तव्यौ ।

गामिच्छतीति । गव्यति । नावमिच्छतीति नाव्यति । लव्यति । मव्यति । युषव्यति । अस्त्रव्यति । धनीयति । काम्यश्च । पुत्रमिच्छति पुत्रकाम्यति । गव्याञ्चकार ।

यकारस्यानपि वा लोपो वाच्यः ।

गवाञ्चकार, गव्यात्, गव्यिता गविता । अगव्यीत् अगवीत् अगव्यिष्टाम् अगविष्टाम् अगव्यिषुः अगविषुः । नाव्यात् नाव्यिता नाविता अनाव्यीत् अनावीत् ।

यादौ । यादौ प्रत्यये परे आकारौकारयोः अवावौ वक्तव्यौ । अनेन
अव् । गव्यति । लिट्लकारे । कासादि० । गव्याञ्चकार । यकारस्य ।
हनात् । यकारस्य अनपि विषये वा लोपो वाच्यः । अनेन यकारलोपः ।
गवाञ्चकार । एवमन्वेषामपि । नावमिच्छति । यः प्रत्ययः । आव् च भवति ।
नाव्यति । नाव्याञ्चकार । नावाञ्चकार । नाव्यात् । नाव्यता । नाविता ।
इत्यादीनि । लुङ्लकारे । अनाव्यीत् । अनावीत् । इत्यादीनि भवन्ति ।
त्वामिच्छति । यः । त्वन्मदे । अनेन त्वत् । त्वद्यति । लिट् । त्वयाञ्चकार ।
यकारस्य लोपे सति यानि रूपाणि भवन्ति तानि सुगमानि । लुङ्लकारे ।
अत्वदीत् । मामिच्छति । यः । मत् । मद्यति । मद्याञ्चकार । मदाञ्चकार ।
लुङ्लकारे । अमदीत् । अमदीत् । युष्मान् इच्छति युष्मद्यति । युष्माञ्चकार ।
युष्मदाञ्चकार । लुङ्लकारे । अयुष्मदीत् । अयुष्मदीत् । इत्यादीनि । अस्मान्
इच्छति अस्मद्यति । लिट् । अस्मद्याञ्चकार । अस्मदाञ्चकार । खरादे । अनेन
द्वितीयोऽङागमः । आस्मयीत् । आस्मदीत् । इत्यादीनि । धनमिच्छति इति
विग्रहे यः प्रत्ययः । अकारस्य ईकारः । धनीयति । धनीयाञ्चकार । धनी-
यात् । सिसता० । धनीयता । लुङ्लकारे । अधनीयीत् । अधनीयिष्टाम् ।
अधनीयिषुः । इत्यादीनि । गार्ग्यमिच्छति । यः प्रत्ययः ।

हसात्तद्धितस्य लोपो ये ।

गार्गीयति वाच्यति । हसाद्यस्य लोपो वानपि । समि-
ध्यता, समिधिता ।

हसात् । हसादुत्तरस्य तद्धितस्य यप्रत्यये लोपो भवति । अनेन यकारस्य
लोपः । निमित्ताभावे० अनेन अलोपाभावं । अकारस्य ईकारो भवति ।
गार्गीयति । चतुर्णां सुगमानि । लिट्लकारे । कासादि० । गार्गीयाञ्चकार ।
गार्गीयात् । सिसता० । गार्गीयिता । गार्गीयिष्यति । अगार्गीयिष्यत् । लुङ्-
लकारे । अगार्गीयीत् । वाचमिच्छति । यः प्रत्ययः । अन्यत् पूर्ववत् । वाच्यति ।
वाचाञ्चकार । वा यकारलोपः । वाचाञ्चकार । अन्येषां सुगमानि अनेनैव
प्रकारेण साध्यानि । लुङ्लकारे । अवाचीत् । अवाचीत् । समिधमिच्छति ।
समिध्यति । समिध्याञ्चकार । वा यलोपः । समिधाञ्चकार । सिसता० ।
समिध्यता । समिधिता । लुङ्लकारे । असमिध्यीत् । असमिधीत् ।
इत्यादीनि ।

मान्ताव्ययाभ्यां यो न ।

किमिच्छति इदमिच्छति स्वरिच्छति ।

नान्ताव्ययाभ्याम्० । नान्तशब्दात् अव्ययात् यः प्रत्ययो न भवति । अतो वाक्यमेव भवति । किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरिच्छति । इत्यादीनि ।

करणे च ।

नाम्नः करणेऽर्थे यः प्रत्ययो भवति । कण्डूं करोतीति कण्डूयति, नमस्यति, तपस्यति, वरिवस्यति । गुरुन् शुश्रूषते इत्यर्थः ।

करणे । करणे (स० ए०) नाम्नः करणेऽर्थे यः प्रत्ययो भवति । कण्डू करोति अनेन यः । ये अनेन पूर्वस्य दीर्घः । अन्यत् साधनं तु पूर्ववत् । कण्डूयति । लिट्प्रकारे । कण्डूयाञ्चकार । लुङ्प्रकारे । अकण्डूयीत् । नमः करोति । यः प्रत्ययः । नमस्यति । चतुर्णां सुशमानि । नमसाञ्चकार । नमस्यात् । नमस्यता । लुङ्प्रकारे । अनमसीत् । इत्यादीनि । तपः करोति । यः प्रत्ययः । तपस्यति । तपसाञ्चकार । अतपसीत् । अतपसीत् । यज्ञोपस्य विकल्पः । वरिवस्शब्दस्य यः प्रत्ययः । अन्यत् साधनं पूर्ववत् । वरिवस्यति । वरिवसाञ्चकार । वरिवसाञ्चकार । अवरिवसीत् । अवरिवसीत् । इत्यादीनि भवन्ति । गुरुन् शुश्रूषते इत्यर्थः ।

क्षीरलवणयोस्तृष्णायां यः सुट् च ।

क्षीरस्यति, लवणस्यति ।

क्षीरलवणयोः । क्षीरलवणयोः शब्दयोस्तृष्णायामिच्छायां यः प्रत्ययो भवति । सुट् च भवति प्रत्ययस्य । क्षीरमिच्छति । यः सुट् । अन्यत् पूर्ववत् । क्षीरस्यति । क्षीरसाञ्चकार । क्षीरसाञ्चकार । लुङ्प्रकारे । अक्षीरसीत् । अक्षीरसीत् । लवणमिच्छति । यः । सुट् । लवणस्यति । लवणसाञ्चकार । लवणसाञ्चकार । लवणस्यात् । सिसृता० । लवणस्यता । लवणसिता । लुङ्प्रकारे । अलवणसीत् । अलवणसीत् । इत्यादीनि ।

शब्दादिभ्यो यङ् ।

ये । शब्दायते, वैरायते, कलहायते, अभ्यायते, मेघायते, कष्टायते ।

शब्दादिभ्यः । शब्दादिभ्यः शब्दंभ्यो यङ्प्रत्ययो भवति । ऊकार आत्मने-
पदार्थः । अयमपि प्रत्ययः करोत्यर्थे । शब्दं करोति । यङ्प्रत्ययः । ऊकारो
ङित्कारार्थः । ये अनेन पूर्वस्य दीर्घः । शब्दायते । लिट्प्रकारे । शब्दाया-
च्चकार । लुङ्प्रकारे । अशब्दायिट् । इत्यादीनि । कलहं करोति । यङ् । ये
कलहायते । कलहायाच्चक्रे । लुङ्प्रकारे । अकलहिट् । वैरं करोति । यङ् ।
ये । वैरायते । वैरायाच्चक्रे । वैराय्यात् । सिस्तता० । वैरायिता । वैरायि-
ष्यते । अवैरायिष्यत् । अवैरायिट् । इत्यादीनि । अभ्यं करोति । यङ् ।
ये । अभ्यायते । अभ्यायाच्चक्रे । खरादेः । आभ्ययिट् । मेषं करोति । यङ् ।
ये । मेघायते । मेघायाच्चक्रे । अमेघायिट् । कष्टं करोति । यङ् । ये । कष्टा-
यते । कष्टायाच्चक्रे । अकष्टायिट् । इत्यादीनि ।

ऊष्णवाष्पाभ्यामुदमने यङ् वाच्यः ।

ऊष्णमुदमति ऊष्णायते, वाष्पायते ।

ऊष्णवाष्पाभ्याम् । ऊष्णवाष्पाभ्यां शब्दाभ्यामुदमनेऽर्थे यङ्प्रत्ययो भवति ।
ऊष्णमुदमति । यङ् । नकारलोपः । ये । ऊष्णायते । ऊष्णायाच्चकार ।
खरादेः । औष्णयिट् । वाष्पमुदमति । यङ् । ये । वाष्पायते । वाष्पाया-
च्चक्रे । अवाष्पायिट् । इत्यादीनि भवन्ति । सुगमत्वात् सर्वाणि न लिखितानि ।

जिडित्करणे ।

नान्नो जिः प्रत्ययो भवति करणेऽर्थे स च । डित् जकार
उभयपदार्थः । घटं करोतीति घटयति । अग्लोपिनो
नाङ्कार्थम् । अजघटत् । महान्तं करोतीति महयति,
अममहत् ।

जिडित्करणे । जिः (प्र० ए०) डित् (प्र० ए०) करणे (स० ए०)
नान्नो जिः प्रत्ययो भवति करणेऽर्थे स प्रत्ययो डित् भवति च । जकार उभय-
पदार्थः । डित्ताडिलोपः । घटं करोति । इति विग्रहे । अनेन जिः प्रत्ययः ।
दिलोपः । अन्यत् पूर्ववत् । घटयति । घटयते । अघटयाच्चकार । लुङ्प्रकारे ।

जेरङ् द्विश्च । 'अङ्गोपिनी नाङ्कार्यं इति उक्तत्वात् । अङ्गि लघौ । लघौर्दीर्घः ।
 हाभ्यां सूत्राभ्यामुक्तं कार्यं न भवति । जिः । भूपानाम् । अजघटत् । महान्तं
 करोति । जिः प्रत्ययः । टिलीपः । मद्दयति । मद्दयाच्चकार । लुङ् लघौ ।
 अममहत् ।

जाविष्ठवत्कार्यम् ।

जौ । जिप्रत्यये परे इष्ठवत् कार्यं भवति । द्वितीयम् ।

पृथ्वादेरः ।

पृथ्वादेर्ऋकारस्य रो भवति जौ परे । पृथुं करोति,
 प्रथयति, म्दयति, दृढयति । स्थूलं करोति स्थावयति ।
 अङ्गि लघौ ङ्गस्त्व उपधायाः । अतिस्थवत् । दवयति,
 अदीदवत् । प्रियं करोति प्रापयति । गुरुं करोति गर-
 यति । स्थिरं करोति स्थापयति । ऊढं करोतीति ऊढ-
 यति । जेरङ् द्विश्च । जेः । स्वरादेः परः । अङ्गि पूर्वस्य
 ढस्य वा जः । औढिढत्, औजिढत्, ऊढं करोतीति
 ऊढयति ।

वहः कृतकौ कृतसम्प्रसारो हो ढस्तयोर्द्धः भभिना ढि ढश्च ।

ऊढिञ्च जिडित्कारणे स धातुर्जेरङ् स्वरादेर्ऋ औजिढच्च ॥ १ ॥

औजिढत् ।

पृथ्वादेरः । पृथ्वादेः (ष० ए०) रः (प्र० ए०) पृथ्वादेर्ऋकारस्य रकारो
 भवति । पृथुं करोति । जिः । टिलीपः । रः । प्रथयति । प्रथयाच्चकार ।
 लुङ् । जेरङ् द्विश्च । अपप्रथत् । म्दुं करोति । जिः । टिलीपः । रः ।
 मद्दयति । मद्दयाच्चकार । लुङ् । अममदत् । स्थूलं करोति । जिः । स्थूलस्य
 स्थव् । स्थवयति । स्थवयाच्चकार । लुङ् । जेरङ् । असात् । अङ्गि लघौ ।
 अतिस्थवत् । दूरं करोति । जिः । दूरस्य दव । दवयति । दवयाच्चकार ।
 लुङ् । सर्वं कार्यं भवति । अदीदवत् । प्रियं करोति । जिः । प्रियस्य
 प्रादेशः । रातो जौ पुक् च । प्रापयति । प्रापयाच्चकार । लुङ् । अपिप्रपत् ।
 अपिप्रपताम् । अपिप्रपन् । 'गुरुं' करोति । जिः । गुरोर्ग्रादेशः । गरयति ।

गरयाञ्चकार । अजगरत् । अङ्गीप्यर्थं धातुः । स्थिरं करोति । जिः । स्थिरस्य
ष्पादेशः । पुक् । स्थापयति । स्थापयाञ्चकार । लुङ्लकारे । अतिस्थपत् ।
ऊढिं करोति । जिः । टिलीपः । ऊढयति ऊढयाञ्चकार । लुङ् । जेरङ् ।
स्वरादेः परः । जेः । स्वरादेः । औढिढत् । अङि पूर्वस्य ढस्य वाजः । औजि-
ढत् । ऊढं करोति । जिः । टिलीपः । ऊढयति । ऊढयाञ्चकार । लुङ्लकारे ।
श्रीकृष्णस्य साधनं कार्यम् । औजढत् । औजढताम् । औजढन् । इत्यादीनि ।

कर्तुर्यङ् ।

कर्तृरूपमानादाचार्ये यङ् प्रत्ययो भवति । श्येन इव
आचरतीति श्येनायते काकः । पण्डितायते मूर्खः ।

कर्तुर्यङ् । कर्तुः (पं० ए०) यङ् (प्र० ए०) कर्तृरूपमानादाचार्ये
यङ् प्रत्ययो भवति । ङकार आत्मनेपदार्थः । श्येन इव आचरति । इति
विग्रहे । अनेन सूत्रेण यङ् । ये । अन्यत् पूर्ववत् । श्येनायते । श्येनायाञ्चक्रि ।
लुङ्लकारे । अश्येनायिष्ट । काकः श्येनायते । पण्डित इव आचरति । यङ् ।
ये । पण्डितायते । पण्डितायाञ्चक्रि । लुङ् । अपण्डितायिष्ट । अप्सरा इव
आचरति । यङ् ।

यङि सलोपो वाच्यः ।

पयसस्तु विभाषया । अप्सरायते ओजायते पयायते
प्रयस्यते सुमनायते ।

यङि । यङि परे सकारस्य लोपो वाच्यः । द्वितीयं पयस्शब्दस्य विक-
ल्पेन भवति । ये । अप्सरायते । अप्सरायाञ्चक्रि । स्वरादेः । आप्सरायिष्ट ।
ओज इव आचरति । यङ् । सकारलोपः । ये । पयायते । वा ग्रहणात् ।
प्रयस्यते । पयायाञ्चक्रि । प्रयस्याञ्चक्रि । यलोपो वा । पयसां चक्रि । अपयायिष्ट ।
अप्रयस्यिष्ट । अप्रयस्यिष्ट । इत्यादीनि । सुमना इव आचरति । यङ् । सलोपः ।
ये । अन्यत् पूर्ववत् । सुमनायते । लिट् । कासादि० । सुमनायाञ्चक्रि ।
लुङ् । असुमनायिष्ट ।

नाम्न आचारे क्तिप् वाच्यः ।

क्ष्ण इव आचरति क्ष्णति । क्तिपो लोपः ।

नाम्नः । नाम्नः पदात् आचारेऽर्थे क्तिप्प्रत्ययी वाच्यः । कृष्ण इव आचर-
तीति । क्तिप् प्रत्ययः । क्तिपो लीपः । क्तिप्प्रत्ययस्य लीपो भवति । स धातुः ।
पश्चात् । लीपः काव्येः । अप्कर्त्तरि । कृष्णति । लिट् । कासादि० ।
कृष्णाच्चकार । कृष्णात् । सिसता० । कृष्णिता । लुङ् । अकृष्णीत् ।

आचार उपमानात् ।

कर्माधारयोरुपमानात् यः प्रत्ययी भवति आचारेऽर्थे ।
आकारस्येकारः । पुत्रीयति शिष्यसुपाध्यायः । प्रसादीयति
कुड्याम् ।

आचारे उपमानात् । आचारे (स० ए०) उपमानात् (पं० ए०) कर्मा-
धारयोरुपमानात् आचारेऽर्थे यप्रत्ययी भवति । अकारस्य ईकारः । पुत्र
इव आचरति । अनेन यः प्रत्ययः अकारस्य ईकारः । अन्यत् साधनं तु पूर्ववत् ।
पुत्रीयति शिष्यसुपाध्यायः । प्रासाद इव आचरतीति यः प्रत्ययः । अकारस्य
ईकारः । प्रासादीयति कुड्यं भिक्षुः । लिट् । प्रासादीयाच्चकार । लुङ् ।
अप्रासादीयीत् ।

भृशादिभ्योऽभूततद्भावे यङ् वाच्यः ।

अभृशो भृशो भवतीति भृशायते । श्यामायते इत्यादि ।

भृशादिभ्यः । भृशादिभ्यः शब्देभ्योऽभूततद्भावे यङ्प्रत्ययी वाच्यः । अभृशो
भृशो भवतीति यङ् । ये । भृशायते । लिट् । भृशायाच्चक्र । लुङ् । अभृशा-
यिष्ट । अश्यामः श्यामो भवतीति यङ् । ये । श्यामायते । लिट् । श्यामाया-
च्चक्र । लुङ् । अश्यामायिष्ट ।

अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायां यः प्रत्ययः सुगागमश्च ।

अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः ।

अश्ववृषयोः । अश्ववृषयोः शब्दयोर्मैथुनेच्छायां यः प्रत्ययी भवति । सुगा-
गमश्च भवति । अश्व इव आचरतीति । यः । सुगागमः । अश्वस्यति ।
अश्वस्याच्चकार । आश्वसीत् । वृष इव आचरतीति । यः । सुक् । वृषस्यति
गौः । पुरुष इव आचरतीति । यः । सुक् । पुरुषस्यति कामातुरा ।

सुखादिभ्यो ज्ञापनायां यङ् ।

सुखं ज्ञापयति सुखायते । इति नामधातुप्रक्रिया ।

सुखादिभ्यः । सुखादिभ्यः शब्देभ्यो ज्ञापनायां यङ्प्रत्ययी भवति । सुखं ज्ञापयतीति । यङ् । ये । सुखायते । सुखायाञ्चक्रे । असुखायिष्ट । इत्यादीनि । इति नामधातुप्रक्रिया समाप्ता । ३५

अथात्मनेपदव्यवस्था ।

अथ आत्मनेपदव्यवस्था कथ्यते ।

निविशादेः ।

नीत्याद्युपसर्गपूर्वकादिशादेर्धातोरात्मनेपदं भवति । निवि-
शते ।

निविशादेः । निपूर्वो विष् आदिर्यस्य स निविशादिः । तस्य निविशादेः (पं० ए०) । निपूर्वस्य विशादेर्धातोः परस्मैपदिनोऽपि आत्मनेपदं भवति । विष् प्रवेशने । निपूर्वः । अनेन सूत्रेण आत्मनेपदं भवति । ते इत्यादयः प्रत्यशा भवन्ति । निविशते । तुदादेरः । अनेनात्र अः प्रत्ययी भवति ।

विपराभ्यां जेः ।

विजयते पराजयते ।

विपराभ्याम् । विपराभ्यामुपसर्गाभ्यां परस्य जयतेर्धातोरात्मनेपदं भवति । विजयते । पराजयते । इत्युदाहरणम् ।

समो गमादिभ्यः ।

सङ्गच्छते ।

समः । समुपसर्गात् गमादिभ्यो धातुभ्य आत्मनेपदं भवति । सङ्गच्छते ।

गमः परौ सिस्थौ आत्मनेपदे वा कितौ
वाच्यौ ।

लोपस्त्वनुदात्ततनाम् । सङ्गसीष्ट । लोपो ऋस्वाङ्गसे ।

समगत, समगंस्त । ऋच्छ गतोन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु ।
समृच्छते, संपृच्छते । स्मृ शब्दोपतापयोः । संस्वरते, संस्वृषीष्ट,
संस्वरिषीष्ट । समियृते, संमृणुते, संवित्ते, संविदाते । वित्ते-
रन्तो वा रुद् आति । संविदते, संविदते, संपश्यते, गम
ऋच्छ प्रच्छ स्मृ ऋ श्रु विद दृश एते गमादयः ।

गमः । गम्धातोः परौ सिखौ वा कितौ वाच्यौ आत्मनेपदे । तस्मा-
दाशिषि नकारस्य लीपो वा भवति । सङ्गंसीष्ट । सङ्गंसीष्ट । लुङ् । लीपो
ऋजान्भसि । अनेन स्यकारस्य वा लीपः । समगत । समगंस्त । इत्यादीनि
रूपाणि । आदिशब्दात् । समृच्छते । समृच्छते । संमृणुते । समियृते । इत्या-
दीनि । स्मृ शब्दोपतापयोः । संस्वरते । अस्मिङ्कल्पः । उः अनेन गुणनिषेधः ।
संस्वृषीष्ट । संस्वरिषीष्ट । संवित्ति । अन्तो वा रुद् आत्मनेपदे । संविदते ।
संविदते । गमादयो मूलं उक्ताः ।

आङो दोऽनास्यविहरणे ।

आङ्पूर्वाद्ददातेरात्मनेपदं भवति मुखप्रसारणव्यतिरिक्ते-
ऽर्थे । आदत्ते । मुखं व्याददाति । अत्र न ।

आङोदीनास्य विहरणे । आङः (पं० ए०) दः (ष० ए०) अनास्य-
विहरणे (स० ए०) आस्यस्य मुखस्य विहरणं प्रसारणं आस्यविहरणम् । न
आस्यविहरणमनास्यविहरणं तस्मिन् अनास्यविहरणे । आङ्पूर्वात् ददाते-
र्धातोरित्यात्मनेपदं भवति मुखप्रसारणव्यतिरिक्तेऽर्थे । आदत्ते । मुखप्रसारणे तु ।
मुखं व्याददाति । अत्र आत्मनेपदं न भवति ।

क्रौडोऽनुसंपरिभ्यश्च ।

अनुसंपरिभ्यः क्रौडतेरात्मनेपदं स्यात् । क्रौड विहारे
शब्दे च । अनुक्रौडते संक्रौडते परिक्रौडते । शब्दे तु
न । संक्रौडति चक्राम् ।

क्रौडोऽनुसंपरिभ्यश्च । क्रौडः (ष० ए०) । अनुसंपरिभ्यः (पं० ष०)

च (प्र० ए०) अव्ययम् । अनुसम्परिभ्य उपसर्गेभ्यः क्रीड विहारे इत्यस्य घाती-
रात्मनेपदं भवति । क्रीड विहारे शब्दे च । अनुक्रीडते । संक्रीडते । परिक्रीडते ।
इत्युदाहरणानि । शब्दे तु नात्मनेपदं भवति । संक्रीडति चक्रम् । अत्र न
भवति ।

समवप्रोपविभ्यः स्थः ।

एभ्यस्तिष्ठतेरात्मनेपदं भवति । सन्तिष्ठते, अवतिष्ठते,
प्रतिष्ठते, उपतिष्ठते, वितिष्ठते ।

समवप्रोपविभ्यः स्थः । समवप्रोपविभ्यः (पं० व०) स्थः (ष० ए०) ।
सम् अच् प्र उप वि एभ्य उपसर्गेभ्यः ष्टा गतिनिवृत्तौ इत्यस्य घातीरात्मनेपदं
भवति । सन्तिष्ठते । अवतिष्ठते । प्रतिष्ठते । उपतिष्ठते । वितिष्ठते ।
इत्युदाहरणानि ।

आङो यमहनः ।

आङ्परयोर्ममहनोरात्मनेपदं भवति । आयच्छते, आहते ।

आङो यमहनः । आङः (ष० ए०) यमहनः (ष० ए०) आङ्परयो-
र्ममहनोर्धातीरात्मनेपदं भवति । आयच्छते । आहते ।

अकर्मकयोरात्माङ्कर्मकयोर्वा ।

आयच्छते पाणिम् । आहते शिरः । अन्यथा परशिर
आयच्छति शत्रुमाहन्ति ।

अकर्मकयोः । अकर्मकयोरात्माङ्कर्मकयोर्ममहनोर्वा आत्मनेपदं भवति ।
आयच्छते रूपानि । आहते शिरः । अन्यथा परशिर आयच्छति । शत्रुमाहन्ति ।

हन्तेरात्मनेपदे सिः किद्वाच्यः ।

नो लोपः । आहते । लोपस्त्वनुदात्ततनाम् । हन्तेः
स्वाशीर्यादाद्योर्वधादेश आति वा । अवधिष्ट ।

हन्ते । हन्तेर्धातीरात्मनेपदे सिः किद्वाच्यः । लोपः । अनेन नकार-

क्षीपः । आहत । हन्तेः स्थाश्रीर्यादाद्योर्बधादेश आत्मनेपदे वा भवति । अव-
धिष्ट इत्यादीनि ।

उद्विभ्यां तपः ।

उद्विभ्यां परस्वाकर्मकस्यात्माङ्गकर्मकस्य वा तपतेरात्मने-
पदं भवति । उत्तपते वितपते पाणिम् । अन्यथा महीं
वितपत्यर्कः ।

उद्विभ्यां तपः । उद्विभ्यां (पं० द्वि०) तपः (ष० ए०) उत् वि एताभ्या-
मुपसर्गाभ्यां तपतेरकर्मकस्य आत्माङ्गकर्मकस्य च आत्मनेपदं भवति । उत्तपते
वितपते खपाणिम् । अन्यथा महीं वितपत्यर्कः । अत्र न भवति ।

उदश्चरस्यागे ।

उत्पूर्वाच्चरतेस्यागेऽर्थे आत्मनेपदं भवति । धर्ममुच्चरते ।
त्यजतीत्यर्थः । त्यागे किम् मन्त्रमुच्चरति ।

उदश्चरस्यागे । उदः (पं० ए०) चरः (ष० ए०) त्यागे (स० ए०)
उदुपसर्गपूर्वस्य चरतेर्धातोस्त्यागेऽर्थे आत्मनेपदं भवति । धर्ममुच्चरते त्यजति
इत्यर्थः । त्यागाभावे मन्त्रमुच्चरति ।

समस्तृतीयायुक्ताच्च ।

संपूर्वाच्चरतेस्तृतीयान्तेन पदेन युक्तादात्मनेपदं भवति ।
अश्वेन सच्चरते ।

समस्तृतीयायुक्तात् । समः (पं० ए०) तृतीयायुक्तात् (पं० ए०)
संपूर्वाच्चरधातोस्तृतीयान्तीपदयुक्तात् आत्मनेपदं भवति । चर गतिभक्षणयोः ।
संपूर्वस्यास्य आत्मनेपदम् । सच्चरते अश्वेन । अश्वेन इति तृतीयान्तमुपपदम् ।
अन्यथा सच्चरति अश्वः अत्र न भवति ।

व्यवपरिभ्यः क्रीजः ।

एभ्यः क्रीणातेरात्मनेपदं भवति । विक्रीणीते, अव-
क्रीणीते, परिक्रीणीते ।

व्यवपरिभ्यः । (पं० ब०) क्रीञः (ष० ए०) वि अत्र परि एभ्य उप-
सर्गेभ्यः डुक्रीञ्धातीरात्मनेपदं भवति । उदाहरणानि । विक्रीणीते । अत्र-
क्रीणीते । परिक्रीणीते । शप उपालम्भे । आक्रोशे च ।

शप उपालम्भे ।

उपालम्भेऽर्थे शपतेरात्मनेपदं भवति । वाचा शरीर-
स्पर्शनमुपालम्भः । विप्राय शपते । विप्रशरीरं स्पृशति,
शपथं करोतीत्यर्थः । उपालम्भे किम् । दुष्टं शपति । शापं
ददातीत्यर्थः ।

उपालम्भेऽर्थे शपथकरणेऽर्थे शपधातीरात्मनेपदं भवति । वाचा शरीर-
स्पर्शनमुपालम्भः । विष्णीः शपते । शपथं करोति इत्यर्थः । सत्यमेतदिति कथ-
यति । उपालम्भे किम् । दुष्टं शपति । शापं ददाति । अत्रात्मने पदं न
भवति । शतुं शपति । आक्रोशति इत्यर्थः ।

ज्ञाशुस्मृदृशां सान्तानामात् ।

सप्रत्ययान्तानामेषामात्मनेपदं भवति । यः से । जिज्ञा-
सते, शुश्रूषते, सुस्मूर्षते, दिदृक्षते ।

ज्ञाशुस्मृदृशां सान्तानामात् । सप्रत्ययान्तानामेतेषां धातूनां आत्मनेपदं
भवति । तेषां साधनं तु पूर्वं कृतम् । सः प्रत्ययः । यः से । इत्यादि । जिज्ञासते ।
शुश्रूषते । सुस्मूर्षते । दिदृक्षते । इत्यादीन्युदाहरणानि ।

अनुपसर्गाज्जानातेरात्मगामिनि फले आत्मने- पदं वाच्यम् ।

गां जानीते ।

अनुपसर्गात् । जानातेर्धातीरात्मगामिनि । क्रियाफले सति आत्मनेपदं
वाच्यम् । अनेनात्मनेपदम् । गां जानीते इत्युदाहरणम् ।

कर्मव्यतिहारेऽन्यत्र हिंसादिरात् ।

कर्मव्यतिहारैऽर्थे वाच्ये हिंसार्थान् गत्यर्थान् पठजल्पह-
सान् विहाय इतरेतरान्योन्यपरस्परपदाभावे सर्वेभ्यो धातुभ्य
आत्मनेपदं भवति । परस्परमेकक्रियाकरणं कर्मव्यतिहारः ।
अद्वा आस्तिक्यबुद्धिः । अद्वा व्यतिभवते । परस्परं भवती-
त्यर्थः । व्यतिस्ते । विवदन्ते वादिनः । अन्यत्वेति किम् ।
व्यतिघ्नन्ति, व्यतिगच्छन्ति, व्यतिपठन्ति, व्यतिजल्पन्ति,
व्यतिहसन्ति । इतरेतरं परस्परम् अन्योन्यं वा व्यतिलुनन्ति ।

कर्मव्यतिहारैऽन्यत्र हिंसादेरात् । कर्मव्यतिहारः (स० ए०) कर्मणी
व्यतिहारः । विनिमयः । पराभवतो वा कर्मव्यतिहारः । तस्मिन् कर्मव्यतिहारे ।
अन्यत्र हिंसादेः । आत् कर्मव्यतिहारैऽर्थे वाच्यमाने सति हिंसार्थान् गत्यर्थान्
धातून् पठजल्पहसान् विहाय इतरेतरान्योन्यपरस्परपदाभावेऽपि सर्वेभ्यो धातुभ्य
आत्मनेपदं भवति । परस्परमेकक्रियाकरणं कर्मव्यतिहारः । अद्वा आस्तिक्य-
बुद्धिः । अद्वा व्यतिभवते परस्परं भवति इत्यर्थः । अस् भुवि । व्यतिस्ते ।
विवदन्ते वादिनः । इत्युदाहरणानि ज्ञातव्यानि । अन्यत्वेति किम् । व्यतिघ्नन्ति ।
व्यतिगच्छन्ति । व्यतिपठन्ति । व्यतिजल्पन्ति । व्यतिहसन्ति । एतेषु आत्मनेपदं
न भवति । सूत्रेणिविधात् । इतरेतरम् अन्योन्यं परस्परं व्यतिलुनन्ति । इत्यत्रापि
आत्मनेपदं न भवति ।

भुजो भोजने आत्मनेपदं वाच्यम् ।

भुङ्क्ते ओदनम् । भुनक्ति महीं नृपः । इत्यात्मनेपद-
व्यवस्थाप्रक्रिया ।

भुजो भोजने । भुज पालनाभ्यवहारयोः । अस्य भोजनेऽर्थे आत्मनेपदं
भवति । उदाहरणम् । देवदत्त ओदनं भुङ्क्ते । भोजनाभावे तु भुनक्ति महीं
नृपः । अत्रात्मनेपदं न भवति । इत्यात्मनेपदव्यवस्थाप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ भावकर्मणोर्यकि प्रक्रिया

अथ भावकर्मणोर्यकि प्रक्रिया कथ्यते । भावश्च कर्म च भावकर्मणी तयोः
भावकर्मणीः । बालवीधनार्थनिर्दं समाससूत्रम् ।

यक् चतुर्थ ।

धातोर्भावे कर्मणि च यक् प्रत्ययो भवति चतुर्थं पूर्वोक्तेषु परतः । ककारो गुणप्रतिषेधार्थः ।

यक् चतुर्थ । यक् (प्र० ए०) चतुर्थ (स० व०) धातोर्भावे कर्मणि च चतुर्थं पूर्वोक्तेषु तिबादिषु परेषु यक्प्रत्ययो भवति । ककारो गुणप्रतिषेधार्थः । अयं इति सूत्रविशेषणार्थः । अनेन धातोर्यक् । यकि सति पदनियमनाह ।

आद् भुवि कर्मणि ।

अकर्मकेभ्यो भुवि भावे सकर्मकेभ्यश्च कर्मण्यत्त्वनेपदं भवति । ये कर्मनिरपेक्षां क्रियामाहुस्ते अकर्मकाः । भूएध्-आस्शीङ्प्रभृतयः । तदुक्तम् ।

आद् भुवि कर्मणि । आत् (प्र० ए०) भुवि (स० ए०) कर्मणि (स० ए०) । अकर्मकेभ्यो न विद्यते कर्म येषां ते अकर्मकाः तेभ्यः अकर्मकेभ्यो धातुभ्यां भुवि भावोक्तौ ।

लज्जासत्तास्थितिजागरणं वृद्धिस्तयभयजीवितमरणम् ।

शयनक्रौडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः ॥

भावस्यैकत्वादेकवचनमेव भवति प्रथम-

पुरुषस्य ।

भूयते, भविता, भूयेत, भूयताम्, अभूयत, बभूवे ।

अकर्मका लज्जासत्ताद्यर्थवाचकाः । तथा सकर्मकेभ्यो धातुभ्य आत्मनेपदं भवति । अयं भावः भावोक्तौ तृतीयान्तः कर्त्ता । अकर्मकधातोः आत्मनेपदं भवति । दशानामपि विभक्तौनां प्रथमपुरुषैकवचनम् । कर्मोक्तौ च तृतीयान्तः कर्त्ता, प्रथमान्तं कर्म । क्रियायाश्चात्मनेपदं भवति । विभक्तिचतुष्टयेऽपि यक्-प्रत्ययान्तमेव । कर्मण एकवचने सति क्रियाया एकवचनम् । कर्मणो द्विवचने सति क्रियाया द्विवचनम् । कर्मणो बहुवचने सति क्रियाया बहुवचनं भवति । इति ज्ञातव्यम् ।

कर्त्तरि प्रथमा यत्र द्वितीया तत्र कर्मणि ।

धातोरुभे पदे स्यातामेतत् कर्तृनिर्लेखणम् ॥

कर्त्तरि तृतीया.यत्र प्रथमा तत्र कर्मणि ।

यक्प्रत्ययान्तं विज्ञेयं धातोश्चात्मानेपदम् ॥

भावे कर्ता तृतीयान्तः कर्म चात्र भवेन्न हि ।

क्रियायाश्चैकवचनं भवेद्यव्यात्मनेपदम् ॥

अथाकर्मकान् धातूनाह । ये कर्मेति । ये धातवः कर्मवाङ्काररहितां क्रियां कथयन्ति । ते अकर्मकाः । ते धातवो लज्जासत्ता० । अनेन स्त्रीकेन कथिताः । ततोऽपि ज्ञातव्याः । भावस्तु एक एव भावलक्षणमाह । धात्वर्थः केवलः शुद्धो भाव इत्यभिधीयते । ततो भावस्यैकत्वात् प्रथमपुरुषस्य एकवचनमेव भवति । भवति । भू सत्तायाम् । ते आदयः प्रत्यया भवन्ति । यक् चतुर्थे अनेन यक्प्रत्ययो भवति । भूयते । भूयेते । भूयन्ते । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । भूयेत । भूयेयाताम् । भूयेरन् । भूयेताम् । भूयेनाम् । भूयेन्ताम् । दिवादावट् । अभूयत । अभूयेताम् । अभूयन्त । भवता भूयते । इत्युदाहरणम् । लिट् लकारे तु पूर्ववत् साधनं कार्यम् । बभूवे इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति ।

**स्वरान्तानां ह्रन्ग्रहदृशां च भावकर्मणोः
सिसतासीस्थपामिट् वा इण्वद्वक्तव्यः ।**

वाग्रब्दात् सेटां धातूनां नित्यमिट् स विकल्पेन णित् । अनिट् धातूनां विकल्पेन इट् स नित्यं णित् । एवं च ह्रन्ग्रहोरनिटोर्वा इट् स च नित्यं णित् । ग्रहधातुस्तु सेट् । ततः परो नित्यमिट् स च वा णित् । णित्त्वाद्वृद्धिः । भाविषीष्ट । णित्त्वाभावे भविषीष्ट । भाविता भविता, भाविष्यते भविष्यते, अभविष्यत अभविष्यत ।

स्वरान्तानाम् । स्वरान्तानां धातूनां ह्रन्ग्रहदृशां च धातूनां भावकर्मणोः सिसतासीस्थपामिट् वा इण्वद्वक्तव्यः । वाग्रब्दात् सेटां धातूनां नित्यमिट् स विकल्पेन णित् । अनिट् धातूनां विकल्पेन इट् भवति स नित्यं णिट् भवति । अन्यद् व्याख्यानं मूले कृतम् । तत् सुगममेव । लिङ् । अनेन इट् । स णित् वा भवति । णित्त्वाद्वृद्धिः 'धातोर्नामिनः' अनेन सूत्रेण । भाविषीष्ट । णिट्-भावपक्षे । गुणः । भीभ्व् । भविषीष्ट । इत्यादीनि भवन्ति । भाविता । भावितारौ । भावितारः । णित्त्वाभावपक्षे । गुणः । भविता । भवितारौ । भवितारः । भाविष्यते । भाविष्यते । भाविष्यन्ते । इत्यादीनि । दिवादावट् । अभविष्यत ।

अभावविष्यताम् । अभावविष्यन्त । अभविष्यत । अभविष्येताम् । अभविष्यन्त ।
लुङ्लकारे ।

इण् तन्यकर्त्तरि ।

धातोस्तनि परे भावे कर्मणि च इण् प्रत्ययो भवति ।
सेरपवादः । णो वृद्धार्थः । लोपः ।

इण् तन्यकर्त्तरि । इण् (प्र० ए०) तनि (स० ए०) अकर्त्तरि (स० ए०)
धातोस्तनि परे । अकर्त्तरि भावे लोपः कर्मणि च । इण्प्रत्ययो भवति । भूते
सिः । अस्यापवादोऽयम् । णित्वाद वृद्धिः । धातोर्नामिनः । अनेन सूत्रेण ।
णकारस्तु वृद्धार्थः ।

इण्संयोगे तनो लोपो भवति ।

अभावि । अकर्मकोऽपि कदाचित् सकर्मकतामनुभवति ।
उक्तं च ।

इण्संयोगे । इणः संयोगे सति तनः प्रत्ययस्य लोपो भवति । अनेन तनो
लोपः । दिवादावट् । अभावि । अभावविषाताम् । अभविषाताम् । अभा-
विषत । अभविषत । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । तानि सुशमान्येव अनेनैव
प्रकारेण साध्यानि । विकल्पेन णित्वाद वृद्धिविकल्पः । अकर्मकोऽपि धातुः
कदाचिदुपसर्गबलात् सकर्मकतामनुभवति । उक्तं च ।

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।

विहाराहारसंहारप्रतिहारप्रहारवत् ॥

धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्त्तते ।

विशिनष्टि तमेवार्थमुपसर्गगतिस्त्रिधा ॥

सुखमनुभूयते स्वामिना । अन्वभावि भवो भवता ।
अन्वभावविषाताम् अन्वभविषाताम् अन्वभाविषत अन्व-
भविषत ।

उपसर्गेणेति । उपसर्गेण धात्वर्थोऽन्यत्र नीयते । अन्यस्त्रिभ्यो ग्राह्य

इत्यर्थः । उदाहरणानि उत्तरार्द्धे सन्ति । अन्योऽपि श्लोकोऽस्ति । कश्चिदुपसर्गो जातीरर्थं बाधते । कश्चिदुपसर्गो धातोरर्थमनुवर्त्तते । कश्चिदुपसर्गसमेवार्थं विशिनष्टि । अनया रीत्योपसर्गाणां त्रिधा गतिरस्ति । भूसत्तायां अर्थधातुर्यद्यपि अकर्मकः तथापि यदातुपूर्वः तदा सकर्मकः । उदाहरणम् । सुखमनुभूयते स्वाभिना । अन्वभावि भवो भवता । इदमप्युदाहरणम् । शीङ् स्वप्ने । यक् चतुर्थे । अनेनास्य यक्प्रत्ययः । श्रीयते । इति स्थिते ।

शीङो यङ् किति ङिति ये वक्तव्यः ।

श्रय्यते, शिष्ये, शायिषीष्ट, शयिषीष्ट, अशायि । अन्व-
शायि अन्वशायिषाताम् अन्वशयिषाताम् अन्वशायिशत
अन्वशयिषत । ये कर्मसापेक्षां क्रियामाहुस्ते सकर्मकाः ।
अयकि । घटः क्रियते देवदत्तेन । त्वं दुःखी क्रियसे रागैः ।
विरागैः सुख्यहं क्रिये । चक्रे, कारिषीष्ट कषीष्ट, कारिता
कर्त्ता, कारिष्यते, करिष्यते, अकारिष्यत अकरिष्यत ।
अकारि अकारिषाताम् अकषाताम् अकारिषत अकषत ।
चिज् चयने । चौयते, चिच्ये, चायिषीष्ट चेषीष्ट, चायिता
चेता, चायिष्यते चेष्यते, अचायिष्यत अचेष्यत । अचायि
अचायिषाताम् अचेषाताम् । दादेरिः । दौयते । ददे ददाते
ददिरिः ।

शीङो यङ् । शीङ् : (ष० ए०) अयङ् (प्र० ए०) शीङ्धातोः यकि
परे सति अयडादेशो भवति । ङकारोऽन्यादेशार्थः । तेनेकारस्य भवति । अकार
उच्चारणार्थः । श्रय्यते शृङ्गेण । केचिदाचार्याः इदं सूत्रं न पठन्ति । किन्तु ।
शीङ् : सर्वत्र गुणी भवति । अनेन किलपि गुणः । क्वचित् स्वरवद् यकारः अनेन
यकारस्य स्वरत्वात् णञ् । श्रय्यते । श्रय्येते । श्रय्यन्ते । श्रय्यत । श्रय्ययाताम् ।
श्रय्यरन् । श्रय्यताम् । श्रय्यताम् । श्रय्यन्ताम् । दिवादावट् । अश्रय्यत ।
अश्रय्यताम् । अश्रय्यन्त । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । लिट्लकारे । हिश्व ।
नुषातीः । ऋस्वः । अनेन पूर्वस्व ऋस्वो भवति । शिश्ये । शिश्यते । शिशिरे ।
इत्यादीनि । स्वरान्ता० अनेनेट् । इटो वा णित्वम् । धातोर्नामिनः । अनेन
उङिः । ऐ आय् । शायिषीष्ट । णित्वाभावपक्षे गुणः । ए अय् । शयिषीष्ट ।

एवं सर्वत्र वा णित्वं ज्ञेयस्य धातोः । शायिता । शयिता । शायिष्यते । शयि-
ष्यते । दिवादावट् । अशायिष्यत । अशयिष्यत । लुङ्लकारे । इण् तन्यकर्त्तरि
अनेन इण् । इङिः । अशायि । अशायिषाताम् । अशयिषाताम् । अशायिषत ।
अशयिषत । यदा । अनुपूर्वाऽयं तदा । अन्तशायि । इत्यादीनि भवन्ति ।
सकर्मकधातुलक्षणमाह । ये कर्मसापेक्षाम् । ये धातवः कर्मसापेक्षां क्रिया-
माहूस्ते धातवः सकर्मका ज्ञेयाः करोत्यादयः । डुङ्ल् करणे अस्य धातोः यक्
चतुर्थे अनेन यक् । अयकि । अनेन चकारस्य रिः । क्रियते । क्रियेत ।
क्रियताम् । अक्रियत । लिट्लकारे । द्विश्च । रः । कुहोयुः । ऋरम् । चक्रे ।
चक्राते । चक्रिरे । इत्यादीनि । स्वरान्ता अनेन इट् । अयं धातुरनिट् ।
तस्माद् विकल्पेन इट् । नित्यं णित् । ईटो णित्त्वात् धातोर्नामिनः अनेन इङिः ।
कारिषीष्ट । इङभावे । नुः अनेन गुणनिषेधः । प्लम् । कृषीष्ट । कारिता ।
कारितारौ । कारितारः । इङभावे । गुणः । कर्त्ता । कर्त्तारौ । कर्त्तारः ।
कारिष्यते । कारिष्येते । कारिष्यन्ते । णित्त्वाभावपक्षे । ऋतः स्तपः । अनेन
इट् । गुणः । करिष्यते । करिष्येते । करिष्यन्ते । अकारिष्यत । अकारिष्यताम् ।
अकारिष्यन्त । णित्त्वाभावपक्षे । अकरिष्यत । अकरिष्येताम् । अकरिष्यन्त ।
इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । लुङ्लकारे । इण् तन्यकर्त्तरि । धातोर्नामिनः ।
लोपः । अनेन तनो लोपः । अकारि । अकारिषाताम् । अकृषाताम् । अकारि-
षत । अकृषत । इत्यादीनि । देवदत्तेन त्वं सुखी क्रियसे । रोगैस्त्वं दुःखी
क्रियसे । विरागैः सुख्यहं क्रिये । चिञ् चयने । यक् चतुर्थे अनेन यक्प्रत्ययः ।
ये अनेन दीर्घः । चीयते । चीयेते । चीयन्ते । चीयेत । चीयेयाताम् ।
चीयेरन् । चीयताम् । चीयेताम् । चीयन्ताम् । दिवादावट् । अचीयत ।
अचीयेताम् । अचीयन्त । लिट् । द्विश्च । नुधातोः । चिच्चे । चिच्चाते ।
चिच्चिरे । स्वरान्तानां० अनेन इट् । णित्त्वात् इङिः । धातोर्नामिनः । अनेन ।
ऐ आय् । चायिषीष्ट । इङभावपक्षे । गुणः । चेषीष्ट । चायिता । चिता ।
चायिष्यते । चायिष्येते । चायिष्यन्ते । इङभावपक्षे । चेष्यते । चेष्येते ।
चेष्यन्ते । दिवादावट् । अचायिष्यत । अचायिष्येताम् । अचायिष्यन्त । इङ-
भावपक्षे । अचेष्यन्त । लुङ्लकारे । इण् । इङिः । तनो लोपः । दिवादावट् ।
अचायिषाताम् । इङभावपक्षे । अचेषाताम् । अचायिषत । अचेषत । इत्या-
दीनि । दा दाने । यक् चतुर्थे । अनेन यक् । दादेरिः अनेन इकारः । ये ।
अनेन दीर्घः । दीयते । दीयेते । दीयन्ते । दीयेत । दीयेयाताम् । दीये-
रन् । दीयताम् । दीयेताम् । दीयन्ताम् । दिवादावट् । अदीयत ।
अदीयेताम् । अदीयन्त । लिट् । द्विश्च । ऋषः । आतोऽनपि । ददे ।

ददाते । ददरे । दासीष्ट । इति स्थिते । खरान्तानां० अनेन इट् । इटी
णित्त्वम् ।

आतो युक् ।

आकारान्ताद्वातोऽर्युगागमो भवति जिति च परे । दायि-
षीष्ट दासीष्ट, दायिता दाता, दायिष्यते दास्यते । अदायि
अदायिषाताम् । दाधास्यामित्वम् । अदिषाताम् । धीयते,
अधायि, अधायिषाताम् । अधिषाताम् । स्थीयते, अस्थायि ।
स्तूयते, तुष्टुवे, अस्तावि अस्ताविषाताम् अस्तोषातां हरि-
हरौ भक्तेन । हन्यते । हनो घे । जघ्ने, घानिषीष्ट, हंसीष्ट ।

आतो युक् । आतः (पं० ए०) युक् (प्र० ए०) आकारान्ताद्वातो-
र्युगागमो भवति जिति णिति च परे । अनेन युक् । उकार उच्चारणार्थः ।
ककारः कित्कार्यार्थः । दायिषीष्ट । इडभावपक्षे । दासीष्ट । दायिता ।
दायितारौ । दायितारः । इडभावपक्षे । दाता । दातारौ । दातारः ।
दायिष्यते । दास्यते । दिवादावट् । अदायिष्यत । अदायिष्यताम् । अदायि-
यन्त । इडभावपक्षे । अदास्यत । अदास्यताम् । अदास्यन्त । लुङ् । इण् ।
युक् । तनो लोपः । अदायि । अदायिषाताम् । दाधास्याम् । अनेन इड-
भावपक्षे इकारः । अदिषाताम् । अदायिषत । अदिषत । इत्यादीनि ।
डुधाज् चारणपोषणयोः । यक् चतुर्थे । अनेन यक् । दादरिः अनेनाकारस्य
इकारः । ये । अनेन पूर्वस्य दीर्घः । धीयते । धीयेत । धीयताम् । अधी-
यत । इत्यादीनि भवन्ति । लिट् लकारे । हिश्व । ऋश्वः । आपानान् । आतो-
ऽनपि । अनेनाकारलोपः । दधे । दधाते । दधरे । खरान्तानाम् । इटी
णित्त्वम् । आतो युक् । षत्वम् । धायिषीष्ट । इडभावे । धासीष्ट । धायिता ।
धाता । धायिष्यते । धास्यते । दिवादावट् । अधायिष्यत । अधास्यत ।
लुङ्लकारे । इण् । युक् । तनो लोपः । अधायि । अधायिषाताम् । इड-
भावपक्षे । दाधास्याम् । अधिषाताम् । अधायिषत । अधिषत । इत्यादीनि ।
आ गतिनिवृत्तौ । षत्वम् । यक् । दादरिः । ये । स्थीयते । स्थीयेत । स्थीय-
ताम् । अस्थीयत । लिट्लकारे । तु षाघनं पूर्ववत् । तस्थौ । तस्थुः । तस्थुः ।

स्वरान्तानाम् । आतो युक् । स्थायिषीष्ट । इडभावे । स्यासीष्ट । स्थायिता ।
 स्याता । स्थायिष्यते । स्थास्यते । अस्थायिष्यत । अस्थास्यत । लुङ्लकारे ।
 इण् । युक् । तनी लोपः । अस्थायि । अस्थायिषाताम् । इडभावे । दाषास्याम् ।
 अनेनेत्वम् । अस्थिषाताम् । इत्यादीनि । टुञ् स्तुतौ । सत्वम् । यक् । ये ।
 सूयते । सूयेत । सूयताम् । असूयत । इत्यादीनि । लिट्लकारे । द्वित्वा-
 दिकम् । अन्यत् साधनं पूर्ववत् । तुष्टुवे । तुष्टुवाते । तुष्टुविरि । स्वरान्तानाम् ।
 अनेनेट् । इटो णित्वम् । वृद्धिः । साविषीष्ट । इडभावपक्षे गुणः । षत्वम् ।
 स्तीषीष्ट । साविष्यते । स्तीष्यते । अस्ताविष्यत । अस्तीष्यत । लुङ्लकारे ।
 इण् । वृद्धिः । तनी लोपः । अस्तावि । अस्ताविषाताम् । इडभावपक्षे ।
 अस्तीषाताम् । इत्यादीनि । हन् हिसागत्वीः । यक् । हन्यते । हन्येत ।
 हन्यताम् । अहन्यत । लिट्लकारे । द्वित्वम् । कुह्युः । गमां स्वरः । हनीं
 घ्रे । जघ्रे । जघ्राते । जघ्निरि । इत्यादीनि । स्वरान्तानाम् । हनी घ्रे ।
 घानिषीष्ट । इडभावपक्षे । नशा० । हसीष्ट ।

हन्तेः स्थाशीर्यादाद्योर्बधादेशो वक्तव्यः

आति वा ।

बधिषीष्ट, घनिता हन्ता, घानिष्यते हनिष्यते, अघानि-
 ष्यत अहनिष्यत, अघानि अघानिषाताम् ।

हन्तेः । हन्तेर्धातोः स्थाशीर्यादाद्योर्बधादेशो वक्तव्यः । आत्मनेपदे वा
 भवति । जनिवध्यौ । अनेन वृद्धिनिषेधः । बधिषीष्ट । घानिता । नशा० ।
 हन्ता । घानिष्यते । हन्तः । हनिष्यते । अघानिष्यत । अहनिष्यत । लुङ्-
 लकारे । इण् । हनीघ्रे । अत उपधायाः । अघानि । अच हनी । घत् ।
 अनेन घदादेशो न भवति । तच्च सूत्रे इणिनिषेधः । अघानिषाताम् ।

हन आत्मनेपदे सिः किदाच्यः ।

लोपस्त्वनुदात्ततनाम् । अहसाताम् अघानिष्यत अह-
 सत । अवधि अवधिषाताम् । ग्रहां कृडिति च । गृह्यते,
 जगृहे, ग्राहिषीष्ट । ईटो ग्रहाम् । ग्रहीषीष्ट, ग्राहिता
 ग्रहीता ग्राहिष्यते ग्रहीष्यते, अग्राहिष्यत, अग्राहि अग्राहि-

षाताम् अग्रहीषाताम् । दृश्यते, ददृशे, दर्शिषीष्ट दृक्षीष्ट,
दर्शिता द्रष्टा, दर्शिष्यते द्रक्ष्यते, अदर्शि अदर्शिषाताम् अद्र-
क्षाताम् । डुपचष् पाके । पच्यते, पेचे, पक्षीष्ट, पक्ता, पच्यते,
अपच्यत, अपाचि अपक्षाताम् ।

हृन् । हृनी धातोरात्मनेपदे सिः प्रत्ययः किङ्वाच्यः । लोपः । अनेनकार-
लोपः । अहसाताम् । अघानिषत । अहमत । इत्यादीनि । हृन्ते । अनेन
वा वधादेशः । वृद्धिनिषेधः । अवधि अवधिषाताम् । अवधिषत । अवधिष्ठाः ।
इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । ग्रह उपादाने । यक् चतुर्थ । अनेन यक्प्रत्ययः ।
ग्रहां कृडिति च । अनेन सम्प्रसारणम् । गृह्यते । गृह्यते । गृह्यताम् । दिवा-
दावट् । अगृह्यत । लिट्लकारे । सम्प्रसारणम् । ततो ह्रस्वम् । रः । कुहीशुः ।
जगृहे । जगृहाते । जगृहिरे । इत्यादीनि । स्वरान्तानाम् । अनेन इट् ।
इटो णित्वम् । अत उपधायाः अनेन वृद्धिः । ग्राहिषीष्ट । इटो गृह्यम् ।
अनेन इट इकारो भवति । ग्राहीषीष्ट । ग्राहिता । अत्र दीर्घो न भवति ।
अनिष्टत्वात् । गृहीता । ग्राहिष्यते । गृहीष्यते । दिवादावट् । अग्राहिष्यत ।
अग्रहीष्यत । इत्यादीनि । लुङ्लकारे । इण् । वृद्धिः । तनोलीपः अग्राहि ।
अग्राहिषाताम् । अग्रहीषाताम् । अग्राहिषत । अग्रहीषत । इत्यादीनि
भवन्ति । दृशिर् प्रचये । यक् चतुर्थ । अनेन यक् । दृश्यते । दृश्यते । दृश्यन्ते ।
इत्यादीनि । दृश्यते । दृश्यताम् । अदृश्यत । इत्यादीनि । लिट्लकारे ।
दृश् । रः । ददृशे । ददृशाते । ददृशिरे । स्वरान्तानां अनेन इट् । इटो
णित्वम् । णित्वाद् वृद्धेरप्राप्तत्वाद् गुणः । दर्शिषीष्ट । इडभावपक्षे । ऋशष
अनेन षत्वम् । षटोः कः सि । षत्वम् । कषसंयोगे । सिस्थोः । अनेन गुण-
निषेधः । दृक्षीष्ट । अन्यानि सुगमानि । दर्शिता । इडभावे षत्वम् । गुणः
रारीभसि । द्रष्टा । दर्शिष्यते । द्रक्ष्यते । दिवादावट् । अदर्शिष्यत । अद्र-
क्ष्यत । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । लुङ्लकारे इण् । गुणः । तनोलीपः ।
अदर्शि । अदर्शिषाताम् । इडभावपक्षे 'सिस्थोः' अनेन गुणनिषेधः । षत्वम् ।
अदृक्षाताम् । अदर्शिषत । अदृक्षत । इत्यादीनि भवन्ति । डुपचष् पाके । यक्
चतुर्थ । अनेन यक् । पच्यते । पच्यते । पच्यताम् । दिवादावट् । अपच्यत ।
इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति, तानि सुगमानि । लिट्लकारे । दृश् । पूर्वस्य ।
'लोपः पच' अनेनैव पूर्वलोपो भवतः । पेचि । पेचाते । पेचिरे । इत्यादीनि ।
चोः कुः । षत्वम् । कषसंयोगेच । पक्षीष्ट । चोः कुः । पक्ता । पक्तारौ ।
पक्ताः । पच्यते । अपच्यत । लुङ्लकारे । इण् । अत उपधायाः । अनेन

वृद्धिः । तनीलोपः । अपाचि । अपक्षाताम् । अपक्षत । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । तनु विस्तारे । यक् चतुर्थे । अनेन यक् ।

तनोतेर्नो वा ।

तनोतेर्नकारस्य वा आकारो भवति यकि परे । तायते, तन्यते, तेने, अतानि अतानिषाताम् अतनिषाताम् । भञ्जो आमर्दने । नो लोपः । भज्यते । अकिच्चात् वभञ्जे, भङ्-
क्षीष्ट, भङ्क्ता, भङ्क्षते ।

तनोतेर्नो वा । तनोतेः (ष० ए०) नः (ष० ए०) वा (प्र० ए०) अव्य-
यम् । तनोतेर्धातोर्नकारस्य वा आकारो भवति यक्प्रत्यये परे सति । सवर्णे ॥
तायते । तायत । तायताम् । अतायत । आत्वाभावपक्षे । तन्यते । तन्यत ॥
तन्यताम् । अतन्यत । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । लिट्लकारे । द्विष्य ॥
पूर्वस्य । लोपः । पचाम् । अनेनैत्वपूर्वलोपो भवतः । तेने । तेनाते । तेनिरे ॥
इत्यादीनि । स्वरान्तानाम् । अस्य सूत्रस्य व्याख्यानात् । इट् । वा णित् ॥
तानिता । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः । णित्वाभावपक्षे । तनिता । तानि-
ष्यते । तनिष्यते । दिवादावट् । अतानिष्यत । अतनिष्यत । इत्यादीनि रूपाणि
भवन्ति । लुङ्लकारे । इण् । वृद्धिः । तनी लोपः । दिवादावट् । अतानि ॥
अतानिषाताम् । अतनिषाताम् । अतानिषत । अतनिषत । इत्यादीनि
रूपाणि भवन्ति । भञ्जो आमर्दने । यक् चतुर्थे । अनेन यक् । नोलोपः ॥
अनेन नकारस्य लोपः । भज्यते । भज्येत । भज्यताम् । दिवादावट् । अभ-
ज्यत । लिट्लकारे । अकिच्चात् नकारस्य लोपो न भवति । द्वित्वादिवाचं
कार्यम् । भूपानाम् । पूर्वस्य । वभञ्जे । वभञ्जाते । वभञ्जिरे । इत्यादीनि ॥
भङ्क्षीष्ट । इति स्थिते । चीः कुः । खसि० । षत्वम् । कषसंयोगे चः । भंक्षीष्ट ॥
चीः कुः । खसि० । भंक्ता । भंक्ष्यते । दिवादावट् । अभंक्ष्यत । लुङ्लकारे ॥
इणत्वम् । अनेन इण् ।

भञ्जेरिणि वा नलोपो वाच्यः ।

अभञ्जि अभजि । शम उपशमे । शम्यते मुनिना ।
धातोः प्रेरणे । मितां क्रस्वः । जेः । शम्यते मोहो हरिणा ॥
शमयाञ्चक्रे ।

भञ्जः । भञ्जिर्धातोर्णिज् वा नकारस्य लोपी वाच्यः । अनेन वा नकारस्य लोपः । अत उपधायाः । तनी लोपः । अभाजि । नकारलोपाभावापत्ते । अभञ्जि । अभञ्जाताम् । अभञ्जत । इत्यादीनि । श्म उपशमे । धातोः प्रेरणे । अनेन जिः । अत उपधायाः । अनेन वृद्धिः । मितां ऋस्वः । अनेन ऋस्वः । यक्चतुर्थु । अनेन यक् । जेः । अनेन जिलोपः । शस्यते मीही हरिणा । शस्यत । शस्यताम् । दिवादावट् । अशस्यत । कासादि० । अनेन आम् । अन्यत् साधनं पूर्ववत् । शसयाचक्रे ।

अग्रन्तानां मिताम्निणि णिदिटि च वा वृद्धिर्वाच्या णिदिटि जिलोपश्च ।

अशमि अशामि अशामिषाताम् अशमिषाताम् । णिह-
दिङ्भावपत्ते अशमयिषाताम् । गुणोत्तिसंयोगाद्योः । अर्थ्यते,
स्मर्यते । यत्कर्म गुणसंयोगात्कर्तृत्वेन विवक्ष्यते स कर्मकर्त्ता ।
तदुक्तम् ।

क्रियमाणं तु यत्कर्म स्वयमेव प्रसिद्धमिति ।

सुकरैः स्वैर्गणैर्यस्मात् कर्मकर्त्तेति तद्विदुः ॥

तत्राप्येतदेवोदाहरणम् ।

अग्रन्तानां मितां धातूनाम् । इणि णिदिटि च वा वृद्धिर्वाच्या । णिदिटि जेर्लोपी वाच्यः । अनेन जेर्लोपः । वा वृद्धिः । शमिषीष्ट । वृद्धभावापत्ते । शमिषीष्ट । शमिता । शमित । शमिष्यते । शमिष्यते । अशमिष्यत । अशमिष्यत । लुङ्लकारे । इष्टत्वं० अनेन इण् । जेर्लोपः । वा वृद्धिः । अशमि । अशमि । अशमिषाताम् । अशमिषाताम् । अशमिषत । अशमिषत । इत्यादीनि रुपाणि भवन्ति । तानि अनेनैव क्रमेण साध्यानि । ऋ गतौ । यक् चतुर्थु । अनेन यक् प्रत्ययः । गुणोत्तिसंयोगाद्योः । अनेन गुणः । अर्थ्यते । अर्थ्यत अर्थ्यताम् । दिवादावट् । स्मरादिः । अनेन द्वितीयोऽङागमः । सवर्णे । आर्थ्यत । इत्यादीनि रुपाणि भवन्ति । लिट्लकारे । साधनं पूर्ववत् । आर । आरतुः । आरुः । इत्यादीनि । आरिषीष्ट । ऋषीष्ट । आरिता । अर्त्ता । आरिष्यते । आरिष्यत । लुङ्लकारे । आरि । आरिषाताम् । इत्यादीनि । एवं ऋ चारणे । यक् । गुणोत्ति० अनेन गुणः । स्मर्यते । स्मर्यत । स्मर्यताम् । अस्मर्यत । लिट्लकारे ।

सखरे । स्मारिषीष्ट । स्मृषीष्ट । स्मारिता । स्मर्ता । इत्यादीनि । लुङ्लकारे ।
अस्मारि । अस्मारिषाताम् । अस्मृषाताम् । इत्यादीनि । अथ कर्मोक्ताधिकारे
कर्मकर्तृलक्षणम् । तस्योदाहरणं चाह । यत्कर्मैति । यत्कर्मापि गुणयोगात् वस्तु-
मध्यस्थितसुकरादिमार्द्वादिगुणस्य संयोगात् । उपचारात् कर्तृत्वेन विवक्ष्यते सः
कर्मकर्तृत्वमुच्यते । यतः ।

क्रियमाणं तु यत्कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति ।

सुकरैः स्वैर्गुणैर्यस्मात् कर्मकर्तृत्वमिति तद्विदुः ॥

तत्रापि एतदेव यत्प्रत्ययान्तस्वैवोदाहरणमुच्यते ।

कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियः ।

कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्त्ता कर्मवद्भवति । लूयते
केदारः स्वयमेव । लुलुवे, अलावि, अलाविषाताम् । पच्यते
ओदनः स्वयमेव । भिदिर् विदारणे । भिद्यते काष्ठं
स्वयमेव । अभेदि ।

कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः । कर्मवत् (प्र० ए०) कर्मणा (ट० ए०) तुल्य-
क्रियः (प्र० ए०) कर्मस्था या क्रिया तथा क्रियया तुल्यक्रियः कर्त्ता कर्मवद्
भवति । अनेन कर्त्तुः कर्मत्वं भवति । लूय् छेदने । देवदत्तः केदारं लुनाति ।
स एवं वदति । नाहं लुनामि किन्तु केदारः स्वयमेव लूयते । लूय्धातोः 'यक्-
चतुर्थे' अनेन यत्प्रत्ययो भवति । लूयते । लूयत । लूयताम् । दिवादावट् ।
अलूयत । लिट्लकारे । दिश्व । लुधातोः । लुलुवे । लुलुवाते । लुलुविरे ।
स्वरान्तानां० अनेन इट् । इटो वा णित्त्वम् । णित्त्वाद् इङि । लाविषीष्ट ।
लविषीष्ट । णित्त्वाभावपक्षे । इदं रूपम् । लाविता । लविता । लाविष्यते ।
लविष्यते । दिवादावट् । अलाविष्यत । अलविष्यत । लुङ्लकारे । इण् । इङि ।
तनो लोपः । अलावि । अलाविषाताम् । अलविषाताम् । अलाविषत । अल-
विषत । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । उपचष् पाके । पच् ते । यत्प्रत्ययो
भवति । कश्चिद् वक्ति देवदत्त ओदनं पचति । स एवं वदति नाहं पचामि किन्तु
ओदनः स्वयमेव पच्यते । अत्र ओदनस्य स्वयमेव पाकसिद्धौ सामर्थ्यं ततः
कर्मकर्तृत्वम् । कर्म एव कर्त्ता जातः । न पुनस्तृतीयान्तः कर्त्ता भवति । पचते ।
पच्यत । पच्यताम् अपच्यत । लिट्लकारे । दिश्व । पूर्वस्य । लोपः पचाम् ।
पेचे । पेचाते । पेचिरे । चोः क्तुः । षत्वम् । कषसंयोगे । पचौष्ट । पक्ता ।
पस्यते । अपस्यत । लुङ्लकारे । इण् । अत उपधायाः । तनोलोपः । अपाचि ।

अपचाताम् । अपक्षत । इत्यादीनि । भिदिर् विदारणे । कश्चिदेवं वक्ति ।
देवदत्तः काष्ठं भिनत्ति । स एवं वक्ति नाहं भिनद्मि । किन्तु काष्ठं स्वयमेव
भिन्यते । यक्ष्चतुर्षु । भिन्यते । भिन्येत । भिन्यताम् । अभिन्यन्त । लिट्प्रकारे ।
विभ्य । पूर्वस्य । विभिदे । विभिदाते । विभिदिरे । भित्तीष्ट । भेत्ता ।
भेत्त्यते । अभेत्त्यत । लुङ् । इष् । गुणः । तनीषोपः । अभेदि । अभित्ताताम् ।
अभित्सत ।

दुहस्त्रुनमां कर्मकर्त्तरि यगिणौ न ।

दुग्धे क्षुते गौः स्वयमेव । नमते दण्डः स्वयमेव । अदुग्ध,
अस्तीष्ट, अस्त्राविष्ट, अनंस्त । अथ द्विकर्मकाः ।

दुह्याच्पचदण्डरुधिप्रच्छिच्चिब्रूशासुजिमथ्सुषाम् ।

कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नौहृकष्वहाम् ॥

न्यादयो जग्रन्तनिष्कर्मगत्यर्था मुख्यकर्मणि ।

प्रत्ययं यान्ति दुह्यादिगौर्ण्ये तु यथारुचि ॥

नित्ये विजनमजागरि रजनीमगमि मदमयाचि सभोगम् ।

गोपौहास्यमकार्थ्यत भावश्चैनामनन्तेन ॥

कर्त्तरिष्टतमं प्रधानं कर्म । अन्यदप्रधानम् । नगरं नीयते
नागरिकैर्वनेचरः । भोजनं याच्यते यजमानो याचकेन । पृच्छ-
यते पत्न्यां पथिकेन पान्त्यः । शिष्येणाचार्यस्तत्त्वं पृच्छ्यते ।
कटश्चिकीर्ष्यते देवदत्तेन । यतः । बोभूज्यते । अनपि च
हृसात् । पापच्यते । तेन पापचिता अपापचि इत्यादि ।
इति भावकर्मप्रक्रिया ।

दुहस्त्रुनमाम् । दुह । सु । नम् । एतेषां धातून् कर्मकर्त्तरि यगिणौ न
भवतः । तेषां धातूनां रूपाणि पूर्ववत् ज्ञेयानि । आत्मनेपदे । दुग्धे । दुहते ।
दुहते । इत्यादीनि रूपाणि ज्ञेयानि । क्षुधातोः । क्षुते । क्षुवाते । क्षुवते ।
इत्यादीनि । नमधातोः । नमते । नमते । नमन्ति । व्रयाणां लुङ्प्रकारे ।
अदुग्ध । अधुचाताम् । अधुक्षत । अस्तीष्ट । अस्त्राविष्ट । अनंस्त । अन-
साताम् । अनंस्तत । अथ द्विकर्मका धातवः कथ्यन्ते । द्वे कर्मणी यस्य स

द्विकर्मकः । यस्य धातोः कर्मद्वयापेक्षत्वं भवति स द्विकर्मकः । ते धातवः
ऋीकेन गणिताः ।

दुष्ठाच्चपच्दण्डरुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजिसथमुषाम् ।

कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नीहृकृष्वहाम् ॥

दुह् । याच् । पच् । दण्ड् । रुधि । प्रच्छि । चि । ब्रू । शास् । जि । मथ् ।
मुष् । नी । हृ । कृष् । वह् एतेषां धातूनां द्विकर्मकत्वं स्यात् । न्यादयो अत्रान्त-
निकर्मगत्यथो मुख्यकर्मणि । प्रत्ययं यान्ति दुष्ठादिगौणेष्वन्ये तु यथारुचि ।
न्यादयः । अत्रान्तिःकर्मगत्यर्थाः धातवः मुख्यकर्मणि प्रत्ययं यान्ति दुष्ठादिगौणे
कर्मणि प्रत्ययं याति । अन्ये तु यथारुचि प्रत्ययं यान्ति । गौणे वा मुख्ये वा ।
उभयत्रापि वा । तत्र द्विकर्मके कर्मद्वयम् । एकं मुख्यं कर्म । अपरं च गौणं
कर्म । यदर्थं क्रिया आरभ्यते । तत् मुख्यं कर्म । अन्यद् गौणम् । न्यादौनां
मुख्ये कर्मणि प्रथमा । याच्चादौनां तु गौणे कर्मणि प्रथमा । प्रच्छादौनां तु
मुख्येऽमुख्ये वापि कर्मणि प्रथमा । निन्ये विजनमजागरि रजनीमगमि
मदमयाचि सन्धोगम् ॥ गोपी हास्यमकार्यत भावश्चेनामनन्तेन । अस्य व्याख्या ।
अनन्तेन गोपी विजनं निन्ये । अनन्तेन गोपी रजनीमजागरि । गोपीमद-
मगमि । चिषु स्थानेषु गोपी मुख्यं कर्म । गोपी सन्धोगमयाचि । गोपी हास्य-
मकार्यत । एनां भावोऽकार्यत । अथ दुष्ठादीनामुदाहरणानि आह । सूखि
तु कर्तुरित्तमं प्रधानं कर्म । अन्यदप्रधानमिति व्याख्यातम् । तदपि समी-
चीनम् । नगरं नीयते नागरिकैर्वनेचरः । अत्र वनेचरस्य मुख्यत्वम् । नगरस्य
गौणत्वम् । तेन वनेचर इति प्रथमा । यदा मुख्ये कर्मणि प्रथमा तदा गौणे
द्वितीया । यदा गौणे प्रथमा तदा मुख्ये द्वितीया भवति । इति विवेकः । यदा
मुख्यामुख्ये द्वे अपि प्रत्यये न अभिधीयते तदुभयत्रापि प्रथमा । भोजनं याच्यते
यजमानो याचकेन । अत्र मुख्ये द्वितीया । गौणे प्रथमा । पृच्छते पश्यान्
पक्षिकेन पात्यः । अत्रापि मुख्ये द्वितीया गौणे प्रथमा । शिष्येणाचार्यस्तत्त्वं
पृच्छति । अन्यान्यपि उदाहरणानि यथासम्भवं ज्ञेयानि । सप्रत्ययान्तात् कृधातो-
र्यक् । चिकीर्ष्यते । चिकीर्ष्यत । चिकीर्ष्यताम् । अचिकीर्ष्यत । लिट्लकारि ।
चिकीर्षाञ्चक्रे । चिकीर्षिषीष्ट । अचिकीर्षिषीष्ट । कटः चिकीर्ष्यते देवदत्तेन ।
यङन्तात् भूधातोर्यक् । यक्चतुषु । अनेन यतः । अनेनाकारक्षीपः । बीभू-
यते । बीभूयते । बीभूयताम् । दिवादावट् । अबीभूयत् । बीभूयाञ्चक्रे । इत्या-
दौनि । लुङ्लकारि अबीभूयिषीष्ट । यङन्तात् पचधातोर्यक् । पापच्यते ।
पापच्यत । पापच्यताम् । अपापच्यत । अनपि च ह्रसात् । अनेन अनपि विषये ।
यङो लोपः । पापचाञ्चक्रे । पापचिषीष्ट । पापचित्ता । पापचिष्यते । अपाप-

चिध्यत । अपापचि । इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति तानि सुगमानि । इति भाव-
कर्मप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ लकारार्थप्रक्रिया ।

अथ लकारार्थप्रक्रिया कथ्यते ।

हठपौनःपुन्ययोर्लोष्मध्यमपुरुषैकवचनान्तता
निपात्यते सर्वकाले सर्वपुरुषविषये अतीते
काले ।

पूरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं सुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः ।
विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा वशी य इत्यमस्वास्थ्यमहर्निशं दिवः ॥

हठपौनःपुन्ययोः । हठात्कारेऽर्थे । पौनःपुन्यार्थे च धातोर्लोष्मध्यमपुरुषस्य
एकवचनं ततो हिः निपात्यते । सर्वकाले । सर्वपुरुषविषये । अतीते काले ।
अस्योदाहरणानि । पुरीमवस्कन्द अस्मिन् श्लोके उक्तानि ज्ञेयानि । तत्र परोक्षे
काले लोष्मध्यमपुरुषस्यैकवचनान्तानि रूपाणि प्रदृश्यन्ते । श्लोकार्थः सुगमोऽस्ति ।

वर्त्तमानार्थाया अपि विभक्तेः स्मयोगे भूता-
र्थता वक्तव्या ।

आह स हारीतः । यजति स युधिष्ठिरः ।

वर्त्तमानार्थायाः । वर्त्तमानार्थाया अपि त्यादिविभक्तेः सा इत्यस्य योगे भूता-
र्थता वक्तव्या । अस्योदाहरणम् । आह स हारीतः । अत्र वर्त्तमानेऽपि
स्ययोगेन भूतार्थता । द्वितीयसुदाहरणम् । यजति स युधिष्ठिरः । अत्रापि
वर्त्तमाने स्ययोगेन भूतार्थता भवति ।

वैचित्र्यापङ्गवयोरल्पकालेऽपि णादिर्वक्तव्यः ।

सुप्तोऽहं किल विललाप । नाहं कलिङ्गं जगाम ।

वैचित्र्यापङ्गवयोः । वैचित्र्यापङ्गवयोरल्पकालेऽपि णादिर्वक्तव्यः । अस्योदाहर-

णम् । वैचित्र्ये । सुप्तोऽहं किल विललाप । अपङ्गवे । नाहं कलिङ्गं जगाम ।
इत्युदाहरणम् ।

**यावत् पुरानिपातयोर्योगे भविष्यदर्थे तिवा-
दयः लट् ।**

पुरा करोति । यावत्करोति । करिष्यतीत्यर्थः ।

यावत्पुरानिपातयोः । यावत् पुरा अनयोर्निपातयोर्योगे भविष्यदर्थे तिवा-
दयः प्रत्यया भवन्ति । लिट्सकारश्च । अस्योदाहरणम् । पुरा करोति । पुरा
करिष्यति इत्यर्थः । यावत् करोति । करिष्यति इत्यर्थः ।

स्मृत्यर्थधातुयोगे भूतेऽर्थे लुट् ।

स्मरसि मित्रं यदुपकरिष्यसि उपकुरुष्व इत्यर्थः । इति
लकारार्थप्रक्रिया ।

स्मृत्यर्थधातुयोगे । स्मृत्यर्थधातुयोगे सति भूतेऽर्थेऽपि लुट्सकारे भवति ।
स्मरसि मित्रं यदुपकरिष्यसि उपकुरुष्व । इति लकारार्थप्रक्रिया समाप्ता ।

धातूनामध्यनन्तत्वान्नानार्थत्वाच्च सर्वथा ।

अभिधातुमशक्यत्वादाख्यातख्यापनैरलम् ॥

**इति श्री अनुभूतिस्वरूपाचार्यविरचितायां सारस्वती-
प्रक्रियायामाख्यातप्रक्रिया समाप्ता ।**

अथ आख्यातोपसंहारमाह धातूनामिति । यतो धावतीऽनन्ता धेयमि
कविकल्पद्रुमादौ चतुःपञ्चाशदधिकसप्तदशशतानि (१७५४) धातुसंख्या प्रति-
पादिता । तथापि प्रयोगाणां बहुलदर्शनात् धातवोऽनन्ता एव । तथा एकैकस्य
धातोः अनेकेऽर्थाः । यथा दिव् क्रौड़ाविजौगीषाव्यवहारयुतिस्तुतिमदमोदस्वप्न-
कान्तिगतिषु । इत्यादि । एवमेकैको धातुरनेकेष्वर्थेषु वर्तते । तथा ये
गत्वर्थास्ते ज्ञानार्थाः प्राप्तार्थाश्च इत्यनेकार्थत्वम् । तथा उपसर्गयोगादप्यनेकार्थत्वं
तत उक्तम् । धातूनामनन्तत्वात् नास्ति अन्तो येषां तेऽनन्तास्तिषां भावोऽनन्तत्वं
तस्मात् अनन्तत्वात् । तथा प्रत्येकं धातूनां नानार्थत्वात् नानाबहुप्रकारेण अर्थो
येषां ते नानार्थास्तिषां भावो नानार्थत्वं तस्मात्कारात् सर्वथा सर्वप्रकारेण

सम्पूर्णतयाभिधानं कथनं शब्दशास्त्रम् अभिधातुं वक्तुं अथयितुं वा अशक्यम् । यदि बृहस्पतिः स्वयं वक्ता । इन्द्रः स्वयं श्रोता तथापि वर्षसहस्रेणापि धातूनामन्तं न गच्छति । लोकाच्छेषस्य सिद्धिरिति सर्ववैयाकरणैरुक्तत्वात् तेषां प्रक्रियाप्रयोगानुसारेण प्रकारान्तरेण वा ज्ञातव्या मया वक्तुं न शक्यते इति कारणात् । आख्यातस्य व्याकरणवसाधिकारस्य ख्यापनैः कथनैरलं पथ्यापूर्यतामिति यावत् ।

निजजनैर्विधिना निखिलापदो भटिति यो विनिवर्त्तयति स्मृतः ।
जलधिजापरिरम्भलालसो नरहरिः कुरुतां जगतां शिवम् ॥१॥

अथ कृदन्तप्रक्रिया निरूप्यते ।

अथेत्याख्यातकथनानन्तरं कृत्प्रत्यया निरूप्यन्ते । तृतीयवृत्तिस्थप्रत्ययानां 'कृत्' इति संज्ञास्ति ते निरूप्यन्ते प्रकाशयन्ते । यद्वा कृदन्तप्रक्रिया निरूप्यते । कृत्संज्ञकाः प्रत्यया येषां ते कृदन्ताः शब्दास्तेषां प्रक्रिया निरूप्यते । द्वितीयवृत्तौ धातवः साधितास्ते भवन्त्याद्यन्ताः अत्र तु भ्वादीनां कृत्प्रत्यययोगेन निष्पन्नाः स्याद्यन्ताः शब्दाः साध्यन्ते तत्र चेदमादिपूर्वम् ।

कृत्कर्त्तरि च ।

वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः कृत्संज्ञकास्ते च कर्त्तरि च भवन्ति । चकाराद्भावकर्मणोरपि । स्वतन्त्रः कर्त्ता । क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवक्षितोऽर्थः कर्त्ता स्यात् । शुद्धो धात्वर्थो भावः कर्त्तुरीप्सिततमं कर्म । कर्त्तुः क्रियया आप्तुमिष्टतमं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । तथायुक्तं चानीप्सितम् ईप्सिततमवदनीप्सितमपि कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । विषं भुङ्क्ते देवदत्तः । अन्नं भुङ्क्ते देवदत्तः ।

कृत् कर्त्तरि । कृत् (प्र० ए०) इति पः । कर्त्तरि (स० ए०) करोतीति कर्त्ता तस्मिन् ङी इति र् स्वरः । अत्र ये प्रत्यया वक्ष्यन्ते ते कृत्संज्ञकाः कृत्संज्ञानी ज्ञेयाः । अत्र जातास्ते कृदन्तमिति वचनाद्वक्ष्यमाणा इति कथितं स

च कृतप्रत्ययः प्रायः कर्तरि कृत्वावेव भवति, चकारात् विशेषविधाने भाव-
कर्मणोरपि ।

ह्रस्वणौ ।

धातोस्तृणौ प्रत्ययौ भवतः । डुपचष् पाके । पच् ह
इति स्थिते । चोः कुः । पक् ह इति स्थिते । कृतञ्जित-
समासाश्च । प्रातिपदिकसंज्ञा इति केचित् । इति नाम-
त्वम् । नामसंज्ञायां स्यादिविभक्तिर्भवति । स्तुरार् । सेरा ।
पचतीति पक्ता पक्तारौ पक्तारः । पक्तारम् । पंलिङ्गे पक्ता ।
द्वितः । स्त्रियां पक्ती । नपुंसके पक्तृ पक्तृणी पक्तृणि इत्यादि ।
डुक्कञ् करणे । करोतीति कर्त्ता । ह्रज् हरणे । हरतीति
हर्त्ता । मृड् प्राणत्यागे । म्रियते इति मर्त्ता । डुमृज्
धारणपोषणयोः । विभर्त्तीति भर्त्ता ।

ह्रस्वणौ । ह्रस्व वृणच ह्रस्वणौ (प्र० हि०) खर० । धातोरग्रं ह्रस्वणौ इत्येतौ
हौ प्रत्ययौ भवतः कर्तरि वृण् इत्यत्र णकारो वृद्धार्थः । उदाहरणम् । डुपचष्
पाके पच् ह्रप्रत्ययः । चोः कुः खर० पक्तृ इति जातं कृतञ्जितसमासाश्चेति नाम-
संज्ञायाम् । (प्र० ए०) स्तुरार् यदादेशस्तद्वद्वति इति न्यायात् । सेरा स च डित्
डित्त्वाट्टिलोपः । खर० । पक्ता पक्तारौ । स्तुरार् खर० पक्तारः । एवं कृ ह्रप्र०
गुणः राद्यपी हिः । कर्त्तृ (प्र० ए०) स्तुरार् सेरा खर० । कर्त्ता कर्त्तारौ ।
एवं सप्तसु विभक्तिषु रूपाणि ज्ञेयानि । एवं ह्र हर्त्ता । पचतीति पक्ता । करो-
तीति कर्त्ता । हरतीति हर्त्ता एवं भर्त्ता भर्त्तारौ भर्त्तारः । भीक्ता दाता पाता
स्थाता भाता गता वक्ता भक्ता संक्ता इत्यादि स्त्रीलिङ्गे पक्ती हर्त्ती कर्त्ती मृण् ईप्
इतीप् ष्टरं नपुंसकलिङ्गे पक्तृ पक्तृणी पक्तृणि इत्यादि ।

कृतः ।

सेट्धातोः परस्य कल्पत्यस्य वसादेरिडागमो भवति ।
कृत इदं सूत्रं सेट्धातुविषयम् । सूत्रस्यति स्यति धूज्रधादीनां
इड्वा वक्तव्यः । धूज् प्राणिप्रसवे । सूते वा स्यतेऽसौ सोता-

सविता । स्तृ शब्दे । गुणः । वा इट् । स्वरतीति स्वरिता
स्वर्त्ता । ष्टृ स्तुती । स्तौतीति स्तोता । एध् ह्रस्वौ एधतेऽसौ
एधिता । यु मिश्रणे । यौतीति यविता । रु शब्दे । रौतीति
रविता । णु स्तुती । नौतीति नविता । भू सत्तायाम् । भव-
तीति भविता । गुप् रक्षणे ।

कृतः । कृत् (ष० ए०) स्वर० स्त्री० एकपदं सूत्रम् । सेट्धातोः परस्मै
वसार्द्धः कृत्प्रत्ययस्य इडागमः स्यात् । वस्प्रत्याहार आदौ यस्य तस्यैव कृत्-
प्रत्ययस्येडागमः न त्वन्यस्य । उदाहरणम् । भू ट० प्र० कृत इति इडागमः ।
गुणः । ओश्च । स्वर० । भवित् (प्र० ए०) कर्त्तृशब्दवत् साधना । भवतीति
भविता । एध् ह्रस्वौ एध् कृतः एधिता ।

ऊदितो वा ।

ऊदितो धातोरिद्धा भवति । गोपायतीति गोपिता
गोपायिता गोप्ता । पिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च । सेधिता सेद्धा ।
इषुसहलुभरिषरूषामनपि नस्येद्धा भवति । इषु इच्छायाम् ।
इच्छतीति एषिता एष्टा । लुभ् विमोहने । लुभ् गार्डे ।
लुभ्यतीति लोभिता । इडभावपक्षे । भवे जबाः । तथोर्द्धः ।
लुभ्यतीति लोब्धा । रिष् बन्धने । रिषतीति वा रिष्यतीति
रिषिता । रिष्टा । रूष क्रोधे । रोषतीति रोषिता । रोष्टा ।
वह् मर्षणे । आदेः षः स्त्रः । हो ढः । तथोर्द्धः । ष्टुभिः
ष्टुः । ढि ढो लोपः । सहिवहोरोदवर्णस्य । सहिवहोर्धात्वोर-
कारस्य ओकारो भवति । सहतेऽसौ सोढा । वह् प्रापणे ।
वहति इति वोढा ।

ऊदितो वा । कृत् ऊकारः इत् यस्य स ऊदित् तस्मात् (षं ए०) स्त्री०
वा (प्र० ए०) अन्त्य० ह्रस्वे ऊदिताङ्गातोः गुप् रक्षणे पिधू माङ्गल्ये इत्यादीर्वा
इडागमः वस्प्रत्याहारादेः कृत्प्रत्ययस्यैव । उदा० गुप् रक्षणे गुप् टवृणौ ढप्र०
उपधाया लघोर्गुणः ऊदितो वा कृत् इति इडागमः स्वर० । उभयत्रापि (प्र० ए०)

सुरार् सेरा डित्वा० खर० गोपिता गोसा गोपायतीति गोपिता गोसा । विधू
 क्षान्ति माङ्गल्ये च । विधू 'आदेः णः कः' सिध् दप्र० । उपधायाः लघोः ।
 (प्र० ए०) ऊदितो वेत्येकत्रेङागमः द्वितीये तथोङ्गः दस्थाने घृ भवेजवाः खर०
 उभयत्रापि (प्र० ए०) सेरा सुरार् टिलोपः० खर० सेधिता सेडा वा शब्दा-
 देव इषु इच्छायामित्यस्य एष्टा एधिता षड्मर्षणे सङ्घने 'आदेः णः कः' सङ्घते
 इति षोढा दप्रत्ययः षोढः तथोङ्गः 'दुभिः दुः' द्वि ढो लोपो दीर्घश्च सङ्घि-
 वद्दीरिति सङ्घिवद्दोः षड् मर्षणे वङ्मप्रापणे इत्येतयोः धालोः सम्बन्धिनोऽवर्णस्य
 अकारो भवति ढकारलोपे सति न । दुःसङ्घं सङ्घं भारवाद् इत्यादौ अकारो न
 भवति अनेन सा इत्यस्य सी मीद् (प्र० ए०) सुरार् सेरा इत्यादि कर्तृशब्दवत्
 एवं वङ्मप्रापणे वङ्गतीति षोढा ।

युव्वोरनाकौ ।

यु वु इत्येतयोरन अक इत्येतावादेशौ भवतः यथासंख्येन
 णित्त्वाहृद्भिः । अत उपधायाः । पचति वा पाचयतीति
 पाचकः पाचकौ पाचकाः । देवशब्दवत् । पठति वा
 पाठयतीति पाठकः । एवं याचते वा याचयतीति
 याचकः । भवति वा भावयतीति भावकः । लुनाति वा
 लावयतीति लावकः । पुनाति वा पावयतीति पावकः ।
 शृञ् श्रवणे । शृणोति वा श्रावयतीति श्रावकः । यु
 मिश्रणे । औ आव् यौति यावयतीति यावकः । बध हिंसा-
 याम् । बधतीति बधकः । हनो घत् । हन्ति वा घातयतीति
 घातकः । जायते वा जनयतीति जनकः । जनिबन्धोर्न
 हृद्भिः । मितां ऋस्वः । घटते वा घटयतीति घटकः । आतो
 युक् । आकारान्ताङ्गातोऽर्यगागमो भवति जिति णिति च
 परे । डुदाञ् दाने । ददाति वा दत्तेऽसौ दायकः । दैप्
 शोधने । सन्ध्यक्षराणामा० । दायतीति दायकः । वुण्स-
 युटौ हित्वा दरिद्रातेरनप्यालोपो लुङि वा वक्तव्यः । दरिद्रा
 दुर्गतौ । दरिद्राति वा दरिद्रायतीति दरिद्रायकः । दरि-

द्रिता । नृतिखनिरञ्जिभ्यो वुर्वक्तव्यः । नृती गात्रविक्षेपे ।
उपधाया लघोः । राद्यपो हिः । नृत्यतीति नर्त्तकः । न
दादेः । नर्त्तकी । खनकः, खनकी । रञ्जेर्नलोपो वा । रञ्जकः
रजकः, रजकी । युवोरनाकौ इति तद्धितयुप्रत्ययस्य नेति
वक्तव्यम् । तेन ऊर्णायुः ।

युवोरनाकौ । युश्च वुश्च युवौ तयोः (ष० हि०) एवं स्वर स्त्री० अनाक ।
अनश्च अकश्च (प्र० हि०) औऔऔ पश्चाद्गामिनोरः । स्वर० द्विषदम् । यु वु
इत्येतयोः प्रत्यययोः क्रमेण अन अक इत्यादेशौ भवतः यु इत्यस्य अन वु इत्यस्य
अकः । उदाहरणम् । पच् लवुण्यौ इति वुष्ण् णकारो वृद्धार्थः अत उपधाया
इति युष्वीरिति वु इत्यस्य अकादेशः स्वर० पचतीति पाचकः (प्र० ए०) स्त्री०
एवं पठ् पठति पाठयति वा पाठकः डुकृञ् करणे लवुष्ण् धातोर्नामिनः कार वु
इत्यस्य अक स्वर० करोति कारयति वा कारकः । (प्र० ए०) स्त्री० एवं
भू वुष्ण् उकारस्य औकारो वृद्धिः औ आव् अक० स्वर० भवतीति भावकः । एवं
लूज् छेदने लुनातीति लावकः । यु मिश्रणे यौतीति यावकः । शु श्रवणे शृणो-
तीति श्रावकः । एतेषां रूपाणि देवशब्दवत् । तद्धितसम्बन्धियुप्रत्ययस्यानादेशौ
न । तेन ऊर्णायुः । अयुः ।

नाम्युपधात् कः ।

नाम्युपधाद्वातोः कः प्रत्ययो भवति । ककारो गुणा-
भावार्थः । क्षिप् प्रेरणे । क्षिपतीति क्षिपः । छिदिर् द्वैधी-
करणे । छिनत्तीति छिदः । भिदिर् विदारणे । भिनत्तीति
भिदः । दुह् प्रपूरणे । द्रवद्रव्यविभागानुकूलो व्यापारः
प्रपूरणम् । कामान् दोग्धि सा कामदुघा । दुहः के वा घो
वाच्यः । तेन कामदुहा । दुहः दुघः । तुद् व्यथने । तुद-
तीति तुदः । विद ज्ञाने । वेत्तीति विदः । द्विष् अप्रीती ।
द्वेष्टीति द्विषः । घुर ऐश्वर्यदीप्त्योः । सुरतीति सुरः । शुभ्
शोभायाम् । शोभते तत् शुभं कल्याणम् ।

नास्युपधात् कः । नामी उपधा यस्य स नास्युपधस्तस्मात् (पं० ए०) ऊसि-
रत् । सर्वर्णे० क (प्र० ए०) स्त्री० नामी अवर्णवर्जाः । खर० इकारादिः स
उपधा यस्य तस्माद्भातीः कप्रत्ययो भवति ककारो गुणप्रतिषेधार्थः । क्षिप् प्रेरणे
क्षिप् अत्र नास्युपधात् कप्रत्ययः । खर० स्त्री० क्षिपः क्षिपते प्रेरयतीति क्षिपः ।
एवं भिदिर् विदारणे भिनत्तीति भिदः छिदिर् द्वैधीकरणे छिनत्तीति छिदः ।

जानातेश्च ।

जानातेर्धातोरपि कः प्रत्ययो भवति । जानातेश्चेति
चकारात् कृ गृ दृष्ट प्री ब्रुवामपि कः प्रत्ययो भवति । कृ
विक्षेपे ।

जानातेश्चेति ज्ञा अवबोधने इत्येतस्यापि धातोः कप्रत्ययो भवति ज्ञा
अकित्वादातोऽनपीत्याकारलोपः । खर० (प्र० ए०) स्त्री० ज्ञः जानातीति
ज्ञः । चकारात् कृत् प्रत्ययोरपि कप्रत्ययः किर ।

ऋत ब्रूत् ।

दौर्घञ्कारान्तस्यैर् नान्यस्य । किरतीति किरः । धृञ्
धारणे । धरतीति ध्रः । प्रीञ् तर्पणे । प्रीणाति वा प्रीणी-
तेऽसौ प्रियः । नु धातोः । गृ निगरणे । गिरतीति गिरः
खरे परे गिरस्य लत्वं वा वाच्यम् । गिले परेऽगिलस्य ।
गिलशब्दं विहाय पूर्वस्य भुम् वक्तव्यः । तिमिं गिलतीति
तिमिङ्गिलः । अगिलस्येति किम् । गिलगिलः । ब्रूञ् व्यक्तायां
वाचि । नु धातोः । ब्रवीतीति ब्रुवः । अपिशब्दात् कर्त्तरि
ग्रहेरपि कः प्रत्ययो भवति । गृह्णातीति गृहम् । तात्-
स्यात् गृह्णन्ति ते गृहा दाराः ।

ऋत इर् । प्रियः प्रीञ् कप्र० नुधातीरिति इय् ।

पचिनन्दिग्रहादेर्युणिनि ।

पचादेर्नन्द्यादेर्ग्रहादेश्च अयुणि नि इत्येते प्रत्यया भवन्ति

यथासंख्येन । पचतीति पचः । वक्तीति वच् । वेत्तीति वेदः । वपतीति वपः । चरिचलिपतिहनिवदीनां वा द्वित्वं पूर्वस्यागागमश्च अप्रत्यये परे । ह्रसादशेषाभावः । चर गति-
भक्षणयोः । चरतीति चराचरः चरः । चल चलने । चल-
तीति चलाचलः चलः । पतृष्ट पतने । पततीति पतापतः
पतः । वदतीति वदावदः वदः । हन्तेर्घनश्च । हन्तीति
घनाघनः हनः । चकाराह्वन शब्दे । घनतीति घनाघनः
घनः इत्यादि । णद अव्यक्ते शब्दे । नदतीति नदः । प्लुङ्
गती । प्लवतेऽसौ प्लवः । चरतेऽसौ चरः । क्षमूष् सहने ।
क्षमतेऽसौ क्षमः । पचादिषु देवट् नदट् इति टकारानु-
बन्धत्वाद्दौप् । दीव्यतीति देवी । प्रिवु तन्नुसन्ताने । षेष्ठ
सेवने । सेवतेऽसौ सेवः । सौव्यतीति सेवः । व्रण क्षते । व्रण
रुजि । व्रण शब्दे । व्रणतीति व्रणः । अन्न प्राणने । प्राणि-
तीति प्राणः । दृशिर् प्रेक्षणे । पश्यतीति दर्शः । स्पृष्ट
गती । सर्पतीति सर्पः । भृज् भरणे । भरते वा भरतीति
भरः । भृभृज् धारणपोषणयोः । विभर्ति वा विभृतेऽसौ
भरः । सहतेऽसौ सहः । पचादिराकृतिगणः पचादेरप्रत्ययो
निरूपपदस्यैव ज्ञातव्यः । इति पचादिः ।

पचिनन्दिग्रहादिरयुग्मिनि । पचिश्च नन्दिश्च ग्रहश्च पचिनन्दिग्रहं तदादि-
र्यस्य स पचिनन्दिग्रहादिस्तस्मात् (पं० ए०) छिति ङस्थित्यलोपः । स्त्री० अयु-
ग्मिनि चक्ष युथ णिनिश्च अयुग्मिनि (प्र० ए०) नपुंसकात् सखीर्लुक् पश्चात्
नामिनोरः खर० इति कण्ठ्या । पचादेः अप्रत्ययः नन्दादेर्युः प्रत्य० ग्रहादे-
र्यिनिः प्र० णकारो वृद्धार्थः इकार उच्चारणार्थः उदा० पच् अप्र० खर० स्त्री०
पचः । एवं वदतीति वदः । दिव क्रीडा० दिव् दीव्यतीति देवः अप्र० उपधाया
लघोः खर० (प्र० ए०) स्त्री० । एवं प्रिव् सेवायां 'आदेः णः कः' सिव् सेवः
सेवते इति सेवः । पच् वद देव् सेव् चप् नन्द् भष् सव् चर् जर् मर् चर् वेद
सिष् क्रीष् लोप् नच् व्रण् सर्पं भृज् स्तप इत्यादि पचादयः ।

अथ नन्दादिर्निरूप्यते ।

टुणदि सम्बद्धौ । इदितो लुम् । नन्दति वा नन्दयतीति
नन्दनः । नन्दतीति नन्दकः । रमु क्रीडायाम् । रमते-
ऽसौ रमणः । वाम क्रम संहर्षे । वासतीति वामनः ।
क्रामतीति क्रमणः । वास्य । शब्दे । वासयतीति वासनः ।
मितां क्लृप्तः । मदि हर्षे । माद्यतीति मदनः । दुष वैकृत्ये
दुषेर्जां कृति च दीर्घां वक्तव्यः । दूषयतीति दूषणः । राध्
साध् संसिद्धौ । राध्यतीति वा राधयतीति राधनः, साधनः ।
वृधुङ् वृद्धौ । वर्धयतीति वर्धनः । रु शब्दे । रोर्युग्म् । रु
शब्दे इत्येतस्माद्वातोर्युच् प्रत्ययो भवति । रौति वा रावय-
तीति रावणः । रुशब्दात् युरपि वक्तव्यः । तेन रवणः ।
ऋकारान्ताच्च । युण्प्रत्ययो भवति । करोतीति वा कारय-
तीति कारणः, कारकः । शुभ् शोभने रोचने च । शोभय-
तीति शोभनः । रुच् दीप्तौ । रोचयतीति रोचनः । विभीष-
यतीति विभीषणः । णश्च अदर्शने । चित्तं विनाशयतीति
चित्तविनाशनः । युध्यते इति योधनः । एते जग्रन्ताः ।
सहतेऽसौ सहनः । तपतीति तपनः । ज्वल दीप्तौ । ज्वल-
तीति ज्वलनः । शम् दम् उपशब्दे । शाम्यतीति शामनः ।
दाम्यतीति दमनः । जल्पतीति जल्पनः । हृप् प्रीणने ।
हृष्यतीति तर्पणः । रमणः । हृप् सन्दर्पे । हृष्यतीति दर्पणः ।
क्रन्द आक्रन्दने । क्रादि आह्वाने रोदने च । संपूर्वः ।
संक्रन्दति वा संक्रन्दयतीति संक्रन्दनः । क्लृप् निष्कर्षे । क्लृप्
आमर्षणे । सङ्कर्षतीति सङ्कर्षणः । अर्द मर्द अर्दने । अर्द
गतौ याचने च । जनान् अर्दयतीति जनार्दनः । मर्दय-
तीति मर्दनः । घृष् सङ्घर्षणे । भङ्घर्षतीति सङ्घर्षणः । पुना-

तीति पवनः । पवतेऽसौ पवनः । घूद भक्षणे । घूद निवर्हणे ।
सूदो हिंसायाम् । मधुं सूदयतीति मधुसूदनः । लुनातीति
लवणः । अत्र णत्वं निपात्यते । शत्रून् दाम्यतीति वा दाम-
यतीति शत्रुदमनः । इति नन्द्यादिः ।

टुणदि ससृङ्गौ । णद 'आदेः णः स्तः' नदपचनन्तीति युप्र० । इदित इति
लुमागमः । नञ्चा० युवीरनाकौ । अन स्वर० नन्दयति वर्द्धयति कुलमिति नन्दनः
(प्र० ए० स्त्री० रम् यु युवी स्वर० घृ० नी०णी० रमते इति रमणः नन्दनः रमणः
वासनः वसनः सूदनः दूषणः साधनः शोभनः रोचनः तपनः जल्पनः दर्पणः
हर्षणः अर्दनः यवनः लवणः मधुसूदनः विचक्षणः इत्यादि नन्द्यादयः । रीर्युण्
रु शब्दे इत्यस्य धातोर्युण् प्रत्ययो भवति णकारो वृद्धार्थः । रु युणित्वाद्वाती-
नामिनः । रौ युवी० अन औआव् स्वर० घृ० नी०णी० (प्र० ए०) स्त्री० रौति
रावयति वा रवणः । युरपि । तेन रवणः ।

अथ ग्रहादिर्निरूप्यते ।

ग्रह उपादाने । इनां शौ सौ । हसे पः सेर्लोपः ।
णिनिप्रत्ययान्ताः सर्वे दण्डवत् । गृह्णातीति ग्राही उत्साही ।
आस् उपवेशने । उदास्तेऽसौ उदासी । दास् दाने । उत्पूर्वः
उदासी । भास् दीप्ती । उद्गास्तेऽसौ उद्गासी । आतो युक् ।
छो छेदने । छयतीति छायी । तिष्ठतीति स्थायी । मन्त्रि
गुप्तभाषणे । मन्त्रि अवधारणे । मन्त्रयतीति मन्त्री । सृद
मर्दने । मर्द आमर्दने । सृदु आर्जवे । सम्मर्दति वा सम्म-
र्दयतीति सम्मर्दी । निस्तौतीति निस्तावी । निशृणोतीति
निश्चावी । रञ् पालने । निरञ्जतीति निरञ्जी । वस् निवासे ।
निवसतीति निवासी । टुवप् बीजसन्ताने । निवपतीति
निवापी । शो तनूकरणे । निश्यतीति निशायी । नञ्पूर्वभ्यः
कृहणीयाचृवदिभ्यो णिनिश्च । न करोति वा कुरुतेऽसौ
अकारो । इनां शौ सौ । न हरतीत्यहारी । शीज् प्रापणे ।

न नयतीत्यनायी । न याचतेऽसौ अयाची । न वदतीत्य-
वादी । रध हिंसायाम् । णिनिश्चेति चकारादपावपरिविभ्यो
णिनिः । अपराध्यतीत्यपराधी । रुधिरावरणे । अवरुण-
क्षीत्यवरोधी । परिभवतीति परिभावी । विपूर्वः । विचर-
तीति विचारी । विशेषेण रीतीति विरावी । इति ग्रहादयः ।

यह उपादाने गृह्णातीति ग्राही । गृहादित्वात् णिनि प्र० इन् उपधाया
स्वर० । इनां शौ सौ । दीर्घः । हसे पः । नास्मि० । रुशब्दे । रु विपूर्वः ।
विशेषेण रीतीति विरावी । णिन् प्र० इन् णित्वाङ्गातीर्ना० औ आव् स्वर०
(प्र० ए०) दण्डिन् शब्दवत् । उदासी उज्ञासी स्थायी यायी संमर्द्दी वादी
परिभावी निःश्रावी निवासी इत्यादि ग्रहादयः ।

अथ दृशादिर्निरूप्यते ।

दृशादेः शः । दृश् हन् घेट् आ ब्रा पा दा धा विद् एभ्यः

शः प्रत्ययो भवति । शकारः शिति चतुर्वत्कार्यार्थः ।

दृशादेः शः । दृश्-आदिर्यस्य स दृशादिः तस्मात् (प्र० ए०) ङिति ऊसेत्य-
लोपः । खी० श् (प्र० ए०) खी० दृश् घेट् पा आ हन् इत्यादेर्धातोः शप्रत्ययो
भवति । शकारः शित्कार्यार्थः । शित्प्रयोजनमाह ।

शिति चतुर्वत् ।

शिति प्रत्यये परे तिवादिषु परेषु यत्कार्यमुक्तं तद्वति ।
दृशादेः पश्यादिः । अप् अदे । पश्यतीति पश्यः । उत्पूर्वः ।
उत् ऊर्ध्वं पश्यतीति उत्पश्यः । हन् हिंसागत्योः । अप् ।
अदे । अदादित्वादपो लुक् । अपित्तादिर्ङित् । गमां स्वरः ।
हनो घे । गां हन्तीति गोघ्नः । पापघ्नः । घेट् पाने । अप् ।
अदे । धयतीति धयः । ध्मा, धमादेशः । धमतीति धमः ।
उद्धमतीति उद्धमः । घ्रा, जिघ्रादेशः । जिघ्रतीति जिघ्रः ।
पा पाने । पिबादेशः । पिबतीति पिबः । अप् । अदे ।

ह्लादेर्हिश्च । दादेः । इत्याकारलोपः । ददाति वा दत्तेऽसौ
ददः । दधाति वा धत्तेऽसौ दधः । मुचादेर्मुम् । तुदादेरः ।
विदुल्ल लाभि । गां विन्दतीति गोविन्दः ।

शिति चतुर्वत् । श् शकार इत् यस्य स शित् तच्चिन् (स० ए०) स्वर०
चतुर्भिस्तुल्यं चतुर्वत् (प्र० ए०) अन्त्य० वृत्तिः सुकरा नवरम् । शिति प्रत्यये
परे तिबादिः वर्त्तमाना १ विधिमन्वावना २ आश्रीः प्रेरणा ३ अनद्यतनाख्य
४ विभक्ति चतुष्टयस्य यत्कार्यं दृशादेः पश्चादिः अप् कर्त्तरौत्यादि । तद्वतीति ।
उदा० दृश् पश्यतीति पश्यः शप्र० चतुर्वत्त्वात् अप्कर्त्तरि । दृशादेः पश्चादिरिति
पश्चादेशः । स्वर० अदे० स्वर० (प्र० ए०) सि स्त्री० घेट् पाने । घे धयतीति
धयः शप्र० अप्कर्त्तरि एचय् स्वर० अदे० स्वर० एवं सानन्धयः । एवं पिवः ।
आ शब्दाग्निसंयोगयोः । धसादेशः उत्पूर्वः । उत् प्राबल्येन धमतीति उद्धमः ।
शप्र० अप्कर्त्तरि अदे० स्वर० । उद्धमः (प्र० ए०) स्त्री० । हन् हिंसागल्थीः
हन् । गोपूर्वः । गां हन्तीति गोघ्नः । शप्र० अ अप्कर्त्तरि अदादेर्लुक् पश्चात्
ह्नोन्ने इत्य घः पूर्वे गमां खरे स्वर० स्त्री० एवं कृतघ्नः ।

ज्वलादेर्णः ।

ज्वलादेर्गणात् णः प्रत्ययो भवति । ज्वलादेर्णो वेति
केचित् । पत्ने पचादित्वादः । ज्वल् दीप्तौ । ज्वालः ज्वलः ।
तपतीति तापः तपः । पथि गती । चुरादिः । इदित् पान्य-
यतीति वा पन्यतीति पान्यः पथः । अत्र हृद्ग्रनन्तरं नुमा-
गमः । ज्वलादिगणपाठसामर्थ्यात् । पत्ल गत्यैश्वर्ययोः । पत-
तीति पातः पतः । कथ् पचने । कथतीति काथः कथः ।
पथ् गत्याम् । पथतीति पाथः पथः । मथ् गाहे । मथतीति
माथः मथः । सहतेऽसौ साहः सहः । इति ज्वलादिः ।
अथाऽण् ।

ज्वलादेर्णः । ज्वल् आदिर्यस्य स ज्वलादिसमात् (पं० ए०) छिति ङस्ये-
त्यलोपः स्त्री० नामिनो रः राद्यपी हिः जलत्० ज्वलादेः ज्वल् तप् पथि पद
इत्यादेर्वातोः अप्रत्ययो भवति । णकारो वृद्धार्थः ज्वल् दीप्तौ ज्वल् शप्र० अ

स्वर० अत उपधायाः (प्र० ए०) स्त्री० एवं तप् सन्तापे तापः । पद गतौ पदः ।
पथि गतौ पथ् णप्र० वृद्धिः स्वर० पत्यति गच्छतीति पात्यः । लज्यमुद्दिश्य
लज्जनस्य प्रवृत्तिरिति प्रथमवृद्धिस्त इदित इति नुगागसः नशापदाम्० ।

कार्येऽण् ।

धातोः कर्मणि प्रयुज्यमाने अण् प्रत्ययो भवति कुम्भकारः ।

ग्रन्थकारः ।

कार्येऽण् । कार्ये (स० ए०) अइए अण् (प्र० ए०) ह्रसे पः यत् क्रियते
तत् कर्म तस्मिन् कर्मणि पूर्वे प्रयुज्यमाने धातोः अण्प्रत्ययो भवति । क कुम्भपूर्वः
कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । अण्प्र० धातो० इति वृद्धिः । कार स्वर० (प्र० ए०)
स्त्री० । एवं ग्रन्थपूर्वः ग्रन्थं करोतीति ग्रन्थकारः । एवं शास्त्रकारः । एवं
तन्त्रवायः ।

आतो डः ।

आकारान्ताद्धातोः कर्मणि प्रयुज्यमाने डप्रत्ययो भवति ।

गोदः । धनदः । जलदः ।

आतो डः । आत् (पं० ए०) स्वर० स्त्री० ड (प्र० ए०) स्त्री० ह्रसे
ओऔ सिद्धम् आकारोऽन्ते येषां तेषां धातूनां डप्रत्ययो भवति कर्मणि प्रयुज्यमाने
डकारष्टिलोपार्थः । डुदाब् दाने । दा गोपूर्वः । गां ददातीति गोदः डप्र०
टिलोपः स्वर० । एवं धनं ददातीति धनदः । एवं जलदः ।

नाम्नि च ।

नाममात्रे प्रयोक्तव्ये डप्रत्ययो भवति कर्त्तरि भावे च ।

आखूत्यम् । हाभ्यां पिबतीति द्विपः । द्वौ वारौ जायतेऽसौ
द्विजः । गृह्हेर्दारैः सह तिष्ठतीति गृहस्थः । ग्रीड् स्वप्ने ।
गिरिशः । पादैः पिबतीति पादपः । द्रु गतौ । शुचं द्रव-
तीति शूद्रः ।

नाम्नि च । नामन् (स० ए०) अलोपः स्वर० स्वर० च (प्र० ए०)

अथ० । नास्मि नाममात्रे कर्मादिनियमरहिते प्रयुज्यमाने उपत्ययो भवति कर्त्तरि चकाराद्भावेऽपि । यथा आखूनां सूषकाणाम् उत्थानम् आखूत्य' टा । आदेः णः खः । स्या उत्पूर्वः उदः स्यादेरिति सलोपः । खसेचपाः । आखुपूर्वः सवर्णे० डप्र० टिलोपः खर० (प्र० ए०) तीक्ष्मइत्यादौ उदा० पा पाने वा द्विपूर्वः हाभ्यां सुखशुखाभ्यां पिवतीति द्विपः डप्र० अ टिलोपः खर० (प्र० ए०) स्त्री० एवं द्विवारं हाभ्यां वा जन्मसंस्काराभ्याम् एकं जन्मतो द्वितीयं दीक्षासंस्काराच्च जायते उत्पद्यते इति द्विजः जनौ प्रादुर्भावे जनेर्जा आदेशः डप्र० टिलोपः खर० ङा गति ङा० आदेः णः खः । स्या यस्य स निमित्ताभावे इति षष्ठ्य यः । गृह्-युर्वः । गृहे तिष्ठतीति गृहस्थः डप्र० टिलोपः खर० । दु गतौ शुच्पूर्वः शुचं श्लोकं द्रवति गच्छति प्राप्नोति ह्रीनजातित्वादिति शूद्रः डप्र० आ टिलोपः ।

शुचः शूद्रे ।

शुचः शूरादेशो भवति द्वे परे ।

शुचः शूद्रे । शुच्शब्दस्य द्वे इति उपत्ययान्ते द्रुधातौ परे शू इत्ययमादेशो भवति अनेन शुचः शू । शूद्रः ।

उरसः सलोपो मुम्बा ।

उरसः सकारस्य लोपो भवति उपत्ययान्ते गमौ मुमा-गमश्च वा । उरसा गच्छतीत्युरगः, उरङ्गः सर्पः ।

उरसः० । उरसुशब्दस्य उपपदस्य गमिधातौ परे सकारस्य लोपो भवति वा विकल्पेन गुणागमौ भवति । गम् उरसुपूर्वः उरसा हृदयेन गच्छतीति उरगः उरङ्गो वा । नास्तीति डप्र० अ टिलोपः खर० उरस् इति स्लोपः एकव सुसा-मसः नशा० एवं विहायसा आकाशेन विहायसि आकाशो वा गच्छतीति विहगः विहङ्गः ।

विहायसो विहश्च ।

विहायसुशब्दस्य विहादेशो भवति चकारान्मुम्बा डान्ते गमौ । विहायसि आकाशे गच्छतीति विहगः विहङ्गः । भुजस्य च मुम्बा उपत्ययान्ते गमौ । भुजो वक्रार्थे । भुजं

वक्रं गच्छतीति भुजगः भुजङ्गः । विहायसी विहस्येति
चकारात् तुरस्तुरादेशः । सुम्बेति अनुवर्त्तनीयम् । तरसस्तुरा-
देशः तुरस्य सुम्बा डान्ते गमौ । तरसा वेगेन गच्छतीति
तुरगः तुरङ्गः ।

विहायसी विह्व च । विहायस्शब्दस्य विहादेशः सुमागमश्च वा । उप्र०
चकारात् मुजं कुटिलं गच्छतीति मुजगः । मुज् कौटिल्ये भुजगः भुजङ्गः,
भवगः भवङ्गः, तुरगः तुरङ्गः इत्याद्यपि ।

अटौ ।

नाम्नि कार्ये च उपपदे सति अटौ प्रत्ययौ भवतः ।
अस्थि हरतीति अस्थिहरः कः श्वा । कवचं हरतीति कवच-
हरः कुमारः । धृज् धारणे । धनुर्धरतीति धनुर्धरः क्षत्रियो
वा राजा । चर गतौ । कुरुषु देशेषु चरतीति कुरुचरः ।
ट ईवर्थः । द्वितः । स्त्री चेत् कुरुचरी, महीचरी, सेनाचरी,
भिन्नाचरी, दौन्नाचरी । अप्रत्ययः सर्वधातुसाधारणः । टप्रत्य-
यस्तु चरादेरेव भवति । शोकं करोतीति शोककरी कन्या ।
यशः करोतीति यशस्करी विद्या । सृ गतौ । पुरः सरतीति
पुरःसरः । अग्रे सरतीति अग्रेसरः । पार्श्वे शेतेऽसौ पार्श्व-
शयः । तथैव पृष्ठे शेतेऽसौ पृष्ठशयः । उदरशयः । उत्ताना-
दिषु कर्तृषु । उत्तानः शेतेऽसौ उत्तानशयः । स्तम्भे रमते-
ऽसौ स्तम्भेरमः हस्ती । जप जल्प व्यक्तायां वाचि । कर्णे-
जपः । ग्रह उपादाने । शक्तिं गृह्णातीति शक्तिग्रहः । लाङ्गल-
ग्रहः । पृष्ठिग्रहः । अङ्गुशग्रहः । तोमरग्रहः । घटीग्रहः ।
धनुर्ग्रहः । सूत्रग्रहः । पुष्पग्रहः । फलग्रहः । कामग्रहः
मधुरग्रहः । शम्पूः कृज् । शं सुखं वा कल्याणं करोतीति

शङ्करः । शंवदः भारंवहः । अत्र कर्मणि अणपि वक्तव्यः ।
भारवाहः श्वेतवाहः इत्यादि ।

अटौ । अश् टश् अटौ (प्र० द्वि०) औऔऔ औ नामि कार्ये च वाच्य-
ज्ञाने अकारटकारौ प्रत्ययौ यथायोग्यं भवतः । टप्रत्यये टकार ईवधः । पचि-
नन्दीति पचादीनां निरुपपदानाम् अप्रत्ययः उक्तः । अटावित्यत्र तु सीपपदानाम्
अप्रत्यय इति न पौनरुक्त्यम् । उदाहरणं हृहरणे अस्थिपूर्वः अप्र० गुणः स्वर०
अस्थीनि हरतीति अस्थिहरः श्वा कुर्कुरः । एवं कवचं सन्नाहं हरतीति कवच-
हरः कुमारः इन्द्रः वा । एवं ध्र धनुषपूर्वः दोषामिति घस्य रः राद्यपीडिः भवे-
जबाः जल० धनुर्हरतीति धनुर्हरः कुमारः इत्यादयः अप्रत्ययान्ताः । चर्
गतिभक्षणयोः । चर् कुरुपूर्वः । कुरुषु देशेषु चरतीति कुरुचरः । स्त्री चेत् कुरु-
चरी । टप्रत्य० अ स्वर० एकच (प्र० ए०) स्त्री० द्वितीये टित्वात् द्वित
इतीप् । यस्य लोपः (प्र० द्वि०) ह्रस्वेपः नदीशब्दवत् ।

इखखि ।

धातोर्नामि कार्ये च सति इ ख खि एते प्रत्यया भवन्ति ।
खकारः खिति पदस्येति सूत्रस्य विशेषणार्थः ।

इखखि । इश् खश् खिश् इखखि (प्र० व०) साङ्केतिकम् । यद्वा ।
(प्र० ए०) नपुंसकात् स्यमोर्लुक् । धातोर्नामि कार्ये च सति इखखि एते त्रयः
प्रत्यया भवन्ति यथायोग्यम् । उदा० कृ सस्वपूर्वः सस्व् करीतीति विग्रहे इप्रत्ययः
गुणः स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० सस्वकारिः व्रीहिः शालिः । एवं शक्तृकारिर्वत्सः ।
आप् लृ व्याप्ती । आप् देवपूर्वः देवानाप्नोतीति देवापिः, इप्र० स्वर० । एवं
वातपिः, एवं फलेयहिः, नाथहरिः, हतिहरिः पशुः ।

खिति पदस्य ।

खिति प्रत्यये परे पूर्वपदस्याव्ययवर्जितस्य सुमागमो
भवति । तेन दोषामन्यमहः । आत्मानं दोषा मन्यते तद्दोषा-
मन्यम् अहः ।

शक्तृस्त्वत्कजः फलरजोमलादग्रहो ह्रजः ।

हतिनाथाहेववःतादापः कर्त्तरि वाच्य इः ॥

वत्सव्रीहोरेव । डुकृञ् करणे । शक्तकरोतीति शक्तृकरिः ।
कः वत्सः । स्तम्भं करोतीति स्तम्भकरिः । कः व्रीहिः । फले
गृह्णातीति फलेग्रहिः । वा फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः
वृक्षः । फलस्यैदन्तत्वं निपातनात् । रजो गृह्णातीति रजो-
ग्रहिः मलयग्रहिः । दृतिं हरतीति दृतिहरिः । नाथहरिः ।
आप्लव्यासी । देवान् आप्नोतीति देवापिः । वातम् आप्नो-
तीति वातापिः ।

करीषकूलसर्वाभ्रात्कषः प्रियवशाददः ।

ऋतिमेघभयात्कृञः क्षेममद्रप्रियात्तु वा ॥

कष निष्कर्षे । करीषं कषतीति करीषङ्कषः । 'तत्तु शुष्कं
करीषोऽस्त्री' इत्यमरः । कूलं कषतीति कूलङ्कषः । सर्वं
कषतीति सर्वङ्कषः । अभ्रं कषतीति अभ्रङ्कषः । खकारो
सुमागमार्थः । वद व्यक्तायां वाचि । प्रियं वदतीति प्रियं-
वदः । वशंवदः । ऋतिं करोतीति ऋतिङ्करः, मेघङ्करः,
भयङ्करः । विकल्पपक्षे कार्यं अण् । क्षेमं करोतीति क्षेमङ्करः
क्षेमकारः । भद्रं करोतीति भद्रङ्करः भद्रकारः । प्रियं करो-
तीति प्रियङ्करः प्रियकारः ।

आशिताच्च भुवो भावे करणे चतुराङ्गजात् ।

विहायसः सुतोरोभ्यां हृदयाच्च जनात् प्लवात् ॥

गच्छतेः प्रत्ययः खः स्याद्भृजो धातोस्तु खिर्भवेत् ।

आत्मन् कुव्युदरेभ्यः स्युस्तथा वाचंयमादयः ॥

आशितेन भूयते इति आशितम्भवम् । भावे नपुंसकता
वाच्या । आशितो भवत्यनेनेति आशितम्भव ओदनः । तुरं
गच्छतीति तुरङ्गमः । भुजङ्गमः, विहङ्गमः, सुतङ्गमः, उर-
ङ्गमः, हृदयङ्गमः, जनङ्गमः । प्लवेन गच्छतीति प्लवङ्गमः ।

डुभृञ् धारणपोषणयोः । आत्मानं विभर्तीति आत्मभरिः,
 कुक्षिभरिः, उदरभरिः । लुप्तविभक्तेश्च पदान्तत्वं विज्ञेयम् ।
 अतःपरं वाचंयमान् कथयति । वाचंयमादयो निपात्याः ।
 वाचं यच्छतीति वाचंयमः । अत्र अकारो निपात्यते । दृ वि
 दारणे पुरं दारयतीति पुरन्दरः । तप सन्तापे । द्विषं ताप-
 यतीति द्विषन्तपः । परन्तपः । सर्वं सहतेऽसौ सर्वं सहः ।
 विश्वं विभर्तीति विश्वभरः । भगं दारयतीति भगन्दरः । तृ
 प्लवनतरणयोः । रथं तरतीति रथन्तरः । वृञ् वरणे । पतिं
 वृणोतीति वा वृणुते सा पतिंवरा । जि जये । धनं जयतीति
 धनञ्जयः । धृञ् धारणे । वसूनि वा वसु धरति वा धरते-
 ऽसौ वसुन्धरा । शत्रुं सहतेऽसौ शत्रुंसहः । अरिं दाम्यतीति
 अरिन्दमः । शत्रुन्तपः । एते वाचंयमादयः ।

खितिपदस्य । ख इत् यस्य स खित् तस्मिन् (स० ए०) खर० पद
 (ष० ए०) ङस्य खिति खकारेतप्रत्यये पूर्वपदस्य सुमागमी भवति । उच्चार
 चच्चारणार्थः । क्व क्षेमपूर्वः क्षेमङ्करः इखखि इति खप्रत्ययः अ खकारो सुमा-
 गमार्थः खितिपदस्येति मीनु० गुणः खर० । एवं प्रियं वदतीति प्रियंवदः,
 वशंवदः, कूलङ्कषः, अश्लिङ्गः, वाचंयमः, पुरन्दरः, भयङ्करः, परन्तपः, सर्वसहः,
 विश्वभरः, मितम्यचः, विधुनुदः, सूर्यम्यश्वः, ललाटन्तपः इत्यादि । डुभृञ्
 आत्मन्पूर्वः आत्मानं विभर्तीति आत्मभरिः खिप्रत्ययः इ नास्ती० खिति पदस्य
 मोऽनु० खर० (प्र० ए०) स्त्री० । एवं उदरभरिः कुक्षिभरिः इत्यादयोऽपि
 ज्ञेयाः

एजा खश् ।

एजृ कम्पने इत्यादीनां खश् प्रत्ययो भवति । खकारो
 सुमागमार्थः । शकारः शिति चतुर्वक्त्रार्थः । धातोः
 प्रेरणे । इति जिः प्रत्ययः । जनान् एजयतीति जनमेजयः ।
 अग्रन्तेर्जर्मन्यतेर्मुञ्जकूलास्यपुष्पतो ध्युः ।

नाडीमुष्टिशुनीपाणिकरस्तनात्सनासिकात् ॥

मनु अवबोधने । दिवादेर्यः । आत्मानं पण्डितं मन्यते
स पण्डितमन्यः । घेट् पाने । मुञ्जं धयतीति मुञ्जन्त्यः ।
कूलन्त्यः, आस्यन्त्यः, पुष्पन्त्यः । धाघेटोस्तुल्योपपदत्वं
ज्ञेयम् । धा शब्दाग्निसंयोगयोः । नाडीं धयतीति नाडि-
न्त्यः, नाडिन्त्यः । खशन्ते पूर्वपदस्य ऋसो वाच्यः । मुष्टि-
न्त्यः, मुष्टिन्त्यः, शुनिन्त्यः, शुनिन्त्यः, पाणिन्त्यः, पाणि-
न्त्यः, करन्त्यः, करन्त्यः, स्तनन्त्यः, स्तनन्त्यः, नासिकां
धयतीति नासिकन्त्यः, नासिकन्त्यः ।

धाखारीवातघटीतो रुजवहौ तु कूलतः ।

अरुर्विधुतिलात्तुद् स्यादसूर्य्यागादृशिस्तपि ॥

ललाटतो वह्नाभ्रालिह मितमाननखात्पचिः ।

वातादजिरिरायामट् जहातिः शर्धतस्तथा ॥

खारीं धमतीति खारिन्त्यः, वातन्त्यः, घटिन्त्यः ।
रुजो भङ्गे । वह प्रापणे । उत्पूर्वः । कूलमुद्रुजतीति कूल-
मुद्रुजः । कूलमुद्रुहतीति कूलमुद्रुहः । अरुः किं मर्मस्थानम् ।
अरुस्तुदतीति । अरुन्तुदः, विधुन्तुदः, तिलन्तुदः । दृशिर्
प्रेक्षणे । न सूर्य्यं पश्यन्तीति असूर्य्यम्पश्याः । के राजदाराः ।
उग्रम्पश्याः, ललाटन्तपः । लिह आस्वादने । वहं लेढीति
वहंलिहः, अभंलिहः । मितं पचतीति मितम्पचः, प्रस्थम्पचः,
मानम्पचः, नखम्पचः । अज गती क्षेपणे च । वातमजतीति
वातमजः । मदी गर्वप्लवनयोः । इरया माद्यतीति इरम्पदः ।
ओहाक् त्यागे । शर्धं जहतीति शर्धञ्जहा माषाः । इति
खशप्रत्ययः ।

एजाङ्गश् । एजू (घ० व०) खर० मोरु० खश् (प्र० ए०) छमे २ः

एज् कम्पने इत्यादीनां धातूनां खश्प्रत्ययो भवति । खकारो सुमागमार्थः । शकार-
श्चतुर्वत् कार्यार्थः । उदा० एज् जनपूर्वः जनं लोकां एजयति कम्पयतीति विग्रहे
धातोः प्रेरणे जिप्रत्ययः खर० तत एजां खशिति खश् अखितिपदस्थिति पूर्वख
सुम् खर० चतुर्वत्वात् अप् कर्त्तरि गुणः एअय् खर० अदे इत्यकारलोपः खर०
जननेजयः मनु ज्ञाने मन् पण्डितपूर्वः आत्मानं पण्डितं मन्यते इति पण्डितमन्यः
खश्प्रत्ययः अशित्त्वाद्दिवादेर्यः खित्त्वान् सुमागमः खर० अदे खर० एवं सुभगं
मन्यः श्रुत्यादि ।

ख्युट् करणे ।

धातोः करणेऽर्थे ख्युट् प्रत्ययो भवति ।

ख्युट्करणे । ख्युट् (प्र० ए०) हसि पः । करण (स० ए०) अइए
अकृतस्य निष्पादनं करणमुच्यते । तस्मिन्नर्थे । धातोः ख्युट् प्रत्ययो भवति खकारो
सुमागमार्थः । टकार ईवर्थः ।

अभूततद्भावे ।

आव्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु क्लजः ख्युट् वाच्यः ।
अनाव्यः आव्यः क्रियतेऽनेनेति आव्यङ्करणं द्यूतम् । सुभग-
ङ्करणम् । स्थूलङ्करणं किं दधि । पलितङ्करणं किं शीतवस्तु-
सेवनम् । अनग्नः नग्नः क्रियते अनेनेति नग्नङ्करणं द्यूतम् ।
अन्धङ्करणं किं सूर्यावलोकनमसक्तत् । अप्रियः प्रियः क्रियते
अनेनेति प्रियङ्करणं मैत्र्यम् । दारवाहनो अण् वक्तव्यः ।
तकारस्य च टः । घदादेशो वक्तव्यः । उवम् । दारु आह-
न्तीति दारवाघाटः । चारौ वा । चारुम् आहन्तीति चारवा-
घाटः चारवाघातः । कर्मणि सम्पूर्वाच्च । वर्णान् संहन्तीति
वर्णसङ्घातः । जायापत्योष्टक् । जायापत्योरुपपदयोर्हन्तेष्टक्-
प्रत्ययो भवति लक्षणवति कर्त्तरि । जायां हन्तीति जायाघ्नः
ना । पतिं हन्तीति यतिघ्नौ स्त्री । अमनुष्यकर्तृके च ।

जायाघ्नः तिलकालकः, कपाले भ्रमरः । पतिघ्नी पादरेखा ।
पाणिघताडघ्नी शिल्पिनि निपात्यते । राजघ उपसंख्यानम् ।

क नमपूर्वः । अनयो नमः क्रियते अनेनेति विग्रहे ख्युट् युप्र० । खितिपद-
स्यति खित्वाद्भुम् समासप्रत्यययोरिति विभक्तिलोपे सुमागमः युवीरनाकाविति
अनादेशः गुणः स्वर० पु० नो० (प्र० ए०) नपुंसकान्तं नयकङ्करणं द्यूतम् एवं
अस्थूलः धूलः क्रियते अनेनेति स्थूलङ्करणं दधि । क स्थूलपूर्वः ।

भजां विण् ।

भजसहवहां कर्त्तरि विण् प्रत्ययो भवति । णकारो
हृदयार्थः ।

भजां विण् । भज् (ष० व०) स्वर० मोतु० विण् (प्र० ए०) हसे पः ।
भजां भजादीनां भज् वह्, षह्, शम् इत्यादीनां घातूनां विण्प्रत्ययो भवति
कर्त्तृकौ विषये । णकारो हृदयार्थः । भज् सेवायां भज् अर्धपूर्वः अर्द्धं भजती-
त्यर्द्धभाक् विविण्प्रत्ययः णित्वाद्देत उपधाया वृद्धिः भा अर्द्धभाज् वि इति स्थिते ।

वेः ।

वेर्लोपो भवति । भज् सेवायाम् । अर्द्धं भजतीति अर्द्ध-
भाक् । चोः कुः । सुखभाग् दुःखभाक् । वह् प्रापणे । भारं
वहतीति भारवाट् भारवाड् भारवाहौ भारवाहः । भार-
वाहम् भारवाहौ ।

वेः । वि (ष० ए०) छिति छत्य स्त्री० विप्रत्ययस्य लोपो भवति इत्यनेन
वेर्लोपः (प्र० ए०) स् चोः कुः हसे पः वावसाने । अर्द्धभाक् अर्द्धभाजौ अर्द्ध-
भाजः इत्यादि । स्त्रीलिङ्गोऽप्येवम् । नपुंसकलिङ्गे तु अर्द्धभाक् अर्द्धभाजौ अर्द्ध-
भाजि इत्यादि । अत्र केचित् तत्त्वं पृच्छतीति तत्प्राट् इत्युदाहरणं पठन्ति ।
तदत्र न युज्यते । अग्रे क्तिप्रत्ययाधिकारे साधितत्वात् । इच्च तु भ्रमात् पठन्ति ।
वह् भारपूर्वः । भारं वहतीति विग्रहे विण्प्रत्ययः वृद्धिः विलोपः (प्र० ए०)
होढः हसेपः वावसाने ढस्य ढः भारवाट् ड् । मधुलिङ्गशब्दवत् शसादौ स्त्रौ
परे विशेषः ।

वाहो वौ ।

वाहो वाकारस्य औकारादेशो भवति शसादौ खरे परे ।
भारौहः । भारौहा भारवाड्भ्याम् भारवाड्भिः । षह मर्षणे ।
हो ढः । वावसाने । सहादेः सादिः । इति सूत्रेण त्वराया-
स्तुरादेशः । तुरां शत्रूणां वेगं सहतेऽसौ तुराषाड् ।

वाहो वौ । शसादौ खरे वाह इति विष्प्रत्ययान्तस्य वद्धधातोः शसादौ खरे
परे वा इत्यक्षरस्य कृतस्य औकारी भवति वा इत्यस्य औ । औऔऔ । भारौहः
भारौहा भारवाड्भ्याम् । होढः भवेजवाः खर० भारवाड्भिरित्यादि । षह
मर्षणे सहते आदेः णः सः सह विष् प्र० वृद्धिर्वै लीपः । (प्र० ए०) होढः ।

सहेः षः सो ढि ।

सहेः सकारस्य षकारो भवति ढि सति । तुरासाहौ
तुरासाहः शसादौ तु अम्बूहः । अन उः । अनकारादुत्तरस्य
वाहो वाकारस्य उः स्यात् शसादौ खरे परे । शालिवाट्,
शाल्यूहः ।

सहेः षः सोढि । सहेः (ष० ए०) षः (प्र० ए०) खी (ष० ए०) ढि
(स० ए०) सहेर्धातोः सकारस्य षकारी भवति ढकारे परे । कथम्भूते ढकारे
एसे पदान्ते च परे अनेन सस्य षः ह्रस्वः वावसाने तुरां शत्रुवेगं सहते इति
तुराषाड् इन्द्रः । तुराषाड् तुरासाहौ तुरासाहः भकारादौ सुपि च तुरा-
षाड्भ्यां तुराषाड्भिः इत्यादि रूपाणि ज्ञेयानि ।

शमेरपि विष् वक्तव्यः ।

शम् उपशमि । शम् प्रपूर्वः प्रकर्षेण श्मास्यतीति प्रशान् विष्प्र० वृद्धिः
षेर्लीपः (प्र० ए०) ।

सो नो धातोः ।

सान्तस्य धातोर्मकारस्य नकारो भवति धातोर्भसे परे

नाम्नश्च रसे पदान्ते च । शम दम उपशमने । प्रकर्षेण
शाम्यतीति प्रशान् प्रशामौ प्रशामः ।

मीनीधातोः । धातोर्मकारस्य नकारो भवति रसे पदान्ते च वमोश्च इति
नस्य नः हसेपः प्रशान् प्रशामौ प्रशामः प्रशान्भ्यां प्रशान्भिः वमोस्तु जङ्गन्धि
जङ्गन्वः जङ्गन्मः ।

अभूततद्भावे कृत्वस्त्रियोगे नाम्नाश्चिः ।

अभूततद्भावेऽर्थे क्त भू अस् इत्येतेषु नाम्नाश्चिः प्रत्ययो
भवति । सम्पद्यकर्त्तरीति वक्तव्यम् । तेन अगृहे गृहे भव-
तीति गृहेभवति । चकारश्चौ दीर्घ इति विशेषणार्थः । वा
चकारः प्रत्ययभेदज्ञापनार्थः । वेः ।

अभूतेत्यादि । न प्राग्भूतम् अभूतं तस्य तेनैव स्वात्मना भवनं तद्भावः तस्मि-
न्नर्थे अतथात्वस्य तथाभावे सति क्त भू अस् इत्येतेषां त्रयाणां धातूनां मध्ये एकतर-
योगे नाम्नाश्चिप्रत्ययो भवति । चकारः चिदीर्घईचासति सूत्रविशेषणार्थः ।

चौ दीर्घ ई चास्य ।

चौ प्रत्यये परे आकारस्य ईकारादेशो भवति, अन्यस्य
स्वरस्य दीर्घो भवत्यव्ययवर्जितस्य । अमिथुनं मिथुनं सम्पद्य-
मानं तथा करणम् इति मिथुनीकरणं किं पाणिग्रहणम् ।
च्युन्तत्वादव्ययम् । अव्ययादिभक्तैर्लुक् । असहायः सहायः
सम्पद्यमानस्तथा स्यात् इति सहायी स्यात् । अकृष्णः कृष्णः
यथासम्पद्यमानस्तथाकरोतीति कृष्णीकरोति । हेतूक्तम् ।
अव्ययस्य न दीर्घत्वम् । अस्वस्ति स्वस्ति यथा सम्पद्यमान-
स्तथा स्यादिति स्वस्ति स्यात् । सम्पद्यकर्त्तरि किम् । अगृहे
गृहे भवतीति गृहेभवति । अलुक् क्वचित् । इति विभक्ते-
रलुक् ।

चू दीर्घ ईचास्य । चू परे सति अकारव्यतिरिक्तस्वराणां दीर्घं अकारस्य च यदा अस्य अवर्णस्य ईकारो भवति अनव्ययस्य तु न उदा० क मिथुन-पूर्वः अमिथुनं मिथुनं क्रियते इति विग्रहे भावे युट् यु अमृततडावे क अनेन मिथुनस्याग्रं चिः इचास्येति अकारस्य ईकारः युवोरनाकौ गुणः स्वरः वेर्लोपः पुर्नोणी० भावत्वान्नपुंसकलिङ्गत्वं (प्र० ए०) क्तलशब्दवत् एवं मिथुनीकरोति मिथुनीभवति । मिथुनीत्यात् । भू यत्पूर्वः शुक्लभवनं यत्क्रीभावः । घञ् भावे घञ् अ जित्वाङ्गिः औ भाव स्वरः चि अकारस्य ई वेर्लोपः एवं भूयोगे चि (प्र० ए०) स्त्री० अस् भुवि विधिसम्भावनयोः यात् अपक० अदादर्लक् नमसीत्येयलोपः सहायपूर्वः असहायः सहायः स्यादिति विग्रहे चि प्र० ईचास्य वेरिति वेर्लोपः सहायीत्यात् क्रियापदम् अत्र अस् योगे चिः कहेत्पूर्वः अहेतु हेतुतया कृतं हेतु-कृतं क्तवत् तप्र० प्र० चू दीर्घः इति दीर्घः उकारस्य उकारः नपुंसकेति ।

चू सलीपश्च ।

सनस् महस् रजस् इत्यादीनां सकारस्य लोपो भवति चू प्रत्यये परे । ह्री नञौ प्रकृत्यर्थमनुसरतः । उत्सुकं मनो यस्यासौ उन्मनाः । न उन्मनाः अनुन्मनाः । अनुन्मनाः उन्मनाः सम्पद्यमानस्तथा भाव इति उन्मनीभावः विगतं मनो यस्याऽसौ विमनाः । न विमनाः अविमनाः । अविमनाः विमनाः सम्पद्यमानः तथाभाव इति विमनीभावः । न विद्यते मनो यस्यासौ अमनाः । न अमनाः अनमनाः । अनमनाः अमनाः । सम्पद्यमानस्तथा भाव इति अमनी-भावः । तथा सुमनीभावः सुचेतीभावः महीकरोति अरू-करोति । चक्षूकरोति ।

चू । सलीपश्च चिप्रत्यये परे अकर्मण्यनुधेतिरहीरजसां सकारस्य लोपो भवति सलीपे च कृते पूर्वस्य च दीर्घः अकारस्य ईकारः स्थिरस्य सनसः अमन-स्तेन भवनम् अमनीभावः अरूकरोति, चक्षूकरोति, चेतीकरोति, विरहीकरोति, विरजौकरोति । भू सनस्पूर्वः घञ् भावे अत्र चिप्रत्यये कृते चू सलीपश्चेति सलीपे कृते अकारस्य च ईकारः । एवं अपरिखा परिखा कृता परिखीकृता क

क्तप्र० परिखापूर्वः च्विप्र० च्वौ दीर्घः ईचास्येति अवर्णस्य ईकारः । वीरति
बिलोपः (प्र० ए०) स्त्री० ।

डाच् क्वचिद्वक्तव्यः ।

अभूततद्भावेऽर्थे क्वचित् डाच् प्रत्ययो भवति । अदुःखं
दुःखं सम्पद्यते तत् करोतीति दुःखाकरोति । तथा भद्रा-
करोति ।

क्वचित्प्रयोगान्तरे । कृत्वस्त्रियोगे चूर्ध्वे नाम्नो डाच् प्रत्ययो भवति डकारश्चि-
होपार्थः चकारः प्रत्ययभेदज्ञापनार्थः । अदुःखिनं दुःखिनं करोतीति दुःखा-
करोति सिद्धमेव दुःखिन् पूर्वः डाच् टिलोपः स्वर० एवं सुखाकरोति सपत्ना-
करोति प्रियाकरोति । भद्राकरणम् ।

आतो मनिप्क्वनिप्वनिपः ।

प्रादौ नास्ति च प्रयुज्यमाने आकारान्ताद्धातोर्मनिप्
क्वनिप् वनिप् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । सुष्ठु ददातीति
सुदामा । राजन्शब्दवद्रूपम् । खसे चपा भक्षानाम् । अखे
तिष्ठतीति अखत्यामा ।

आतोमनिप्क्वनिप्वनिपः । आत् (प्र० ए०) स्वर० स्त्री० मनिप् च
क्वनिप् च वनिप् च मनिप्क्वनिप्वनिपः (प्र० ब०) स्वर० स्त्री० आकारान्ता-
द्धातोर्मनिप् क्वनिप् वनिप् एते त्रयः प्रत्यया भवन्ति कर्तरि । पकारः पितृ-
कार्यार्थः इकार उच्चारणार्थः क्वनिप् इत्यत्र ककारः कित्कार्यार्थः । हुंदाञ्
दाने दा सुपूर्वः सुष्ठु ददातीति सुदामा मनिप् प्र० सुदामन् (प्र० ए०) नोप-
धायाः हसिपः नाम्नो नोर्लो० राजन्शब्दवत् साधनार्थः ।

स्थामी ।

इस्व ईस्व ई । दासोमास्थां ऋस्व इकारो भवति । धागै-
हाक्पिबतीनां दीर्घ ईकारो भवति तकारादौ कितौ हसे
धरे न क्वपि क्विपि वा । क्वनिप्प्रत्ययः । सुष्ठु पिबतीति

सुपीवा । भूरि ददातीति भूरिदिवा । . घृतं पिबतीति घृत-
पीवा धनदिवा मलसिवा मार्गस्थिवा । धनधीवा सुगीवा
दोषहीवा । कनिप् कचिदन्येभ्योऽपि दृश्यते । सुष्ठु करो-
तीति सुकर्मा । सुष्ठु शृणोतीति सुशर्मा । अन प्राणने ।
अत्र क्षिप् । प्राणितीति प्राण् प्राणी प्राणः । हेप्राण् । अनः ।
यदान्ते वर्तमानस्यापि अनो नस्य णत्वं स्यात् । अधौ इति
विशेषणान्नलोपो न शङ्कनीयः । इण् गतौ । ऋस्वस्य पितीति
नुगागमः । प्रातरेतीति प्रातरित्वा । वनिपि जमस्याऽऽत्वं
वाच्यम् । जनी प्रादुर्भावे । विजायतेऽसौ विजावा । केव-
लेभ्योऽपि वनिप् । ओण् अपनयने । ओणतीति अवावा
अवावानौ । इपि वनो नस्य रो वाच्यः । वण ईप् । ओणति
सा अवावरी । पारं पश्यतीति पारदृश्वा । पारं पश्यति सा
पारदृश्वरी । केवलेभ्योऽपि कनिप् । षुज् अभिषवे । षूङ्
प्राणिगर्भविमोचने । सुनोतीति सुत्वा । तुक् । घेट् पाने ।
धयतीति धीवा । गै शब्दे । गायतीति गीवा । जहातीति
हीवा । पीवा ।

स्थामी । स्था (ष० ब०) आत्मे धातोर्लोपः स्वर० मोनु० ई (प्र० ए०)
साङ्केतिकम् । अथवा स्थां (ष० ब०) इ (प्र० ए०) ई (प्र० ए०) त्रिपदम्
अव्ययादिभक्तैर्लुक् इय ईय ई स्था, पा (पाने) गा, मा, हादीनां ईकारो भवति
क्षिप्प्रत्ययव्यतिरिक्ते किति परे । स्थादीनामाकारस्य इकार ईकारश्च भवति
कचित्प्रयोगानुसारेण ऋस्व इकारः । यथास्थितं, संहितं, मितं, प्रमितं, दी
अवखण्डने, दितं धीनकर्मणि अवसितं, शीतनूकरणे निश्चितमित्यादौ । कचिद्दीर्घः
पापाने पा सुपूर्वः सुष्ठु पिबतीति विग्रहे आतो मनिप् इत्यादिना कनिप् प्रत्ययः
किच्चादाकारस्य ईकारः पाइत्यस्य पी सुपीवन् (प्र० ए०) नोपधायाः ह्रस्वः
नाम्नो० सुपीवा इति कनिबन्तः दुदाज् दाने भूरि पूर्वः भूरि प्रचुरं स्वर्णं वा
ददातीति भूरिदा । वा वनिप् प्र० किच्चाभावात् स्थामी इतीकारो न राजन्-
शब्दवत् प्रक्रिया ।

क्विप् ।

उपपदे सति असति च सर्वधातुभ्यः क्विप् प्रत्ययो भवति ।

क्विपः सर्वापहारित्वालोपः । कपावितौ । वेः ।

क्विप् । क्विप् (प्र० ए०) ह्रसेपः एकपदम् । सर्वधातुभ्यः क्विप् प्रत्ययो भवति । ककारो गुणप्रतिषेधार्थः सुविधानार्थश्च अन्ये तु प्रत्यया उदाहरणार्थावु-
सारेण यथायोग्यं धातुभ्यः प्रयोज्याः । क्विप्प्रत्ययस्तु सर्वधातुभ्यो भवतीत्यर्थः ।
क कर्मन्पूर्वः कर्म करोतीति विग्रहे क्विप् प्र० वि ।

ऋस्वस्य पिति कृति तुक् ।

ऋस्वस्य पिति कृति परे तुगागमो भवति । कृति तुक् ।
कर्म करोतीति कर्मकृत् । अग्निं चिनोतीति अग्निचित् ।
देवान् स्तौतीति देवस्तुत् । सोमं पिबतीति सोमपाः । सर्वं
पश्यतीति सर्वदृक् । दिशाम् । इति कुत्वम् । दिश् अति-
सर्जने । दिशतीति दिक् क्विप् ।

ऋस्वस्य पिति कृति तुक् । ऋस्व ङस् स् (ष० ए०) पित् (स० ए०)
स्वर० कृति० (स० ए०) तुक् (प्र० ए०) ह्रसे पः । पिति कृति परे ऋस्वस्य
स्वरस्य तुगागमो भवति अनेन धातोः पुरतस्तुगागमो भवति क्विपः सर्वापहारी-
लोपः इति क्विप्लोपः (प्र० प्र०) ह्रसेपः कर्मन् इत्यत्र नान्ति० कर्मकृत् । एवं
अग्निं चिनोतीति अग्निचित् चिञ्चयने, देवान् स्तौति देवस्तुत् ङृज्स्तुतौ आर्दः
णः कृः निमित्ताभावे इति टस्य तः देवपूर्वः क्विप् प्रत्ययः तुगागमः क्विपः सर्वाप-
हारीलोपः । पापाने सोमपूर्वः क्विप्प्र० सोमं पिबतीति सोमपा अत्र दीर्घत्वान्न
तुगागमः (प्र० ए०) स्तौ० । दृशिर्, प्रचक्षे दृश् सर्व पूर्वः सर्वं पश्यतीति
सर्वदृक् क्विप् प्र० क्विपः सर्वापहारी लोपः दिशामिति शस्य कः (प्र० ए०)
ह्रसेपः सर्वदृक् सर्वदृशी इत्यादि । शिञ्धातुः सेवायां शिः सुपूर्वः सुष्ठु शयतीति
विग्रहे क्विप् ।

वचिप्रच्छयायतस्तुकटप्रुङ्जुश्रीणां दीर्घः सम्प्र-

सारणाभावश्च वक्तव्यः ।

वक्ष्यनया सा वाक् वा उच्यते अनया सा वाक् । प्रच्छ
 ज्ञीषायाम् । तत्त्वपूर्वः । तत्त्वं पृच्छतीति तत्त्वप्राट् । कृशष-
 राजादेः षः । क्लृः शज् वाच्यौ किति ङिति भस्से परेऽनुना-
 सिके क्लौ च । तेन तत्त्वप्राच्छौ तत्त्वप्राच्छः । दृज् स्तुतौ ।
 आयतं स्तुतीतीति आयतस्तूः । प्रुङ् गतौ । कटं प्रवतेऽसौ
 कटप्रूः । जु गतौ । जवतेऽसौ जूः । सुष्ठु अयतीति सुश्रीः ।
 वा सुष्ठु श्रीर्यस्यासौ सुश्रीः । अयन्ते जना यामिति श्रीः ।
 नहि वृतिव्यधिवृषिरुचिसहितनिषु क्तिबन्तेषु पूर्वपदस्योपसर्ग-
 स्यान्ते दीर्घो वाच्यः । णह् बन्धने । आदेः णः स्त्रः । नहो
 धः । उप समीपे नह्यतीति उपानत् । नितरां वर्त्ततेऽसौ
 नीहत् । व्यध ताडने । ग्रहां क्ङिति च । मर्माणि विध्य-
 तीति मर्मावित् । वृष वृष्टौ । प्रकर्षेण वर्षतीति प्रावृट् ।
 रुचि दीप्तौ । नितरां रोचतेऽसौ नीरुक् । गम्यमन्महन्-
 तनादीनां क्तिपि जमस्य लोपो वाच्यः क्यपि वा । तुक् ।
 परितः तनोतीति परितत् । कटं चिकीर्षतीति कटचिकीः ।
 चिकीर्षतेः क्तिप् । यतः । इत्यकारलोपः । दोषाम् । इति
 षस्य रेफः । रिलोपो दीर्घश्च । इति मध्यमरेफस्य लोपः ।
 न तु संयोगान्तस्य लोपः । रसे पदान्ते चेति चकारात्
 रात्सस्य रेफादुत्तरस्य सस्यैव लोपो भवति नान्यहसस्य ।
 स्तोर्विसर्गः । कटचिकीर्षौ कटचिकीर्षः । वह् प्रापणे । यजां
 यवराणाम् । अनो वहतीति अनड्वान् । क्तिबन्ते वक्ष्यनसो,
 डान्तादेशो वाच्यः । अनड्वाहौ अनड्वाहः । राजृ दीप्तौ ।
 क्तिबन्ते राजतौ परे समो मस्यानुस्वाराभावो वाच्यः । तेन
 सम्यक् राजतेऽसौ सज्जाट् । ध्यै चिन्तायाम् । ध्यायतेः क्तिपि
 सम्प्रसारणं दीर्घता च वक्ष्या । सुष्ठु ध्यायतीति सुधीः ।
 श्रुतिगमिजुहोतीनां क्तिपि क्वचित् द्वित्वं वाच्यम् । हंसादि-

शेषाभावः । द्योततेः क्वचित् पूर्वस्य क्षिपि सम्प्रसारणं वाच्यम् ।
 द्योततेऽसौ दियुत् । गच्छति उत्पत्तिस्थितिलयान् प्राप्नो-
 तीति जगत् । जुहोतेर्दीर्घश्च जुहोत्यनया सा जुहः ।

वचीति । वच् प्रच्छ सुकट प्रजुश्रीणां दीर्घता भवति चकारात् सम्प्रसा-
 रणाभावः इति स्वरस्य दीर्घः । क्षिपः लोपः । सुश्री (प्र० ए०) लो०
 प्रच्छ तत्त्वपूर्वः क्षिप् प्र० प्रच्छादेरिति दीर्घः (प्र० ए०) संयोगान्तस्य लोपः ।
 कश्च राजादेः षः षोडः ह्रसेपः वावसाने तत्त्वं पृच्छतीति तत्त्वप्राट् तत्त्वप्राश्चौ
 तत्त्वप्राच्छः । णङ् बन्धने नङ् उपपूर्वः उपनञ्चते पादयोरिति उपानत् क्षिप्र०
 क्षिपि परे नद्दीर्घातोः पूर्वस्य उपसर्गस्य दीर्घता च वक्तव्या क्षिप्परे इति पाठे
 क्षिप् परो यस्मात् स क्षिप्परः ईदृशे नङ् धातौ परे उपसर्गस्य दीर्घता च
 वक्तव्या (प्र० ए०) नङ्घोषः ह्रस्व षः ह्रसेपः वावसाने उपानत्-द उपानङ्घौ
 इत्यादि ह्रसान्तस्त्रीलिङ्गे चकारात् प्रावट् प्रवर्षतीति प्रावट् भर्मावित् गौरक्
 इत्यादावपि दीर्घता नङ्घोषपलक्षणात् नङ् ह्रषिह्रङ् व्यधिसंहितनयका
 णञ्चान्ते । क्व कट् पूर्वः कटं चिकीर्षतीति विग्रहे इच्छायामिति स प्रत्ययः ।
 ऋट् इर् किर् द्वित्वं पूर्वस्य ह्रसादिशेषः रलोपः कुहोशुः चिकिर् योर्विह्रसे
 इति दीर्घः क्लिप्ता० कटं चिकीर्ष अग्रे क्षिप् यत इति सप्रत्ययस्य अकारस्य
 लोपः क्षिपः सर्वापहारौ लोपः (प्र० ए०) संयोगान्तस्य लोपः ह्रसेपः लो०
 कटचिकीः कटचिकीर्षौ कटचिकीर्षः । केचित्तु कटचिकीर्ष क्षिप् यतः
 इत्याकारलोपः दीवारः रिलोपो दीर्घश्च लो० एवं साधयन्ति । ध्ये चिन्ता-
 याम् । ध्ये सुपूर्वः । सुष्ठु ध्यायतीति सुधीः । क्षिप् । प्र० ध्यायते ध्ये चिन्ता-
 यामित्यस्य धातोः क्षिपि परे सम्प्रसारणं भवति दीर्घस्य दीर्घ ईकारः ध्ये
 इत्यस्य धी क्विप्लोपः (प्र० ए०) लो० सुश्री शब्दवत् ।

दृशेष्टकसकौ चोपमाने कार्ये ।

दृशेर्धातोः सर्वादिषु टकसकौ प्रत्ययौ भवतः उपमाने
 कार्ये सति । चकारात् क्षिप् वक्तव्यः ।

दृशेष्टकसकौ चोपमाने कार्ये । दृश् (पं० ए०) ङिति ङस्य लो० टक्
 च सक् च (प्र० ए०) स्वर० पश्चाद्विसर्जनीयस्य सः णभिः णुः च (प्र० ए०)
 ण्य० उपमान (सं० ए०) अइए सिद्धम् । दृशेर्धातोः टकसकौ प्रत्ययौ
 भवतः चकारात् तृतीयरूपे क्षिप् प्रत्ययोऽपि भवति कार्ये कर्मात्तौ उपमाने

वाच्ये सति दृश् अन्य इव दृश्यते इति विग्रहे एकत्र टक् प्र० टकारोऽनुबन्धार्थः ।
ककारो गुणनिषेधार्थः ।

आ सर्वादेः ।

एतेषु प्रत्ययेषु परेषु सर्वादेः पूर्वस्य टैरात्वं भवति ।
दृशिर् प्रेक्षणे । अन्य इव दृश्यतेऽसौ अन्यादृशः । कृशघरा-
जादेः प्रः । षढोः कः से । क्लिप्तात् । अन्यादृक्षः, अन्या-
दृक् । स इव दृश्यतेऽसौ तादृशः तादृक्षः तादृक् । य इव
दृश्यतेऽसौ यादृशः यादृक्षः यादृक् । एष इव दृश्यतेऽसौ एता-
दृशः एतादृक्षः एतादृक् ।

आ सर्वादेः । (प्र० ए०) साङ्गे० सर्वादि (ष० ए०) क्तिङ्तिङ् एतेषु
टक्नक् क्तिप् प्रत्यये परे सर्वादेः सर्वादि शब्दगुणस्य पूर्वपदस्य धातोरादौ
वर्त्तमानस्य सतः टेः आत्वं भवति स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० अन्यादृशः द्वितीये
मक् प्र० टैरात्वम् । दिशामिति शस्य कः क्लिप्ता० कषसंयोगे ज्ञः (प्र० ए०)
स्त्री० अन्यादृक्षः तृतीयरूपे क्तिप्प्र० टैरात्वं क्तिप् स्त्रीपः (प्र० ए०) दिक्षां
ह्रस्वपः अन्यादृक् टिक्तादीप् अन्यादृशी । एवं स इव दृश्यते इति तादृशः
तादृक्षः तादृक् तत्पूर्वः ।

किमिदमः कौशर्द्धुशौ ।

किमिशब्दस्य इटमिशब्दस्य च कौश् ईश् इत्येतावादेशौ
भवतः टकारादिषु प्रत्ययेषु परेषु । शकारः सर्वादेशार्थः ।
क इव दृश्यतेऽसौ कौदृशः कौदृक्षः कौदृक् । अयमिव दृश्यते-
ऽसौ ईदृशः ईदृक्षः ईदृक् । ईदृशी वार्त्ता । सर्वादित्वा-
टैरात्वम् । भवदादिषु दृश्यकारादयः पूर्वस्य टेर्दीर्घता च
वक्तव्या । भवानिव दृश्यतेऽसौ भवादृशः भवादृक्षः भवादृक् ।
चकारात् एतेषु प्रत्ययेषु परेषु समानशब्दस्य सो वाच्यः ।
समान इव दृश्यतेऽसौ सद्दृशः सद्दृक्षः सद्दृक् ।

किमिदम्: कौश्र् ईशौ । किं च इदं च किमिदम् तस्य (ष० ए०) स्वर० खी० कौच ईच की कौपूर्वः शकारः कौश् शकारोऽनुबन्धः उभयत्रापि योज्यते कौश् (प्र० ए०) ह्रस्वः क्वित्तु किमिदम्: कौशीश् एवं सूत्रं पठन्ति । एतेषु प्रत्ययेषु परेषु दृष्टिधातोः पूर्वयोः किम् इदम् शब्दयोः कौश् ईश् इत्येतावादेशौ भवतः यथासंख्येन किम्शब्दस्य कौश् इदम्शब्दस्य ईश् । शकारः सर्वादेशार्थः आदेशभेदज्ञापनार्थः । दृश् किम्पूर्वः क्रमेण टक् सक् क्विप्-प्रत्ययाः । क इव दृश्यते इति विग्रहे किमः कौ आदेशः । कौदृशः कौदृचः कौदृक् शेषं प्राग्वत् । एवम् इदम्पूर्वः इदमः ई आदेशः । अयमिव दृश्यते ईदृशः ईदृचः ईदृक् । भवदादिषु प्राक्पदेषु सत्सु इवार्थे उपमानेऽर्थे दृष्टिधातोः टक्सक्क्विप्प्रत्यया भवन्ति पूर्वपदस्य टेः आत्वं भवतीत्यर्थः । भवानिव दृश्यते भवादृशः भवादृचः भवादृक् अहमिव दृश्यते इति मादृशः मादृचः मादृक् । दृश् अस्मद् पूर्वः त्वन्देकत्वे इति मदादेशे कृते पञ्चादैराकारः । एवं त्वमिव दृश्यते इति त्वादृशः त्वादृचः त्वादृक् । चकारात् समान इत्यस्य स आदेशः समान इव दृश्यते इति सदृशः सदृचः सदृक् । वयमिव दृश्यते इति अस्मादृशः अस्मादृचः । यूयमिव दृश्यते इति युष्मादृशः ।

अदसोऽमू आदेशः ।

अदस्यशब्दस्य ठगादिषु सत्सु अमू आदेशो भवति किति परे । असाविव दृश्यतेऽसौ अमूदृशः अमूदृचः अमूदृक् ग् । प्रत्ययोत्तरपदयोः परतो युष्मदस्मदोरिकत्वे त्वत् मत् इत्येतावादेशौ भवतः । त्वमिव दृश्यतेऽसौ त्वादृशः त्वादृचः त्वादृक् ग् । अहमिव दृश्यतेऽसौ मादृशः मादृचः मादृक् ग् । त्यादेष्टेरेखादौ इत्यकारः । यूयमिव दृश्यतेऽसौ युष्मादृशः युष्मादृचः युष्मादृक् । वयमिव दृश्यतेऽसौ अस्मादृशः अस्मादृचः अस्मादृक् । टकारानुबन्धत्वादीप् । तादृशी यादृशी एतादृशी त्वादृशी मादृशी अन्यादृशी युष्मादृशी अस्मादृशी भवादृशी इत्यादि । णिनिरतीते । धातोरतीते काले शीलेऽर्थे च णिनिप्रत्ययो भवति ।

णिनिरतीते । णिनि (प्र० ए०) खी० अतीते (स० ए०) अइए पञ्चा-

नामि भीरः खर० घातीः अतीने गते काले णिनिप्रत्ययो भवति शीले खभावे-
ऽद्ये । णिनिप्रत्यय णकारो वृद्धार्थः । इकारः प्रत्ययभेदज्ञापनार्थः ।

करणे उपपदे यजेणिनिर्वाच्यः ।

इनां शौ सौ । अग्निष्टोमेन इयाज इति वा अग्निष्टोमेन
अयाचीत् इति अग्निष्टोमयाजी । वा अग्निष्टोमं यष्टुं शीलं
यस्य सः अग्निष्टोमयाजी । अथाहं भुङ्क्ते इत्येवंशीलः
अथाहभोजी । अहं भुङ्क्ते इत्येवंशीलः अहभोजी । सुख-
भोजी । उषां भुङ्क्ते इत्येवंशीलः वा भुक्तवान् इति उषा-
भोजी । हनो घत् । हन्तेर्निन्दायां णिनिर्वाच्यः । पितरं
जघान वा अवधीत् इत्येवंशीलः पितृघाती । दण्डीन्शब्दव-
द्रूपं ज्ञेयम् । कर्त्तर्युपमाने णिनिर्वाच्यः । अभ्र इव पत-
तीति अभ्रपाती । मत्त इव करोतीति मत्तकारी । हंस
इव गच्छतीति हंसगामी । स्त्री चेत् हंसगामिनी । ईप् ।

कार० । यज् पूजा० यज् अग्निष्टोमपूर्वः । अग्निष्टोमम् इष्टवान् यष्टुं
शीलमस्येति वा अग्निष्टोमयाजी णिनिप्र० इन् णिस्त्रादृङ्निः खर० इनां शौ सौ
हसपः नास्तीनी० दण्डिन्शब्दवत् ।

क्विप्क्वनिप्डाः ।

धातोरातीते काले शीलेऽर्थे च क्विप्क्वनिप्डा इत्येते
प्रत्यया भवन्ति । क्विप् । वृत्रं ब्रह्म भ्रूण एतत्पूर्वकादेव
हन्तेः क्विप् स्यात् । अतीते एव । वृत्रं हतवानिति वृत्रहा ।
ब्रह्महा । भ्रूणहा । अन्यत्र शत्रुघातीत्यत्र णिनिः । शत्रुं
हन्तीत्येवंशीलः शत्रुघाती । सुष्टु करोति स्मासौ सुक्त् ।
कर्मकृत् पापकृत् पुण्यकृत् शास्त्रकृत् । सोमं सुनोति स्मासौ
सोमसृत् । अग्निं चिनोति स्मासौ अग्निचित् । इत्येते

क्विबन्ताः । क्वनिप् । युधि सम्प्रहारे । राजानं युध्यते
स्मासौ राजयुध्वा । राजानं करोतीत्येवंशीलः राजकृत्वा ।
सह युध्यतेस्माऽसौ सहयुध्वा । सहकृत्वा । पुञ् प्राणिप्रसवे ।
क्वनिप् तुक् । कित्वाद्गुणाभावः । सुनोति स्मासौ सुतवान्
इति सुत्वा । स्तुत्वा । यजति स्मासौ यज्वा । पारमद्राक्षीत्
इति पारदृष्ट्वा । इत्येते क्वनिबन्ताः । जनी प्रादुर्भावे ।

क्विप्क्वनिप्डाः । क्विप् च क्वनिप् च डश्च क्विप्क्वनिप्डा (प्र० ब०)
सवर्णे० स्त्री० इतिः सुगमा हन् हिंसागत्योः हन इवपूर्वः इवं इवासुरं हतवान्
इति विश्वे क्विप्प्र० क्विप्ः सर्वापहारी लोपः (प्र० ए०) इनांशौसौ हसिपः
नाम्नी० इवहा इवहणौ । एवं ब्रह्महा भूणहा पूर्वं क्विप्प्रत्ययो वनिप् प्रत्ययश्च
वर्त्तमाने काले उक्तः अत्र तु अतीते काले इति न पौनश्चयम् । यञ् वनिप्
प्र० वन् स्वर० यज्वन् (प्र० ए०) । नीपधायाः । हसिपः नाम्नीनी इष्टवान्
इति यज्वा यज्वानी ।

सप्तम्यां जनेर्डः ।

सप्तम्यां जनेर्धातोर्डः प्रत्ययो भवति अतीते काले । सरसि
जायते स्म तत् सरसिजं पद्मम् । अलुक् क्वचित् । सरसि
जातं सरोजम् । संस्कारजः प्रजा अजः द्विजः । परितः
खाता इति परिखा । प्रकर्षेण जायते स्मेति प्रजा । सर्वं
गतवान् इति सर्वगः वा सर्वं गच्छति स्मासौ सर्वगः । गौ
शब्दे । साम गीतवान् गायति स्मासौ सामगः । इति
उपप्रत्ययान्ताः । इति कर्तर्यप्रक्रिया ।

जनी प्रादुर्भावे । जन् सरसिपूर्वः डप्र० अडित्त्वाटिषीपः स्वर० सरसि-
जातं सरसिजं अलुक् क्वचिदिति सप्तम्या अलुक् नपुंसके कुलशब्दवत् ज्ञा
अवबीचने ज्ञा सर्वपूर्वः डप्र० टिषीपः स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० सर्वं ज्ञातवान्
इति सर्वज्ञः । गम्लगतौ गम् सामन्पूर्वः सामवेदं गतवान् ज्ञातवान् गीत-
वानिति विश्वे ये गत्यर्थस्ते ज्ञानार्था इति डप्र० टिषीपः स्वर० नाम्ना०
सामगः । एवं सर्वत्र गतवान् सर्वगः । इति कर्तर्यप्रक्रिया ।

अथ निष्ठाप्रक्रिया ।

अथ निष्ठाप्रक्रिया कथ्यते ।

क्तवत् ।

धातोरतीते काले क्तवत् प्रत्ययौ भवतः । भाव-
कार्थ्ययोः क्तः । क्तवतुः कर्त्तर्येव । क्ततो घटः । क्तवान्
घटम् । उकारो नुम्विधानार्थः । आगतं स्थितं देवदत्तेन ।
भावे नपुंसकान्तम् ।

क्तवत् क्तश्च क्तवतुश्च क्तवत् (प्र० हि०) श्रौयू सवर्णे० । धातोः
‘गतीते गते काले क्तवत् इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः । तत्र क्तप्रत्ययो भावे कर्मणि
च भवति क्तवतुश्च कर्त्तरि । ककारो गुणप्रतिषेधार्थः । डुकृञ् करणे । क्त क्त
प्र० त (प्र० ए०) स्तो० क्ततः कटः कारुकेण अत्र कर्मणि क्तः क्तवतु उकारो
नुम्विधानार्थः तवत् (प्र० ए०) त्रितोनुम् अलसीः सौ दीर्घः ह्रस्वः संयोगा-
न्त्यालोपः प्रकार इति क्तवान् द्वितः स्त्रीचेत् क्तवती अत्र कर्त्तरि क्तवतुः
गम् क्तत दात्तानामिति लोपः देवदत्तेन आगतम् अत्र भावे क्तः नपुंसक-
लिङ्गे भावे विहितस्य क्तप्रत्ययस्य नपुंसकलिङ्गता व० ष्टा आदेः षणः क्तः स्या क्त
प्र० स्थामीति ऋख इकारः । देवदत्तेन स्थितम् ।

गत्यर्थादकर्मकाच्च कर्त्तरि क्तः ।

गत्यर्थादकर्मकाच्च धातोः कर्त्तरि क्तः प्रत्ययो भवति
चाङ्गाव कर्मणोः । स्थितः । शान्तः । दान्तः ।

गत्यर्थादकर्मकात् कर्त्तरि क्तः । गतिरर्थोऽयस्य स गत्यर्थस्तस्मात् (पं० ए०)
ङ्सिरत् सवर्णे । न विद्यते कर्मत्वकर्मकः तस्मात् (पं० ए०) ङ्सिरत् मध्ये
अपा० खर० । च (प्र० ए०) अथ० पश्चात् स्तोत्रुभि० खर० । कर्त्तुं (स०
ए० ङीरः खर०) क्त (प्र० ए०) स्तो० गत्यर्थो धातुरट् गतावित्यादि अकर्मकश्च
अज्ञासत्तादिः एवं द्विविधादपि धातोः कर्त्तरि क्तप्रत्ययो भवति । उदा० अट्
क्तप्र० क्तत इतीडागमः । अटित (प्र० ए०) स्तो० अत्र गत्यर्थत्वात् क्तप्र०
ङा स्या क्त स्थामीति इकारः स्थितः । अत्र अकर्मकत्वात् क्तप्र० श्म दत्

उपशने शम् क्त शमां दीर्घः नञा० शान्तः । एवं दम्दान्तः । टुवम् वान्तः ।
अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । मर्देर्न दीर्घता तेन मच्च इति रूपम् ।

क्तो वा सेट् ।

क्तः प्रत्ययो वा किङ्गवति । द्युत द्योतने । प्रद्योतितः ।
प्रद्युतितः । रोदितः । रुदितः । मोषितः । सुषितः ।
गृहीतः । ग्रहीतः ।

क्तो वा सेट् । क्त (प्र० ए०) खी० वा (प्र० ए०) अञ्य० ह्वे उञी ।
सेट् सह इटा वर्त्तमानः सेट् (प्र० ए०) ह्रसेपः । इट्सङ्घितः क्तप्रत्ययो वा
किङ्गवति कित्त्वे सत्यपि विकल्पेन कित्त्वं कल्पनीयं कित्त्वादगुणप्रतिषेधः । यत्र
कित्त्वं न तत्र गुणी भवति । द्युत दीप्तौ । द्युत् २ प्रपूर्वः कर्त्तरि क्तः क्त
इतीडागमः एकत्र कित्त्वाभावस्तत्र गुणः उपधाया लघीः कित्त्वपक्षे गुणाभावः ।
प्रद्योतितः प्रद्युतितः । रुदिर् अगुविमोचने । रुद् रोदितः रुदिभः । सुष्
सेषे मोषितः सुषितः । एवं नोदितः नुदितः । वेदितः विदितः । यङ् क्तकृतत्वं
इति क्त प्र० गृह्यं कृडिचेति सम्प्रसारणं क्त इतीडागमः इटीग्रहामिति इका
रस्य ईकारः खर० (प्र० ए०) खी० गृहीतः ।

वृतः ।

उवर्णान्ताद्वर्णान्ताच्छ्रियञ्च धातोः क्तप्रत्ययस्येङ् न
भवति । वृतः । मृतः । भूतः । श्रितः ।

वृत् (व० ए०) खर० खी० एकपदं वृ से इति सूत्रात् वृरित्यनुवर्त्तते
क्वापि वृ । श्रितः कितः इति सूत्रं दृश्यते । उवर्णान्तात् वृवर्णान्तात् श्रियञ्च
धातीरिति वचनात् क्त इति सूत्रेण प्राप्तस्य इटी निषेधः । एवं नुतः मृतः ।

आदीदितः ।

आदित ईदितश्च परस्य क्तस्येङ् न भवति ।

आदीदितः । आच्च ईच्च आदीतौ तौ इतौ यस्य स आदीदित् तस्मात्
(पं० ए०) खर० खी० आकारानुबन्धात् ईकारानुबन्धाच्च धातोः परस्य कितः
प्रत्ययस्य इडागमो न भवति ।

जीतां तक् वर्त्तमानेऽपि ।

जीतां धातूनां मतिबुद्धिपूजार्थानां च वर्त्तमानेऽपि तक् प्रत्ययो भवति । अपिशब्दाद्भावकर्मणीश्च ।

जीताम् । जि इत् येषां ते जीतस्तेषां धातूनां वर्त्तमाने काले अर्थेऽपि षब्दादतीतेऽपि अर्थे तक् प्रत्ययो भवति । जिमिदाधातुः स्नेहेने सच्चणे । जिकार आकारश्च अनुवन्धौ । मिद् अनुवन्धत्वात् तक् प्र० आकारानुवन्धत्वात् इट् निषेधः । मिदत् इति स्थिते ।

दस्तस्य नो दश्च ।

दकारादुत्तरस्य कितस्तस्य नत्वं भवति । चकारादुत्तरस्य नकारो भवति । जिमिदा स्नेहेने । मिन्नमन्नं तैलेन पतते । जिषिदा गात्रप्रचरणे । आयासेन प्रस्त्रिन्नः । जिखिदा सञ्चूर्णने । खिष्यः ।

द (प्र० ए०) खर० स्त्री० तत् (ष० ए०) डस्स पञ्चादिसर्जनीयस्य सः । न (प्र० ए०) स्त्री० द (ष० ए०) खर० स्त्री० च (प्र० ए०) अव्य० दकाराज्जाह्वातोः परस्य कितस्तकारस्य नकारो भवति धातुसम्बन्धिनी दकारस्यापि नकारः इति तत्सम्बन्धितस्य नः दस्य च नः खर० (प्र० ए०) अती अम् नपुंसकान्तम् । अन्नं तैलेन मिन्नं खिग्धं वर्त्तते इत्युदाहरणम् । एवं जिषिदा धातुः गात्रप्रचरणे प्रस्त्रेदने । खिद् । आदेः ण स्तः । खिद् व्रतुवन्धत्वात्तक् आदीदित इति आकारानुवन्धत्वादित्निषेधः । दस्तस्येति दकारतकारयोर्नकारः । प्रपूर्वं । आयासेन स्त्रेदेन प्रस्त्रिन्नः । जिखिदा सञ्चूर्णने पेषणे । खिद् तक्प्र० दकारतकारयोर्नकारः घूर्नी० अवकुप्यतेरपीति धातोर्नस्य णत्वे णुभिः णुः-त्युत्तरनकारस्य णकारः खर० खिष्यः चूर्णित इत्यर्थः । मदी हर्षे इत्यस्य तु दकारतकारयोर्नकारो न । तेन मत्तः इति रूपम् ।

अदो जघुः ।

जग्धम् ।

अदी० । अद् भक्षणे इत्यस्य धातोर्जंघ्रित्ययमादेशो भवति तकारादौ किति परे । अद् क्त प्र० जघ् आदेशः तथोर्द्धः जमेजवाः घस्य गः खर० (प्र० ए०) अती अम् अम्प्रसी० नीनु० जग्धमन्त्रम् ।

रः ।

रेफादुत्तरस्य तकारस्य नत्वं भवति । कृ विदारणे । कृ हिंसायाम् । ऋत इर् योर्विहसे । विकीर्णः । जृष् भृष् वयोहानौ । जीर्णं भीर्णं शरीरम् ।

रः । (पं० ए०) खर० खी० रेफात् रकारात् परस्य कितः तकारस्य नकारी भवति । उदा० कृ विक्षेपे विकरणे हिंसायां वा तप्र० त ऋत इर् र इति सूत्रेण तस्य नः विपूर्वः ऋर्विहसे इति दीर्घः राद्यपीङ्गिः जलतुम्बि० विकीर्णं (प्र० ए०) अती अम् जृष्धातुभृष्धातुश्च वयोहानौ वार्ज्ये । षकारौ षित्कार्याथौ । जृ क्तप्र० ऋत इर् रकारान्तत्वात् रः इति सूत्रेण तस्य नः ऋर्विहसे प्रुर्नीषो० राद्यपीङ्गिः जल० जीर्णं शरीरं एवं भृष् भीर्णम् । क्तवत् (प्र० द्वि०) निष्ठा (प्र१ ए०) क्तवत् निष्ठासंज्ञकौ स्तः ।

त्वाद्योदितः ।

त्वादेरोदितश्च धातोस्तो नो भवति । लूनः । क्षि क्षये । क्षीणः । ग्लानः । ह्रीनः ।

त्वाद्योदितः । लू ओदित् । लू आदिर्यस्य स त्वादिः ओकार इत् यस्य सः ॥ ओदित् । त्वादिश्च ओदितश्च त्वाद्योदित् तस्मात् (पं० ए०) खर० खी० त्वाद्यौ धातुपाठोक्ताः ओदितश्च ओहाक्त्यागे ओहाङ् गतौ ओप्यायौ वृद्धौ इत्यादयस्तेभ्यः परस्य कितस्तकारस्य नकारी भवति । उदा० लूञ् केदने लू क्तवत् त त्वाद्योदित इति तस्य नः (प्र० ए०) खी० लूनः । क्षि क्षये क्षि क्तप्र० श्रमां दीर्घः । केचित्तु प्रच्छादेर्दीर्घता च त्वाद्यो० इति तस्य नः । प्रु० क्षीणः । ग्ले हर्षक्षये ग्ले क्तप्र० सम्यचराणामा इत्यस्य ग्ला त्वाद्यो० इति तस्य नः (प्र० ए०) ग्लानः । एवं ग्ले गात्रविनाशे ग्लानः । ओहाक् त्यागे हा क्तप्र० स्थामी त्वाद्यो इति तस्य नः । ह्रीनः ओप्यायौ धातुर्वृद्धौ प्याय् क्तप्र० । प्यायःपी । प्यायौ इत्यस्य पातोः पी इत्यादेशो भवतीति

धा स्थाने पी। लाघो० ईति तस्य नः। पीनः एवं दीनः लीनः चड्डीनः
सीनः दूनः मग्नः।

दोदत्ति ।

दा इत्यस्य दङ्गवति किति तकि परे । दत्तः दत्तवान् ।

दोदत्ति । दी (ष० ए०) धातोर्धित्वालोपः खर० स्त्री० दत् (प्र०
ए०) ह्रस्वपः त् (स० ए०) खर० दाज्दाने इत्यस्य धातोस्तकारादौ किति
परे दत् आदेशो भवति दा क्त दत् आदेशः खर० स्त्री० दत्तः । क्तवतुप्रत्ययो
दत्तवान् भवच्छब्दवत् ।

स्वरात्तो वा ।

स्वरादुत्तरस्य दा इत्यस्य तो वा भवति किति परे । प्रत्तः ।
प्रदत्तः । अवत्तम् । अवदत्तं नाम्यन्तोपसर्गस्य दीर्घो भवति ।
ददातेस्तो वाच्यः । नितरां दीयते स्म तत् नीतं, नीदत्तम् ।
पर्याप्तमन्ताङ्गावेन दीयते स्म तत् परीत्तम् । परीदत्तम् ।
दधाते हिर्निष्ठायां वाच्यः । धीयते स्मासौ हितः । दधाति
स्मासौ हितवान् । जहातेश्च किति । जहातेर्धातोः किति
प्रत्यये परे हिरादेशः स्यात् । तेन पूर्वं हित्वा हीयते स्मासौ
हितः । अहासीदिति हितवान् । यजां यवराणां सम्प्र-
सारणम् । कृशधराजादेः षः । इष्टम् । टुवप् बीजतन्तु-
सन्ताने । उप्तं बीजम् । वह् प्रापणे । सम्प्रसारणम् । होढः ।
ढत्वम् । तथोर्द्धः । णुत्वम् । ढि ढो लोपः । जढोऽनडुहा
पङ्क्तुः । व्येज् संवरणे । संवीतः । ह्वेज् आह्वाने । आह्वतः ।
वद व्यक्तायां वाचि । उदितः । उक्तः ।

खर० । (ष० ए०) ऊसिरत् सवर्णे० त (प्र० ए०) स्त्री० वा (प्र०
ए०) अथ० सखरात् उपसर्गात् परस्य दाधातोः त् इत्यादेशो वा भवति पञ्च
ला दत् इत्यादेशो भवति तकारादौ किति परे । दा प्रपूर्वः एकवत् एकव

दत् त्प्र० । प्रत्तं प्रदत्तम् । एवम् अवपूर्वः अवत्तम् अवदत्तं चेति रूपद्वयम् ।
 प्रादायि इति प्रत्तं प्रदत्तम् । एवम् उपात्तम् उपादत्तम् । यज् देवपूजासङ्कति०
 यज् त्प्र० त । यजां यवराणामिति सम्प्रसारणम् । यकारस्य इकारः कश्च-
 चराजादेरिति जलम् । टुभिः टुः । इष्टं क्तवतुप्रत्यये इष्टवान् । टुवप्धातुः
 बीजसन्ताने अन्नादिवपने इत्यर्थः । टुकारः द्वितीयुरिति कार्त्थार्थः । वप् त्प्र०
 यजामिति वस्य उः । खर० (प्र० ए०) अतो अम् उप्तं बीजम् अवापि
 इत्यर्थः । वह् प्रापणे । वह् त्प्र० यजामिति वस्य उः । ह्रीट् तथोङ्ठः
 टुभिः टुः ढि ढी लोपी दीर्घश्च ढलोपः उकारस्य ऊकारः (प्र० ए०) स्त्री०
 ऊढः अनडुङ्गा वृषभेण पङ्कः खल्लः पुमान् ऊढः । व्येञ् संवरणे । व्ये संपूर्वः
 त्प्र० क्त्वात् यजामिति सम्प्रसारणं सखरस्य सम्प्रसारणं दीर्घं च दीर्घं
 इति व्ये इत्यस्य वी । संवीतः ह्रीञ् आह्वाने आङ्पूर्वः । त्प्र० सम्प्रसार०
 ऋ इत्यस्य ह्र (प्र० ए०) स्त्री० आहृतः एवम् आहृतवान् । आहृत्यते
 ऋ इत्याहृतः । आजुहाव इत्याहृतवान् । वद व्यक्तायां वाचि । वद त्प्र०
 क्तव इतीडागमः । क्त्वात् सम्प्रसारणं वस्य उः (प्र० ए०) अतो अम्
 उदितम् । वच त्प्र० सम्प्रसारणं चोः कुः खर० उक्तः ।

वसिष्ठधोरिट् ।

वसिष्ठधोर्द्वयोर्धात्वोरिडागमो भवति तौ क्तवतौ च ।

उषितः । लुधितः । सुप्तः ।

वसिष्ठधी० । (ष० द्वि०) इट् (प्र० ए०) यद्यपि धातुपाठे वसिष्ठधी
 ण्तौ द्वौ धातू अनुदात्तौ अनिटौ कप्तिौ, तथापि तथोरिडागमो भवति ।
 वस् निवासि त्प्र० सम्प्रसा० वसिष्ठ वोरित्तीडागमः घसादेः षः अवात्सीदिति
 उषितः । एवं लुध् लुधुचायां लुधितः । निष्वप्शये आदेः णः क्तः खप्
 त्प्र० सम्प्रसा० सुप्तः ।

त्राणाद्या निपात्यन्ते ।

त्वाणः । ज्ञातः । क्लीणः । क्लीतः । निर्वाणः । निर्वातः ।

त्राणः प्रातः । परिहृदः । जनेर्जा । जातः ।

त्राणाद्याः शब्दाः अतीते काले अर्थविशेषे निष्ठा एव वा निपात्यन्ते त्रै रच्ये

इत्यस्य व्राणः व्रातः इति रूपवयम् । वै क्तप्र० सन्ध्याचराणां व्रात्वपचे क्तप्रत्य-
येन सहैव व्राण इति निपात्यते । एवं ऋलज्जायामित्यस्य ऋणः ऋतः । वा
धातुः गतिगन्धनयोः निरपूर्वः निर्वाणः निर्वातः । एवं प्राणः व्रातः वित्तः विन्नः
उत्तः उन्नः नुत्तः नुन्नः ।

सम्पार्थप्रेभ्यः करोतेर्भूषणे सुट् ।

संस्कृतः । परिष्कृतः । उपस्कृतः ।

सम्पार्थप्रेभ्य इति । सम्, परि, उप् इत्येतेभ्य उपसर्गोभ्यः परस्य करोतेर्धातोः
भूषणे अलङ्कारेण्ये सुडागमी भवति टित्त्वादादौ उकार उच्चारणार्थः कृतः
क्रमेण सम्परि उप् पूर्वः क्तप्र० सर्वत्र धुडागमः खर० संस्कृतः परिष्कृतः,
उपस्कृतः अलङ्कृतः इत्यर्थः । कनेर्जा कनी प्रादुर्भावे इत्यस्य जाः आदेशः क्तप्र०
जातः । एवं खन् खन् इत्यस्य खा आदेशः । खातः ।

पचो वः ।

पक्वः ।

पचो वः । पचेधातोर्धातोः प्रत्ययो भवति क्तप्रत्ययार्थे यदा क्त प्रत्यय-
स्वेव व इत्यादेशो भवति । चोः कुः । पकुः ।

शुषेः कः ।

शुष्कः ।

शुषेः कः । शुष्शीको इत्यस्य क्तप्र० शुष्कः ।

स्फायः स्फ्री ।

स्फीतः ।

स्फायः स्फ्री । स्फायेधातोः क्तप्रत्यये परे स्फ्री इत्यादेशो भवति । स्फ्रायी
वृद्धौ स्फाय क्तप्र० स्फ्री आदेशः स्फीतः । द्वे चये सन्ध्याचराणां च्वाश्-
तेर्मप्र० चामः । इति ।

क्वसुकानौ णवेवत् ।

धातोः कसुकानौ प्रत्ययौ भवतः अतीते काले । तौ च
णप् ए इति वज्रवतः । णवादिवज्रावो नः । विभिद्धान् ।
चक्रवान् । चक्राणः ।

कसुकानौ णवेवत् । कसुस कानथ कसुकानौ (प्र० द्वि०) ओऔऔ
णप्च एच णवे णवेभ्यां तुल्यौ वर्त्तेते इति णवेवत् (प्र० ए०) अव्य० धातो-
रतीते काले कसुकानौ प्रत्ययौ भवतः तौ च णप् एवत् भवतः यथा आख्यात-
परस्मैपदिनां धातूनां परोक्षे णप् तथा अत्रापि तेषां परस्मैपदिनां कसुः । यथा
आत्मनेपदिनाम् ए आते तथात्र कानः उभयपदिनाम् उभावपि आख्याते तु
णप् ए इत्येतयोः प्रथमपुरुषः ककारो गुणनिषेधार्थः कसोः उकारो नुम्विधा-
नार्थः णवादित्वाङ्गिर्वचनं नतु वृद्धिः उदा० विदुषान् कसुकानाविति परस्मैप-
दित्वात् कसुप्र० वस् णवादित्वाङ्गित्वं नामसंज्ञार्था स्याद्विभक्तिः । निविद्भस्
स् इति स्थिते उकारानुवन्धित्वाद्भ्रितोनुमिति नुमागमः । न्सम्भृत् इति
दोषः ह्रस्वः संयोगान्तस्थिति सलोपः । विविद्धान् विविद्वांसौ विविद्वांसः ।
विविद्वांसं विविद्वांसौ षसादौ खरे तु वसीर्वञः क्लितात्षः सः खर० विविदुषः
विविदुषा भकारादौ वसारसे विविद्वङ्गामित्यादि विवेद इति विविद्धान् । एवं
भिदिर् विदारणे भिद् कसु द्वित्वं चपानां जवचपाः भस्य वः शेषं पूर्ववत् ।
विभेद इति विभिद्धान् क कसु प्र० वस् णवादित्वात् द्वित्वं र इति पूर्ववत्कारस्य
अकारः कुहोयः चक्रवत् (प्र० ए०) त्रितोनुम् न्सम्भृत्तो दोषः ह्रस्वः संयोगा-
नाखलोपः । चक्रवान् चकार इत्यर्थः । चक्रवांसौ इत्यादि षसादौ खरे तु
वस्य लले कृते ऋरं खर० क्लृणा० चक्रषः चक्रषा । इत्यादि आत्मनेपदे
कानप्र० आन द्वित्वं रः कुहोयुः ऋरं० खर० घूर्नी० (प्र० ए०) खी० चक्राणः
चक्री इत्यर्थः देववत् । षट्खविशरणे ऋदिः णः खः आङ्पूर्वः वसुप्र० द्वित्वं
लोपः णपाङ्गित्ये चास्येति पूर्वपदस्य लोपः अकारस्य च णकारः । क्राट्पाङ्गि-
कृत इति इडागमः खर० (प्र० ए०) नुमादिकं प्राग्वत् । आसेदिवान्
आसेदिवान्सौ इत्यादि । षसादौ वसीर्वञः निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः
इति वचनात् ढिढीलोपः खर० क्लृणा० आसेदुषः आसेदुषा आसेदिवङ्गान्
आसेदिवङ्गिरित्यादि । एवमन्यःप्यूष्माः । कसुप्रत्यये स् एकखर० ऋट् ण् आक-
रापान्तानाम् इट् वक्तव्यः यच्चिवान् पेचिवान् वाशब्दव्यवस्थार्थः विविस्वान्
आरिवान् ईयिवान् उपेयिवान् ददिवान् विद्वन्गमृद्गं वा इट् इडभावे
गम् धातोर्मकारस्य नकारः । यथा क्वचिदपदान्तेऽपि पदान्ततेति भोनीधात्रीः
विविद्धान् विविदिवान् जवन्वान् जप्तिवान् जगन्वान् जग्मिवान् ददृश्वान् ददृशि-
वान् वाशब्दव्यवस्थार्थः । विविस्वान् विविशिर्वान् ।

शतशानौ तिप्तेवत्क्रियायाम् ।

क्रियापदे गम्यमाने । शतशानौ प्रत्ययौ भवतः । तौच ।
तिप् ते इति वत्परस्मैपदात्मनेपदयोर्भवतः । पचन्नास्ते ।
पठंस्तिष्ठति । गायन्नागच्छति ।

शतश्च शानश्च शतशानौ । (प्र० द्वि०) औऔऔ तिप्तेवत् (प्र० ए०)
अव्य० क्रिया (स० ए०) आम्डे छितांयट् सवर्णे० क्रियापदे गम्यमाने प्रीच्य-
माने धातोः शतशानौ प्रत्ययौ भवतः । तौच तिप्तेवत् भवतः । परस्मैपदिनां
शत आत्मनेपदिनां च शान उभयपदिनाम् उभावपि इत्यर्थः । शकारः
शित्कार्यायः । ऋकारश्च नुम् ईप्पविधानार्थः पच् शतप्र० अत् चतुर्थत्वात्
अप् कर्त्तरि स्वर० अदे इति अलोपः स्वर० (प्र० ए०) त्रितीनुम् ह्रस्वः
संयोगां० पचन् आसी । एवं पठ् व्यक्तायां वाचि । पठन् तिष्ठति न सक-
क्षते नञा० पठंस्तिष्ठति गैश्च नैश्चतप्र० अत् अप् कर्त्तरि ऐच्चाय् स्वर० अदे
स्वर० त्रितीनुम् ह्रस्वः संयोगां० गायन् गच्छति । एवं कुर्वन् कुर्वाणः ।

सुमानेतः ।

अकारस्थाने परे सुमागमो भवति । पचमानः पिबति ।
यजमानः स्तौति । मन्वानः पिबति ।

सुमानेतः । सुम् (प्र० ए०) ह्रस्वः आन (स० ए०) अइए अत (घ०
ए०) स्वर० सौ० अकारस्य शानसम्बन्धिनि आने परे सुमागमो भवति । ककारः
स्थाननियमार्थः । उकार उच्चारणार्थः । डुपचष्पाके पच उभयपदित्वादा-
त्मनेपदित्वात् शानप्र० आनश्रिति चतुर्वत् इति अप् कर्त्तरि सुमागमः कित्वात्पच्
अग्ने म् स्वर० सौ० पचमानः पानीयं पिबति एवं यजदेवपूजा० यजमानः
सन् पूजां कुर्वन् सन् स्तौति । मन् ज्ञाने शानप्र० तनादेरुप् उप् प्र० स्वर०
उव स्वर० (प्र० ए०) सौ० मन्वानः सनुते इति मन्वानः । आस् उपवेजने
आस् शतशानौ तिप्ते इति शानप्र० आन् अप् कर्त्तरि अदादिर्लुक् ।

आसीराने ई ।

आसीनः ।

आसिरानई । आसि (ष० ए०) छिति डस्य स्त्री० आ (ष० ए०) साङ्गि० आन् (ष० ए०) स्वर० स्त्री० ई (प्र० ए०) साङ्गि० चतुःपदं आस् उपवेशने इत्यस्य घातीः परस्य आनप्रत्ययसम्बन्धिन आकारस्य ईकारी भवति स्वर० । आसीनः ।

वादीपोः शतुः ।

अवर्णात्परस्य शतुर्वा नुमागमो भवति । ईकारे परे ।
तुदत् । तुदती । तुदन्ती । स्त्री तुदती । तुदतीवत्तान्ताः ।

वा (प्र० ए०) अव्य० अ (पं० ए०) डसिरत् सवर्णे० ईशईप्च इपौ तयोः (स० ए०) स्वर० पश्चात्तपा अवर्जवाः शत (ष० ए०) ऋतोडः टिळीपः स्वर० चतुःपदं अवर्णात्परस्य शतुः शतप्रत्ययस्य वा नुमागमो भवति नपुंसके इमौ इति सूत्रोत्पन्ने ईकारे परे तथा हित इति सूत्रोत्पन्ने ईपि परे । तुद्व्यथने तुद शतप्र० अत् तुदादेरः स्वर० अदे स्वर० तुदत् नपुंसकात् स्वमीर्लुक् द्विवचने तुदत् अ इति स्थिते ईमौ औस्थाने ई । वादीपोः शतुरिति एकत्र नुमागमः मिदन्त्यात् खरात्परी वक्तव्यः नशा० स्वर० तुदन्ती पक्षे तुदती वा कुलि तुदन्ति । पुनरपि तुदत् तुदती तुदन्ती तुदन्ति । स्त्रीलिङ्गे तुदत् ऋकारानुबन्धत्वात् हित इतीप् वादीपोः शतुरिति एकत्र नुमागमः । तुदती तुदती वा स्त्री वचने तुदन्त्यौ तुदन्त्यौ तुदन्त्यः तुदत्यः । एवं पञ्चदशेऽपि नदीशब्दवत् ।

अप्ययोरान्नित्यम् ।

अपप्रत्ययायप्रत्ययसम्बन्धिनोऽकारात्परस्य शतुर्नित्यं नुमागमो भवति । पठन्ती । दीव्यन्ती दृश्यते । द्विरुक्तानां जज्ञादीनां च शतुर्नुम्प्रतिषेधो वक्तव्यः । ददतः । दधतः । जज्ञतः । जाग्रतः । दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्रतः । चकासतः । अनुशासत् ।

अप्ययोरान्नित्यम् । अप्च यश्च अपौ तयोः (ष० द्वि०) औसि ए अय् स्वर० स्त्री० अ (पं० ए०) डसिरत् सवर्णे० पश्चान्नामिनी रः स्वर० नित्यं (प्र० ए०) अव्य० जमिजमावा स्वर० अप्कर्त्तरि इति अपप्रत्ययः द्विवादिभ्यः

इति यप्र० । एतयोः सम्बन्धिन अकारात्परस्य शतप्रत्ययस्य नित्यं नुमागमी भवति न तु विकल्पेन ईकारे ईपिच परे । मकारः स्थानविध्यर्थः । भू शतप्र० अत् अप्कर्त्तरि गुणः ओअव् स्वर० अदे० स्वर० द्वित इति ईप् प्र० अप्ययो-
 रात्रित्यं नुमागमः नञापदान्ते भवन्ती एवं पचन्ती पठन्ती दिव् दिवादेर्यः
 शत यौर्विहसे दीर्घः अदे स्वर० अप्ययोरान्नित्यम् इति नुमागमः दिव्यन्ती
 दृश्यते । एवं श्लिष् आलिङ्गने श्लिष्यन्ती । हिरुक्तानां धातूनां विशेषमाह ।
 हिरुक्तानां ह्लादीनां जचभचहसनयोः जचजागदरिद्राचकास्त्रास् इत्यादीनां
 च सम्बन्धिनः शतप्रत्ययस्य त्रिवीनुमिति प्राप्ता यो नुम् तस्य निषेधोऽवक्तव्यः
 नुमागमी न भवतीत्यर्थः । उदाहरणं दा शत अत् अप्कर्त्तरि ह्लादेर्ह्रस्विति
 अप् लुक्द्विलक्ष ऋस्वः दादेरिति आलोपः स्वर० हिरुक्तात् नुम् निषेधः (प्र०
 ए०) ह्रसेपः ददत् ददतौ ददतः इत्यादि स्त्रीलिङ्गे ददतौ ददत्यौ ददत्यः
 नपुंसके ददत् ददतौ ददन्ति हिरुक्तानां नपुंसके श्रौ परे वातुम् तेन ददन्ति
 ददति इति रूपद्वयम् । दधत् दधतौ दधतः एवं बिभत् लुभञ् शतप्र० अत्
 अप्कर्त्तरि ह्लादेर्ह्रस्व भपानां जचचपाः भृजालुकि ऋरं स्वर० जिभौभये भौ
 अत् अप् ह्लादेर्ह्रस्व भपानां ऋस्वः यौवा अनेकस्वरस्येति यकारः बिभ्यत् एवं
 जुह्वत् विदधत् इत्यादयो अन्येऽपि ह्लादितुल्या यङ्लुगन्ताश्च ज्ञातव्याः जचधातुः
 भचहसनयोः जच शतप्र० अप्कर्त्तरि अदादेर्लुक् स्वर० (प्र० ए०) जच्चा-
 दित्वानुन्निषेधः ह्रसेपः जचत् जचतौ जचतः । जागद निद्राचये जागद अत्
 अप्कर्त्तरि अदादेर्लुक् ऋरं स्वर० (प्र० ए०) ह्रसेपः जायत् जायतौ जायतः ।
 दरिद्रा दुर्गतौ दरिद्रा अत् अप् अदादेर्लुक् दरिद्रादरिद्रालोपश्चेत्याकारलोपः ।
 स्वर० ह्रसेपः दरिद्रत् चकास् दीप्तौ चकास् शतप्र० अप् अदादे० स्वर० चका-
 सत् । त्रास् अनुशिष्टौ त्रास अनुपूर्वः शत अनुशासत् एषु हिरुक्तानां जच्चा-
 दीनामिति नुन्निषेधः इत्यादि जच्चादयः । आनप्रत्यये विभाणः विदधानः
 इत्यादि ।

विदेवा वसुः ।

विदेर्धातोः शतविषये वा वसुप्रत्ययो भवति । विद्वान् ।
 विदन् । अत्रभवत्तत्र भवच्छब्दै पूजार्थं निपात्येते । अञ्च-
 भवन्तो भट्टमिश्राः । तत्रभवद्भिर्भगवत्पादैर्भणितम् ।

विदेवा वसुः । विदि (घ० ए०) ङिति ङस्व स्त्री० वा (प्र० ए०) अङ्ग०

वसु (प्र० ए०) सो० सिद्धं विदज्ञाने इत्यस्य चातोः शट्विषये शटप्रत्ययार्थे वा विकल्पेन वसुप्रत्ययो भवति उदा० विद् एकत्र वसुप्रत्ययः विहस् हसन्त-
पुंलिङ्गवत् । त्रिती० नृसम्प्लवती दीर्घः संयोगान्तस्य लोपः विद्वान् विद्वांसौ
इत्यादि द्वितीये तु शटप्रत्यये कृते भवत्शब्दवत् प्रक्रिया । विदन् विदन्तौ
इत्यादि । अहं पूजायां शटप्रत्ययः अत् अप् अदे स्वर० (प्र० ए०) त्रती नुम्
संयोगान्तस्य लोपः हसिपः अहंतीत्यहन् अत्रभवत् तत्रभवत् इत्येते द्वौशब्दौ
उकारानुवन्तौ पूजार्थे पूज्यत्ववाचकत्वे निपात्येते । शटप्रत्ययं विनापीत्यर्थः ।
पूज्यं तत्र भगवांश्चात्रभवांश्च भगवानपीत्यभिधानचिन्तासंश्लेषवचनात् (प्र० ए०)
उकारानुवन्तत्वात् नुम् अत्वसोः साविति न भवति अत्रभवत् स्यादिः त्रिती नुम्
अत्वसोः सौ अत्रभवान् अत्रभवन्तौ अत्रभवन्तः इत्यादि । अत्रभवन्तः पूज्याः ।
एवं तत्रभवान् तत्रभवन्तौ तत्रभवन्तः भट्टमिश्राः एते । तत्रभवद्भिः पूज्यैर्भगव-
त्पादैर्युष्माभिर्भणितं कथितं शटप्रत्ययरहितावैतौ निपात्यौ ।

शीले ढन् ।

धातोस्तृन्प्रत्ययो भवति शीले स्वभावेऽर्थे । कारणशीलः
कर्त्ता । हर्त्ता । इति ।

शीले ढन् । शील (स० ए०) अइए ढन् (प्र० ए०) हसिपः शीले
स्वभावेऽर्थे धातोः ढन्प्रत्ययो भवति नकारः प्रत्ययभेदज्ञापनार्थः क्त ढन्प्र० गुणः
जलतुं (प्र० ए०) स्तुरार् सेरा डित्वाडिलोपः स्वर० कारणशीलः कर्त्ता ।
एवं हरणशीलो हर्त्ता । भरणशीलो भर्त्ता । इति क्त्वादिप्रक्रिया ।

अथ शीलार्थप्रक्रिया ।

अथ शीलार्थप्रक्रिया कथ्यते ।

इष्णुस्तुतः ।

धातोः शीले स्वभावेऽर्थे इष्णु स्तु स्तु इत्येते प्रत्यया
भवन्ति । क्तञ् अलम्पूर्वः । अलङ्कृञ् निराकृञ् प्रजन उत्पच्
उत्पत् उत्पद् अस् उत्पद् कृच् अपत्रप् वतु वधु सह चर भू
भ्राज् जगन्त एभ्य इष्णुः । अलङ्करोतीत्येवंशीलः अलङ्क-

रिष्णुः । निराकरिष्णुः । प्रजायते इत्येवंशीलः प्रजनिष्णुः ।
 उत्पत्ततीत्येवंशीलः उत्पत्तिष्णुः । पत्ल् पतने । उत्पत्तती-
 त्येवंशीलः उत्पत्तिष्णुः । पद् गती । उत्पद्यते इत्येवंशीलः
 उत्पदिष्णुः । ग्रस् अदने । ग्रसतीत्येवंशीलः ग्रसिष्णुः ।
 उन्माद्यतीत्येवंशीलः उन्मादिष्णुः । रुचि दीप्ती । रोचती-
 त्येवंशीलः रोचिष्णुः । तपूष् लज्जायाम् । अपत्रपति वा
 अपत्रपते इत्येवंशीलः अपत्रपिष्णुः । वृत्तु वर्त्तने । वर्त्तते
 इत्येवंशीलः वर्त्तिष्णुः । वृधुङ् वृद्धौ । वर्द्धते इत्येवंशीलः
 वर्द्धिष्णुः । सहति सहते वेत्येवंशीलः सहिष्णुः । चरती-
 त्येवंशीलः चरिष्णुः भविष्णुः । भ्राजृ दीप्ती । भ्राजते इति
 भ्राजिष्णुः । इष्णुप्रत्यये परे अग्रन्तानां जिलोपाभावो वाच्यः ।
 कारयतीत्येवंशीलः कारयिष्णुः । एते इष्णुप्रत्ययान्ताः ।

इष्णुस्तुक् । इष्णुश्च स्तुश्च स्तुश्च इष्णुस्तुक् नपुंसकात् । धातोः शीलेऽर्थे
 इष्णुस्तुक् एते त्रयः प्रत्यया भवन्ति यथायोग्येन । भ्राजृ भू सह रुच चर
 वृध वृत् प्रजन अपत्रप अलङ्कारिष्णुः निराङ्गिष्णुः उन्माद उत्पद उत्पच एभ्य इष्णुः
 उदा० क् अलंपूर्वः अलङ्कारशीलो अलङ्कारिष्णुः इष्णुप्र० गुणः स्वर० निराङ्पूर्वः
 निराकरिष्णुः निराकर्तुं शीलमस्येति निराकरिष्णुः भानुशब्दवत् । ग्रस् अदने
 ग्रसिष्णुः सहिष्णुः उत्पत्तिष्णुः उन्मादिष्णुः इत्यादि ।

ग्ला जि स्या भू स्ना च्चि पच् यज् परिभृज्
 एभ्यः स्तुः ।

ग्लै हर्षक्षये । ग्लायतीत्येवंशीलः ग्लास्तुः । जयती-
 त्येवंशीलः जिष्णुः । भवतीत्येवंशीलः भूष्णुः । जिभ्योः
 स्त्री गुणाभावो न इट् चेश्च तथा । तिष्ठतीत्येवंशीलः स्थास्तुः ।
 च्चि क्षये । क्षयतीत्येवंशीलः क्षिष्णुः । पथितीत्येवंशीलः
 पथिष्णुः । यजतीत्येवंशीलः यजिष्णुः । सृजूष् सृद्धौ । सृजिर्गुण-

निमित्ते प्रत्यये परे वृद्धिर्वाच्या । परिमार्ष्टीत्येवंशीलः परि-
मार्ष्टुः ।

स्वा क्षि स्था यञ् पच परिसृज् जि भू एभ्यः स्रुः । जिभुवीगुणेऽभभावच्च
जि जये इष्णु प्र० किंला० नस्य णः जिष्णुः । एवं भूष्णः स्थास्रुः स्वास्रुः
पत्न्युः स्नाच्छुः ।

विष्लृ चस् गृध् धृष् क्षिप् एभ्यः स्रुः ।

विष्लृ व्याप्तौ । वेवेष्टि इत्येवंशीलः विष्णुः । तसी उद्वेगि ।
तसी भये । तस्यतीत्येवंशीलः तस्रुः । गृध् अभिकाङ्क्षायाम् ।
दिवादिः । गृध्यतीत्येवंशीलः गृध्रुः । जिधृषा प्रागल्भ्ये ।
स्वादः । धृष्णोतीत्येवंशीलः धृष्णुः । क्षिप् प्रेरणे । क्षिपती-
त्येवंशीलः क्षिप्रुः । ककारो गुणनिषेधार्थः ।

क्षप्त्रस्रृक्ष्विष्लृ एभ्यः स्रुः । विष्लृव्याप्तौ वेवेष्टि जगदित्येवंशीली
विष्णुः क्षु प्र० ककारो गुणनिषेधार्थः पुर्नो० गृध् धातुः अभिकाङ्क्षायां वाञ्छायां
गृध् स्रु० नु स्वर० गङ्गनशीली गृध्रुः क्षिप्नुः तस्रुः ।

षाकोकणः ।

धातोः श्रीलेऽर्थे षाक उ उकण् इत्येते प्रत्यया भवन्ति ।

षाकोकणः । शाकश्च उय उकण् च (प्र० व०) स्वर० स्त्री० श्रीले
स्वभावोऽर्थे षाक उक उकण् एते त्रयः प्रत्यया भवन्ति ।

**जल्प भिच्च कुट्ट लुठ् वृड् एभ्यः षाकः
प्रत्ययो भवति ।**

जल्प व्यङ्गायां वाचि । जल्पतीत्येवंशीलः जल्पाकः ।
भिच्च याङ्गायाम् । भिच्चतीत्येवंशीलः भिच्चाकः । कुट्ट
ताडने वा क्कटने । कुट्टतीत्येवंशीलः कुट्टाकः । लुण्ठ चौर्ये ।

लुण्ठत्येवंशीलः लुण्ठाकः । वृङ् सञ्भक्ती । वृज् संवरणे ।
वर निवारणे । वृणुते वा वरतीत्येवंशीलः वा वृणीत इत्येवं-
शीलः वराकः । ष ईदर्थः । वराकी ।

जल्प भिच् कुट् लुट् वृज् वर एभ्यः षाकः । षाक इति षकार ईदर्थः । वर
निवारणे वर आकप्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० । स्त्री चेत वराकी द्वितः यस्य
लोपः स्वर० वारयति इत्येवंशीलो वराकः । भिच् याच्ञायां भिच् षाकप्र०
आक स्वर० स्त्री० । एवं जल्प जल्पने कुट्कुटने, लुटिलीये, जल्पाकः
कृटिकः लुण्ठाकः ।

सान्ताशंसु भिच् एभ्य उः प्रत्ययो भवति ।

सान्ताशंसयोश्च । सप्रत्ययान्तादाङ्पूर्वात् शंसु स्तुता-
वित्यस्माद्घातोश्च शीलार्थं विनापि उः प्रत्ययो भवति । वच्
परिभाषणे । विवक्षतीति विवक्षुः । इच्छायामात्मनः सः ।
द्वित्वम् । पूर्वस्य हसादिः शेषः ऋत इर् । योर्विहसे ।
कुहोयुः । चिकीर्षतीत्येवंशीलः चिकीर्षः । जिष्टक्षती-
त्येवंशीलः जिष्टक्षः । आङ्पूर्वः शंसु म्ती । शंसु कथने ।
आशंसतीत्येवंशीलः आशंसुः । भिक्षतीत्येवंशीलः भिक्षुः ।
पिपासतीत्येवंशीलः पिपासुः । तितीर्षतीत्येवंशीलः तितीर्षः ।

सान्ता आशस् भिच् उः । एभ्यः उः । भिच् उप्र० स्वर० भिक्षुः सान्ता-
शंसयोश्च इच्छार्थस्य सप्रत्ययान्तस्य घातोः आङ्पूर्वस्य शंसुः शंसुस्तुतावित्यस्य च
घातोः शीलार्थं विनापि उप्रत्ययो भवति । वच् परिभाषणे वच् वक्तुमिच्छतिविक्षुः
इच्छायामात्मनः सः द्वित्वं यः से अकारस्य ईकारः चोः कुः किला० कषसंयोगेचः
विवक्ष इति सिद्धम् उप्र० यत इत्यलोपः स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० विवक्षुः शंसु
म्ती कथने च शंसु आङ्पूर्वः उप्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० आशंसुः गृह
इच्छार्थे उपादाने च सप्र० द्वित्वं पूर्वस्य कुहोयुः यःसे गृहादिति सम्प्रसारणं
होदः आदिजबानामिति गत्य जः षटोः कः से किला० कषसंयोगेचः उप्र० यत
इति अलोपः स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० जिष्टक्षुः गृहीतुमिच्छतिर्जिष्टक्षुः । पा पाने
प्रा सप्र० द्वित्वं ऋतः यःसे उप्र० पिपासुः भिक्षुः ।

लष पत पक्ष भिद स्था भू वष हन् कम्
गम् शृ एभ्य उक्कण् प्रत्ययो भवति ।

लष कान्तौ । लषतीत्येवंशीलः लाषुकः । पततीत्येवं-
शीलः पातुकः । भिद याज्जायाम् । भिदतीत्येवंशीलः
भिदुकः । पद गतौ । पित्वाहृदिः । पद्यतीत्येवंशीलः
पादुकः । तिष्ठतीत्येवंशीलः स्थायुकः । भवतीत्येवंशीलः
वा भवितुं शीलमस्यास्तीति भावुकः । वष वृष्टौ । वषु
सेचने । वर्षतीत्येवंशीलः वर्षुकः । हन्तीत्येवंशीलः घातुकः ।
कमु कान्तौ । कामयते इत्येवंशीलः वा कामितुं शील-
मस्यास्तीति कामुकः । गम् गतौ । गच्छतीत्येवंशीलः
गामुकः । शृ हिंसायाम् । शृणातीत्येवंशीलः शारुकः ।
शृवन्द्योराहः । शृवन्द्योर्धात्वोराहः प्रत्ययो भवति । शराहः
वन्दारुः सृहि गृहि पति शीङ् एभ्य आलुर्वाच्यः । सृह
ईप्सायाम् । ईप्सा इच्छा । गृह ग्रहणे । पत ऐश्वर्ये । त्रय-
श्वरादयोऽदन्ताः । आलौ जिलोपाभावो वाच्यः । सृहयती-
त्येवंशीलः सृहयालुः । गृहयतीत्येवंशीलः गृहयालुः ।
पतयतीत्येवंशीलः पतयालुः । शीङ् स्वप्ने । शेते इत्येवं-
शीलः शयालुः ।

भू, स्था हन्, गम्, लष, वष, पत, पद, एभ्यः उक्कण् कम्धातुः कान्तौ
अभिलाषे कामयतीति कामुकः कम् उक्कण् प्र० णकारो वृद्धार्थः अत उपाधायाः
खर० (प्र० ए०) खी० एवं भिदुकः भू सत्तायां भू उक्कण् प्र० घातीर्नामिन
इति वृद्धिः औआव् खर० (प्र० ए०) खी० भावुकः, स्थायुकः, आती युक्
हनी घत् घातुकः, अभिलाषुकः, वार्षुकः, पातुकः, पादुकः, आगामुकः,
इत्यादि । नम् ।

नमादे रः ।

नम् कपि स्मिङ् नज्पूर्वो जम् कम् हिंस् दीप् एभ्यो रः
प्रत्ययो भवति शीलेऽर्थे । णम् प्रह्वत्वे शब्दे च । नमतीत्येवं-
शीलः नम्रः । कपि चलने । कम्पतीत्येवंशीलः कम्पः ।
स्मिङ् ईषद्वसने । स्मयते इत्येवंशीलः स्मरः । जसु मोक्षणे ।
जसु गतिनिवृत्तौ । दिवादिः । न जस्यतीत्येवंशीलम्
अजस्रम् । कामयते इत्येवंशीलः कम्पः । हिसि हिंसायाम् ।
हिन्स्तीत्येवंशीलः हिंस्रः । दीपो दीप्तौ । दीप्यते इत्येवं-
शीलः दीपः ।

कमादिः (ष० ए०) छिति डस्य० स्त्री० र० (प्र० ए०) स्त्री० मध्ये
नामिनोरः रिलीपो दीर्घश्च नम्, कम्, स्मिङ्, अजसु, कम्प, दीप, हिंसु, एभ्यो
रः प्रत्ययः स्यात् णम् प्रह्वीभावे आदेः णः स्तः नम् रप्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री०
नमनशीलो नम्रः । एवं कम् कान्तौ कम्पः स्मरः अजस्रं कम्पः दीपः हिंस्रः ।

घसादेः क्मरः ।

घस् सृ अद् एभ्यः क्मरः प्रत्ययो भवति शीलेऽर्थे ।
घस्रल्ल अदने । घसतीत्येवंशीलः घस्मरः । सृ गतौ । सृ
सरणे । सृ हिंसायाम् । सरतीत्येवंशीलः स्मरः । अद्
भक्षणे । अत्तीत्येवंशीलः अद्मरः । भिदि छिदि विदि एभ्यः
कुर्वाच्चः शीलेऽर्थे । भिनत्तीत्येवंशीलः भिदुरः । विद् ज्ञाने ।
वित्ति इत्येवंशीलः विदुरः । छिदिर् द्वैधीकरणे । छिनत्ती-
त्येवंशीलः छिदुरः । भासादेर्घुरः । भास् भञ्ज् भिद् एभ्यो
घुरः प्रत्ययो भवति शीलेऽर्थे । घकारो घित्कार्यार्थः । भासृ
दीप्तौ । भासतीत्येवंशीलः भासुरः ।

घसादेः क्मरः । घस् आदिर्यस्यासौ घसादिस्तस्य (ष० ए०) क्मरः (प्र०
ए०) स्त्री० घसादेर्घातीः अदेश क्मरप्रत्ययो भवति शीलेऽर्थे ककारो गुणनिवे-
ष्टार्थः घस्रल्ल अदने घस् क्मर प्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० स्मृगती सरप्र० स्त्री०

अद् भलणे अद् मर प्र० खर० अक्षरः भासादेर्धुरः भासदीवी भञ्जभङ्गे जिमिदा-
खिङ्गे एभी धातुभ्यो घुरप्रत्ययो भवति शीलेऽर्थे । घकारो घित्कार्यार्थः ।
भास् उरः खर० (प्र० ए०) खी० भासनशीलो भासुरः भञ्ज आमर्दने भञ्ज
भासादेरिति उरप्र० ।

चजीः कर्गौ घिति ।

धातोश्चकारजकारयोः ककारगकारौ भवतः घिति प्रत्यये
परि । भञ्जो आमर्दने । भनक्तौत्येवंशीलः भङ्गुरः । जिमिदा
मात्रविक्षेपे । मेद्यते इत्येवंशीलः मेदुरः । यङ् ऊकः ।
यज् जप् दंश् वद् एभ्यो यङ्प्रत्ययान्तेभ्य ऊकः प्रत्ययो भवति
शीलेऽर्थे ।

चजीः कर्गौ घिति । जस्य गः खर० (प्र० ए०) खी० भङ्गुरः स्वयमेव
क्षय्यते इत्येवंशीलो भङ्गुरः मेद्यतीति शीलो मेदुरः छिदिभिदिविदां कुरः
ककारो गुणनिषेधार्थः छिदुरः, भिदुरः विदुरः, एते सर्वे प्रत्ययाः शीलार्थाः ।

यङो लुक् तत्सन्नियोगेन धातोर्द्विर्वचनम् ।

यज् देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । अतिशयेन यजतीति
वा इज्यते इत्येवंशीलः यायजूकः । जप व्यक्तायां वाचि । जम-
जपां लुक् । जञ्जप्यते इत्येवंशीलः जञ्जपूकः । दश् दंशने ।
दन्दशूकः । वावद्यते इत्येवंशीलः वावदूकः ।

यङ् ऊक यङ् (प्र० ए०) खर० खी० ऊक (प्र० ए०) खी० अतिशयार्थे
यङ् प्रत्ययान्ताहातोः शीलेऽर्थे ऊक् प्रत्ययो भवति । यज्, जप्, जाण्ट्, वद्,
दंशिश्वः इति वक्तव्यम् । वक्तव्यस्य प्रयोगानुसारित्वात् यङन्त्यस्यापि जागतेः
ऊकप्रत्ययो भवति । लुक् । (प्र० ए०) हसेपः तस्य ऊकस्य सन्नियोगेन यङ्प्रत्ययस्य
लुक् भवति । डेदा० यज् अतिशयेन यजनशीलो यायजूकः । अतिशये
हसादेर्यङ् द्वित्वं पूर्व० आत् इत्यकारस्य आकारः यायज्य इति स्थिते ऊकप्र० लुक्
इति यङो लुक् खर० खी० दंश् दशने दंश् अतिशयेन दशतीत्येवंशील इति

वियहे यङ्प्र० नीलीपः द्वित्वं जसजपां नृक् नथा० ऊक्ता० लुगिति यङीलुक्
दन्द्शब्दः सर्पः एवं जप् व्य० जङ्गपूकः । वद व्यक्ता० यायजूकः । वावदूकः ।

जागर्त्तोरुको वाच्यः ।

जागर्त्तीत्येवंशीलः जागरूकः । इण्णश्जिस्त्वगमिभ्यः
क्षरप् वाच्यः । इण् गती । ऋस्वस्य पिति । एतीत्येवंशीलः
इत्वरः । एणश्चदर्शने । नश्चतीत्येवंशीलः नश्चरः । जयती-
त्येवंशीलः जित्वरः । सरतीत्येवंशीलः सृत्वरः । गत्वरो
निपात्यते शीलेऽर्थे । गच्छतीत्येवंशीलः गत्वरः । भियः
क्रुक्रुकी वक्ताव्यौ । विभेतीत्येवंशीलः भीरुः भीरुकः । इषे-
रुश्चश्च । इषेरुः प्रत्ययो भवति छान्तादेशश्च इच्छतीति
इच्छुः वरः । स्था ईश् भास् पिस् कसादिभ्यो वरः
प्रत्ययो भवति शीलेऽर्थे । तिष्ठतीत्येवंशीलः स्थावरः । ईश्
ऐश्चर्य्ये । ईष्टे इत्येवंशीलः ईश्चरः । भासृ दीप्ती । भासती-
त्येवंशीलः भास्वरः । पिसृ गती पिसतीत्येवंशीलः पिस्ररः ।
कस् गती । कसतीत्येवंशीलः कस्वरः ।

अयङन्तस्यापि जागर्त्तेः ऊक्ता० जागरूकः । यातेर्यङन्ताद्वरप्रत्ययः तत्-
सन्निधौ यङीलुक् अतिशयेन कुटिलं वा यातीत्येवंशीली यायावरः इत्यादि ।

आदृतः किर्द्विश्च भूते ।

आकारान्तादृकारान्ताद्वातोर्जनिनमिगमिभ्यश्च शीलेऽर्थे
भूतकाले किः प्रत्ययो भवति एवादिवद्वातोश्च द्विर्वचनं
भवति । आतोऽनपि ।

रामः सोमं पपिर्यज्ञे ददिर्गाश्चक्रिरद्भुतम् ।

श्याजकान् वन्निराजङ्गिः पीण्डरीके महाद्विजान् ॥ १ ॥

तदा जञ्जिर्महाश्चर्यं नेमिर्नृपगणोऽपि तम् ।

ब्राह्मणानां श्रुतिविदां गणो जग्मिर्धनं सुदा ॥ २ ॥

इति श्रीकदन्तप्रक्रियायां शीलार्थप्रक्रिया ।

आहतः किर्द्विभूते । आच कच आहत् (पं० ए०) खर० खी० किं (प्र० ए०) खी० द्विः द्वितिभ्यासुः (प्र० ए०) अव्य० च (प्र० ए०) अव्य० भूते (स० ए०) अइए आकारान्तादयः ककारान्ताः ङुक्त् करणे ङ्ङ्वरवणे ङ्ङ्वरणे इत्यादयस्तेभ्यो धातुभ्यः शीले स्वभावेऽर्थे अतीते काले कौप्रत्ययो भवति ककारो गुणनिषेधार्थः । तत्सन्नियोगे धातोर्द्विर्वचनम् । पा पाने पा किप्र० इ द्विलं पूर्वस्य ऋस्वः आतोऽनपीत्याकारलोपः खर० (प्र० ए०) खी० पपिः । एवं ङुदाज्दाने ददिः ङुक्त् करणे क्त किप्र० इद्विथरः इति पूर्वककारस्य अकारः कुट्टीः शुः क्तरं खर० (प्र० ए०) खी० चक्रिः एवं ङ्ङ्वरणे वत्रिः ङ्ङ्वरणे ङ्ङ्वरः आङ्पूर्वः किप्र० इ द्विलं रः कुट्टीशुः जस्य भूपानां जवचपाः भस्य जः क्तरं खर० (प्र० ए०) खी० आजक्रिः । श्लोक्यात्र रामः सोमं पपिः यज्ञे व्याख्या० रामः पौण्डरीके नास्ति यज्ञे सोमम् असत्वं पपिः पीतवान् पपौ इत्येवंशीलो पपिः पुनः घेन् ददिः दत्तवान् पुनः अङुतम् आश्चर्यं चक्रिः कृतवान् पुनः याजकान् यज्ञकर्त्तृन् वत्रिः ववार इत्येवंशीलो वत्रिः । पुनः महाद्विजान् ब्राह्मणान् आजक्रिः आहूतवान् आजहार इत्येवंशील इत्यर्थः । इति श्लोकव्याख्या । चकारादुपधातोपानामपि किः प्रत्ययः । गम् जग्मिः ङन् जग्निः ज्ञा जज्ञिः । सङ्घिवङ्घिलिपतिभ्यो यङन्तेभ्यः किः । सासङ्घिः, वावङ्घिः, चाचलिः, पापतिः, इत्यादि । इति शीलार्थप्रक्रिया ।

अथोणादयोप्रक्रिया निरूप्यन्ते ।

अथोणादयो कथ्यते ।

सदोणादयः ।

सर्वस्मिन् काले उणादयः प्रत्यया भवन्ति । क्त वा पा जग्मि स्वि साधि अशूङ् एभ्य उण् प्रत्ययो भवति । णकारो वृद्धार्थः । करोतीति कारुः कारुकः । वा गति० । आतो युक् । वातीति वायुः । पद्माने । पिबतीति पायुः ।

जयति अनेनेति जायुः। डुमिज् प्र०। मि कौटिल्ये।
 मिनोतीति मायुः। स्वादे आस्वादने। स्वयते इति स्वादुः।
 साध्यतीति साधुः। अशोतीति आशु। सि तनि गमि
 मसि सचि अवि हि धा क्रुशि एभ्यस्तुन् प्रत्ययो भवति।
 षिज् बन्धने। सिनोतीति सेतुः। तनोतीति तन्तुः। गच्छ-
 तीति गन्तुः। मसि परिणामे रक्षणे च। मस्यतीति मस्तुः।
 षच सम्बन्धे। सचतीति सक्तुः। अव रक्षणे। अवतेर्वका-
 रस्य उकारः। अवतीति ओतुः। हि गतौ वृद्धौ च। हिनो-
 तीति हेतुः। दधातीति धातुः। क्रुश आह्वाने। क्रुशि
 रोदने च। आक्रोशे। कृशपराजादेः षः। दृभिः दृः।
 क्रोशतीति क्रोष्टा। अव रक्षणे पालने च। किच्चात् सम्प्रसा-
 रणमुकारः।

सदीपादयः। सदा (प्र० ए०) अथ० उण् आदिर्येषां ते उणादयः
 (प्र० ब०) ए ओ जसि एअय् खर० खी० पश्चात् ओ। सर्वस्मिन् भूतभवि-
 थ्यवर्तमाने काले उणादयः प्रत्यया भवन्ति। उदा० करोतीति कारुः क उण्
 प्रत्ययः णित्वाद्वृद्धिः क स्थाने कार खर० (प्र० ए०) खी० कारुः। वा
 गतिगन्धनयोः। वा अथं धातुर्गतौ गन्धने च। गन्धनसपकारप्रयोगो हिंसा
 च। वा उण् आतो युक् खर० (प्र० ए०) खी० वातीति वायुः पा पिवतीति
 पायुः मिनोति हिनस्तीति मायुः गोपूरकले गोमायुः क्रुश आह्वाने क्रुश उणादय
 इत्यादि शब्दात् तु प्र० उपधाया लघोर्गुणः कृशपराजादेः षः दृभिः दृः खर०
 क्रोशति आह्वयति फूल्करोतीति वा क्रोष्टा शृगालः। साधना खरान्तपुलिङ्गे
 कथितास्ति। जायते जन्वते वा जन्तुः। जन तु प्र०। कामयति अभि-
 लषतीति कन्तुः।

अवतेर्मुक् ।

अवतेर्धातोर्मुक्प्रत्ययो भवति। अवतीति ओम् ओमी
 ओमः।

अव रच पालने। अवधातुः रचधातुश्च हावपि पालनार्थे। अव मुक्

प्र० कित्वात् सम्प्रसारणं कित्त्वकरणसामर्थ्यादेव व्यञ्जनस्यापि वकारस्य सम्प्रसारणं भवति वक्ष्ये उः उ ओ मातुस्कारेः ओ अवतीति ओ जन्पूर्वः जनान् अवतीति जनौ, विश्ववसतीति विश्वौ, जनौ जनौमौ जनौमः इत्यादि यथा अवतीति अव्ययमेतत् ।

अतिवृद्धिभ्यां मनिष् ।

अत सातत्यगमने । सततम् अततीति आत्मा वा अतति अखिलजनान्तर्निवासित्वेन सुकृतदुष्कृतकर्माणि पश्यतीति आत्मा । वृद्धि वृद्धौ ।

अतथातुः सातत्यगमने निरन्तरगमने इत्यर्थः । अतति सातत्येन गच्छति तांस्तान् भावानिति आत्मा अत् मनिष् प्र० इकार उच्चारणार्थः अकारो वृद्धार्थः । मन् अत उपधायाः स्वर० आत्मन् (प्र० ए०) उपधाया दीर्घः ह्रस्वः नासो० ।

मन्युपधाया ऋ रः ।

मनिष्प्रत्यये परे उपधाया ऋकारस्य रेफो भवति वृंहतीति ब्रह्मा ।

वृहवृद्धिवृद्धौ वृह वृहति वृंहति वेति ब्रह्म मन्प्र० मन्युपधाया ऋरः मन्युपधायाः (ष० ए०) ऋरः मनि परे उपधाया उपधासम्बन्धिन ऋकारस्य रे भवति वृ इत्यस्य ब्र ब्रह्मन् इति सिद्धं (प्र० ए०) नपुंसकात् खमी० नास्मीनो० पुलिङ्गे तु ब्रह्मा स्वयं वृहत्त्वात् अन्येषां वृहत्त्वत्वाद्वा महत्त्वाद्वाप्रकत्वाद्वा ब्रह्म आगमजमनित्यमिति न्यायात् इदित इति न नुम् ।

धृधृपदो मः ।

धृ क्षरणे दीप्तौ च । धरतीति वा ध्रियते इति धर्मः । धृ धारणे । धरतीति वा ध्रियतेऽसौ धर्मः । पदं गतौ । पद्यते तत् पद्मम् । ऋ स्तु सु ऋ ऋ स्तु च भा मा या वा

जच्च रै नी श्यैङ् पद एभ्यो मः प्रत्ययो भवति । ऋ गतो ।
 ऋच्छतीति अर्मः नेत्ररोगः । स्त्रीतीति स्तोमः । षूङ् प्रसवे ।
 स्तृतेऽसौ सोमः । हर्मः । जुहोतीति होमः । स्त्रियते इति
 मर्मः । क्षि निवासगत्योः । क्षयतीति क्षेमः । टुक्षु शब्दे ।
 क्षीतीति क्षोमः । भातीति भामः । मामः । यातीति यामः ।
 वातीति वामः । जच्च भक्षहसनयोः । जक्षः । रायतीति ।
 रामः नेमः । श्यैङ् दीप्ती । श्यायति इति श्यामः । पद्मः ।
 भौध्वोर्वा मक् । विभेत्यस्मादिति भीमः । धूयतेऽसौ धूमः ।

ध धारणे ध मप्र० गुणः राद्यपी द्विः कस्यतुं (प्र० ए०) स्त्री० धारणाद्धर्मः ।

ध्वादेरुलिक् ।

ध्वादेर्धातोर्लिक् प्रत्ययो भवति । ध्वनोति वा धूयतेऽसौ
 धूलिः । अगि लघि रघि गत्यर्थाः । इदितः । अङ्गते सा
 अङ्गुलिः ।

ध्वादेरुलिः (प्र० ए०) ध्वादेर्धातोः उलिप्रत्ययो भवति क्विच् । धूक्
 कम्पने उलि० सवर्णे० धूलिः धूयते वातादिना इति धूलिः । अगि, अगि, लगि,
 गत्यर्थाः । अग् उलि० इदित इति तुमागमः नद्या० स्वर० स्त्री० अङ्गुलिः ।

भविष्यदर्थे णिनिः ।

आगमिष्यतीति आगामी । भविष्यतीति भावी । शसादेः
 करणे त्रक् । शसादेर्धातोः करणेऽर्थे त्रक् प्रत्ययो भवति ।
 सर्वधातुभ्यस्त्रमनौ । शस् हिंसायाम् । शंसति वा शस्यते
 अनेनेति शस्त्रम् । शास् अनुशिष्टौ । शिष्यते अनेनेति
 शास्त्रम् । असु क्षेपणे । अस्यते अनेनेति अस्त्रम् । पा पाने ।
 पीयते अनेनेति पात्रम् । नीयते अनेनेति नेत्रम् । दा दाने ।
 दीयते अनेनेति दात्रम् । युक्हागिभ्यो निः । एभ्यो धातुभ्यो

निः प्रत्ययो भवति । यु मिश्रणे । यीति इति योनिः ।
वहतीति वङ्गिः । अङ्गतेऽसौ अग्निः । इदिचदिकिरुदिभ्यो
रः । एभ्यो रप्रत्ययो भवति । इदि चदि आङ्गादने दीप्तौ
च । इन्दतेऽसौ इन्द्रः । चन्दतेऽसौ चन्द्रः । शक्नोतीति
शक्नः । रोदितीति रुद्रः ।

पुष्पादेरः ।

पुष्पादेर्धातो रः प्रत्ययो भवति । पुष्प विकसने । पुष्पति
तत् पुष्पम् । फल निष्पत्तौ । फलति तत् फलम् । मूल
व्याप्तौ । मूलति तत् मूलम् । रघ सामर्थ्ये । उप्रत्ययः ।
रघते शास्त्राणां शत्रूणां च अन्तं गच्छति प्राप्नोतीति रघुः ।

गम्लगतौ गम् आङ्पूर्वः भविष्यदर्थे णिन् प्रत्ययः णित्वादवृद्धिः स्वर०
(प्र० ए०) इनांशौसौ हसेपः नास्ती नो० आगमिष्यतीति आगासी भू णिन्
वृद्धिः औआव् भविष्यतीति भावी । ईश् ऐश्ये ईष्टे ऐश्ये करोति इति
ईश्वरः ईश् वर प्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० एवं तिष्ठतीति स्थावरः ष्टा
गतिनिवृत्तौ आदेः णः स्रः । स्था वरप्र० (प्र० ए०) स्त्री० भास्वरः । इष्
णश् जिसरतिभ्यः क्तरप् । पिप्वात्तुक् । गत्वरः इति निपातः । जयति इत्येवं
शीलो जित्वरः । एति इत्येवंशीलो इत्वरः । नश्यतीत्येवंशीलो नश्यरः ।

राजादेः कन् ।

राजादेर्धातोः कन् प्रत्ययो भवति । राज् धन्व यु द्यु
प्रतिदिव् वृष् तच् दंश् पचि षप् अशूङ् नु मह एते राजा-
दयः । राजृ दीप्तौ । राजतेऽसौ राजा । धन्व गतौ । धन्व-
तीति धन्वा । यु मिश्रणे । यीतीति युवा । द्यु गतौ ।
द्यूतीति द्युवा । प्रतिदीव्यतीति प्रतिदिवा । वृषु वृद्धौ ।
वर्षतीति वृषा । तच् तनूकरणे । तक्ष्णोतीति तक्षा । दंश्-
तीति दश । पचि विस्तरे । पचि संख्याने । इदित् ।

जस्ससोर्लुक् । पञ्चतीति पञ्च । षप् सम्बन्धे । षप् गणने ।
 अशूङ् व्याप्ती । षपेरशेः किति तुक् वक्तव्यः । सपन्ति ते
 सप्त । अश्रुवते इति अष्ट । णु स्तुती । अस्य गुणः । नुवन्ति
 ते तव । मह पूजायाम् । अस्य धान्तादेशो वुगागमश्च निपा-
 त्यते कन्प्रत्यये परे । मच्चते इति मघवा । इति राजादयः ।
 इसमन्त्रासुकः सर्वधातुभ्यः । सर्वधातुभ्यः इस् मन् त्व असुक्
 इत्येते प्रत्यया भवन्ति ।

राजादेरिति राज् दीप्ती इत्यादीर्धातोः अन्प्रत्ययी भवति । राजते राजा
 राज् अन्प्र० खर० नीपधायाः हसिपः नाम्नी० यु मिश्रणे यु अन् गुधातीरित्युव०
 खर० वीतीति युवा ।

वचादेरस् ।

वचादेर्धातोरस् प्रत्ययो भवति वा सर्वधातुभ्योऽस्प्रत्ययः ।
 उच्यते इति वचः । मच्चते इति महः । पीङ् पाने । पीयते
 तत् पयः । पिबतेरपि । पिबतेर्धातोरनुप्रत्ययो भवति
 इकारान्तादेशश्च । पीयते इति पयः । तिज् निशाने क्षमायां
 च । तितिक्षतीति तेजः । तप्यते इति तपः । रञ्ज् रागे ।
 असि नलोपो वाच्यः । रजते तत् रजः । रक्ष हिंसायाम् ।
 रक्षतीति रक्षः । अर्चिरुचिशुचिहृष्टपिच्छादिकृदिभ्य इस्
 प्रत्ययो भवति । अर्चिरुची दीप्ती । अर्चतीति अर्चिः ।
 गुणः । रोचिः शोचिः । ह्रयते इति हविः । सर्षिः । क्वादे-
 रिस्मन् त्रघञ्क्षिप्सु ऋस्त्रो वाच्यः । कृद संवरणे । कुरादिः ।
 क्वादयतीति कृदिः । उकृदिर् दीप्तिदेवनयोः । कृणुतीति
 कृदिः । सर्वधातुभ्यस्त्रमनी । तनु विस्तारे । तनोति तत्
 तन्त्रम् । मन ज्ञाने । मन्यते इति मन्त्रः । यम उपरमे ।
 यच्छतीति यन्त्रः । कृद्दि संवरणे । ज्रन्तः । क्वादयतीति

छत्रम् । क्रियते तत्कर्म । वृज् आच्छादने । वृणोतीति
वर्म । मर्म दाम धर्म । छादयतीति छद्म । धनार्ति चक्षिङ्-
पृवपितपिजनियजिभ्य उस् प्रत्ययो भवति । धन शब्दे ।
धनतीति धनुः । ऋ गतौ । गुणः अरुः । चक्षिङ् व्यक्तायां
वाचि । चष्टे इति चक्षुः । पिपर्तीति परुः । वपतीति वपुः ।
तपतीति तपुः । जायते इति जनुः । यजतीति यजुः । अव-
तृस्तृज् तन्त्रिकण्डिभ्य ईः । अवतीति अवौ । तरतीति तरौ ।
स्तृज् आच्छादने । स्तृणोतीति स्तरौ । तन्त्रि धारणे ।
कण्ठ अवधारणे । तन्त्रयति वा तन्त्रयते सा तन्त्रीः । कण्ठ-
यतीति कण्ठीः ।

वचादेरस् वचादेर्धातोः अस्प्रत्ययो भवति । वच् अस् प्र० । (प्र० ए०)
नपुंसकात् स्त्री० स्त्री० वचः वचसी वचांसि । एवं मह दीतौ महः । उच्यते
इति वचः । मृह्यते इति मृहः ।

सौकर्यं केलिमः ।

सुखेन भिद्यते तत् भिदेलिमं, वा भेत्तुं सुकरं भिदेलिमं
किं काष्ठम् । सुखेन पच्यन्ते इति पचेलिमाः आढक्यः, वा
पक्तुं सुकराः पचेलिमाः किं तन्दुलाः ।

सौकर्यं केलिमः । सुखेन क्रियते इति सुकरं तस्य भावः सौकर्यं तस्यिन्नये
केलिमप्रत्ययो भवति । ककारो गुणनिषेधार्थः । एलिम इति । भिदिर्
विदारणे भिद् सुखेन भिद्यते इति वियद् एलिमप्र० स्वर० (प्र० ए०)
अवौ अम् भिदेलिमं काष्ठम् । पच् एलिमप्र० स्वर० आवतः स्त्रियां
(प्र० द्वि०) अस् सवर्णे० स्त्री० सुखेन पच्यन्ते इति पचेलिमा आढक्यः ।
आढकी धान्यविशेषः ।

गमेर्धौः ।

गमेर्धातोर्धौः प्रत्ययो भवति । गच्छतीति गौः ।

गनेर्डीः । गम् डीप्र० टिल्लोपः खर० (प्र० ए०) गौः खर० स्त्री० ।
गच्छतीति गौः ।

ग्लानुदिभ्यां डौः ।

ग्लायतीति ग्लौः । नुदतीति नौः । नुद प्रेरणे ।

हुदिभ्योऽङौः । नुदति नुद्यते वा नौः ग्लायतीति ग्लौः चन्द्रः ।

क्वादीनामिः ।

स्वष्टम् । कविः । रविः । पविः । इत्यादि । मनेरत
उच्च । मनधातोर्कारस्थोकारो भवति । मुनिः । पुः कुषन् ।
पृधातोः कुषन्नादेशो भवति । पोरुर् । पुरुषः । मा प्रभृ-
तिभ्यः सः । मासः । दासः । मादिभ्यो यः । माया ।
जाया । दधातेर्नुट् । धान्यम् । पतिचडिभ्यामालञ् ।
पातालम् । चण्डालः ।

संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।

कार्याद्विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥ १ ॥

उणादयोऽपरिमिता येषु संख्या न गम्यते ।

प्रयोगमनुसृत्याद्वा प्रयोक्तव्यास्ततस्ततः ॥ २ ॥

इति क्त्वादिप्रक्रिया ।

क्वादीनामिः । कुशब्दे इप्र० गुणः कौतीति कविः रौतीति रविः पुना-
तीति पविः हरतीति हरिः मनेरुच्च मनजाने इत्यस्य इः प्रत्ययः अकारस्य
वोकारः भनूते तत्त्वमिति मुनिः सुहृः षः सुरादेशश्च सुच्यतीति मूर्धः पुः कुषन्
पृ पावनपूरणयोः इत्यस्य कुषन्प्रत्ययः उवं पोरुर् पिपर्तिं पृथ्यते वां पुरुषः
माप्रभृतिभ्यः सः मीयते इति मासः ददात्यात्मानं दासः मान्तेभ्यो यः मावीति
माया जन्वतेऽपत्यमस्यामिति जाया जनेर्जा आदेशः दधातेर्नौ नुट् दधाति-
सत्वानिति धान्यम् । पतिचडिभ्यामालञ् । वृद्धिः । पवन्यस्मिन्निति पातालम् ।
चडिकोपे चण्डनशीलशण्डालः १० पर्जादिभ्यः कः । षर्जूः वृद्धिश्च वृद्धिर्धातो-

हंकारस्य धकारादेशो भवति । वहति गृहभारं वधूः । अवितस्मृतन्तिभ्य ईः । अवतीतरी तन्वी कति यूतिसातिहेतिकौत्तयश्च निपात्याः । अवनम् कतिः यु मिश्रणे यूतिः कौत्तनं कौत्तिः कृतसंशब्दः हन्यते अनयेति हेतिः घोन्तकर्मणि विज्-
वन्धने वा सातिः । शृवन्द्योराहः हिंसायां हिंसनश्रीलः शराहः वन्दनश्रीलो वन्दारः वद आह प्र० इदित इति तुम् स्वर० । भृजादिभ्यो यण् । डुभृज्-
यण्प्र० वृद्धिः राद्यधो हिः जलतु० विनये इति भार्या एवम् ऋणतौ आर्या स्त्रीत्वादाप् । यु वह अग्निभ्यो निः । योनिः वङ्गिः अग्निः । इदि, चदि, शकि रुदिभ्यो रः । इन्द्रः चन्द्रः शक्रः रुद्रः इत्यादि । उपसंहारमाह ।
उणादयः प्रत्यया अपरिमिताः संख्यारहिता इत्यर्थः । यो यत्र प्रयोगः सम्भवति तत्र तं प्रयोगं श्रित्वाश्रित्य प्रयोगानुसारेण प्रयोक्तव्याः इत्यर्थः । इति उणादयः ।

अथ भावाधिकारप्रक्रिया ।

अथ भावाधिकारप्रक्रिया कथ्यते ।

तुम् तदर्थायां भविष्यति ।

धातोर्भविष्यति काले तुम् प्रत्ययो भवति तदर्थायां क्रियायां प्रयुज्यमानायाम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । भोक्ष्य-
तीति भोक्तुं व्रजति । पठिष्यतीति पठितुम् ईष्टे । स्तोष्य-
तीति स्तोतुम् ईहते । स्थातुम् ईहते । तुमर्थे वुण् वक्तव्यः ।
द्रक्ष्यतीति द्रष्टुम् । कृष्णं द्रष्टुं व्रजति । कृष्णदर्शको व्रजति ।

तुम् तदर्थायां भविष्यति । तुम् (प्र० ए०) ह्रस्वः स एवार्थो यस्यां सा तदर्था तस्यां (प्र० ए०) आम्ङे जितां यट् स्वर० भविष्यत् (स० ए०) स्वर० आतोर्भविष्यति काले तुम् प्रत्ययो भवति यस्यायि तुम्प्रत्ययो भवति स एव धात्वर्थ एवार्थः प्रयोजनं यस्याः सा तस्यां तत्सम्बन्धार्थवाचिकाया तत्प्रयोजनार्था क्रियायां सत्याम् । भुज्पालनाभ्यवहारयोः भुज् तुम् प्र० चीः कृः उपधाया लघोर्गुणः खसेचपाः स्वर० तुम्प्रत्ययान्तम् अव्ययं (प्र० ए०) अव्य० भोक्तुं व्रजति अत्र भुज्धात्वर्थप्रयोजने व्रजतीति क्रिया प्रयुज्यते । पठ तुम् कृत इतीडागमः स्वर० पठितुम् ईष्टे समर्थो भवति णा शौचे आदेः णाः स्तः स्ता तुम् प्र० स्तातुम् ईहते वाञ्छति ।

कालसमयवेलासु तुम् ।

भीक्तुं कालः । अध्येष्यतीति अध्येतुं समयः । स्तोथ-
तीति स्तोतुं वेला ।

कालवेलासमयेषु च तुम् वक्तव्यः । भीक्तुं कालः । भीक्तुं वेला । भीक्तुं समयः ।

घञ् भावे ।

धातोर्भावे घञ् प्रत्ययो भवति । चजोः कगौ घिति ।
पच्यते तत् पचनं पाकः । त्यज् वयोहानौ । त्यज्यते तत्
त्यजनं त्यागः । भर्ज्यते तत् भजनं भागः । इज्यते तत्
यजनं यागः । विभज्यते तत् विभजनं विभागः । युजिर-
योगे । अनुप्रयुज्यतेऽसौ अनुप्रयोगः । अनूच्यते तत् अनु-
वचनम् अनुवाकः । इण् गतौ । नन्दादित्वाद्युः । ततो-
ऽनादेशः । गुणः वृद्धिः । अयनम् आयः । भूयते तत् भवनं
भावः । आतो युक् । दीयते तत् दानं दायः । पानं पायः ।
भावे करणेऽर्थे घञि रञ्जेर्नलोपो वाच्यः । रज्यते अनेनेति
रञ्जनं वा रागः । भावे किम् । रज्यतेऽस्मिन्निति रङ्गः । रभ
राभस्ये । रभलभोः स्वरणाद्यपी विना नुम् वाच्यः । आरभः ।
अञ्चु गतिपूजनयोः । परितोऽञ्चतीति प्राङ्गः ।

घञ् भावे । घञ् (प्र० ए०) ह्रस्वः । भावे (स० ए०) अइए
धातोर्भावे कर्मरहिते अर्थे केवलधात्वर्थे एव घञ् प्रत्ययो भवति । जकारो-
वृद्धार्थः । घकारो घित्कार्यार्थः । ङपचष्पाके पच् घञ् प्र० अत उपधायाः
पाच् अ इति स्थिते । चञ् जञ् चजौ तयोः (घ० द्वि०) स्वर० स्त्री० कञ्
गञ् कगौ (प्र० द्वि०) औऔ औ च इत् यस्य सघित् तस्मिन् घिति (स० ए०)
स्वर० घिति परे चकारस्य ककारः जकारस्य गकारः ; अनेन चस्य कः स्वर०
पचनं पाकः त्यज् हानौ त्यज् घञ् प्र० आङ्गङ्गिः चजिरिति जस्य गः स्वर० त्यजनं
त्यागः । भज सेवायां विपूर्वः चजोः घञ् कगौ वृद्धिः स्वर० विभजनं विभागः ।

इष् गतौ इज् अ इङिः इ इत्यस्य ऐ । ऐ आय् स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० अयनम् आयः । अय गतौ अयनम् आयः । ये गत्यर्थास्ते प्रातरर्थाः । एवं भवनं भावः उदाज् दा घज् आती युक् स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० दानं दायः पानं पायः एवं स्तुवितारे वितरणं वितारः ।

संज्ञायामकर्त्तरि च ।

धातोः कर्त्तृवर्जिते कारके भावे कर्मणि च घञ् प्रत्ययो भवति संज्ञायां विषये । कार्यं कार्यं प्रति आक्रियते इति प्रत्याहारः । दीयते अस्मिन् इति दायः । दीयतेऽसौ दायः । पीयते अस्मिन् इति पायः । विक्रियते अनेनेति विकारः । मृजूष् शुद्धौ । अपामृज्यते अनेनेति अपामार्गः । लिख् आलेखने । लिख्यतेऽस्मिन्निति लेखः । आचर्यतेऽस्मिन्निति आचारः । उपाधीयतेऽस्मादिति । उपाध्यायः ।

संज्ञायामकर्त्तरि । संज्ञायाम् (स० ए०) ऊँः कृतां यट् सवर्णे० अकर्त्त० न कर्त्ता अकर्त्ता तस्मिन् (स० ए०) ऊँ इति अर् स्वर० च (प्र० ए०) अव्य० संज्ञायां विषये कस्यापि नास्ति वाच्ये सति अकर्त्तरि कर्त्तृवर्जिते कारके भावेऽर्थे कर्मायें च घञ् प्रत्ययो भवति । अनुबन्धादिः प्राग्वत् उदा० कृ प्रत्याङ्पूर्वः प्रतिकार्यम् आक्रियते आनीयते इति प्रत्याहारः घञ् प्र० इङिः स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० एवं विक्रियते विकारः । दीयते इति दायः । वस्यते अस्मिन्निति वासः ।

स्वरादः ।

इ उ ऋवर्णान्तेभ्यो धातुभ्यो अः प्रत्ययो भवति भावादौ । घञोऽपवादः । सञ्जीयतेऽसौ सञ्जयः । चयनं चयः । जीयते इति जयः । नीयते तत् नयनं नयः । उनीयते इति उन्नयः । नूयते तत् नवनं नवः । लवणं लवः । स्तूयते तत् स्तवनं स्तवः । कृ विक्षेपे । कीर्यते इति करः गरः । नृ विक्षेपे । त्रियते विक्षिप्यते कामादिभिरिति नरः । मिज् बन्धने । विशेषेण सीयते बद्धयते अनेनेति विषयः ।

स्वरा० (प्र० ए०) उत्सिर्त्तु सवर्णे० अ (प्र० ए०) स्त्री० चपा अवै-
जवाः स्वर० इतिः सुगमा । चिञ् चयने चि अप्रत्ययः गुणः एअय् स्वर०
(प्र० ए०) स्त्री० चयनं चयः अत्र भावे सम्पूर्वः सञ्चीयत इति सञ्चयः अत्र
कर्मणि टुञ् स्तुतौ आदिः णः स्तः स्तु स्वरादिः इति अप्र० अ गुणः औ अय् स्वर०
(प्र० ए०) स्त्री० स्तवनं स्तः वः । एवं भवनं भवः, अनुभवनमनुभवः, ण
स्तुतौ नवनं नवः, णीञ् प्रापणे आदिः णः स्तः नी उत्पूर्वः उत्प्राबल्येन ऊर्ध्वं
वा नयनं प्रापणम् उन्नयः, अप्र० गुणः स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० नृ विक्षेपे
नृरियते विक्षिप्यते प्रेक्ष्यते कर्मादिभिरथ वा कामादिभिरिति नरः । स्वरादिः
अप्र० गुणः स्वर० स्त्री० ।

मदामः ।

मदादीनाम् अः प्रत्ययो भवति भावादी कर्तृवर्जिते ।
मदी हर्षे । मद्यते तत् मदनं मदः । प्रमद्यते अनेनेति
प्रमदः । प्रमद्यते पुरुषोऽनया सा प्रमदा । पण्यते तत्
पणनं पणः । शम् दम् उपशमे । शम्यतेऽसौ शमः । दमनं
दमः । अमं खेदे । अम्यते इति अमः । अमः । यम्
उपरमे । यम्यते इति यमः । दीव्यति विश्वमनेनेति देवः ।
जङ्गम्यतेऽसौ जङ्गमः । हिसि हिंसायाम् ।

मदामः । मद (ष० ष०) स्वर० मोतु० मदादीनां धातूनाम् अप्रत्ययो
भवति भावे कर्त्तरि च । मदी हर्षे मद अप्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० मदनं
मदः अत्र भावे एवं प्रमद्यते प्रकर्षेण हृष्टः क्रियते पुरुषोऽनयेति प्रमदा स्त्रीत्वा-
दाप् । अत्र कर्मणि पण्धातुः व्यवहारे स्तुतौ च पण् अप्र० स्वर० पणः । शम्
दम् उपशमे शमः दमः । यम् उपरमे यमः विस्तारः । दीव्यते विश्वमनेनेति
देवः पिञ् बन्धने आदिः णः स्तः । सि विपूर्वः विशेषेण सिनीते बध्नाति पुरुष
हृत्परी वा अनेनेति विषयः । अप्र० गुणः स्वर० प्रादेश्य तथा तौ सुनसां (प्र०
ए०) स्त्री० ।

मूर्त्तौ घनः ।

मूर्त्तौ काठिन्ये परिच्छेदेऽर्थे चाभिधेये हन्तेरः प्रत्ययो

भवति भावादौ हन्तेर्घनादेशश्च । दधिकाठिन्यं हन्यते इति
दधिघनः । परिच्छिन्नं सैन्धवं हन्यते इति सैन्धवघनः ।

सूक्तौ घनः । सूक्तिं (स० ए०) ऊरी ङित् टिलोपः खर० घनः (प्र० ए०)
खी० सूक्तौ कीदृशः काठिन्येऽर्थे पुनः परिच्छेदे परिमाणेऽर्थे वा ज्ञानविशेषे वा
अभिधेये वाच्ये सति हन्तेर्घातोः अप्रत्ययो भवति हन्तेश्च घनादेशः । इन् २
एकत्र दधिपूर्वः द्वितीये सैन्धवपूर्वः अप्र० घनादेशः आदि० खर० (प्र० ए०)
खी० कठिनं दधि दधिघनः परिच्छिन्नम् एतावत् खीकं वा सैन्धवं सैन्धवघनः ।

सिंहे वर्णविपर्ययश्च ।

चकारोदः प्रत्ययः । हिनस्तीति सिंहः । हनो बधादे-
शश्चाप्रत्ययः । हन्यते इति बधः ।

हिंसतेर्घातोः अप्रत्ययो वर्णविपर्ययश्च भवति सिंहे वर्णविपर्ययः इत्युक्तत्वात् ।
हिंस हिंसायां हिंस् हिनस्तीति हिंसः अत्र वर्णविपर्ययः इत्य स्थाने सः सस्य
स्थाने हः इति खर० (प्र० ए०) खी० । सिंहः ।

ट्वितोऽथुः ।

ट्वितो धातोरथुः प्रत्ययो भवति भावादौ । टुवेष्ट कम्पने ।
वेप्यते अनेनेति वेपथुः । टुणदि समृद्धौ । नन्यते अनेनेति
नन्दथुः । टुवप् वीजतन्तुसन्ताने । उप्यते इति वपथुः ।
टुक्षेष्ट क्षेपणे । क्षेप्यते अनेनेति क्षेपथुः । टु ओश्चौगति-
वृद्धयोः । श्वयथुः । टुक्षु शब्दे । क्षूयते इति क्षवथुः । टुवम्
उन्निरणे । वमथुः ।

ट्वितोऽथुः । टु इत् यस्य स ट्वित् तस्मात् (पं० ए०) खर० खी० अथु०
(प्र० ए०) खी० अतीत्युः उक्ती एदो तोतः टु इत् यस्य तस्य धातोः अथुप्रत्ययो
भवति भावे । टुवेष्टकम्पने वेप् अथुप्र० खर० (प्र० ए०) खी० वेपथुः । टुक्षेष्ट
क्षेपणे क्षेपथुः । टुणदि समृद्धौ नन्दथुः । टुदु उपतापे ददथुः टुक्षु शब्दे
क्षवथुः । टुओश्चौ गतिवृद्धौ श्वयथुः । टुवम् उन्निरणे वमथुः ।

द्वितस्त्रिमक् तत्कृते ।

द्विती धातोस्त्रिमक् प्रत्ययो भवति । तेन धात्वर्थेन कृतेऽर्थे वाच्ये सति । क्रियया निर्वृत्तः कृत्रिमः घटः । सम्भारेण सम्भृतं वा निर्वृत्तं सम्भृत्रिमं युद्धम् । पाकेन निर्वृत्तं पक्त्रिमं फलम् । याचनेन निर्वृत्तं याचित्रिमं किं विप्रधनम् ।

द्वितः त्रिमक् तत्कृते । द्वित् (प्र० ए०) स्वर० स्त्री० त्रिमक् (प्र० ए०) ह्रस्वः तत्कृत (स० ए०) अइए ङ् इत् अनुबन्धी यस्य स द्वित् तस्माद्भातोः त्रिमक् प्रत्ययो भवति । तेन धात्वर्थेन साधनभूतेन कृते निःपादिते पदाथ वस्तुनि अर्थे वाच्ये सति । कृ क्रियया करणेन निर्वृत्तो निष्पन्नः कृत्रिमीऽस्त्रामाविकी घटः । अत्र कृधातोरर्थः करणं तेन कृती निष्पन्नी यो घटइषो अर्थः पदार्थो अस्मिन् वाच्ये त्रिमक् प्र० ककारो गुणनिषेधार्थः (प्र० ए०) स्त्री० । एवं ङ्, ङ्, संपूर्वः त्रिमक् प्र० (प्र० ए०) अतो अम् सम्भारेण मनुष्यसमूहेन निर्वृत्तं सम्भृत्रिमं युद्धम् । ङ्, पचप् पाके पच् त्रिमक् प्र० स्त्रीः कुः स्वर० (प्र० ए०) अतो अम् पाकेन निर्वृत्तं निष्पन्नं यत्कृत्रिमं फलम् । एवं पक्त्रिमः श्रीदणः ।

नट्कौ ।

धातोर्नट् कौ इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः भावादौ । यज् याच् यत् विच्छ प्रच्छ स्वप् एभ्यो नट्प्रत्ययो भवति । स्तोः शुभिः श्वः । असम्प्रसारणम् । 'इत्यते अनेनेति यज्ञः । याच्यते सा याच्या । यती प्रयत्ने । यत्यते तत् यतनं यत्नः ।

नट्कौ । नट्च किञ्च नट्कौ (प्र० द्वि०) औयू मवर्णे० । धातोर्नट् कि इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः भावादौ । स्वपरचयतप्रक्विक्वियाचयज एभ्यो नट् । यती धातुः प्रयत्ने यत् नट् प्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० यतनं यत्नः प्रच्छ त्रीन्सायां प्रक् नट् प्र० ।

कृः श्रे ।

कृकारस्य शकारादेशो भवति न प्रत्यये परे भावादौ ।

शकारादेशः सम्प्रसारणवाधार्थः । विच्छि गतौ । विच्छते
इति विश्नः । प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् । प्रच्छतेऽसौ प्रश्नः । रक्ष्य-
तेऽसौ रक्षणः । सुष्यते इति स्वप्नः ।

उपसर्गकर्माधारेषु दाधोः किः ।

उपसर्गे कर्मण्युपपदे आधारे च दाधोः किः प्रत्ययो
भवति । अन्तर्धीयते इति अन्तर्धिः । आधिः आदिः विधिः ।
आधीयते तत् आधानम् आधिः । आदीयते तत् आदानम्
आदिः । ज्ञातोऽनपि इत्याकारलोपः । विधीयते तत् विधानं
विधिः । सन्धीयते तत् सन्धानं सन्धिः । उदकं धीयते-
ऽस्मिन्निति उदधिः । उदकस्य । उदकशब्दस्य उदादेशो
भवति अधिकरणे । पयोधिः । अन्धो निधीयते यत्र स
अन्धोनिधिः ।

प्रच्छः श्री । प्रच्छातीः ने परे छकारस्य शकारी भवति सम्प्रसारणाभावश्च
स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० पृक्तं प्रश्नः विच्छश्च विच्छ गतौ विश्नः याचनं याच्ञा
यज्देव० यजनं यज्ञः नट् प्र० स्त्रीशुभिभ्युः जम्भोर्ज्ञः (प्र० ए०) स्त्री० स्वपनं स्वप्नः
टकार ईवर्थेस्तेन द्रवति द्रोणी राज्ञा धीयते राजधानी डुधाञ्च्चारणे विपूर्वः
किप्र० ककारः किल्कार्थार्थः इ आतो नपूत्याकारलोपः स्वर० (प्र० ए०) स्त्री०
विधिः विधानं विधिः । एवं निधिः आधिः सन्धिः । अन्धो निधीयते यत्र स
अन्धोनिधिः । आदीयते इति आदिः, यधि यन्यने यध् कि प्र० इ इदितः नश्चा०
स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० सन्धिः, विधिः, निधिः, सन्धिः, आधिः । समाधिः,
अन्धोनिधिः, एते सर्वेऽपि किप्रत्ययान्ताः, पुलिङ्गे हरिशब्दवत् साध्याः ।

भावे युट् ।

धातोर्भावे युट् प्रत्ययो भवति । युवोरनाकी । ज्ञायते
तत् ज्ञानम् । क्रियते तत् करणम् । दीव्यते तत् देवनम् ।
दीयते तत् दानम् । भूष अलङ्कारि । भूष्यते तत् भूषणम् ।

क्रियते तत् हरणम् । ह्रयते तत् हवनम् । ऊह्यते तत्
वहनम् । भाष व्यक्तायां वाचि । भाष्यते तद्भाषणम् । दुष
वैचित्ये । दूष्यते तत् दूषणम् । गीयते तत् गानम् । पीयते
तत् पानम् । मीयते तत् मानम् ।

युट् । युट् (प्र० ए०) ह्रसेपः वृत्तिः कण्ठ्या युट्प्रत्ययान्ता नपुंसकलिङ्गे
भवन्ति । क्त युट्प्र० यु० युवीरनाकौ गुणः स्वर घृर्नो० क्रियते इति कारणं
ह दानादनयोः ह्रयते इति हवनं दुष वैकृत्य दूष्यते इति दूषणं दुषथ आन्तस्य
कृति च । कृचिदिति दीर्घः । डुदाञ् दाने । एवं भाषणं उद० इति उत्
उपसर्गात् पूर्वात् स्यादीर्घातीर्युट् प्रत्ययी भवति सलोपश्च भवति । षा गति-
निवृत्तौ । आदिः णः क्तः । स्था उत्पूर्वः । युप्र० युवी० ।

उदः स्यास्तन्मोः सलोपश्च ।

उत् उपसर्गात्परयोः स्यास्तन्मोः सकारस्य लोपो
भवति । उल्लीयते तत् उत्थानम् । स्तन्म रोधने । उत्त-
न्म्रते तत् उत्तन्मनम् ।

उदःस्था० इति सकारलोपः । उत्थानम् । एवं स्तन्मस्तन्म निरीधे षश्च
अवदम् । उत्तन्मनं उल्लिखितः ।

साधनाधारयोर्युट् ।

साधने आधारे चार्थे युट् प्रत्ययो भवति । पच्यते अने-
नेति पचनः अग्निः । पच्यतेऽभ्यां स्यात्वां सा पचनी स्थाली ।

साधनाधारयोर्युट् । साधनं च आधारश्च साधनाधारौ तयोः (स० वि०)
ओसि एष्य स्वर० स्तो० साध्यं येन कृत्वा तत् साधनकरणं यत्र आधाय साध्यते
स आधारः तयोः अर्थे युट् प्र० पच्यु युवीरनाकौ स्वर० (प्र० ए०) स्तो०
पच्यते अन्नमनेनेति पचनीऽग्निः अन्न साधने युट् स्थाली । स्थाल्युपापि वरं कुण्डं
इत्यभिधानाच्चात्मनौ । टित्वादीप् । अवाधारे युट् । एवमन्विष्ट्याः ।

ईषद्दुःसुषु खल्यु ।

ईषदादिषु प्रयुज्यमानेषु खल् यू इत्येती प्रत्ययौ भवतः
भावादी । लकारः प्रत्ययभेदज्ञापनार्थः । खकारो गुण-
विधानार्थः, सुमागमार्थश्च । ईषत्सू अकृच्छार्थौ । दुः
कृच्छार्थः । ईषदनायासेन भूयते इति ईषद्भवः । दुर्भवः
सुभवः । ईषदनायासेन क्रियते इति ईषत्करः प्रपञ्चो हरिणा ।
दुःखेन क्रियते इति दुष्करः । सुखेन क्रियतेऽसौ सुकरः ।
ईषदाढ्यः क्रियते अनेनेति ईषदाढ्यङ्करः । दुराढ्यङ्करः ।
आढ्यङ्करश्चैत्रो भवता । ईषत् पीयते असौ ईषत्पानः सोमो
भवता । दुःपानः सुपानः । युध सम्प्रहारे । दुःखेन योध-
यितुं शक्यः दुर्योधनः । सुखेन योधयितुं शक्यः सुयोधनः ।
ईषत् शासनः । दुःखेन शासयितुं शक्यः दुःशासनः । इति
कृदन्ते भावाधिकारप्रक्रिया ।

ईषद्दु० ईषच्च दुश्च सुश्च ईषद्ःसवसेषु (स० व०) क्तिवा० खल् च युश्च
खल्यु (प्र० चि०) औयू सवसे० ईषदादिषु ईषत्दुःसु एतेषु त्रिषु पूर्वपदेषु सत्सु
धातोः खल् यू एतौ प्रत्ययौ भवतः । खकार ईषदायां भवः इत्यादौ खिति
पदस्थेति सुमागमार्थः । लकारो इच्छातीति खप्रत्ययात् भेदज्ञापनार्थः । भू
ईषत्दुःसु पूर्वाः खल् प्र० अगुणः औषव् खर० (प्र० ए०) स्त्री० ईषद्भवतीति
ईषद्भवः एवं दुःखेन भवतीति दुर्भवः सुखेन भवतीति सुभवः एवं करोति ईषत्-
क्रियते इति ईषत्करः, दुःकरः, सुकरः, एवं दुर्जयः, सुजयः, दुर्लभः सुलभः ।
युष् धातुः सम्प्रहारे । संगामे युष् दुः पूर्वः । युप्र० युवी० इति चनादेशः उप-
धाया लघीगुणः खर० (प्र० ए०) स्त्री० दुर्योधनः दुःखेन युध्यते इति 'दुर्यो-
धनः । एवं सुयोधनः । इति कृदन्ते भावप्रक्रिया ।

अथ कृत्यप्रक्रिया ।

अथ कृत्यप्रक्रिया कथ्यते ।

तव्यादीनां कृत्यसंज्ञा पाणिनीयानाम् ।

कृत्यादिर्भावकर्मणोरेव । तव्यानीयी । धातोस्तव्यानीयी

प्रत्ययौ भवतः भावादौ । एध वृद्धौ । एध्यते वा एधितु-
मर्हमेधितव्यम् एधनीयं धनं त्वया । भावस्यैकत्वादेकवचनं
नपुंसकत्वं च । भूयते वा भवितुमर्हं भवितव्यं भवनीयम् ।
क्रियते वा कर्तुमर्हं कर्तव्यं करणीयम् । आस्यते वा
आसितुमर्हमासितव्यम् आसनीयम् । कर्त्तव्यः करणीयो
वा धर्मस्त्वया । या प्रापणे । प्रयातुमर्हं प्रयातव्यं प्रया-
णीयम् । ईटो ग्रहाम् । गृह्यते तत् ग्रहीतव्यं ग्रहणीयम् ।
वृङ् सभक्तौ । व्रियते वा वरितुं योग्यं वरितव्यं वरीतव्यं
वरणीयम् । वृज् वरणे । व्रियते तत् वरितव्यं वरीतव्यं
वरणीयम् ।

तव्यश्च अनीयश्च तव्यानीयौ (प्र० द्वि०) ओऔ औ धातोस्तव्यानीयौ प्रत्ययौ
भवतः अकर्त्तरि कर्मादिकारके भावे च भू तव्य प्र० कृत इतीडागमः गुणः स्वर०
(प्र० ए० अतो अम् भवनं भवितव्यं अच भावे तव्यप्र० आस् उपवेशने आनी-
यप्र० स्वर० (प्र० ए०) अतो अम् कृ २ एकत्र तव्यः एकत्र आनीयः एक-
स्वरान्तत्वान्नेट् गुणः स्वर० कर्त्तव्यं करणीयम् । अत्र कर्मणि क्रियते इति कर्त्तव्यं
करणीयम् । ग्रह तव्य० कृत इतीडागमः गृहीतव्यमिति स्थिते । सूत्रम् ई
(प्र० ए० साङ्गिति० इट् (ष० ए०) स्वर० स्त्री० ग्रह (ष० ब०) स्वर० नीलु०
ग्रहादीनां ग्रह वृङ् वृज् षट्कारान्ता इत्यादीनामिटः ईकारी भवति नतु णादौ
तेन जगृह्णेत्यादौ न । तथा आशीर्लिङ् परस्मैपदे सौ च परे च न अनेन
इकारस्य ईकारः ग्रहीतव्यं वृज् धातुः सभक्तौ संसेवायां तव्य प्र० कृत इतीडा-
गमः गुणः स्वर० (प्र० ए०) अतो अम् ईटो ग्रहाम् । वरीतव्यम् ।

स्वराद्यः ।

स्वरान्ताद्धातोः प्रत्ययो भवति भावादौ । चीयते वा
चेतुमर्हं चयं नेयं जियम् । भीयते तत् भियम् । असरूपो-
ऽपवादः प्रत्ययोऽस्त्रियां वा बाधकः सरूपस्तु नित्यम् ।
चीयते वा चेतुमर्हं चेतव्यं चयनीयम् । चिकीर्ष्यते वा

चिकीर्षितुमर्हं चिकीर्षम् । दातुमिच्छतीति दिक्षति वा
दिक्ष्यते इति दिक्ष्यम् ।

स्वर० (पं० ए०) ऊसिरत् सवर्णे० य (प्र० ए०) स्त्री० चपा० स्वर०
सिद्धं० उदा० चिञ् चि स्त्रायः य प्र० गुणः (प्र० ए०) अतो अम् भोतु०
चयम् । एवं षोऽच् प्रापणे आदिः षः झः नीय प्र० गुणः नेयम् । लय्य जय्यौ
एतौ द्वौ शब्देऽर्थे निपात्यते चेतुं शक्यं चयं एवं जेतुं शक्यं जयं एतौ निपात्यौ
केचित्तु क्रय्य जय्यौ निपात्यौ तन्मते क्रेतुं शक्यं क्रयं पचे चेतुं योग्यं चयं जेतुं
योग्यं जयं क्रेतुं योग्यं क्रयं सर्वत्र य प्र० ।

पुशकात् ।

अकारोपधात् पवर्गान्तात् शकादेश्च यः प्रत्ययो भवति
भावादौ । शप् उपालम्भे । आक्रोशे च । शप्यते इति
शप्यम् । जप्तुं योग्यं जप्यम् । सरूपत्वात् पचे न व्यण् ।
शक्यम् । शक् सह गद् मद् चर् यम् तक् शस् चत् यत् पत्
जन् हन् शल् रुच् एते शकादयः । षह मर्षणे । सोढुं
शक्यं सञ्छम् । सञ्छते वा सोढुमर्हं सञ्छम् । गद्यते वा
गदितुमर्हं गद्यम् । मद्यते वा मदितुमर्हं मद्यम् । चरितु-
मर्हं चर्यम् । यम्यम् । तक् हसने । तक्यते वा तकितु-
मर्हं तक्यम् । शसु हिंसायाम् । शसितुमर्हं शस्यम् । चते
माने । चते कान्तौ । चत्यते इति चत्यं यत्यं पत्यं जन्त्यम् ।
हनो बधादेशो ये । हन्यते वा हन्तुमर्हं वध्यम् । शल्
शोभायाम् । शल्यम् । रोषितुं शक्यं रुच्यम् । डुलभष्
प्राप्तौ । लब्धुं योग्यं लभ्यम् । यभ् मैथुने । यब्धुं शक्यं
यभ्यम् । शक् सामर्थ्यं । शक्लृ शक्ती । शक्यते तत् शक्यम् ।

पुशक (पं० ए०) ऊसिरत् सवर्णे० पवर्गान्ताः पफवभम एते तदन्तात्
शकादेश्च धातोर्यप्रत्ययो भवति भावादौ । यभ् मैथुने यभ् यभ्यत इति यभ्यं

कलत्रं पवर्गान्तात् यः (प्र० ए०) अतो अम् मीनु० एवं लभ्यं, जय्यं, नस्यं, इत्यादयः । एवं पवर्गान्ताः । शक्तृ शक्तौ शक् यप्रत्ययः शक्त्वं मह पूजायां मह य० खर० (प्र० ए०) अतो० मीनु० मञ्जम् । एवं षड् सर्वणे सञ्जम् ।

ईञातः ।

आकारान्ताद्वातोर्यः प्रत्ययो भवति आकारस्य च ईकारादेशः । दीयते वा दातुमर्हं देयम् । ज्ञातुं योग्यं ज्ञेयम् । गीयते तत् गेयं ग्लेयं पातुमर्हं पेयम् । धीयते तत् धेयम् ।

ई । (प्र० ए०) साङ्गि० च (प्र० ए०) अय० आत् (प्र० ए०) खर० स्त्री० सिद्धम् । वृत्तिः सुगङ्गा । आकारस्य चैकारः ङुदाङ् दी ईञातः इति यप्र० आकारस्य एकारः गुणः खर० (प्र० ए०) अतो अम् मीनु० दीयं दीयते इति देयम् । एवं गेयं पेयं गै सम्यक्चराणामा० खनेश्च खनेधातोः यः प्रत्य० ऐश् ईकारः खन् खनने यप्र० खन् इत्यस्य खि गुणः खियं (प्र० ए०) अतो० मीनु० ।

ऋहसात् घ्यम् ।

ऋवर्णान्ताद्दसान्ताच्च धातोर्घ्यम् प्रत्ययो भवति भावादेः । घकारो घित्कार्यार्थः । णकारो वृद्धार्थः । क्रियते वा कर्तुमर्हं कार्यम् । वृज् वरणे । त्रियते तत् वार्यं धार्यं चार्यम् । हस् हसने । हास्यम् । क्रियते तत् हार्यम् । हनो घत् । हन्यते तत् घात्यम् । चजोः कगौ घिति । पक्तं योग्यं पाक्यम् । याच्यते तत् याच्यम् । रुज्यते तत् रोज्यम् । वच परिभाषणे । वचेः शब्दसंज्ञायां कुत्वं वाच्यम् । तेन वाक्यम् । अन्यत्र वाच्यम् । यज्याच्वच्च्प्रवच्च्अर्चत्यज्पूज्गर्ज्भुजां घ्यणि कुत्वाभावः । याज्यं याच्यं वाच्यं रोच्यं प्रवाच्यम् अर्च्यं त्याज्यं पूज्यम् । गर्ज् शब्दे । गर्ज्यते तत् गर्ज्यम् । भुज्यते तत् भोज्यम् । बाध् हिंसायाम् । बाधितुं योग्यं बाध्यम् । भजितुं योग्यं भाज्यम् ।

ऋहसा० । ऋश् ऋसश् ऋहसं ऋहसं अन्ते यस्य स ऋहसान्तः तस्मात्
(पं० ए०) ऊसिरत् सवर्णे० घ्यण् (प्र० ए०) हसेपः ऋवर्णान्तात् हसान्ताच्च
घातोः घ्यण् प्रत्ययः स्यात् भावादौ । घकारो घित्कार्यार्थः । कृ घ्यण् प्र० 'यः
षित्त्वाद्वातोर्भासिनः इति वृद्धिः । राद्यपी द्विः जलतु० (प्र० ए०) अतो अम्
कारणाय अहं क्रियते वा यत्तत्कार्यं एवं वृज् वरणे वायं वच् परिभाषणे वच-
नाय योग्यम् उच्यते वा यत्तत् वाच्यं वध् बन्धने वध् घ्यण् य० वृद्धिस्वर० बन्धनाय
योग्यं वाध्यं हस् हसने घ्यण् प्र० वृद्धिः स्वर० (प्र० ए०) अतो अम् ह्रासं,
उपचप् पाके पच् घ्यण् प्र० चजीः कगाविति चस्र कः । वृद्धिः पाक्यं एवं वच्
वाक्यं घित्त्वात् ककारोपि भवतीत्यपि शब्दात् कुत्रचित् चजीः कगौ घित्तीति
भवति कुत्रचिन्न भवति कुत्रचिद्विकल्पः तेन वाच्यं वाक्यं भोज्यं भोग्यम् इत्यादौ
विकल्पः त्याज्यं, पूज्यं, रुच्यं, अर्च्यं, इत्यादौ न । एवं प्रयोगानुसारेण कुलाभावो
ज्ञेयः । असापूर्वस्य वसतेर्घ्यणि वा वृद्धिः वक्तव्या । कर्त्तरि घ्यण्च असा सङ्घ
वसतश्चन्द्राकौ अस्यामिति असावास्या अभावस्या इति विकल्पेन वृद्धिः पुन-
र्विशेषमाह ।

एते भावकार्ययोर्विहितास्तव्यादयस्तेऽह-
विधौ च वक्तव्याः ।

रारोभसे दृशाम् । दर्शनार्हो द्रष्टव्यः । द्रष्टुमर्हः दर्श-
नीयः दृश्यः । इङ् अध्ययने । स्वाध्यायोऽध्येतव्यः स्वाध्यायो
नाम वेदः । श्रु श्रवणे । श्रवणार्हः श्रोतव्यः । श्रोतुं योग्यं
श्रवणीयम् । मान पूजायाम् । मानितुं योग्यो मानितव्यः
माननीयः । ध्वे चिन्तायाम् । ध्यानार्हो ध्यातव्यः । ध्यातुं
योग्यो ध्यानीयः । मन ज्ञाने । मननार्हो मन्तव्यः । मन्तुं
योग्यो माननीयः । सप्रत्ययान्तादपि एते प्रत्यया भवन्ति ।
नितरां ध्यातुमिष्टव्यो निदिध्यासितव्यः । भवितुमिष्टव्यो बुभू-
षितव्यः बुभूषणीयः ।

एते इति । ये एते पूर्वोक्तास्तव्यादयः तव्य, अनीय, य, घ्यण् एते प्रत्यया
भावकार्ययोर्भावीकौ कर्मात्कौ विहिताः । तस्मात् अहं योग्यत्वात् विधौ च

कर्त्तव्याधीपदेशे च वक्तव्याः कर्त्तव्या इत्यर्थः । दृष्टिर् प्रेक्षणे । दृश् दर्शनाङ्गी
 द्रष्टव्यः इति तत्त्वप्र० गुणाः रारोक्षसे दृष्टानिति द्र कश्चराजादिः षः णिभिः णुः
 दर्शं भनीयप्र० गुणः जलतु० खर० दर्शनीयः पुनः दृश् ऋ ऋसानादिति
 व्यण् प्र० य खर० दृश्चः ईङ् अध्ययने ई अधिपूर्वः अध्येति विधेयी अङ्गी
 वाध्यतव्यः तव्य प्र० गुणः इयं खरी खर० स्वाध्यायोध्येतव्यः । एवं शु अवणे ।
 श्रितुं योग्यः श्रूयते वा इति श्रितव्यः । मन् ज्ञाने मन्तव्यः । ध्ये चिन्तायां ध्ये
 सम्यक्चराणामा ध्यातव्यः । सप्रत्ययान्ता इच्छार्थे सप्रत्ययान्ताहा तैरपि तव्यादयः
 प्रत्यया भवन्ति । ध्ये चिन्तायां सम्यक्चराणामा ध्यानितरां ध्यातुमेष्टव्य इति विग्रहे
 इच्छार्थे सप्रत्ययः हिष पूर्वस्य ऋसादिशेषः यः से इति पूर्वाकारस्य इकारः
 कपानां जवषपाः धस्य दः ततः सप्रत्ययान्तात्त्व्यप्र० कृत इतीडागमः यतः
 इत्यकारलोपः निपूर्वः निदिध्यासितव्यः । ज्ञा अवबोधने ज्ञा सप्रत्यय दित्वादि
 प्राग्वत् । विजिज्ञासितव्यः विग्रहेण ज्ञातुमेष्टव्यः ।

ओरावश्यके घ्यण् ।

उवर्णान्ताहातोरावश्यकेऽर्थे घ्यण् प्रत्ययो भवति । ओदी-
 तोर्यः प्रत्ययः खरवत् । धातोरोकारोकारयोर्निमित्तं वा
 सम्बन्धो यः प्रत्ययः स खरवत् स्यात् । समासे अवश्यमा-
 दीनामन्तलोपमिच्छन्ति शाब्दिकाः ।

उ (पं० ए०) छिति ऊल्य स्त्री० आवश्यक (स० ए०) अइए उवर्णान्ता-
 हातोः आवश्यकार्थे निश्चयार्थे घ्यण् प्रत्ययो भवति भावादौ । भू घ्यण् प्रत्ययः
 य यकारो वृद्धार्थः भो अवश्यं पूर्वः ओदीतौ० ओच्च ओच्च ओदीत् तस्मात्
 ओकीरौकाराभ्यां परी यः प्रत्ययस्य यकारः खरवज्ज्ञेयः खरवत्तान् औ आव
 खर० अवश्यं भाव्यम् । एवं, लूज् छेदने अवश्यं लाव्यं मकारलोपायमाह समासे
 सति अवश्यमादीनम् अवश्यम्, तुम् सम्, मांसानां मलोपमिच्छन्ति । म् च अश्
 इति समासस्तेन अवश्यमादीनां मकारस्य लोपः । मांसस्याकारस्य लोपः । यद्वा
 अन्तलोपमिच्छन्तीति पठन्ति । श्लोकश्च ।

लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तु काममनसोरपि ।

समो वा हितततयोर्मांसस्य पचि युद्धजोः ॥ १ ॥

लूज् छेदने । लूयते वा लपितुं योग्यः लाव्यः । अवश्यं लाव्यो

अवश्यलाव्यः । भोक्तुं कामो यस्य स भोक्तुकामः । श्रोतुं मनो
यस्य स श्रोतुमनाः । सम्यक् प्रकारेण हितं संहितं संहि-
तम् । सन्ततं सततम् । मांसस्य पचनं मांसपचनम् । युङ्
घञोः पचि परे मांसस्याकारो वा लुप्येत् । मांसस्य पचनं
मांसपचनम् । मांसस्य पाकः मांसपाकः ।

लुप्येदिति । कृत्यप्रत्यये परे अवश्यंशब्दस्य षष्ठीनिर्दिष्टस्येति अन्यी मकारो
लुप्येत् । तस्य १ अनौय २ य ३ व्यण् ४ क्वप् ५ एतेषां पञ्चप्रत्ययानां कृत्यसंज्ञा
तथा काममनसोः शब्दयोः परयोः तुम्शब्दस्य प्रत्ययस्य अन्तं मकारं लुप्येत् तुम्
षष्ठान्तमव्ययं हि एतत् । एतयोः परयोः सतीः सम इत्यस्य मकारं वा लुप्येत्
युट्प्रत्ययसंहिते क्वप्प्रत्ययसंहिते च पचिधातौ परे मांसशब्दस्य अन्तं मकारं वा
लुप्येत् । विकल्पेन कृत्यसंज्ञायां सप्ततमाह । तव्यादीनां पाणिनीयानां सते
तव्यादीनां कृत्य इति संज्ञा । अवश्यलाव्यमित्यत्र तस्यप्रत्ययपरत्वात् अवश्यंशब्दस्य
मकारस्य लोपः । अवश्यलाव्यमिति सिद्धं अवश्यं निश्चयेन लावितुं योग्यी
अवश्यलाव्यं तथा सज्ज तुम् खसेचपाभसानां गुणः ञीः कुः खर० भोक्तुं कामो
अभिलाषी यस्य स भोक्तुकामः । तथा श्रु अवश्ये तुम् प्र० गुणः श्रोतुं मनो यस्य
स श्रोतुमनाः । अचोभयद्वापि काममनसोः परयोः सतीः तुमो मकारलोपः
डुधाच् धारण० दधातिर्हिः क्तादौ परे संपूर्वः क्तवत् इति क्तप्रत्यय० संहित २
समी वा इति विकल्पेन समी मकारलोपः संहितं संहितं तनु विलारे तप्र० लोप-
स्तनुदात्तानां संपूर्वः सन्ततं सततं अत्रापि ततशब्दे परे विकल्पेन समी मकारलोपः
सन्ततं सततम् । पच् युट् प्र० युव्यो० खर० मांसपूर्वः २ युट् प्रत्ययसंहिते पचि-
धातौ परे विकल्पेन मांसशब्दस्य मकारलोपः । मांसपचनं मांस्यच पुनः पच्
घञ् भावे इति घञ् प्र० अडङिः चञोः कगौ घिति खर० पाक २ मांसपूर्वः
अत्र घञ् प्रत्ययसंहिते पचिधातौ परे विकल्पेन मांसशब्दस्याकारलोपः । मांस-
पाकः मांस्याकः इति रूपद्वयं केचित्तु मांसशब्दस्य मकारलोपः मांसपाकः तथा
मांस्याकारस्य चोभयोरपि लोपमिच्छन्ति यथा मांस्याकः इति ।

ऋदुपधात् क्यप् ।

ऋकारोपधाद्वातोः क्यप् प्रत्ययो भवति भावकार्ययोः ।
कृती क्तेदने । कर्त्तितुमर्हं कृत्यम् । नितरां कर्त्तितुं योग्यं
निकृत्यं वृद्धम् । इत्यते तत् वृत्त्यम् । कृपिचृत्योर्न क्यप् ।

कूप सामर्थ्यं । कपो रोलः । कल्पम् । चृत दीप्ती । चर्त्यम् ।
 कृजो वा क्यप् । कृज्यं मार्ग्यम् । कृखाच्च क्यप् । कृखा-
 ज्जाह्वातोर्भावे क्यप् प्रत्ययो भवति । तस्य ग्रहणे तदन्तस्य
 ग्रहणम् । क्रियते तत्कृत्यम् । कजः क्यपि वा रिङ् वक्तव्यः
 तुगभावश्च । कत्या क्रिया । डिदनेकाक्षरोऽप्यादेशस्तदन्त-
 स्यैव वक्तव्यः । गुप्गुहोः क्यप् । गोप्तुं योग्यं गुप्यम् । गूहितुं
 योग्यम् । वदेः क्यप् भावादौ । वदेर्धातोः क्यप् प्रत्ययो
 भवति भावादौ । वृषा उद्यते इति वृषोद्यम् । ब्रह्मणा
 उद्यते या कथा सा ब्रह्मोद्या । ग्रहेः क्यप् । अर्जुनगृह्या
 सेना । इण् स्तु वृद्धं शस्त्रं खन् एभ्यः क्यप् वाच्यः ।
 तुक् । ईयते इति इत्यः स्तुत्यः वृत्यः । वृङ् आदरे । इत्यः
 वृत्यः । शासेरिः । शिष्यः । जुष् प्रीतिसेवनयोः । जुष्यः ।
 खन् एत्वं क्यपि वाच्यम् । खन्यते इति खेयम् । भिद्योद्ग्रौ
 नदे निपात्येते । भिनत्ति कूलमिति भिद्यः । उज्ज्क उज्जर्गं ।
 उज्ज्कति जलमिति उद्ग्रः नदः । नदे किम् । भेत्ता उज्ज्कता ।
 कृद्व्योर्वा क्यप् । क्रियते तत् कृत्यम् । कर्तुं योग्यं कार्यम् ।
 वृष वृष्टौ । वृष्यं वर्धम् ।

कत्याः पञ्च समाख्याता ध्यङ्क्यपौ भावकर्मणोः ।

तव्यानीयी स्वराद्यश्च शब्दशास्त्रविचक्षणैः ॥

इति कृत्यप्रक्रिया ।

ऋदुपधात् क्यप् । ऋदुपधात् ऋत् ऋकारः उपधा यस्य स ऋदुपधः
 तस्मात् (प्र० ए०) ऊसिरत् सवर्णे० क्यप् (प्र० ए०) हसिपः ऋकारीपधात्
 इत् वर्त्तने इत्यादिधातोः क्यप् प्रत्ययो भवति भवादौ ककारो गुणनिषेधार्थः ।
 कृती छेदने । कृत् क्यप् प्र० य० खर० (प्र० ए०) अतो अर् निपूर्वः निक्कलं
 इत् वर्त्तने वृद्धं कृखाच्च क्यप् कृखादपि धातोः क्यप् प्रत्ययो भवति पित्वात् कृखस्य
 पित्वि कृति तुगागमः ऊ कज् कृक्क्यप् प्र० तुगागमः खर० (प्र० ए०) अतो

अम् कृत्यं एवं वृज् वरये इत्य् एज् स्तुतौ आदिः णः झः स्तु क्यप् प्र० य ऋस्वस्य
पिनि तुक् सुत्यम् । इति कृत्यप्रक्रिया ।

अथ स्वाधिकारः प्रक्रिया ।

अथ स्वधिकारः प्रक्रिया कथ्यते ।

स्त्रियां यजां भावे क्यप् ।

यजादेर्धातोः स्त्रियां भावे क्यप् प्रत्ययो भवति । यज्
व्रज् समज् निषद् निपत् मन् नम् विद् वृज् शीङ् इण्
क इषु परिसृप परिचर अटाव्य आस् चर जागृ हन् एते
यजादयः । कित्वात्सम्प्रसारणम् । इज्यते सा इज्या स्त्रीत्वा-
दाप् । व्रज्यते सा व्रज्या । अज गतौ क्षेपणे च । समज्यते
सा समज्या । काशिविका । प्रकर्षेण व्रज्यते अस्यामिति
प्रव्रज्या । षट्स्थ विग्ररणगत्यवसादनेषु । निषद्यते सा
निषद्या । निपत्या । मनज्ञाने । मन्यते सा मन्या । नम्या ।
विद्यते सा विद्या । सुत्याशीङोऽयङ् कङिति ये वक्तव्यः ।
शय्या । भृत्या । ईयते सा इत्या कृत्या । कृजो यक् वा
वाच्यः । अयकि । क्रियते सा क्रिया । इषेष्णान्तादेशो
यलोपश्च । इष्यते सा इच्छा । *सरतेर्गुणः । परिसर्या परि-
चर्या अटाव्या आस्या चर्या । जागर्तेर्गुणः । जागर्त्या
हनस्तकारान्तादेशो हिंसायामर्थः । हन्यते सा हत्या ।
हन्तेस्तः । हन्तेर्नकारस्य तकारादेशो भवति क्यपि स्त्रियाम् ।
ब्रह्म हन्यते इति ब्रह्महत्या ।

स्त्रियां पुरयजां (ष० ब०) भावे (स० ए०) यजादेः यज्, अज्, हन्,
शीङ्, व्रज्, विद्, आस्, मन्, चर, झ, अटाट, निनद, नियत, इत्यादेर्धातोः
स्त्रीलिङ्ग भावे नास्मि च क्यप् प्रत्ययो भवति ककारः सम्प्रसारणार्थः । यजनं
इति क्यप् प्रत्ययः य यजां यवराणां स्वर० स्त्रीत्वादावतः स्त्रियां सवर्णे दीर्घः

(प्र० ए०) आपः । एवं अन् गतौ जेपथे च अन् सम् पूर्वः स्वर० क्यप् स्वर० स्त्रीत्वादायतः समञ्या परिषत् । ङन् ब्रह्मन्पूर्वः क्यप् प्र० लोपस्त्वनुदात्तानामिति तुग्रह्यात् रसाभावेऽपि नकारस्य लोपः ऋस्वस्यपि तुक् स्वरश्चौ० ब्रह्महत्या ब्रह्मणी ब्राह्मणस्य हननं ब्रह्महत्या । श्रीङ् शय्या वज् वय्या, विद् विद्या, वद निषद्या, आस्या, मत्या, चर्या, भृत्या, अटाय्या, कृजो वा रिङ्, कृत्या, क्रिया ।

स्त्रियां भावे क्तिः ।

धातोः स्त्रियां भावे क्तिः प्रत्ययो भवति । क्रियते सा कृतिः । बुद्धयते सा बुद्धिः । स्मृङ् चिन्तायाम् । स्मर्यते सा स्मृतिः । पच्यते सा पक्तिः । पचि विस्तारे । पज्यते तत् पङ्क्तिः । सम्प्रसारणम् । उद्धयते सा ऊढिः संविद्यते सा संवित्तिः ।

क्तिः । क्ति (प्र० ए०) स्त्री० धातोः क्तिः प्रत्ययो भवति स्त्रीलिङ्गे भावे ककारो गुणनिषेधार्थः सम्प्रसारणार्थश्च । पचि विस्तारे पच् क्ति प्र० ति शोः ऊः स्वर० इदितः इति तुम् नशा० (प्र० ए०) स्त्री० पचनं पङ्क्तिः । उ० पचष् पाके पक्तिः वङ् प्राप्तये क्ति० ति ङीढः तथीङ्ः टुभिः टुः यजामिति सम्प्रसारणं वय उः ढिढीलीपी दीर्घश्चेति ढलीपः उकारस्य ऊकारः (प्र० ए०) स्त्री० ऊढिः विद् संपूर्वः क्तिप्र० ति खसेचपा० दस्य तः स्वर० संवित्तिः । श्म् क्तिप्र० ति ।

शमां दीर्घः ।

शमादीनां दीर्घा भवति क्तिप्रत्यये परे । शम्यते सा शान्तिः । दम्यते सा दान्तिः । गम्यते सा गतिः । हन्यते सा हतिः । भ्रमु चलने । भ्रम्यते सा भ्रान्तिः । अनुभूयते तत् अनुभवनम् अनुभूतिः । विशिष्टा भूतिः विभूतिः प्रभूतिः भवनं भूतिः । शुध शौचे । शोधनं शुद्धिः ।

शमां दीर्घः नशा० (प्र० ए०) स्त्री० शान्तिः शान्तिः स्त्री० सन्त्यक्षराणां सा स्त्री क्ति प्र० ति स्त्रीदीर्घः तस्य नः शान्तिः चै शान्तिः भू क्तिप्र० अनुपूर्वः अनुभवन-मनुभूतिः (प्र० ए०) स्त्री० गमनं गतिः लोपस्त्वनुदात्तानामिति मञीपः ।

ईशश्रीङोर्वरक्तिप्रत्ययौ नेट् गुणश्च ।

ईशश्रीङोर्वरक्तिप्रत्ययौ स्तो वरप्रत्ययस्य च इट् न ।
 श्रीङो गुणोऽपि न भवति । संशय्यते तत् संशयनम् ।
 संशीतिः । ईष्टेऽसौ ईश्वरः । क्री गतौ । क्रीयते इति
 क्रीतिः । जागरणं जाग्रतिः । निगृह्यते सा निगृहीतिः ।
 कुच सङ्कोचने । कुच सम्पचनकौटिल्यप्रतिष्ठामविलेखनेषु ।
 तुदादिः । निकुचितिः । निपठितिः । स्निह आस्कन्दने ।
 उपस्निहितिः । निपतितिः । विशेषेण भ्रियते सा विधृतिः ।
 ग्लान्ताज्याहाकत्वरिभ्यः क्तेरर्थे निः प्रत्ययो भवति । ग्लायते
 सा ग्लानिः ज्योनिः हानिः जित्वरा सम्भ्रमे । त्वरतेर्वस्य उत्वं
 वाच्यम् । त्वर्यते सा वृर्णिः । कृत्वादिभ्यश्च क्तेरर्थे निः
 प्रत्ययो भवति । ऋत ईर् । कौर्यते सा कौर्णिः लूनिः
 धूनिः पूर्णिः । सम्पदादेः क्तिप् वा वाच्यः । सम्पत् सम्पत्तिः ।

श्रीङो गुणाभावी वक्तव्यः । ईशश्रीङोर्वरक्तिप्रत्ययेनेट् गुणश्च न भवति ।
 बुध् भवगमने बुध् तिप्र० तथोङ्गः भवेज्जवाः खर० बुद्धिः अनुभूतिः इत्यादी कृत
 इतीडागमः प्राप्त इट्निषेधार्थः इवत्योनेट् इति सूत्रं पठन्ति किञ्चित् हकार-
 वकारादेः प्रत्ययस्य क्तिप्रत्ययस्य च इडागमो न भवति इति यद्वादेस्तु क्तिप्रत्यये
 इटी न निषेधः । गृहीतिः भणितिः इत्यादि ।

कर्त्तरि क्तिश्च संज्ञायाम् ।

कर्त्तर्ये धातोः क्तिः प्रत्ययो भवति संज्ञायां विषये । डुकृज्
 करणे प्रकुरुते सा प्रकृतिः । धृज् धारणे । विपूर्वः विशेषेण
 धरतीति विधृतिः ।

कर्त्तरिक्तिश्च । कर्त्तर्यपि क्तिः प्रत्ययो भवति तन् क्ति तन्ति संपूर्वः क्षीप-
 स्वनु० सन्तनीति कुलमिति सन्ततिः एवं कृति प्रपूर्वः प्रकुरुते इति प्रकृतिः
 प्रधानपुरुषः धृ धारणे विपूर्वः तिप्र० विधृतिः पुक्तिः (प्र० ए०) स्तो० ।

इक्षतिपौ धातुनिर्देशे ।

धातुनिर्देशे वा वाच्ये सति इक्षतिपौ प्रत्ययौ भवतः ।
शकारः शिति चतुर्वत्कार्यार्थः । पच् इत्ययं धातुः पचिः ।
अयतिः पचतिः भवतिः ।

इक्षतिपौ धातुनिर्देशे । इक्श् श्तिप् च इक्षतिपौ (प्र० द्वि०) उच्यो
ओ धातुनिर्देशे (स० ए०) धातोर्निर्देशे धातोर्नामग्रहणे नामीकारणे अर्थे इक्
श्तिप् इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः । श्तिपः शकारश्चतुर्वत् कार्यार्थः पच् २ एकत्र
इप्र० स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० पचिः पचधातुरित्यर्थः द्वितीयश्तिप् प्र० श्रित्वात्
अपकर्तरि स्वर० पचतिः एवं पठिः पठतिः गमिः गच्छतिः करोतिः ।

षिद्धिदामङ् ।

षितो धातोर्भिदादेश्च स्त्रियामङ् प्रत्ययो भवति भावादौ ।
पच्यते सा पचा । मृज्यते सा मृजा । जृषु वयोहानौ ।
जरादौ डानुबन्धरहितो अः प्रत्ययो भवति । जीर्यत्यनया सा
जरा । इषु इच्छायामिति निर्देशाज्ज्ञापकादिच्छा इत्यादि
निपात्यते । इच्छा । इषादेरङर्थे युट् । एषणमिति एषणा ।
भिद्यते अनया सा भिदा । छिद्यतेऽनया सा छिदा । क्षिपा ।
गुह्य संवरणे । गुहा । मेष्ट हिंसायाम् । मेष्ट वधमेधासङ्गमेषु ।
मेध्यते इति मेधा । क्षपा । प्रीड बाधायाम् । पीडा । बाध
पीडायाम् । बाधा क्षपा रात्रिः ।

षिद्धिदादिभ्योऽङ् । ष् इत् यस्य स षित् षिट् भिदादयश्च षिद्धिदादयस्तेषां
(ष० व०) स्वर० अङ् (प्र० ए०) इमे पः षितः षकारेती धातोर्भिदादेश्च
धातोः स्त्रीलिङ्गे अङ् प्रत्ययो भवति भावादौ ङकारो गुणनिषेधार्थः । डुपचष्
षित्वात् अङ् प्र० स्वर० स्त्रीत्वादाप् पचनं पचा । मृजूष् शुद्धौ मृज् अङ् स्वर०
आप् सार्जनं मृजा एवं मेदनं भिदा । छेदनं छिदा जर इत्यत्र ङकारानुबन्ध-
रहितौ अप्रत्ययौ वक्तव्यः । तेन गुणप्राप्तिर्भवति । केचित्तु नोक्तसन्निव्यमिति
न्यायेन कुर्वन्ति जृषु वयोहानौ जृ अ० गुणः स्वर० स्त्रीत्वादाप् जरा । साधना
स्वरात्स्त्रीलिङ्गे प्रतिपादितास्ति । एवंलिषा रेणा ।

गुरोर्हसात् ।

गुरुमतो हसान्ताद्भातोः स्त्रियामङ् प्रत्ययो भवति भावादौ न क्तिः । ईह चेष्टायाम् । ईह्यते सा ईहा । ऊह्यते सा ऊहा । ईक्ष दर्शनाङ्गनयोः । ईक्ष्यते तत् ईक्षणम् । ईक्षा । एध्यते सा एधा । गुरोः किम् । भक्तिः । हसात् किम् नीतिः । लिख् रिख् लेखने । लिख्यते तल्लेखनं लेखा । रिख्याते तद्रेकणं रेखा । गुध परिवेष्टने । गुध्यते इति गोधा । घेट् पाने । सुष्टु धीयते इति सुधा । डुधाञ् धारणपोषणयोः । अङ्घीयते सा अङ्घ्रा । क्तिरापादिभ्यः । आप्तिः । दीप्यते सा दीप्तिः । राध्यते सा राद्धिः । प्रशास्तिः ।

गुरोर्हसात् । गुरु (पं० ए०) ङिति ङस्त्रियकारलीपः स्त्री० हस (पं० ए०) ङसिरत् सवर्णे० पश्चान्नाभिनीरः गुरुमतो गुरुपधात् हसान्तात् भातोः अकर्त्तरि भावेऽर्थे अप्रत्ययो भवति उदा० एध् वृद्धौ एध् गुरुपधत्वात् हसान्तत्वाच्च अप्रत्ययः खर० स्त्रीलादाप् (प्र० ए०) आपः । एधा । एवं ईहा । ईह वाञ्छायाम् । ऊह वितर्के । ऊहा । ईक्ष दर्शनाङ्गनयोः । ईक्षा ।

प्रत्ययान्तात् ।

प्रत्ययान्ताद्भातोः स्त्रियामङ् प्रत्ययो भवति भावादौ । चिकीर्ष्यते सा चिकीर्षा । आत्मनः कर्तुमिच्छा चिकीर्षा । आत्मनः पुत्रेच्छा वा । पुत्रीयते सा पुत्रीया । अशितुमिच्छा अग्रनाया । लोलूयते सा लोलूया । अटाय्या । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । कण्डूयते सा कण्डूया । सुमूर्षणं सुमूर्षा ।

जान्तास्यन्थ् अर्थग्रन्थघटविद्वदि द्रुषिभ्यः
स्त्रियां युर्वाच्यः ।

उक्तञ् करणे । युवोरनाकौ । कारणा आसना ।
 अर्थ याञ्जाप्रकाशनयोः । अर्थना । ग्रन्थ सन्दर्भे । ग्रन्थते तद्-
 ग्रन्थनमिति ग्रन्थना । उपासनमिति उपासना । अग्नि
 शैथिल्ये अन्यना । घटनमिति घटना । विद्यते वेदनमिति
 वेदना । वन्द्यते सा वन्दना । एषणमिति एषणा । इज्
 अजादिभ्यः । अज गती । आजिः । अत सातत्यगमने
 आतिः । इक् कृष्यादिभ्यः भावादौ । कृष्यते सा कृषिः ।
 गिरिः । किरिः । सर्वधातुभ्य इः । कविः । रविः । इति
स्थविकारप्रक्रिया ।

प्रत्ययान्तात् । प्रत्ययान्तः (पं० ए०) उंसिरत् सवर्णे० सादयः प्रत्यया
 अन्ते यस्य स प्रत्ययान्तसंज्ञादपि धातोः अप्रत्ययी भवति उदा० कृ इच्छाया-
 सात्मनः सः ऋत इर् किर् द्विष कुहीयुः यूर्विहसे इति दीर्घः क्लिबा० जलतुं०
 चिकीर्ष इति जातं ततः प्रत्ययादिति अप्रत्ययः यतः इत्यलोपः खर० आबतः
 स्त्रियां (प्र० ए०) आपः । चिकीर्षा । एवं जिह्वीषां बुभूषा पुत्र नाकौ य
 ईचास्विति यप्र० तत्सन्निधौ अकारस्य ईकारः पुत्रीय इति जातं स धातुः ततः
 प्रत्ययान्तादिति सूत्रेण अप्रत्ययः यतः इत्यलोपः खर० आबतः स्त्रियां (प्र० ए०)
 आपः आत्मनः पुत्रेच्छा पुत्रीया एवं पुत्रकाया कण्डूया इत्यादि । इति
 स्थविकारप्रक्रिया ।

अथ क्त्वादयः प्रत्ययाः ।

अथ क्त्वादयः प्रत्ययाः कथ्यन्ते ।

पूर्वकाले क्त्वा ।

धातोः क्त्वा प्रत्ययी भवति पूर्वकाले सामानकर्तृके धातौ
 प्रयुज्यमाने । देवदत्तः स्नात्वा मुङ्क्ते । मुक्त्वा व्रजति ।

पूर्वकाले क्त्वा । पूर्वकाले (स० ए०) अइए । क्त्वा (प्र० ए०) अव्यया०
 धातोः सामानकर्तृके एककर्तृके धातौ क्रियापदे अथ प्रयुज्यमाने सति पूर्वकाले
 प्रधानकाले क्त्वाप्रत्ययी भवति । उदा० आ शौचे आदेः णः क्तः क्त्वा प्र० ला इति

(प्र० ए०) स् ञञ्च० ज्ञाद्यन्तं चेत्यव्ययसंज्ञा । ज्ञात्वा भुङ्क्ते अत्र ज्ञानभोजन-
लक्षणक्रियाद्वयमप्ये ज्ञानक्रियायाः पूर्वज्ञात्वात् प्रत्ययः । भुञ् पाखनाभ्ये-
वङ्कार० भुञ् ज्ञा प्र० एवं कृत्वा दीदृशि इति सूत्रेण दा इत्यस्य दात् आदेशः
ज्ञात्वा, शयित्वा, सुप्ता, उक्ता, मृहीत्वा, भङ्क्ता । यश्च अदर्शने नहा नंहा
हित्वा जग्मु इत्यादि ।

न क्त्वा सेट् ।

सेट् ज्ञा किञ् भवति । वर्त्तित्वा शपित्वा भवित्वा ।
सेट् किम् । कृत्वा । रलो व्युपधाद्वलादेः संज्ञ । उच्च इच्च वी
ते उपधे यस्य तस्माद्वलादेरलन्तात्परी ज्ञासनी सेटौ वा कितौ
स्तः । विद ज्ञाने । विदित्वा वेदित्वा लिखित्वा द्युतित्वा ।
व्युपधात् किम् । वर्त्तित्वा । रलः किम् । सेवित्वा । हलादेः
किम् । एषित्वा । सेट् किम् । भुक्त्वा । मृड्मृदगुध्गुह्कुष्-
क्लिग्ग्वद्वसमुष्ग्रहिभ्यः । सेट् किदु भवति । मृड् सुखने ।
मृडित्वा । मृद क्षोदे । मृदित्वा । गुध् रोचने । गुध् रोषे ।
गुधित्वा । गुह् रोगे । गुह् संवरणे । गुहित्वा । कुष्
निष्कर्षे । कुषित्वा । क्लिग् विबाधे । क्लिशित्वा । वद
व्यक्तायां वाचि । उदित्वा । वस् निवासे । उषित्वा ।
मुषित्वा । मृहीत्वा । नोपधात् थपान्ताद्वा कित् । नकारोप-
धात् थपान्ताद्वातोः सेट् ज्ञा वा किञ्भवति । अन्य सन्दर्भे ।
नो लोपः । अथित्वा अन्यित्वा । गुम्फ् अन्यने । गुफित्वा
गुम्फित्वा इत्यादि । अलं खल्वोः प्रतिषेधे ज्ञा । प्रतिषेधार्थ-
योरलं खलुशब्दयोः पूर्वपदयोः सतोः पूर्वकालं विनापि ज्ञा
प्रत्ययो भवति । अत्रालं खलुशब्दौ निषेधार्थौ तयोरुपपद-
त्वात् । अलं भुक्त्वा । न भोक्तव्यम् । भोजनं मा कुरु इत्यर्थः ।
खलु भुक्त्वा । न भोक्तव्यम् ।

न (प्र० ए०) अव्य० क्त्वा अव्य० सेट् (प्र० ए०) ह्रसेपः कित् वा (प्र० ए०) अव्य० इट्सहितः क्त्वा प्रत्ययी विकल्पेन कित्संज्ञकी भवति कित्त्वपक्षे गुणनिषेधः कित्त्वाभावे गुणः विट् ज्ञाने विट् क्त्वाप्रत्य० कृत इतीडागमः एकत्र कित्त्वान्न गुणः द्वितीये कित्त्वाभावादुपधाया लघोरिति गुणः खर० (प्र० ए०) अव्य० विदित्वा, वेदित्वा, वदित्वा, वर्त्तित्वा, अलं खल्लोः अलं, खलु, एतयोः पूर्वपदयोः सतीः पूर्वकालं विनापि निषेधार्थे धातोः क्त्वाप्रत्ययी भवति । भुज् क्त्वाप्र० चीः कुः खसेचपाः अलंपूर्वः खर० (प्र० ए०) अव्य० अलं सुक्ता भोजनेनालं भोजनं मा कुर्वित्यर्थः । वच् परिभाषणे । वच् क्त्वा० यजां यवराणामिति सम्प्रसारणं चीः कुः खर० खलु पूर्वः सवर्णे० खलूक्त्वा वचनेन अलं मा वदेत्यर्थः ।

उदितः क्त्वा वेट् ।

उदितो धातोः परस्य क्त्वा प्रत्ययस्य वा इडागमो भवति । एषित्वा इष्ट्वा । भ्रमु चलने । भ्रमित्वा भ्रान्त्वा । अदो जघुः । जग्भू ।

उदित् (प्र० ए०) खर० खी० क्त्वा (प्र० ए०) अव्यय० यद्वा आतो धातोर्लोपः खर० वा (प्र० ए०) अव्य० इट् (प्र० ए०) ह्रसेपः उत् उकारः इत् यस्य स उदित् तस्मात् उदितो धातोः परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य वा इडागमो भवति । इष् इच्छायाम् इष् क्त्वा प्र० क्त्वा वेडिति एकत्र इडागमः खर० उपधाया लघोरिति गुणः । इडभावे कित्त्वान्न गुणः षुभिः षुः (प्र० ए०) अव्य० एषित्वा इष्ट्वा ।

समासे क्यप् ।

समासे सति पूर्वकाले क्यप् प्रत्ययो भवति तत्कर्तृके धातो प्रयुज्यमाने । क्लृप्त्वा पिति क्लृति तुक् । दुभृज् धारणपोषणयोः । सम्भृत्वा करोतीति सम्भृत्यकरोति । णमु प्रह्वत्वे शब्दे च । प्रकर्षेण कायवाङ्मनोभिर्नत्वा इति ।

अजित्वा शत्रवान् सर्वानक्त्वा विमलं यशः ।

अदत्त्वा वित्तमर्थिभ्यः कथं जीवन्ति भूभृतः ॥

क्वपि जेर्गुणश्च ।

क्वपि लघुपूर्वस्य जेरयादेशोऽपि वाच्यः । परिणमयित्वा इति परिणमय्य भुङ्क्ते । विगमय्य । विगणय्य । अलङ्घु-पूर्वस्य न । तेन जेलीपो वाच्यः । प्रतार्थ्य । सम्प्रधारयित्वा इति सम्प्रधार्य्य विचार्य्य करोति । आप्ल्य व्याप्नो । आप्रो-तेर्वा । प्रापय्य प्राप्य । दादीनां क्वपि इत्वाभावो वाच्यः । क्वपि 'स्थामी' इति ईकारो न भवति । दो अवखण्डने । प्रदाय प्रसाय प्रमाय प्रस्थाय । उप समीपे स्थित्वा इति उपस्थाय । 'पिबतेर्वा' प्रपाय प्रपीय । लोपस्त्वनुदात्ततनाम् । जमस्य क्वपि वा लोपः प्रकर्षेण नत्वा इति प्रणम्य प्रणत्य । आसमन्तात् ग्रामे आगम्य आगत्य । विपूर्वस्य दधातेः करोते-रर्थे क्वप् । विधाय प्रहाय । तत्कालेऽपि क्वप् दृश्यते । नेत्रे निमील्य हसति । मील सम्मीलने । मील सङ्गमे । उभयपदौ । अक्षिणी सम्मीलित्वा इति अक्षिणी सम्मील्य हसति । चक्षुषौ सम्मील्य हसति । मुखं व्यादत्वा इति मुखं व्यादाय स्वपिति ।

समास । (स० ए०) अइए० क्वप् (प्र० ए०) हसेपः समासे सति उपसर्गपूर्वकत्वे सति धातोः पूर्वकाले क्वप्प्रत्ययी भवति स एव कर्त्ता यस्य स तत्कर्त्तृकः तस्मिन् तत्कर्त्तृके एककर्त्तृके धातौ प्रयुज्यमाने सति उदा० डुभेज् भृ क्वप्प्र० य० ऋस्वस्य पिति कृति तुक्पूर्वः स्वर० (प्र० ए०) अव्य० संभ्रत्य मिलित्वा सं सम्यक् प्रकारेण भृत्वा वा करोति अत्र समुपसर्गेण समासः अत्र सम्भारकरणप्रक्रिययोः एककता ततः सम्भारक्रियायाः पूर्वकालीनत्वात् क्वप् प्रत्ययः । यस्मिन्प्रतीभावे आदिः णः क्तः नम् प्रपूर्वः क्वप्प्र० प्रादेशे तथा तौ इति नस्य णः स्वर० (प्र० ए०) अव्य० अत्र प्रकर्षेण नत्वा प्रणम्येति समासे क्वप्प्र० देवदत्तः प्रणम्य गङ्गाति अत्र प्रणामगमनरूपयोर्द्वयोः क्रिययोः एक एव कर्त्ता यः प्रणन्ता स एव गर्त्ता इत्येककर्त्तृत्वं ततः प्रणामस्य पूर्वकालीनत्वात् क्वप्प्र० अनञ् पूर्व इति नञ्पूर्वकत्वे क्वप्प्रत्ययी न भवति इत्येके वदन्ति यथा क्त नञ्पूर्वः क्ता

प्र० ना इति सूत्रेण तस्य आकारादेशः अकृत्वा गच्छति अत्र गच्छपूर्वकत्वात् क्यप्-
प्रत्ययो नायातः किन्तु क्ताप्रत्यय एवायातः क्यपि जेर्गुणः क्यप्प्रत्यये जिप्रत्ययस्य
गुणो भवति णम् परिपूर्वः जिप्र० समासे क्यप् इति क्यप् प्र० खर० परिणमि य
इति स्थिते क्यपि जेर्गुणः क्वचित् खरवक्ष्यकारः एष्य् खरः (प्र० ए०) अथ०
परिणमय्य भुङ्क्ते परितः सामर्थ्येन नमयित्वा परिणमय्य पूर्वभुक्तं परिपाकं
प्राप्य भुङ्क्ते इत्यर्थः । एवं उन्नमय्य, आकलय्य, तत्कालत्वेऽपि द्वयोः क्रिययोः
समकालत्वेऽपि क्यप् प्रत्ययो दृश्यते मील मीलने । संपूर्वात् क्यप्प्र० खर० (प्र०
ए०) अथ० नेत्रे संमील्य हसति समकालमेव नेत्रे संमीलति हसति च अत्र
संमीलनहसनयोः समकालीनत्वात् पूर्वकालं विनापि तत्कालेऽपि क्यप्प्र० उदात्त-
दा वि आङ् पूर्वः क्यप् प्रत्ययः इयं खरे० खर० वि आङ्पूर्वको दाधातुर्मुख-
प्रसारणार्थस्तेन मुखं व्यादाय प्रसार्ये स्वपिति अत्रापि मुखप्रसारणस्वप्रयोः सम-
कालीनत्वात् समानकाले ऽ० क्य० क्वचिद्भिन्नकर्तृकेऽपि क्यप्प्रत्ययो दृश्यते मत्-
प्रसूतिमनाराज्य प्रसूतिं त्वां शशाप सेति अवधार्य एवमेव सान्द्रसन्नसमसमित्यादि ।

पौनःपुन्ये णम्पदं द्विच ।

समानकर्तृकेषु धातुषु प्रयुज्यमानेषु पूर्वकाले पौनः-
पुन्यार्थे धातोर्णम् प्रत्ययो भवति णमन्तस्य पदस्य द्विवचनं
भवति । आतो युक् । पीत्वा पीत्वा इति पायं पायं गच्छति ।
आदरे वीष्मायां द्विर्भावः । भुक्त्वा भुक्त्वा इति भोजं भोजं
ब्रजति । स्मृत्वा स्मृत्वा इति स्मारं स्मारं नमति शिवम् ।
कथमादिषु स्वार्थे कृजो णम् । कथम् इत्यम् अन्यथा एवम्
एतेषु प्रयुज्यमानेषु स्वार्थे कृजो णम् प्रत्ययो भवति । कथ-
ङ्कारम् इत्यङ्कारम् अन्यथाकारम् एवङ्कारं पठति । एवं पठती-
त्यर्थः । समूलाकृतजीवेषु हनृकृज्ग्रहां णम् वाच्यः, स्वार्थे
तेषामनुप्रयोगश्च । समूलघातं हन्ति अकृतकारं करोति ।
जीवं गृहीत्वा इति जीवग्राहं गृह्णाति इत्यादि ।

पुनःपुनर्भवतीति पौनःपुन्यं तस्मिन् (स० ए०) अ३ए० णम् (प्र० ए०)
ह्रस्वेषः प्र० (प्र० ए०) अतो अम् द्विः (प्र० ए०) अथ० ख० (प्र० ए०)

धौनः पुन्ये वारंवारार्थे धातोः पूर्वकाले णम्प्रत्ययो भवति तस्य च णम्सहितस्य पदस्य द्वित्वं भवति समानकर्तृकेषु धातुषु प्रयुज्यमानेषु सत्सु पा पाने पा णम्प्र० णम् आती युक् स्वर० भौतु० द्वित्वं (प्र० ए०) अव्य० पायं पायं गच्छति पीत्वा पीत्वा यातीत्यर्थः । भुज् णम् अम् लघूपधत्वाद्गुणः स्वर० द्वित्वं (प्र० ए०) अव्य० भोजं भोजं व्रजति । पुनः पुनर्भुक्त्वा यातीत्यर्थः । एवं कारङ्कारं कारं कारं विश्वेति चकारात् समूलघातं हन्ति जीवग्रहं गृह्णाति केशग्रहं युज्यति इत्यादिष्वपि णम् कथमादिषु पूर्वपदेषु सत्सु स्वार्ये कथमादीनामेवार्थे कृञ् धातोः णम् प्रत्ययो भवति णित्वाद्बुद्धिः क कथं पूर्वः णम् प्र० अम् धातीर्नामिन इति वृद्धिः स्वर० (प्र० ए०) अव्य० कथङ्कारं कथमित्यर्थः । एवं इत्यङ्कारं इत्यमित्यर्थः ।

भुवो भावे क्यप् ।

नास्मि उपपदे भुवो भावे क्यप् प्रत्ययो भवति । ब्रह्मणो भावः ब्रह्मभूयम् । स्थै स्थै शब्दसङ्घातयोः । स्थायतेर्द्रट् । डित्त्वाट्टिलोपः । संयोगान्तस्य लोपः । टित्त्वादीप् । स्थायति सत्सूहं करोति सा स्त्री । लक्ष् दर्शनाशङ्कनयोः ।

भुवो भावे क्यप् । भुवो भूधातोर्भावे शब्दप्रवृत्तिनिमित्ते क्यप्प्रत्ययो भवति । किच्चादगुणो न । भू क्यप् प्र० य ब्रह्मपूर्वः (प्र० ए०) अतो अम् ब्रह्मभूयं ब्रह्मणो भावं ब्रह्मत्वं गतः आस इत्यर्थः । एवं देवभूयं देवत्वम् । स्थायतेः इति स्थायते-र्धातोः स्त्रीलि वाच्ये ड्रट् प्रत्ययो भवति । डकारः टिलोपार्थः । स्थैस्थै धातू शब्दसङ्घातयोः शब्दार्थे समूहार्थे च स्थै ड्रट् प्र० ए० डित्त्वाट्टिलोपः संयोगान्त-स्येति यलोपः स्वर० द्वित्व इतीप् (प्र० ए०) ह्रस्वपः स्त्री ।

लक्षतेरी मुट्च ।

लक्षतेर्धातोरीः प्रत्ययो भवति तस्य ईप्रत्ययस्य मुडा-
गमश्च । लक्ष्यते पुमान् अनया सा लक्ष्मीः ।

लक्षतेरीमुट्च । लक्षेर्धातोः ईप्रत्ययो भवति तस्य च मुडागलः । लक्ष दर्श-
नाङ्कनयोः लक्ष ईप् प्र० मुट् टित्त्वादादौ स्वर० (प्र० ए०) स्त्री० लक्षते इति लक्ष्मीः । अत्र ईवन्तत्वाभावात् सेर्लोपो नास्ति ।

वर्णात्कारः ।

वर्णमात्रात्कारः प्रत्ययो भवति । क इति वर्णः ककारः ।
व इति वर्णः वकारः । अ इति वर्णः अकारः । वर्णसमु-
दायादपि कारो दृश्यते । अहङ्कारः औंकारः टकारः पकारः
तकारः इत्यादि ।

वर्णात्कारः । वर्णनिर्देशे वाच्ये सति वर्णात् अकारादि ऋकारान्तात् अच्-
रात् अर्थे कारप्रत्ययो भवति । क अर्थे कार प्र० ककारः, खकारः, गकारः,
अकारः, इकारः, अत्र बहुलमित्यनुवर्तते । तेन अ, इ, उ, ऋ, लृ, ह, य, र,
ल, व, इत्यादौ कारप्रत्ययः । वर्णनिर्देशे इति किं यथा अः कृष्णः इः कामः,
को ब्रह्मा, खमाकाशं इत्यादौ न इत्यादि ।

रादिफो वा ।

र इति वर्णः रैफः रकारः ।

रकारादीनि नामानि श्रुत्वा तन्नाम रावणः ।

रत्नानि च रमणश्च सन्नामं जनयन्ति मे ॥

रकारादीनि नामानि श्रुत्वा तो मम पार्वति ! ।

मनः प्रसन्नतामेति रामनामाभिश्छया ॥

रादिफो वा । रात् राचरात् वा विकल्पेन इफप्रत्ययो भवति । र अर्धे
इफ प्र० अर्ध ए रैफः (प्र० ए०) स्त्री० पक्षे कार प्र० रकार इति प्रयोगे
सम्प्रतिमाह रकारादीनि । हे पार्वति ! रकारादीनि रकारः आदिर्येषां तानि
नामानि श्रुत्वा सती मम मनः प्रसन्नतां नैर्मल्यं सानन्दत्वं एति प्राप्नोति कथा
रामनामाभिश्छया रकारादीनि नामान्युच्चरन् कदाचिद्रामनामाद्युच्चरदित्या-
शङ्कया इत्याकाङ्क्षया । अधीपसंहारसूत्रमाह ।

लोकाच्छेषस्य सिद्धिर्यथा मातरादेः ।

अस्य सारस्वतव्याकरणस्य ये शेषप्रयोगास्तेषां लोकात्

अन्यव्याकरणात् सिद्धिर्भवति यथा मातरादेः । इत्यादि प्रयोगानुसारेण बोद्धम् ।

लीकाच्छेषस्य सिद्धिः । लोक (पं० ए०) उंसिरत् सवर्णे० शेष (पं० ए०) उंस्य सिद्धिः (प्र० ए०) लो० उक्तादन्यः शेषस्य शेषस्य अत्र व्याकरणेऽनुक्तस्य सिद्धिः साधनं लीकादन्यव्याकरणात् ज्ञातव्या । यथा मातरपितरौ इत्यादीनां शब्दानां सिद्धिर्लीकात् ज्ञेया । शास्त्रान्ते च मङ्गलाचरणं युज्यते अतीऽत्र मातृपित्रोर्नामग्रहणेन मङ्गलमप्यस्ति । अथ कविः खनामगर्भमलङ्कार-श्लोकमाह ।

स्वरूपान्तोऽनुभूत्यादिः शब्दोऽभूद्यत्र सार्थकः ।

स मस्करौ शुभां चक्रे प्रक्रियां चतुरोचिताम् ॥

स्वरूपान्त इति । स मस्करौ मस्करौ वंशदण्डी अख्यस्येति मस्करौ साध्यासिकः प्रक्रियां शुभां चक्रे कृतवान् कथम्भूतां प्रक्रियां चतुरोचितां चतुराणां सुबुद्धीनां पुरुषाणाम् उचिता योग्या तां० स कः यत्र यस्मिन् मस्करिणि अनुभूत्यादिः अनुभूतिः इति आदौ यस्य स अनुभूत्यादिः तथा स्वरूपान्तः स्वरूप इति शब्दो अन्ते यस्य स अर्थात् अनुभूतिस्वरूप इति वाचकः शब्दः सार्थकः अनुभूति-ज्ञानमेव स्वरूपं यस्यत्यर्थसिद्धितो अभूत् इत्यनेन अनुभूतिस्वरूपनामा साध्यासिकः इमां प्रक्रियां शुभां चक्रे सरलां चक्रे शुभाम् इत्यनेन स्वकपीलकल्पनानिरासः कृतः । 'अथ यावकश्चोतृणामभीष्टसिद्धेऽद्वैताश्रयमाह ।

अवताहो हयग्रीवः कमलावर ईश्वरः ।

सुरासुरनराकारमधुपापीतपत्कजः ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यानुभूतिस्वरूपा-

चार्यविरचितायां क्षदन्तप्रक्रियायां क्वादि-

प्रत्ययप्रक्रिया समाप्ता ।

समाप्ता चेयं द्वितीया हृत्तिः ।

अवतादिः । हयग्रीवः ईश्वरो वो युष्माङ् शिष्यान् अवतात् रक्षतु हयस्य ग्रीवा इव ग्रीवा यस्य स० अर्थात् पुरुषशरीरः अश्वसुखसुविश्रवतारमध्यस्थ एको भगवतो अवतारः । उक्तञ्च भाष्ये पञ्चमस्कन्धे अष्टादशाध्याये षष्ठे

काव्ये । वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान् रसातलाद्भी नृत्तरङ्गविग्रहः । प्रत्या-
 ददे वै कवयेऽभियाचते तस्यै नमस्ते वितथे ह्निताय ॥२॥ साम्प्रतं तु तां हयग्रीव-
 भूतिं भद्राख्यखण्डे धर्मपुत्री राजा भद्रश्रवाः पूजयन्नस्मि इति पुराणोक्तिः । कथ-
 भूती हयग्रीवः कमलाकरः कमलां लब्धौ करोतीति यदा कमलाया लब्ध्या
 आकरः पुनः कथम्भूतः ईश्वरः इष्टे ऐश्वर्यं करोतीति ईश्वरः पुनः कथम्भूतः
 सुरासुरः के पानीये जाते कजे पादावेव कजे कमले प्लव्जं सुराश्च असुराश्च
 नराश्च सुरासुरनरास्ते एवाकारी येषां ईदृशा ये मधुपा भमरास्तैः आपीते
 अत्यादरेणावर्ण्योक्ते प्लव्जं चरणकमले यस्य स इति कृतप्रक्रियाव्याख्या ।

सुबोधिकायां कृपायां सूरि श्रीचन्द्रकौर्त्तिभिः ।

कृतप्रत्ययानां व्याख्यानं भभूव सुमनोहरम् ॥ १ ॥

इति श्रीमन्नागपूरीयतपागच्छाधिराजभट्टारकश्रीचन्द्रकौर्त्ति सृष्टिविरचिता
 श्रीसारस्वतव्याकरणस्य दीपिका सम्पूर्णा ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

६६ उत्तररामचरितनाटक सटीक १	१०३ काव्यालङ्काररत्नवृत्तिवामनकृत ॥०
७० कर्पूरमञ्जरीनाटिका सटीक ॥०	१०४ वागभटालङ्कार ॥०
७१ चण्डकौशिकनाटक सटीक ॥०	१०५ सरस्वतीकण्ठाभरण सटीक १
७२ चैतन्यचन्द्रोदयनाटक सटीक २	१०६ सङ्गीतपारिजात[सङ्गीतशास्त्र] १॥०
७३ धनञ्जयविजयनाटक सटीक ॥०	१०७ छन्दोमञ्जरी वृत्तरत्नाकर सटीक ॥
७४ नागानन्दनाटक सटीक ॥०	१०८ श्रुतवीथः (छन्दोग्रन्थ) सटीक १
७५ नागानन्दनाटक मूल ॥०	१०९ पिङ्गलछन्दः शास्त्र वृत्तिसहित १॥
७६ प्रवीणचन्द्रोदयनाटक सटीक १	११० महानिर्वाणतन्त्रम् सटीक ४
७७ प्रसन्नराघवनाटक जयदेवकृत १	१११ सारदातिलक तन्त्रम् २
७८ प्रियदर्शिका नाटिका सटीक ॥०	११२ मन्त्रमहोदधि तन्त्र सटीक २
७९ वसन्ततिलक भाषा नाटक ॥०	११३ रुद्रयामल तन्त्र २
८० बाखरामायणनाटक सटीक २	११४ इन्द्रकालविद्यासंग्रहः २
८१ विक्रमोर्वशी नाटक (सटीक) १	११५ कामन्दकी नीतिसारः ॥०
८२ विश्वशालभञ्जिकानाटिका सटीक ॥०	११६ चाणक्यशतकम् सटीक १
८३ वीथीसंहारनाटक सटीक ॥०	११७ शुक्रनीतिसारः सटीक २
८४ मल्लिकामारुतनाटक सटीक २	११८ गयात्राहादिपद्धतिः १
८५ महानाटक हनुमन्नाटक सटीक १॥	११९ तुलादानादिपद्धतिः (यज्ञाचरैः) ४
८६ महानाटकम् (हनुमन्नाटकम्) ॥०	१२० वर्मशास्त्रसंग्रहः १०
८७ महावीरचरितनाटक सटीक १॥०	१२१ वीरमित्रोदय (स्मृतिशास्त्र) ५
८८ महावीरचरितनाटक मूलभाषा ॥०	१२२ मनुसंहिता कुल्लूकभट्टकृत टीका- सहित २
८९ माखतीमाधवनाटक सटीक ॥०	१२३ वेदान्तदर्शन सभाष्य सटीक ६
९० माखविकाग्रिमित्रनाटक सटीक १	१२४ भागती(वेदान्त)वाचस्पतिमिश्रकृत २
९१ सुद्राक्षसनाटक सटीक १	१२५ वेदान्तपरिभाषा ॥०
९२ सृष्ट्यकटिकनाटक सटीक १॥०	१२६ वेदान्तसार सटीक ॥०
९३ रत्नावलीनाटिका सटीक ॥०	१२७ विवेकचूडामणि वेदान्त १॥
९४ शकुन्तलानाटक सटीक १	१२८ पञ्चदशी (सटीक) वेदान्त १॥०
९५ काव्यप्रकाश अलङ्कार सटीक ४	१२९ सिद्धान्तविन्दुसारः (वेदान्त) ॥०
९६ काव्यादर्श सटीक (अलङ्कार) १	१३० पूर्णप्रज्ञदर्शनम् सभाष्य ॥०
९७ काव्यदीपिका अलङ्कार सटीक ॥०	१३१ साङ्ख्यदर्शन (भाष्यसहित) २
९८ कुवलयानन्द अलङ्कार सटीक २	१३२ सांख्यसूत्र अनिरुद्धवृत्तिसहित ॥०
९९ चन्द्रालोक प्राचीन अलङ्कार ॥०	१३३ साङ्ख्यसार ॥०
१०० दशरूपकम् (अलङ्कार) १	१३४ सांख्यतत्त्वकौमुदी सटीक २
१०१ साहित्यदर्पण सटीक अलङ्कार १॥	१३५ सांख्यकारिका गौडपादभाष्य ॥०
१०२ साहित्यदर्पणम् (मूलभाषा) ॥०	